

MUSA URUD

ZƏNGƏZUR TOPONİMLƏRİ

- 13931 -

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin

İşlər İdarəsi

PREZİDENT XANASI

NURLAR

NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ

BAKİ – 2013

Elmi redaktoru:

Teymur Bünyadov,
Azərbaycan MEA-nın həqiqi üzvü,
tarix elmləri doktoru,
əməkdar elm xadimi

Musa Urud. Zəngəzur toponimləri.

Bakı, “NURLAR” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2013. 400 səh.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Toponimiya Komissiyasının üzvü, şair-publisist Musa Urudun bu kitabı Vətənimizin ən qədim və zəngin tarixə malik bölgələrindən biri olan Zəngəzurun yer-yurd adlarının tədqiqinə həsr edilmişdir. Bölgədəki 838 toponimin ətraflı izahı verilən bu kitabı müəllifin elmi-publisistik “Zəngəzur” kitabının ikinci hissəsi də hesab etmək olar. Kitabda müasir eranın əvvəllərindən ta çağdaş günümüzə qədərki mənbələr, sənədlər, elmi ədəbiyyat və xəritələr, habelə yerli sakinlərin məlumatları əsasında Zəngəzurdakı toponimlərin tarixi, etimologiyası, bölgənin mədəni-etnoqrafik mənzərəsi ətraflı tədqiq edilmiş, bu qədim türk torpaqlarında yaşayan insanların həyatı, məişəti və mübarizəsi toponimlərin dili ilə oxuculara çatdırılmışdır. Kitab bölgənin tarixi, toponimiyası, mədəni-etnik xüsusiyyətləri ilə maraqlanan alimlər, tədqiqatçılar, tələbələr, habelə geniş oxucu ictimaiyyəti üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN – 978 - 9952 – 460 – 56 – 8

© Musa Urud, 2013.

ZƏNGƏZUR QƏZASI.

Azərbaycan Demokratik Respublikasının
siyasi-inzibati xəritəsi (1919-cu il)

ZƏNGƏZUR QƏZASI.

Azərbaycan Demokratik Respublikasının
siyasi-inzibati xəritəsi (1919-cu il)

Tarix böyükdür. Bir əsrdə olan hadisələr sonrakı əsrlərdə dəyişilə bilər. Biz sadəcə, bu həqiqətləri əsərlərdə əks etdirməliyik. Ancaq nə vaxt, nə mümkün olacaq, – bunu tarix göstərəcəkdir. Biz məhz bu tarixi torpaqlarımızın bizə mənsub olmasını daim sübut etməliyik. Bu bizim geniş miqyasda işimizdir. Bunun üçün də əsaslı sənədlər, fundamental elmi, populyar əsərlər yaranmalıdır.

J. Həsənov

Türk dünyası böyük dünyadır. Vaxtilə türk dünyasının qədim və ayrılmaz diyarı olan Zəngəzur bölgəsinin Azərbaycandan qoparılıb Ermənistana verilməsi nəticəsində türk dünyası arasında olan coğrafi bağlantı pozulubdur. Biz xəritəyə baxsaq görərik ki, əgər o tarixi ədalətsizlik törədilməsəydi, bu gün vahid türk dünyası coğrafi baxımdan da bir məkan kimi yaşayacaqdı.

Bu kitabı türk dünyasının bütün tarixi boyu yetişdirdiyi ən böyük şəxsiyyətlərdən biri, müasir Azərbaycan dövlətinin banisi və qurucusu, ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illik yubileyinə ithaf edirəm.

Musa Urud

Bu kitabın üzərində işləyərkən Zəngəzurda orta əsrlərdən müasir dövrümüzədək mövcud olmuş və yazılı mənbələrdə, xəritələrdə təsbit olunmuş bütün toponimləri imkan daxilində araşdırmağa, dəqiqləşdirmələr aparmağa, elmi və tarixi cəhətdən daha düzgün hesab etdiyimiz yazılış formalarını tapmağa çalışdıq.

Zəngəzurun toponimiyasının öyrənilməsində akademik nəşr səviyyəsində fundamental elmi tutuma malik olan iki mənbəni xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Bunlardan biri akademik Budaq Budaqovun və professor Qiyasəddin Qeybullayevin "Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti", ikincisi isə Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun hazırladığı "Azərbaycan toponimləri" ensiklopedik lüğətidir. Hər iki mənbənin əhəmiyyətini zərrə qədər azaltmadan qeyd etmək istəyirəm ki, bu kitablarda Zəngəzurdakı toponimlərin bəzilərində istər yer adlarında, istərsə də onların coğrafi mövqelərinin, topomorfantın mənsub olduğu ərazinin rəsmi adının göstərilməsində, eləcə də mənasının izahında qeyri-dəqiqliyə yol verilmişdir. Bu qeyri-dəqiqliyi, XIX əsrin sonlarında və XX əsrin əvvəllərində tərtib olunan xəritələrdəki yalnışlıqların olması – bəylərbəyliklər, xanlıqlar, çar Rusiyası dövründəki inzibati-ərazi bölgüsü ilə Sovet Hökumətinin inzibati-ərazi bölgüsünün üst-üstə düşməməsi, müəlliflərin bölgəni yaxşı tanıamaları, eləcə də son on ildə bəzi adların dəyişdirilməsi kimi səbəblərlə izah etmək olar. Həmin nöqsanları təkrar etməməyə çalışdığımızdan bu kitabda verilən bəzi toponimlərin coğrafi yeri və anlamı bizə qədərki mənbələrdən fərqlənir.

Topomorfantların izahını verərkən müxtəlif paralellər aparmış, oxşar və ziddiyyətli versiyaları müqayisə etmiş, bölgəni yaxşı tanıyan alimlər, ziyalılarla məsləhətləşmiş, daha çox elmi, tarixi, məntiqi əsaslara söykənməyə çalışmışıq. Dəqiqliyinə kifayət qədər əsasımız olmayan toponimlərin izahını verməkdən çəkinmişik.

Zəngəzur torpağı, təəssüflər olsun ki, işğal altındadır və bu işğal nəticəsində oradakı bütün azərbaycanlı yaşayış məntəqələri dağıdılmış və adları erməniləşdirilmiş-

dir. Zəngəzuru gələcəkdə yerində tədqiq etmək (mən bu günün olacağına inanıram) istəyən alimlərimizə, eləcə də ata-baba yurdlarını gedib ziyarət etmək arzusunda olan gənc nəsil insanlarımıza kömək məqsədi ilə toponimləri mümkün qədər coğrafi dəqiqliklə verməyə, rayon mərkəzindən hansı tərəfdə, hansı məsafədə olduğunu göstərməyə çalışmışıq.

Zəngəzurun müxtəlif dövrlərinə aid toponimlərin tarixinin araşdırılmasında, müxtəlif dövrlərə aid xəritələrin əldə olunmasında göstərdikləri köməyə görə, Milli Arxiv İdarəsinin, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsinin əməkdaşlarına təşəkkür edirəm.

Zəngəzurda son vaxtlara kimi mövcud olan yaşayış məntəqələrinin coğrafi mövqeyini, tarixini, əhalisinin sayını, təsərrüfatını, toponimik izahını, ən əsası buradakı mikrotoponimləri daha ətraflı öyrənmək üçün o kəndlərdə (300-dən çox) yaşamış insanlarla görüşmüş, onlardan müvafiq plan əsasında tərtib edilmiş suallara cavab verən yazılı məlumatlar almışam. Bu kitabın ən qiymətli hissəsini təşkil edən həmin məlumatlara görə bütün informatorlara, Qafan, Sisyan, Gorus və Mıǵrı rayon ictimaiyyətinə, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayon İcra Hakimiyyətlərinə, bu rayonların ərazi-dairə nümayəndəliklərinə minnətdarlığımı bildirirəm.

ZƏNGƏZURDA TÜRK MƏNŞƏLİ TOPONİMLƏR

Qafqazın dünyada ən qədim insan məskənlərindən biri olması elmi fakt kimi çoxdan təsdiq olunmuş tarixi həqiqətdir. Təbii ki, sürü halından icmaya, yəni cəmiyyətə keçənə qədər insan aləmi uzun bir tarixi dövr – evolyusiya prosesi yaşamışdır və Qafqazın da hər yerində insan populyasiyası eyni vaxtda məskunlaşmamışdır. İnsan özünü dərk edəndən və ətrafdakı digər canlılardan özünün keyfiyyət fərqi, yəni nitq və şüur fərqi anlayandan, canlı aləmin ən elitar nümayəndəsi Homo sapiens mərhələsinə qədəm qoyandan sonra təbiətə uyğunlaşmaqla yanaşı, ətraf mühiti özünün maraqlarına uyğunlaşdırmağa, təbii seçmə yolu ilə gedən mübarizədə şüurun və təcrübənin verdiyi üstünlükdən istifadə edərək öz həyatı üçün daha əlverişli mövqelər əldə etməyə başladı.

İbtidai insanlar yaşayış yerləri seçərkən qida və su mənbələrinin bolluğunu, həyatın təhlükəsizliyini, xüsusilə, digər icmaların hücumlarından müdafiə imkanlarının genişliyini, yayın istisindən, qışın soyuğundan, yazın və payızın şiddətli yağışlarından qorunmağı mümkün edən təbii şəraiti nəzərə alırdılar.

Belə şərait üçün isə ən əlverişli yer dağlıq və dağətəyi ərazilər sayılır. Təbii istehkamların – kaha və mağaraların, gizlənməyə və daldalanmağa etibarlı sığınacaq rolunu oynayan nəhəng qayaların, yağış suyunu dolça kimi yığıb saxlayan iri çalaları olan sal daşların, keçilməz sıx meşələrin, gur bulaqların və dumdurdu çayların bol olduğu Zəngəzur ərazisi bu mənada ilk insanların məskunlaşması üçün ən əlverişli regionlardandır. Ona görə də bütün kiçik Qafqaz sıra dağlarının ətəkləri kimi Zəngəzur silsiləsi də ilk insan məskənlərindən sayılır.

Qədim Zəngəzur torpağı orada ilk insanın məskunlaşmasından ta müasir dövrümüzdə qədər sonsuz sayda irili-xırdalı mübarizələrin mərkəzində olmuşdur. Mübahisəsiz söyləmək olar ki, Zəngəzurun tarixi mübarizələr tarixidir. Bunu Zəngəzur ərazisindəki toponimlər, onla-

Bütün indiki Ermənistan ərazisinin əksər toponimləri Azərbaycan mənşəli toponimlərdir. Şəhərlərin, kəndlərin adları. Hətta bunu Böyük Sovet Ensiklopediyasında da görmək mümkündür. O vaxt erməni şəhərlərinin adları və onların əski variantı yazılmışdı. Biz bütün bunları bilməliyik.

İlham Əliyev

rın yaranma, dəyişilmə və ləğv olunma prosesinin xarakteri də aydın şəkildə göstərməkdədir.

Toponimlər yerləşdiyi ərazinin tarixi, kimə məxsusluğu haqqında çox şey deyir. Yerlərin adları heç zaman təsadüfi olaraq verilmir. Toponimlərin yaranması tarixi proseslərin, ictimai, siyasi münasibətlərin, insan fəaliyyətinin məcmusu olaraq ortaya çıxır və toponimlər tarixin güzgüsü kimi həm keçmişə, həm də gələcəyə işıq salır. Adları, təbii ki, insanlar verirlər və öz dillərinə, xarakterlərinə, yaşadıkları yerin təbiətinə uyğun adlar düşünüb tapırlar. Bu mənada Azərbaycanın ən qədim, ən şöhrətli və ən başibəlalı torpaqlarından biri olan Zəngəzurun da, oradakı müxtəlif mənşəli digər toponimlərin də mənasını burada yaşayan insanların milli-tarixi kimliyində və bu qədim torpağın tarixi taleyində axtarmaq lazımdır.

Fikrimizcə, "Zəngəzur" toponimi bu ərazilərdə yaşayan, öz igidliyi və cəngavərliyi ilə seçilən Zəngi tayfalarının adı və ərəblərin bu ərazilərə gəlişi ilə bağlıdır.

Məlum olduğu kimi, Zəngi tayfaları tarixdə görkəmli qoşun başçıları və dövlət xadimləri ilə məşhur olan bir türk boyudur. Zəngi tayfalarının ana vətəni Orta Asiya, daha konkret desək, indiki Özbəkistan əraziləridir. Zəngi tirsəsi hazırda da Özbəkistanda yaşayır və burada zəngi adı ilə bağlı çoxlu toponimlər indi də qalmaqdadır (Zəngi, Zəngitəpə, Zəngərik və s.).

Zəngilər bizim eramın əvvəllərində daha geniş areala səpələndilər. Qazaxıstana, Əfqanıstana, İrana və Qafqaza gələn zəngilər məskunlaşdıqları yerlərdə öz adları ilə bağlı şəhərlər, kəndlər salmağa, öz adlarını çaylara, dağlara, dərələrə verməyə başladılar. Zəncan və Zəngəzur adından savayı, zəngilərlə bağlı onlarca toponim saymaq olar: Türkiyədə – Ərzincan, Gürcüstanda – Zəngişanlı, Zəngənə, Azərbaycanda – Zəngilan, Zəngəran (Yardımlı rayonu), Zəngənə (Sabirabad rayonu), Zəngişalı (Ağdam rayonu), Zəngidərə çayı (Qobustan rayonu), Zəngi çayı (İsmayilli rayonu), İrəvan mahalında – Zəngibasar, Zəngilər, Zəngili, Zəngi çayı kimi "zəngi" komponenti ilə bağlı toponimlərin olması bu toponimin məhz geniş arealda yaşamış, bir yerdən başqa yerə köçmüş böyük və qüdrətli bir tayfanın adı ilə bağlılığından xəbər verir.

Zəngi tayfalarının ən qədim yaşayış məskənlərindən biri Cənubi Azərbaycandakı Zəncan şəhəridir. Bu şəhərin adını farslar "Zənqən" ("ən" farsca çoxluq bildirən şəkilçidir) kimi tələffüz edirlər. Ərəblərin bu ərazilərə gəlişi ilə bağlı "q" səsinin "c" səsi ilə əvəzlənməsi nəticəsində yazılı mənbələrdə şəhərin adı Zəncan kimi qeyd olunmağa başladı.

Bəzi irandilli və erməni ədəbiyyatlarında zəngilərin guya kürd mənşəli tayfa olduqları iddia edilir. Qarşılıqlı assimilyasiya proseslərinin təsirindən İran, İraq və Suriyaya yayılan böyük səlcuq köçündən hansısa ailələrin farslaşması, kürdləşməsi, yaxud ərəbləşməsi (eləcə də əksinə, yerli xalqların içərisindən müəyyən ailələrin türkləşməsi) fikri, hardasa, müzakirə mövzusu ola bilər. Lakin zəngilərin kürd kökənli olması, yaxud sonradan tamamilə kürdləşməsi iddiası tamamilə yalnışdır. Bu iddianın heç bir elmi, tarixi və məntiqi əsası olmasa da, müəyyən ideoloji yükü – antitürk, antiəzərbaycan çaları olması gün kimi aydındır. Əvvəla, bütün tarixi mənbələrdə göstərilir ki, XII əsrdə Mosul və Hələbdə Zəngi Atabəliyinin əsasını qoymuş İmadəddin Zənginin atası Ağsunqur bəy böyük səlcuq imperatoru Məlikşahın ordu komandanı, sonra da Hələbdə Atabəy olmuşdur. Ağsunqurun atası Alturgan bəyin səlcuq oğuzlarının qay (başqa bir mənbədə isə avşar – M.U.) boyunun zəngi tirəsindən olması faktı da tarixi mənbələrdə göstərilir.

*Gərək biz tariximizi
heç vaxt unutmayaq,
onun hər bir səhifəsinə
hörmətlə, ehtiramla ya-
naşaq.*

Heydər Əliyev

İkincisi, kürdlər heç bir zaman belə geniş bir arealda məskun olmamışlar, nəinki yaşamamış, heç bəlkə də adları çəkilən yerlərin bəzilərinə indiyə qədər belə kürd ayağı dəyməmişdir.

Tarixdən məlumdur ki, Zəngi tayfaları orta əsr Azərbaycan Atabəylər dövlətində yuxarı zümrədə təmsil olunmuş, sonra isə Səfəvilər dövlətinin yaranmasında və inkişafında, eləcə də bəzi kürd üsyanlarının yatırılmasında yaxından iştirak etmişlər. Zəngilərin indiki Zəngəzur ərazilərinə kütləvi köçü də məhz Atabəylər dövründə başlamış, Səfəvilərin hərbi yürüşlərində isə daha da güclənmişdir.

Şah İsmayıl Xətəinin yaratdığı qüdrətli Səfəvilər səltnətinin təkamülündə və güclənməsində səlcuq oğuzla-

Musa URUD
ZƏNGƏZUR
TOPONİMLƏRİ

Prezident İlham Əliyev Dövlət Xəzər Dəniz Gəmiçiliyinin "Zəngəzur" tankerinin istismara verilməsi mərasimində iştirak edib.

Dövlət başçısı gəminin xidmət və yaşayış sahələri, eləcə də ekipajın iş və yaşayış şəraiti ilə tanış olub.

Eyni vaxtda bir neçə növ neft və neft məhsulları daşımaq üçün nəzərdə tutulan gəmi "Prezident Heydər Əliyev" tankeri ilə eyni layihəyəndir və bu tip tankerlər Xəzərdə istismar olunan ən iri gəmilərdir.

"Zəngəzur" tankerinin yükötürmə qabiliyyəti 13 min tona bərabərdir. Gəminin uzunluğu 150 metr, eni 17,3 metrdir.

Mətbuatdan

rın bir boyu olan, igidliyi və cəsurluğu ilə seçilən zəngi tayfalarının böyük rolu olmuşdur. Əksinə, kürd tayfaları bu dövrdə Səfəvilərlə daim müharibə şəraitində yaşayan Osmanlı Türkiyəsinin təhriki və dəstəyi ilə dəfələrlə qızılbaşlara qarşı üsyan qaldırmış, bu qiyamlar Nadir şahın dövründə də davam etmişdir.

Orta əsr tarixi mənbələrinin ("Kitabi-Dədə Qorqud" (VII əsr), Mahmud Qaşgari (Divani Lügəti-it-Türk (XI əsr)), Rəşid əd Din (Oğuznamə (XIV əsr), Əbdülqazi (Şəcərəyi-Tərakimə (XVII əsr) şəhadətinə görə oğuzlar 24 tayfaya bölünür ki, onların da ən məşhurlarından biri qayı (kayıq) boyudur. Qayı türklərinin məşhur qəbilələri bunlardır: Qacar, avşar, zülqə-dər, zəngənə, çoban, baharlı, padar, ustaclı, lək, xəlilli, sor-

sor, şəfəq və s. Bu qəbilələrin çoxu Səfəvilər dövlətinin yaranmasında yaxından iştirak etmiş, qəbilə başçıları isə qızılbaşların hərbi və inzibati rəhbərliyində geniş təmsil olunmuşlar.

A.Bakıxanov zəngənə, xəlilli, ustaclı, qacar, kəngərli, xələc, qaramanlı, çıraqlı, təkəli, şamlı tayfalarının adlarını çəkmiş, onların türk tayfaları olduğunu və Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində məskunlaşdığını göstərmişdir.

Məhz Azərbaycan Atabəylər dövlətinin və daha sonra Səfəvilər xanədanının dövründə İrəvan, Çuxursəd, Ərzincan, Sisakan ərazilərində zəngənə oğuzlarının ictimai-siyasi fəallığının yüksəlməsi müşahidə edilməyə başladı. Bu dövrdən etibarən "zəngi(ə)" kökü ilə bağlı müxtəlif toponimlər və oronimlər bu arealda yayılmağa başladı.

Babək xürrəmidin ərəb xilafəti ilə mübarizəsi illərindən ərəblərə yaxşı tanış olan Sisakan mahalı, bu ərazinin dağlıq, qayalıq, təbii qala, divarı xatırladan silsilə daşlardan ibarət landşaftı ərəb səyyahlarının və alimlərinin diqqətində müdafiə istehkamı – qala kimi qalmışdır. Eyni zamanda yaşayış məntəqələrinin, demək olar ki, hamısı qalalar şəklində tikildiyindən zəngi tayfalarının geniş arealda yayıldığı bu dağlıq ərazini ərəb səy-

yahları "Zəngi sur – zəngilərin qalası" adlandırmaqda tamamilə haqlı idilər. "Sur, sür" sözü (eləcə də sürü, sürəkli, sürüşmək sözlərinin kökündəki "sür") ərəb dilində silsilə divar, daş hasar, qala mənasını daşıyır.

Kiçik Qafqaz sıra dağlarının məbədi və ən hündür dağ silsiləsi sayılan, daş zəncir kimi ta Qarabağ yaylasına qədər uzanan, dar dərələri, keçilməz yamaqları, qorxunc sıldırımları, sərt qayaları ilə təbii bir istehkamu, qala divarlarını xatırladan, zəngi türklərinin at oynatdığı bu dağlıq mahalın Zəngəzur adlandırılması həm tarixi-coğrafi, həm etnoqrafik, həm də məntiqi mənada tamamilə başa düşüləndir.

Bəzi erməni mənbələrində Zəngəzurun guya erməni sözü olub "zanqe" (ərəb dilindəki mağara mənasını verən "zağa" sözündən) və "dzor" (dərə) komponentlərindən yaranması fikri tamamilə absurdur. "Zəngəzur" termini bir toponim kimi yazılı mənbələrdə XIV əsrdən məlumdur. Bu dövrdə isə təkcə Zəngəzurda deyil, eləcə də bütün Qafqazda qüdrətli türk-müsəlman ruhu hakim idi. Əmir Teymur, Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu və nəhayət, Səfəvilər dövlətlərinin tərkibində olan bir müsəlman vilayətinə orada yalnız bir neçə kənddə yaşayan ermənilərin ad (Zanqedzor şəklində) verməsi qeyri-mümkün, qeyri-məntiqi və qeyri-inandırıcıdır. Bu elə bir dövr idi ki, əksinə, ermənilər kütləvi surətdə türk dilini öyrənir, türk və fars mədəniyyətini, mətbəxini mənimsəyirdilər, bir sözlə, məğlub və kiçik xalqların özünüqoruma instinktinə uyğun olaraq, yalnız öz dinlərini və əlifbalarını qorumaq hayında idilər.

Zəngəzur ərazisində xeyli sayda sur (zür) topomorfantı ilə bitən digər toponimlərin də olması və bu kəndlərin demək olar ki, hamısının dağlarda və sıldırım qayalıqlarda yerləşməsi (Təkəzür, Ərcəzür, Gecəzür, Cağazür, Dərməzür, Astazur, Əynəzur, Goranzur və s.) faktı da Zəngəzur adının məhz dərə ilə deyil, dağla, divarla, qala ilə bağlılığını bir daha sübut edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 25 noyabr tarixili Sərəncamı ilə Ordubad Milli Parkı Akademik Həsən Əliyev adına Zəngəzur Milli Parkı adlandırılmışdır.

Ərazisi 12131 hektar olan Zəngəzur Milli Parkı əsasən dağlıq ərazidir. Orta hündürlüyü 3200 metrə çatan Zəngəzur silsiləsi Kiçik Qafqazın bütün silsilələrindən yüksəkdir. Onun ən yüksək zirvəsi olan Gəmiqaya Zəngəzur Milli Parkının ərazisində olmaqla 3906 metrdir.

Mətbuatdan

XX əsrdə müxtəlif dövrlərdə 2 milyona yaxın soydaşımız öz tarixi vətənlərindən köçürülmüş, etnik təmizləmə siyasətinin qurbanına çevrilərək öldürülmüş və didərgin salınmışdır.

Heydər Əliyev

Bütün tarixi mübarizələrlə, yerli və gəlmə hakimlərin ağalığı iddialarından yaranan irili-xırdalı döyüş səhnələri ilə zəngin olan dağlıq bir ərazidə, yaşayış məntəqələrinin dərədə deyil, dağlarda, özü də təbii istehkamlara yaxın yerlərdə salınması məqsədüeyğun idi və yuxarıda adlarını sadaladığımız kəndlərin, demək olar ki, hamısı belə bir landşaftı olan ərazidədir.

Digər tərəfdən, Zəngəzurun təbiəti – qarlı, sərt şaxtılı qışı və kifayət qədər günəşli yayı tələb edir ki, yaşayış məntəqələri dərədə deyil, dağ döşündə, qar uçqunu basmayan, sel, tufan tutmayan yerlərdə, digər kəndlərlə nəqliyyat, səs və görüntü əlaqəsi yaratmaq üçün həyati və strateji baxımdan əlverişli olan yerlərdə salınsın.

Zəngəzur sözünün ermənilərə dəxli olmadığını daha bir fakt sübut edir: Hazırkı Ermənistan Respublikasının inzibati-ərazi bölgüsü müəyyən edilərkən Zəngəzura aid olan Qafan, Gorus, Sisyan və Mıqrı rayonlarını əhatə edən bölgə Zəngəzur deyil, Syunik mərzii adlandırılmışdır. Faktiki olaraq ermənilər rəsmən Zəngəzur sözündən imtina etmişlər.

Bu toponimin "Səngi-Sur" formasında izahı da maraqlıdır. Belə ki, fars dilində "səng – daş, qaya, ərəbcə isə "sur" sözü silsilə divar, qala mənasındadır. Zəngəzur sözü bu anlamda başdan-başa daşlı, qayalı yer, daşların qala divarları kimi düzüldüyü ölkə mənasını verir.

Zəngəzurda toponimlərin yaranması və formalaşmasının uzunmüddətli tarixi proses, müxtəlif xalqların və tayfa birliklərinin bu torpaqlarda yerləşməsi, dövlət qurması, müxtəlif dinlərin (zərdüştilik, atəşpərəstlik, xristianlıq, islam) yayılması tarixi ilə sıx bağlı olduğunu nəzərə alaraq bu tarixi dönəmlərə qısa nəzər salaq.

Bizim eradan əvvəl VII əsrdə türkdilli (prototürk) sakların, kimmerlərin Cənubi Qafqaza, o cümlədən, indiki Zəngəzurun ərazisinə axını başladı. Sakların, kimmerlərin, yerli uti, ud, sod, mar, qarqar, leq, qel, uz və s. tayfalarla qaynayıb qarışmasından e.ə. IV əsrdə Alban dövləti yarandı. Albaniyanın ərazisi qərbdə İberiya (Gürzan) və Ərməniyyə ilə, Şimalda Sarmatiya (Dağıstan) ilə, Şərqdə və Cənubda Atropatena ilə həmsərhəd idi. Paytaxtı əvvəl Qəbələ, sonra isə Bərdə şəhəri olan Albani-

ya dövlətinin ən böyük vilayətlərindən biri Syuni, yaxud Sisakan idi. Bəzən deyirlər ki, Syuni (Syunik) bu ərazinin erməni mənbələrindəki adı, Sisakan isə farsca adını bildirən sözdür. Elə buradaca qeyd edək ki, həm Syuni, həm də Sisakan sözü türk sözüdür.

Eradan əvvəl IV minillikdə Çində, indiki uygurların yaşadığı ərazidə Syunnu adlanan türk tayfaları yaşamış, sonra bu tayfalar Orta Asiyaya, Qara dəniz sahillərinə və Qafqaza yayılmışlar. Bunlar sak, iskit, yaxud skif adlandırılan Saqa (Saqat) boyuna qohum tayfalar idilər. Saqaların e.ə. VII əsrdə məskunlaşdığı və uzun əsrlər hökmran olduğu bir ərazinin Syunik (syunilərin məskəni) adlandırılması, bu yerlərin Si (sakların ən böyük bir sülaləsinin adı) + Sak (türk tayfaları) + An (məkan bildirən şəkilçi) si sakların yaşadıkları ərazi adlandırılması qədər təbii və məntiqi idi. Sak çarlığı parçalandıqdan sonra Si saklar indiki Zəngəzur ərazisində öz kiçik dövlət qurumunu yaratmışlar. Əslən Zəngəzurdan olan XIII əsr tarixçisi Stepanos Orbeliyan bu sülalə haqqında yazırdı: "Si saklar təkcə Syunninin yox, həm də albanların əcdadıdır, hətta ondan da qədimdirlər".

Sisakan nəinki erməni torpağı olmayıb, əksinə, həmisişə erməni çarlığı ilə münaqişə vəziyyətində olan, onunla mübarizə aparan bir Alban vilayəti olmuşdur.

Ümumiyyətlə, demək olar ki, bu torpaqlarda üç min ilə yaxın dövrdə müstəqil bir dövlət olmamışdır. Həm gürcülər, həm ermənilər, həm albanlar və azərbaycanlılar, gah Bizans, gah Parfiya, gah İran, gah ərəb, daha sonralar isə Türk (moğollar, səlcuqlar, teymurilər, səfəvilər, osmanlılar) imperiyasının tabeliyində ən yaxşı halda, yarımasılı vəziyyətdə olmuşlar.

Tarixi xronologiyaya nəzər salaq:

E.ə VII əsr – Sakların və kimmerlərin (Saqa-qəmərlərin) Qafqaza gəlişi.

E.ə 675-550-ci illər – Midiya (Maday) dövləti mövcud olmuş, Göyçə gölü də daxil olmaqla Kür-Araz ərahi bu dövlətin tərkibində olmuşdur.

E.ə 550-330-cu illər – Əhəmənilər imperiyası dövrüdür ki, bu İran dövləti Ərməniyyəni, Şərqi Gürcüstanı, Kür-Araz çayları arasındakı əraziləri işğal etmişdir. Bi-

sütun kitabələrində Əhəməni hökmdarı I Daranın adından belə bir məlumat yazılmışdır:

"Mən ordu ilə Sak ölkəsinə, ucu şiş papaq qoyan saklara qarşı getdim. Çaya çatdım, onu ordu ilə keçdim. Bundan sonra, sakları darmadağın etdim, qalanını əsir tutdum. Skunxa adlı başçılarını tutub mənim yanıma gətirdilər. Mən başqasını onlara başçı təyin etdim, öz bildiyim kimi. Bundan sonra ölkə mənim oldu".

Əhəmənilərin hakimiyyətinin son dövrlərində Albaniyadakı xırda tayfa ittifaqları birləşərək Albaniya dövlətini yaratdılar. Bu dövlət əhəmənilərin hakimiyyətindən qismən asılı idi, ona xərac verirdi və müharibə zamanı Əhəməni ordusunu hərbi dəstələrlə təchiz edirdi. Yarımüstəqil Alban dövləti gah tərəqqi – gah tənəzzül edərək bizim eramın VIII əsrinə qədər (705-ci il) – ərəb xilafətinin Qafqaza gəlişinə qədər mövcud olmuşdur.

E.ə III əsr – b.e 226-cı ilinədək Qafqazın bir çox əraziləri, o cümlədən, indiki Zəngəzurun ərazisi Parfiya padşahlığının tabeliyində olmuşdur.

226-651-ci illərdə fars xanədanının Sasanilər sülaləsi hakimiyyətdə olmuşdur.

656-889-cu illər – ərəb xilafətinin hökmranlığı dövrüdür. Bu dövrdə Qafqazda İslam dövləti yarandı, İslam dini yayıldı. Qafqaz Albaniyasının bütün vilayətləri kimi, Syunik də xilafətin tabeliyinə keçdi. Albaniya – Arran, Syunik isə Sisəcan (Sisakan) adlandırılmağa başladı.

Syunik IX-XI əsrlərdə Sacilər (**889-942-ci illər**), Salarilər (**941-981-ci illər**), Şəddadilər (**971-1088-ci illər**) dövlətlərinin tabeliyində olmuşdur.

XIII əsrdə Moğol-tatarlar Qafqaza gəldilər. Qafqazı və cənubi Azərbaycanı tutdular. Öz hakimiyyətlərini (hülakilər, elxanilər) yaratdılar.

1385-ci ildə Əmir Teymurun ordusunun Qafqazı işğal etməsi ilə bu ərazilərdə uzun illər davam edən türk hökmranlığı dövrü başladı, Qafqaz, İranın çox hissəsi, Şərqi Anadolu bir-birini əvəz edən Cəlairilər (**1385-1410**), Qaraqoyunlular (**1410-1467**), Ağqoyunlular (**1468-1501**) hakimiyyətinin təsiri altına düşdü.

1501-1590 – Səfəvilər dövləti – Böyük Azərbaycan yarandı.

1590-1748 – Qafqazın, Anadolunun və İranın bir çox əraziləri kimi, Zəngəzur mahalı da Osmanlı və Cənubi Azərbaycan (Səfəvilər, Nadir şah) türklərinin hakimiyyəti altında oldular.

1748-ci ildə Qarabağ xanlığı yarandı. Pənahəli xan Qarabağ xanı elan olundu. Sisyan, Qafan, Tatev, Məgri, Güney, Çəlbair, Hacısamli, Kolair mahalları Qarabağ xanlığına daxil oldular.

1806, 1813 və 1828-ci illərdə Kürəkçay, Gülistan və Türkmənçay müqavilələri ilə Qarabağ, Naxçıvan və İrəvan xanlıqları Rusiyaya ilhaq edildi.

1868-ci il – Yelizavetpol quberniyası təsis edildi və bu quberniyanın ən böyük ərazi-inzibati vahidi olan Zəngəzur qəzası yaradıldı.

1918-1920-ci illər – Zəngəzur Azərbaycan Demokratik Respublikasının Qarabağ quberniyasına daxil oldu.

1920-ci il 1 dekabr – Zəngəzurun qərb hissəsi Sovet Ermənistanına bəğışlandı.

Zəngəzurdakı toponimlərdən danışarkən, qeyd etmək yerinə düşərdi ki, bu bölgədəki yer-yurd adlarının 90%-ə qədəri türk-müsəlman mənşəlidir.

Zəngəzurdakı ən qədim yaşayış məntəqələrinin adları hələ Qafqaz Albaniyası dövründən burada yaşayan türk-mənşəli tayfalarla – prototürklər, yaxud qədim türklərlə bağlıdır. Qafan, Qoroz qalası, Sisakan, Şəki, Ağvani, Aqvanna, Afqanlı, Hot, Şələt kimi yer adları qədim türk tayfaları ilə birbaşa bağlı olan toponimlərdir.

Zonadakı hunlarla bağlı toponimlər eranın əvvəllərində Cənubi Qafqaza gəlmiş hunların məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Albaniyada hunlar haqqında mənbələrdə məlumat çoxdur. Favst Buzand IV əsrin ikinci yarısına aid hadisələrdə Albaniyada hunlar barədə yazmışdır (Favst Buzand, III kitab, 6-cı fəsil). Belə məlumat "Alban tarixi"ndə vardır (II kitab, 35-ci fəsil). V əsr müəllifi Yelişə Sasanlar şahlarının indiki Bəşbarmaq qayası ilə dəniz arasındakı səddini "Hunlardan müdafiə səddi" adlandırır. Həmin əsr müəllifi Lazar Parbetsi isə bu səddi "albanlarla hunlar arasında istehkam" kimi səciyyələndirir. Muğanda [hunların yaşadığı V əsr Bizans müəllifi Feofilakt Simokatta, IV-VII əsrlərdə Albaniya ərazi-](#)

sində Hunlar barədə Bizans və Suriya mənbələrində də məlumatlar vardır. Zəngəzurda hun adı ilə bağlı Hünüt (Qafan), Xunzirək (Gorus), Qundanlı (Qubadlı), hunların quşçu tayfasının adını daşıyan Quşçulu (Qubadlı r-nu), Quşçu (Laçın r-nu), Quşçu (Sisyan r-nu) kimi toponimlər bu zonanın aborigen sakinlərinin bir başqası deyil, məhz türk xalqları olduğunu sübut edən inkaredilməz dəlillərdir.

Zəngəzurdakı toponimlərin bir qismi digər qədim türk tayfaları (prototürklər) – saklar və kimmerlərlə bağlıdır. Sisyan (eləcə də bütövlükdə Kür-Araz arasına) bu yerlərdə uzun illər bundan öncə həmişəlik möhkəmlənmiş və bəlkə, bu gün də mövcud olan əksər tayfa və törəmələrin (etnosun) təşəkkülündə əhəmiyyətli rol oynayan sakların və kimmerlərin (saqa və qəmərələr) gəlişi bizim eradan əvvəl VII əsrə təsadüf edir.

Türkdilli sak tayfaları başqa bir türkdilli tayfaları (kimmerləri) Cənubi Qafqaza, oradan da Ön və Cənubi Asiyaya qovdu. Saklar çox idilər və Tatarıstandan üzü Anadoluya səpələnmişdilər. Genişlik axtaran bu cəngavər tayfa öz qonşularını, nisbətən azsaylı kimmerləri cənuba sıxışdıraraq öz mövcudluqlarının hüdudlarını genişləndirməyə başladı.

Beləliklə, Cənubi Qafqaza, Ön və Cənubi Asiyaya gələn kimmerlər və saklar burada möhkəmlənərək (digər tayfalarla birlikdə) azərbaycanlı-türk etnosunun formalaşmasında mühüm rol oynadılar.

Saqa və qəmərələrlə bağlı yer-yurd adları son vaxtlara qədər Zəngəzurda qalmaqda idi. Sisyan rayonunda Sisyan, Şəki, Şükər, Püsək, Gomur, Qafan rayonunda Gomaran yaşayış məntəqələri məhz sak və kimmerlərlə bağlı tarixi sirləri indiyədək gizləyib saxlamış, lakin bizim öz tariximizə qarşı olan ənənəvi biganəliyimiz ucbatından öyrənilməmiş, yad əlinə, yağı tapdağına keçmiş milli-mənəvi itkilərimizdəndir.

Qafqazda eradan əvvəl ikinci əsrdən məskunlaşmağa başlayan türkmənşəli bulqarların izləri Zəngəzurda son vaxtlara qədər qalmaqda idi. Bulqarların Qazan tayfasının adını özündə əks etdirən Qazan dağı, Qazan gölü, Qazançı kəndləri bu ərazilərdə türklərin məskunlaşma-

sının iki min ildən çox tarixə malik olduğunu göstərən dəlillərdir.

Zonada digər böyük türk tayfalarının (peçeneq, suvar, yaycı, sofulu, saral, qiqili) adlarını daşıyan Piçənis, Sofulu, Sarallı, Sarallı Xəştəb, Gıği, Suvarlı, Yaycı və s. yaşayış məntəqələrinin olması da buranın aborigen əhəlisinin məhz Azərbaycan türklərinin olduğunu sübut edən danılmaz tarixi faktlardır.

Tarixdən məlumdur ki, Zəngəzurun ərazisi qədim oğuzların məskənidir. Qalın İç Oğuz tayfaları bu dağlarda məskən salmış, yaşamış, mübarizə aparmışdır. Bütün türk xalqlarının qəhrəmanlıq eposu sayılan "Kitabi-Dədə Qorqud"dakı hadisələrin çoxu bu ərazilərdə baş vermiş və tarixin daş yaddaşında, insanların qan və gen yaddaşında bu günə qədər öz əks-sədasını qoruyub saxlamışdır.

Zəngəzurda oğuzların bayandur, qayı, xələc, çəpni, avşar tayfaları, xüsusilə qayı türklərin qacar, baharlı, zəngənə, zülqədər, padar, çoban qəbilələrinin adı ilə bağlı yüzlərlə toponim (Bayandur (Laçın rayonunda çay, Gorus rayonunda kənd), Qayalı və Babalı Qayalı (Qubadlı rayonu), Xələc (Qafan və Qubadlı rayonları), Çəpni (Qafan rayonu), Avsarlı (Qafan rayonu) və s.) vardır.

Sisyan, Qafan, Gorus və Zəngilan rayonlarının da bir neçə Baharlı kəndinin olmasını məhz eyniadlı tayfanın bu ərazidə geniş yayılması ilə izah etmək mümkündür.

Qafan rayonundakı Qacaran, Avşarlı, Çullu, Xələc, Çobanlı, Gorus rayonundakı Bayandur, Sisyan rayonundakı Baharlı, Uz, Murxuz, Zabahadur, Qubadlı rayonundakı Xələc, Padar, Dondarlı kəndlərinin adları məhz 24 oğuz tayfaları ilə əlaqədar olan topomorfantlardır.

O vaxtkı Zəngəzur qəzasının hüduqları, coğrafi mövqeyi, təsərrüfat və məişət şəraiti, dini, etnik tərkibi rus tədqiqatçısı S.P.Zelinskinin 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестиан в Зангезурском уезде Елизаветпольской губернии" (Ye-lizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində (bir qədər ermənipərəst mövqedən olsa da) geniş və ətraflı təhlil edilmişdir. S.P.Zelinskiyə gö-

“Sisqan özünə məxsus dili və dindar xalqı olan bir diyardır. Sisqan əhalisi başda hökmdar Vasak olmaqla V əsrin ortalarında xristianlığın yayılmasına müqavimət göstərirdi”.

Zaxari Ritor, VI əsr
Suriya tarixçisi

rə, Zəngəzurdakı xəzinə torpaqlarına aid olan 161 kəndin 111-də müsəlmanlar, 49-da ermənilər, 1 kənddə (Bazarçay kəndi) malakanlar yaşayırdılar. Zelinski Zəngəzurdə müxtəlif ərazilərdə yayılmış aşağıdakı türk tayfalarını göstərir:

1) Sofulu. Bu tayfa 19 qışlaqda məskunlaşmış. Bunlardan 4-ü Cəbrayıl qəzasında, 5-i Sisyan, 10-u isə Kapan ərazisindədir.

2) Dərzili. Bu tayfa qəzanın Kapan sahəsinin 11 kəndində yaşayır.

3) Sarallı. Bu tayfa qəzanın Kapan sahəsinin 13 kəndində yaşayır.

4) Puşanlı. Bu tayfa qəzanın Kapan və Mıqrı sahəsinin 7 kəndində yaşayır.

5) Gıgılı. Bu tayfa qəzanın Kapan sahəsinin Gıgı dərəsi bölgəsinin 4 qışlağında yaşayır.

6) Xocamusaxlı. Bu tayfa qəzanın Kapan sahəsinin 2 qışlağında və Sisyan sahəsinin 1 qışlağında yaşayır.

7) Baharlı. Bu tayfa qəzanın Bəsit çay hövzəsində 3 kənddə yaşayır.

8) Bərgüşad. Bu tayfa bölgənin müxtəlif kəndlərində yaşayan digər tayfalarla qaynayıb-qarışmışdır. Yalnız Qubadlı kəndinin sakinləri özlərini bərgüşadlı adlandırırlar.

İ.Şopen bərgüşadlı və sofulu tayfalarını kəngərlilərin bir qolu hesab edir.

Zəngəzurdakı toponimlərdən danışarkən buradakı kürd mənşəli yer adlarını da qeyd etmək lazımdır. Kürdlər İran dil qrupuna mənsub xalq olub indiki Suriya, İraq, İran, Türkiyə ərazilərində, XVI əsrdən başlayaraq isə Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda məskunlaşmışlar. S.Zelinski "Экономический быт государственных крестьян в Зангезурском уезде елизаветпольской губернии" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində kürdlərin Zəngəzura gəlməsini XVI əsrə aid edir. Onun yazdığına görə, Səfəvi-Osmanlı müharibəsi zamanı 1589-cu ildə Zəngəzuru ələ keçirən türk sultanının əmri ilə Urmiyada yaşayan kürdlərin bir hissəsi İbrahim ağa adlı tayfa başçısının rəhbər-

liyi ilə Zəngəzürə gələrək burada məskunlaşmışlar. Din birliyi və məişət yaxınlığı səbəbindən Zəngəzür kürdlərinin böyük əksəriyyəti assimilyasiya olunaraq türkləşmişlər.

S.P.Zelinski öz tədqiqat əsərində yazırdı ki, XIX əsrin sonlarında Zəngəzürdə yalnız bir neçə kənddə (Korcalanlı, Bozlu, Ağcakənd, Qarıqayası, Minkənd, Şixov, Mollu və Zerti) kürd dilində danışmışdılar.

Zəngəzürdəki yer-yurd adlarının bəziləri islamla bağlı və ərəb-fars mənşəli adlardır: Şıxlar, Mollalı, Müsələm, Pirdovdan, Sənçərli, Şəhərcik, Ərəbxana, Şam, Şamsız, Məzrə, Məliklər və s.

Zəngəzürdəki bəzi yaşayış məntəqələrinin tarixi isə çox qədimdir. Eramızın əvvəllərində, hətta, müasir eradan qabaqkı minilliklərdə mövcud olmuş və öz tarixi keçmişini və mənsubluğunu adında yaşadan Urud, Vağudi, Ağudi, Dovrus, Şurnuxu, Şabadin, Qurdqalaq, Gorus və s. kimi toponimlərin izahını vermək xeyli çətindir.

Zəngəzür ərazisindəki hidronimlərin, (Araz, Bazarçay, Bərgüşad, Oxçu çayı, Çəundur çayı, Oxdar çayı, Bəsit çay, Əyri çay, Dəli çay) demək olar ki, hamısı Azərbaycan adlarıdır.

Bölgənin zəngin flora və faunası toponimlərdə də öz əksini tapmışdır. Zəngəzürdəki zootoponimlər bu arealda yayılmış heyvanların adları ilə, yaxud heyvandarlıqla bağlı peşə və məşğuliyyətlərlə əlaqədardır: Qurdqalaq, Qabangədik, Dəvəboynu, Eşşək meydanı, Ayıbazar, Axtaxana, Atqız, Bozdağan, Qurdlar, Qurban təpə, Mişni, Ördəkli, Lök, Lehvaz, Maldaş, Maralzəmi və s.

Bitki adları ilə bağlı toponimlərin çox olması da diqqət çəkən məqamlardanır: Arpa təpəsi, Buğda təpəsi, Alçalı, Almalı, Almalıq, Armudlu, Ərikli, Ardıclı, Bal-dırğanlı, Bənəvşəpuşt, İydəli, Qaraqğac, Süsəndağ, Zəğallı dərə, Çəmənli, Qaraçimən və s.

Zəngəzürün coğrafiyasından danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, Zəngəzür Rusiya imperiyasının daxilində bir inzibati ərazi vahidi – qəza kimi yaranandan çox-çox əvvəl, hətə XIV əsrdə coğrafi ərazi kimi mövcud olmuşdur. Azərbaycan Rusiyaya ilhaq edilənə qədər Zəngəzür adı bir coğrafi məkan olaraq xatırlanırdı. Bu dövrə qə-

“Sisaqan, Aran Gürzan kimi Ermənistandan ayrı bir ölkədir”.

**Zaxari Ritor, VI əsr
Suriya tarixçisi**

*"Syunik özünün mü-
ki və kilsə həyatında
mərkəzi Ermənistandan
müstəqil və öz xüsusi
mövqeyi ilə seçilən vila-
yət idi ki, bunun da baş-
lıca səbəbi Syunikin et-
nik özəlliyi ilə bağlıdır".*

N.Adons, 1908

dər Zəngəzur İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının tərkibində mahal kimi mövcud olmuşdur.

Çar Rusiyası öz sərhədlərini Cənub və Şərqlə doğru genişləndirir-genişləndirir, nəhayət, XVIII əsrin axırlarında Qafqaza gəlib çıxdı. Artıq çoxdan zəifləmiş İran şahənşahlığına qalib gəlmək cavan və Avropa üslubunda müharibə aparan rus ordusu üçün heç bir çətinlik tö-rətmirdi. Qısa müddətli Rus-İran müharibəsində fars xanədanı Azərbaycanın bir hissəsini, o cümlədən, Qarabağ, Gəncə, daha sonra isə Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarını Rusiyaya güzəştə getdi. Bu güzəşt 1813-cü il oktyabrın 12-də Gülistan müqaviləsi ilə tarixə düşdü. Bu müqaviləyə əsasən Qarabağ vilayəti sərhəd Çaudur çayı olmaqla Rusiyanın tabeliyinə verildi. Lakin müharibə davam etdirildi və İran yeni itkilərlə üzvləşərək, 1828-ci ilin 10 fevralında imzalanan Türkmənçay müqaviləsinə görə Rusiya-İran sərhədi Zəngəzurda Araz çayına qədər cənuba sürüşdürüldü.

Zəngəzurun ərazisi XIX əsrin 50-ci illərinə qədər Şamaxı quberniyasının, 60-cı illərdə isə Bakı və İrəvan quberniyalarının tabeliyində olmuşdur.

Cənubi Qafqazda yeni inzibati-ərazi bölgüsünü müəyyənləşdirən layihəyə uyğun olaraq, 1868-ci ilin 25 fevralında Bakı, İrəvan və Tiflis quberniyalarının bir hissəsi hesabına yeni bir quberniya – Yelizavetpol (Gəncə) quberniyası yaradıldı. Bakı quberniyasının Şuşa qəzasından və İrəvan quberniyasının Ordubad qəzasından ayrılan hissələr hesabına indiyə qədər haqqında danışılan Zəngəzur qəzası mərkəzi Gorus şəhəri olmaqla inzibati, məhkəmə, ərazi vahidi olaraq formalaşdırıldı və Gəncə quberniyasının tərkibinə qatıldı.

S.P.Zelinskiyə görə, Zəngəzur qəzası Yelizavetpol quberniyasının ən böyük qəzalarından biri olaraq Zaqafqaziyanın cənubunda yerləşir və ərazisi 137 kv. mil təşkil edir. Zəngəzur qəzası şərqdən və şimal-şərqdən Cəbrayıl və Şuşa qəzaları ilə, şimaldan Cavanşir qəzası ilə, qərbdən və cənub-qərbdən İrəvan quberniyasının Şərur-Dərələyəz və Naxçıvan qəzaları ilə, cənubdan və cənub-şərqdən isə Araz çayı boyunca İranla həmsərhəddir.

Şuşa qəzası ilə Zəngəzur qəzasının sərhədini dəniz səviyyəsindən 7-9,5 min fut hündürlüyündə dağ və yaylalar silsiləsi müəyyən edir ki, onlardan ən əhəmiyyətli-ləri bunlardır: Kirs dağı, Sağsağan silsiləsi, Sarıbaba da-ğı, Qırxqız yaylası və s.

Şərur-Dərələyəz və Naxçıvan qəzalarını Zəngəzur qəzasından ayıran dağ və yaylalar silsiləsi bunlardır: Qı-sırdağ, Kəbirli, Ağdaban, Salvartı, Işıqlı, Ərəzin, Dəvə-boynu, Qapıcıq, Alagöz.

Alagözdən Kirs dağına qədər uzanan silsilə dağlar və yaylalar Zəngəzur silsiləsini təşkil edir. Zəngəzur silsi-ləsi Arpa çayından Araz çayı boyunca meridianal istiqə-mətdə uzanaraq 130 km-lik bir məsafəni tutur. Silsilə-nin ən hündür zirvəsi dəniz səviyyəsindən 3904 m. yük-səkdə qərar tutan Qapıcıq dağıdır. Zəngəzur silsiləsi qranit və qranitəbənzər süxurlardan təşkil olunmuşdur. Silsilənin qərb yamacları otluq və kolluqlarla, şərq ya-macları isə enliyarpaqlı meşələr (palıd, göyrüş, vələs, ağcaqayın) və subalp çəmənlikləri ilə örtülüdür.

Zəngəzurun dağ və yayla silsilələri bu yerlərin təbiə-ti qədər sərt, gözəl və təkrar olunmazdır. Ucu göylərə di-rənən şiş qayalar, sıldırım yarıqlar, dar cığır, sərt yo-xuşlu yamaclar. "qu" deyəndə qulaq tutulan dərin dərə-lər, keçilməz aşırımlar, zəncirbənd kimi bir-birinə keçən yallar və zirvələr, qarlı dağların ətəklərindən süzülüb şı-rıltı ilə dərələrə axıb tökülən gümüşü çaylar, alp çəmən-liklərinə keçən sıx meşələr Zəngəzuru oxşarsız edən, Qafqazın digər dağlıq ərazilərindən köklü surətdə fərq-ləndirən cəhətlərdir.

1920-ci ilə qədər, yəni Zəngəzur ərazisinin böyük və əsas hissəsinin Ermənistan SSR-yə verilməsinə qədər Zəngəzur qəzası dörd müstəqil inzibati vahiddən – sahə-dən (uçastok) təşkil olunmuşdu:

1. Mıqrı yaxud Mıqrı-güney sahəsi – bu sahə indiki Mıqrı və Zəngilan rayonlarının ərazisini əhatə etmiş-dir.

Mıqrı inzibati sahəsinin ərazisində 1930-cu ildə Er-mənistan SSR-nin tərkibində ərazisi 664 kv. km olan Mıqrı rayonu və Azərbaycan SSR-nin tərkibində sahəsi 707 kv. km olan Zəngilan rayonu yaradılmışdır.

...Tarixçilərin şəhə-dətinə görə Əmir Tey-mur 1396-cı ilin yazın-da Dərbəndə qayıtdı, Kürün sahili boyunca qərbə doğru irəliləməyə başladı.

Ağdama gələrək o, Qarabağda Dərbənddən Bağdada və Həmədan-dan orta Asiyaya qədər ərazilərdəki hakimiyyə-tinin idarə olunmasını oğlu Miranşaha həvalə etdi. Özünü isə Sultaniyyə-dən keçərək Səmərqən-də qayıtdı...

A. Bakıxanov,
"Gülüstani-İrəm"

Zəngəzurun Mıgri inzibati sahəsi dağlıq (Alagöz, Xustup, Bərguşad, Mıgri – güney silsiləsi), dağətəyi, yamac (Araz və Həkəri çayları arasında) və düzən (Bazar çayla Oxçu çay arasında – Ağoyuq maili düzəni) landşafta malikdir. Ərazinin şimal hissəsində dağlarda meşə örtüyü diqqəti cəlb edir. Meşələr əsasən enliyarpaqlı (palıd, vələs) ağaclardan ibarətdir. Bəsit çayın dərəsində isə çinar meşəsi vardır. Araz çayının yatağı boyunca cənuba doğru getdikcə ağac örtüyü seyrək kollara, çöl bitkilərinə, nəhayət, çılpaq qayalıqlara keçir.

2. Zəngəzur qəzasının Qafan nahiyəsi qəzanın, təxminən mərkəzində yerləşmişdi. Bu nahiyənin hesabına 1930-cu ildə Ermənistan SSR-nin tərkibində ərazisi 1345 kv. km olan Qafan rayonu və 1933-cü ildə Azərbaycan SSR-nin tərkibində sahəsi 802 kv. km olan Qubadlı rayonu yaradılmışdır.

Qafan (Kapan) nahiyəsi Bərguşad (Bazar çay) çayının boyunca Zəngəzur nahiyəsi, cənubdan Məgri və qərbdən Sisyan nahiyələri ilə həmsərhəddir.

Bu nahiyə 6 kiçik dairəyə (okruq) bölünmüşdür: Oxçu dairəsi, Gıgı dərəsi dairəsi, Əcanan türk dairəsi, Kəpəz dairəsi, Bəsitçay dairəsi və Çaundurçay dairəsi.

Qafan nahiyəsi də digər nahiyələr kimi dağlıqdır. Bəzi yerlərdə isə bu dağlar keçilməz sıldırımlar və yarıqlarla haşiyələnir. Bu nahiyədə meşə örtüyü qalın və zəngindir.

Zəngəzur nahiyəsi qəzanın şimal-şərq hissəsini təşkil edir. Cənubdan və cənub qərbdən (Bazarçayın axarı boyunca) Qafan nahiyəsi ilə həmsərhəddir. Zəngəzur nahiyəsi İlizin (Lçen) çayının axarı, İşıqlı dağı və Mıxtökən yaylası boyunca Sisyan nahiyəsi ilə həmsərhəddir. Zəngəzur nahiyəsi dörd dairəyə (okruq) bölünmüşdü: Hacısamlı, Alyanlı, Bərguşad və Həkəri dairələri.

Bu nahiyənin landşaftını orta hündürlüklü dağlar, sıx meşələr, bərəkətli qara və şabalıdı torpaqlar təşkil edir. Zəngəzurun qəza mərkəzi, Gorus şəhəri bu nahiyədə yerləşirdi.

Zəngəzur qəzasının eyni adlı nahiyəsinin ərazisi hesabına isə 1930-cu il sentyabrın 9-da Ermənistan SSR-nin tərkibində sahəsi 752 kv. km olan Gorus rayonu və 1930-

cu il avqustun 8-də isə Azərbaycan SSR-nin tərkibində sahəsi 1883 kv.km olan Laçın rayonu təsis edilmişdir.

Sisyan nahiyəsi Cavanşir, Şərur-Dərələyəz və Naxçıvan qəzaları ilə, həmçinin Zəngəzur və Qafan nahiyələri ilə həmsərhəddir. Sisyan nahiyəsində sərt sıldırım qayalı dağlar və sıx meşələr, demək olar ki, (İrmis, Bəhrülü, Ərəfsə meşələrini çıxmaq şərtilə) yoxdur. Burada otlaq və əkinə yararlı sahələr üstünlük təşkil edir. Sisyan nahiyəsi də iki dairəyə (1-ci və 2-ci) bölünmüşdü. Qəzanın 1-ci və 2-ci dairələri əsasən indiki Sisyan rayonunun, qismən də Gorus və Laçın rayonlarının ərazilərini əhatə edirdi.

1874-cü ildə aparılan siyahıyaalmaya görə Zəngəzur qəzasındakı 268 dövlət kəndinin 5-i qarışıq kənd olmuş, 208 kənddə tatarlar (azərbaycanlılar), 42-də ermənilər, 12-də kürdlər, 1-də isə ruslar (malakanlar) yaşayırdılar. Ümumiyyətlə, XIX əsrin sonlarında Zəngəzurda mövcud olan 400-ə yaxın yaşayış məntəqəsinin yalnız 72-də ermənilər yaşamışdır ki, onların da tam əksəriyyəti 1828-ci ildən sonra İrandan və Türkiyədən bölgəyə köçürülənlərdir.

Apardığımız ətraflı tarixi, etnoqrafik, linqvistik, topomik tədqiqatlar tam qətiyyətlə deməyə əsas verir ki, bir neçə kəndi çıxmaqla, Zəngəzurda erməni mənşəli heç bir topomorfant yoxdur.

Abbas dərəsi – Gorus rayonunda kənd adı. Həkəri çayının sağ qolu olan Ağoğlan çayının sağ sahilində, Gorus şəhərinin 16 km-də, dərədə yerləşirdi. Yaxınlıqdakı Abbaslar kəndindən köçmüş ailələr tərəfindən meşəlik ərazidə salınmışdı. XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır. Kəndin xarabalıqları və qəbir yerləri son vaxtlara qədər qalırdı.

Abbaslar – Gorus rayonunda kənd adı. Gorus şəhərindən 20 km. şimal-şərqdə, meşəlik ərazidə yerləşirdi. XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır. Abbaslar kəndin əsasını qoymuş nəslin adıdır.

Abdalanlı – Qubadlı rayonunda kənd adı. Dağətəyi ərazidə, Bərgüşad çayının sol sahilində yerləşir. Qayalı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd

rayon mərkəzinin 10 km-də, dəniz səviyyəsindən 785 m. hündürlükdə yerləşir. 45 km-lik məsafədə Həkəri dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Kənddə işgala qədr (1993) orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi və digər sosial obyektlər var idi. 10 ev, 42 nəfər əhali olmuşdur. XIX əsrə aid mənbədə Ocaqqışlaq adı ilə qeydə alınmışdır. Bu da yaşayış məntəqəsinin keçmiş qışlaq yerində bina edildiyini göstərir. Toponim kəndin binasını qoymuş hun türklərindən olan abdalanlı (abdal) adlı tayfanın adı ilə bağlıdır.

Abdallar – Laçın rayonunda kənd adı. S.Zelinskinin 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестиан в Зангезурском уезде Елизаветпольской губернии" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində bu kəndin Zerti, Qarıkahası, Kərəviz adlı binə yerinin olduğunu göstərir. 1924-cü ilə qədər poçt məntəqəsi kimi tanınmış, həmin

Agoglan məbədi
ərazisində qoç fiquru

ildə əsası qoyulan Laçın qəsəbəsinə birləşdirilmişdir. Adın mənası ağ hunların bir qolu olan abdal (heptal, efdal) tayfası ilə bağlıdır. Orta əsr alban tarixçisi Moisey Kalankatlı Qafqaz Albaniyasında abdal tayfasının yaşadığını və onların Makedoniyalı İskəndər tərəfindən buraya köçürüldüyünü yazır. XI-XIII əsrlərdə səlcuqların və moğolların tərkibində abdalların yeni köçü Qafqa-

za və Türkiyə ərazisinə gəlmişdir. Azərbaycanda bir neçə (Ağdam, Tovuz, Ordubad və Oguz rayonlarında) Abdal kəndi, Türkiyədə Amasiya bölgəsində Yaycı Abdal, Kastomonu bölgəsində Abdal kəndləri, Bolqarıstanın Varna şəhəri yaxınlığında Yunus Abdal kəndləri vardır.

Abgəz – Mıqrı rayonunun Aldərə kəndinin yaxınlığında kənd. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda və Qafqazın hərbi topoqrafik xəritəsində (1903-cü il) kəndin adı Abqyaz şəklində göstərilmişdir. Yuxarı Vartanizor və Mərzəkit kəndlərinin yaxınlığında yerləşirdi. XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqə-

dar olaraq əhali qonşu kəndlərə köçmüş, kənd ölü kəndə çevrilmişdir. Oykonim 2 tərkib hissədən: fars mənşəli "ab"(su) və türk dilinə məxsus "gəz" (aşırım, dağın ən yüksək, iti yeri, gəzdək, dağ çökəyi) ibarət olub, "dağ suyu" mənasındadır.

Acıbac – Qafan rayonunda kənd. Qafan rayonunun ən yüksək dağ kəndlərindən biri olub, dəniz səviyyəsindən 2000-2200 m. yüksəklikdə, Qafan şəhərindən 40 km şimal-qərbdə Bərguşad sıra dağlarının ətəyində Acıbac çayının sahilində yerləşir. Kənd hər tərəfdən meşələrlə əhatə olunmuşdur (Toxmaq, Maral ölən, Əbədərə, Qarayataq, Məmməddər, Dəf meşələri). Acıbac kəndi Zəngəzur qəzasında yaşamış Sofulu tayfasının qışlaqlarından (Ağbiz, Acıbac, Alışar, Ballıqaya, Boynəkər, Göyyal, Dərətun, Qıvraq, Girs, Murxus, Pırəsad, Püsyən, Saldaş, Sancaraqlu, Sarıcıq, Həçəti, Hortikuz, Çavalı və Yavsunlu) biridir. XVI əsrdə salınmışdır. Osmanlı imperatorluğunun 1593-cü ildə tərtib edilmiş "Urut və İskəndər qalası livalarının müfəssəl dəftəri"ndə kəndin adı Acıbacı şəklində göstərilmişdir.

Kəndin toponimləri: Maral ölən çeşməsi, Baldırqanlı bulaq, Qarayataq, İlbənd, Çobanöldürən, Daş körpü, Motal qaya, Sarı yurd və s.

Statistik məlumatlara görə, kənddə 1886-cı ildə 220, 1931-ci ildə 90, 1986-cı ildə 200 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə Andranikin daşnak ordusu kəndi dağıtmış, əhalini qırmış, sağ qalanlar dağlarla Ordubada qaçmışlar. Həmin dövrdə Acıbac kəndinin XVII əsrə aid müsəlman-türk memarlıq üslubunda tikilmiş Tağlı məscidi yandırılıb dağıdılmışdır. 1922-ci ildən sonra qaçqın əhali yenidən öz doğma kəndinə qayıtmış, təsərrüfatı bərpa etmişdir. 1988-ci ildən kənddə 8 illik məktəb fəaliyyət göstərirdi, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var idi.

1988-ci ilin 4 dekabrında erməni separatçıları Acıbac kəndinin əhalisini kənddən zorla qovub çıxartdılar. Hazırda kəndin əhalisi Abşeron rayonunda, Bakı və Sumqayıt şəhərlərində məskunlaşıb.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 09.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Acıbac adlandırılmışdır.

...Gündən-günə öz hakimiyyətini gücləndirən Pənah xan Qarabag əyalətinin Megri və Güney, Naxçıvan əyalətinin Tatev və Sisian, Təbriz əyalətinin Zəngəzur və Qafan torpaqlarını öz hakimiyyətinə təbə etdirdi...

**A.Bakıxanov,
"Gülüstani-İrəm"**

...1805-ci ilin 15 mayında Rusiya ordusunun baş komandanı Qarabağlı İbrahim xan ilə görüşərək Müqavilə imzaladılar. Həmin müqaviləyə görə Qarabağ xanlığı ildə 10 min qızıl onluq xərəcə verməklə Rusiyanın təbəcciliyini qəbul etdi. 500 rus soldatı Şuşa qalasında yerləşdirildi...

A. Bakıxanov,
"Gülüstani-İrəm"

Açağı qalası – Qafan rayonunun Açağı kəndində müdafiə qalası. Qız qalası da adlandırırırlar. X-XIII əsrlərə aiddir.

Açağı – Qafan rayon mərkəzindən 7-8 km şimal-qərbdə, Qır qalası dağının ətəyində, Oxçu çayının sol sahilində, Şəhərcik və Davudbəy qəsəbələrinin arasında yerləşir. Kəndin adının mənası dəqiqləşdirilməmişdir. Haça dağ arasında yerləşən kənd mənasında olduğu güman edilir. Kənd mənzərəli bir yerdə yerləşmiş, meşəliklə əhatə olunmuşdur. Kəndin yaxınlığında 75 metr hündürlükdən tökülən, əsrarəngiz gözəlliyə malik Şır-şır şəlaləsi yerləşir. Kəndin tarixi bərədə əlimizdə tutarlı, yazılı mənbələr olmasa da, Açağı kəndinin ətəyində çox qədim qəbir daşlarının olması, iki Alban kilsəsinin mövcudluğu burada çox qədimdən insanların məskunlaşdığını göstərən dəlillərdir. Açağı kəndinin ətrafındakı bulaq, əkin və örüş yerləri və s. toponimlər təmiz Azərbaycan türkcəsində idi: Böyük taxtdır, Kiçik taxtdır, Çimən dağı, Armudlu, Kəmərə qaya, Eşşək küfülü, Novlu çeşmə, Məmməştapan və s.

1918-20-ci illərdə Qafan rayonunun digər azərbaycanlı kəndləri kimi Açağı kəndi də ermənilər tərəfindən talan və qırğınlara məruz qalmış, kəndin salamat qalan əhalisi Pirdavdan-Qarıcıq yolu ilə Ordubada pənah aparmışdır.

1922-23-cü illərdə kənd camaatı qaçqınlıqdan geri dönmüş, yandırılıb-dağıdılmış yurd yerlərini bərpa edərək, doğma yurdda yenidən məskunlaşmışlar. 1988-ci ildə Açağı kəndində klub, 6 mindən çox kitab fondu olan kitabxana, 8 illik məktəb, tibb məntəqəsi var idi.

1988-ci ilin 4 dekabrında Qafan ermənilərinin təzyiqi ilə açagülular öz yurdlarından didərgin salındılar. 55 evdən ibarət bu azərbaycanlı kəndinin camaatı hazırda Bakı və Sumqayıt şəhərlərində, habelə Abşeron rayonunda məskunlaşıb.

Afqanlı – Gorus rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beş verstlik xəritəsinin ad göstəricisi toplusu"nda kəndin adı Avqanlı" şəklində göstərilir. Yerli tələffüz forması Avqanlı. 1905-ci ildə tərtib olunmuş Qafqazın hərbi-topoqrafik

xəritəsində kəndin adı Aqvanna, yeri isə Maldaş və Tanzaver kəndlərinin arasında göstərilir. Bəzi mənbələrdə bu kəndin Sisyan rayonuna aid edilməsi səhvdir. Toponimin mənası Qafqaz Albaniyası və alban tayfalarının adı ilə bağlıdır. Qədim erməni dilində "l" səsi olmadığına görə "b" səsinin "v" səsi ilə əvəzlənməsilə Alban etnonimi "Aqvan" kimi tələffüz edilir və yazılırdı. Ərəb işğalından əvvəl IV əsrdə xristian dinini qəbul etmiş alban xalqının əksər hissəsi sonradan islam dinini qəbul etmiş, yalnız Artsak, Şəki və az miqdarda Dağlıq Şirvanda albanlar xristian dinindən dönməmişdilər. Alban tayfası Göycə və Zəngəzur bölgələrində də yaşayırdı. Aqvanlı toponimi göstərir ki, bu yaşayış məntəqəsi "alban" etnonimi unudulduqdan və onu bu adın ermənicə tələffüz forması olan "aqvan" adı əvəz etməsindən sonra yaranmışdır.

XIV əsrdə Qarabağı ələ keçirən Əmir Teymur ona tabe olmaqdan boyun qaçıran, özünü "aqvan" adlandıran 20 min nəfər xristian albanı Orta Asiyaya – Qəndəhara köçürmüşdü. Xristian albanlar orada islam dinini qəbul etmiş və hakim qüvvəyə çevrilmişdilər. XVIII əsrdən sonra "Ağvan" etnonimi təhrifə uğrayaraq "Afqan" formasını kəsb etdi və "Əfqanıstan" adına çevrildi. Hazırda Əfqanıstanda çoxlu Qarabağ toponimləri də məhz ağvanların (albanların) özləri ilə apardıqları "Qarabağ" adından ibarətdir. 1918-ci ildə əhalisi qovulmuş və kənd dağıdılmışdır.

Ağabaş – Sisyan rayonunda kənd adı. 1590-cı ildə tərtib olunmuş "İrəvan əyalətinin icmal dəftəri"ndə Sisyan nahiyəsində kənd olaraq göstərilmişdir. Mənbədə Əlili kəndi ilə birgə qeyd olunmuşdur. Ağa şəxs adından və farsca bəş – "əkin yeri" sözündəndir. Ağanın əkin yeri mənasındadır. 1595-ci ildə tərtib olunmuş "İrəvan əyalətinin icmal dəftəri"ndə bu kənddə yaşayan Ömər adlı şəxsin timar sahibliyi qeyd olunur. Sonrakı mənbələrdə adı çəkilmir.

Ağaçay – Qubadlı rayonu ərazisində çay. Bərgüşad çayının qolu. Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, çayın adı bölgədə yaşamış hörmətli bir seyidin şərəfinə belə adlandırılmışdır.

...Sisianovun öldürülməsindən sonra Qarabağlı İbrahim xan farslarla dostluğunu bərpa edərək onların köməkliyi ilə Rusiyanın təbəəliyindən çıxmaya çalışdı. Onun oğlu Əbülfət xan öz qoşunu ilə Kafan tərəfdən Şuşanın altına gəldi.

Mayor Lisaneviç 1221-ci (1806) il iyunun 2-də gecə yarısı Şuşa qalasının yaxınlığında düşərgə salmış İbrahim xanı və onun arvadını (şəkili Səlim xanın bacısı), oğlunu, qızını, çoxlu sayda tərəfdarlarını və xidmətçilərini öldürdü.

General-mayor Mehdiqulu ağa atasının yerinə Qarabağ xanı təyin edildi.

Əbülfət xan Ataula xan Şahsevənlinin köməkliyi ilə Cəbrayılı tayfasını və digər qarabağlıları başına yığaraq dağlara çəkildi. Lakin Cəfərqulu ağa rus qoşunları ilə birlikdə onları təqib edərək Kafan yaxınlığında darmadağın etdi...

A. Bakıxanov,
"Gülüستانی-İrəm"

Ağadi Mehralı – Sisyan rayonunda kənd adı. Ağudil Mehralı adlı şəxsə məxsus kənd mənasındadır. Kənddə 1886-cı ildə 116 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağıdılmışdır.

Ağafılı – Gorus rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Aqaplu şəklində göstərilmişdir. Gorus rayon mərkəzindən 23 km. şimal-şərqdə yerləşmişdi. XX əsrin əvvəllərində kənd dağılmışdır. Ağafılı kəndin əsasını qoymuş nəslin adı ilə bağlıdır.

Sisyan rayonunda
Qoşundaş abidəsi
(e.ə. III minillik)

Ağağa – Sisyan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Aqay şəklində göstərilmişdir. 1727-ci ildə tərtib olunmuş "Naxçıvan sancığının müfəssəl dəftəri"ndə kəndin adı Ağayi kimidir ki, bu da "Ağaya məxsus" mənasındadır. Həmin mənbədə deyilir ki, kənddə cəmi 1 müsəlman (azərbaycanlı) ailəsi yaşayırdı. Kənddə 1886-cı ildə 19 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ildə azərbaycanlı əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağıdılmışdır. Xarabalıqları son vaxtlara qədər Sıxlar kəndinin yaxınlığında qalırdı.

Ağakəndi – Sisyan rayonunda kənd adı. Yazılı mənbələrdə 1468-ci ildən adı çəkilir. İrəvanda Matenadaran arxivində saxlanılan 1508-ci il 08 noyabr tarixli alqı-satqı qəbäləsində Ağakəndinin Tatev monastırına bağışlandığı təsdiq edilir. "Urud və İsgəndərqalası livalarının müfəssəl dəftəri"ndə (1593-cü il) dağıdılmış azərbaycanlı kəndi kimi göstərilir.

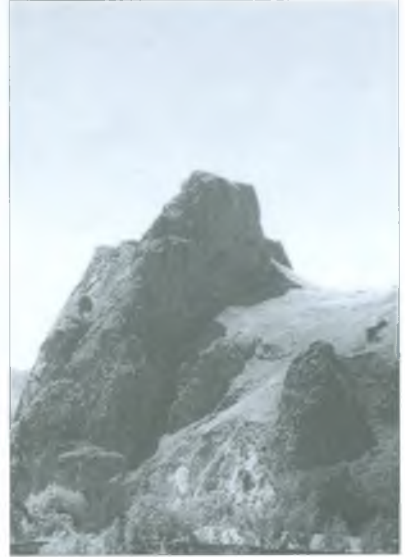
Ağakışilər – Zəngilan rayonunda kənd. Dağlıq ərazidədir. İsgəndərbəyli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-şərqdə, rayonun 38 km-də, dəniz səviyyəsindən 1240 m. hündürlükdə yerləşir. Ağakışilər kəndi Zəngilan rayonunun Ağbis, İsgəndərbəyli və Qubadlı rayonunun Qiyaslı,

Çərəli kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, mağaza, və digər sosial obyektlər var idi. 10 ev, 62 nəfər əhali olmuşdur. Ağakişilər kəndində Mövdan dərəsi, Xanəhməd bulacağı və s. adlı toponimlər var idi.

Yaşayış məntəqəsini 1918-ci ildə Qafan rayonunun Kirs kəndindən ermənilər tərəfindən qovulmuş ağakişilər nəslinə mənsub ailələr saldığına görə belə adlandırılmışdır. Kəndin ərazisi keçmişdə kirsililərin yataq yeri olmuşdur.

Ağalaruşağı – Laçın rayonunda kənd. Oğuldərə kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Dağlıq ərazidir. Pənahəli xanın dövründə Qarabağ xanlığının baş sərkərdəsi və Zəngəzur sultanı Qara Murtuza bəyin mülklərindən olmuşdur. Sonra Murtuza bəyin böyük oğlu Ağa bəyə və onun nəslinə mənsub olub. Kənd bir zamanlar Ağabəyli, Ağalarlı kimi də adlandırılmışdır. Toponim ağalara, yəni, Ağa bəyin nəslinə məxsus olan kənd mənasındadır.

Ağalı – Zəngilan rayonunda kənd. Ağalı kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Nümayəndəlikdə olan hər üç kənd: I Ağalı, II Ağalı, III Ağalı Həkəri çayının sol sahilində yerləşir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 25 km-də, dəniz səviyyəsindən 400-500 m hündürlükdə yerləşir. Ağalı kəndinin 5 km cənubundan Bakı-Mincivan-Naxçıvan və kəndin içərisindən Bakı-Qubadlı-Laçın şose yolları keçir. Kəndin 7 km cənubundan Bakı-Naxçıvan dəmir yolu, 8 km cənubundan isə Araz çayı keçirdi. Kənddən 2-3 km şərqdə, 100-150 m. hündürlükdə Gəyən düzü yerləşir. Ağalı kəndi rayonun Babaylı kəndi və Qubadlı rayonunun Zılanlı kəndi ilə qonşudur. Ağalı kəndində işğala qədər (1993) orta məktəb, uşaq bağçası, mədəniyyət evi, kitabxana, hamam, ATS, tibb məntəqəsi, 4 mağaza, 2 yerdə artezian quyusu, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 250 ev, 986 nəfər əhali olmuşdur. Ağalı kəndində Yazı düzü, Narlı dərə, Qaraçourlu, Gilətağ yatağı, Kaftar dərəsi, Sulu dərə, Sulu kaha,

Urud kəndində
Babək qalası
(VII əsr)

Kar qaya, Dik daş, Dəlik daş, Muncuqlu dərə, Məşədi arxı, Ərikli bağ, Qovaqlı, Ənbərə, Qobu, Qaraş yeri, Arx altı, Zalı bağı, Alı bulacağı, Gödək təhnə, İncirli dərə, Sarı yarıqan və s. yer adları vardı. Kənddə Dağdağan piri, daşa vurulmuş dəmir mıxlar olan pır, Seyidəbəyim ağanın türbəsi, 2 qədim qəbiristanlıq var idi ki, burada qədim baş daşlarının üzərində atlı döyüşçü, müxtəlif fiqurlar təsvir olunmuşdu və ərəb əlifbası ilə yazılar vardı.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumata görə, kəndin adı onun əsasını qoymuş üç qardaşdan biri olan Ağəli adlı şəxsin adından götürülmüşdür. Kənd əhalisi I Ağəliyə Baş Ağəli, II Ağəliyə Orta Ağəli, III Ağəliyə Böyük Ağəli deyirdilər. Yaşlı nəsil isə kəndlərin əsasını qoymuş üç qardaşın adıyla I Ağəliyə Alırzəlli, II Ağəliyə Hüseynxanlı, III Ağəliyə isə Ağəli deyir.

Laçın rayonunun
Minkənd kəndində
Seyid Fərman ağanın
günbəzi

Ağanus – Laçın rayonunda kənd. Fətəlipəyə kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şərqdə, rayonun 10 km-də, dəniz səviyyəsindən 1250 m. hündürlükdə yerləşir. Kəndin 3 km qərbində Laçın-Qubadlı-Akara şose yolu və 6 km məsafədən Həkəri çayı keçir. Ağanus kəndi rayonun Unannovu, Ərəb, Turşsu, Karovuz, Fətəlipəyə və Şuşa r-nun Qaladərəsi kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 47 ev, 200 nəfər əhali olmuşdur. Ağanus kəndində Armudluq, Xırmanlar, Göllər, Tavanevi, Dəflər, Ağ güney, Cırranın yalı, Korbulaq, Qumlax və s. mikrotoponimlər vardır.

Yaşayış məntəqəsinin adı oradakı qədim məbədin xarabalığından götürülmüşdür. Toponim ağ (rənginə görə) və naus (ərəbcə "məbəd", bəzi alimlərin fikrincə, Sasanilər dövründə zərdüştiyə sitayiş edənlərin qəbirüstü tikilisi də naus adlanırdı) sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlib, "ağ məbəd" mənasındadır.

Yerli sakinlərin verdiyi başqa bir məlumata görə, kəndin adı bu kənddə ilk yaşayanlardan olan Ağayunus bəyin adından götürülmüşdür.

Ağaplı – Bax: Ağafılı.

Ağayeri – Sisyan rayonunda kənd adı. Darabas kəndinin qədim adı. Orta əsrlərdə bölgənin ən böyük kəndlərindən biri olmuşdur. Ağaya məxsus yer (kənd) mənasındadır.

Ağbatxayır, Ağbatxeyir – Laçın rayonu ərazisində, Minkənd çayının qolu olan Ağbatxeyir çayının dərəsində kükürlü mineral bulaq. Müalicəvi təsiri vardır. Yerli əhali mədə-bağırsağ xəstəliklərinin müalicəsində yaxşı təsir göstərdiyini qeyd edir. Toponimin mənası "ağı-bəti xeyir", xeyirli, şəfəverici su anlamındadır.

Ağbənd – Zəngilan rayonu ərazisində dağ. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda Aq-bent dağı və dağ aşırımını qeyd olunur. Bartaz dağ silsiləsinin Araz çayının dərəsinə enən yerindədir. Süxurları ağ rəngdə olan dağ Araz çayının dərəsinə doğru bəndi xatırladan formada uzandığına görə belə adlandırılmışdır.

Ağbənd – Zəngilan rayonunda qəsəbə. Araz çayının sahilində, Ağbənd dağının ətəyindədir. Toponimin adı yaxınlığındakı Ağbənd dağından götürülmüşdür. Vejnəli kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Bakı-Naxçıvan dəmir yolunun dayanacaqlarından biridir. Qəsəbə rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 35 km-də, dəniz səviyyəsindən 500 m hündürlükdə yerləşir. Ağbənd qəsəbəsi rayonun Vejnəli kəndi, Məgri rayonu və İran İslam Respublikası ilə qonşudur. Qəsəbə şimalda Mollu, şərqdə Dəvəboynu dağı, qərbdə Sığirt dağları ilə əhatə olunmuşdur. Qəsəbədə işgala qədər (1993) orta məktəb, kitabxana, mağaza, klub, poçt və digər sosial obyektlər var idi. 57 ev, 299 nəfər əhali olmuşdur. Ağbənd qəsəbəsində Pələng dərəsi, Həsəni bağı düzü, Şilli çeşmə, Ballı çeşmə, Sulu dərə, Smaxor dərəsi və s. yer adları vardır. Qəsəbədə Göy bənd körpüsü, dəmir yol tuneli vardır.

Ağbənd yaşayış məntəqəsi 1930-cu illərdə Bakı-Naxçıvan dəmir yolu xəttinin çəkilişində və istismarında çalışan işçilər üçün salınmış, 1958-ci ildə Bartaz, Vejnəli,

*Bostanda tağım aqlar,
Dəymə, yarpağım aqlar.
Ölüncə mən aqlaram
Olsəm, torpağım aqlar.*

Zəngəzur folkloru

Dəlləkli, Əmirxanlı, Baharlı, Çöpədərə və Sürtün kəndlərindən gəlmiş ailələrin hesabına genişlənərək qəsəbə statusu almışdır. Qəsəbənin adı ətəyində salındığı dağın adından götürülmüşdür.

Ağbiz – Zəngilan rayonu ərəzində dağ. Türk mənşəli ağ (suxurların rəngini bildirir) və biz, pis (dik, hündürlük, dağ zirvəsi) sözlərindən ibarət olub, "ağ dağ" mənasındadır. Dağı təşkil edən təbaşir, gil, şist süxurlarının ağ rəngdə olması toponimin yaranmasını şərtləndirən amildir.

Ağbiz – Zəngilan rayonunda kənd. Ağbiz dağının yamaqlarındadır. İsgəndərbəyli kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-şərqdə, rayonun 33 km-də, dəniz səviyyəsindən 1300 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin ərazisi 900 hektardır. 350 hektarı əkin və yaşayış sahəsi, qalan hissəsi isə meşəlik və kolluqdur. Ağbiz kəndi bir tərəfdən Ermənistanla, qalan tərəflərdə isə, İsgəndərbəyli, Aşağı Yeməzli və Ağakışilər kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 20 ev, 120 nəfər əhali olmuşdur. Ağbiz kəndində üstündə qədim əlyazmaları (1824-cü il tarixli) olan bulaq, Ağbis dərəsi adlanan meşəli dərə, Cidalı adlanan pır var idi.

Kənd əvvəllər sofulu tayfasına məxsus olmuş qışlaq yerində salınmışdır. Qışlaq isə Ağbiz dağının adı ilə adlandırılmışdır. Yerli sakinlərin dediyinə görə, kəndi XVIII əsrdə Ordubadın Bis kəndindən gələnlər salmışlar.

Ağbulaq – Gorus payonunda kənd. Gorus rayon mərkəzindən 40 km cənub-qərbdə, Kəpəz dağının ətəyində, meşə içərisində yerləşir. Kəndin adı Kəpəz dağından axan Ağbulaq adlı çeşmədən götürülmüşdür. 1830-cu ildə Ağkörpü tayfası tərəfindən sonra salındığı güman edilir. Kənddə 1914-cü ildə 600, 1931-ci ildə 120, 1986-cı ildə 240 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Kəndin yaxınlığında XVII əsr abidəsi olan Qələndər qalasının qalıqları saxlanılır.

1918-ci ildə Ağbulaq camaatı Andranikin quldur dəstəsinə qarşı mərdliklə döyüşmüş, uzun müddət öz kənd-

lərini tərk etməmişlər. Lakin kəndin müdafiəçilərinin sursatı qurtardıqdan sonra camaat kənddən çıxmağa məcbur olmuş və Qubadlı, Füzuli, Ağdam rayonlarında məskunlaşmışlar. Sovet hökuməti qurulduqdan sonra kənd camaatının bir hissəsi (40-a yaxın ev) geri qayıdaraq, Ağbulaq kəndini yenidən bərpa etmişdir. Kənddə 1931-ci ildə məktəb açılmış, 1935-ci ildə isə kolxoz qurulmuşdur.

SSRİ Nazirlər Sovetinin Ermənistan SSR-də yaşayan azərbaycanlıların deportasiyası ilə bağlı məlum qərarı ilə əlaqədar olaraq 1948-52-ci illərdə Ağbulaq kəndindən 51 ev Azərbaycana (Yevlax və Bərdə rayonlarına) köçürülmüşdür.

1988-ci ildə Ağbulaq kəndində 70 ev, 240 nəfər əhali var idi. Kənddə klub, kitabxana, məktəb, kolxoz idarəsinin binası, tibb məntəqəsi, mağaza və s. sosial obyektlər var idi.

1988-ci ilin noyabrında Ağbulaq kəndi ermənilər tərifindən zorla boşaldılmışdır. Ağbulaq camaatı hazırda Bakı, Sumqayıt, Mingəçevir şəhərlərində, Bərdə, Yevlax, Füzuli, Cəbrayıl, Beyləqan və Qubadlı rayonlarında yaşayır.

Kəndin toponimləri: Ağ bulaq, Xor-xor bulaq, Çömçə bulaq, Daş bulaq, Aləmşah, Zaman tərəsi, Çirişli, Dəf yalı, Şingirlik, Qalanın quzeyi, Çarıq dələ, Vənli güney, Mac, Kəndirbaz, Gəlin qaya, Gamiş yatağı, Öküz ziyarəti, Pullu bulaq, Oğlan-qız, Qanbel, Yellicə, Sadıq gölü, Seyidlər düşən və s.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 09.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Ağbullak adlandırılmışdır.

Ağbulaq – Laçın rayonunda kənd. Ağbulaq kənd inzibati ərazi vahidliyinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 65 km-də, dəniz səviyyəsindən 2000 m. hündürlükdə yerləşir. Kəndin şimal-qərbindən Ağdərə çayı axır, şimal-qərbdə Çöplü gölü, Yeddi bölük, Camal yurdu, Ağbaba piri, Qaranlıq dərəsi kimi yaylaqlarla və Mıxtökən yüksəkliyi ilə əhatə olunmuşdur. Ağbulaq kəndi şərqdən Şeylanlı, cənubdan Qara-keçdi kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər

*Daglarda gəzən mənəm,
Al geyib bəzən mənəm.
Yuvasız quşlar kimi
Sərgərdan gəzən
mənəm.*

Zəngəzur folkloru

(1992) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, kitabxana, xəstəxana, 2 mağaza, poçt və digər sosial obyektlər var idi. 120 ev, 760 nəfər əhali olmuşdur. Ağbulaq kəndində Ağbulaq şəlaləsi, Aşağı tala, Dəmirçi bulağı, Çinli qaya, Məcnun yurdu, Qədir təpəsi, Göy döş, Novruzun bulağı, Zol çuxuru və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə Alban qəbiristanlığı və iri daşların üzərində alban yazıları vardır.

Ağbulaq keçmişdə Zəngəzur qəzasında yaşamış ağ körpü adlı elatın qışlaq yerlərindən olmuşdur. Kənd həmin elata mənsub ailələr tərəfindən salınmışdır. Yerli əhalinin fikrinə görə Ağbulaq adı kəndin ortasındakı ağ rəngli qayaların altından qaynayıb çıxan gur sulu bulağın adı ilə əlaqədardır.

Ağbulaq – Laçın rayonunda kənd. Rayonun 14-15 km-də, dəniz səviyyəsindən 1700-1800 m hündürlükdə yerləşir. Zerti kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd Şuşa r-nun Qaladərəsi kəndi ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) 12 ev, 40 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Sarı Baba dağı, Bəşirganın düzü, Qalacıq və s. yer adları vardır. Kəndin adı yaxınlığındakı bulağın adından götürülmüşdür.

Ağcakənd – Laçın rayonunda kənd. Hocaşu çayının sahilində, Qarabağ yaylasında, Qabaqtəpə dağının ətəyindədir. Ağcakənd kənd inzibati ərazi vahidliyinin mərkəzidir. Kəndin ərazisindən Ağdərə çayı axır. Kənd rayon mərkəzinin 70 km-də, dəniz səviyyəsindən 2000 m. hündürlükdə yerləşir. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, kitabxana, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 85 ev, 415 nəfər əhali olmuşdur. Ağcakənd kəndində Ülyan baba dağı, Hacıxəlil dağı, Qaranlıq yaylağı, Uzun yol dağı, Cərgə bulağı, At bulağı, Armudlu tala, Miriş yurdu, Qətər daş, Turşsulu dərəsi, Orucun bulağı, Mərgi bulağı, Ağaxan bulağı və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə Ağdərə çayının üzərində qədim Sınıq körpü və Qaranlıq yaylasında iki qədim qəbiristanlıq vardı.

Toponim ağca (ağımtıl, bozumtul yer, torpaq) və kənd sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlib, "ağımtıl yerdə kənd" deməkdir. Pirembel tayfasına mənsubdur.

*Qu məni,
Bayqu məni, qu məni.
Dəsmalın kəfən elə,
Göz yaşynan yu məni.*

Zəngəzur folkloru

Ağcayazı – Laçın rayonunda düz. Toponimin adı ərazinin torpaq süxurlarının rəngi ilə əlaqədar olub türk mənşəli ağca (ağa çalan rəng mənasında) və qədim türk dillərində "çöl, düz, düzənlik" mənasında işlənən yazı sözlərinin birləşməsindən ibarət olub, "ağımtıl düz" deməkdir. Yerli əhali arasında bəzən Ağcaəzi kimi tələffüz olunur.

Ağcayazı – Laçın rayonu ərazisində dağ. Toponim Ağcayazı düzü ilə eyni mənəlidir.

Ağcayazı – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyində, Piçənis çayının sol sahilindədir. Arduşlu kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 46 km-də, dəniz səviyyəsindən 1455 m. hündürlükdə yerləşir. Ağcayazı kəndi Vağazın, Boz Güney və Piçənis kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 41 ev, 142 nəfər əhali olmuşdur. Ağcayazı kəndində Ağvaq, Məmməd Hüseynin düzü, Dəmir ölənün düzü, Almədətli yeri, Şevəndə oğlunun yeri, Kəkilli pır, Şanoların düzü, Kəklik-bulaq, Məmməd Hüseynin bulağı və s. mikrotoponimlər vardır.

XIX əsrdə Piçənis kəndinə məxsus binə olmuşdur. Sonralar həmin kənddən ayrılan ailələr Ağcayazı düzündə daimi yaşayış məskəni salmışlar. Kənd salındığı ərazinin adını daşıyır.

Ağdaban – Zəngəzuru Naxçıvan MR və Dərələyəzdən ayıran Zəngəzur silsiləsinə aid (Sisyan rayonunda) dağ adıdır. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda 7777 fut hündürlükdə olduğu göstərilmişdir. Rəng bildirən ağ (torpağın süxurundan rənginə görə) və türk dillərində geniş yayılmış "daban", "tavan" "dağ aşırımı" sözlərindən ibarətdir. Kəlbəcər rayonundakı Ağdaban dağı, Ağdavan çayı və kəndi ilə eyni toponimik mənəni ifadə edir.

Ağdağ – Qafan rayonunda dağ adıdır. Oronim "ağ" və "dağ" sözlərindən Dağın ağ rəngli süxurlarla örtülməsi ilə bağlı yaranmış oronimdir. Sifət bildirən "ağ" ifadəsi ilə bağlı Zəngəzur ərazisində xeyli toponim vardır.

*Diri dağı,
Duman, gəl, bürü dağı.
Ölünü torpaq örtər,
Yamandır diri dağı.*

Zəngəzur folkloru

Ağ göl – Qafan payonunda kənd adı. Qaradğa kəndindən şimal-qərbdə kənd yeri. Bu yerdə həm də göl olmuşdur. Toponim gölün ətrafındakı ağ rəngli süxurların mövcudluğu ilə əlaqədar olaraq yaranmışdır. XX əsrin əvvəllərində dağıldığı güman edilir.

Ağ hasar – Qubadlı rayonunun Mirlər kəndi yaxınlığında ziyarətgah. Burada Mir Sədi ağa nəslindən olan seyidlərin qəbirləri vardır. Toponim pak, müqəddəs anlamını bildirən "ağ" (laçın rayonundakı Ağoqlan məbədi də bu anlamdadır.) və ziyarətgahın çevrəsini müəyyən edən "hasar" sözlərindən yaranmışdır. "Ağ hasar"da müqəddəslərin qəbirləri üstə çıraq yandırar, niyyətlərinin hasil olmasını diləyirdilər.

Ağkənd – Zəngilan rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Canbar kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 35 km-də, dəniz səviyyəsindən 1200-1300 m. hündürlükdə yerləşir. Kəndin qarşısından Oxçu çayı axır. Mincivan-Qafan dəmir yolunda dayanacaqdır. Ağkənd kəndi rayonun Qazançı, Dərəli, Şərikan və Qafan rayonlarının Pirimli, Sünik kəndləri ilə qonşudur. Kənd köhnə və yeni hissələrdən ibarətdir. Kənddə işğala qədər (1993) ibtidai məktəb, klub, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 30 ev, 90 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Oruc dərəsi, Biyanlı zəmi və s. yer adları var idi. Kəndin yuxarı hissəsində qədim qəbiristanlıq var idi.

Kənd XIX əsrdə sarallı tayfasına mənsub aldavudlu, qəzənfərli, ismayılı, hacıaxundlu nəsilləri tərəfindən onlara məxsus binə yerində salınmışdır. Kəndin yerləşdiyi ərazi ağ-boz rəngdə olduğuna görə ona belə ad verilməmişdir.

Ağkənd – Sisyan rayonunda kənd adı. Bazarçayın sağ qolu olan Sisyan çayın üzərində, Sisyan və Dulus kəndlərinin arasında yerləşmişdi. 1595-ci il tarixli "İrəvan əyalətinin icmal dəftəri"ndə Sisyan nahiyəsində Ağcakənd kimi göstərilir və kənd sakini Canfəda Abdin oğlunun Timar sahibliyi qeyd olunur. 1828-ci ildə İrəvan Xoy və Salmas vilayətlərindən gəlmə ermənilər kənddə yerləşdirildikdən sonra əhali qarışıq yaşamışdır.

1918-ci ildə azərbaycanlılar qovulmuş, kənd tamamilə erməniləşdirilmişdir. Kənddə 1886-cı ildə 300, 1905-ci ildə 390, 1914-cü ildə 410 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 17.04.1948-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Aşotavan adlandırılmışdır.

Ağ körpü – Gorus rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı qeyd olunur. XIX əsrin ortalarından bu kənddən Aşağı Ağ körpü kəndi yaranmışdır. Ağ körpü kəndin əsasını qoymuş bir elin adıdır. Əsasən maldar olan bu elatın Zəngəzurda bir neçə yaylaq və qışlaq yeri var idi. S.Zelinski-nin 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестьян в Зангезурском уезде Елизаветпольской губернии" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində ağ körpü tayfasının qışlaqları olan Ağbulaq, Qarakeşiş və Şinlanlı obalarının adını çəkir.

1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağılmışdır.

Ağoqlan – Laçın rayonu ərazisində çay. Həkəri çayının qolu. Uzunluğu 15 km. Yuxarı axınında Minkənd çayı, aşağı axınında isə Zabux çayı adlanır. Yaxınlığında axdığı yaşayış məntəqəsinin adı ilə adlanmışdır.

Ağoqlan – Laçın rayonunda kənd. Ağoqlan çayının sahilində Qarabağ yaylasındadır. Malıbəy kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 28 km-də yerləşir. Kəndin ərazisindən Minkənd-Zabux çayı axır. Ağoqlan kəndi rayonun Hacılar, Zeyvə, Hüsülü, Malıbəy və Gorus r-nun Xənəzər, Bayundur, Xoznavar kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, ki-

Ağoqlan məbədi
(VII-VIII əsr)

*Köynəyi ağ saxlaram,
Yuyaram, ağ saxlaram.
Eşitsəm ki, gəlirsən.
Yüz il qonaq saxlaram.*

Zəngəzur folkloru

tabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 52 ev, 180 nəfər əhali olmuşdur. Ağoqlan kəndində Qızıl qaya, Zeyvə güneyi, Dəvə kahası və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə Ağoqlan abidəsi və qədim qəbiristanlıqda sandıq, at, dəvə daş heykəlləri vardır.

Keçmiş adı Kosalardır. Yaşayış məntəqəsi oradakı Ağoqlan pirinin adı ilə adlanmışdır. Rəvayətə görə, Ağoqlan qədimdə buraya basqın etmiş yadellilərlə döyüşdə öldürülmüş və alban kilsəsi ərazisində dəfn edilmiş igidin adıdır (başqa rəvayətə görə isə, burada onu ilan çalmışdır). Toponim "ağ-ak", yəni "pək, təmiz müqəddəs oqlan" mənasındadır.

Ağoyuq düzü – Zəngilan rayonunun cənub-şərqində, Bazar çayla Oxçu çay arasında maili düzənlikdir. Düzənlikdə Bakı-Zəngilan avtomobil yolunun sol kənarında torpağa sancılmış təqribən 1,5 m hündürlükdə yanaşı iki ağ daş var. Bu daşlar el arasında "oyuq", yəni əkin, otlaq sahələri arasında mərzi (sərhədi) bildirmək üçün düzəldilmiş sərhəd göstəricisi adlandırılır. Yerli əhali həmin daşları pir sayır. Ağ oyuq düzü yerli əhali arasında Yazı düzü adlanır.

Ağsu – Laçın rayonu ərazisində çay. Həkəri çayının qoludur. Qarabağ silsiləsindən başlanır. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda Ağsuçay şəklində göstərilmişdir.

Ağudi – Sisyan rayonunda kənd. Sisyan rayonunun ən böyük azərbaycanlı kəndidir. Sisyan şəhərindən 5 km cənub-şərqdə Bazarçay çayının sol sahilində Uz, Noravan və Vağudi kəndlərinin əhatəsində yerləşir. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Aqudi şəklində göstərilmişdir.

Kəndin adının mənası barədə müxtəlif versiyalar olsa da, dəqiq məlumat yoxdur. Bu da kəndin çox qədimdən bina olması ilə əlaqədardır. Ağudi Ermənistan ərazisində ən qədim türkmənşəli toponimlərdəndir. İlk dəfə e. ə. VIII əsrə aid Urartu mənbələrində Kiçik Qafqazda Akutaini adı çəkilir. Fikrimizcə, kəndin adı ilk

vaxtlar "AğUD" şəklində olmuşdur. Kəndin yaxınlığındakı VagUDi, UrUD. PinəqUT kəndlərinin adındakı "ud" topomorfantının olması, çox güman ki, hələ eranın əvvəllərində bu yerlərdə məskunlaşmış ud tayfalarının adları ilə bağlıdır. Mərhum akademik Ziya Bünyadov deyirdi ki, Zəngəzurun qədim tarixinin açarını Ağud-Vagud-Urud üçbucagında axtarmaq lazımdır.

Kəndin adının "Ağ düz" – "Böyük düz" anlamında izahı, fikrimizcə, xalq etimologiyasından başqa bir şey deyildir. Sisyan azərbaycanlıları kəndin adını "Ağdü" şəklində tələffüz edirlər.

Ağudi camaatı tarixən heyvandarlıqla, quşçuluqla, meyvə-tərəvəzçiliklə, habelə tütünçülüklə məşğul olmuşdur.

Kəndin qədim tarixini sübut edən onlarla abidə (yaxud onun qalıqları) – qədim Alban qəbiristanlığının və kilsəsinin qalıqları (maraqlıdır ki, bu yerə Anabat deyilirdi ki, "ana beyit" sözü də qədim Sibir türklərində qəbiristanlıq mənasındadır)), tağlı körpü, qala yeri, alban memarlıq mədəniyyətinə məxsus məşhur "Ağudi qəbirüstü abidəsi" və s. vardır.

*Gəlirəm Kür yaxası,
Oğlan mənə baxası.
Bənövşədən köynəyi.
Qızılgüldən yaxası.*

Zəngəzur folkloru

Təəssüflə qeyd etməliyik ki, Zəngəzurun bütün azərbaycanlı kəndləri kimi, Ağudidə də 1918-ci ildə müsəlman qətliamını törədən quldur Andranikin daşnak dəstələri misli görünməmiş vəhşiliklər törətmiş və bu zaman Ağudi məscidini yerlə yeksan etmişlər.

Ağudi kəndinin bulaqları, örüş və əkin yerləri, kəndin ətrafındakı dağlar, dərələr və s. adlar təmiz Azərbaycan türkcəsindədir (Yeddi novlu bulaq, Yamac bulağı, Naxır bulağı, Top söyüd bulağı, Göl yeri, Ağ düz, Göyərçinli, Niyazdüşən, Mirəhməd, Beş günlük, Qırmızı çınqıl, Qaranlıq kaha, Mikayıl əkən, Pərhan dərəsi, İşıqlı dağı, Qızıl boğaz, Arpa təpəsi, Buğda təpəsi, Qarnı yarıq, Qızıl qaya, Çürük qaya, Qız-oğlan qayası, Mal daş, Dəvəboynu, Dəyirman burnu və s.).

Ağudi kəndində 1831-ci ildə 60 nəfər, 1873-cü ildə 450 nəfər, 1886-cı ildə 903 nəfər, 1897-ci ildə 1162 nəfər, 1914-cü ildə 1070 nəfər, 1922-ci ildə 298 nəfər, 1931-ci ildə 496 nəfər, 1970-ci ildə 1222 nəfər, 1988-ci ildə 2000 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

Qaramux, çinar, saqqız... ağaclarını kəsmək günahdır. Bir saqqız ağacı var — pirdir. Bu ağacın altında başını qoyursan daşın üstünə, yatırsan. Əgər yuxuda bir nurani dərviş, bir əlində ağac, bir əlində də təsbeh gəlib dursa başının üstə, desə ki, fi-lankəs, sənin payını verdim, onda muradına çatacaqsan. Yox əgər dərviş yuxuna girməsə, onda muradın hasil olmayacaq.

Zəngəzur folkloru

Agudi camaatı 1918-ci ildə də daşnaklara qarşı mərdliklə mübarizə aparmış, lakin qeyri-bərabər döyüşdə 1918-ci ilin sentyabrında Andranikin quldur dəstəsi kəndi yandırmış, 300-dən çox azərbaycanlıyı qətlə yetirmiş, salamat qalanlar isə Kilsəli aşırımını aşaraq, Minkənd-Molla Əhmədli yolu ilə Laçın rayonuna, oradan isə Şuşa, Ağdam, Bərdə rayonlarına, Qubadlı yolu ilə Qubadlı, Cəbrayıl, Füzuli, Beyləqan, İmişli, Saatlı, Sabirabad rayonlarına gəlib çıxmışlar. Beş ilə qədər qaçqınlıq həyatı yaşayan bu insanlar yalnız 1922-ci ildə tədricən öz doğma ocaqlarına qayıtmışlar.

Agudidə ilk tədris ocağı 1900-cü ildə 4 sinifli molla məktəbi şəklində açılmışdır. Sovet hökumətinin ilk illərində Agudi kəndində ibtidai məktəb, 1937-ci ildə 8 illik məktəb, müharibədən (1941-1945) sonra isə orta məktəb açılmışdır.

Agudi kəndi öz ziyalıları ilə məşhur bir azərbaycanlı kəndi kimi bölgədə tanınmışdır. Azərbaycanın xalq yazıçısı Əli Vəliyev, xalq şairi Məmməd Araz, akademik Həsən Əhmədov, general-mayor Ədil Məhərrəmov, üçüncü çağırış Milli Məclisin üzvü olmuş Nizami İskəndərov öz soy-kökləri ilə Agudi torpağına bağlı olan Azərbaycanın görkəmli insanlarıdır.

1988-ci ilə qədər Agudi kəndində 300 yerlik mədəniyyət evi, 700 şagirdin təhsil aldığı məktəb binası, kitabxana, iki mağaza, bir bufet, tibb məntəqəsi və elektrik dəyirmanı var idi.

1988-ci ilin dekabrında bütün Zəngəzur camaatı kimi Agudi kəndinin 2000 nəfər əhalisi son nəfərindək öz doğma yurdlarını tərk etməyə məcbur olaraq Azərbaycana gəlmiş, Bakı, Sumqayıt, Naxçıvan, Daşkəsən və s rayonlarda məskunlaşmışlar. Agudi camaatının bütün mülkiyyəti, əmlakı və ev əşyaları əllərindən alınmış, 70-dən çox ev ermənilər tərəfindən zəbt edilmişdir.

Agudi kəndinin yetirməsi olan kapitan Quliyev Qulu Əyyub oğlu Kəlbəcər uğrunda gedən döyüşlərdə böyük qəhrəmanlıq göstərmiş, ölümündən sonra Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə "Azərbaycan bayrağı ordeni" ilə təltif edilmiş, xatirəsi əbədiləşdirilmişdir.

Ermənistan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin 09.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Aqitu adlandırılmışdır.

Ağvani – Qafan rayonunda kənd adı. Qafqaz Albaniyasının son dövrlərə qədər mövcud olan yaşayış məntəqələrindən biri idi. Kəndin adı Alban etnoniminin ermənicə tələffüz formasından yaranmışdır. Albanlı, alban kəndi mənasındadır. 1950-ci illərdə kənd dağılmışdır.

Ağyol – Sisyan rayonunda kənd adı. Sisyan mahalının birinci inzibati sahəsində Hortagiz və Şıxlar kəndlərinin qonşuluğunda yerləşirdi. Kənddə 1886-cı ildə 29 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ilin yayında Andranikin rəhbərlik etdiyi daşnak dəstələri tərəfindən yandırılmış, əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağılmışdır.

Axlatyan – Sisyan rayonunda kənd adı. Bazarçayın sağ qolu olan Əyriçayın üzərində, Şıxlar və Dulus kəndlərinin arasında yerləşir. 1590-cı ilə aid türkcə mənbədə Əxlatian, 1728-ci ilə aid mənbədə Ahlatiyan kimidir. Türkiyədə Van gölü kənarında yerləşən Axlat əyalətindən gəlmiş ailələrin özləri ilə gətirdiyi addır. 1727-ci ildə bu kənddə 5 azərbaycanlı və 1 erməni ailəsi yaşayırdı. XIX əsrin 30-cu illərində azərbaycanlılar qovulmuş və Türkiyədən gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir.

Axtaxana – Qafan rayonunda kənd adı. Bəzi mənbələrdə Axtalı kimi də qeyd olunmuşdur. Toponim kəndin əsasını qoymuş padar türklərinin axtaçı tayfasının adı ilə bağlıdır.

1830-31-ci illərdə Türkiyədən gələn ermənilər yerləşdikdən sonra qarışıq kəndə çevrilmişdir. 1897-ci ildə burada 259 nəfər erməni, 27 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Axta-xana şəklində göstərilmişdir.

1918-ci ildən sonra sırf erməni kəndi olmuşdur. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 01.06.1940-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Xlatağ, sonra isə Dzorastan adlandırılmışdır.

Aqarak (Akarak) – Mıgri rayonu ərazisində yerləşən fəhlə qəsəbəsi. Yerli tələffüzdə Əkərək, yaxud Əyərək. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beş-

Deyirlər, köhnə ildən təza ilə keçəndə ev dayanır, at gövşəyir, ağaclar səcdəyə gəlir. Söyüd deyir: "Mən də, mən də." Bu vaxt kim nə niyyət eləsə, niyyəti qəbul olur.

Bir arvad bayram gecəsi su gətirməyə gedir. Görür ağaclar səcdəyə gəldi.

Niyyət eləyir ki, əlimdəki səhəng qızıl olsun. Səhəng qızıl olur. Arvad özünü itirir, deyir ki, boynum sınaydı, bə mən evə susuz necə gedəcəm? Arvadın boynunu sınır.

Zəngəzur folkloru

Bir kişinin qırx oğlu varmış. Bir gün onlar namaz qıldıkları yerdə daşa dönüblər. Kişi Al-laha şükür eləyib ki, mənim balalarım ibadət vaxtı ölüblər. Allahın xoşuna gəlib kişiyə bir oğul da verib.

Qırxlar piri o vaxtdan qalmadır.

Zəngəzur folkloru

verstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda Aqarak və Aqarek adlı iki yaşayış məntəqəsinin olduğu göstərilir. Rayon mərkəzindən 9 km cənub-qərbdə, Araz çayının sol sahilində yerləşir. Qafqazda geniş yayılmış qədim toponimlərdən olan Aqarak (Əkərək) keçmişdə "sahibkar mülkü", "sahibkar təsərrüfatı", "yaşayış yeri" mənasında işlənmişdir. Mənsəcə şumer dilinə aid edilən aqarakar (əkin yeri, əkilən sahə) sözü ilə əlaqələndirilir.

Toponimin həkəri tayfasının adı ilə bağlı olduğuna dair fikirlər də vardır.

Azərbaycanlılarla bərabər erməni və ruslar da yaşamışlar. 1988-ci ildə azərbaycanlılar qovuldular.

Aqavyurd – Sisyan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda göstərilmişdir. Çox güman ki, ağa yurdu mənasındadır. 1918-ci ildə kənd dağılmışdır.

Alaçadırlı Məzməzək – Sisyan rayonunda yaylaq obası. Zəngəzurda yaşayan məzməzəkli nəslinin yaylaq yeri olmuşdur. Bəzi mənbələrdə, təəssüf ki, bu oba kənd kimi göstərilmiş və adı Alaçadərəli Məzməzək kimi getmiş, toponim alça bitkisinin bol olduğu dərənin adı ilə bağlı izah olunmuşdur.

Əslində bu toponim Məzməzək kəndindən olan Alaçadırlı adlanan bir tayfanın adı ilə bağlıdır. Maldarlıqla məşğul olan bu tayfa yayı Sisyan dağlarında, qışı isə Bərdə düzlərində keçirirdi. Sonradan oturaq həyata keçən alaçadırlı nəslə Bərdədə Alaçadırlı kəndini salmış, Sisyanda isə onların Alaçadırlı Məzməzək adlı oba yeri olmuşdur.

Aladin – Zəngilan rayonunda kənd. Gilətağ kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 14 km-də yerləşir. Aladin kəndi Vənədlə kəndinin şimal hissəsində olub təsərrüfat işlərində eyni ərazidən istifadə edirlər. Kənddə işgala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər və 7 ev, 45 nəfər əhali olmuşdur. Yerli əhalinin dediyinə görə, kəndi 1826-28-ci illərdə Rusiya-İran müharibəsindən sonra Cənubi Azərbaycanın Aladin kəndindən gəlmiş azərbaycanlı ailələr salmışdır.

Ala göllər – Laçın rayonu ərazisinin şimal-qərbində, Qarabağ yaylasında dağ. Hündürlüyü 3175 m. Dağın adı yaxınlıqdakı, eyniadlı göllərin adı ilə əlaqədardır.

Ala qurşaq – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sahilindədir. Mahrızlu kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 18 km-də, dəniz səviyyəsindən 1380 m. hündürlükdə yerləşir. Akara-Laçın şose yolu kəndin yaxınlığından keçir. Muğanlı və Xanlıq kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər və 25 ev, 91 nəfər əhali olmuşdur. Sultanlı tayfası tərəfindən Ala qurşaq yeri adlı sahədə salınmışdır. Toponim ala (burada "boz rəng") və qurşaq (daş süxurları kəməre, qurşağa oxşadığı üçün) sözlərinin birləşməsindən ibarət olub, "boz rəngli qurşaqda salınmış kənd" mənasındadır.

Aldərə – Mıqrı rayonunda kənd. Əsli Əlidərə, yaxud Alıdərə. Yerli sakinlər kəndin adına Əli damı da deyirlər. Əli (Alı) şəxs adından və dərə sözündən ibarətdir.

Rayon mərkəzindən 12 km cənub-şərqdə, Araz çayının sol sahilində, İrəvan-Bakı dəmir yolunun sol tərəfində yerləşmişdir. Rayonun ən iri kəndlərindən biri olan Aldərə kəndi 1918-ci ildə Andranikin daşnak dəstəsi tərəfindən dağıdılıb yandırıldı, əhalisinin salamat qalan hissəsi müxtəlif qonşu vilayətlərə, qəzalara qovuldu.

Bir neçə il kənd sahibsiz qalaraq, xarabalığa çevrildikdən sonra 1926-cı ildə kəndin əhalisinin təqribən 15-i, yəni 414 nəfəri öz doğma kəndinə qayıtmış, 1931-ci ildə isə kəndə qayıdanların sayı 490 nəfərə çatmışdır.

Aldərə kəndində 30-cu illərin əvvəllərində kolxoz təşkil edilmiş, məktəb açılmışdır. Sonralar bu məktəb orta məktəbə çevrilmişdir. Zəngəzurun digər kəndləri kimi, Aldərə kəndi də ötən əsrin 70-80-ci illərində inkişaf etməyə başlamış, kənddə ikimərtəbəli, hər şəraiti olan evlər tikilmiş, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, uşaq bağçası və s. sosial obyektlər yaradılmışdır. 1988-ci il noyabrın 28-də Aldərə kəndinin camaatı bütün var-dövlətini qoyaraq, ermənilərin dövlət səviyyəsində təşkil edilmiş deportasiya siyasəti nəticəsində Azərbaycana pənah gətirmişdir.

Kənddə 1886-cı ildə 1077, 1914-cü ildə 1987, 1931-ci ildə 490, 1986-cı ildə 820 nəfər azərbaycanlı əhali

*17 mart 1918-ci il.
Urmiya. İran. ABŞ kon-
sulu Sedin, Rusiya kon-
sulu Nikitinin, Fransa,
İngiltərə və digər ölkə-
lərdən olan dini missio-
nerlərin gözləri qarşı-
sında erməni quldurlar
bir gün ərzində 10000-
dək dinc sakini öldür-
müşlər.*

**Müxtəsər xronoloji
Ensiklopediya**

yaşamışdır. 1988-ci ildə kəndin əhalisi Azərbaycana qovulmuşdur.

Aldərə (Əlidərə) çayı – Mıqrı rayonunda çay. Aldərə kəndinin ərazisindən axaraq Araz çayına tökülür. Hidronim Aldərə kəndinin adından götürülmüşdür.

Bu elat son zamanlara qədər Laçın rayonunun Məzməzək kəndində yaşamışdır. Laçın rayonunda eyni adlı çay da vardır. Məzməzək toponiminin mənası aydınlaşdırılmamışdır.

Alçalı – Gorus rayonunda kənd adı. Ağbulaq kəndinin yaxınlığında, meşəlik ərazidə yerləşirdi. Alça bitkisi bol olan yerdə salındığı üçün belə adlandırılmışdır. 1918-ci ildə azərbaycanlılardan ibarət əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağılmışdır. Kəndin xarabalıqları, qəbir yerləri son zamanlara qədər qalırdı.

Alxaslı – Laçın rayonunda kənd. Hocaszu çayının sahilində, dağətəyi ərazidədir. Alxaslı kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən 38 km. şimal-qərbdə, dəniz səviyyəsindən 1750 m hündürlükdə yerləşir. Rayon mərkəzi ilə Alxaslı kəndini birləşdirən yolun üstündə Qızılça, Hoçaz, Sonasar, Mayıs, Mişni və Seyidlər kəndləri vardır. Kəndin şərq hissəsində Həkəri çayı axır. Alxaslı kəndi Alçalı, Əzgilli, Çaxmaqlı və Şiş dağlarının ətəyində, Seyidlər və Şəvəkar binələrinin ortasında salınıb. Kənd şimaldan Qarakeş, Katos və Şeylanlı, şərqdən Alpoud və Qoşasu, qərbdən Çıraqlı və Bozlu, cənubdan Mişni kəndləri ilə qonşudur. Ərazisi 4750 hektardır, əsasən meşəlikdir. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, uşaq bağçası, 2 kitabxana, muzey, xəstəxana, ATS, mədəniyyət evi, poçt, 2 mağaza, inzibati binalar və digər sosial obyektlər var idi. 230 ev, 1500 nəfər əhali olmuşdur. Alxaslı kəndində Seyid Əziz bulağı, Qarağatlıq, Əzgil, Çömçə, Qızıl qaya, Damcılı bulaq, İsa bulağı, Şəfəkar suyu, Seyidlər, Godaxan, Bağırın yeri örüşləri və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə orta əsrlərə aid məbəd, Gavır qala, Sövmə, Vəng – qədim yaşayış məskəni, Ərvəyən, Bəy qəbri, Yayçı, Ağbaşölən, Surçaqdaş kimi qədim qəbiristanlıqlar, iyirminci əsrə məxsus Alxaslı, Seyidlər qəbiristanlıqları, Hacı Məcid ziyarətgahı vardır.

Yerli məlumata görə, yaşayış məntəqəsini XVIII əsr-də Qazax sultanlığından köçmüş ailələr salmışdır. Kəndin bünövrəsini Alxas adlı şəxs qoymuşdur. Kənddəki binnətalılar, əhmədxanlı, hüseyinlər və şalılı nəsiləri özlərini Alxasın törəmələri sayırlar. Kəndin adının mənası ilə bağlı yerli əhali başqa bir fikir də söyləyir ki, Alxas – Əlxas deməkdir, bu da meşənin paltarı mənasını verir.

Alıcan (Alcan) – Laçın rayonunda kənd. Dağlıq ərazidədir. Köhnəkənd kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Alcan kəndi Hadrut rayonunun Domu kəndi ilə qonşudur. Kəndin ətrafında Seyidlər yurdu deyilən yaylaq vardı. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. Dağılana qədər kənddə 27 ev, 135 nəfər əhali olmuşdur. Alcan kəndində Altuntaxta, Seyidlər, Çalçıxan bulağı, Hacı Allahverdi bulağı, Əhmədbəy yurdu, Tayadaş, Ziyarətqah dağı, Qaranlıq dərə, Təpə dibi, Dik zəmi düzü, Yurdlad düzü, Dəyirmanyanı çayı və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə Köhnə qala, Taya daşı qala abidələri, Ziyarətqah piri vardır.

Yerli məlumata görə, kəndi Xocavənd rayonunun Susalıq kəndindən gəlmiş Alıcan adlı şəxs salmışdır. Kənddə onun nəslı indi alıcanlılar, yaxud əmiralılar adlanır.

Alıqulu – Laçın rayonunda kənd. Pircahan kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 36 km-də, dəniz səviyyəsindən 1500-1600 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin ərazisi 824 hektardır. Kəndin yaxınlığından Laçın-Kəlbəcər, Laçın-Şəlvə-Qorçu şose yolları keçir. Kəndin ətrafında Mirəyal dağ meşələri, Yalkənd dağı və Şeş taxta düzənliyi, Suludərə, Qabaqtəpə dağı, Qızdırma bulağı, Daş bulaq və s. mikrotoponimlər vardır. Alıqulu kəndi Pircahan, Aşağı Qaraçanlı, Yuxarı Qaraçanlı, Bülövlük kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, televizor ötürücü stansiyası, ATS və digər sosial obyektlər var idi. 86 ev, 369 nəfər əhali olmuşdur. Yerli sakinlərin verdiyi məlumata görə, Alı

*3 dekabr 1919-cu il.
Zəngəzur. Azərbaycan.
Deputat Mirzəsadiq
Axundzadəyə teleqramdan:
"Zəngəzurda qanlı hadisələr təkrarən başlanmışdır. Ermənilər
Caylı və Oxcu kəndlərində
900 müsəlmanı öldürmüşlər.
Adamlarla dolu olan məscid
bombalarla dağıdılmışdır.
400 qadın və uşağı tikə-tikə
etmişlər.*

**Müxtəsər xronoloji
Ensiklopediya**

*17 may 1915-ci il.
Van. Türkiyə. Erməni
terror və quldur birləş-
mələri Türkiyənin qədim
Van şəhərini yandırmış-
lar. Dinc əhali arasında
çoxlu tələfat olmuşdur.
C. və K.Makkartilərin
tədqiqatına görə, XX əs-
rin əvvəllərində törədi-
lən qanlı hadisələr za-
manı 2,5 milyon müsəl-
man öldürülmüşdür.*

**Müxtəsər xronoloji
Ensiklopediya**

uşağı nəslindən olan Alıqulu adlı bəyin torpaqları oldu-
ğundan kəndə Alıqulu adını vermişlər. Kənddə tapılan
küp qəbirlər kəndin çox qədim tarixi olduğunu sübut
edir.

Alışar (Əlişar) – Sisyan rayonunda kənd adı. Rayo-
nun Püsək və Qıvraq kəndləri arasında, Dəstəkert və
Murxuz kəndlərinin yaxınlığında, Bazar çayın qolu olan
Əyri çayın sol sahilində yerləşmiş azərbaycanlı kəndi ol-
muşdur. Kəngərli tayfasının sofulu qoluna mənsub ailə-
lər tərəfindən salınmışdır. Naxçıvan MR-in Şərur rayo-
nundakı eyniadlı kəndin Alışar kəndinin qışlaq yeri ol-
ması güman edilir.

Toponim qədim oğuz türkcəsində "çay qırağı, çay
mənsəbinin qarşı tərəfi" mənasındadır. Kənddə 1886-cı
ildə 158, 1905-ci ildə 170, 1914-cü ildə 214, 1931-ci il-
də 135 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ilin
iyul-avqust aylarında Andranikin quldur dəstələri regio-
nun digər azərbaycanlı kəndləri kimi Alışar kəndini də
dağıdıb yandırmış, əhalinin bir hissəsi qətləmə məruz
qalmış, qalanı isə Naxçıvana qaçmışdır. 1922-ci ildə əha-
linin bir hissəsi geri qayıdaraq yenidən kənddə məskun-
laşmışdır. XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə
əlaqədar olaraq kənd ləğv edilmiş, əhali qonşu Sofulu və
Şıxlar kəndlərinə köçürülmüşdür.

Allar – Gorus rayonunda kənd adı. Əsil adı Alarlar.
Bazarçayın sol sahilində, meşəlik ərazidə yerləşirdi.
Alarlar moğol türklərinin oyrat qoluna mənsub olan tay-
fadır. XIII əsrdə moğol yürüşləri zamanı Qafqaza gəl-
miş, şahsevənlərin tayfa birliyinə daxil olmuş və müx-
təlif regionlarda məskunlaşmışlar. Azərbaycanın Yar-
dımlı və Cəlilabad rayonlarında, Türkiyənin Sivas böl-
gəsində və Cənubi Azərbaycanda da Allar kəndləri var-
dır. Andranikin Zəngəzura hücumu zamanı – 1918-ci il-
də azərbaycanlı əhalisi qovulmuş və kənd dağılmışdır.

Almalı – Sisyan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin
1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsi-
nin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Almalı şək-
lində göstərilmişdir. Bəzi mənbələrdə Almalıq kimi də
qeyd olunur. Sofulu və Murxuz kəndləri arasında salın-
mışdı. Kəndin adı salındığı yerin alma bağları olması ilə

əlaqədarıdır. XIX əsrdə Zəngəzurda yaşamış Sarallı tayfasının qışlaqlarından birinin adıdır. Sarallı tayfasının eyniadlı yaylaq yeri Kəlbəcər rayonu ərazisində olmuşdur. Kənddə 1886-cı ildə 38, 1905-ci ildə 50 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1905-ci il erməni-müsəlman davası zamanı kənd dağılmışdır.

Almalıq – Qafan rayonu ərazisində xaraba kənd və çay adı. Almalıq kəndi Cıbıllı və Aşağı Gödəkli kəndlərinin yaxınlığında olmuşdur. Kəndin adı salındığı yerin alma bağları olması ilə əlaqədarıdır. Kənddə 1905-ci ildə 104, 1914-cü ildə 465 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə azərbaycanlı əhalisi qovulmuş və kənd dağılmışdır.

Alməmmədli – Laçın rayonunda kənd adı. Başqa adı Yalkənd. Qarabağ xanlığında xanın baş sərkərdəsi olmuş Alməmməd bəyin mülkü olmuşdur. Alməmməd bəy Qarabağ xanlığının banisi Pənahəli xanın yaxın silahdaşı Qara Murtuza bəyin nəvəsi idi. Kənd haqqında sonuncu məlumat 1924-cü ilə aiddir. Bu zaman kənddə 29 nəfərin yaşadığı bildirilir. Kollektivləşmə ilə əlaqədar kənd dağılmış, əhalisi Alıqulu kəndinə köçmüşdür.

Alpout (Alpovud) – Laçın rayonunda kənd. Hocaszu çayının sol sahilində, Qabaqtəpə dağının ətəyində, Qoşasu kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 45 km-də, dəniz səviyyəsindən 2200 m. hündürlükdə yerləşir. Kəndin adı qədim türk tayfalarından olan alpout (alpavut, alpağut) tayfasının adından götürülmüşdür. Alpoutlar XI əsrdə Səlcuq tayfa birliklərinin tərkibində Qafqaza gəlmiş, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səfəvi dövlətlərinin yaranmasında mühüm rol oynamışdır. Azərbaycanın Bərdə, Göyçay, Ucar, Goranboy rayonlarında Alpout kəndləri, Türkiyənin Bolu vilayətində Alpoğut kəndi vardır.

Kənddə işgala qədər (1992) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 10 ev, 65 nəfər əhali olmuşdur. Alpovud kəndində Bəydaşlının düzü, Qantəpənin yalı, Çardaqlı buلاق, Cəbrayılın dəyirmanı, Köçəri təpəsi, və s. kimi mikrotoponimlər, Ocaq Əlipənahın ziyarətگاهی vardır.

Altınca – Qubadlı rayonunda kənd. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 18 km-də, Bərgüşad

*19 dekabr 1917-ci il.
"Qanlı Andranik" in bəyanatı yayılmışdır. Bəyanatda deyilir. "Əgər mən Ermənistanın oğlu bilirsinizsə, ...türkləri və azərbaycanlıları, kürdləri və yəhudiləri qırmaq üçün günü sabah Ərzuruma yollanıram və heç kim mənə dayanırdı bilməz".*

**Müxtəsər xronoloji
Ensiklopediya**

çayının sağ sahilində, dağətəyi yaylada, dəniz səviyyəsindən 750 m hündürlükdə yerləşir. Ulaşlı kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. 18 km məsafədə Həkəri dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Kənddən 3 km məsafədə Həkəri-Qubadlı şose yolu keçirdi. Altınca kəndi Ulaşlı, Əbilcə və Zəngilan rayonunun Ağakışilər kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, tibb məntəqəsi, kitabxana və digər sosial obyektlər var idi. 31 ev, 131 nəfər əhali olmuşdur. Altınca kəndində Həsənxan bulağı, Sumaxlı bulağı, Xanəhmədli bulağı və Nərgizli, Gilavar dağı, Ağalı dərə, Narlı dərə, Qurd dərəsi, Göy daş, Kəpircik aşrımı, Zilanlı yurdu və s. yer adları vardır. Kəndin ərazisində Çinar Pir və Saqqız Pir adlı ziyarətgahlar var idi.

Keçmiş adı Altınca Qiyaslı olmuşdur. Kənd camaatı isə kəndlərinə, sadəcə, Qiysalı demişlər. Yerli məlumata görə, qiyaslı nəslə XIX əsrdə Naxçıvanın Nehrəm kəndindən gələrək indiki kəndin bünövrəsini qoymuşdur. Toponim türk dillərindəki altun (qızıl, qırmızı) sözündən və -ca şəkilçisindən ibarət olub, "qırmızıya çalan yer" mənasını bildirir. Başqa bir versiyaya görə isə Qiyaslı kəndində coxlu barama becərilmiş və bu məhsul yalnız qızıl pula satılmışdır. Buna görə də kəndə Altınca Qiyaslı, yəni qızıllı Qiyaslı adını vermişlər. Yaşayış məntəqəsinin salındığı ərazinin adı Narlıdərə olduğundan buraya bəzən Narlı Qiyaslı da deyirlər.

Amudux – Qubadlı rayonu ərazisində dağ. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda hündürlüyünün 4131 fut olduğu göstərilmişdir. Armudlu (keçmiş Amudux) kəndinin şərqindədir. Dağın üstündə qədim yaşayış məskəninin yeri və təbii istehkamı xatırladan Amudux adlı məbəd var. Xalq etimologiyasına görə, coğrafi ad Armudluq sözünün təhrifidir. Türkiyədə Van gölünün yaxınlığındakı Amid qalasının adı ilə eyni mənşəli olması da ehtimal olunur.

Amudux – Gorus rayonunda kənd adı. Bəzi mənbələrdə Amudux kimi qeyd olunur. 1918-ci ildə Azərbaycan türklərindən ibarət əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağılmışdır. Bölgəyə gətirilmə addır. Armudluq, "Ar-

mud meyvə ağacı bol olan yer" mənasında izahı doğru deyildir. Ən azı ona görə ki, Zəngəzurda (eləcə də Azərbaycanın başqa bölgələrində armud meyvəsinə "amud" demirlər.) Qubadlı rayonundakı Amuduq dağı ilə eyni mənəlidir.

Anabad – Qafan rayonunda kənd adı. Xarabalıqları Sav çayının mənbəyinə yaxın Şişgerd kəndindən bir qədər şərqdə yerləşir. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda bu kənddə mineral su mənbəyinin olduğu göstərilmişdir. Toponim farsca "an" inkar şəkilçisi və "abad" sözlərindən yaranıb "abad olmayan", "insan yaşamayan" yer mənasındadır. Qədim türklərdə ana beyit müqəddəs məzar mənasındadır. Bu toponim Sisyan rayonunun Ağudi kəndində qədim qəbiristanlıq, Ordubad rayonundakı Anabat kəndi, Qubadlı rayonunda "Anabat yeri", Laçın rayonundakı "Anabat dərəsi" toponimləri ilə eyni mənəlidir. Türkiyədə Van gölü yaxınlığında Anabat kəndi, İranda Xorasan yaxınlığında Anabat şəhəri mövcuddur. Kənddə 1897-ci ildə 15 azərbaycanlı, 12 erməni yaşayırdı. XX əsrin əvvəllərində kənd dağılmışdır.

Aracı – Zəngəzur silsiləsində, Şahbuz rayonu (Naxçıvan MR) ilə Ermənistan sərhədində dağ. Hündürlüyü 3067 m. 1903-cü ildə tərtib olunmuş Qafqazın hərbi-topoqrafik xəritəsində bu dağın adı Arajiin, başqa bir mənbədə isə Araçin kimi göstərilir.

Aralıq – Qafan rayonunda kənd adı. Oxçu-Aralığı da adlanmışdır. Oxçu çayı ilə Pirdavdan çayının birləşdiyi aralıqda yerləşdiyinə görə belə adlanmışdır. Kənddə 1886-cı ildə 148, 1914-cü ildə 162 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə azərbaycanlı əhalisi qovulmuş və ermənilər yerləşdirilmişdir. 1922-ci ildə bir qismi geriyyə qayıdan Aralıq kəndinin əhalisi Oxçu kəndində məskunlaşmışlar.

Aramlı – Sisyan rayonunda Bərgüşad dağ silsiləsində zirvə adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda toponim Aramlı-dağ şəklində göstərilmişdir. Ehtimal ki, tayfa adıdır.

Arçazur – Qafan rayonunda dağ adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda hündürlüyünün 5394 fut olduğu göstərilmişdir. Toponim türk dillərində arça (ardıc) və ərəbcə "sur" (daş-divar, qala, bürc) sözlərindən ibarət olub ardıcılı dağ mənasını ifadə edir.

Arçazur – Qafan rayonunda kənd adı. Arçazur dağının adındandır. "Urud və İskəndər qalası livalarının müfəssəl dəftəri"ndə (1593-cü il) bu kənd Arçezor adı ilə dağidılmış azərbaycanlı kəndi kimi göstərilir. Arçazur dağının ətəklərində yerləşdiyindən belə adlandırılmışdır.

Laçın rayonunun
Minkənd kəndində
bir tağlı körpü

Arduşlu (Ardışlı) – Laçın rayonunda kənd. Bəzi mənbələrdə Ardıcılı. Arduşlu kənd inzibati ərazi vahidliyinin mərkəzidir. Piçənis çayının sahilində, Qarabağ silsiləsinin ətəklərindədir. Kənd rayonun 50 km-də, dəniz səviyəsindən 1455 m hündürlükdə yerləşir. Arduşlu kəndi Vağazin, Boz Güney və Piçənis kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 75 ev, 540 nəfər əhali olmuşdur. Arduşlu kəndində Qanlı Gədik dəhraz, Boz burun, Quş yuvası, Suvadın çayı, Soydumanlının bulacağı və s. mikrotoponimlər vardır.

Toponim ardıc (ağac adı) sözündən olub, "ardıcılı yer" mənasındadır.

Arpa təpəsi – Sisyan rayonunun Üç təpə yaylağında dağ adı. Hündürlüyü 1940 m. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda hündürlüyünün 6881 fut (2060 m.) olduğu göstərilmişdir. Ətrafında arpa zəmiləri əkil-diyinə görə belə adlanır.

Arxüstü – Qafan rayonunda kənd adı. Rayonun Qafan dərəsi bölgəsinə aid kəndlərdəndir. "Arxın üstündə yerləşən kənd" mənasındadır. Kənddə 1905-ci ildə 24, 1914-cü ildə 21 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

1918-ci ildə Azərbaycan türklərindən ibarət əhalisi qovulmuş və kənd dağıdılmışdır. Xarabalıqları Yuxarı Girətağ kəndinin yaxınlığında idi.

Arıqlar – Laçın rayonunda kənd adı. Çox güman ki, bölgədəki coxsaylı Arıqlı, Ərikli toponimləri ilə eyni mənəlidir. Fikrimizcə, bu Sisyan rayonundan gətirilmə toponimdir və Ağqoyunlu tayfa birliyinə daxil olan arıqlı türk tayfasının adını özündə ehtiva edir. Kənddə 1924-cü ildə 69 nəfərin yaşadığı bildirilir. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır.

Arıqlı (Ərikli) – Zəngəzurun Sisyan rayonunda kənd adı. Naxçıvan əyalətinin müfəssəl dəftərində (1728-ci il) İrəvan əyalətinin Sisyan nahiyəsində Ərigli kəndi kimi göstərilmişdir. Sisyan rayonu ilə Naxçıvan MR-in Şahbuz rayonunun sərhədində Biçənək aşırımının ətəyində, Ərikli dağının, Şələt və Şukar kəndlərinin yaxınlığında yerləşirdi. Qədim türk dillərində "ərik" sözü düşərgə, dayanacaq yeri, "ərək" sözü isə qala, istehkam anlamını verirdi.

Ancaq bizim fikrimizcə, toponim Ağqoyunluların tayfa birliyinə daxil olan arıqlı tirəsi ilə bağlıdır. Türkiyənin Çanaqqala, Mardin, Diyarbəkir, Tarsus bölgələrində Arıqlı adlı kəndlər vardır.

XIX əsrin ikinci yarısında Birinci Arıqlı və İkinci Arıqlı olmaqla iki inzibati vahid təşkil edirdi. Birinci Arıqlıda 1886-cı ildə 125 nəfər, 1905-ci ildə 150 nəfər, İkinci Arıqlıda 1886-cı ildə 106, 1905-ci ildə 140 nəfər, 1914-cü ildə 214 nəfər əhali yaşamışdır. 1905-ci il erməni-müsəlman davası zamanı Birinci Arıqlı kəndi dağıdılmış, əhalinin bir hissəsi qətlə yetirilmiş, qalanı isə İkinci Arıqlı kəndinə sığınmışdır. 1918-ci ildə isə Andranikin quldur dəstələri tərəfindən kənd dağıdılmışdır. İkinci Arıqlı kəndinin əhalisi Naxçıvana pənah aparmışdır.

Armaz – Zəngəzurdə dağ adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar

Qafanın dağətəyi meşələri

göstəricisi" toplusunda bu dağın hündürlüyünün 11188 fut olduğu göstərilmişdir.

Bərgüşad dağ silsiləsində zirvələrdən birinin adı olan Aramazd oronimi ilə, ehtimal ki, eynidir. Qədim İran mənşəli Ahuramazda (Hörmüzd) allahının adını əks etdirir.

Armudlu – Qubadlı rayonunda kənd. Başarat kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 37 km-də, dəniz səviyyəsindən 1400 m hündürlükdə dağlar əhatəsində yerləşir. Kəndin 50 km-dən Akara dəmir yolu stansiyası, 17 km-dən Bakı-Laçın şose yolu keçirdi. Armudlu kəndi Deşdahat, Hat, Milanlı, Başarat kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 5 ev, 28 nəfər əhali olmuşdur. Armudlu kəndində Yal yeri, Ənkəran, Ağ bulaq, Dərə yeri, Pirin daşı və s. yer adları vardır.

Kənd Əliyanlı tayfasına mənsub ailələr tərəfindən salınmışdır. 1948-ci ilədək rəsmi adı Amuduq olmuşdur. Kənd Amuduq dağının adı ilə adlandırılmışdır. Sonralar Amuduq sözü səhvən Armudlu kimi qeydə alınmışdır.

Armudlu – Qafan rayonunda kənd adı. Sünik bölgəsində Baldırqanlı dağın ətəklərində, eyniadlı çayın sahilində yerləşirdi. Qafan mis mədənlərinin sahiblərindən biri olan Sultanovlara məxsus kəndlərdən idi. 1918-ci ildə kəndin azərbaycanlı əhalisi qovulmuş, kənd erməniləşdirilmiş, adı isə dəyişdirilərək Danzaver qoyulmuşdur.

Armudlu – Sisyan rayonunda kənd adı. Bu kənd Sofulu və Dəstəkərd kəndlərinin arasında yerləşirdi. Kənddə 1914-cü ildə 150 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Zonadakı digər Armudlu kəndləri ilə eyni mənanı daşıyır.

Armudlu – Qafan rayonunda çay. Bu çay Baldırqanlı dağının aşağı ətrafındakı Armudlu dərəsindən axır. Cavundur çaya tökülür. Çayın aşağı axarının sol sahilində yaşayış məntəqəsinin izləri qalır. Sonralar həmin yer Ermənistanda müalicə ocağına çevrilmiş, orada sanatoriya, istirahət evləri və pioner düşərgələri salınmışdır.

Astazur – Mıqrı rayonunda kənd adı. Toponim Azərbaycan dilindəki "asta" (yavaş, səssiz mənasında) və

ərəb dilindəki "sür" (qala hasar, divar mənasında) sözlərindən yaranıb "səssiz, sakit qala" mənasını ifadə edir. Astazür kəndinin mikrotoponimləri də bu yurdun türk etnosuna mənsubluğunu göstərir: Lələ daşı, Bağlar gödiyi, Əli qəbri, Qotur su. Malyatan, Şahbazyurd və s. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 22.04.1935-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Şvanidzor adlandırılmışdır.

Aşağı Avazlar – Laçın rayonunda kənd adı. Toponimin mənası kəndin binasını qoyan Avaz (Əvəz) adlı şəxslə bağlıdır. Kənd haqqında sonuncu məlumat 1924-cü ilə aiddir. Bu zaman kənddə 21 adam yaşayırdı. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Aşağı Ağkörpü – Laçın rayonunda kənd adı. Toponim Zəngəzurda və Şərqi Anadoluda geniş areala səpələnmiş ağkörpü adlı türk tayfasının adı ilə bağlıdır. Kənddə 1924-cü ildə 33 nəfərin yaşadığı qeyd olunur.

Aşağı Cibikli – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının qolu olan Kosakərəm çayının sahilindədir. Aşağı Cibikli kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 23 km-də, dəniz səviyyəsindən 1200-1300 m hündürlükdə, Ermənistan Respublikası ilə sərhəddə yerləşir. Qafan və Gorus rayonlarına gedən şose yolu kəndin 2 km-lik məsafəsindən keçir. Aşağı Cibikli kəndi Əyin, Yuxarı Cibikli və Xallava kəndlərinin yaxınlığındadır. Kənddə işgala qədər (1993) natamam orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi, mağaza, kitabxana və digər sosial obyektlər var idi. 52 ev, 195 nəfər əhali olmuşdur. Kənd meşə ətrafında yerləşirdi. Aşağı Cibikli kəndində Meşəbulağı, Vəlibulağı, Abbasbulağı, Kərimbulağı, Quyubulaq, Kazımbulağı, Düz zəmi, Kolavat, Qırnıq, Çalayer, Yölyer, Meşəyer, Qənsərqaya, Keçəltəpə, Arxacqaya və s. yer adları vardır. Kənddə orta əsrlərə aid qəbiristanlıq və orada Mirbağır Ağa deyilən məşhur seyidin qəbri camaatın ziyarətəgah yerinə çevrilmişdir.

Keçmiş adı Kosakərəmdir. XIX əsrdə yaxınlığında mövcud olmuş Cibikli kənd sakinlərinin bir hissəsi burada məskunlaşdıqdan sonra Kosakərəm kəndi aşağı Ci-

*Bu damaqda,
Bu kefdə, bu damaqda.
Nər — maya sevdasında,
Lök qanqal budamaqda.*

Zəngəzur folkloru

*Suya gedən ikidir,
Saçı maral tüküdür.
Allah, məni su ilə
Su qızların yüküdür.*

Zəngəzur folkloru

bikli adı ilə tanınmışdır. Cibikli adı XV əsrdən bu ərazilərdə yaşayan, türkləşmiş cibiklicibiklu adlı kürddilli tayfanın adından alınmışdır.

Aşağı Cicimli – Laçın rayonunda kənd. Kənd Mirhəsən yazısı ilə Ağ düzün arasında dərənin içində, Həkəri çayından sağda, Agsu çayının yaxınlığında yerləşirdi. Cicimli kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şərqdə, rayonun 35 km-də, dəniz səviyyəsindən 1275 m hündürlükdə, Laçın-Bakı şose yolundan 6 km solda yerləşir. 55 km məsafədə Akara dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Aşağı Cicimli kəndi rayonun Qazıdərə, Cicimli və Gorus r-nun Kordinzor kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 23 ev, 172 nəfər əhali olmuşdur. Aşağı Cicimli kəndində Kəbirli, Kollu, Kiçik dərələri, Qoşa Qaraqaya, Şiş Qaraqaya, Uçdərən yalı, Harayın yalı, Haça daş, Muncuqçıxan, Dəvəboynu, Səlbi oğlunun bulağı, Cəlilin bulağı, Hofuzlu bulaq, Çalabulaq, Agsu çayı, Şırxıxı çayı, Düzbağ, Ağdüz, Orta yer, Kəbirli, Uzun yer düzü, Dəvəboynu təpəsi və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə Tək günbüz, kurqan və Seyid Əhməd ağanın ocağı kimi məbəd abidələr var idi.

Yerli əhəlinin verdiyi məlumata görə, kəndin adı Ağılıq olub. Kənd şuşalı Əsəd bəyin torpaqları olub. Sonralar Cicimli kəndinə yaxın olduğu üçün Aşağı Cicimli adlanıb. Sakinlər kəndin yaxınlığında olan qədim Tək günbüzə və kurqana istinad edərək kəndin təqribən VII əsrdə bünövrəsinin qoyulmasını iddia edirlər.

Aşağı Craxor – Qafan rayonunda kənd adı. 1933-cü ildə Craxor su elektrik stansiyasının tikintisi ilə əlaqədar olaraq yaranmış kənddir. Azərbaycanlılar ermənilərlə qarışıq yaşamışlar. Türk dillərində çeral "mineral bulaq"və or "çəmənlik" sözlərindən ibarətdir. Sonralar Zavod qəsəbəsi adlanırdı. Şəhərcik sovetliyinin tərkibində idi. 1988-ci ildə azərbaycanlılar qovulmuşlar.

Aşağı Fərəcan – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyindədir. Aşağı Fərəcan kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 45 km-də, dəniz səviyyəsindən 1500 m

hündürlükdə yerləşir. Aşağı Fərəcan kəndi Türklər, Səfiyan, Xanallar, Suarası, Yuxarı Fərəcan və cənubdan Qubadlı r-nun Əliyanlı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, poçt, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 57 ev, 230 nəfər əhali olmuşdur. Aşağı Fərəcan kəndində Ocaq təpəsi, Quş yuvası dağı, Səlik dağı, Pirin yanı, Molla Gədik düzü, Xoş Gədiyin düzü, Eyvaz kəndi (köhnə kənd yeri) və s. yer adları vardır. Kənddə XV əsrə aid Alban məbədgağı vardır.

Yaşayış məntəqəsi XIX əsrdə salınmışdır. Keçmiş adı Haraldır. 1954-cü ildə adı dəyişdirilərək Aşağı Fərəcan (qonşu Fərəcan kəndindən köçüb gəlmiş ailələr məskunlaşdığı üçün) adlandırılmışdır. Kənd sakinlərinin dediyinə görə, Fərəcan kəndini Səfiyan kəndindən köçmüş Fərəc adlı şəxs salmışdır. Kənd əvvəllər Fərəc, sonra isə Fərəcan adlanmışdır.

Aşağı Girətağ (Kirətağ) – Qafan rayonunda kənd adı. Girətaq (sonra Yuxarı Girətaq) kəndindən yaranmış məntəqədir. Yerli tələffüz forması Gilətağ. Gıgı bölgəsi kəndlərinə aiddir. Türk dillərində kora "qışlaqda gecələr mal-qaranı salmaq üçün tikinti, tövlə" və yataq sözlərindən ibarətdir. Başqa bir versiyaya görə, Zəngəzurda və Qarabağda yaşamış türksöylü tağ (tuğ) tayfasının məskunlaşması nəticəsində yaranmış kəndlərdəndir. Sisyan rayonunda Kirətağ, Zəngilan rayonunda Böyük Gilətağ, Dərə Gilətağ. Mıgır rayonunda Tuğut, Tağəmir, Laçın rayonunda Aşağı və Yuxarı Tığik, Hadrut rayonunda Tuğ kəndləri, Tağlar mağara məbədi kimi toponimlərlə eyni mənşəlidir. Kənddə 1886-cı ildə 187, 1905-ci ildə 289, 1931-ci ildə 126, 1986-cı ildə 200 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə ermənilər kəndi dağıdaraq yandırmış, kəndin əhalisi Ordubada qaçmışdır. 1922-ci ildə əhalinin bir qismi doğma yurdlarına qayıdaraq kəndlərini yenidən bərpa etmişlər. Kəndin səkkizlik məktəbi, kitabxanası, klubu, tibb məntəqəsi var idi. 1988-ci ilin noyabrında Ermənistan SSR hökumətinin göstərişi ilə kənd əhalisi Azərbaycana deportasiya olunmuşdur. Aşağı Girətağ kəndinin camaatı əsasən Abşeron rayonunda, Bakıda və Sumqayıtda məskunlaşmışlar.

*Duraram obaşdan mən,
Yemərəm hər aşdan*

mən.

*Nə atam var, nə anam,
Yaranmışam daşdan*

mən.

Zəngəzur folkloru

*Oba köçdü, dam qaldı,
Damın yeri nəm qaldı.
Gördüyüm yaylaları
Gəzəmmədim, xam
qaldı.*

Zəngəzur folkloru

Ermənistan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin qərarı ilə 1991-cı ildən sonra kəndin adı dəyişdirilərək Netkin Qirataq adlandırılmışdır.

Aşağı Gödəkli – Qafan rayonunda kənd adı. Gödəkli (sonra Yuxarı Gödəkli) kəndindən yaranmış məntəqədir. Qafan şəhərindən 10 km. şərqdə, Gorus-Qafan avtomobil yolunun sol tərəfində yerləşirdi. Kənddə 1886-cı ildə 123, 1986-cı ildə 206 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Kənd 1918-ci ildə dağıdılıb-yandırılmış, əhalisi Qubadlı və Zəngilan rayonlarına qovulmuşdur. 1922-ci ildə əhalinin bir hissəsi geri qayıdaraq kəndi bərpa etmiş, 1988-ci ildə kəndin əhalisi yenidən Azərbaycana qovulmuşdur. Toponim oğuz xələclərinin gödəkli tirəsinin burada məskunlaşması ilə bağlı yaranmışdır. Qubadlı, Beyləqan, rayonlarındakı Gödəklər və Xaçmaz rayonundakı Gödəkli kəndləri ilə eyni mənali toponimdir.

Aşağı Xocamsaqlı – Qubadlı rayonunda kənd. Yuxarı Xocamsaqlı kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd Bərgüşad silsiləsinin ətəyində, Ağa çayının sağ sahilində, rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 7 km-də, dəniz səviyyəsindən 910 m hündürlükdə yerləşir. Aşağı Xocamsaqlı kəndi Yuxarı Xocamsaqlı, Mehrili və Poladlı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, mağaza, tibb məntəqəsi və digər sosial obyektlər var idi. 15 ev, 46 nəfər əhali olmuşdur. Aşağı Xocamsaqlı kəndində Dəvəuçan, Qızıl qaya, Qoçəli yeri, Əv dərəsi, İki yal arası, Daş arası, Arpa dərəsi, Sarı dərə, Gav, Dəyirman yolu, Pirin güneyi, Bulaq güneyi, Kosa dağ, Ballı qaya, Şinaxara, Ağa çayı, Mirhüseyn bulağı, Şırdannı bulağı və s. yer adları vardır. Kənddə XVIII əsr türbəsi, Hacı Hüseyn körpüsü, Dağdağan piri, Qara pır, Qalacıq qalası vardır.

Keçmiş adı Qalacıq Xocamsaxlıdır. Toponim qədimdən Zəngəzur qəzasında yaşamış xocamsaqlı tayfasının adındandır. Tayfanın əsl adı xacəəbuishaqlı idi. Xocamsaqlıların keçmiş Qalacıq, Dəstəgird və Mazutlu qışlaqları sonralar tədricən müstəqil yaşayış məskənlərinə çevrilmişdir. Yaşayış məntəqəsini XIX əsrin axırlarında

Xocamsaqlı (indiki Yuxarı Xocamsaqlı) kəndindən çıxmış ailələr salmışdır. Toponimə aşağı komponenti onu eyniadlı digər kənddən fərqləndirmək üçün əlavə edilmişdir.

Aşağı Qarasaqqal – Laçın rayonunda kənd. Qozlu çayının sahilində, Kürdhacı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 60 km-də, dəniz səviyyəsindən 1500 m hündürlükdə yerləşir. Kəndi şimal-qərbdə Ərikli, cənubda Korbulaq, qərbdə Yuxarı Qarasaqqal, şərqdə Keşik dağları kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) 10 ev, 40 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Niftakinin güneyi, Çöpün yeri, Şirəkar, Qasımın kalafası, Çoban boğulan və s. yer adları vardır. Yerli sakinlərin verdiyi məlumatla görə, kəndin adı qarasaqqallar tayfasının adı ilə bağlıdır.

Aşağı Mollu – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sağ sahilindədir. Çayın sol sahilindən Bakı-Laçın şose yolu keçir. Yuxarı Mollu kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 17 km-də yerləşir. Sağ tərəfdə xanlıq və Yuxarı Mollu, sol tərəfdə Həzəli və Çaytumas kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 134 ev, 466 nəfər əhali olmuşdur. Aşağı Mollu kəndində Çaybaxarı-halbaxar dərəsi, Güneyyataq, İsmayılbəy dərəsi, Seyidlər dərəsi, Kiçik qarovun, Böyük qarovun dərəsi, Qəziyan navı, Kəklik bulağı, Ceyran bulaq, Əziz kələyi, Kağ dərəsi, Qara quzey, Nəzərin sulu qobusu, Halyolu, Qoca dərəsi, Qırmalar, Avşar dərəsi, Nəbi kələyi, Dik daş, Top daşlar, Fətəlinin kağ yeri, Yolaşan, Kortuzan kimi toponimlər vardır. Hüseyin baba piri, Dərviş baba piri, Osmanlı qəbiristanlığı, köhnə və təzə qəbiristanlıq, Həcərin qəbir abidəsi kimi yerlər vardır. Xalq qəhrəmanını Qaçaq Nəbi, XIX əsrin ortalarında Məkkə-Mədinədə təhsil almış axund Molla Əhməd bu kənddən olmuşlar. Kəndi XVI-XVII əsrlərdə Cənubi Azərbaycandakı Mollu kəndindən gəlmiş ailələr salmışdır. Mollu sözünün dürüst elmi açımı müəyyənləşdirilməmişdir.

*Dağlarda maral azdı,
Ovcu çox, maral azdı.
Ağlama, maralgözlü,
Ölməmə, yaram azdı.*

Zəngəzur folkloru

Aşağı Pürülü – Qafan rayonunda kənd adı. Pürülü kəndindən yaranmış məntəqədir. Başqa adı Kənd Pürülü. 1988-ci ildə kəndin əhalisi Azərbaycana qovulmuşdur. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 09.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Gegavank adlandırılmışdır.

Aşağı Yeməzli – Zəngilan rayonunda kənd adı. Dağlıq və dağətəyi ərazidədir. Yeməzli kənd inzibati ərazi dairəsinin tərkibindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 20 km-də, dəniz səviyyəsindən 1840 m hündürlükdə yerləşir. Aşağı Yeməzli kəndi Orta Yeməzli, Sarallı Xəştəb və Ağbis kəndləri ilə qonşuluqdadır. Kənddə işğala qədər (1993) ibtidai məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi və digər sosial obyektlər var idi. 14 ev, 76 nəfər əhali olmuşdur. Aşağı Yeməzli kəndində Dal dərə, Soflar, Yeməzli, Şorlu dərələri, Şahqulu, Çala, Kürd növü, Yargan dərə bulaqları, Ağ qaya, Çaxmaqlı, Narlı qayaları və s. yer adları vardır. Kənddə Narlı qayada qədim qəbiristanlıq və Soflar piri vardır.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, kəndin adı Dəlləkli və Aşağı Qışlaq adlanıb. Yaşayış məntəqəsi Ağdam rayonunun Ətyeməzli kəndindən gəlmiş ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Üç Yeməzli kəndi olduğuna görə və bu kənd onlardan aşağıda yerləşdiyinə görə belə adlandırılıb. Yaşlı kənd sakinlərinin dediyinə əsasən kənd XVIII əsrdən yaranıb.

Aşağı Yeməzli – Qafan rayonunda, Ecanan mahalında kənd adı. Kənd Xələc çayının sol sahilində, Xələc-Sevakar yolunun üstündə yerləşmişdir. Kənddə 1886-cı ildə 244, 1905-ci ildə 230, 1914-cü ildə 89, 1931-ci ildə 54 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd ləğv olunmuş, əhalisi Xələc və Oxdar kəndlərinə köçürülmüşdür. Bölgədəki digər Yeməzli kəndləri ilə eyni mənali toponim olub Cənubi Azərbaycandan Qarabağa və Zəngəzurə köçüb gələn at əti yeməyən (ətyeməzli) nəslinin məskunlaşması nəticəsində yaranmış kəndlərdəndir.

Atqız – Qafan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsi-

nin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Atkiz şəklində göstərilmişdir. "At saxlanılan güzdək" mənasındadır. Qafan rayonunun Oxçu dərəsi bölgəsinə mənsub azərbaycanlı kəndlərindəndir. Qafan-Gecəlan avtomobil yolunun 2 km.-də, Pırhəmzə dağının döşündə yerləşirdi. 1918-ci ildə kənd ermənilər tərəfindən dağıdılmış, əhəlinin bir hissəsi qətlə yetirilmiş (Oxçu kəndində məscidə doldurularaq yandırılmış), qalanı isə dağlardan aşaraq Ordubada qaçmışdır. 1922-ci ildə Atqız camaatından 32 ailə geri qayıdaraq kəndi bərpa etmişdir.

Atqız kəndi 1959-cu ilə Keçalan kəndinə birləşdirilmiş, əkin yerləri Kürdükan kəndinə verilmiş və kənd ləğv edilmişdir. Kənddə 1886-cı ildə 160, 1905-ci ildə 198, 1914-cü ildə 36, 1931-ci ildə 74 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

Avazlar – Laçın rayonunda kənd. Qarabulaq yaylasındadır. Hoçaz kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 16 km-də yerləşir. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 15 ev, 36 nəfər əhali olmuşdur. Yerli məlumata görə, kəndin adı orada məskunlaşmış avazlar nəslinin (tayfasının) adındandır.

Ayıbazar – Laçın rayonunda kənd. Ayıbazar çayının (Şəlvə çayının qolu) kənarında, Qarabağ silsiləsinin ətəyindədir. Yaşayış məntəqəsi meşəlikdən zolaq şəklində ayrılmış sahəyədir. Bülüldüz kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 25 km-də, dəniz səviyyəsindən 1700 m hündürlükdə, Bülüldüz kəndindən şərqdə, 4 km aralı məsafədə yerləşir. Kənddə işğala qədər (1992) müxtəlif sosial obyektlər və 10 ev, 52 nəfər əhali olmuşdur. Ayıbazar kəndində Vəkilin novu, Bağın düzü bulağı, Çuxurun bulağı, Böyük yalın bulağı, Kalafalığın bulağı və s. mikrotoponimlər vardır. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Aybassar şəklində göstərilmişdir.

Kəndin adının mənası ilə bağlı yerli sakinlər tərəfindən iki fikir söylənilir.

Birinci fikrə görə, kəndin əsl adı Ayıbasardır. Toponim ayı və basar (sonralar bazar formasına düşmüşdür)

sözlərindən ibarətdir. Kənd salındığı ərazisinin adını daşıyır. Əvvəllər bura tez-tez aylar hücum edərmiş, ona görə, ərazi belə adlanmışdır. İkinci fikrə görə, kənd karvan yolunun kənarında yerləşirmiş. Ayda bir dəfə karvan dəstəsi gəlib kənddən keçəndə Ay bazar deyərək camaatı bazarlıq etməyə çağırırmış. Kəndin adı o vaxtdan Aybazar olaraq qalmışdır.

Aynaxlı – Gorus rayonunda kənd adı. XX əsrin əvvəllərində kənd dağılmışdır. Mənası məlum deyil.

Bababelli – Gorus rayonunda kənd adı. XIX əsrin II yarısından sonra adı çəkilmir. Babaya məxsus el, oba mənasındadır.

Baba Hacı məqbərəsi – Mıqrı rayonunda Nüvədi kəndi ərazisində ziyarətgah – məqbərə. Xalq arasında yayılmış açıqlamaya görə, bu məqbərə Babəkə məxsusdur.

Babalı qayalı – Gorus rayonunda kənd adı. S.Zelinskiyin 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестиан в Зангезурском уезде Елизаветпольской губернии" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində bu kəndə məxsus olan Qarakaha obasının da adını çəkir. Kənddə 1886-cı ildə 151, 1905-ci ildə 220, 1914-cü ildə 250 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə Azərbaycan türklərindən ibarət əhalisi qovulmuş və kənd dağıdılmışdır. "Babalı kəndi yaxınlığında Qayalıkəndi" mənasındadır. Səlcuq oğuzlarının Kayı (Qayı) tayfasının adındandır.

Baba Yaqublu – Gorus rayonunda kənd adı. 1825-ci ildə yaranmışdır. Kənddə 1886-cı ildə 145, 1905-ci ildə 190, 1914-cü ildə 179 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə kənd ermənilər tərəfindən dağıdılmış, əhalisi qonşu Zəngilan rayonuna qaçmışdır. Babayaqublu tirəsinin adındandır.

Babaylı – Zəngilan rayonunda kənd. Həkəri çayının sol sahilində, Məmmədbəyli kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 35 km-də, Zəngilan-Bakı, Qubadlı, Laçın şose yollarının kənarında yerləşir. Kəndin ümumi ərazisi 125 hektardır. Akara dəmir yolu kəndin yaxınlığından keçir-

di. Babaylı kəndi Qubadlı, Cəbrayıl rayonları və İran İslam Respublikası ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) tibb məntəqəsi, uşaq bağçası, kitabxana, 2 artizan quyusu, mağaza, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 101 ev, 320 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Kum qaya, İsa bulağı, Qobu yeri, Qarama yeri, Dəymədağlı, Ada yeri, Quangın altı, Quangın üstü və s. yer adları vardır.

Yaşayış məntəqəsini XIX əsrin əvvəllərində Cənubi Azərbaycanın Babaylı kəndindən köçüb gələnlər saldıqına görə belə adlanmışdır.

Bağırbəyli – Gorus rayonunda kənd adı. Kəndin əsasını qoymuş nəsil adıdır. Kənddə 1886-cı ildə 869, 1905-ci ildə 836 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Gorus şəhərindən 21 km. cənub-şərqdə yerləşmişdir. 1918-ci ildə Azərbaycan türklərindən ibarət əhalisi qovulmuş və kənd dağıdılmışdır. XVIII–XIX əsrlərdə Zəngəzurda məşhur olan Bağır bəy və onun nəslinə mənsub kəndlərdəndir.

Bağırbəyli – Laçın rayonunda kənd adı. Bağırılı kəndindən çıxmış ailələr tərəfindən salınmışdır. Toponim kəndin əsasını qoyan Bağır bəyin adı ilə bağlıdır. Kənddə 1924-cü ildə 130 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır. Bu tayfanın Şamaxı və Kəlbəcər rayonlarındakı eyni adlı kəndlərlə qohumluq əlaqəsinin olması ehtimal edilir.

Bağırılı – Laçın rayonunda kənd adı. Toponim kəndin əsasını qoyan Bağır (Bağır bəyin) adlı şəxsin adı ilə bağlıdır. Kənddə 1924-cü ildə 130 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Baharlı – Zəngilan rayonunda kənd. Bəsit çayının sahilində, dağlıq ərazidədir. Çöpəderə kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 13 km-də yerləşir. 3 km məsafədə, sağda Bakı-Naxçıvan dəmir yolu və Bakı-Mıqrı şose yolu yerləşir. Kəndin ərazisindən Bəsitçay və Araz çayı axır. Kənddə işğala qədər (1993) natamam orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi, mağaza, məscid və digər sosial obyektlər

Musa URUD
ZƏNGƏZUR
TOPONİMLƏRİ

lər var idi. 53 ev, 204 nəfər əhali olmuşdur. Baharlı kəndində Şıxılcan bulağı, Yazı düzü və s. yer adları vardır. Kənddə Seyid Mahmud, Seyid Qurban ocaqları, Seyid Əli Ağa gümbəzi, Ağa Kələyi, Qızıldaş yüksəkliyində Sobu qalası vardır. Toponim baharlı tayfasının adını əks etdirir.

Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Naziri olmuş, 1991-ci ilin 20 noyabrında Dağlıq Qarabağın Qarakənd səmasında vurulmuş vertalyotda şəhid olan general Məhəmməd Əsədov bu kənddə doğulmuşdur.

Baharlı – Sisyan rayonunda kənd adı. Yerli tələffüz forması Bəhrülü, Pəhlili. İrmis və Darabas kəndlərinin yaxınlığında yerləşmişdi. D.D.Paqrinin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda Zəngəzur qəzasında üç Baharlı kəndinin və Baharlı dağ aşırımının adı çəkilir.

Qaraqoyunluların Baharlı tayfasının adını əks etdirir. 1906-cı ildəki erməni-müsəlman davasında Baharlı kəndinin camaatı xeyli itki ver-

Şıxbabalı türbəsi
(XIII əsr)

miş, əhalinin bir hissəsi Vağudi və Urud kəndlərinə köçmüşdür. Kənddə 1886-cı ildə 55, 1905-ci ildə 124, 1914-cü ildə 49 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ilin avqust ayında Sisyan rayonunun digər azərbaycanlı kəndləri kimi Baharlı kəndi də Andranikin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi etnik təmizləmə və soyqırma məruz qalmış, dağıdılıb yandırılmış, əhalinin bir qismi qətlə yetirilmiş, qalanı isə qaçqın düşmüşdür. 1922-ci ildən sonra qayıdan camaat kəndin bərpa edilməsini mümkünsüz görərək Vaqudi kəndində yerləşmişdir.

Baharlı – Qafan rayonunda kənd adı. Qafan şəhərindən 17-18 km şimal-qərbdə, Gıgı çayının sol sahilində, dağın döşündə yerləşir. Kəndin bir tərəfi sıx meşəlik, bir tərəfi isə qayalığ və kolluqdur. Kəndin bağları və ətrafı çoxlu sayda iri cəviz ağacları ilə zəngindir.

Baharlı kəndinin adı Qaraqoyunluların Baharlı tayfasının adı ilə əlaqədardır. XVII əsrə aid sənədlərdə kəndin adına rast gəlinir. M.Baharlı baharlıların XVIII əsrin ortalarında cənubi Azərbaycandan köçüb, Şuşa və Zəngəzur qəzalarında kənd salmasını göstərsə də, qaraqoyunluların bu yerlərdə XV əsrlərdə hakim olduqlarını nəzərə alaraq Baharlı kəndinin daha qədim tarixə malik olduğunu söyləyə bilərik.

S.Zelinskinin 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестиан в Зангезурском уезде Елизаветпольской губернии" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində bu tayfaya məxsus olan Qaradərə, Qaragöz və Müqəddəm adlı qışlaqların adını çəkir.

Kəndin toponimlərinin açılışı da, qədim tarixdən xəbər verir: Çola, Vana, Dəvə boynu, Pirkətən, ərketən, Göy gədik, Məlik kahası, Novruz yurd və s.

Baharlı kəndində 1835-ci ildə 62 nəfər, 1886-cı ildə 138, 1905-ci ildə 132, 1926-cı ildə 113 nəfər, 1983-cü ildə isə 428 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-20-ci illərdə erməni daşnakları Baharlı kəndini dağıtmış, başdan-başa yandırmış, əhalinin bir hissəsini qırmış, qalanlar isə qışın ortasında qarlı dağ aşırımlarını keçərək, Ordubada və Zəngilana qaçmışlar. 1922-ci ildən sonra bir neçə ailə Baharlıya qayıdıb yenidən məskunlaşmışdır. Gıgı dərəsi bölgəsində ilk kolxoz 1931-ci ildə Baharlı kəndində təşkil edilmişdir. Baharlı kəndində ilk ibtidai məktəb 30-cu illərin sonlarında açılmışdır.

Baharlı kolxozu 1965-ci ildə Gıgı sovxozuna birləşdirildi. Kənd özü isə 1983-cü ildə qonşu Zeyvə kəndinə köçürüldü. Kəndin yerində Gecalan mis-molibden kombinatını işlətmək üçün su anbarı tikildi. Həmin dövrdən başlayaraq Baharlı kəndinin camaatının böyük bir hissəsi Azərbaycana köçüb gəldi və Abşeron rayonunda məskunlaşdı.

1988-ci ildə Baharlı kəndində 8 illik məktəb, klub, kitabxana fəaliyyət göstərirdi. Həmin ilin 3 dekabrında Zeyvə qəsəbəsinin digər sakinləri ilə yanaşı, Baharlı camaatı da öz yurd-yuvalarından didərgin salındı.

*Göy guruldayanda
salavat çevirərlər.*

*Göy guruldamamış
çöldən pencər yığıb
yemək haramdır.*

Zəngəzur folkloru

Balahəsənli – Qubadlı rayonunda kənd adı. Teymur Müşkanlı kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, dəniz səviyyəsindən 500-600 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin ərazisindən Bərgüşad çayı keçir. Kənd Yazı düzündədir. Kənddə işğala qədər (1993) 21 ev, 51 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Arıfdərə, Damcılı bulaq, Yeddi bulaq və s. yer adları vardır. SSRİ Elmlər Akademiyasının ilk azərbaycanlı həqiqi üzvü olmuş Əli Əmiraslanov Balahəsənli kəndində dünyaya gəlmişdir.

Yerli məlumatlara görə, kəndi 1918-ci ildə milli qırğın zamanı Qafan rayonunun Ağvanlı kəndindən didərgin salınmış ailələr salmışdır. Toponim Balahəsənli nəslinin adı ilə bağlıdır.

Balasoltanlı – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sol sahilində, Qarabağ silsiləsinin ətəyindədir. Balasoltanlı kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şərqdə, rayonun 25 km-də, dəniz səviyyəsindən 790 m hündürlükdə yerləşir. 33 km məsafədə Həkəri dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Kəndin ərazisindən Həkəri-Laçın şose yolu keçirdi. Balasoltanlı kəndi Xocik, Padar və Mollabürhan kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, klub, ATS, mağaza, şərabın ilkin emalı zavodu və digər sosial obyektlər var idi. 34 ev, 168 nəfər əhali olmuşdur. Balasoltanlı kəndində Mal təpə, Quru dərə və s. yer adları vardır.

Yaşayış məntəqəsini XIX əsrin ortalarında indiki Cəbrayıl rayonundakı Soltanlı kəndindən köçmüş ailələr salmışdır. Kiçik Soltanlı anlamındadır. Yerli əhali kəndin adını bəzən Balustanlı kimi də tələffüz edir.

Balaşlu – Sisyan rayonunda kənd adı. 1728-ci ildə tərtib olunmuş "İrəvan əyalətinin icmal dəftəri"ndə Rəvan əyalətinin Sisyan nahiyəsində kənd adı kimi qeyd olunur. Balaşa məxsus kənd mənasındadır.

Baldırğanlı – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyində, Həkəri çayının sahilindədir. Mıgıdərə kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 25 km-də yerləşir. Kənddə işğala qədər (1992) müxtəlif sosial obyektlər və 5 ev, 25 nəfər əhali olmuş-

Gecə yuxunu qarışdırıbsansa, səhər durub itə çörək atırsan, toyuğa dən verirsen, sonra gedib yuxunu suya dənmişsan, xətər sovuşur.

Zəngəzur folkloru

dur. Baldırğanlı kəndində Zeynalın bulağı, Soyuq bulaq, Uzun güney, Dağdağanın yanı, Kəlbaşavsənnər, Tırtıryatan və s. mikrotoponimlər vardır.

Kəndi XX əsrin əvvəllərində haqverdiuşağı nəslı Baldırğanlı adlanan sahədə salmışdır. Yaşayış məntəqəsi baldırğan bitkisinin çoxluğu ilə əlaqədar belə adlandırılmışdır.

Baldırğanlı – Qafan rayonunda dağ adı. Şəhərcik kəndinin qarşısında. Xustub dağının şərqində, hündürlüyü 2.490 m olan dağ silsiləsidir. Toponimin mənası bu yerlərdə bol olan baldırğan bitkisinin adı ilə bağlıdır.

Balk – Qafan rayonunda kənd adı. Erməni mənbələrində Baxk. Rayonun Sünik bölgəsində yerləşirdi. Bölgənin ən qədim yaşayış məntəqələrindəndir. Musa Kalnkatlının "Alban tarixi"ndə Albaniyanın Sisakan əyalətində mahal adı kimi qeyd olunmuşdur ("Alban tarixi", III kitab, 17-ci fəsil). X əsrdə Eçalan da adlanmışdır. Ehtimal ki, qədim türk dillərində balıq "şəhər" sözüdür.

Ballıqaya – Qubadlı rayonunda kənd. Hal kəndi inzi-bati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 13 km-də, dəniz səviyyəsindən 750 m hündürlükdə yerləşir. Ballıqaya kəndi Hal, Mollalı, Məmər və Boynekər kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 43 ev, 189 nəfər əhali olmuşdur. Ballıqaya kəndində Ballıqaya dərəsi, Vənni dərəsi, Taxtala düzü, Samanlı dərəsi və s. yer adları vardır. Kəndin adı Ballıqaya dərəsinin adından götürülüb.

Ballıqaya – Gorus rayonunda kənd adı. Oradakı "Ballıqaya"nın adındandır. Qayanın adı bal arısı yuvalarının olması ilə bağlıdır. XIX əsrdə Zəngəzurda yaşamış Sofulu tayfasının qışlaqlarından birinin adıdır. Kənddə 1886-cı ildə 202, 1905-ci ildə 230 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə Azərbaycan türklərindən ibarət əhali qovulmuş və kənd dağıdılmışdır.

Barabatum – Qafan rayonunda kənd adı. Kənddə 1905-ci ildə 445, 1914-cü ildə 179 nəfər azərbaycanlı əhali vardır. 1918-ci ildə kənd dağıdılmışdır.

Bir oğlan gedib, Buğurkən pirinin yanında-ki ağacların birini kəsir. Görür ki, ağacın kəsildən yerindən qan damır. Qorxudan oğlanın dili tutulur.

Oğlanı aparıb baxıcıya göstərirlər. Baxıcı deyir ki, oğlan günaha batıb, aparın Buğurkən pirində qurban kəsin.

Buğurkən pirində qurban kəsirlər, oğlanın dili açılır.

Zəngəzur folkloru

Deyirlər, Humay adlı bir qadın varıymış, uşağı olmurmuş. Niyət eləyib gedir, başını bir qayanın üstünə qoyub yatır. Ondən sonra uşağa qalır. O vaxtdən o qayaya Humay qayası deyirlər. Camaat ora ziyarətə gedir.

Zəngəzur folkloru

Bartaz – Zəngilan rayonunun cənub-qərbində, Mığrı silsiləsində dağ zirvəsi. Hündürlüyü 2270 m meşə və subalp çəmənliyi ilə örtülüdür. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda bu dağın hündürlüyü 7417 fut göstərilmişdir. Dağın adı barbər (uca, hündür) və türk dillərində mövcud olan taztas (çılpaq zirvə, qaya, daş) sözlərindən ibarət olub, "uca, çılpaq qayalıq, zirvə, yüksək dağ, uca dağ" mənasını bildirir.

Bartaz – Zəngilan rayonunda kənd. Bartaz çayının sol sahilində, Mığrı silsiləsinin ətəyindədir. Bartaz kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 34 km-də, dəniz səviyəsindən 560 m hündürlükdə yerləşir. Şinnərə, Qanlı ağac, Qızıl qaya dağları ilə əhatə olunmuşdur. 7 km məsafədə Bartaz dayanacağı, 6,5 km məsafədə Şirvan-Mincivan şosesi yerləşir. Kəndin yaxınlığından Bartaz çayı axır. Çay başlanğıcını Bartaz dağından götürüb Araz çayına axır. Bartaz kəndi Bartaz qəsəbəsi, Əmirxanlı, Qarqulu kəndləri ilə qonşudur. Kəndin ətrafında Pəri-Bartaz, Qoşdar, Xanazor, Pillər kənd xarabalıqları vardır. Kənd 7 məhlədən ibarətdir: Aşağı məhlə, Hacıqulu məhləsi, Dərə məhlə, Orta məhlə, Xıdır məhləsi, Alıçəfərli məhləsi, Quyuq məhlə. Bu məhlələr Babır dərəsi, Xıdır dərəsi, Zeynal dərəsi ilə əhatə olunmuşdur. Kəndin qarşısında qüzey dağ silsiləsi, arxasında güney dağ silsiləsi vardır. Bu silsilə Şinlərə və Argunyalı Göysu dağları adlanır. Kəndin aşağı hissəsində Məşədi Hüseyn düzü, yuxarı hissəsində Sofu düzü vardır. Kəndin ümumi sahəsi 4097 hektar olmuşdur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, uşaq bağçası, mədəniyyət evi, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, poçt, ATS, radio qovşağı, inzibati binalar, dəyirmanlar və digər sosial obyektlər var idi. 169 ev, 651 nəfər əhali olmuşdur. Bartaz kəndində Alıhüseyn qalası, Ulav dərəsi, Pörgü dərəsi, Pəri-Bartaz dərəsi, Gen dərə, Pillər dərəsi, Böyük təpə, Məşədi Hüseyn düzü, Qara qaya, Keçəl təpə, Babcan bulağı, Çinarlı çeşməsi, Arqun çeşməsi, Qoşanöv bulağı, Soltanheydər bulağı, Gözəllər çeşməsi, Üçbulaq Arançı bulağı, Sələfir dağı (2270 m

hünd.), Şükürataz yaylağı, Miyandərə yaylağı, Qarlı dərə və s. yer adları vardır. Kənddə Xanazir ziyarətgah-
piri vardır. Yerli sakinlərin məlumatına görə, ziyarət-
gahda uyuyan 8-ci imam Əliyyə Rzanın nəslindəndir.
Bundan başqa Soltanheydər piri, Əlibarmaqbasan piri,
Yel piri, Əhməd ocağı və qədim qəbiristanlıqlar vardır.

Yerli sakinlərinin məlumatına görə, kəndin ətrafında
tapılan küp qəbirlər onun tarixini çox qədim (II-IV əsr-
lər) olduğunu göstərir. Kənd qəbiristanlığında ərəb əlif-
bası ilə olan yazı var və yazı 1384-cü ilə aiddir. Bunlar-
dan başqa kəndin ətrafında köhnə kənd xarabalıqları və
qəbiristanlıqları vardır.

Yaşayış məntəqəsi vaxtilə Ordubad və Samux rayon-
larından gəlmiş ailələrin Pəri Bartaz adlı yerdə məskun-
laşması nəticəsində yaranmışdır. Toponim Bartaz dağı
ilə eynimənalıdır.

Bartaz – Zəngilan rayonunda qəsəbə. Təlid dağının
ətəyində, Hacıyan düzənliyindədir. Araz çayından 0,5
km aralıda, sol sahilindədir. Bartaz kənd inzibati ərazi
vahidinin tabeliyindədir. Qəsəbə rayon mərkəzindən cə-
nub-qərbdə, rayonun 30 km-də, dəniz səviyyəsindən
550 m hündürlükdə, Bakı-Naxçıvan dəmir yolunun sa-
ğında yerləşir. Qəsəbənin ərazisindən şose yolu keçir.
Qəsəbə Bartaz çayının sağ və sol sahillərində yerləşən
iki məhəllədən ibarətdir. Bartaz qəsəbəsi Qarqulu, Dəl-
ləkli, Bartaz kəndləri və İran İslam Respublikası ilə
qonşudur. Qəsəbədə işgala qədər (1993) orta məktəb,
musiqi məktəbi, uşaq bağçası, klub, kitabxana, 2 tibb
məntəqəsi, 2 mağaza, dəmiryol vağzal, Çınqıl zavodu,
Asfalt zavodu, Əmanət kassası inzibati binalar və digər
sosial obyektlər var idi. 225 ev, 815 nəfər əhali olmuş-
dur. Bartaz qəsəbəsində Diremetxana təpəsi, Gülləatılan
düz, Şır-şır dərəsi, Təlit dağı, Əbilcə düzü, Sulu dərə,
Tüklü Şam, Etibar çeşməsi, Etibar şamı, Vəlixanlı dərə-
si. Göybənd dağı və s. yer adları vardır. Qəsəbədə orta
əslərə aid kəhriz quyuları, 7 körpü, tunel, 20 Yanvar
şəhidlərinə abidə vardır.

Yaşayış məntəqəsi 1840-cı ildə Rusiya – İran sərhə-
dini qoruyan hərbcilərin sərhəd məntəqəsi kimi salınmış
və yerli əhali tərəfindən barak (taxta ev) sözünün rusca-

*Yazı düzündə taxıl
susuzluqdan yanmışdır.
Camaat Allaha üz tutub
deyir: "Ay Allah, yağış
yağdır, bulaq üstə qur-
ban kəsəcəyik!"*

*Yağış yağır, camaat
aparıb, Yazı düzünün
yuxarı dərəsindəki bu-
lağın üstündə öküz kə-
sir. O vaxtdan o bulağın
adı qalır Nəzir bulağı.*

Zəngəzur folkloru

dan təhrif olunmuş şəkildə "Paraxlar" adlandırılmışdır. S.Zelinskinin 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестиан в Зангезурском уезде Елизаветпольской губернии" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində Bartaz kəndində 135 ev, 591 nəfər tatar (azərbaycanlı) əhalinin olduğunu qeyd edilir.

Bakı-Naxçıvan dəmir yolu çəkilərkən bu məntiqə Bartaz dəmir yol stansiyası adlanmış, 1952-ci ildə qonşu kəndlərdən gəlmiş ailələrin hesabına genişlənərək qəsəbəyə çevrilmişdir. Toponimin adı Bartaz dağının adından götürülmüşdür.

Bartaz Qız qalası – Zəngilan rayonunun Bartaz kəndi yaxınlığında orta əsrlərə məxsus qala. Toponimin birinci hissəsi Bartaz dağı və Bartaz kəndi ilə eyni mənanı daşıyır. Qız qalası sözü isə Azərbaycanda bir neçə yerdə olan eyniadlı qalalarla həmahəng olub ilkin anlamında "Göz qalası" kimi tələffüz edilmiş, gözətçi qala mənasını daşımışdır.

Qubadlı rayonunun
Başarat kəndi
ərazisində
alban türbəsi

Başarat – Qubadlı rayonunda kənd. Başarat kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 35 km-də, dəniz səviyyəsindən 1410 m hündürlükdə yerləşir. 50 km məsafədə Həkəri dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. 16 km məsafədə Bakı-Laçın şose yolu keçirdi. Başarat kəndi Qubadlının Hat, Deşdahat, Milanlı, Hadrut r-nun Dolanlar, Xozabert və Cəbrayıl r-nun Çullu kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, tikiş sexi, idarə binası və digər sosial obyektlər var idi. 65 ev, 323 nəfər əhali olmuşdur. Başarat kəndində Əli bulağı, Hatın çayı, Çinarlı bulaq, Top ağac, Dərə yurd, Hürneyid, Yağlı yurd, Əmən dağı, Abbasın yalı və s. yer adları vardır.

Kəndin adının dəqiq mənası məlum deyildir. Toponimin baş (yuxarı) və arat (səpindən qabaq suvarılmış torpaq) sözləri ilə bağlı izahı inandırıcı görünmür. Fikrimizcə, başarat toponimi bəsirət sözü ilə yaxın mənalı olub türkçə bacaran, yönəldən, başçı anlamındadır. Şəhadət barmağını çox zaman "başarat barmaq", yəni istiqamət verən barmaq kimi adlandıрмаğımız da bu anlamdan irəli gəlir. Türkiyənin Qars, Amasya, Çorum və Gümüşhanə bölgələrində də Başarat kəndləri vardır.

Kəndin qədim sakinləri olan Əliyanlılar XVIII əsrin sonlarında Türkiyəyə köçmüşdür. Əslən Qubadlı rayonundan olan yazıçı-publist Famil Süleymanovun qənaətinə görə Türkiyənin Suriya sərhədində yaşayan Qarapapaqlı toplumu Qubadlıdan köçmüş Əliyanlı tayfasından olanlardır. İndiki əhalisi isə XIX əsrdə yaxınlıqda mövcud olmuş Hürneyit kəndindən köçən ailələrdir. XVI əsrə aid mənbədə Başaratbəy şəxs adı da çəkilir. Rayonun ərazisində eyniadlı dağ da var.

Baş Qaragədik – Gorus rayonunda kənd adı. Binə Qaragədik kəndindən çıxmış ailələr tərəfindən kəndin yuxarı (baş) hissəsində salındığı üçün belə adlandırılmışdır. 1918-ci ildə əhalisi qovulmuş və kənd dağıdılmışdır. Qaragədik kəndin yerləşdiyi yerin adıdır.

Baydar – Sisyan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Baydak şəklində göstərilmişdir. Urud kəndinin şimalında Üçtəpə dağının ətəyindəki düzəngahda yerləşən bu kəndin xarabalıqları son vaxtlara kimi qalmaqda idi.

XIX əsrin sonlarında, yaxud XX əsrin əvvəllərində dağıldığı güman edilir. Moğol tatarların tayfa birliyinə daxil olan Baydar tayfasının adını əks etdirir.

Baydar kahası – Sisyan rayonunda qədim mağara tipli tikili. Urud kəndinin şimalında vaxtilə mövcud ol-

Xudafərin körpüsü

muş Baydar kəndinin xarabalıqlarının aşağı hissəsində yerləşən olduqca böyük tağvari-mağara kimi tikilmiş bu obyekt çox güman ki, erkən orta əsrlərə aid idi. 250-300 kv.m sahəsi olan bu tikili dağ yamacında, sıldırım qayalıqlar üzərində salınmışdı. Dar bir cığırla ətraf mühitlə birləşirdi. Giriş tağı 2,5-3 m uzunluğu və 1.5 m eni olan nəhəng sal daşlardan düzəldilmişdi. Bu daşların hansı qüvvə və qoşqu vasitəsi ilə buraya gətirilməsi çox maraqlıdır. Toponim çox güman ki, XIII əsrdə Zəngəzuru fəth eləmiş moğol-tatarların Baydarlı tayfasının adı ilə bağlıdır. Bu ehtimal həm də Urud toponiminin moğol-tatarlarla bağlılığı fikrini gücləndirir. Maraqlıdır ki, Çingiz xanın ana tayfası Uruutlar adlanırdı.

Bayandur – Laçın rayonu ərazisində çay. Zabux çayının qoludur. Çayın adı türkdilli bayandur (oğuz tayfalarında biri) tayfasının adı ilə əlaqədardır. Bayandurlar orta əsrlərdə Ön Asiyanın və Cənubi Qafqazın siyasi həyatında fəal iştirak etmişlər. Dədə Qorqud dastanlarında da bayandurlar tərənnüm olunur.

Bayandur – Gorus rayonunda kənd adı. Xonzavar və Xanazax kəndlərinin yaxınlığında yerləşirdi. Birinci Bayandur və İkinci Bayandur olmaqla iki yanaşı kənd olmuşdur. 1831-ci ildə İrandan gəlmə ermənilər yerləşdirildikdən sonra Birinci Bayandur qarışıq kəndə çevrilmiş, XIX əsrin ortalarında Azərbaycan türklərindən ibarət əhalisi çıxarılmış və ermənilər yerləşdirilmişdir. 1886-cı ilə aid məlumata görə əhalisi erməni idi. Oğuzların Bayandur tayfasının adındandır.

İkinci Bayandur kəndində 1905-ci ildə 803, 1914-cü ildə 409 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə bu kənd də aborigen əhalidən təmizlənmişdir. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 07.05.1969-cu il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Vagatur adlandırılmışdır.

Baydaq – Qafan rayonunda kənd adı. Qafan şəhərindən 5 km. şərqdə, Oxçu çayın sol sahilində, Qafan-Gorus avtomobil yolunun sol tərəfində yerləşirdi. Toponim, çox güman ki, XIII əsrdə Zəngəzuru fəth eləmiş moğol-tatarların baydarlı tayfasının adı ilə bağlıdır. Mənbələrdə Qafqaza gəlmiş moğol-tatarların Baydar adlı sərkər-

dələrinin adı çəkilir. 1918-ci ildə azərbaycanlı əhali qovulmuş və İrandan gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir. Kənddə 1886-cı ildə 68, 1905-ci ildə 118, 1931-ci ildə 28 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1959-cu ildə Qafan şəhəri ilə birləşdirilmişdir.

Bazarkənd – Sisyan rayonunda kənd adı. Azərbaycanlı kəndi olmuşdur. XIX əsrin ortalarında Rusiyadan Qafqaza sürgün edilmiş malakan təriqətli rus ailələri yerləşdirildikdən sonra qarışıq kəndə çevrilmiş, XIX əsrin sonlarında kənd dağılmış, əhalisi qonşu Bazarçay kəndinə köçmüşdür. Toponim bazar türk tayfasının adından götürülmüşdür.

Bazarçay – Zəngəzurun ən uzun və bol sulu çayı. Öz mənbəyini Zəngəzur və Şərur-Dərələyəz dağ silsiləsindən götürür. Axarı boyu yüzlərlə bulaq və çeşməni (Əyri çay, Zor-zor, Qara su, Ulu çay, Uz çay, İlizin çay, Gorus çay və s.) özünə qataraq dar, daşlı-qayalı yatağı ilə Sisyan və Gorus rayonlarının, demək olar ki, bütün uzunluğunu keçərək Gorus və Qubadlı rayonları ərazisində (Tatev kilsəsinin yaxınlığında) təbii daş tunneldən keçib (bu tunnelə el arasında "Şeytan körpüsü" deyirlər) Qubadlı rayonunun Balahəsənli kəndinə burulur, bu ərazidən başlayaraq Bərguşad adı altında axaraq, Qaralar kəndinin cənubunda Həkəri çayı ilə birləşir və Həkəri adı ilə Araza tökülür. Ümumi uzunluğu 179 km olan Bazarçayın adı X-XI əsrlərdən bu bölgədə məskunlaşan türk mənşəli Bazar tayfasının adı ilə bağlıdır. Bazarçayın üzərində 4 su elektrik stansiyası, 5 iri süni göl (dəryaça) yaradılmışdır.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 03.07.1968-ci il tarixli qərarı ilə çayın adı dəyişdirilərək Vorotan adlandırılmışdır.

Bazarçay – Sisyan rayonunda kənd adı. 1590-cı ilə aid mənbədə Rəvan əyalətinin Bazarçay nahiyəsində, 1727-ci ildə İrəvan əyalətinin Sisyan nahiyəsində bu adda kənd olduğu göstərilir. Bazarçayın adı X-XI əsrlərdən bu bölgədə məskunlaşan türk mənşəli Bazar tayfasının adı ilə bağlıdır. XIX əsrin ortalarında Rusiyadan

Sisyan rayonunda
Bazarçay üzərində
Şam SES-in görünüşü

Qafqaza sürgün edilmiş malakan təriqətli rus ailələri yerləşdirildikdən sonra qarışıq kəndə çevrilmiş, XIX əsrin sonlarında kənd dağılmış, əhalisi qonşu Borisovka kəndinə köçmüşdür. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı ilə 1991-ci ildən sonra kəndin adı dəyişdirilərək Qorayk adlandırılmışdır.

Bazurməzrə – 1590-cı ildə tərtib olunmuş "Rəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri"ndə Sisyan nahiyəsində məzrə adı kimi göstərilir. Tədqiqatçılar bu toponimi, türk dillərindəki bəzirik "kurqan" və məzrə "əkin yeri" sözlərindən yarandığını qeyd edirlər. Bizim ehtimalımıza görə toponimin əsl Bazar məzrə, yəni Bazar tayfasına məxsus əkin yeri şəklində olmuşdur.

Beşdəli – Zəngilan rayonunda kənd. Əskulum dağının ətəyində yerləşir. Zəngilan şəhər inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 6 km-də, dəniz səviyyəsindən 5600 m hündürlükdə yerləşir. Kənd hər tərəfdən meşəliklə əhatə olunmuşdur. Kənddə işğala qədər (1993) klub, kitabxana və digər sosial obyektlər var idi. Kənddə Mərmər yatağı, Soda dağı və s. yer adları vardır.

Tədqiqatçıların fikrincə, şahsevənlərin ataxanlı qolunun beşdəli tirəsinin məskunlaşması nəticəsində yaranmış məntəqələrdəndir. Yerli məlumatlara görə isə Ordubad rayonunun Tivi kəndindən gəlmiş beş dəliqanlı (igid) qardaş saldıqına görə kənd belə adlanmışdır.

Bəhrili – Sisyan rayonunda kənd adı. Əsl adı Baharlı. Yerli tələffüz forması Bəhrülü, Pəhlili. Bax: Baharlı, Sisyan rayonu.

Bəxtiyarlı – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının sağ sahilində, dağlıq ərazidədir. Göyərçik kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 25-30 km-də, dəniz səviyyəsindən 1300 m hündürlükdə yerləşir. Bəxtiyarlı kəndi "Dardan yuxarı" adlandırılan kəndlərə daxildir. Darlar silsilə dağlarının 200-300 metrliyində yerləşir. Kənddə işğala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər və 35 ev, 165 nəfər əhali olmuşdur. Bəxtiyarlı kəndində Məmmədli yeri, Korabulaq, Quyu bulağı, Atlı Məmmədli, Daş arası, Darlar, Quru dərə və s. yer adları vardır. Kənddə

Bəxtiyarlı piri və Məmmədli qəbiristanlığı vardır. Toponim özündə qızılbaşların bəxtiyarlı tayfasının adını əks etdirir.

Bəkdaş – Qafan rayonunda kənd. Qafan şəhərindən 6 km şimal-şərqdə, Qafan-Gorus avtomobil yolunun sağ tərəfində salınmışdır. S.Zelinskinin 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестیان в Зангезурском уезде Елизаветпольской губернии" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində bu kəndin adı Bay-daş, D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda isə Beyixtaş şəklində göstərilmişdir. Gətirilmə addır. Gözləmə (bəkləmə) daşы mənasındadır. Türkiyənin Çanaqqala, Sivas, Kayseri və Sinop bölgələrində də eyni adlı kəndlər vardır.

Zəngəzur qəzasında yaşamış Sarallı tayfasının çoxsaylı qışlaqlarından (Ağqaya, Almalıq, Əyədi, Baydaş, Qarahəsən yaxud Turabxanlı, Gərd, Zor, Girmik, Mollalı, Sisnək, Fərəc, Xəştəb və Ximic) biri olmuşdur. Kənddə 1897-ci ildə 87 nəfər, 1907-ci ildə 100 nəfər, 1928-ci ildə 27 nəfər, 1939-cu ildə 42 nəfər, 1959-cu ildə 60 nəfər əhali yaşamışdır. 1908-ci ildə Baydaş kəndinə, 1916-cı ildə isə qonşu erməni kəndi olan İrsəvənik kəndinə birləşdirilmişdir. Bununla da kənd dağılmış və 1950-ci illərin axırlarında ləğv edilmişdir. Əhalisi Gödəkli kəndinə köçürülmüşdür.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 09.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Xordzor adlandırılmışdır.

Bələk – Sisyan rayonunda kənd adı. "İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftərində" (1590-cı il) Rəvan əyalətinin Sisyan nahiyəsində kənd kimi göstərilir. "Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftərində" (1727-ci il) kənddə bir azərbaycanlı (Məhəmməd Hüseyn Xanəli oğlu) və iki xristian ailəsinin (xristian albanlar nəzərdə tutulmalıdır) yaşadığı göstərilir. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Balyak şəklində göstərilmişdir. Sisyan rayon mərkəzindən 10 km şimal-qərbdə, Bazar-

Zəngəzurdə 137871 nəfər yaşamışdır. Bunlardan 63622 nəfəri (46,1%) erməni, 71206 nəfəri (51,6%) azərbaycanlılar, 1807 nəfəri (1,3%) kürdlər, 1236 nəfəri (0,8%) isə digər millətlərdən olmuşdur (160).

**Rusiya imperiyası
üzrə 1897-ci ildə
əhalinin siyahıya
alınması. Yelizavetpol
quberniyası XIII cild**

XX əsrin əvvəllərində İrəvan və Yelizavetpol quberniyalarında, Tiflis quberniyasının Lori-Pəmbək qəzasında mövcud olan 2310 yaşayış məntəqəsindən 2000-i azərbaycanlılara məxsus idi.

Zaven Korkodyan.
Sovet Ermənistanın
əhalisi son yüz ildə
(1831-1931)
Yerevan, 1932

çayın sağ sahilində dağətəyi ərazidə salınmışdı. 1931-ci ildə kənddə 68 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Həmin ildə İranın Xoy və Səlmas bölgələrindən köçürülən ermənilər yerləşdirildikdən sonra qarışıq kəndə çevrilmişdir. 1918-ci ildə kəndin azərbaycanlı əhalisi qovulmuş, kənd tamamilə erməniləşdirilmişdir. Qədim türk dillərində balıq "şəhər" sözüdür.

Bənövşəpuşt – Mıqrı rayonunda kənd adı. "Bənövşə" bitki adı və farsca pušta "təpə" sözüdür. Mıqrı rayon mərkəzindən 16 km.şimalda, Mıqrı çayın sağ sahilində idi. Kənddə 1886-cı ildə 30, 1905-ci ildə 28, 1914-cü ildə 42 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə kəndin Azərbaycan türklərindən ibarət əhalisi qovulmuş və kənd dağıdılmışdır. Qəbiristanlığı və kəndin xarabalıqları son vaxtlara kimi qalmaqda idi.

Bərgüşad – Bax: Bazarçay. Zəngəzurun ən uzun və bolsulu çayı olan Bazarçayın aşağı axını belə adlanır. Qubadlı rayonunun Balahəsənli kəndindən Həkəri çayına tökülənəçən çay bu ad altda tanınır. Toponim kəngərlilərin bərgüşad tayfasının adı ilə bağlıdır.

Bərgüşad – Zəngəzurda dağ silsiləsi. Zəngəzurda eyni adlı çay da mövcuddur. Toponim kəngərlilərin bərgüşad tayfasının adı ilə bağlıdır.

Bəsit çay – Zəngilan rayonu ərazisindədir. Bartaz yaylasından başlayaraq axarı boyunca Şixovuz, Şükretaz, Sobusu çaylarını özünə birləşdirir. Baharlı kəndindən keçərkən Baharlı, Rəzdərə kəndində isə Rəzdərə çay adlanır. Çox güman ki, monqol mənşəli Bəsit (Besut) tayfasının adı ilə əlaqədardır. Hazırda Tacikistanda Bəsid və Cənubi Azərbaycanda Bəsit adlı kəndlər də mövcuddur.

Yerli əhali Balaçay da deyirlər. Ola bilsin ki, "bəsit" termini də çayın az sulu və kiçik olması ilə əlaqədardır. Bəzi tədqiqatçılar hidronimin birinci tərəfini "Dədə Qorqud" dastanında adı çəkilən Basat şəxs adı ilə əlaqələndirir.

Bəybalı – Sisyan rayonunda kənd adı. Sofulu kəndinin şimalında yerləşirdi. 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağıdılmışdır. Xarabalıqları son dövrlərə kimi qalmaqda idi.

Bəybuğan – Mehri rayonunda dağdır. Ermənilər sonralar bu adı dəyişdirərək "Bağarsar" adlandırmışlar.

Bəylik – Laçın rayonunda kənd adı. Qara Murtuza bəyin 30-dək yurd yerlərindən biridir. Kəndin yaxınlığında Bəylik bağı deyilən böyük bir bağ sahəsi də olmuşdur. Kənddə 1924-cü ildə 11 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Bıx – Qafan rayonunda kənd adı. Qafan dərəsi bölgəsinə aid kəndlərdəndir. Rayon mərkəzindən 4 km şimal-qərbdə, Oxçu çayının sağ sahilində hündür meşəlik yerdə yerləşmişdir. 1831-ci ildə Türkiyədən gəlmə ermənilər yerləşdikdən sonra qarışıq kəndə çevrilmişdir. 1897-ci ildə burada 303 nəfər erməni, 36 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ildə azərbaycanlılar qovulduqdan sonra erməni kəndinə çevrilmişdir.

Binə-Qaragədik – Gorus rayonunda kənd yeri. Gorus rayonunun mərkəzindən 27-28 km şimal-şərqdə dağlıq və meşəlik sahədə yerləşmişdir. XIX əsrin axırlarında 151 nəfər, XX əsrin əvvəllərində 108 nəfər azərbaycanlı əhalisi olmuş, 1918-ci ildə dağıdılmışdır.

Birinci Alibəyli – Zəngilan rayonunda kənd. Həkəri çayının sağ sahilində, Bərgüşad silsiləsinin ətəyindədir. Alibəyli kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şərqdə, rayonun 24 km-də dəniz səviyyəsindən 750 m hündürlükdə, Zəngilan-Qubadlı şose yolunun kənarında yerləşir. Birinci Alibəyli kəndi İkinci Alibəyli və Rəbənd kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, kitabxana, uşaq bağçası, klub, xəstəxana, aptek, poçt, inzibati binalar, 2 mağaza, bufet, mədəniyyət evi, çörək sexi, elektrik dəyirmanı, ATS, 4 anbar, məişət evi, Xocalan-Şərifan su kanalı, böyük arx var idi. 206 ev, 858 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Yazı düzü, Ağ oyuq, Qırxayaq dərəsi, Sarı dərə, Haça dərə, Uzun dərə, Məhəmməd ölən dərəsi, İldırım vuran dərəsi, Şüş yal və s. yer adları vardır. Kənddə kurqanlar, sönmüş vulkanlar və Mürşüdün adlı qəbiristanlıq vardır.

Yaşayış məntəqəsini Ağdam rayonundakı Alibəyli kəndindən köçüb gəlmiş ailələr saldığına görə belə ad-

1905-ci il. Zəngəzur. Azərbaycan. Erməni quldur birləşmələri şəhərin dinc əhalisinə qarşı divan tutmuşlar. Onlarca adam öldürülmüşdür.

Şahidlərin dediklərinə görə, erməni cəladlar təsəvvürolunmaz ətürpədicilər edən üsulları tətbiq etmişlər. Məsələn, adamları əl-ayaqlarından nəhəng ağacların əyilmiş budaqlarına bağlayırdılar. Sonra kəndiri kəsərək budaqları buraxırdılar... Erməni quldurlar sakinləri yalnız ona görə öldürürdülər ki, onlar islam dininə etiqad edirdilər.

Müxtəsər xronoloji Ensiklopediya

1 yanvar 1906-cı il. Papravənd. Azərbaycan. Erməni quldur birləşmələri azərbaycanlıların Papravənd kəndinə basqın etmişlər. Sakinlər ciddi cəhdlə müqavimət göstərsələr də, kənd işğal olunmuşdur. Kişilərin başlarını kəsir, hamilə qadınların isə qarnını qılıncıla yarıb və hələ dünyaya gəlməmiş uşaqların... başlarını vururdular. Qırğına erməni quldur Andranik rəhbərlik edirdi.

Müxtəsər xronoloji
Ensiklopediya

lanmışdır. Kəndin ərazisi əvvəllər Alıbəyli kəndinin yaylaq yeri olmuşdur.

Birinci Arıqlı – Sisyan rayonunda kənd adı. Kənddə 1886-cı ildə 125, 1905-ci ildə 150 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Kənd 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən yandırılıb dağıdılmışdır. Bax: Arıqlı kəndi.

Birinci Əliyanlı – Gorus rayonunda kənd adı. Qaraçorlu tayfasının əliyanlı qoluna mənsub olan ailələr tərəfindən salınmışdır. S.Zelinski əliyanlıları türkləşmiş kürd tayfası kimi qeyd edərək, XIX əsrin sonlarında onların 110 ailədən ibarət olduğunu və Zəngəzurda Böyük Hat, Kiçik Hat, Daşlı Hat və Mollalı qışlaqlarında məskunlaşdığını yazır. Birinci Əliyanlı kəndində 1886-cı ildə 714 nəfər əhalisi olmuş, 1918-ci il qırğını zamanı ermənilər tərəfindən dağıdılmışdır.

Birinci Tığık – Laçın rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Zerti kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 13 km-də, dəniz səviyyəsindən 1700-1800 m hündürlükdə, şose yolunun üst tərəfində yerləşir. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, kitabxana və digər sosial obyektlər var idi. 17 ev, 70 nəfər əhali olmuşdur.

Əsl adı Birinci Tığıkdir. Yaşayış məntəqəsi Tığık dağının ətəyində salındığına görə həmin dağın adını daşıyır. Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, Tığık sözünün mənası yeni kənd deməkdir. Kəndin əhalisinin çoxu Dərə kəndindən köçüb gələn İlyas kişinin nəslə hesab edilir. Buna görə də el arasında bu kəndə İlyas uşağı da deyirlər. İkinci qardaş olan Allahverdinin nəslə isə İkinci Tığık kəndində məskən salmışdır.

Bizim fikrimizcə, toponim Zəngəzurda və Qarabağda yaşamış türksoylu Tuğ (tağ) tayfasının məskunlaşması nəticəsində yaranmış kəndlərdəndir. Hadrut rayonunda Tuğ kəndi, Taglar mağara məbədi, Sisyan rayonunda Kirətağ, Qafan rayonunda Aşağı və Yuxarı Girətağ, Zəngilan rayonunda Böyük Gilətağ, Dərə Gilətağ, Mığrı rayonunda Tuğut, Tağəmir, Gorus rayonunda Tığ (Tex və ya Dığ) kəndləri kimi toponimlərlə eyni mənşəlidir.

Bizmin – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri və onun qolu Xoşgədik çayları arasında, Muradxanlı kəndindən

şərqdədir. Bəzi tədqiqatçılara görə, toponimin birinci komponenti qədim türk dillərində "dağ" mənasında işlədilən biz sözündən, ikinci hissəsi isə Minq adlı türk mənşəli tayfanın adından ibarətdir. Dağın orada mövcud olmuş qədim Min (Minq) yaşayış məntəqəsinin adı ilə əvvəllər Biz Min adlanması sonralar isə Bizmin formasında yazıya alınması ehtimal edilir. Dağda Bizmin adlı qalanın qalıqları da bu mülahizəni təsdiqləyir.

Bordi – Sisyan rayonunda kənd adı. Matenadaranda saxlanılan Səfəvi dövrünə mənsub bir qəbalədə Bordi kəndinin Tatev monastırına məxsus olduğu bildirilir. Qəbalə 1508-ci ilin 08 noyabrında tərtib edilmiş və Si-səcan qazısı Şükrulla Ənsari tərəfindən imzalanaraq möhürlənmişdir. Buradeh sözünün təhrif olunmuş formasıdır. Toponim fars dilindəki bur "əkilməmiş yer" və deh "kənd" sözlərindən ibarətdir.

Boyunəkər – Qubadlı rayonunda kənd. Dağlıq və dağətəyi ərazidə, Bazarçayın sahilindədir. Çərəli kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 15 km-də, Bərgüşad çayının 7 km-də, dəniz səviyyəsindən 910 m hündürlükdə yerləşir. 37 km məsafədə Həkəri dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Boyunəkər kəndi Saldaş, Çərəli, Göyyal və Hərtiz kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, tibb məntəqəsi və digər sosial obyektlər var idi. 16 ev, 67 nəfər əhali olmuşdur. Boyunəkər kəndində Qurd dərəsi, Ağ düz, Qurd ölən, Boruqlu dərə, Nərgizli yeri, Daşlı yoxuş, Saqqızlı dərə, Mövlan yolu və s. yer adları vardır. Kənddə Hacı Nurzaha adlanan günbəz var idi. Günbəzin 1803-cü ildə inşa edildiyi və orada Hacı Nurzahanın və iki övladının dəfn olduğu ehtimal olunur. Kənddə orta əsrlərə aid qəbiristanlıq da vardır.

Toponim boyun (coğrafi termin mənasında) və əkər (əkin) sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlib, "təpənin boynunda yerləşən əkin sahəsi" mənasındadır.

Bozdağan – Laçın rayonunda kənd. Dağlıq ərazidədir. Şamkənd kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 62 km-də yerləşir. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, ki-

İrandan və Türkiyədən ermənilərin axını XIX əsrin sonuna qədər davam etdi, bu axın 1853-1856, 1877-1878-ci illərdə və 1894, 1896-cı ildə daha da gücləndi. Əgər 1831-ci ildə Qafqazda cəmi 161 min erməni var idisə, 1897-ci ildə artıq Qafqazda 1148673 nəfər erməni yaşayırdı.

Z.T.Qriqoryan, 1959

“Zəngiyan bir neçə kənddən ibarətdir və hazırda Mərdan Hakim ərazisinə daxildir. Araz çayı üzərindəki Xudafərin körpüsü həmin hüduddadır. Körpünü hicri 15-ci ildə (miladi 636) Məhəmməd peyğəmbərin tərəfdarlarından Bəkr ibn Abdullah (Allah ona rəhmət eləsin) tikdirmişdir.”

Həmdullah Qəzvini,
XIV əsr

tabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 41 ev, 208 nəfər əhali olmuşdur.

Güman ki, toponim eyni adlı etnik qrupun adı ilə bağlıdır. Həmin qrup doğandağan adlı quşu özlərinə totem hesab edirdi. Doğan sözü bəzi türk dillərində "qırğı", "şonqar", "çalağan", "ağquş" mənalarında işlənən şahin sözü ilə bağlıdır. Yerli sakinlərin verdiyi məlumata görə isə kəndin adı ətrafında yerləşən Boz dağın adı ilə bağlıdır. Kəndin əhalisi Qasımuşağı adlı kiçik tayfaya mənsub ailələrin nəslinə aiddir.

Bozgüney – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin yamacındadır. Vağazın inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 45 km-də, dəniz səviyyəsindən 2200 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin qarşı tərəfində Baxcalığın düzü, üst tərəfində Qanlı dəlik, Binənin dağı, Qızıl qaya ilə əhatələnmişdir. Bozgüney kəndi Haxnəzər, Kalafalıq kəndləri ilə qonşudur. Kəndin yaxınlığından Kalafalıq çayı axır. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 45 ev, 255 nəfər əhali olmuşdur.

Kənd Bozgüney adlı sahədə salındığına görə həmin yerin adı ilə adlandırılmışdır. Toponim boz (burada "bitki örtüyü olmayan yer" mənasında) və güney (gün tutan, günəşli, cənub) sözlərindən ibarətdir.

Bozlu – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ yaylasında, Minkənd çayının sol sahilində yerləşir. Bozlu kənd inzibati ərazi vahidliyinin mərkəzidir. Kənd rayonun 37 km-də, dəniz səviyyəsindən 1499 m hündürlükdə yerləşir. Kəndi rayon mərkəzi ilə Laçın-Minkənd şose yolu birləşdirir. Bozlu kəndi Çıraqlı, Mirk, Əhmədli, Kamallı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, xəstəxana, uşaq bağçası, 3 mağaza, ATS və digər sosial obyektlər var idi. 145 ev, 596 nəfər əhali olmuşdur. Bozlu kəndində Qırxbulaq bulacağı, Mis dərəsi, Şırran dərəsi, Qanlı tala, Qarağuş daşı və s. mikrotoponimlər vardır. Kəndin qəbiristanlığında qədimdən qalma at heykəlləri, Seyid Nazpəri türbəsi mövcud idi.

Keçmiş tam adı Bozlu Ağcakənddir. XVIII əsrdə indiki Ermənistanın Dərələyəz mahalından gəlib burada

məskən salmış kürddilli bozulu tayfasının adını əks etdirir. XIX əsrdə kəndin əhalisi hazırda Bozlu kövşəni, Bozlu çöpü (Minkəndin qərbində) adlanan yerdən Minkənd çayının sol sahilindəki indiki yerə köçmüşdür. Yerli əhalinin verdiyi məlumata görə isə Bozlu kəndi 1960-cı ilə qədər Bozlu dağının ətəyində yerləşdiyi üçün belə adlandırılırdı.

Bozkaha – Gorus rayonunda kənd adı. 1918-ci ildə Azərbaycan türklərindən ibarət əhalisi qovulmuş və kənd dağıdılmışdır. Qəbiristanlığı və evlərin xarabalıqları son vaxtlara qədər Qarnidzor erməni kəndinin yaxınlığında qalırdı. Türk dillərindəki bayz "sıldırım qaya" və kaha sözlərindən ibarətdir. "Sıldırımında olan mağara" mənasındadır.

Böyük Gilətağ – Zəngilan rayonunda kənd. Bərgüşad silsiləsinin ətəyində, Gilətağ kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 15 km-də, dəniz səviyyəsindən 900 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığında Süsən meşəsi, Süsən dağı (dəniz səviyyəsindən 1304 m hündürlükdə) vardır. Böyük Gilətağ kəndi Dərə Gilətağ, Şamlı, Vənədli, Muğanlı, Yuxarı Yeməzli, Orta Yeməzli və Aşağı Yeməzli kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, kitabxana, mağaza, klub və digər sosial obyektlər var idi. 16 ev, 74 nəfər əhali olmuşdur.

Böyük Gilətağ kəndində Böyük Güney, Gen Dərə, Dərə Zəmi, Pambıqlı zəmi, Maral dərəsi, Qanlı Arxac, Alaşoran, Malbasan, Çuxur zəmi, Muradxan dərəsi və s. yer adları vardır. Kənddə orta əsrlərə məxsus qəbiristanlıq və Mehralı piri var idi.

Kəndin keçmiş adı İydəli Gilətağdır. Kəndin ərazisi keçmişdə Xocahan (Qubadlı r-nu) bəylərinə məxsus olmuşdur. Kirətağ kəndinin əkin sahəsi az olduğu üçün onun camaatı bu ərazini Xocahan bəylərindən almış və kol-kosdan təmizləyərək əkin yerinə çevirmişdir. XIX əsrin ortalarında Kirətağdan bəzi ailələr köçərək burada həmişəlik məskunlaşmışlar. Yeni yaşayış məntəqəsi də keçmiş adı ilə adlanmışdır. Kirətağ və Gilətağ adlarındakı r-l səs dəyişməsi Azərbaycan dili üçün xarakterik-

dir. Sonralar oykonimin əvvəlinə onu eyniadlı digər yaşayış məntəqələrindən fərqləndirmək üçün "böyük" sözü əlavə edilmişdir.

Böyük Işıqlı – Laçın və Sisyan rayonları ərazisində dağ zirvəsi. Zəngəzur silsiləsinin ən hündür dağlarından biridir. Hündürlüyü 3550 m. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda Böyük Işıqlı dağının hündürlüyü 11695 fut göstərilmişdir. Dağın adının əvvəlinə böyük sözü onu eyniadlı coğrafi addan fərqləndirmək üçün əlavə edilmişdir. Bax: Işıqlı (dağ).

Əhmədahlılar türbəsi
(XIII əsr)

Böyük Kirs – Qarabağ silsiləsində ən yüksək zirvələrdən biri. Qarşılığı Kiçik Kirs. Toponimin tərkibindəki kirs sözünün dialektlərdə "uca zirvə", "sıldırım dağ", həmçinin "qar toplanan yer" və s. mənə çalarları vardır. Toponimin "uca, böyük, sıldırım dağ" mənasında olması güman edilir.

Böyük Ortakəndi – 1728-ci ildə İrəvan əyalətinin Sisyan nahiyəsində kənd adı. "Başqa adı Ortagir". Çox güman ki, Ortauz (Hortogiz) kəndinin "İrəvan əyalətinin sical dəftəri"ndə adı bu cür göstərilmişdir.

Budaqdərə – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ yaylasında, Şəlvə çayının sağ sahilində, Hacıxanlı kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 62 km-də, dəniz səviyyəsindən 1690 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin sol tərəfi Günəy yurd, Uzun yal yaylaqları, sağ tərəfi Yaylım yeri, Meşə bulağı, Gavır yolu meşəlik sahələri ilə əhatə olunmuşdur. Budaqdərə kəndi Şəlvə, İmanlar, Hacıxanlı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, 2 mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 75 ev, 440 nəfər əhali olmuşdur. Budaqdərə kəndində Yastı yurd, Saqsagan dağı, Məşədi Bayram yurdu, Qoşa bulaq, Göz bulaq, Şahmurad bulağı və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə qədim qəbiristanlıq və daş fiqurlar qəbirüstü abidələr var idi.

Kənd Budaqdərəsi adlı yerdə salındığına görə belə adlanmışdır. Təklə türklərinin budaqlı tirəsinin adı ilə bağlıdır.

Budaq kənd – Laçın rayonunda kənd adı. Toponim təklə türk tayfasının budaqlı qoluna mənsub olan ailələrin adıyla bağlıdır. Təklə türklərinin XVI əsrdə Türkiyədən Azərbaycana gəlməsi ehtimal olunur. Kənddə 1924-cü ildə 69 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmış, əhali Budaq dərəsi kəndinə köçmüşdür.

Buğacıq – başqa adı Boğazcıq. Qafan rayonunda kənd adı. Şabadın kəndindən yaranmış obadır. Bu toponim ərəb sərkərdəsi Buğa əl-Kəbirin adı ilə bağlıdır. Kənddə 1886-cı ildə 139, 1905-ci ildə 194, 1914-cü ildə 96 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə Azərbaycan türklərindən ibarət əhalisi qovulmuş və kənd dağıdılmışdır. Xarabalıqları son vaxtlara kimi Qatnarat kəndinin yaxınlığında qalmaqda idi.

Dəvəboynu dağı

Buğakar – Mıqrı rayonunda kənd adı. Mıqrı rayon mərkəzindən 12 km. şimal-qərbdə, Mıqrı çayın sahilində yerləşirdi. 1918-ci ildə kənd ermənilər tərəfindən dağıdılmış, əhalisi Araz çayını keçərək İrana qaçmışdır. Sovet hakimiyyəti illərində kənd yenidən bərpa olunsada, XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar dağılmışdır. Azərbaycan dilində buğa və qar "alınmaz (sıldırım) qaya" sözlərindən ibarətdir. Başqa bir ehtimala görə, kənd ərəb sərkərdəsi, bu yerlərdə xürrəmilərlə döyüşdə öldürülmüş Buğa əl Kəbirin adı ilə bağlıdır.

Buğda təpəsi – Sisyan rayonunda Ağudi kəndi yaxınlığında dağ. Hündürlüyü 2057 m. Əkin üçün sərfəli olan bu dağın ətəyində buğda bitkisi əkildiyindən belə adlandırılmışdır.

Bununis – Sisyan rayonunda kənd adı. İlk dəfə 1468-ci ildən məlumdur. Matenadaranda saxlanılan 08 noyabr

1508-ci il tarixli bir qəbalədə deyilir ki, Bnunis kəndi vardabed Şimavon tərəfindən Tatev monastırına bağışlanmışdır. XIX əsrin ortalarına aid mənbədə Pulnis kimi qeyd olunmuşdur. Bununis fars dilində bune "ev", "bina", "yer" və ərəbcə naus "məbəd", Sasanilər dövründə zərdüşt ölümlərinin qəbirləri üzərində tikilən tikinti sözlərindən ibarətdir.

Burcalar – Qafan rayonunda kənd adı. Başqa adı Burcalı Dərzilidir. Dərzili kəndindən çıxmış Burcalılar nəslinin saldıdığı kənddir. Dərzililər Zəngəzurda bir neçə yaşayış məntəqəsində məskunlaşmış maldar türk elatıdır. 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağıdılmışdır. ADR hökuməti tərəfindən yaradılmış Fövqə-

ladə istintaq Komissiyasının 20.09. 1919-cu il tarixli məlumatında qeyd olunur ki, qəzanın Şakadin və Şixauz erməni kəndlərindən Burcalar-Dərzili kəndinə silahlı basqın olmuş, ermənilər kənddəki 17 evin

hamısını yandırmış, əşyaları talan etmiş, mal-qaranı aparmış, 21 nəfər azərbaycanlıyı öldürmüşlər.

Burunlu – Gorus rayonunda kənd. Dərzili tayfasının saldıdığı kəndlərdəndir. Zəngilan rayonundakı Bürünlü kəndindən çıxan ailələr tərəfindən salındığı güman olunur. 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən dağıdılmışdır.

Burunqot – Sisyan rayonunda kənd adı. Sonrakı mənbələrdə Pirməqut. Yerli tələffüz forması Pırnavıt. Ermənicə Brnaqot. Zəngəzurun ən qədim kəndlərindəndir. Yazılı ədəbiyyatda beşinci əsrdən adı çəkilir. Azərbaycan dilindəki burun (dağ burnu) və qot (qut) sözlərindən ibarətdir. Türk dillərində qut "qala", ya da monqolca xot "düşərgə", "dayanacaq" sözlərindəndir. Dağ burnunda dayanacaq, yaxud qala mənasını verir. Bax: Pirməqut.

Bürünlü (Burunlu) – Zəngilan rayonunda kənd. Oxçu çayının sahilində, dağətəyi ərazidə, rayon mərkəzin-

dən 19 km məsafədə yerləşir. Şərikan kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kəndin yaxınlığında Mincivan-Qafan dəmir yolu, Zəngilan-Seyidlər şose yolu və Oxçu çayı keçir. Bürünlü kəndi Şərikan, Şayıflı və Seyidlər kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) səkkizillik məktəb, klub, kitabxana, mağaza, və digər sosial obyektlər var idi. 40 ev, 89 nəfər əhali olmuşdur. Bürünlü kəndində Uzun dərə, Şırşır dərə, Qaratıkanlı dərə, Noxudlu dərə, Şərikan dərəsi, Güllü yal, Bitti güney, Yarğan dalında biçənək və s. yer adları vardır. Kənddə Vənli, El bulağı, Fındıqlı, Turş suları bulaqları və çoxsayda dərə çayları mövcud olmuşdur.

Kəndi dərzi tayfasına mənsub ailələr salmışdır. Zəngəzur silsiləsində Xüstub dağının tirələrindən birinin burun (çox sərt, döngəli çıxıntı) hissəsində yerləşdiyinə görə belə adlanır. Yerli əhali kəndin adını Büründü kimi tələffüz edir. Abşeronda Ağburun dağı, Xanlarda burun qovaq, Siyəzəndə qızıl burun, Türkmənistanda Burunqum, Burundepe, Buruncuq və s. toponimlər də mövcuddur.

Bülövlük – Laçın rayonunda kənd. Mıxtökən silsiləsinin (Kiçik Qafqaz) ətəyində, Biçənis çayının sağ sahilində, Qoşasu kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 48 km-də, dəniz səviyyəsindən 2000 m. hündürlükdə yerləşir. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 19 ev, 95 nəfər əhali olmuşdur. Bülövlük kəndində Şır-şır bulağı, Daş bulaq, Hacı yurdu, Əlinin xırman yeri, Ulu düz, Əhliyyət Qənəət vurulan və s. mikrotoponimlər vardır.

Toponim bülöv (kəsici alətləri itiləyən daş) sözündən və çoxluq, yer, məkan bildirən -lük şəkilçisindən ibarət olub, "bülöv daşı olan yer" mənasındadır.

Bülüldüz – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ sıra dağlarının qərb yamacındadır. Bülüldüz kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən 21 km şimalda, dəniz səviyyəsindən 1500 m hündürlükdə, Şəlvə çayının sol sahilindən 1-2 km aralıda yerləşir. Kəndinin yaxınlığında Laçın-Şəlvə şose yolu keçir. Bülüldüz kəndi 1960-cı illərə kimi yaşayış məntəqələri olmuş

Xanlıq yeri, Zəkir, Babadin, Palçıq, Qarakişi, Abbaslar kəndləri ilə qonşu olmuşdur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, tibb məntəqəsi, mədəniyyət evi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 90 ev, 500 nəfər əhali olmuşdur. Bülüldüz kəndində Zəyli dərə çayı, Öküz ölən meşəsi, Kor bulaq, Qızbəstin bulağı və s. mikrotoponimlər vardır.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, kəndin adının mənası "Büllur düz" deməkdir. Kənd iki dağın arasında, maili düzənlik olan bir sahədə yerləşdiyi üçün bu ad ona verilmişdir.

Cağazur – Laçın rayonunda kənd. Cağazur kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayonun 35 km-də, dəniz səviyyəsindən 1260 m hündürlükdə yerləşir. Ərazisi 2077 hektardır. Cağazur kəndi Zabux, Mollalar, Avazlar, Malıbəy kəndləri ilə qonşudur. Kəndin yaxınlığından şose yolu keçir. Minkənd çayı Cağazür kəndinin ərazisindən axır. Çay Laçın-Minkənd yolu istiqamətində axmaqla kəndi iki hissəyə bölür. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 137 ev, 608 nəfər əhali olmuşdur. Cağazur kəndində Ulu güney, Xallanlı yalı, Qızıl qaya, Dik təpələr, Kəklik bulağı, Süleyman bulağı və s. yer adları vardır. Toponim "cağa" – kiçik və "sur" – qala, divar komponentlərindən ibarət olub "kiçik qala (zirvə)" mənasındadır.

Cahangirbəyli – Zəngilan rayonunda kənd. Oxçu çayının sahilindədir. Cahangirbəyli kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şərqdə, rayonun 8 km-də, dəniz səviyyəsindən 1350 m hündürlükdə, Bakı-Naxçıvan şose yolunun kənarında, Bakı-İrəvan dəmir yolundan 2 km və Mincivan-Qafan dəmir yolundan 1,5 km məsafədə yerləşir. Kənd Tatar, Turabad və Tiri kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, kitabxana, mədəniyyət evi, mağaza, ATS, uşaq bağçası, tibb məntəqəsi, 2 inzibati bina, poçt, şərab zavodu və digər sosial obyektlər var idi. 128 ev, 787 nəfər əhali olmuşdur.

Yaşayış məntəqəsini XIX əsrdə keçmiş Tərəkəmə, indiki Məmmədbəyli kəndindən köçüb gəlmiş Cahan-

girbøy adlı şəxs bina etdiyi üçün belə adlanmışdır. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Elnur Nuriyev bu kənddə doğulmuşdur.

Camalyurdu – Laçın rayonunda kənd adı. Toponim kəndin əsasını qoyan Camal adlı şəxsin adıyla bağlıdır. Kənddə 1924-cü ildə 22 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Canbar – Zəngilan rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Canbar kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 33 km-də, dəniz səviyyəsindən 1200 m hündürlükdə yerləşir. Mincivan-Qafan dəmiryolunun Bürünlü dayanacağından 11 km məsafədədir. Rayonun Pirveys, Bürünlü, Yuxarı və Aşağı Gəyəli və Qafan r-nun Çəkədin kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) ibtidai məktəb, mədəniyyət evi, mağaza, ATS və digər sosial obyektlər var idi. 30 ev, 48 nəfər əhali olmuşdur. Kəndin qarşı tərəfindəki biçənəklikdə qədim Alban kilsəsi var idi.

İnqilaba qədərki ədəbiyyatda toponimin Cambar formasına rast gəlinir. Yaşayış məntəqəsini dərzi tayfasının azadlı, ələsgərli və güllü tirələrinə mənsub ailələr Canbar adlı ərazidə saldığı üçün belə adlandırılmışdır. Bir fikrə görə, toponim çənbər sözündən olub, "dairə" mənasındadır. Yerə isə bu ad relyefinin formasına görə verilmişdir.

Cıbillı – Qafan rayonunda kənd. Sovet hakimiyyəti illərində Qaraçimən sovetliyinə daxil olmuşdur. Rayon mərkəzindən 6-7 km cənub-şərqdə yerləşir. Toponimin mənası XV əsrdə bu ərazidə məskunlaşan cibikli türk tayfasının adı ilə bağlıdır. 1873-cü ildə kənddə 80 nəfər, 1886-cı ildə 160 nəfər, 1897-ci ilə 82 nəfər, 1905-ci ildə 90, 1914-cü ildə 77, 1922-ci ildə 52, 1926-cı ildə 53 nəfər yaşamışdır. 1920-cu illərin axırlarında kənd dağıdılmış, əhalisi qonşu azərbaycanlı kəndlərinə köçürülmüşdür.

Cıfır – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad silsiləsinin yamacındadır. Göyərçik kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərb-

Laçın rayonunun
Cicimli kənd
qəbiristanlığında
daş kitabə

də, rayonun 25-30 km-də, dəniz səviyyəsindən 1300 m hündürlükdə yerləşir. Kənd Səlkin (h. 1270 m yaxın) dağının zirvəsinə yaxın yerləşir. Cılfir kəndi "Dardan yuxarı" adlandırılan kəndlərə daxildir. Kənddə işğala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər və 20 ev, 100 nəfər əhali olmuşdur. Cılfir kəndində Abbasqulu bulağı, Pənahovun düzü, Qaranlıq bulağı, Səlkin qayası, Hüseyinalının yeri, Çətən qaya, Səlkin dağı və s. yer adları vardır. Yaşayış məntəqəsini XIX əsrin sonlarında

Göyərçik kəndindən köçmüş ailələr Cılfir meşəsi adlanan ərazidə saldığı üçün belə adlanmışdır. Azərbaycan dilinin qərb dialektində cılfir sözü "cətin keçilən, sıx, kollu-koslu yer" deməkdir.

Cicimli – Laçın rayonunda kənd. Həkəri çayının sahilindədir. Cicimli kənd inzibati ərazi vahidliyinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 38 km-də, dəniz

səviyyəsindən 1275 m hündürlükdə yerləşir. 9 km məsafədə Laçın-Bakı şose yolu keçir. 58 km məsafədə Akara dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Kənd Həkəri çayından 9 km sağda yerləşir. Cicimli kəndi rayonun Aşağı Cicimli, Güləbird, Gorus r-nun Dığ, Xınrorək və Qubadlı r-nun Əliquluuşağı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, kitabxana, ATS, mağaza, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 74 ev, 312 nəfər əhali olmuşdur. Cicimli kəndində Ağ çay, Camalxan bulağı, Yeddi bulaq, Tac bulağı, Salamın bulağı, Oyuğun yalı, Kümbəzin düzü, Çobandaş, Mahmudun təpələri, Çinqıllı, Dibək dərəsi, Başmaqçı, Nəbioglunun qayası, Quşoturana, Cinlicə, Tənəkli və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə XIV əsrə aid olan Məlik Əjdər türbəsi, Mir Cəfər qalası, inanc yeri olan Ağabəlim ağanın tağbəndi, qədim kurqanlar, qədim qəbiristanlıq olan çoban daşı var idi.

Yaşayış məntəqəsi əslində iki hissədən ibarətdir: Aşağı Cicimli və Yuxarı Cicimli. Aşağı Cicimli kəndi Yuxarı Cicimlidən ayrılmış ailələrin məskunlaşması nə-

ticəsində yaranmışdır. Kənd Yuxarı Cicimlidəki Cicim ocağı adlı qəbir – pirin adı ilə adlandırılmışdır.

Comərdli – Sisyan rayonunda kənd. Sisyan rayonunun azərbaycanlılar yaşamış dağ kəndidir. Rayon mərkəzindən 18 km qərbdə dəniz səviyyəsindən 2500 metr yüksəklikdə, Təzəkənd kəndindən 6 km, Ərəfsə kəndindən 3 km məsafədə yerləşir. Comərdli kəndi təmiz havası, saf, diş göynədən bulaqları, gözəl Alp çəmənliyi olan yaraşlıq dağ kəndidir. Kəndin bulaqları toplaşaraq Xırda çay adlanan, kəndə xüsusi yaraşlıq verən dağ çayını əmələ gətirirdi ki, həmin çay Ərəfsə kəndindən keçən Dəli çaya qovuşur və Sisyan rayon mərkəzi yaxınlığında Bazar çaya tökülürdü.

Yerli sakinlər kəndin adını "Comartlı" şəklidə tələffüz edirdilər. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Comartlı şəklində göstərilmişdir. Mənşəcə kəngərlilərin sofulu tayfasına mənsub ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Comərdli sözü

kəndin binasını qoymuş Comərd kişinin adı ilə bağlıdır.

Bu kəndi 2 qardaş – Kərbəlayı Comərd və Alagöz Məhəmməd salmışlar. Kənddə yaşayanların hamısı bu iki qardaşın törəməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, müstəqil dövlətimizin banisi və qurucusu, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin atası Əlirza kişinin və anası İzzət xanımın ulu babaları Comərd kişi olmuşdur. Statistik məlumatlara görə Comərdli kəndində 1886-cı ildə 244, 1905-ci ildə 410, 1914-cü ildə 770, 1931-ci ildə 149, 1986-cı ildə 200 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

1918-ci ilə qədər Comərdli kəndində 110 ev olmuş, 800-dən çox adam yaşamışdır. 1918-ci ilin yayında Andranikin daşnak qoşunu Comərdli kəndinə hücum etmiş, lakin comərdlilərin ciddi müqaviməti ilə rastlaşmışlar. Kəndin Çala yurd deyilən yerində güclü atışma olmuş və bu döyüşdə Andranikin məşhur bir polk komandiri Comərdli sakini Əyyub Əmiraslan oğlu tərəfindən öldü-

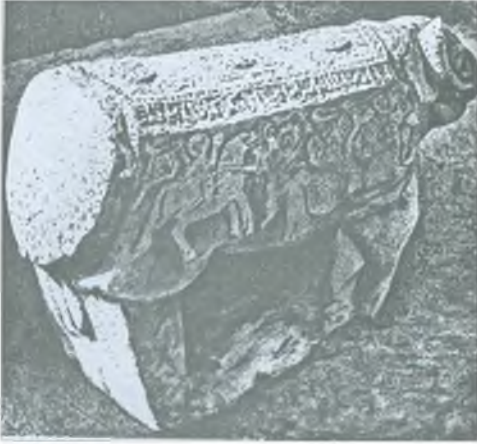

Laçın rayonunun
Cicimli kəndində
Məlik Əjdər türbəsi
və kar günbəz

rülmüşdür. Bir neçə gün sonra daha mütəşəkkil şəkildə Comərdliyə hücum edən daşnaklar kəndi yandıraraq tala-mış, 100-dən çox sakinini qətlə yetirmişlər. Comərdli camaatı Taxta körpüdən keçib Sisyan yurdu və Mərcanlı yaylağını aşaraq, Naxçıvana getmiş, Culfanın və Şərun kəndlərində məskunlaşmışdır.

Azərbaycan milli torpaqsünaslıq və ekologiya elmlərinin banisi, Milli Akademiyamızın yaradıcılarından biri, görkəmli ictimai-siyasi xadim akademik Həsən Əlirza oğlu Əliyev bu qanlı qırğınların canlı şahidi kimi ömrünün son günlərinə qədər həmin hadisələri xatırlayır, comərdlilərin qeyri-bərabər döyüşdə düşmənə qarşı necə fədakarlıqla döyüşmə-sini, kəndlərinin dağıdılıb yandırılmasını, bir əmisinin atın tərkinə aldığı 10 yaşlı oğlunun arxadan atılan erməni gülləsindən ölməsini, digər əmisinin isə arvadı və südəmər körpə qızı ilə kəndin kənarındakı bir mağarada gizlənməsini, ermənilərin mağaraya hücumu zamanı isə son patrona kimi atışdığını, axırda isə daşnakların mağaraya girərək əmisinin başını kəsdiyini, əmi-

Sisyan rayonunun
Urud qəbiristanlığında
qoc heykəlli abidə
(XV əsr)

si arvadını və südəmər uşağı isə süngü ilə min bir əzab verərək öldürdüklerini, Comərdli camaatının çoxlu itkilər verdikdən sonra dağlarla qaçaraq, Naxçıvana pənah aparmasını yana-yana, erməni daşnaklarına qarşı sonsuz bir nifrət hissi ilə danışdı .

1923-cü ildə kənd camaatının bir hissəsi yenidən Comərdliyə qayıtmış və doğma kəndlərini bərpa etmişlər. Comərdlidə 1927-ci ildən 4 siniflik ibtidai məktəb açılmış, 70-ci illərdə isə 8 illik məktəbə çevrilmişdir. 1935-ci ildə kənddə kolxoz qurulmuş, kolxoz 1960-61-ci ildə Ərəfsə kolxozu ilə birləşdirilmiş, 1971-ci ildə isə Təzə kənd, Ərəfsə və Comərdli kolxozlarını əhatə edən mərkəzi erməni kəndi Təzə kənd olmaqla "Tasik" sovxozu yaradılmışdır. Comərdli kəndinin ətrafındakı bütün yerlərin adlarını comərdlilər özləri qoyduqlarına görə bu mikrotoponimlər təmiz Azərbaycan türkcəsindədir: Şırran bulaq, Əli bulağı, Sarı bulaq, Xırda çay, Təknə göl,

Laləli bulağı, Sandıq daş, Qoyun dağılan, Çala yurd, Dəvə boynu, Ərzurum, Gamiş uçan, Vənli dərə, Sallıq, Qaravış daşı, Əhməd yoxuşu, Səlim gədiyi və s.

1988-ci ildə Comərdli kəndində 45 ev var idi, 200-ə yaxın adam yaşayırdı. 1988-ci ilin dekabr ayında Qərbi Azərbaycanda olan bütün ellərimiz kimi, Comərdli kəndi də boşaldıldı. Comərdlilər hazırda Naxçıvan, Bakı və Sumqayıt şəhərlərində məskunlaşblar.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 09.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Tanahat adlandırılmışdır.

Craxor (Kənd Craxoru) – Qafan rayonunda kənd. Rayonun Qafan dərəsi bölgəsində yerləşirdi. Rayon mərkəzindən 12 km şimal-qərbdə, Oxçuçayın sağ sahilində, Baldırğanlı dağının ətəyində, meşələrlə əhatə olunmuş yerdə yerləşmişdir. 1897-ci ildə kənddə 18 nəfər, 1922-ci ildə 20 nəfər, 1931-ci ildə 34 nəfər əhali olmuşdur. 1988-ci ilin noyabrında erməni millətçiləri bu kəndin əhalisini də qovmuşlar.

Cüdələr – Laçın rayonu ərazisində dağ. Hündürlüyü 2076 m. Şəlvə və Piçənis çayları arasında, Çorman kəndindən cənubdadır. Dağ əvvəllər burada Cüdələr adlı nəslin yaylaq yurdu olmasına görə belə adlandırılmışdır.

Çalbayır – Laçın rayonu ərazisində dağ silsiləsi. Şəlvə və Piçənis çayları arasındadır. Oronim çal (rəng mənasında) və türk mənşəli bayırbair (dağ döşü, yamac, təpə) sözlərindən ibarət olub, "çal rəngli təpə" mənasındadır.

Çanaxçı – Qafan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Çanaxçı şəklində göstərilmişdir. 1914-cü ildə əhalisi qovulmuş və kənd dağıdılmışdır. Xarabalıqları Ərcəzür kəndinin yaxınlığındadır. Qaradıqa kəndindən yaranmışdır. Çanaxçı "ağacdan çanax düzəldənlər" mənasındadır. Kənddə 1886-cı ildə 50 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır.

Çardaqlı – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidir. Çardaqlı kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 10 km-də yerləşir. 45 km məsafədə Həkəri dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Çardaqlı kəndi Xələc, Tarovlu və Əyin kəndləri

Craxor
(Kənd Craxoru)

*Dağ başı dolu gözlər,
Sağı yox, solu gözlər.
Hayıf mənim gözlərim –
Bivəfa yolu gözlər.*

Zəngəzur folkloru

*Bu dərd məni dəng
eylər,
Vurar başa, səng eylər.
Dərd ki adam
öldürməz –
Soldurar, bədrəng
eylər.*

Zəngəzur folkloru

ilə qonşudur. Çardaqlı kəndində işgala qədər (1993) orta məktəb, ATS, kitabxana, tibb məntəqəsi, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 40 ev, 109 nəfər əhali olmuşdur. Kəndində Qarağac bulağı, Qısraq bulağı, Ehsan bulağı, Sarıyoşu, Qızıl qaya və s. yer adları vardır. Kənddə orta əsrlərə məxsus qəbiristanlıq da var idi.

Yaşayış məntəqəsi Korcalanlı kəndindən köçüb gəlmiş ailələrin Çardaqlı düzü adlı yerdə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Xalq etimologiyasına görə, toponim keçmişdə orada gözətçi məntəqəsi kimi mövcud olmuş hündür təpədə düzəldilmiş daş çardağın adı ilə bağlıdır. Bu adda toponim Şəmkir və Tərtər rayonlarında da mövcuddur.

Çatal kaha – Sisyan rayonu ərazisində dağ adı. Toponim dağın görkəmi ilə əlaqədar yaranmışdır. Mürəkkəb quruluşlu toponim olub, iki tərkib hissəyə ayrılır: "çatal" (haça, parçalanmış) və "kaha" (coğrafi termin). Haça dağ mənasındadır.

Çətən daş – Sisyan rayonu ərazisində dağ. Salvartı dağının yaxınlığındadır. Daşlar silsilə sıra ilə çətən kimi düzöldüyündən belə adlanırdı. Qaçaq Nəbinin səngərlərindən biri olmuşdur.

Çaundur çayı – Öz mənbəyini Qapıcıq dağının zirvələrindən götürür. Oxçu dərəsi və Süsən dağın vadisi boyunca axaraq Mincivan yaxınlığında Araza tökülür. Oxçu dərəsi axarında Oxçu çay, Qatar, Qavarat və Qalizur mis mədənlərinin yanından keçəndə isə Mədən çay adlanır. Böyük qolları Gığı çay və Əcənan çaydır. Çaundur sözünün mənası çox güman ki, bu ərazilərdə XII əsrdən başlayaraq, məskunlaşan səlcuqların çavındır qolunun adı ilə bağlıdır.

Çaykənd – Qafan rayonunda kənd adı. Əvvəlki adı Mahmudlu. Bax. Mahmudlu kəndi.

Çaylı – Laçın rayonunda kənd adı. Çay kənarında yerləşdiyinə görə belə adlanmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 13 nəfərin yaşadığı bildirilir. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır.

Çaytumas – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sol sahilində, Həməzəli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə,

rayonun 21 km-də, dəniz səviyyəsindən 730 m hündür-
lükdə yerləşir. Kənddən 22 km məsafədə Akara dəmir
yolu stansiyası yerləşirdi. Ərazidən Laçın-Akara şose
yolu keçir. Çaytumas kəndi Xanlıq, Həməzəli, Aşağı
Mollu və Cəbrayıl r-nun Dağ Tumas kəndləri ilə qonşu-
dur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, kitabxa-
na, mədəniyyət evi, tibb məntəqəsi, 2 mağaza və digər
sosial obyektlər var idi. 140 ev, 520 nəfər əhali olmuş-
dur. Ərazisi 1010 hektar idi. Çaytumas kəndində Soltan-
lı, İbadullah dərəsi, Kirişli dəvə və s. yer adları vardır.
Burada Dəvə aynağ, İbrahim kahası, Gəmi kimi mikro-
toponimlər də vardı. Kənddə XIX əsrə aid məscid, Yel
piri və İsrafil piri də var idi.

Keçmiş adı Tumaslıdır. XIX əsrdə Cəbrayıl rayonu-
nun Dağ Tumas kəndindən köçmüş ailələrin Həkəri çay-
ının sol sahilində məskunlaşması nəticəsində yaranmış-
dır. Çay sahilindəki Tumas kəndi anlamındadır.

Çəmbərəkənd – Laçın rayonunda kənd. Əvvəlki adı
Çəmbərəxaç. Qarabağ silsiləsinin yamacında, İrçan kənd
inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Çəmbərəxaç kən-
di Mıgıdərə, Dəyhan, Şuşa rayonunun Qaladərəsi, Xu-
marta və Köhnəkənd kəndləri ilə qonşudur. Kənddə iş-
ğala qədər (1992) müxtəlif sosial obyektlər, 10 ev, 53
nəfər əhali olmuşdur.

Yaşayış məntəqəsi bəysülülər nəslinə mənsub ailələ-
rin Çəmbərəxaç adlı yerdə məskunlaşması nəticəsində
yaranmışdır. Yerli əhali kəndi Çəmbərəxaç formasında
işlədir. Toponim "çəmbər (dairə) formalı xaç" mənasın-
dadır. Yerli məlumatlara görə, həqiqətən burada üstündə
xaç şəklində olan çəmbərə formalı daş varmış.

Çəmənli – Laçın rayonu ərazisində çay. Qozlu kən-
dinin cənubundan axaraq Şəlvə çayına tökülür. Başlan-
gıcını Çəmənli adlı yerdən götürdüynə görə belə ad-
lanmışdır. Birinci İpək kəndi yaxınlığından axdığı üçün
İpəkçay da adlanır.

Çəpni – Qafan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin
1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsi-
nin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Çapni şək-
lində göstərilib. XVI əsrdə Qızılbaşların Çəpni tayfası-
nın məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Mənşəcə

*Duman dağı tutubdur,
Çiskin bağı tutubdur.
İstərəm duram gələm –
Yolu yağı tutubdur.*

Zəngəzur folkloru

*Durdum getdim suya
mən,
Sudan aldım dua mən.
Qaranquşca olmadım,
Tikəm isti yuva mən.*

Zəngəzur folkloru

Səlcuq oğuzlarının Çəbni (Çəpni) tayfasının adını əks etdirir. Bu tayfanın çobanlı olması ehtimalı da vardır. Qafan rayonunda Çəpni kəndi ilə yanaşı, Çobanlı kəndinin olması da bu ehtimalı gücləndirir. Mahmud Qaşqarlıya görə, Çəpni Oğuz xanın oğlu Göy xanın 4-cü oğlunun adıdır. Çəpnilər böyük tayfa olaraq Ağqoyunluların və Səfəvilərin hakimiyyətində mühüm yer tutmuşlar. 1828-ci ildə kəndin azərbaycanlı əhalisi qovulmuş və burada İrandan gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir.

Faruk Sumərə görə, Türkiyədə Çəpni adlı 43 kənd vardır. Hazırda Türkiyənin Qara dəniz sahillərində, Rize, Giresun, Ordu, Trabzon, Samsun bölgələrində çəpnilər toplum halında yaşamaqdadır. Kəlbəcər rayonunda Çəpni kənd adı ilə mənşəcə eynidir.

Çərəli – Qubadlı rayonunda kənd. Dağlıq və dağətəyi ərazidədir. Çərəli kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 13 km-də, dəniz səviyyəsindən 920 m hündürlükdə yerləşir. 40 km məsafədə Akara dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Çərəli kəndi Saldaş, Boyunəkər, Göyyal və Hərtiz kəndləri ilə qonşudur. Kəndində işgala qədər (1993) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, idman zalı, dəyirman və digər sosial obyektlər var idi. 97 ev, 315 nəfər əhali olmuşdur. Çərəli kəndində Qara Çuxur, Göynava, Taxtalar, Mavdan, Ağ yol, Xəçin dərə, Saqqızlı, Ağ düz, Qaraquzey, Qoçu aşan, Qurd dərəsi, Xırman dərəsi, Böyük Güney, Şəmsəddin piri, Hana qaya, Topallıq, Qaya dibi, Şahsuvar bağı, Qızıl ölən, Qaramalı dərə, Bağ dərə, Qəhrəman düşən və s. yer adları vardır. Kənddə orta əsrlərə məxsus qəbiristanlıq var idi.

Yaşayış məntəqəsini sofulu tayfasına mənsub ailələr Çərəli adlı ərazidə saldıqı üçün belə adlandırılmışdır. Bəzi tədqiqatçılara görə, toponim çərəçörə (örüş) sözündən və -li şəkilçisindən ibarət olub, "otlaq, örüş yeri" mənasındadır. Cənubi Azərbaycanda da eyniadlı kənd mövcuddur. Görkəmli dövlət xadimi, uzun illər Azərbaycanda müxtəlif sahələrdə rəhbər vəzifələrdə çalışmış, o cümlədən, 1968-1980-ci illərdə Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti sədrinin müavini olmuş, tarix elmləri doktoru Kamran Hüseynov Çərəli kəndində doğulmuşdur.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin IV çağırış üzvü Arif Alişanov, Türkiyənin Giresun Universitetinin rektoru, professor Aygün Attar soykökü etibarı ilə bu kənddəndir.

Çıraqlı – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyində, Kamallı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 56 km-də, dəniz səviyyəsindən 1620 m hündürlükdə yerləşir. Kənd bir tərəfdən El yolu adlanan silsilə zirvəli dağlar, digər tərəfdən Qırmızı palıd meşəsi və Laləzar çəmənlikləri ilə əhatə olunmuşdur. Çıraqlı kəndi Alxaslı, Kamallı, Qarakeçdi, Minkənd və Bozlu kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, uşaq baxçası, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, ATS və digər sosial obyektlər var idi. 162 ev, 619 nəfər əhali olmuşdur. Çıraqlı kəndində Çaxmaq daşı. Nəbi yurdu, Dik yurd, Şabanzadə çuxuru, Pir bulağı, Damcılı bulağı, Nəcəf bulağı və s. yer adları vardır.

Yerli əhəlinin məlumatına görə, yaşayış məntəqəsini XVIII əsrdə Dərələyöz mahalından gəlmiş Çıraqlı adlı kor bir şəxs salmışdır.

Tədqiqatçılar toponimi qızılbaşların Çıraqlı tayfasının adı ilə əlaqələndirirlər.

Çıraqlıbaşı – Laçın rayonu ərazisində dağ. Dağ həmin rayondakı Çıraqlı kəndinin baş tərəfində (yuxarı hissəsində) yerləşdiyi üçün belə adlanmışdır.

Çilgöz – Laçın və Kəlbəcər rayonları ərazisində dağ. Hündürlüyü 2362 m. Mıxtökən silsiləsinin şərq hissəsindədir. Toponim çil (ləkə, xal) və göz (gədiyin ən alçaq yeri, dağ belində aşırım) sözlərindən yaranmışdır. Dağın aşırımında və yamacında yayılan ağ-boz rəngli daşlar uzaqdan dağı çil-çil göstərdiyinə görə ona belə ad verilmişdir. Laçın rayonu ərazisində bu dağın ətəyində eyniadlı mineral bulaqlar var.

Çinar – Laçın rayonunda kənd adı. Çox güman ki, bölgədəki coxsaylı çinar ağaclarının adı ilə bağlıdır. Kənddə 1924-cü ildə 26 nəfərin yaşadığı bildirilir. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır.

Çiriş – Qafan rayonunda kənd adı. Gəgəli tayfasının qışlağı əsasında yaranmışdır. Qafan rayon mərkəzindən

*Maralın dizi qanlı,
Topuğu, dizi qanlı.
Zülüm fələk zülmüdür,
Tutublar bizi qanlı.*

Zəngəzur folkloru

43 km. aralı, Kurud kəndinin 3 km-də, dağətəyi ərazidə yerləşirdi. Kənddə 1886-cı ildə 68, 1905-ci ildə 30, 1931-ci ildə 95 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə kənd dağıdılmış, əhalisi qovulmuşdur. 1922-ci ildə əhalinin bir hissəsi yenidən qayıdaraq kəndi bərpa etmişdir. 1950-ci ildə kolxoz ləğv edilərək Gıgı sovxozuna birləşdirilmiş, kənd camaatı Kurud və Kis kəndlərinə köçürülmüşdür.

Çobanlı – Qafan rayon mərkəzindən 15 km şimal-şərqdə Oxçu çayının qolu olan Ecanan çayının sol sahilində yerləşir. Hər tərəfi dağlıq və meşəlikdir. Kəndin adı 24 Oğuz tayfasından biri olan Çobanlı tayfasının adındandır. "Urud və İskəndər qalası livalarının müfəssəl dəftəri"ndə kəndin adı Çobanbağı kəndi kimi göstərilir. 1831-ci ildə kənddə 16 nəfər, 1873-cü ildə 195 nəfər, 1897-ci ildə 152, 1905-ci ildə 160, 1914-cü ildə 156, 1931-ci ildə 49 nəfər əhali yaşamışdır.

1918-ci ildə Çobanlı kəndi daşnaklar tərəfindən dağıdılmış, əhali isə son nəfərinə kimi kənddən qovulub çıxarılmışdır. Sovet hökuməti qurulduqdan sonra Çobanlı camaatının az bir hissəsi yenidən kəndə qayıtmış, dağılmış təsərrüfatı bərpa etmiş, kolxoz qurmuş, 8 illik məktəb tikmişdir. 30-cu illərdə kənddə Oxdar kəndi ilə birlikdə kolxoz qurulmuş, 50-ci illərdə isə bölgənin digər azərbaycanlı kəndləri kimi (7 kənd) Çobanlı kəndinin kolxozu da "Noraşenik" erməni sovxozuna birləşdirilmişdir. 1988-ci ildə kənddə 18 ev var idi, 100-ə yaxın əhali yaşayırdı.

Toponimləri: Ağ göl yaylağı, Pir bulağı, Oxdar çayı, Çobanlı dərəsi, Qoz dibi və s.

Çorman – Laçın rayonunda kənd. Şamkənd kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 60 km-də yerləşir. Kəndin ərazisindən Laçın-Şamkənd şose yolu keçir. Nağdalı çayı kəndi iki yerə bölür. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, su dəyirmanı, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 55 ev, 258 nəfər əhali olmuşdur. Kəndin ərazisində nadir bitkilərdən sayılan qırmızı palıd ağacı bitir.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, kəndin adı orman sözündən götürülmüşdür. Meşəlik sahəsi çox ol-

duguna görə əhali arasında Çorman adlandırılmışdır. Kəndin əhalisi qasımuşağı adlı kiçik tayfaya mənsub ailələrin nəslinə aiddir. Bəzi tədqiqatçılar toponimi Qafqaz Albainyasının tayfa birliyinə daxil olan Çor (Çur) tayfasının adı ilə əlaqələndirirlər.

Çöpədərə – Zəngilan rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Çöpədərə kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 16 km-də yerləşir. 4 km məsafədə, sağda Bakı-Naxçıvan dəmir yolu və Bakı-Mehri şose yolu yerləşirdi. Kəndin içərisindən Sobu çayı axırdı. Kəndin ərazisində Hətəmxan, Çınarlı, Tərnəvid dağları, İsmayıl, Əhəngyanan, Cabbarlı, Qərəşdər dərələri Cabbarlı bulağı, Tərnəvid bulağı və s. yer adları vardır. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, 2 inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 78 ev, 329 nəfər əhali olmuşdur.

Yerli məlumatlara görə, yaşayış məntəqəsi Cənubi Azərbaycanda olan Çöpədərə kəndindən gəlmiş ailələr tərəfindən salındığına görə belə adlanmışdır. Toponim çöp (türk dillərində "payız", "payız otlığı" mənasındadır) və dərə sözlərindən ibarət olub, "payız otlığı olan dərə" mənasındadır.

Çuxurqışlaq – Laçın rayonunda kənd adı. Toponim "çuxur" və "qışlaq" sözlərindən ibarət olub, yaşayış məntəqəsinin yerləşdiyi ərazi ilə bağlıdır. Kənddə 1924-cü ildə 26 nəfərin yaşadığı bildirilir. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır.

Çullu – Qafan rayonunda kənd adı. Qafan-Gorus avtomobil yolunun sol tərəfində yerləşirdi. Səlcuq oğuzlarının Çul tayfasının adı ilə bağlıdır. Kənddə 1886-cı ildə 1100, 1905-ci ildə 85, 1914-cü ildə 110, 1931-ci ildə 69 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə əhalisi qovulmuş və kənd dağıdılmışdır. Sonra əhalinin bir hissəsi geri qayıtmışdır. XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd ləğv edilmişdir.

Çürük qaya – Sisyan rayonunda dağ adı. Rayonun Ağudi kəndi ərazisində yerləşir. Dağ boş daş süxurlarından yarandığı üçün belə adlandırılmışdır. Mürəkkəb quruluşlu olub, I növ təyini söz birləşməsi tipində formalaşmış oronomik addır.

*Yağış yağmayanda
qurban kəsib deyərlər:
"Allah, biz sənə can
borcluyuq, qurban borc-
luyuq. Sən də bizə çörək
borclusan".*

Zəngəzur folkloru

Dad Məlik – Gorus rayonunda dağ adı. Qədim türk dillərində tey (ted) "dağ" və Məlik (şəxs adı, yaxud titl) sözlərindən ibarətdir. Orta əsrlərə aid mənbələrdə Tatev monastırına tabe olan Teyməlik kəndinin adı çəkilir.

Dambulaq – Laçın rayonunda kənd. Mixtökən silsiləsinin yamacında, Şəlvə kənd inzibati ərazi dairəsinin təbəliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 72 km-də, dəniz səviyyəsindən 1800 m hündürlükdə yerləşir. Dambulaq kəndi Şəlvə, İmanlar, Kaha, Oğuldərə, Zagaltı və Qorçu kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 85 ev, 510 nəfər əhali olmuşdur. Dambulaq kəndində Keşik dağı, Qatar dağı, Məcidin damı, Kərimin gölü, Parameşənin yalı, Dəyirmi göl, Kəl öləninin dərəsi, Şərəfin dərəsi, Agyolun dərəsi, Kamışuçanın dərəsi, Çınqıllığın dərəsi, Yelliyurdun təpəsi, Sarəyarğanın təpəsi, Dambulağın düzü, Ələm ağacının düzü, Ocaq bulağı, Seyid Səkinənin bulağı. Topqaya bulağı və s. yer adları vardır. Kənddə qədim qəbiristanlıq və Qətl ağacı, Ocaq bulaq Pirin yalı adlı inanc yerləri vardır.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, kənd ilk dəfə Seyid Alı Xəlfənin yaylağı olmuşdur. Sakinlər rəvayət edirlər ki, Dambulaq düzü adlanan yerdə Seyid Alı Xəlfənin damı varmış və kənddə icməli su yox idi. Onun uşaqları susuzluqdan əziyyət çəkirmişlər. Seyid Alı Xəlfə damın içində çəliyini yerə vuraraq su diləyib və su gəlib. Kəndin adı da Damdan bulaq çıxır mənasını verib.

Toponim dam (qazma, ev, tikili) və bulaq sözlərindən ibarət olub, "damlı yerdəki bulaq" mənasını bildirir. Yaşayış məntəqəsi eyniadlı bulağın adı ilə adlandırılmışdır.

Darabas – Sisyan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Darabaz şəklində göstərilmişdir. 1918-ci ildə kəndin əhalisi qovulmuş və buraya Türkiyədən gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir. 1948-ci ildə kənd ermənicə Darbaz adlandırılmışdır. Yerli əhali içərisində tələffüz forması Darabas, yaxud Dər-Abbas. Əsli Darvaz.

İlk dəfə Babək ilə əlaqədar hadisələrdə ərəb mənbələrində Darvaz dağının adı qeyd olunur. Hazırda Zəngəzurda Bazarçayın sol sahilində Şəki kəndinin ərazisində Darvazatəpə dağı vardır. Dağın adının fars dilində darvaza – "keçid", "qapı" sözü ilə izah olunması səhvdir. Əslində toponim suriya dilində dair, ərəbcə deyr, "məbəd", "monastır" və baz "təpə" sözlərindən ibarətdir. XIX əsrdə Tiflis quberniyasının Borçalı qəzasında iki Darvaz kəndi, Yelizavetpol quberniyasının Cavanşir qəzasında Darvaz kənd xarabalığı (133,75), Zaqatala rayonunda Darvazbinə kənd adları ilə mənacə eynidir. Toponimin "baz" hissəsi türk dillərində baz "dağ çökəkliyi", "sıldırım qaya" mənasını verir. Sisyan rayonunun Urud qalasından qafanın Kuhrud kəndinə gedən yolun üstündə olan kənd. Babəkin son döyüşlərinin bu ərazilərdə olması ehtimal olunur. Kənddə 1886-cı ildə 453, 1905-ci ildə 440, 1914-cü ildə 1128 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 10.09.1946-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Darbas adlandırılmışdır.

Darvaz – Qafan rayonunda Qaçaran qəsəbəsi ərazisində Oxçuçayın yaxınlığında salınmış qədim qala. Tarixçilərin ehtimalına görə, Babəkin Bəzzeyn qalasını düşmən hücumlarından daha etibarlı qorumaq üçün tikdirdiyi bir mühafizə səddidir. Qala, bir növ, darvaza rolunu oynamış və "dar qapı" mənasını verir.

Daşaltı – Qafan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda bu kənd Daşnov kəndi ilə eyni coğrafi koordinatlarda göstərilmişdir. Çox güman ki, Daşnov kəndinin başqa adıdır.

Daşbaşı – Qafan rayonunda kənd adı. Rayon mərkəzindən 29 km şimal-qərbdə, Kığı çayının sol sahilində qayalıqda yerləşirdi. Kənd pürülü və Pürülü kəndləri ilə qonşu idi. "Dağın yuxarı hissəsində, qaya üstündə salınmış kənd" mənasını daşıyır. XIX əsrdə Zəngəzurda yaşamış Puşanlı tayfasının qışlaqlarından birinin adıdır. Kənddə 1886-cı ildə 53, 1914-cü ildə 87, 1931-ci ildə 42, 1986-cı ildə 170 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1988-ci ildə əhalisi Azərbaycana qovulmuşdur.

Uşağı gecə cəviz ağacının altında saxlasan, suyun üstündən adlatsan, vurgun vurur.

Zəngəzur folkloru

Sirik kəndinin yaxınlığında bir Fal daşı var. O daşın üstünə çıxsan, hava qarışar, yağış yağar.

Zəngəzur folkloru

Daşlı – Laçın rayonunda kənd. Şəlvə çayının sahilində, Çalbayır silsiləsinin ətəyindədir. Daşlı kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayonun 70 km-də, dəniz səviyyəsindən 2000 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin ərazisindən Daşlı çayı axır. Kənd Qabaqtəpə, Qətərdaşı və Uzun yal dağlarının ətəyində yerləşir. Burada işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, 3 mağaza, uşaq bağçası, poçt, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 135 ev, 684 nəfər əhali olmuşdur. Daşlı kəndində Əlik güneyi, Həzinin güneyi, Soyuq bulaq, Qoşa bulaq, Ceyran bulağı, At bulağı və s. yer adları vardır. Kənddə Daşlı çayının üzərində iki qədim körpü və Seyid Hafizə xanımın ziyarətgahı vardır.

XIX əsrdə Zəngəzur qəzasında yaşamış qaraçorlu tayfasının əliyanlı qolunun qışlaqlarından biri olmuşdur. Sonralar həmin tayfaya mənsub ailələr buranı daimi kəndə çevirmişlər. Qışlaq daşlı ərazidə salındığına görə belə adlanmışdır.

Daşnov – Qafan rayonunda kənd adı. "Daş" və "nov" (arx, kanal) sözlərinin birləşməsindən düzəldilmişdir. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı göstərilmişdir. Qafan rayon mərkəzindən 18 km. şimal-şərqdə, Sevakar kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Kənddə 1886-cı ildə 31, 1905-ci ildə 47, 1914-cü ildə 39 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Kənd 1918-ci ildə dağıdılıb yandırılmış. əhalisi soyqırma məruz qalmışdır.

Daştun – Mığrı rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Taştun şəklində göstərilmişdir. Albaniyanın ən qədim türk-mənşəli toponimlərindəndir. Musa Kalankatlının "Alban" tarixində VII əsrə aid hadisələrdə Taştun kimi qeyd olunmuşdur. Bu göstərir ki, indiki Meğri rayonunun ərazisi Albaniya ərazisinə daxil idi. İki dilli termindir. Türk dillərində daş "qaya" və ermənicə tun "dam, ev" mənasındadır.

Davudlu – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, Bərgüşad çayının sahilindədir. Novlu kənd inzibati

ərazi vahidinin tabeliyindədir. Rayon mərkəzindən şimalda, Ağyazı və Qarayazı düzlərinin ərazisində yerləşmişdir. Kənddə işğala qədər (1993) natamam orta məktəb, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 60 ev, 70 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Laləzər körpüsü və Göy qala kimi tarixi abidələr var idi. Yaşayış məntəqəsini Davud adlı şəxs saldığına görə onun adı ilə adlanmışdır. Bəzi tədqiqatçılar kəndin Səfəvilər dövründə Qarabağ bəylərbəyisi olmuş Davud bəyə məxsus mülklərdən olduğuna görə belə adlandığını ehtimal edirlər. XX əsrin əvvəllərində burada Sofulu tayfasına mənsub ailələr də məskunlaşmışlar.

Deşdahat – Qubadlı rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyində, Başarat kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 38 km-də, dəniz səviyyəsindən 1405 m hündürlükdə yerləşir. 53 km məsafədə Həkəri dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Kəndin 17 km-dən Bakı-Laçın şose yolu keçirdi. Deşdahat kəndi Qubadlının Hat, Laçın r-nun Səfiyan, Fərəcan, Cəfərabad və Hadrut r-nun Seçməli, Tezxab, Ağca kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər və 10 ev, 41 nəfər əhali olmuşdur. Deşdahat kəndində Dərə yeri, Cöpün düzü, Cığa düz və s. yer adları vardır. Yaşayış məntəqəsini Böyük Hat (indiki Hat) kəndindən ayrılmış ailələr Dəşt adlanan yerdə saldığına görə belə adlandırılmışdır. Dəşt sözü İran dillərində "çöl" mənasındadır. Toponimin Hat komponenti bölgənin alban tarixi ilə əlaqədardır. Moisey Kalankatuklunun "Alban tarixi" əsərində deyilir: Babik püşk atdı, Qorun bəxtinə Hat kəndi, Qazanın bəxtinə isə Şalat kəndi düşdü.

Toponimin digər izahı "daş" sözü ilə əlaqədardır. Böyük Hat kəndindən ayrılmış ailələrin yaxınlıqdakı daşlıq ərazidə saldıqları yeni kənd Daşlı Hat adlandırılmış, yerli tələffüz formasına uyğun olaraq Daşdı Hat şəklində işlənmişdir. XIX əsrdə aparılan kameral siyahıyaalma sənədlərində, eləcə də Qafqazın rus tədqiqatçılarından olan S.P.Zelinskinin 1886-cı il tarixli "Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi məişət vəziyyəti" adlı tədqiqat

Evdə adam olmasada, içəri girəndə salam verərlər. Deyərlər, evdə kimsənələr var. Onlar evə xeyir-bərəkət gətirir, qaranquş-filan donunda adamın yuxusuna girir.

Zəngəzur folkloru

Cicimli kəndinin yuxarı başındakı qoşa günbəzin birinin adı Malikdir, o birinin adı Əjdərdir. Əjdər günbəzinə Kar günbəz də deyirlər.

O günbəzi tikəndə bir pəhləvan o biri pəhləvana daş verirmiş. Daş verən deyirmiş: "Daşı al." Amma daş hörən eşitmirmiş. Daş verən qarğıyır, deyir: "Səni görüm kar olan!" Bu sözdən Əjdər günbəzi kar olur.

Zəngəzur folkloru

əsərində əliyanlı tayfasına mənsub Böyük Hat, Kiçik Hat və Daşlı Hat kəndlərinin adları çəkilir.

Dəflər – Laçın rayonunda kənd adı. Kənddə 1924-cü ildə 23 nəfərin yaşadığı bildirilir. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır.

Dəlləkli – Zəngilan rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, Çöpədən kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 14 km-də yerləşir. 1 km məsafədə, sağda Bakı-Naxçıvan dəmir yolu və Bakı-Mıqrı şose yolu yerləşir. Kəndin ərazisində Çınarlı, Cabbarlı və Güllüzəmi dağları vardır. Kənddə işgala qədər (1993) natamam orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 66 ev, 282 nəfər əhali olmuşdur. Kəndə yaxın olan Araz çayının içərisindən salınmış taxta körpünün izləri qalmışdır. Yaşayış məntəqəsini Dəlləkli nəslinə mənsub ailələr saldıqı üçün belə adlanmışdır. Keçmişdə Mərzili və Ərəbbalığın icmalarının tərkibində də dəlləkli tirəsi qeydə alınmışdır.

Dəlləkli – Qafan rayonunda kənd adı. Zəngilan rayonundakı eyni adlı kəndlə oxşar mənəli etnotoponimdir. 1918-ci ildə dağıdılmışdır. Kənddə 1886-cı ildə 118, 1905-ci ildə 336, 1914-cü ildə 276 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

Dəmirçilər – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Dəmirçilər kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayonun 4 km-də, dəniz səviyyəsindən 730 m hündürlükdə yerləşir. 33 km məsafədə Həkəri dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Yaxınlığından Qubadlı-Bakı şose yolu keçir. Ərazisindən Bərgüşad və Ağa çayları axır. Dəmirçilər kəndi Qubadlı şəhəri, Dondarlı və Poladlı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi və məscid var idi. 169 ev, 645 nəfər əhali olmuşdur. Dəmirçilər kəndində Kosa dağı, Qilbə dibi, Yumuru təpə, Sumaxlı təpə, Qaravul təpəsi, Şahtaxtı, Qazan qayası, Qaya dibi, Qara qaya, Ağ qaya, Taxt yurdu, Çaxır-Çuxur dərəsi, Yemlikli dərə, İnnablı dərə, Böyük dərə, Bağmanlar düzü, Avdarxana düzü və s. yer adları vardır. Kəndin ərazisində Mağal yeri bulağı, Sarılıq bu-

lağı, Arx altı bulağı, Əhmədin bulağı və İncirli bulaq adlı bulaqlar vardı. Kənddə XIV əsrə aid iki türbə, XIX əsrə aid tağbənd, Hacı Bədəl körpüsü, XIX əsrə aid məscid, Qız-oğlan qayası, qala içərisində iki hovuz, bir bulaq, iki su dəyirmanı, su dingi və orta əsrlərə məxsus qəbiristanlıq da var idi.

Hacı Bədəl körpüsü XIX əsrdə Dəmirçilər kənd sakinini, mötəbər insan, xeyriyyəçi Hacı Bədəl tərəfindən Ağa çayı üzərində tikilmişdir. Bu körpü 11 kəndin Qubadlı rayon mərkəzi ilə əlaqəsini bərpa etmişdir. XIX əsrə aid olan məscid Dəmirçilər kənd ağsaqqallarının təşəbbüsü və sakinlərin öz vəsaitləri hesabına tikilmişdir. İslamşünas, tətixçi alim Bəhlul Behcət 1938-ci ildə nəşr olunan "Qaçaq Nəbinin tarixi" əsərində Dəmirçi kəndinin Zəngəzur qəzasının general-mayor Həsən ağa Ağalarova məxsus olan kəndlərindən olduğunu göstərir. Kəndin adı Qızılbaşların Dəmirçilər tayfasının adı ilə əlaqədardır.

Dəmir dağ – Sisyan rayonunda dağ adı. Sisyan rayonu ilə Naxçıvan MR-nın sərhədində. Murxuz kəndindən yuxarıda, Qırqlar piri və Əyri dağla yanaşı yerləşirdi. Mənbələrdə Demidağ və Dəmirri dağ kimi də göstərilmişdir. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beş-verstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda adı Demurlu dağ şəklində, hündürlüyü 11093 fut. göstərilmişdir. Toponim dağ süxurlarının geoloji xüsusiyyəti ilə bağlı yaranmışdır. Vulkanik mənşəli dağlardan olduğuna görə torpağı dəmir filizi və başqa metallar ilə zəngin idi.

Dərə binəsi – Laçın rayonunda kənd adı. Toponim "dərə" və "binə" sözlərindən ibarət olub mənası kəndin yerləşdiyi ərazinin relyefi ilə əlaqədardır. Kənddə 1924-cü ildə 16 nəfərin yaşadığı bildirilir. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır.

Dərə Gilətağ – Zəngilan rayonunda kənd. Süsən dağının ətəyində yerləşir. Gilətağ kənd inzibati ərazi va-

Qubadlı rayonunun
Dəmirçilər kəndində
türbə (XIV əsr)

hidliyinın tabeliyındədir. Kənd rayon mərkəzinin 16 km-də, dəniz səviyyəsindən 800 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığından Zəngilan-Bakı, Qarabağ şose yolu keçir. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, kitabxana, mağaza, anbar, idarə binası, dəyirman və digər sosial obyektlər var idi. 25 ev, 230 nəfər əhali olmuşdur. Dərə Gilətağ kəndində Süsən dağı-meşəsi, Baş bulaq dərəsi, yuxarı kəhriz Eyvazlı yeri, Rəhimbəy yeri, Çuxur zəmi, Bandal daş, dəlik daş, Daşnav bulağı, Qara quzey və s. yer adları vardır. Kənddə orta əsrlərə məxsus qəbiristanlıq, dərə üstündə körpü və kəhriz yaxınlığında pır var idi.

Yaşayış məntəqəsini 1918-ci ildə Böyük Gilətağ kəndindən çıxmış ailələr salmışdır. Kəndin adı dərə və Gilətağ (kənd adı) sözlərindən ibarət olub, "dərədə yerləşən Gilətağ kəndi" mənasındadır. Toponimin əvvəlinə dərə sözü onu eyniadlı digər yaşayış məntəqəsindən fərqləndirmək üçün əlavə edilmişdir.

Dərəkənd – Sisyan rayonunda kənd adı. XIX əsrin əvvəllərində Vağədi kəndindən çıxmış ailələr tərəfindən salınmışdır. Toponim kəndin relyefi ilə əlaqədar yaranmışdır. Kənddə 1886-cı ildə 200, 1905-ci ildə 240, 1914-cü ildə 180, 1931-ci ildə 100 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Ötən əsrin otuzuncu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmış, əhalisi Ağudi və Vağədi kəndlərinə köçmüşdür. Sonralar bu kəndin yerində ermənilər Noravan deyilən kənd salmışdılar.

Dərəkənd – Laçın rayonunda kənd adı. Toponim "dərə" və "kənd" sözlərindən ibarət olub, mənası kəndin yerləşdiyi ərazinin relyefi ilə əlaqədardır. Kənddə 1924-cü ildə 187 nəfərin yaşadığı bildirilir. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır.

Dərələyəz Silsiləsi – Naxçıvan MR şimal-şərq hissəsində, Ermənistan sərhədindədir. Bazarçay (Bərgüşad), Şərqi Arpa çayı və Naxçıvan çayı hövzələrinin suayırıcısıdır. Dağın adı dərə və alagöz sözünün təhrif variantı "ləyəz" sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlib, "Alagöz dərəsi" mənasındadır. Dağın ətəklərində yaşamış Azərbaycan elləri keçmişdə alagözülü adlanırdı.

Dərəli – Zəngilan rayonunda kənd. Canbar kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 38 km-də, dəniz səviyyəsindən 1200 m hündürlükdə, Mincivan-Qafan dəmir yolunun Ağkənd dayanacağından 7-8 km məsafədə, Zəngilan-Qafan şose yolunun 3 km-də yerləşir. Dərəli kənd rayonunun Qazançı, Ağkənd, Günqışlaq və Qafan rayonunun Gəganuş, Gomaran kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 28 ev, 97 nəfər əhali olmuşdur. Dərəli kəndində Karrar meşəsi, Eynal yeri, Maşalı dərəsi və s. yer adları vardır.

Yerli sakinlərin dediyinə görə, kənd iki təpənin arasında, dərədə yerləşdiyinə görə belə adlandırılmışdır. Kənd 2000-ci ilə qədər Qazançı kəndinin tərkibində olmuşdur.

Dərməzür – Qafan payonunda kənd adı. Gıgı kəndinin sol tərəfində, Dərməzür çayının sahilində azərbaycanlı kəndidir. Çox güman ki, əsli Dərə məzrə olmuşdur. Dərədə yerləşən suvarılan torpaq sahəsi, yaxud əkin yeri mənasındadır. 1926-cı ildə Gıgı sovetliyinin tərkibinə daxil olan bu kənddə 44 nəfər yaşamışdır. Sonralar kənd qışlağa çevrilmişdir.

Dərzili – Qafan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Darzilu kimi göstərilmişdir. 1728-ci ilə aid mənbədə Tərzili kəndidir. Zəngəzurda Burcalar-Dərzili kəndi də olmuşdur. Hər iki kənd 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən dağıdılmışdır. Toponim XIX əsrdə qışı Qarabağ düzündə, yayı Zəngəzurda keçirən bir maldar elin adından yaranmışdır.

Dəstəkərd – Sisyan rayonunda kənd. Dəstəkərd kəndi Sisyan rayon mərkəzindən 21 km cənubda, Sofulu kəndindən 4 km, Şıxlar kəndindən 7 km məsafədə yerləşən 100 evli, 500-ə qədər əhalisi olan azərbaycanlı kəndi idi. Dəstəkərd sözü Sasanilər dövründə Albaniyada feodalın şəxsi mülkü olan torpaqlar üzərində irsi mülkiyyət forması anlamında olan fars sözü "dastəkert"dən götürülmüşdür. Dəstəkert kəndi qədim yaşayış məskənlərindən olmuşdur. Kəndin yuxarısında yerləşən

köhnə qəbiristanlıqda uzunluğu 2-2,2 metrə çatan sən-duqə formalı, üstü alban əlifbası ilə yazılı qəbir daşları da bu kəndin qədim yaşayış məskəni olduğunu sübut edir. Kəndin adı 1728-ci ilə aid mənbədə İrəvan əyalətinin Sisyan nahiyəsində Dəstəgird kimi qeyd olunur. Həmin mənbədə deyilir ki, kənddə təkcə bir xristian ailəsi yaşayır. Dəstəkərd kəndində 1905-ci ildə 510, 1914-cü ildə 450, 1931-ci ildə 484, 1986-cı ildə 700 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

Dəstəkərd kəndi 1918-ci ildən erməni quldur dəstələri tərəfindən dağıdılmış, kənd əhalisi dağ yolu ilə Murxuz kəndindən keçərək, Dəmirli yaylağını aşıb, Culfa rayonunun Ləkətağ kəndinə qaçmışdır. Sonradan kənd camaatının bir hissəsi Qubadlı rayonunun Xocahan kəndinə və Füzuli rayonunun Molla Məhərrəmli kəndinə köçərək, orada məskunlaşmışlar. Onu da qeyd edək ki, 1905-06-cı illərdəki erməni-müsəlman davası zamanı Dəstəkert kəndindən 40-50 ailə köçərək, Qarabağa getmiş, indiki Yevlax rayonunun Malbinəsi və Qoyunbinəsi kəndlərində məskunlaşmışlar. Azərbaycanın xalq şairi Qasım Qasımsadənin ailəsi də bu illərdə Dəstəkert kəndindən köçmüşdür. 1933-cü ildə baş vermiş zəlzələdən sonra 40-50 ailə Dəstəkert kəndindən köçərək Cəbrayıl rayonunun İsaqlı kəndinə getmişdir.

1921-22-ci illərdə kənd camaatının bir hissəsi geri qayıdaraq, yandırılıb, dağıdılmış ata-baba yurdlarını bərpa etmişdir.

Dəstəkert kəndində XIX əsrdə molla məktəbi fəaliyyət göstərmişdir. Burada dövrün tanınmış ruhanisi, İstanbulda ali ruhani təhsili almış Şamxal Əfəndi dini və dünyəvi elmlərdən dərs demişdir. Sovet hökumətinin ilk illərində Dəstəkert kəndində ibtidai, 1952-ci ildə isə rus, erməni və Azərbaycan dillərində tədris aparılan beynəlmiləl orta məktəb açılmışdır.

Dəstəkert kəndindən 2 kiçik dağ çayı axırdı: Haça qaya çayı və Təkbarmaq çayı. Bu çaylar Sisyan şəhərinin yaxınlığında Bazarçaya tökülürdü. Təkbarmaq çayının üzərində Daş körpü adlanan 6 metr uzunluğunda, 1,5 metr enində, bütöv bir sal daşdan ibarət təbii körpü – keçid var idi.

Dəstəkert kəndinin bütün toponimləri təmiz Azərbaycan türkcəsindədir: Soyuq bulaq, Armudlu bulaq, Sap dərə, Yelli yurd, Kotan düzü, Şərbət içilən, Taxt yurd, Çəmənlik, Şıx Əhməd piri, Qara qəyə piri, Haça qaya.

1988-ci ildə Dəstəkert camaatı deportasiya olunaraq, öz etnik torpaqlarından çıxarılmışlar. Hazırda bu kəndin adamları Bakı, Sumqayıt, Naxçıvan, Mingəçevir şəhərlərində, Abşeron və Xızı rayonlarında məskunlaşmışlar.

Dəvəboynu – Sisyan rayonunda dağ adı. D.D.Paquirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda hündürlüyünün 11725 fut olduğu göstərilmişdir. Toponim dağın relyefinə uyğun olaraq yaranmışdır. Sisyan rayonunun Şəki və Sarnakunk (1946-cı ilədək Saybalı) kəndlərinin yaylaq yeri idi. Dəniz səviyyəsindən 3573 m hündürlükdə yerləşən Dəvəboynu (ermənicə Uxtasar) dağında eradan əvvəl IV-V əsrlərə aid edilən, Gəmiqaya abidələrinə oxşar qayaüstü rəsmlər vardı.

Dəvəboynu – Laçın rayonunda kənd adı. Toponim "dəvə" və "boynu" sözlərindən ibarət olub mənası kəndin yerləşdiyi ərazinin relyefi ilə əlaqədardır. Kənddə 1924-cü ildə 149 nəfərin yaşadığı bildirilir. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır.

Dəyhan – Laçın rayonunda kənd. Mıgıdərə kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 23 km-də, dəniz səviyyəsindən 1200 m hündürlükdə yerləşir. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 49 ev, 238 nəfər əhali olmuşdur. Dəyhan kəndində Maral bulağı, Qırx bulaq, Zeynal bulağı, Lətifin bulağı, Dəyhan dağı, Susuz dağı, Ağ güney, Saf dərə və s. mikrotoponimlər vardır.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, Dəyhan fars dilindəki dəhan sözündən götürülüb "ağız" mənasındadır. Kənd iki dərənin arasında ("ağzında") yerləşdiyi üçün belə adlandırılmışdır.

Dəyirmanyanı – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyində, Mıgıdərə kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənddə işgala qədər (1992) müxtəlif

sosial obyektlər var idi. 18 ev, 75 nəfər əhali olmuşdur. Dəyirmanyanı kəndində Yamac bulaq, Çəşməli, Cəddə, Məşdacının bağı, Şahqullar, Hasarlar və s. mikrotoponimlər vardır.

Keçmiş adı Dəyirmandərəsidir. Kəndi XIX əsrdə dənkanlı, imamverdiuşağı (Məlikpəyəsi kəndindən) və ibrahimuşağı (Məlxələf kəndindən) nəsilərinə mənsub ailələr Həkəri çayının qolu olan Dəyirman çayının dərəsində, köhnə dəyirmanın yanında saldıqına görə Dəyirman dərəsi, yaxud indi deyildiyi kimi Dəyirmanyanı adlandırılmışdır.

Dəymədağlı – Qafan rayonunda kənd adı. D.D.Paquirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Daqmadaqlu şəklində göstərilmişdir. Qarabağ ellərindən biri olan Kolanı türklərinin Dəymədağlı qolunun məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. XIX əsrdə Azərbaycanda Cavad, Nuxa və Şamaxı qəzalarında Dəymədağlı kəndlərinin adları ilə mənşəcə eynidir. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 12.11.1946-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Şrvenants adlandırılmışdır.

Dəymədağlı – Zəngəzurda dağ adı. D.D. Paquirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda dağın hündürlüyünün 5253 fut olduğu göstərilmişdir. Toponimin mənası eyniadlı tayfanın bu dağın ətəyində məskunlaşması ilə əlaqədardır.

Didvar – Sisyan rayonunda kənd adı. 1728-ci ildə tərtib olunmuş "İrəvan əyalətinin icmal dəftəri"ndə Sisyan nahiyəsində kənd olaraq göstərilmişdir. Qədim farsca didə "qala" və var "yer" sözlərindən ibarətdir. Qala kənd anlamındadır. Naxçıvan MR-də Didəvar, Abşeronda Dizəvar və Qazax rayonunda Didvan toponimləri ilə mənaca eynidir.

Dikpilləkən – Sisyan rayonunda dağ adı. Salvartı və Qırxqız dağlarının arasında yerləşir. Yaylaq yeridir. Toponim ərazinin relyef quruluşu pilləkənə oxşadığı üçün bu cür adlanmışdır. İslamşünas, tarixçi alim Bəhlul Behçət 1938-ci ildə nəşr olunan "Qaçaq Nəbinin tarixi" əsə-

rində bu dağdakı qalaçanın Qaçaq Nəbinin sığınacaqlarından biri olduğunu göstərir.

Diləli Müskənli – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, Bərgüşad çayının sol sahilində, Dondarlı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 5 km-də, dəniz səviyyəsindən 743 m hündürlükdə yerləşir. Kənddən 32 km məsafədə Akara dəmiryolu stansiyası yerləşirdi. Diləli Müskənli kəndi Qəzyan, Mirlər, Saray və Aşağı Mollu kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qəder (1993) orta məktəb, klub, uşaq bağçası, kitabxana və digər sosial obyektlər var idi. 72 ev, 346 nəfər əhali olmuşdur. Ərazisi 657 hektardır. Diləli Müskənli kəndində Qarovun dərə, Qarağacılıq bulağı, Kaha dərə, Orta dərə, Külli təpə, Sarılıq, Dağdağan dərə, Diləli dərəsi, Kalba Mehdi novu, Məşədi İsmayıl dərəsi, Qara qaya və s. yer adları vardır. Burada həmçinin Zaman kahası, Kəklik Bulağı kimi toponim yer adları və Şirin pir, Nərgizlik qəbiristanlığı, Salavat Təpə adlı tarixi abidələr də vardır.

Regiondakı iki Müskənli kəndini fərqləndirmək üçün biri Diləli Müskənli, digəri Teymur Müskənli adlandırılmışdır. Toponim "Diləli kəndi yaxınlığındakı Müskəli kəndi" mənasındadır. Bəzi tədqiqatçılara görə, toponimin tərkibindəki diləli komponenti kürd mənşəli deləli tayfasının adından götürülmüşdür. Kənd sakinlərinin verdiyi məlumatlara görə, kəndin adı daha əvvəllər Dinovlu Müskənli olmuş, sonra tədricən Diləli Müskənliyə çevrilmişdir. Müskən sözünü isə yerli əhali "mis olan yer" kimi yozur. Əslində isə Müskən orta əsrlərdə Özbəkistanda şəhər və əyalət adı olmuşdur. Çox güman ki, monqol işğalları (XIII əsr) və Teymurun yürüşləri zamanı Müskən əhalisinin bir qismi Azərbaycana köçərək burada məskunlaşmışdır. Müskənli "Müskəndən olanlar" mənasındadır. Yerli sakinlərin dediyinə görə, kəndin salınması XVIII əsrə təsadüf edir. Özünəməxsus poeziyası olan gözəl şair Eldar Baxış bu kənddə doğulmuşdur.

Dolulu – Zəngəzurda dağ adı. Zəngəzur silsiləsinin dağlarından biri. Cəmərli kəndinin yaylaq yeri idi. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beş-

*Eşq zor eylasə, ey
dil sana, məğlub olsan,
Söyləmə batiləm əs-
la, de ki, həqqəm, həq-
qəm.*

**Mirhəmət Seyyid
Nigari (1815-1885)**

*Bu həqiqət yoludur,
bunda bulunmaz batıl.
Batıləm söyləmə məhza,
de ki, həqqəm,
həqqəm.*

**Mirhəmzə Seyyid
Nigari (1815-1885)**

verstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda və Qafqazın hərbi topoqrafik xəritəsində (1903) Dolulu dağ şəklində göstərilmişdir. Ehtimal ki, dağda tez-tez dolu yağması ilə əlaqədardır.

Dondarlı – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının sağ sahilində, Bərgüşad silsiləsində, Hərtiz dağının ətəyində yerləşir. Dondarlı kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 4 km-də, dəniz səviyyəsindən 745 m hündürlükdədir. Ərazisindən Qubadlı-Akara şose yolu keçir. 35 km məsafədə Akara dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Dondarlı kəndi Qubadlı qəsəbəsi, Dəmirçilər, Fərcan, və Çərəli kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, 3 mağaza, ATS, məscid və digər sosial obyektlər var idi. Məscid XIX əsrin əvvəllərində tikilmişdir. Kənd 214 ev, 996 nəfərdən ibarət olmuşdur. Ərazisi 583 hektardır. Dondarlı kəndində Dağbaşı, Sarı yamac, İt uçan, Böyük gözət, Nəsir zəmisəsi, Şərif bağı, Ağ yol, Bazar düzü, Mir arxı və s. yer adları vardır. Burada həmçinin Hərtiz dağı, Ağ dərə, Allahverdi təpəsi, Bərgüşad çayı, Ağa çayı, Zərzək, Kürd qəbri, Muncuqlu təpə kimi yer adları da vardır. Kənddə ağır ocaq olan Mir Mehdi ağanın evi ziyarətgah və şəfa ocağı idi. Ağdərə adlanan yerdə yüz illərlə yaşı olan "Yel Piri" adlanan nadir Saqqız ağacı var idi.

Dondarlı toponimi qədim türkdilli Dondar tayfasının adı ilə əlaqədardır. Antik mənbələrə görə, dondarlar e.ə. V əsrdən məlumdur. Strabona, Pliniyə, Plutarxa görə Dondarlar şimali Qafqazda və Azov dənizi sahillərində yaşamışlar. Azərbaycanda orta əsrlərdə dondar etnonimindən törənən toponimlər çoxdur. Tovuz rayonunda Dondarlı və Dondar Quşçu adlı kəndlər mövcuddur. "Kitabi-Dədə-Qorqud" dastanının qəhrəmanlarından birinin adı Dəli Dondardır. Kənddəki XIX əsrə aid məscid və "Hacı Bədəl" körpüsü qorunan memarlıq abidəsi sayılırdı. Görkəmli din xadimi, şərqşünas alim Bəhlul Əfəndi Behcət Hacı Mustafa oğlu bu kənddə doğulmuşdur. İslamşünas, tətixçi alim Bəhlul Əfəndi Behcət 1938-ci ildə nəşr olunan "Qaçaq Nəbinin tarixi" əsərin-

də Dondarlı kəndinin Zəngəzur qəzasının general-mayor Həsən ağa Ağalarova məxsus olan kəndlərindən olduğunu göstərir.

Dordni – Qafan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Dortni şəklində göstərilmişdir. Qaradığa kəndindən yaranmış məntəqədir. Xalq içərisində tələffüz forması Dorni. Əsli Dörtlü. Kolagirən tayfasının dörtlü turəsinin adıdır. Mənşəcə qırçaqların Turut tayfasının adı ilə bağlıdır. 1918-ci ildə əhalisi qovulmuş və Türkiyədən gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 20.06.1949-cu il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Antaraşat adlandırılmışdır.

Dovruz – Qafan rayonunda kənd. Bölgənin ən qədim kəndlərindən biridir. Qafan rayon mərkəzindən 15 km şimal-şərqdə, Oxdar kəndinin yaxınlığında, hər tərəfdən meşələr və dağlarla əhatə olunmuş mənzərəli bir yerdə yerləşir. Dovrus kəndi qədim Ecanan mahalının ən böyük yaşayış məntəqələrindən biridir. Kəndin adı ətəyində yerləşdiyi Davruz dağının adıdır. "Urud və İskəndər qalası livalarının müfəssəl dəftəri"ndə kəndin adı "Davris" şəklində çəkilir. Dovrus kəndində IX əsrə aid qədim alban kilsəsinin qalıqları və digər yazılı daş abidələr bu kəndin qədim yaşayış məntəqələrindən olduğunu göstərən tutarlı dəlillər idi. Tədqiqatçılar bu oyma-nimi türk mənşəli xəzərlərin tavrıs tayfasının adı ilə əlaqələndirirlər. Kənddə 1831-ci ildə 61 nəfər, 1873-cü ildə 74 nəfər, 1886-cı ildə 184 nəfər, 1897-ci ildə 303 nəfər, 1905-ci ildə 268, 1914-cü ildə 297 nəfər əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə bölgənin digər azərbaycanlı kəndləri kimi Dovrus kəndi də ermənilər tərəfindən dağıdılmış, kənd camaatı Zəngilan və Qubadlı rayonlarına qaçmışdır. Kənddə 8 illik məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var idi. 1988-ci ilin noyabr ayında Dovrus camaatı deportasiya olunmuşlar.

Dovruz – Qafan rayonunda dağ adı. Toponimin mənası yaxınlığında yerləşdiyi eyniadlı kəndlə bağlıdır. Yerli tələffüz forması Dəvruz.

*Söyləmə batıləm əsla,
sana xamuşlugun
Xeyrdir, söyləsən əmma.
de ki, həqqəm, həqqəm.*

**Mirhəmzə Seyyid
Nigari (1815-1885)**

КАРТА
КАВКАЗСКАГО КРАЯ
 И ПЕРВОМУ ТОМУ
"ИСТОРИЯ ВОЙНЫ И ВЛАДЫЧЕСТВА
РУССКИХ НА КАВКАЗѢ."
 ТПО. ИМСЪ
 1870 Г.

ИДРАПОЛЪ

ЭРИВАНСКОЕ ХАНСТВО

ЭРИВАНЬ Р И Н С К А Я

БАЯЗЕТЪ

У Р Д Ы

МАКУФЪ ЧОРСЪ

И П Е Р

ИМШАДН. Л.

ОБЛАСТЬ СЕВАНГА

ОБЛАСТЬ СЕВАНГА

НАХИЧЕВАНСКОЕ ХАНСТВО

НАХИЧЕВАНСКОЕ ХАНСТВО

ОРАБЛАДЪ

ГАНЖИНСКОЕ ХАНСТВО

ЕЛИСАВ.

К

Л

М

Н

О

П

ОКРУГЪ САМУРСКІЙ

КУБА

НУХА

КУБАНСКОЕ ХАНСТВО

ШЕКИНСКОЕ ХАНСТВО

Баскаль

БШЕНАЗА

ВПОЛЬ

ШИРВАНСКОЕ ХАНСТВО

РАБАХЪ

Степь Нарвабская

Степь Муранская

ТАЛЫШЕЦЫ

Мурзе

СЕНКОРАТЪ

Dulus – Sisyan rayonunda kənd adı. Sisyan rayon mərkəzindən 7 km cənub-şərqdə, Bazarçayın sağ qolu olan Əyri çayın sahilində yerləşmişdi. 1590-cı ilə və 1728-ci ilə aid mənbələrdə Tulus kimidir. Qədim türk mənşəli Tulus tayfasının adını əks etdirir. Bu tayfa Bayat və Türkeş tayfaları ilə qohumdur. Altayda yaşayan toloslar (bəzi mənbələrdə talaslar) XIII-XIV əsrlərdə Çingiz xanın və Əmir Teymurun yürüşləri zamanı Qafqaza gəlmişlər. Cəbrayıl rayonundakı Tulus kənd adı ilə mənşəcə eynidir. Kənddə 1886-cı ildə 176, 1905-ci ildə 596, 1914-cü ildə 390 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə kəndin əhalisi qovulmuş və Türkiyədən gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir.

Düz qışlaq – Mıqrı rayonunda kənd adı. Toponim "düz" və "qışlaq" sözlərindən ibarət olub, mənası kəndin yerləşdiyi ərazinin relyefi ilə əlaqədardır. Xarabalıqları indiki Qarçevan qəsəbəsinin yaxınlığındadır. 1926-cı ildə qışlaqda 7 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır.

Ecanan – Zəngəzurdə orta əsrlərdə mahal adı. İndiki Qafan rayonunun ərazisinin bir hissəsinə uyğun gəlir. Ecanan mahalı Zəngəzur qəzasının 4-cü sahəsinə aid idi. Baydaqdan başlamış Dörtü və Şabadinədək olan kəndlər: Təcəddin, Almalıq, Yeməzli, Axtaxana, İncəvar, Paşa kəndi, Xələc, Molla Uruzbər qışlağı, Taxta kənd, Turabxanlı, Noraşennik, Çobanlı, Oxtar, Hürmas, Qaradğa, Hünüt, Ağgöl, Dörtü, Şabadin, Kisar, Giləmeşə, Kollu, Qışlaq bu bölgəyə daxil idi.

Ecanan çayı – Qafan rayonunda çay adı. Axarı boyunca içərisindən keçdiyi kəndlərin adı ilə Xələc çayı və Oxdar çayı da adlanır. Bərgüşad dağlarından başlayır və Baydaq kəndi yaxınlığında Oxçu çayı ilə birləşir. Uzunluğu 29 km XX əsrin əvvəllərinə aid mənbədə Qecanan çayı kimidir.

Eşşəkmeşdan Aşırımı – Zəngəzur silsiləsində dağ aşırımı. Naxçıvan MR-ın Ordubad rayonu ilə Qafan rayonunun sərhədindədir. Keçmişdə maldar elatların yaylaq kimi istifadə etdikləri aşırımın üstü həqiqətən də meşdanı xatırladan böyük hamar sahədən ibarətdir. Yer-

li məlumata görə, yaylağa gələnlərin qoşqu heyvanlarını əsasən eşşək təşkil etdiyi üçün aşırım belə adlanıb. Eşşəkləri adətən müəyyən müddətə burada dincə buraxırdılar və həmin əraziyə də Eşşək meydanı deyirdilər. Eyniadlı başqa bir aşırım da Laçın və Sisyay rayonlarının sərhədindədir.

Eynəzir (Əynəzir) – Mıqrı rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Eynazur, yaxud Ernazır şəklində göstərilmişdir. Rayon mərkəzindən 16-18 km şimal-şərqdə, Nüvədi kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Kənddə 1914-cü ildə 562 nəfər, 1922-ci ildə 207 nəfər, 1931-ci ildə 219 nəfər azərbaycanlı əhali olmuşdur. XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd ləğv edilmiş, azərbaycanlı əhali Nüvədi kəndinə köçürülmüşdür. Qaraqoyunların qollarından (Bayramlı, Ayınlı, Əynəzir, Hacılı və Duxanlı) olan Əynəzir tayfasının məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır.

Eyvazlı – Qubadlı rayonunda kənd. Dağlıq ərazidə, Bərgüşad çayının sahilində, Novlu kənd inzibati ərazi mərkəzinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 30 km-də, dəniz səviyyəsindən 1400-1800 m hündürlükdə yerləşir. Kənd Gorus-Qafan şose yolunun yaxınlığında, Şahverdilər və Qədili kəndləri ilə qonşuluqdadır. Kənddə işğala qədər (1993) natamam orta məktəb, klub, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 14 ev, 30 nəfər əhali olmuşdur. Eyvazlı kəndində Qarağac bulağı, İbrahim bulağı və s. yer adları və körpü var idi. Azərbaycan SSR-in Nazirlər Sovetinin və Ali Sovetin sədri olmuş professor Məmməd İsgəndərov və Müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Müdafiə naziri general Valeh Bərdadlı Eyvazlı kəndində dünyaya gəlmişlər. Yerli məlumata görə, yaşayış məntəqəsini vaxtilə Cənubi Azərbaycandan gəlmiş eyvazlı nəslinə mənsub ailələr saldıqı üçün belə adlanmışdır. Eyvazlılar Qızılbaş tayfa birliyinə daxil olan şahsevənlərin tək-tək tirəsinə mənsub ailələr olmuşlar. Beyləqanda və Goranboyda Eyvazlılar, Ağdam rayonunda Eyvazlı adlı kəndlər mövcuddur.

Əbdüləlilər – Gorus rayonunda kənd adı. Kəndin əsasını qoyan Əbdüləli adlı şəxsin nəslilə əlaqədar yaranmışdır. 1907-ci ildə 145 nəfər azərbaycanlı əhalisi olmuşdur. Əhali heyvandarlıq və əkinçiliklə məşğul olmuşdur. 1918-ci ildə erməni quldur dəstələri tərəfindən dağıldığı güman edilir.

Əbilcə – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının sağ sahilində, dağətəyi ərazidədir. Ulaşlı kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 17 km-də, dəniz səviyyəsindən 730 m hündürlükdə yerləşir. 14 km məsafədə Həkəri dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Kəndin ərazisindən Qubadlı-Həkəri şose yolu keçirdi. Əbilcə kəndi Ulaşlı, Kavdadır, Qaralar, Tinli və Qiyaslı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) kitabxana, tibb məntəqəsi və digər sosial obyektlər var idi. 26 ev, 93 nəfər əhali olmuşdur. Əbilcə kəndində Uzun dərə adlı yer adı, Süleyman Ağanın ziyarətgahı adlı inanc yeri və qədim qəbiristanlıq vardır.

Toponim Əbil şəxs adından və kürd dilində məkan, yer bildiren -cə şəkilçisindən ibarət olub, "Əbilə məxsus yer" mənasını bildirir. Kənd Əbilcə adlı sahədə salındığına görə belə adlanmışdır.

Qafan rayonunda
Oxçu qalası –
Zəngəzurdakı beş
Babək qalasından biri

Əbül Güney – Sisyan rayonunda dağ zirvəsinin adı. Əbül adlı şəxsə məxsus olan güney mənasındadır. Ermənilər bu toponimi kalka yolu ilə erməniləşdirərək Arevabul (ermənicə arev "yamac", "güney" və Əbul şəxs adından) adlandırırlar.

Əcili – Qafan rayonunda kənd adı. Qafan şəhərindən 21 km şimal-qərbdə, Əfsərli çayının sağ sahilində yerləşirdi. XIX əsrdə Müsəlləm, Tünüs və Şotalı obalarından ibarət idi. Kənddə 1886-cı ildə 153, 1905-ci ildə 340, 1914-cü ildə 400, 1931-ci ildə 76 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə kənd daşnaklar tərəfindən dağıdılmış, əhalisi Ordubada qaçmışdır. 1921-ci ildə əhalinin bir hissəsi geri dönərək kəndlərini bərpa etmişdir. Kənddə kolxoz, yeddi illik məktəb, klub,

kitabxana var idi. 1960-cı ildə kənd ləğv edilmiş, əhali si qonşu Müsəlləm kəndinə köçürülmüşdür. Toponimin mənası dəqiqləşdirilməmişdir.

Əfəndilər – Qubadlı rayonunda kənd adı. Həkəri çayının sol sahilində, İncə düzündədir. Həməzəli kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 24 km-də, dəniz səviyyəsindən 731 m hündürlükdə yerləşir. 25 km məsafədə Akara dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Ərazidən Laçın-Akara şose yolu keçir. Əfəndilər kəndi Mərdanlı, Yusifbəyli, Yuxarı Mollu və Cəbrayıl rayonunun Dağ Tumas kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 140 ev, 520 nəfər əhali olmuşdur. Ərazisi 440 hektar idi. Əfəndilər kəndində Sarı təpə, Qara Güney, Çələbi dəvəsi, Söyüdlü kanalı, Yəhər daş və s. yer adları vardır. Burada Qulu bulağı və Həkəri çayı kimi toponimlər və Çələbi ocağı, Hacı Qaraman, Xaləddin baba piri kimi ziyarətgahlar vardı. Kənddə Hacı Qasım Çələbi, Alı Çələbi və Həməzə Çələbi kimi din xadimləri də olmuşdur.

Keçmiş adı Türk Əfəndilərdir. Yerli əhalinin verdiyi məlumata görə, vaxtilə Türkiyənin Qaramanlı vilayətindən gəlmiş Məmməd Əfəndi adlı bir nəfər bünövrəsini qoyduğuna görə kənd onun adı ilə adlanmışdır. Bu tayfa kənddə XVIII əsrdə məskunlaşıb. XIX əsrdə kəndin yaxınlığında Kürd Əfəndilər adlı kənd də mövcud olmuşdur.

Əfsərli – Qafan rayonunda kənd adı. Əslində kəndin dəqiq adı Afşarlıdır. Afşarlar isə tanınmış türk tayfalarından biridir. Bu sözlə bağlı Qərbi Azərbaycanda kifayət qədər toponim vardır. Erməni mənbələrində kəndin adı Avsarlu kimi göstərilir. Toponim Səlcuq oğuzla-

Sisyan rayonunda
alban məbədi

rının Avşar tayfasının adı ilə əlaqədardır. Əfsərli kəndi Qafan şəhərindən 22 km aralı, Qxçuçayın sağ qolu olan Əfsərli çayının sahilində meşəli-dağlıq ərazidə salınmışdı. Kənddə 1897-ci ildə 92 nəfər, 1939-cu ildə 76 nəfər, 1959-cu ildə 101 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1960-cı ildə əhalisi Müsəlləm kəndinə köçürülmüş və kənd ləğv edilmişdir.

Əfsərli – Qafan rayonunda çay. Oxçu çayının sağ qoludur. Toponim avşar tayfasının adı ilə bağlıdır.

Əhmədağa – Gorus rayonunda kənd adı. Dağətəyi azərbaycanlı kəndi olmuşdur. Qarnizor kəndinin 2-3 kilometrliyində yerləşirdi. 1918-ci ildə dağıdılmışdır. Şəxs adından yaranmış toponimlərdəndir.

Əhmədli – Laçın rayonunda kənd. Ağoğlan çayının (Həkəri çayının qolu) sahilində, Qarabağ yaylasındadır. Əhmədli kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 56 km-də, dəniz səviyyəsindən 1650 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığında Minkənd çayı axır. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, xəstəxana, mağaza, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 234 ev, 941 nəfər əhali olmuşdur. Əhmədli kəndində İşıqlı dağı, Canqutaran dağı, Məcnun bulağı, Beş bulaq, Baş bulaq, Sarı bulaq, Şor bulaq, Mədə suyu və s. yer adları vardır. Kənddə bir Alban türbəsi və XVII əsrə aid vəng məbədi vardır.

Keçmiş adı Molla Əhmədlidir. Yerli məlumatlara görə, Molla Əhməd XIX əsrdə Qaryagin (indiki Füzuli rayonu) qəzasından gələrək bu kəndin bünövrəsini qoymuşdur. Kənd əvvəllər hazırda Varazgun yeri deyilən ərazidə olmuş, XIX əsrin II yarısında buraya köçmüşdür. Rayon ərazisində eyniadlı mineral bulaqlar da var.

Əkərək mis mədənləri – Mıqrı rayonunda qəsəbə. Qarışq yaşayış məntəqəsidir. 1953-cü ildən sonra qəsəbə adlanıb. Rayon mərkəzindən 9 km cənub-qərbdə Araz çayının sol sahilindədir. 1931-ci ildə 11 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. Həkəri sözündən törəmə isim olub tayfa adı bildirir. Bax: Aqarak.

Əkərli (Həkirli) – Gorus rayonunda kənd adı. Əhalisi əkinçilik və maldarlıqla məşğul olmuşdur. 1886-cı

ildə burada 170 nəfər, 1905-cı ildə 253 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. Toponim Həkkəri tayfasının adından götürülmüşdür. 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən kənd dağıdılmış, əhalisi Laçın və Qubadlı rayonuna qaçmışdır.

Ələkçi – Laçın rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Şamkənd kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 64 km-də yerləşir. Kəndin ərazisindən Ələkçi çayı axır. Zəngin ci-və yataqları və mineral suları ilə məşhurdur. Kənddə işğala qədər (1992) müxtəlif sosial obyektlər və 81 ev, 452 nəfər əhali olmuşdur. XIX əsrdə Qasımuşağı (və ya Kürdhacı) adlı tayfanın oturaqlaşması nəticəsində yaranmışdır. Kəndin adı həmin tayfaya məxsus olan Ələkçi nəslinin adı ilə bağlıdır.

Ələkçi – Gorus rayonunda kənd adı. Zəngəzur qəzasında yaşamış kürd mənşəli Qasımuşağı (başqa adı Kürd Hacı) tayfasının qışlaqlarından (Ərikli, Ələkçi və Şam) birinin adıdır. Kənddə 1886-cı ildə 140, 1905-ci ildə 160 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağılmışdır.

Əliçapan daş – Qubadlı rayonunun Mahrüzlu kəndi ərazisində ziyarətgah. Rəvayətə görə, buradakı daşın üzərində olan çapıqlar İmam Əlinin qılıncı ilə çapılmışdı. Guya vaxtı ilə ərəblər Azərbaycan torpaqlarından keçərkən həmin daşda at ayağının və insan ayağının izləri qalmışdır. Əliçapan daş yerli əhali tərəfindən müqəddəs məkan hesab olunur, buraya nəzir qoyurdular.

Əlidərə – Mıqrı rayonunda kənd adı. Digər adı Əlidarı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Ali-dara şəklində göstərilmişdir. Bu topluda eyni zamanda Əlidərə aşırımının da adı qeyd olunur. Əlidərə kəndi Mıqrı rayon mərkəzindən 12 km cənub-şərqdə, Araz çayının sahilində yerləşirdi. 1918-ci ildə əhalisi qovulmuş, lakin 1926-cı ildə qayıtmışdır. 1988-ci ildə kəndin əhalisi yenidən Azərbaycana qovulmuşdur. Kənd "Əli dərə" adlı çökəkədə yarandığına görə həmin dərənin adını qəbul etmişdir. Həmin dərədə yerləşən və Əlidərə adlanan göl isə XX əsrin 30-cu illərində Alidzor adlan-

dırılmışdır. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı ilə 1991-ci ildən sonra kəndin adı dəyişdirilərək Alvank adlandırılmışdır.

Əliqulukənd – Gorus rayonunda kənd adı. Gorus şəhərindən 8 km məsafədə, Goru və Muğancıq kəndlərinin qonşuluğunda yerləşir. Toponim Əliqulu adlı şəxsin bina saldığı kənd anlamındadır. 1831-ci ildə Türkiyədən gəlmə ermənilər yerləşdirildikdən sonra qarışıq kəndə çevrilmiş, XIX əsrin sonlarında isə tam erməniləşdirilmişdir. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 01.06.1940-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Azataşen adlandırılmışdır.

Əliquluuşağı – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, Bərgüşad çayının sol sahilində yerləşmişdir. Əliquluuşağı kəndi eyniadlı kənd ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 15 km-də yerləşir. 45 km məsafədə Akara dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Kəndin 6 km-də Qubadlı-Gorus şose yolu keçir. Əliquluuşağı kəndi Məlikəhmədli, Teymur Müşkanlı, Qundanlı, Davudlu, Gürcülü kəndləri və Gorus rayonun Xinzirək kəndi ilə qonşudur. Kənd Səlk dağı, Yazı düzü, Taya daş, Çürük dağ əraziləri ilə əhatə olunmuşdur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, 2 kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, çay evi və digər sosial obyektlər var idi. 45 ev, 175 nəfər əhali olmuşdur. Əliquluuşağı kəndində Nəbi bağı, Quru dərə, Qızıl qaya, Ağca yazı, Tənəkli dərə, Qara qaya, Qaraçı yurdu, Çay bağları, Qala altı, Vəli düzü, Şiş qayalıq, Hamar dərə, Yolaşan, Çinar bağlar, Orta dərə, Dar dərə, Balaban təpə, Pələngölən, Oguz qəbiristanlığı və s. yer adları və çoxlu bulaq vardır. Kənddə Göy qala (V əsr), Laləzar körpüsü, Oguz qəbiristanlığı, Allahverdi bulağı (1834), Paşa bulağı (1885), Mağara ibadətqah (Kisə kaha) (I-V əsrlər), İmamzadə piri, Həcətkə ocağı kimi tarixi abidələr var idi.

Keçmiş adı Qarabaşlıdır. İndiki kəndin yerləşdiyi ərazidə yaşayış təxminən 5 əsr əvvəl yaxın ərazidə yaşayan ailələrin bura köçüb gəlməsi ilə başlamışdır. Kəndin ərazisində müxtəlif qazıntı işləri aparılarkən çoxlu sayda qədim yaşayış yerləri, küp qəbirlər, alətlər,

məişət alətləri və s. tapılmışdır. Toponim Əliqulu (şəxs adı) və uşağı sözlərindən ibarət olub, "Əliqulunun törəmələri, Əliqulunun nəslindən olanlar" mənasını bildirir. Qarabaşlı kəndindən buraya köçmüş ilk ailələr əliqulu-uşağı nəslindən olduğuna görə yaşayış məntəqəsi belə adlanmışdır. Başqa bir versiyaya görə kəndin əsasını qonşu Qarabaşlı kəndindən olan Əli və Qulu adlı iki qardaş qoymuş və kəndin ilk sakinləri bu iki qardaşın törəmələri olmuşlar. Yerli sakinlər kəndə Alıquluuşağı da deyirlər.

Əlili – Sisyan rayonunda kənd. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Alilu şəklində göstərilmişdir. Rayonun Comərdli və Ərəfsə kəndlərinin yaxınlığında yerləşirdi. Ehtimal ki, Əlili kəndin əsasını qoymuş nəsil adıdır. Yazılı mənbələrdə 1590-cı ildən məlumdur. 1728-ci ildə tərtib edilmiş "İrəvan əyalətinin icmal Dəftəri"ndə Sisyan nahiyəsində kənd kimi qeyd olunmuşdur. Həmin mənbədə deyilir ki, kənddə 3 müsəlman kişi və 1 subay oğlan yaşayır. 1831-ci ildə İranın Xoy və Salmas vilayətlərindən gəlmə ermənilər yerləşdirildikdən sonra qarışıq kəndə çevrilmiş, XIX əsrin sonlarında isə tam erməniləşdirilmişdir.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 03.01.1935-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Salvard adlandırılmışdır.

Əlimərdanlı – Laçın rayonunda kənd adı. Toponim şəxs adı ilə əlaqədar yaranmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 128 nəfərin yaşadığı bildirilir. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır.

Əlişar – Sisyan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Əlişar şəklində göstərilmişdir. Bax: Əlişar kəndi.

Əmirxanlı – Zəngilan rayonunda kənd. Vejnəli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyində, rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 30 km-də, dəniz səviyyəsindən 800 m hündürlükdə yerləşir. Kənddən 2 km məsafədə Araz çayı axır. Kəndin qərbində Qala daşı, şərqində isə Vəlixanlı yüksəkliyi yerləşir. 500 m məsafədə Ələt-Minci-

van-Culfa şose yolu keçirdi. 6 km məsafədə Bakı-Naxçıvan dəmir yolunun Ağbənd stansiyası yerləşirdi. Əmirxanlı kəndi Vejnəli, Bartaz kəndi və Bartaz qəsəbəsi ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) ibtidai məktəb, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 13 ev, 50 nəfər əhali olmuşdur. Əmirxanlı kəndində Humay daşı, Daşlı yoxuş, Vəlixanlı, Göy bənd, Narlıq dərəsi, Fındıqlı dərə, Fındıqlı çeşməsi, Səlimxan çeşməsi və s. yer adları vardır.

Yerli sakinlərin məlumatına görə, vaxtilə bu kəndin sakinləri puşənli adlanırdılar. Çox güman ki, Qafan rayonunun Puşan kəndindən gəlmiş ailələr olduğundan bu cür adlanmışlar. Kənd şəxs adı ilə Əmirxan adlandırılmışdır. Bəzi tədqiqatçılar kəndin adının Şahsevənlərin əmirxanlı tirəsi ilə bağlı olduğunu qeyd edirlər.

Əmirəqar – Mığrı rayonunda kənd adı. Qalıqları rayon mərkəzindən 9-10 km şimal-qərbdə, Mığrı çayının orta axarında, Lök kəndinin yaxınlığındadır. 1926-cı ildə burada 42 nəfər, 1931-ci ildə 67 nəfər azərbaycanlı və 1 nəfər erməni yaşamışdır. 1930-cu ildə kənd ləğv edilmiş, əhalisi əsasən qonşu Lök kəndinə köçürülmüşdür.

Əmir şəxs adından və monqol dilində qər "yurd", "düşərgə" sözündən ibarətdir. Erməni mənbələrində Amrakar kimi göstərilir. ("kar" ermənicə daş anlamındadır) Kəndin adının Əmrah daşı şəklində işlədilməsi səhvdir.

Ərdəşəvi – Laçın rayonu ərazisində dağ. Ehtimal ki, düzgün forması Ərdəşəvə. Toponimi kürd dilində ardaş (ardıc ağacı) və va (yer) sözlərindən ibarət olan (-a bitişdirici saitdir) "ardıclı dağ" mənasında izah edirlər.

Ərdəşəvi – Laçın rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, Həkəri çayının sağ sahilindədir. S.Zelinskiyin 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестиан в Зангезурском уезде Елизаветпольской губернии" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində bu kəndə məxsus olan Haxnəzər, Dərəkənd və Qızxanlı obalarının adını çəkir. Təzəkənd kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir.

Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 40 km-də, dəniz səviyyəsindən 1500 m hündürlükdə yerləşir. Yaxınlığında Laçın-Kəlbəcər şose yolu keçir. Ərdəşəvi kəndi Təzəkənd, Haxnəzər, Qozlu, Fingə, Vağazin, Bozğuney, Kalafalıq, Bülündüz, Pircahan, Seyidlər, Alıqlu, İpək, Aybazar kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, musiqi məktəbi, poçt, ATS, mədəniyyət evi, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 280 ev, 770 nəfər əhali olmuşdur. Ərdəşəvi kəndində Lalalı, Sarı baba, Qırxqız, Yəhər tərə, Pərinc dərəsi, Kiçik çayının dərəsi, Abdüləlinin dərəsi, İstisuyun dərəsi, Çoban Alının düzü, Mərəyin düzü, Atboynu sınan, Dik daş, Tənha daş, Qaynar bulaq Ulas bulağı, Səlçik bulağı və s. yer adları vardır.

Toponim Ərdəşəvi dağının adı ilə bağlıdır. Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, kəndin adı böyük das mənasını verir.

Ərdəşəvi – Laçın rayonu ərazisində çay adı. Şəlvə çayının qolu. Ərdəşəvi dağının adı ilə adlanmışdır.

Ərəb – Laçın rayonunda kənd adı. Dağətəyi ərazidir. Fətəlipəyə kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 18 km-də, dəniz səviyyəsindən 1250 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin 6 km qərbindən Laçın-Qubadlı-Akara şose yolu, şərqindən Xırda çay, qərbindən 9 km məsafədən Həkəri çayı keçir. Ərəb kəndi rayonun Unannovu, Ağanus, Turşsu, Karovuz, Fətəlipəyə, Mığıdərə və Şuşa rayonunun Qaladərəsi kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) 4 ev, 16 nəfər əhali olmuşdur. Ərəb kəndində Qamıçlı, Meyinkahası, Hovuzunbulağı, Palçıxlı, Bostan dərəsi, Mahmudbulağı, Sarıyal və s. yer adları vardır.

Yaşayış məntəqəsini Bağırbəyli tayfasına mənsub ailələr Ərəbdüzü adlanan yerdə salmışdır. Düzün adı isə ərəb etnonimi ilə bağlıdır. Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, burada ərəb döyüşçüsü dəfn edilmişdir və qəbir yerini Kol piri adlandırırlar. Mənbələrdə VIII-IX əsrlərdə xilafətin sərhədlərini qorumaq və yerlərdə hakimiyyətini möhkəmlətmək məqsədi ilə Azərbaycana

“Bizim hər şeyimiz - pulumuz, əmlakımız, silah daşımaya qadir adamlarımız var. Yalnız ölkəmizə rəhbərlik edənimiz yoxdur. Allahdan çox arzu edirik ki, bu arzumuz da yerinə yetirilsin. Sizin gəlişiniz naminə əmlakımızla, qanımızla və canımızla sizə xidmət etməyə hazırıq”.

Zəngəzur məliklərinin I Pyotra məktubundan.
(Ezov.Q.A. 1898)

İran İngiltərənin təhriki ilə 1826-cı ildə müharibəni yenidən qızışdırdı, Gəncəni, Lənkəranı, Şirvanın bir hissəsini, Qarabağı tutaraq Şuşa qalasını mühasirəyə aldı. Elə həmin ilin yayında kömək alan rus qoşunları həlledici hücumu keçərək İran qoşunlarını geriə oturdular. Ən qanlı döyüşlər isə İrəvan xanlıqı ərazisində gedirdi. İrəvan sərdarı Məmmədqulu xan və onun qardaşı Həsən xan qəhrəmanlıqla müqavimət göstərirdilər.

“Zəngəzur”
kitabından

40 min ərəb ailəsi köçürülmüşdür. Bu kənd Qafqazdakı çoxsaylı ərəb mənşəli yaşayış məntəqələrindən biridir.

Ərəbəlz – Qafan rayonunun Ecanan bölgəsində kənd adı. Rayonun Gəganuş və Veçəkan kəndləri arasında yerləşirdi. Ərəblər yaşayan yer mənasındadır.

Ərəbxana – Gorus rayonunda kənd adı. Ərəb etnonimindən və farsca xana – "ev", "tikinti" sözündən ibarətdir. Azərbaycana köçürülmüş və sonralar azərbaycanlaşmış ərəb tayfalarının məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Kənddə 1905-ci ildə 249 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağılmışdır.

Ərəbli – Laçın rayonunda kənd adı. Toponim ərəblərin bu ərazilərə gəlişindən sonra yaranan etnonimlərlə eyni mənəlidir. Kənddə 1924-cü ildə 24 nəfərin yaşadığı bildirilir. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır.

Ərəfsə – Sisyan rayonunda kənd. Sisyan rayonunun cənub-qərbində rayon mərkəzindən 20 km məsafədə yerləşən qədim azərbaycanlı kəndidir. "Ərəfsə" sözünə ilk dəfə xet dilində eradan öncə rast gəlinib və kiçik ölkə, qala mənasını daşıyır. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, Ərəfsə adının türk mənşəli Kəngərli tayfasının adı ilə bağlılığı da ehtimal olunur. Həm Culfa rayonunun ərazisindəki Ərəfsə kəndi, həm də Sisyan rayonundakı Ərəfsə kəndi Kəngərliyə Sofulu tayfasına mənsub ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. 1590-cı ilə aid Türkiyə arxiv sənədlərində Ərəfsə və Ərəfsəcik kəndlərinin adları çəkilir. Çox güman ki, bu kəndlər Culfa və Sisyan rayonundakı Ərəfsə kəndləridir. Maraqlıdır ki, hər iki kəndin camaatı digər kəndi "O üz Ərəfsə" adlandırır.

Ərəfsə kəndinin ərazisində yerləşən üstü Alban əlifbası ilə yazılı sənəduqə formalı onlarla qəbir daşları, ərəb əlifbası ilə yazılı erkən orta əsrlərə məxsus qoç heykəlli qəbir daşları, Taxtakörpü çayının üzərindəki tağbənd formalı daş körpü, Qızıl kilsə adlanan qədim Alban məbədi və s. abidələr kəndin qədimliyini sübut edən tutarlı faktlardır.

Ərəfsə kəndinin toponimləri də qədim türk-oguz mədəniyyəti ilə bağlıdır: Teymur yurdu (Əmir Teymurun

hərbi düşərgəsinin burada yerləşdiyi güman edilir), Uz qəbri, Şotlanlı yurdu, Camal qalası, Mərcanlı çuxuru, Qaçaq Süleyman bulağı, Mustafa bulağı, Sarı yataq, Qaraoğlan vurulan yer, Salvartı dağı və s.

"Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri"ndə (1728-ci ildə) Ərəfsə kəndində iki müsəlman və bir xristian ailəsinin yaşadığı göstərilir (30, 236). Ərəfsə kəndində 1831-ci ildə 19 nəfər, 1873-cü ildə 169 nəfər, 1886-cı ildə 154 nəfər, 1905-ci ildə 440 nəfər, 1914-cü ildə isə 300 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır.

1918-ci ilin 21 sentyabrında Andranikin quldur dəstəsi qonşu Zabazadur, Ortogiz, Murxuz, Comərdli kəndləri kimi, Ərəfsə kəndini də vəhşicəsinə dağıtmış, bir gündə Ərəfsə kəndindən 192 adamı qətlə yetirmişdir. Ərəfsə camaatı Culfa rayonunun Qazançı, Naxçıvanın Küzlüt kəndlərində məskunlaşmışdır. Ərəfsə camaatı yalnız 1930-31-ci illərdə Sisyana qayıtmış və tamamilə yandırılmış Ortogiz kəndinin camaatı ilə birlikdə Ərəfsə kəndində məskunlaşmışlar. Zabazadur kəndinin camaatı isə köçərək, Orta Asiyaya getmişdir.

Ərəfsə kəndində ibtidai məktəb 1930-cu ildə açılmış, 1978-ci ildə isə 8 illik məktəbə çevrilmişdir.

Kənddə 1931-ci ildə kolxoz yaradılmış, kollektiv təsərrüfat "Kirov kolxozu" adlandırılmışdır. Kolxoz 1970-ci ildə qonşu azərbaycanlı kəndi Comərdli və erməni kəndi Tasik kolxozları ilə birləşdirilərək mərkəzi Tasik kəndi olmaqla sovxozla çevrilmişdir.

1988-ci ilin qarlı, çovğunlu dekabr ayında erməni millətçilərinin silahlı hücumu nəticəsində Ərəfsə camaatı ata-baba yurdlarını, illərcə yığdıqları var-dövləti tərk edib, piyada Gomur dağını aşaraq, Şahbuzun Kolanlı kəndinə pənah gətirdi. Hazırda Ərəfsə camaatı Naxçıvan MR-də, Abşeron rayonunda, Bakı və Sumqayıt şəhərlərində məskunlaşmışdır. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 03.07.1968-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Arevis adlandırılmışdır.

Ərikli – Laçın rayonunda kənd. Kürdhacı kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 58 km-də yerləşir. Ərikli kəndi şərqdən Şamkənd, cənub-qərb və cənubdan Kürd-

Gəncə xanı Cavad xan və İrəvan xanı Hüseynqulu xan və onun qardaşı Həsən xan axıra qədər ruslara müqavimət göstərdilər, mərdliklə vuruşdular. Gürcü əsilli rus generalı Sisiyanovla Cavad xanın məktublaşması bu baxımdan çox ibrətamizdir.

"Azərbaycan tarixi"
kitabından
(I cild, 1994)

...Qızılbaşlar gəlib Araz çayından keçdikləri zaman (15 iyun 1826) çayda çimən bir neçə qazağı öldürdülər. Qarabağlıların məsləhət və məşvərəti ilə, oradan Gorusdakı batalyonun üzərinə yeridilər. Batalyona da hökm olunmuşdu ki, durmadan və ləngimədən Qalaya (Şuşaya) hərəkət etsinlər. Gorunzur yaxınlığında qızılbaş qoşununa rast gəldilər. Orada mühəribə oldu. Soldatlara macal vermədilər. Bəzisini iti qılınca dan keçirdilər, bəzisini də əsirlik kəməndinə saldılar.

...Polkovnik Nazimkani və mayor Kovlenskini, sair zabıt və əsir edilən soldatlarla Fətəli şahın hüzuruna göndərdilər...

**Mirzə Camal
Qarabağlı,
“Qarabağ tarixi”**

hacı, şimal-qərbdən Muncuqlu, şimaldan Aşağı Qarasaqqal və Yuxarı Qarasaqqal kəndləri ilə qonşudur. Kənd Keşik dağı və Qozlu çayının şərqində yerləşmişdir. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 110 ev, 718 nəfər əhali olmuşdur. Ərikli kəndində Şanazər yüyürən, Çuxurlar, Araxış Sarı daş, Göl yeri, Sərf tələ, Qoyudqıran, Dərviz qaya, Quru göl, Buxarının boynu, Alçalıq, Tubulğalıq, Qətər qaya, Alı bəyin bulacağı və s. yer adları vardır. Kəndin cənubunda Alban məbədi, daşdan yonulmuş qoç heykəllər və həmin dövrə aid yazılı daş kitabələr vardır.

Toponimin kəndin Kürdhacı kəndindən çıxmış Qasım-uşağı tayfası tərəfindən ərik bağları olan yerdə salınması ilə əlaqədar yaranması fikri tamamilə yanlışdır.

Yerli məlumatlara görə əsası Sisyan rayonunun Arıqlı (Ərikli) kəndindən gələn ailələr tərəfindən qoyulduğundan kəndə Sisyandakı Əriklinin adı verilmişdir. Bizim fikrimizcə, etnotoponim Ağqoyunlu tayfa birliyinə daxil olan Arıqlı tayfasının adı ilə bağlıdır.

Ərikli – Sisyan rayonunda kənd adı. Bax: Arıqlı.

Ərikli dağı – Naxçıvanla Sisyan rayonunu bir-birindən ayıran dağlardan biridir. Ərikli kəndinin adından götürülmüşdür.

Ərvəyən – Laçın rayonunda kənd adı. Toponimin mənası dəqiqləşdirilməmişdir. Kənddə 1924-cü ildə 44 nəfərin yaşadığı bildirilir. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır.

Əsgülüm – Zəngilan rayonu ərazisində dağ. Beşdəli kəndinin şimalında, Oxçu çayının sahilindədir. Bəzi tədqiqatçılara görə, toponim Azərbaycan dilindəki əski (qədim, köhnə) və ulum, ulam (keçid) sözlərindən ibarətdir. El arasında Ərzirum dağı da adlanır.

Əskili çayı – Qafan rayonunda çay. Əskülüm kəndinin içərisindən keçdiyinə görə belə adlanmışdır. Mənşəcə Əsgülüm dağı və Əskilüm kəndi ilə eyni köklü toponimdir.

Əskilüm – Qafan rayonunda kənd adı. Qafan şəhərindən 21 km cənub-şərqdə, Oxçuçayın sağ sahilində, dağın ətəyində Əskili adlanan çayın 2 km-də ölü kənd-

dir. Qafqazın 5 verstlik xəritəsində göstərilmişdir. Kəndin adı Azərbaycan dilində əski "köhnə", "qədim" və türk dillərində olum -(olom) "keçid" sözlərindən ibarətdir. Əskilum dağının adından götürülmüşdür.

Əyin – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərəzidedir. Çardaqlı kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Əyin kəndi Xələc, Çardaqlı və Cibikli kəndləri ilə qonşudur. Əyin kəndində işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi və digər sosial obyektlər var idi. 55 ev, 165 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Səncər dağı, Armudluq, Cayzəmi, Fındıqlıq, Həcər bulağı və s. yer adları, Xələc Səngəri, Alban türbəsi kimi maddi-mədəniyyət abidələri də vardır. Xalq yazıçısı, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Süleyman Rəhimov Əyin kəndindəndir.

Yaşayış məntəqəsini keçmiş Hacılı kəndindən (hazırda Qubadlı şəhərinə birləşdirilmişdir) köçmüş ailələr Əyin dağında (indiki Səngər dağı) saldıqına görə belə adlanmışdır. Dağ isə öz adını buradakı bulağın adından almışdır. Toponim qismən təhrifə uğramışdır. Əslində əyneyn (ərəbcə "göz, bulaq, çeşmə") olmalıdır.

Əynəzir – Mıqrı rayonunda kənd adı. Bax: Eynəzir kəndi.

Əyrik – Laçın rayonunda kənd. Əvvəlki adı Əyərək. Qarabağ silsiləsinin yamacındadır. Köhnəkənd kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənddə işgala qədər (1992) 11 ev, 55 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Söyüdlü bulaq, Çalçıxan bulağı və s. yer adları vardır.

Toponim Əkərək adının fonetik formasıdır. Kəndin adı XIX əsrə aid ədəbiyyatda Əkərək (Aqaraq, Akarak) kimi qeyd olunmuşdur. Qafqazda geniş yayılmış qədim toponimlərdən olan Aqarak (Əkərək) keçmişdə "sahibkar mülkü", "sahibkar təsərrüfatı", "yaşayış yeri" mənasında işlənmişdir. Mənşəcə şumer dilinə aid edilən aqarakar (əkin yeri, əkilən sahə) sözü ilə əlaqələndirilir.

Əzizpəyəsi – Laçın rayonunda kənd adı. XIX əsrdə Zəngəzur bölgəsində yaşamış Qara Bayramlı tayfasının qışlaqlarından (Əzizpəyəsi, Daşlı, Zor, Keşiş. İsgəndərpəyəsi, Qovuşuq və Aşağı Uluxan) birinin adıdır. Kənddə 1924-cü ildə 24 nəfərin yaşadığı bildirilir. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır.

Farmaştəpə – Laçın rayonu ərazisində, Qarabağ yaylasında dağ. İldırımsu (Hocazsu çayının qolu) və Zaxub (Minkənd) çaylarının suayırıcısıdır. Hündürlüyü 2330 m Yerli əhali Fərməştəpə adlandırır. Dağın zirvəsi farmaç (məfrəş) formalı olduğuna görə belə adlandırılmışdır.

Fərcan – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının sağ sahilində, Novruz və Hərtiz dağlarının ətəyində yerləşir. Fərcan kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 14 km-də, dəniz səviyyəsindən 1100 m hündürlükdə yerləşir. 40 km məsafədə Akara dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Fərcan kəndi Çardaxlı, Dondarlı, Çərəli, Xocamsaxlı inzibati dairələri ilə qonşudur. Həm də Ermənistanın Ağavurd, Ücənis, Qaradağlı və Zeyvə kəndləri ilə həmsərhəddir. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, ərazi dairəsinin inzibati binası, kolxozun inzibati binası və digər sosial obyektlər var idi. Kənddə 81 ev, 360 nəfər əhali olmuşdur. Ərazisi 5.5 hektar idi. Fərcan kəndində Dül-Dül adlanan pir və Şam düzü, Cıfır, Bəylik, Soltanlı, Şıxı yeri, Qalaboynu, Hacıqurbanlı, Qalatəpəsi, Əhmədbəyevi, Gur-Gur, Alıdərəsi, Yetəryurdu, Bəybulaq, Daşlı yer və s. yer adları vardır. Kənddə Novruz dağı, Ədi dağı, Maraldaş, Kilsənin yalı (Albanlara məxsus tikinti qalıqları), Mal təpəsi, Böyük yer kimi toponimlər də var.

Əsl adı Fərcandır. Keçmişdə Sarallı Fərcan da adlanmışdır. Bu da kəndin sarallı tayfasının qışlaq yerində salınması ilə bağlıdır. Yaşayış məntəqəsinin əsasını Fərcan nəslinə mənsub ailələr qoyduğu üçün belə adlanmışdır. Nəslin adı isə Fərcə şəxs adından və cəmlik bildirən -an şəkilçisindən ibarət olub, "fərcələr" deməkdir. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti parlamentinin üzvü Məmmədov Baba Məmməd oğlu Fərcan kəndində doğulmuşdur.

Fərraş – Laçın rayonunda kənd. Dağlıq ərazidə, Qırxqız dağının ətəyindədir. Fərraş kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 60 km-də, dəniz səviyyəsindən 1200 m hündürlükdə yerləşir. Qasımuçan qayası kəndi iki hissəyə ayırır.

Kəndin yaxınlığında Xankəndi dəmiryol stansiyası yerləşirdi. Kəndin ərazisindən Zağlığın çayı, Çuxurun çayı və Yatalaqlığın çayı axırdı. Nurəddin, Arduşlu, Vağazin, Bozgüney, Kalafalıq, Piçənis, Aşağı Çorman kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi, mağaza, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 58 ev, 264 nəfər əhali olmuşdur. Fərraş kəndində Eyvazlı dağı, Meşə yurdunun dərəsi, Məmmədin yurdu, Şirinsuyun dərəsi, Gen dərə, Himinin tələsi, Cənnətin tələsi, Dərə yalları, Binə, Dərin çala, Qible bulaq yaylağı, Çuxurun düzü, Gərdən, Turşsu bulağı, Göy bulaq, Həsənqulunun bulağı və s. yer adları vardır.

Yaşayış məntəqəsi XIX əsrdə Zəngəzur qəzasında maldarlıqla məşğul olmuş Şarallı tayfasına məxsus ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Toponim Fərraş şəxs adı ilə bağlıdır. Fərraş sözü orta əsrlərdə saray xidmətçisi, xanlıqlar dövründə isə polis məmuru, gözətçi və b. şəxslərin titulu kimi işlənirdi.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, kəndin qışı və yazı vaxtından əvvəl gəldiyi üçün Fərraş ("fərraş" tez böyüyən, vaxtından əvvəl yetişən mənasını daşıyır) adlandırılırdı.

Fətəlipəyə – Laçın rayonunda kənd. Fətəlipəyə kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 12 km-də, dəniz səviyyəsindən 1200 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığından Laçın-Qubadlı şose yolu, qərbindən Həkəri çayı keçir. Kənd Xazazlı və Taxtalar meşələrinin əhatəsindədir. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 20 ev, 94 nəfər əhali olmuşdur. Fətəlipəyə kəndində Ulu güney, Xamlar, Qoyundamı, Düzəngah, Sucuq, Şahverdişahın yalı, Göyçəyin yeri, Kənəyindəği, Ağanatap, Tikanlı zəmi, Uzungüney, Humay qayası, Kənəyin qəbiristanlığı, Ardic piri və s. yer adları vardır.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, yaranma tarixi IX-X əsrlərə təsadüf edir. Deyilənlərə görə, Xələf adlı bir nəfər öz oğlu üçün bu kənddə pəyə (tövlə) tikdirib. Oğlanın adı Fətəli olduğu üçün kənd belə adlandırılıb.

Fingə – Laçın rayonunda kənd. Qozlu kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Rayon mərkəzindən şimal-şərqində, rayonun 51 km-də, dəniz səviyyəsindən 2350 m hündürlükdə yerləşir. Kənd Sarı baba dağı ilə Qırxqız dağı arasında Kərim ağanın qoruğu dağının altında, Çəmənli çayının mənbəyində yerləşir. Fingə kəndi şimaldan Şuşa rayonu, şərqdən Kalafalıq, Haxnəzər, cənubdan Qozlu kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 125 ev, 506 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Pirin düzü adlanan təpəlikdə qədim maddi-mədəniyyət nümunələri (saxsı qablar, muncuqlar) tapılmışdır. Toponim kürd dilindəki "fın" (sərin) və "gah" (yer, məkan) sözlərindən yaranıb "sərin yer" mənasını ifadə edir.

Gavur damı – Gorus şəhərinin şimalında qədim tikili. Burada çoxlu köhnə tarixi abidələr, yaşayış binalarının qalıqları tapılmışdır. Bizans dövrünə aid abidələrdəndir. Zəngəzurun müsəlman əhalisi orta əsrlərdə qeyri-müsəlmanları gavur adlandırırdılar. Belə bir tikili Sisyan rayonunun Urud kəndində də var idi.

Gavur qalası – Gorus rayonunun Qarahunc kəndindən 4 km cənub-qərbdə dağılmış qaladır. Xristian albanlara məxsus olduğundan müsəlman əhali tərəfindən belə adlandırılmışdır.

Gecalan – Qafan rayonunda qəsəbə. Bax: Qacaran.

Genlik – Zəngilan rayonunda kənd. Oxçu çayın sol sahilində yerləşir. Zəngilan şəhər inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, dəniz səviyyəsindən 500 m hündürlükdə, Mincivan-Qafan dəmir yolunun üstündə yerləşir. Kəndin bir tərəfi Süsən dağına birləşir. İşgala qədər (1993), klub, kitabxana, mağaza, ATS, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 180 ev, 553 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə körpü və pir də olmuşdur. Yerli əhalinin məlumatına görə kəndin sahələri geniş olduğuna görə ona belə ad verilmişdir.

Gədikdağ – Zəngəzur silsiləsində, Şahbuz rayonu ilə Ermənistan sərhədində aşırım. Hündürlüyü 2700 m. Toponimin əsasını "dağ belində keçid, aşırım" mənasında

işlədilən gədik komponenti təşkil edir. "Gədikli dağ" mənasındadır.

Gəlinçə – Kiçik Qafqaz sıra dağlarının Zəngəzur silsiləsində, Bazarçay çayının orta axarında yüksələn iki dağ zirvəsi. Bunlar Böyük Gəlinçə (8222 fut) və Kiçik Gəlinçə (7189 fut) adlanır. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda dağın adı Gəlicə şəklində göstərilmişdir.

Gəlinqaya – Laçın rayonu ərazisində dağ. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda dağın hündürlüyü 11002 fut göstərilmişdir. Bu adda Kəlbəcər, Daşkəsən və Şərur rayonlarında da dağlar vardır. Bu dağların başı dumanlı olduğuna və formasına görə gəlinə bənzədilməsi ehtimal olunur.

Gərd – Qafan rayonunda kənd adı. Qafan şəhərindən 33 km şimal-qərbdə, Gıgı çayının sağ qolu olan Gərd çayının sol sahilində yerləşirdi. XIX əsrdə Zəngəzurdə yaşamış Sarallı tayfasının qışlaqlarından birinin adıdır. Altay-türk dillərində gərd – "hasarlanmış yer" sözündəndir. 1918-ci ildə kəndin əhalisi qovulmuş, qarlı dağlarla Ordubada pənah aparmışdır. Ermənistanda Sovet hökuməti qurulduqdan sonra əhalinin bir hissəsi geri dönərək kəndlərini yenidən bərpa etmişdir. 1968-ci ildə Zəngəzurdə baş verən güclü zəlzələdən sonra kənd ləğv edilmiş, əhalisi Zeyvə kəndinə köçürülmüşdür.

Kənddə 1886-cı ildə 60, 1931-ci ildə 115, 1939-cu ildə 170, 1959-cu ildə 250 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 09.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Kard adlandırılmışdır.

Gərd çayı – Qafan rayonunda çay. Gıgı çayının sağ qolu. Gərd kəndinin adından götürülmüş hidronimdir.

Gəyəli – Zəngilan rayonunda kənd. Şayıflı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 27 km-də, dəniz səviyyəsindən 1400 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin ərazisindən şose yolu keçir. Gəyəli kəndi Burcalılar kəndi ilə qonşu olub. Kəndin arxa hissəsində Ağkənd güneyi yerləşir. Gəyəli

dərəsi kəndi 2 hissəyə bölür. Kənddə işğala qədər (1993) ibtidai məktəb, uşaq bağçası, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 18 ev, 85 nəfər əhali olmuşdur. Gəyəli kəndində Gəyəli çeşməsi, Turş su bulağı, Noxudlu yeri kimi toponimlər vardır.

Yerli əhali kəndi Aşağı Gəyəli adlandırır. XVI-XVII əsrlərdə Anadolu da Van gölündən şərqdə yaşamış Mahmudlu tayfasının Gəgəli (Gigili) tirəsinin Zəngəzurda məskunlaşması nəticəsində yaranmış kəndlərdəndir.

Gəzbel – Qafan rayonunda dağ adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda dağ aşırımını kimi göstərilmişdir. Azərbaycan dilində gəz (dağın belində batıq yer) və bel (dağ beli) sözlərindən ibarətdir.

Gıgı – Qafan rayonunun ən böyük azərbaycanlı kəndidir. Bəzi mənbələrdə Kığı. Qıqı kimi də göstərilir. Rayon mərkəzindən 35 km şimal-qərbdə Gıgı çayının sol sahilində, Qarlı dərə çayının sağ yanında Çaykənd və Pürülü kəndlərinin arasında yerləşir. Çox qədim kənddir. Gıgı kəndində çoxlu qədim tarixi abidələr, yaxud onların qalıqları var idi. Bu abidələrdən ən əhəmiyyətli kimi X əsrə aid Gıgı qalası və orta əsr müsəlman memarlığının nümunəsi olan Gıgı məscidinin qalıqlarını göstərmək olar.

Anadoluda Van gölündən şərqdə yaşamış Mahmudlu tayfasının Gigili tirəsinin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. XIX əsrin 80-cı illərinə aid mənbədə bu tayfanın adı qıqılı kimi qeyd olunur. Maldar həyat keçirən bu elin Kurut, Mahmudlu Pəyhan və Çiriş adlı qışlaqları vardı. Azərbaycanda İmişli və Füzuli rayonlarında yaşayan Kürd Mahmudlu tayfasının bir qolu XIX əsrdə Gəgəli adlanırdı. XIX əsrin əvvəllərində Qarabağda yaşayan tayfalardan biri də Gəgəli idi. Zəngilan rayonunda Yuxarı və Aşağı Gəyəli kənd adları ilə mənşəcə eynidir.

XVI əsrin sonlarında Osmanlı imperatorluğu tərəfindən tərtib olunmuş "Urut və İskəndər qalası livasının Sicil dəftəri"ndə Gıgı kəndi nahiyə mərkəzi kimi göstərilir. Gıgı nahiyəsinə 12 kənd aid edilir. XX əsrin əvvəllərində mövcud olan inzibati bölgüyə görə Gıgı dərəsi yarımrayonuna 21 kənd daxil idi.

Gıgı kəndinin toponimləri: Arpalıq, Şıppırlı, Quru dərə, Demilər, Şəhərcik yurdu, Pirhəməzə, Yeməzli yurdu, Qırmızılıq, Qaraöyül, Qaraüatlı, Həyərek, Qırmızı daş, Təkə daş, Yanıq çiməni, Nəsir kahası, Dərməzür, Qalacıq, Qara su, Vəliş dəyirmanı, Məmmədin dəyirmanı, Ardıcılı güney, Boymadərən dərəsi, Güllü kaha, Ağ daş, Boz ağıl, Dik daş, Qara çınqıl, Əbə dərə, Əlmərdan dağı və s.

Statistik məlumatlara görə, kənddə 1831-ci ildə 131 nəfər, 1886-cı ildə 254, 1897-ci ildə 213 nəfər, 1905-ci ildə 970, 1931-ci ildə isə 396 nəfər 1986-cı ildə 1800 nəfər yaşamışdır.

Gıgı kəndi 1905 və 1918-ci ildə ermənilərin hücumu zamanı qəhrəmanlıqla müdafiə olunmuş, eləcə də ətraf azərbaycanlı kəndləri üçün sığınacaq olmuşdur. Daşnak Andranik və Nijdenin quldur dəstələri Gıgı camaatına qarşı görünməmiş vəhşiliklər törətmiş, bir çox evləri və kənd məscidini yandırmış, çoxlu sayda köməksiz insanları qətlə yetirmişlər. Sağ qalanlar isə Naxçıvana və Zəngilana qaçmışlar.

1922-ci ildə Gıgılılar yenidən öz doğma kəndlərinə qayıtmış, evlərini və təsərrüfatlarını bərpa etmişlər. 1931-ci ildə Gıgı kolxozu yaradılmış, bu kolxoza bir neçə ətraf kəndin də kolxozu birləşdirilmişdir. 1965-ci ildə Gıgı dərəsi bölgəsində yerləşən 12 kəndin təsərrüfatı Gıgı sovxozunda birləşdirilmişdir.

1931-ci ildə Gıgıda 8 illik məktəb, 1940-cı ildə isə orta məktəb açılmışdır. Gıgıda poçt-rabitə şöbəsi, klub, kitabxana, xəstəxana var idi.

1988-ci ilin dekabrında Qafan rayonunun digər azərbaycanlı kəndləri kimi Gıgı kəndinin sakinləri də öz yurd-yuvalarından zorla qovulub, çıxarıldılar. Gıgı camaatı Bakıda, Sumqayıtda və Abşeron rayonunun kəndlərində məskunlaşdı.

Gıgı – Qafan rayonunda dağ. Zəngəzur sıra dağları silsiləsinə daxildir. Qafan rayonundakı Gıgı kəndinin şimalında yüksələn Pirhəməzə dağı da Gıgı dağları sırasına daxildir. Hündürlüyü 3343 metrdir. Gıgılı (qıqılı) türk tayfasının adından götürülmüşdür. Dağ həm də Əlmərdan adlanır. XIII əsrə aid mənbədə Türkiyənin şər-

*Qışa qalmaz,
Gələn köç qışa qalmaz.
Allah kərim Allahdır –
Bu yurd bayquşa qalmaz.*

Zəngəzur folkloru

*Haray, ellilər, haray,
Suyu göllülər, haray.
Dəhnəmi su apardı –
Əli bellilər, haray.*

Zəngəzur folkloru

qində Van gölündən şimalda yerləşən mahal adı kimi qeyd olunmuşdur. XIX əsrdə Ərzurum əyalətində Kığı məlumdur.

Gıgıçay – Qafan rayonunda çay adı. Gərd, Acıbac və Kurut dağlarından başlayır və Zeyvə kəndi yaxınlığında Oxçu çayı ilə birləşir. Uzunluğu 30 km

Gıgı qalası – Qafan rayonunda Gıgı çayının sağ sahilində Gıgı kəndinin ərazisində qədim qala adı.

Gıgı dərəsi – Gıgı yarımrayonu, Zeyvədən başlayaraq Acıbac və Kirsə qədər olan kəndlər: Qovşud, Qarabaşlar, Mollalı, Baharlı, Daşbaşı, Kənd Pürülü, Pürülü, Gıgı, Səncərəli, Dərməzür, Pəyhan, Mahmudlu, Keyrəşin, Acıbac, Kurud, Kirs, Giriş, Gərd, Yuxarı Gərd, Həcəti, Zeyvə. Gıgılı (qıqılı) türk tayfasının məskunlaşdığı ərazi olduğundan belə adlandırılmışdır.

Girətağçay – Qafan rayonunda çay adı. Oxçu çayının sol qoludur. Aşağı və Yuxarı Girətağ kəndlərinin ərazisindən axdığı üçün belə adlanır.

Gomaran – Qafan rayonunda kənd adı. Qafan şəhərindən 5 km. cənub-şərqdə Oxçu çayının sağ sahilində Güdüm (Gəganuş) kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Kəndin adının yaxınlıqdakı Gomaran dağının adından götürüldüyü güman edilir. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Qyumaran-Dərzili kimi göstərilmişdir. Güməran da adlanmışdır. Dərzili tayfasının qışlaqlarındandır. XIX əsrdə Azərbaycanda Cavad qəzasında Pir Qumaran qışlaq adı ilə, güman ki, mənaca eynidir. Ona görə də XIX əsrin axırlarında Qomaran – Dərzili də adlanmışdır. Gomaran etnonimi I minilliyin VI-VII əsrlərindən bu bölgədə məskunlaşmış əski türk tayfaları olan kimmerlərin adı ilə bağlıdır.

Statistik məlumatlara görə, kəndin 1886-cı ildə 177, 1897-ci ildə 158 nəfər, 1914-cü ildə 138, 1926-cı ildə 52 nəfər, 1931-ci ildə 60, 1959-cu ildə 97 nəfər, 1979-cu ildə 163 nəfər, 1988-ci ildə 220 nəfər əhalisi olmuşdur.

1918-20-ci illərdə kəndin əhalisi ermənilər tərəfindən Zəngilana qovulmuş, kənd yandırılıb dağıdılmışdır. 1920-ci ildə camaatın bir hissəsi kəndə qayıdaraq, təsərrüfatı bərpa etmişdir. Kəndin toponimləri: Oxçu çayı,

Hüseynalı dərəsi, Səhəng çuxuru, Dağdağan yalı, Arpa-
lıq, Horlu yurd, Xüstub dağı və s.

1988-ci ildə kənddə 40 ev var idi. Həmin ilin noyab-
rında kənd camaatı zorla deportasiya olunaraq, ata-baba
yurdlarından didərgin salınmışdır.

Gomaran – Qafan rayonunda dağ adı. D.D.Paqirevin
1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin
adlar göstəricisi" toplusunda adı Qyumaran-dağ kimi gös-
tərilmişdir. Qəməran kimi də yazılır. Toponimin eranın
əvvəllərində bu dağın ətəyində məskən salmış əski türk
tayfaları olan kimmerlərin adı ilə bağlılığı güman edilir.

Gomur – Sisyan rayonunda kənd adı. Rayonun Şəki
kəndi yaxınlığında dağ başında xarabalıqları son vaxtla-
ra qədər qalırdı. Toponim dağ (monqolca "kom") başın-
da hündür çıxıntı, terras (türk dillərində "ur"), zirvə mə-
nasındadır. Zəngəzur silsiləsindən olan Gomurdağın
ətəyində yerləşdiyi üçün kənd belə adlanmışdır.

Goru – Gorus rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin
1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsi-
nin adlar göstəricisi" toplusunda adı Qori kimi göstəril-
mişdir. Gorus adı ilə eyni mənşəlidir. Köhnə Gorusdan
ayrılmış ailələr tərəfindən salındığı güman edilir. Ermə-
nistən SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 19.04.1950-ci
il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Dzorəşen
adlandırılmışdır.

Gorus – Zəngəzurdə rayon. Gorus Qafqazda ən qə-
dim yaşayış məskənlərindən biri olmuşdur. Moisey Ka-
lankatuklunun "Alban tarixi" əsərində (3-cü kitab 16-cı
fəsil) bu yaşayış məntəqəsinin adı Qoroz qalası kimi
çəkilir. Gorus toponimi Gürcüstanda Xorosdaq, Qoroz-
Xaraba, Stavropol vilayətində Geros, Şimali Qafqazda
Qroznı toponimləri ilə mənşəcə eyni olub, türk mənşə-
li Gorus tayfasının adı ilə bağlıdır.

Gorus toponimini tədqiq edən əslən Gorusun Şurnu-
xu kəndindən olan Əzəmət Rüstəmli Naxçıvandakı Xurs
kəndinin, Qazax rayonundakı Xoros dağının, Qarabağda-
kı Kirs dağının, Türkiyədəki Qars şəhərinin adlarının
Gorus toponimi ilə eyni mənşəli olduğunu qeyd edir.

Gorus toponimini Qor sözü ilə əlaqələndirən fikir də
maraqlıdır. "Alban tarixi" əsərində göstərilir: "Babiki mü-

*Haray, elli neyləsin?
Suyu göllü neyləsin?
Dəhnə haqdan quruyub
– Əli belli neyləsin?*

Zəngəzur folkloru

*Əztim birdi narım,
Bir axça, bir dinarım.
Amandı əsmə külək
Budaqda birdi narım.*

Zəngəzur folkloru

şayiət edən Qor və Qazan adlı iki doğma qardaş öz dinlərini atıb xaçpərəst oldular. Babik püşk atdı və Qorun bəxtinə Hot kəndi, Qazanın bəxtinə isə Şalat kəndi çıxdı". Hot və Şalat kəndlərinin Sisyan və Gorus rayonlarının ərazisində olması bu gümanı daha da qüvvətləndirir.

Gorus toponiminin İranın Həmədan şəhəri yaxınlığındakı Gorus mahalından olan tayfaların adı ilə bağlılığını göstərən Məhəmmədhəsən Baharlı bu tayfanın, eləcə də Azərbaycanın Cavad, Şamaxı və Göyçay qəzalarında məskunlaşdığını da qeyd edir. Bu tayfa türk mənşəli olmaqla, XV-XVI əsrlərdə Qızılbaşların tərkibində Səfəvilərin hakimiyyətə gəlməsində mühüm rol oynamış və çox güman ki, XVI əsrin əvvəllərində Şah İsmayıl Xətəinin Zəngəzura yürüşü zamanı bu ərazilərə gələrək yeni yurdda məskunlaşmışlar.

Son dövrlərdə erməni tədqiqatçıları Gorus (Qoris) sözünü rus dilindəki "qora" – "dağ" sözü ilə əlaqələndirirlər ki, bu da etimoloji cəhətdən tam mənasız bir şeydir. Ən azı ona görə ki, ruslar Zəngəzura XIX əsrdə gəlmişlər, Gorus adı isə bundan ən azı 400 il öncə yazılı mənbələrdə mövcud olmuşdur.

Azərbaycan Rusiyaya birləşdirildikdən sonra o dövrün ərazi inzibati bölgüsünə görə yaradılmış Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasının mərkəzi Gorus şəhəri olmuşdur. Zəngəzur Ermənistanı verildikdən sonra isə Ermənistan SSR-in tərkibində 1930-cu il sentyabrın 9-da Gorus rayonu yaradılmışdır. Rayonun ərazisi 752 kv. km.-dir.

Gorusda 1823-cü ildə 119 ailə (azərbaycanlı və erməni) yaşayırdı. Azərbaycan Rusiyaya birləşdirildikdən sonra 1829-31-ci illərdə İrandan və Türkiyədən xeyli sayda erməni köçürülərək Zəngəzura, o cümlədən, Gorus rayonunun ərazisində yerləşdirilmiş, gəlmə ermənilərin hesabına şəhərin əhalisi artmışdır. Gorus şəhəri Zəngəzurun qəza mərkəzinə çevrildikdən sonra ardıcıl aparılan erməniləşdirmə siyasəti nəticəsində buradan azərbaycanlılar təcridlə sıxışdırılıb çıxarılmışlar.

S.Zelinskinin 1886-cı il tədqiqatında Gorus şəhəri erməni yaşayış məntəqəsi kimi göstərilir. Yalnız burada bir neçə azərbaycanlı ailəsinin yaşadığı qeyd edilir.

1918-ci ilə qədər Gorus rayonunda 45 azərbaycanlı kəndi olmuşdur. Sovet hakimiyyəti illərində Gorus rayonundakı 8 azərbaycanlı kəndinin adı erməniləşdirilmiş, 6 kənd isə ləğv edilmişdir. 1988-ci ildə bu rayonda cəmi 5 azərbaycanlı kəndi qalmışdı ki, onların da əhalisi ilin sonunda deportasiya edilmişdir. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 09.09.1930-cu il tarixli qərarı ilə Gorusun adı dəyişdirilərək Qoris adlandırılmışdır.

Gödəklər – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının sol sahilindədir. Qubadlı ərazi inzibati vahidinin tabeliyindədir. Kənd keçmişdə Mil düzündə yaşamış 24 Oğuz tayfasından biri olan Xələclərin Gödəkli tirəsinə məxsus ailələrin bir hissəsinin Bərgüşad çayı sahilində məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Gödəkli tirəsinin Kərbalılar və Nəzərli nəsilləri əvvəllər yayı Qubadlıda, Gödəklər kəndində, qışı Mil düzündə keçirərdilər. Beyləqan rayonunda Gödəklər kəndi, Qafan rayonunda Aşağı və Yuxarı Gödəkli, Gödəkli Ziciqan kəndləri, Xaçmaz rayonunda Gödəkli kəndi, Şəkidə və Zaqatalada isə Güdəkli məhəlləsi vardır.

Gödəkli – Qafan rayonunda iki kənd adı. Bax: Aşağı və Yuxarı Gödəkli kəndləri.

Gödəkli Ziciqan – Qafan rayonunda kənd adı. Xələclərin gödəkli tayfasına mənsub ailələr tərəfindən salındığına görə belə adlanmışdır. 1897-ci ildə 56 nəfər azərbaycanlı əhalisi olmuşdur. Kəndin xarabalığı və qəbiristanlığı Qaraçimən kəndinin yaxınlığında qalmaqda idi.

Göllüqışlaq – Qafan rayonunda kənd adı. Rayonun Syunik bölgəsində yerləşirdi. 1897-ci ildə kənddə 75 nəfər azərbaycanlı əhali olmuşdur. 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağılmışdır. Kəndin xarabalıqları son vaxtlara kimi qalmaqda idi. "Göl olan qışlaq" mənasındadır.

Göllüzəmi – Qafan rayonunda kənd adı. 1897-ci ildə kənddə 56 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1906-cı ildə ermənilər kəndi dağıdıb yandırmışlar. Toponim kəndin əvvəllər göl və əkin yeri olması ilə əlaqədar yaranmışdır.

Gölyazı – 1468-ci ildə Kapan vilayətinin Sisəcan nahiyəsində kənd adı. Matenadaranda saxlanılan 1508-ci il

8 noyabr tarixdə tərtib olunan bir qəbalədə Azərbaycan ölkəsinin Kapanat vilayətinin Urud nahiyəsində yerləşən Gölyazı kəndinin Tatev monastırına bağışlanması qeyd olunur. Bu adda həm də Dəstəgird kəndinin məzrə (əkin) yeri olmuşdur.

Göşəkənd qışlağı – Qafan rayonunda kənd adı. Xarabalıqları Yuxarı Girətağ kəndinin yaxınlığındadır. 1897-ci ildə burada 34 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. XX əsrin əvvəllərində dağılmışdır.

Göy qala – Qubadlı rayonunun Əliquluuşağı kəndində orta əsrlərə məxsus qala. Əliquluuşağı-Davudlu yolunun 5 km-də Bərgüşad çayının sağ və sol sahilində üz-üzə nəhəng qayalar üzərində iki istehkam abidə qalığı vardır.

Göyər Abbas – Qubadlı rayonunda kənd. Göyərçik kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 25-30 km-də, dəniz səviyyəsindən 1300 m hündürlükdə yerləşir. Göyər Abbas kəndi "Dardan yuxarı" adlandırılan kəndlərə daxildir. Kənddə işğala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 15 ev, 25 nəfər əhali olmuşdur. Göyər Abbas kəndində Alpaşa yeri, Bərəhe düzü, Biçənək, Əzgil, Batıq, Güllə bulağı, Göyərbas dəyirmanı və s. yer adları vardır. Kəndin Göyərçik kəndindən çıxan ailələr tərəfindən salındığı ehtimal olunur. Yerli əhalinin dediyinə görə toponim kəndin əsasını qoymuş göyərçikli Abbasın adı ilə bağlıdır.

Göyərçik – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad silsiləsinin yamacındadır. Göyərçik kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 25-30 km-də, dəniz səviyyəsindən 1300 m hündürlükdə yerləşir. Göyərçik kəndi rayonun "Dardan yuxarı" adlandırılan bölgəsində yerləşən kəndlərdəndir. Kənd Səlkin (h. 1270 m yaxın) dağının zirvəsinə yaxın yerləşir. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 30 ev, 140 nəfər əhali olmuşdur. Göyərçik kəndində Pədərə, Kəpəz dağı, Top daş, Əzizin kahası, Quşçunun düzü, Bədəl bulağı, Quşçu bulağı, Əli bulağı, Zağlıq bulağı, Göyərbas çay, Maral uçan qaya, Güllü yer Qalaca və s. yer adları vardır.

Kənddə qədim qəbiristanlıqda qəbirüstü qoç abidələri (1424-cü ilə aid yazıları var) və İmamzadə piri vardır.

Yerli məlumata görə, yaşayış məntəqəsini XIX əsrin ortalarında qonşu Qiyahlı kəndindən köçüb gəlmiş ailələr salmışdır. Bəziləri toponimi "göylük, yaşıllıq, otluq" mənası ilə izah edirlər. Digərləri isə onu kürd dilindəki kuvər (arxac) sözü ilə əlaqələndirib (-cik Azərbaycan dilində kiçiltmə şəkilçisidir), "kiçik arxac" kimi yozur. Toponimi türkdilli kuvərçi etnonimi ilə bağlayanlar da var. Türkiyənin Bursa və Kastomonu vilayətlərində də eyniadlı kəndlər vardır.

Göyörtmə daşı – Qubadlı rayonunun Qaralar kəndinin ərazisində yerli əhalinin inam və etiqad bəslədiyi daş. Hündürlüyü 5-6 m, eni 2 m olan göy rəngli daşdır. Daşın ortasında 30-40 sm diametridə dairəvi deşik var. Adamlar körpə uşaqları göyörtmə (göy öskürək) tutmasının deyə həmin daşın deşiyindən keçirər, daşın üzərinə göy muncuq əzib tökərmişlər.

Göygöl – Qafan rayonunda dağların zirvəsində yerləşən, təmiz və şəffaf suyu olan bir göldür. Suyu göm-göy olduğu üçün insanlar bu gölə Göygöl adı vermişlər. Bu tip Göygöl Azərbaycanın çox yerində vardır.

Göyyal – Qubadlı rayonunda kənd. Dağlıq ərazidə, Hərtiz dağının ətəyində, Bərgüşad çayının sağ sahilində yerləşir. Fərcan kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzinin cənub-qərbində, rayonun 12 km-də, dəniz səviyyəsindən 1100 m hündürlükdə yerləşir. 38 km məsafədə Həkəri dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Göyyal kəndi Çərəli, Fərcan, Dondarlı və Mehrili kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) klub, kitabxana, mağaza, kolxozun inzibati binası və digər sosial obyektlər var idi. 111 ev, 553 nəfər əhali olmuşdur. Göyyal kəndində "Hərtiz piri", "Həcət-gah piri", "Şeyx Əfəndi", "Qalaça", "Cümcümə", "Türk qəbri", "Tayfca", "Cəvizdər dərəsi", "At qız", "Quru dərə", "Muzla bulaq", "Bozlu yal", "Yol aşan", "Maral dutacağı", "Gözət daş" və s. toponimlər vardır. Kənddə orta əsrlərə məxsus qəbiristanlıq da var idi.

Toponim göy (yaşıllıq, göylük mənasında) və yal (dağ beli) sözlərindən ibarətdir. Göy mavi mənasında

deyil, yaşıl (göylük) mənasındadır. Yəni dağ döşündə "yaşıl yer" deməkdir. Kənd salındığı ərazinin adı ilə adlandırılmışdır. Kənd sakinlərinin söylədiyinə görə, təxminən 2 əsr əvvəl bir tayfadan olan yeddi nəfər gələrək kəndin əsasını qoyublar. Kəndin yuxarısındakı "Yeddi şərik" oykonimlərində də bu yaşayır.

Gözəlqaya – Sisyan rayonunun Ağkənd ərazisində yaylaq. Adından görüldüyü kimi, yaylaq çox səfəli bir görünüşə malik olduğu üçün belə adlandırılmışdır.

Gözəldərə – Sisyan rayonunda kənd adı. Sisyan rayon mərkəzindən 7-8 km. məsafədə indiki Hasavan kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Kəndin qalıqları son zamanlara kimi qalırdı. XIX əsrin sonlarında dağıldığı güman olunur. Toponim kəndin coğrafi mövqeyi ilə əlaqədar olaraq yaranmışdır. Gözəl görünüşü olan dərə anlamındadır.

Gursu – Laçın rayonunda kənd adı. Hidronim bol sulu yer mənasındadır. Kənddə 1924-cü ildə 21 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Gül – Mıqrı rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adları göstəricisi" toplusunda kəndin adı Qul şəklində göstərilmişdir. Mıqrı çayın sahilində Mülk və Tey kəndlərinin arasında yerləşirdi. 1831-ci ildə bu kənddə 6 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ildə 10 tüstüdən ibarət olan kənd ermənilər tərəfindən dağıdılmış, əhalisinin bir hissəsi qırılmış, digər hissəsi qovulmuşdur. Sovet hakimiyyəti illərində erməni kəndinə çevrilmişdir. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Nor Arevik adlandırılmışdır.

Güləbird – Laçın rayonunda kənd. Həkəri çayının sahilində, dağətəyi ərazidədir. Güləbird kənd inzibati ərazi

Laçın rayonunun
Güləbird kəndi
ərazisində
Sarı Aşığın sevgilisi
Yaxşının qəbri

dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayonun 35 km-də, dəniz səviyyəsindən 600 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin ərazisindən Həkərə çayı axır. Kəndin yaxınlığında Akarəşuşa şose yolu keçir. Güləbird kəndi Cicimli, Qazı dərəsi, Səfiyan, Fərəcan, Türklər, Məzutlu, Xanallar, Muradxanlı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər

(1992) orta məktəb, kitabxana, mədəniyyət evi, xəstəxana, məişət xidməti obyektləri, 4 mağaza, inzibati binalar və digər sosial obyektlər var idi. 395 ev, 1570 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Sarı Aşığın abidəsi, Sultan Bud türbəsi, orta əsrlərə aid qəbiristanlıq, XVII əsrə aid daş at, daş qoç, süjet xarakterli oyma, yazılı daş kitabələr, Govurlu qalası, qədim Qarağatlı kənd qəbiristanlığı, Aşığın yaylağı, Qız qəbri, Şah taxtı kimi tarixi maddi-mədəniyyət nümunələri vardır.

Kəndin digər adı Qaraçanlıdır. Qaraçanlı kənddə məskunlaşmış nəslin adıdır. Yaşayış məntəqəsi yerli əhali arasında Govurqala adı ilə tanınan Güləbird qalasının yaxınlığında yerləşdiyi üçün belə adlanmışdır. Yerli sakinlər kəndin adının mənasını güllü-çiçəkli yer kimi də izah edirlər. Məşhur bayatı ustası Sarı Aşıq XVII əsrdə Güləbird kəndində yaşamışdır.

Gümand – Kənd yeridir. Xarabalıqları Qafan şəhərinin ətrafındadır. Mədən sovetliyinin tərkibində olmuşdur. 1897-ci ildə 42 nəfər azərbaycanlı əhalisi olmuşdur.

Günbəzdağ – Qubadlı rayonu ərazisində dağ. Bazarçaydan soldadır. Hündürlüyü 1002 m toponim bu dağın üstündəki günbəzvari qədim tikilinin olması ilə əlaqədar belə adlandırılmışdır.

Güney Dəyhan – Laçın rayonunda kənd adı. Qara Murtuza bəyin 30-dək yurd yerlərindən biridir. Dəyhan kəndindən çıxan ailələr tərəfindən salınmışdır. Yerli sakinlərin verdiyi məlumata görə, Dəyhan fars dilindəki dəhan sözündən götürülüb "ağız" mənasındadır. Dəyhan kəndi iki dərənin arasında ("ağzında") yerləşdiyi üçün belə adlandırılmışdır.

Güney Dəyhan kəndində 1924-cü ildə 18 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Günqışlaq – Zəngilan rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, Canbar kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyin-

Sarı Aşığın məzarüstü abidəsi (işgaldan əvvəl)

dədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 38 km-də, dəniz səviyyəsindən 1200-1300 m hündürlükdə yerləşir. Mincivan-Qafan dəmiryolunun Bürünlü dayanacağından 17 km məsafədədir. 4 km-də Zəngilan-Qafan şose yolu keçir. Kənd rayonun Pirveys, Qazançı, Dərəli və Qafan rayonunun Çəkədin kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) ibtidai məktəb, kitabxana, klub, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 28 ev, 48 nəfər əhali olmuşdur. Günqışlaq kəndində

Ərbəhəm meşəsi vardır. Meşədə böyük Vələs ağacı pir kimi tanınırdı.

Əsl adı Güneyqışlaqdır. Keçmiş adı Düşmənlilik olmuşdur. Yaşayış məntəqəsi günəşli qışlaq yerində salındığı üçün belə adlanmışdır.

Gürcülü – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad silsiləsinin yamacında, Novlu kənd inzibati

ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 22 km-də, dəniz səviyyəsindən 1400-1600 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığında Ağdüz və Fındıqlıq adlı ərazilər vardır. Kənddə işğala qədər (1993) 11 ev, 12 nəfər əhali olmuşdur. Gürcülü kəndində Fındıqlı bulaq, Söyüdlü bulaq və s. yer adları vardır.

Gürcülü kəndi yaxınlığında 8 bucaqlı türbə vardı. Türbənin ətrafı qədim qəbiristanlıqdır. Giriş qapısı ilə üz bəzəyən divarda olan çökək hissə başdaşı formasındadır. Başdaşının yeri və giriş qapısının vəziyyəti, buradakı qəbrin qiblə istiqamətində olması türbədəki qəbrin və ətrafdakı qəbiristanlığın müsəlmanlara aid olduğunu göstərir.

Azərbaycan SSR-in tanınmış partiya və dövlət xadimi Nəzər Heydərov və Daxili İşlər naziri, vəzifə başında qətlə yetirilmiş general-mayor Arif Heydərov Gürcülü kəndinin yetirmələridir. Yaşayış məntəqəsi-

Laçın rayonunun
Güləbird kəndində
Sultan Bud türbəsi

nin salınması haqqında belə bir fikir mövcuddur ki, kəndin ilk sakinləri vaxtilə Gürcüstandan gəlmiş azərbaycanlı ailələr olduğu üçün belə adlandırılmışdır.

Gütqum – Qafan rayonunda kənd adı. Əsli Qutkom. İrəvan əyalətinin Qırxbulaq mahalında Qut kəndi Qaqarkuni mahalında isə Kot kəndi ilə eyni mənşəli toponimdir. Türk dillərində qut (kut) "möhkəmləndirilmiş yer" və kom sözlərindən ibarətdir. Azərbaycanın Kəlbəcər rayonunda (Tərtərçayın sol sahilində) ermənicə yazılışda Xotavəng (əslə Xutavəng) monastırının (VIII-XI) adında əksini tapmışdır. 1949-cu ildə əhalisi Azərbaycana köçürülmüş və sonra kənd ermənicə Qexanut adlandırılmışdır. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 29.06.1949-cu il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Geğanuş adlandırılmışdır.

Hacallı – Zəngilan rayonunda kənd. Həkəri çayının sağ sahilində, düzənlikdədir. Hacallı kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 35 km-də yerləşir. Kənd dağ və dərələrlə əhatə olunmuşdur. Hacallı kəndinin yaxınlığından Bakı-Naxçıvan dəmiryolu keçir. Ərazisi 1000 hektardır. Hacallı kəndi İran İslam Respublikası ilə sərhəddə yerləşir. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, aptek, mağaza, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 85 ev, 255 nəfər əhali olmuşdur. Hacallı kəndində Sel basan dərəsi, Ağoyuq düzü, Genanlı dərəsi, Koroğlu dərəsi, Ağdağ dərəsi, Şor bulaq, Daş bulaq və s. yer adları, həmçinin XII əsrə aid türbə vardır.

Yaşayış məntəqəsi Hacallı tayfasının məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Yerli əhəlinin verdiyi məlumat görə, həcc ziyarətindən gələn zəvvarın dəfn edildiyi yer olduğu üçün əvvəllər Hacılar, sonralar isə Hacallı adlandırılmışdır.

Hacallı dairəvi bürcü (XIV əsr) – Zəngilan rayonunun Hacallı kəndində orta əsrlərə məxsus abidə. Dairəvi bürc tarixi-memarlıq abidəsi kimi qorunurdu. Abidə Məmmədbəyli və Şərifan türbələrindən fərqli olaraq səkkizguşəli deyil, dairəvi formada idi. Bürcün dəqiq tikilmə tarixi məlum deyil. XIV əsrdə inşa edildiyi ehti-

Qubadlı rayonunun
Dəmirçilər kəndində
Hacıbədəl körpüsü

mal olunur. Burada orta əsrlərə aid kəhriz, karvansara qalığı və məscid də mövcud olmuşdur.

Hacı Bədəl körpüsü – Qubadlı rayonunun Dəmirçilər kəndində XIX əsrə məxsus bir tağlı körpü. Dəmirçilər kənd sakini, mömin və xeyriyyəçi insan olan Hacı Bədəl tərəfindən Ağa çayı üzərində tikdirilmişdir. Körpünün inşasında put daşdan (xüsusi bəzək vurmaqla), əhəng və yumurta sarısından istifadə olunmuşdur. Körpü 15 kəndin rayon mərkəzi ilə əlaqəsini bərpa etmişdir. Bu tarixi abidə də 31 avqust 1993-cü ilə qədər olduğu kimi qalırdı.

Hacıxanlı – Laçın rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, Şəlvə çayının sağ və sol sahili boyunca yerləşmişdir. Hacıxanlı kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 63 km-də, dəniz səviyyəsindən 1690 m hündürlükdə yerləşir. Kənd sol tərəfdən Qara qaya, Qoruq Güney dağları, sağ tərəfdən Arxud, Seyidlər yaylağı ilə əhatə olunmuşdur. Hacıxanlı kəndi İmanlar, Qovuşuq, Budaqdərə kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, 2 mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 130 ev, 611 nəfər əhali olmuşdur. Hacıxanlı kəndində müalicəvi Narzan və Turşsu bulaqları və s. yer adları vardır.

XIX əsrin əvvəllərində gəlmə ermənilər yerləşdirildikdən sonra salındığı ərazinin adı ilə Zorkeşin adlandırıldı. Kəndin ərazisi əvvəllər mənşəcə qarabayramlı tayfasının hacıxanlı tirəsinin qışlaqlarından biri olmuş, sonralar daimi yaşayış məntəqəsinə çevrilmişdir.

Hacılar – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ yaylasında. Minkənd çayının sağ sahilindədir. Hacılar kənd inzibati ərazi vahidliyinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 45 km-də, dəniz səviyyəsindən 2000 m hündürlükdə yerləşir. Hacılar kəndi Laçın-Minkənd şose yolunun sol tərəfində, Qarıqışlaq kəndindən 3 km qərbdə yerləşir. Hər tərəfdən dağlarla əhatə olunmuşdur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi, mağaza, ATS və digər sosial obyektlər

var idi. 150 ev, 760 nəfər əhali olmuşdur. Hacılar kəndində Dik güney, Abə Əlinin yalı, Qalanın qayası, Tiliş qaya, Böyük qaya, Şırlanlar gəlin güneyi, Qurdlu meşə, Atlı gözən, Kömür quyusu, Korca bulaq, Qozlu bulaq, Şor sular, Canqulu. Abasalı, Köy bulaq və s. yer adları vardır. Kənddən 4 km məsafədə Ağoğlan qəsri yerləşir. Kənddə Hacı qəbri, dəyirman daşları vardır. Kəndin qarşısında Alban abidəsi olan qalanın qayası vardır.

XIX əsrdə Qarıqışlaq kəndinin binə yerlərindən biri olmuşdur. Kənd Hacı qəbri deyilən sahədə yerləşdiyinə görə belə adlanmışdır.

Hacısamlı – Laçın rayonunda kənd. Şəlvə çayının sahilində, Kürdhacı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonnun 50 km-də yerləşir. Şərqdən Kürdhacı, cənub-şərqdən Piçanı, şimal-qərbdən Daşlı, qərbdən Qabaqtəpədağı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, ATS və digər sosial obyektlər var idi. 42 ev, 280 nəfər əhali olmuşdur. Hacısamlı kəndində Zeynalın şamı, Ərgöğün dərəsi, Çoban boğulan, Bağçalıq, Üst taxta, Bajılı düzü bulağı və s. yer adları, Qafqaz Albaniyası dövrünə aid daş kitabələr vardır.

Kənd qədimdən Qarabağda yaşamış Qaraçorlu tayfasının hacısamlı tirəsinin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. XIX əsrin 30-cu illərində hacısamlıların bir hissəsi Naxçıvanda yaşayırdı.

Haçə qaya – Sisyan rayonunda dağ adı. Dəstəgird kəndi ilə Murxuz kəndinin arasında yerləşir. Şıxlar kəndi ilə üzbuüz ucalır. Bu qaya vaxtilə gözətçi məntəqəsi rolunu oynamışdır. Obyektin ümumi görünüşünə görə qaya belə adlanmışdır.

Haksi – Sisyan rayonunda kənd adı. 1590-cı ildə tərtib olunmuş "İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri"ndə Rəvan əyalətinin Sisyan nahiyəsində kənd kimi qeyd olunur. 1727-ci ilə aid "İrəvan əyalətinin İcmal Dəftərində" bu kənddə adam yaşamadığı göstərilir.

Haqnəzər – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin yamacında, Həkəri çayının sağ sahilindədir. Təzəkənd kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd

rayon mərkəzindən şimal-şərqdə, rayonun 43 km-də, dəniz səviyyəsindən 2000 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığından Laçın-Kəlbəcər şose yolu keçir. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 30 ev, 180 nəfər əhali olmuşdur. Haqnəzər kəndində Lalalı, Dəlidağ, Sarıba, Qırxqız, Cahangirin meşəsi, Məmmədin bulağı, Axdalığın meşəsi, Qaynaq bulaq və s. yer adları vardır.

Kəndin tam adı Haqnəzərdərə kənddir. Yaşayış məntəqəsini Ərdəşəvi (Laçın r-nu) kəndindən köçüb gəlmiş ailələr salmışdır. Haqnəzər orada ilk dəfə məskunlaşmış şəxsin adıdır. Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, kəndin adının mənası Allaha yaxın və ya Allahın sevdiiyi məkan deməkdir.

Haqverdilər – Laçın rayonunda kənd adı. Haqverdi adlı şəxsin nəslinin adı ilə bağlıdır. Kənddə 1924-cü ildə 10 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Hal – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının sahilində yerləşir. Hal kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 11 km-də, dəniz səviyyəsindən 750 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin içərisindən Qubadlı-Akara şose yolu keçir. Hal kəndi Məmər, Ballıqaya, Çərəli və Qəzyan kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, uşaq bağçası, kitabxana, ATS, tibb məntəqəsi, mağaza, 2 dəyirman, əmanət bankı, artezian quyusu və digər sosial obyektlər var idi. 129 ev, 479 nəfər əhali olmuşdur. Hal kəndində Taxtalar, Ortaclar, Nərgizdi, Vənli dərə, Kaftarı, Toxmax təpə kimi toponimlər vardır. Kənddə Şıx Məhəmməd piri, körpü və qədim qəbiristanlıq da var idi.

Hand – Zəngəzur qəzasında kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Qand şəklində göstərilmişdir. Kəndin yeri bu xəritədəki koordinatlara görə indiki Sisyan və Gorus rayonlarının ərazisinə uyğundur. İlk dəfə "Alban tarixi"ndə handu qalası şəklində adı çəkilmişdir. Qədim türk dilindəki "anda, andı" sözündən götürülüb "gözləmək, keşik çəkmək" mənasındadır.

Hat – Qubadlı rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyində yerləşir. Başarat kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 36 km-də, dəniz səviyyəsindən 1415 m hündürlükdə dağlar əhatəsində yerləşir. 49 km məsafədə Həkəri dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Kəndin 15 km-dən Bakı-Laçın şose yolu keçirdi. Hat kəndi Deşdahat, Milanlı, Hadrut rayonun Seçməli, Tezxabab və Xozabert kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) məktəb və digər sosial obyektlər var idi. 10 ev, 44 nəfər əhali olmuşdur. Deşdahat kəndində Hatın düzü, Söyüdlü bulaq, Hatın çayı və s. yer adları vardır.

Keçmiş adı Böyük Hat olub. Əvvəllər yaxınlıqda mövcud olan Kiçik Hat kəndinin əhalisi buraya köçürüldükdən sonra Böyük sözü toponimin tərkibindən atılmışdır. Hat yaşayış məntəqəsini Əliyanlı tayfasına mənsub olan ailələr salmışdır.

Havalı – Zəngilan rayonunda kənd. Araz çayının sahilində, düzənlikdə, Zərnəli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 20 km-də, dəniz səviyyəsindən 1500 m hündürlükdə, Həkəri və Araz çaylarının qovşağında yerləşirdi. Kəndin yaxınlığından Bakı-Naxçıvan şose yolu və Bakı-Naxçıvan dəmiryolu xətti keçirdi. Yaxınlıqda Həkəri dayanacağı yerləşirdi. Havalı kəndi Zərnəli, Şərifan kəndləri ilə qonşu idi. Havalı kəndində işğala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 69 ev, 363 nəfər əhali olmuşdur. Havalı kəndində Dərin dərə, Ağziaşiq düzü, Quşqayası, Bəylik bulağı, Dəvəitirən gölü və s. yer adları vardır.

Yerli məlumatlara görə, yaşayış məntəqəsini XIX əsrdə Cənubi Azərbaycandan gəlmiş Hava (Həvva adının yerli tələffüz forması) adlı bir qadının övladları bina etdiyi üçün belə adlanmışdır. Toponim "Havanın nəslindən olanlar, Havanın uşaqları" mənasındadır.

Həcəti – Qafan rayonunun ən uca dağ kəndlərindən biridir. Gıgı çayının sağ sahilində, rayon mərkəzindən 28 km şimal-qərbdə, dəniz səviyyəsindən 2200 m hündürlükdə, kollu-meşəli dağ döşündə yerləşir. Kənddə

Bayquş qapıda xeyriyə ulamaz. Ona görə kəsib atıb, onu qovurlar. Ya da bayquş qonan ağacın altına duz-çörək qoyub deyirlər: "Sən bu duz-çörək, çıx get".

Zəngəzur folkloru

1886-cı ildə 30, 1931-ci ildə 71, 1986-cı ildə 160 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

Kənd XX əsrdə 4 dəfə dağılmış və bərpa olunmuşdur. 1905-ci ildə baş vermiş erməni-müsəlman davası zamanı Zəngəzurun bir çox azərbaycanlı kəndləri kimi Həçəti kəndinə də xeyli ziyan dəymişdir. 1918-ci ildə daşnak silahlıları Həçəti kəndini dağıtmış, kənd əhalisi dağları aşaraq Naxçıvana pənah aparmışdır. 1919-cu ildə kəndə qayıdan Həçəti camaatı həmin ilin payızında erməni hərbi qüvvələrinin kəndə yenidən basqını nəticəsində təkrarən öz yurd-yuvalarından didərgin düşmüş, bu dəfə Zəngilan rayonuna sığınmışdır.

Sovet hökuməti qurulduqdan sonra Həçəti camaatının yalnız kiçik bir hissəsi yenidən geriye qayıdaraq, kəndlərini bərpa etmişlər. Ermənilər Sovet hökuməti illərində də, Həçəti camaatını rahat qoymamış, 1939-cu ildə əhalini Gıgıya köçürmüş, kəndi isə söküb-dağıtmışlar. Həçətillilər 1946-cı ildə yenidən öz kəndlərini bərpa etmiş və 1988-ci ilə qədər doğma torpaqlarında yaşamışlar.

1988-ci ildə kənddə 30 ev, 160 nəfər əhali var idi. Həçəti kəndində ibtidai məktəb, kitabxana, klub, mağaza və s. ictimai binalar tikilmişdir. 1988-ci ilin payızında bölgənin digər azərbaycanlı kəndləri kimi Həçəti kəndi də ermənilər tərəfindən vəhşicəsinə dağıldı, kənd camaatı Bakı, Sumqayıt şəhərlərinə, Abşeron rayonuna pənah gətirdi. Həçəti kəndinin toponimləri: Vana bulağı, Sarı çeşmə, Vana yurdu, Mədət yurdu, Arpalıq dərəsi, Çiçəkli dərə, Söyüdlük və s.

Həkəri – Laçın, Qubadlı və Zəngilan rayonları ərazisində çay. Laçın rayonu ərazisində Hacısamli dərəsində Şəlvə çayın və Hocaszu çayın birləşməsindən yaranır. Həkərinin hər iki mənbəyi öz başlanğıcını Mıxtökən silsiləsindən, dəniz səviyyəsindən 2580 m hündürlükdən götürür. Öz axarı boyunca Hoçaz çayı və Zabux çayını qəbul edərək zənginləşir, Bərguşad çayı ilə birləşdikdən sonra Araza tökülür. Keçmiş adı Alban (Ağvan) olmuşdur. IX-XII əsr ərəb mənbələrində Ar-raçay adlanır və Araza töküldüyü göstərilir. "Həkəri" sözü kürddilli Həkəri tayfasının adı ilə bağlıdır. Məşhur

Sarı aşığın qəbri Həkəri çayının sağ sahilində, onun sevgilisi Yaxşının qəbri isə sol sahilindədir.

Həkəri – Qubadlı rayonunda kənd. Bəzi mənbələrdə Həkərli. Həkəri çayının sol sahilində, dağətəyi ərazidir. Muradxanlı kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 34 km-də, dəniz səviyyəsindən 855 m hündürlükdə yerləşir. 45,5 km məsafədə Həkəri dəmiryolu stansiyası yerləşirdi. Kəndin ərazisindən Qubadlı-Laçın və Bakı-Laçın şose yolları keçir. Muradxanlı və Laçın rayonunun Güləbird kəndi ilə qonşudur. Həkəri kəndi ilə Muradxanlı kəndi arasında Kiçik Həkəri adlanan çay axır. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, xəstəxana və digər sosial obyektlər var idi. 77 ev, 320 nəfər əhali olmuşdur. Həkəri kəndində Papaqlı dərə, İsgəndərli dərə və s. yer adları vardır. Kəndin ərazisində körpü və orta əsrlərə aid qəbiristanlıq var idi.

Həkəri ilə bağlı toponimlər XVI-XVII əsrlərdə Türkiyənin Hakkari vilayətindən Zəngəzura köçürülmüş kürddilli Həkəri tayfasının adı ilə bağlıdır. Hazırda həkərilər əsasən Türkiyə və İranda yaşayırlar.

Həkəri – Zəngilan rayonunda qəsəbə. Gəyən çölündədir. Həkəri çayının Araza töküldüyü yerin yaxınlığındadır. Hacallı kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 35 km-də yerləşir. Ərazisi 90 hektardır. Həkəri dayanacağı dağlar və dərələrlə əhatə olunmuşdur. Həkəri kəndi İran İslam Respublikası ilə sərhəddə yerləşir. Kənddə işgala qədər (1993) uşaq bağçası, kitabxana, tibb məntəqəsi, aptek, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 138 ev, 488 nəfər əhali olmuşdur. Həkəri kəndində Ağ təpə, Hüseyin bulağı və s. yer adları vardır. Qəsəbə 1950-ci illərdə yaranmış və Həkəri dəmir yol stansiyasının adı ilə adlanmışdır.

Həmzəli – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sol sahilindədir. Həmzəli kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 22 km-də, dəniz səviyyəsindən 730 m hündürlükdə yerləşir. 23 km məsafədə Akara dəmiryolu stansiyası yerləşirdi. Ərazidən Laçın-Akara şose yolu keçir.

Göbəkdaşı bizim Üçtəpə tərəfdə, Arpa dağıyla Bugda dağının arasındadır. Uşağı olmayan qadınlar Göbəkdaşına gedərlər. Qarınlarını açıb, göbəklərini o daşın göbək yerinə qoyarlar, fırlanarlar ki, uşaqları olsun.

Zəngəzur folkloru

Süd bişirəndə ocaqdan qonşuya köz verməzlər. Əgər versən, onda gərək süd qazanının üstünə kömür, ya da göy ot atasan. Yoxsa mal-heyvan süddən kəsilər.

Zəngəzur folkloru

Həmzəli kəndi Yuxarı Mollu, Çaytumas, Yusifbəyli kəndləri və Cəbrayıl rayonunun Dağ Tumas kəndi ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, uşaq mədəniyyət evi, kitabxana, mağaza, əmanət bankı, rabitə şöbəsi, XIX əsrə aid məscid və digər sosial obyektlər var idi. 65 ev, 290 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Şiş təpə, İlanlı daş, Məşədi Dadaş novu, Kaftar qaya, Sulu daş, Gəyən düzü, Tut piri, Kəbbalayı kahası kimi mikrotoponimlər, Yel piri, Pir daş kimi ziyarətgahlar və orta əsrlərə məxsus qəbiristanlıq var idi.

Kənd el arasında Dəlilər Həmzəlisi adı ilə tanınır. Yaşayış məntəqəsini vaxtilə indiki Qarakişilər kəndinə birləşmiş Həmzəli (el arasında Korlar Həmzəlisi) kəndindən çıxmış ailələr saldıqı üçün belə adlanmışdır. Rəvayətə görə, kişi paltarını geymiş bir qız Həmzəliddə Həkəri çayının üstündə körpü tikdirir. Bir neçə ildən sonra körpü hazır olduqda qız paltarını dəyişir və guya onun qadın olduğunu başa düşmədikləri üçün kəndi Korlar Həmzəlisi adlandıraraq gedir. Sonralar "korlar" ləqəbini mənliklərinə sığışdırmayan bir neçə ailə kənddən köçüb yeni yaşayış məntəqəsi saldıqda, guya ata-baba yurdlarını tərk etdikləri üçün onların kəndini də Dəlilər Həmzəlisi adlandırmışlar.

Hərtiz – Qubadlı rayonunda kənd. Dağlıq ərazidə, Fərcan kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzinin 8 km-də, dəniz səviyyəsindən 1150 m hündürlükdə yerləşir. 32 km məsafədə Həkəri dəmiryolu stansiyası yerləşirdi. Hərtiz kəndi Fərcan, Dondarlı, Çərəli və Göyyəal kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) 6 ev, 13 nəfər əhali olmuşdur. Hərtiz kəndində Hərtiz piri, Böyük güney, Keçəl təpə, Vənətli, Yel piri, Çuxur yurd, Mürsəlin bağı, Baxış bağı və s. yer adları vardır.

Yaşayış məntəqəsi öz adını ərazisində yerləşdiyi Hərtiz dağının adından almışdır. Dağın adı isə əslində Xartüzdür; xart (dəmir alət itiləmək üçün daş, bülöv daşı) və üz (üstü) sözlərindən ibarətdir.

Hərtiz – Qubadlı rayonu ərazisində, Bərgüşad silsiləsinin cənub-şərq qurtaracağında zirvə. İncilaba qədərki rusca mənbələrdə toponimin Qartikiz, Xartüz variantları da vardır. Ehtimal ki, toponim metal alətləri itilə-

mək üçün istifadə edilən xart, yaxud qart (bülöv) daşının adından və üz (üst) sözlərindən ibarət olub, "üzündə (səthində) xartdaşı olan dağ" mənasındadır.

Hətəmlər – Laçın rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, rayon mərkəzindən 69 km məsafədə, dəniz səviyyəsindən 2000 m hündürlükdə, Daşlı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kəndin yaxınlığından Daşlı çayı axır. Kənd Keçəl dağı və Ələsgər ölən dağlarının ətəyində yerləşir. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 57 ev, 288 nəfər əhali olmuşdur. Hətəmlər kəndində Ay boğan dağı, Daş bulaq, Sarı bulaq, Soyuq bulaq, Qızlar bulağı və s. yer adları vardır. Toponim "Hətəmin nəslindən olanlar, hətəmgillər" mənasındadır.

Hindverd burnu – Həkəri və Bərgüşad çaylarının birləşərək burun əmələ gətirdiyi sahə. Burada xarabalıqları son vaxtlara kimi qalan Albaniya dövrünə məxsus qala da Hindverd qalası adlanır. Zəngəzurda eyniadlı dağ da vardır.

Hocazsu – Laçın rayonu ərazisində çay. Həkəri çayının qolu. Yuxarı axınında İldırımsu, aşağı axınında Qaranlıqçay adlanır. Çay öz başlanğıcını Hocaztəpə dağından aldığı üçün belə adlanmışdır.

Hocaztəpə – Laçın rayonu ərazisində dağ. Yerli əhali arasında Hocazdaşı adı ilə tanınır. Toponimin tərkibindəki hocaz komponentinin mənası məlum deyil.

Hoçaz – Laçın rayonunda kənd. Hocaz çayının sağ sahilində, Qarabağ yaylasında Hocaz dağının ətəyindədir. Hoçaz kənd inzibati ərazi vahidliyinin mərkəzidir. Kənd rayonun 18 km-də, Laçın-Alxaslı şose yolu üstündə yerləşir. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, internat məktəbi, mədəniyyət evi, kitabxana, tibb məntəqəsi, 4 mağaza, ATS, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 182 ev, 631 nəfər əhali olmuşdur. Hoçaz kəndində Rizvan meşəsi və bulağı, Qiblə bulağı, Oyuqlu yalı, Bürc Alı, Böyük Ağsu, Reyhan, Şəldi, Sarıbulaq, Qırğıburun, Dəli bulaqları və s. yer adları vardır. Kənddə mərmər qranit yataqları, IV əsrə aid Alban kilsəsi, 6 kurqan qəbir (deyilənlərə görə, Əmir Teymurun sərkərdələrinindir) Anabad, Qızıl evi deyilən yer-

Axır çərşənbədə qızlar yumurtayla cövhəri götürərdilər, aparıb bir çəmənliyə qoyardılar. Əgər o gecə çəmənliyə şəh düşsəydi, yumurta cövhərə dəyib qırmızı boyansaydı, onda qızların niyyəti hasil olardı.

Zəngəzur folkloru

lərdə mağara məbədlər var idi. Kəndin ərazisindən köhnə karvan yolu keçirdi.

Toponimin mənası müəyyən edilməmişdir. Yerli sakinlərin verdiyi məlumatla görə, Şah Abbas Hoçaza gələrkən yer xoşuna gəlir və bura Hoçaz deyir.

Hors – Mıqrı rayonunda kənd adı. Yerli tələffüz forması Qors. Gorus adının təhrifidir. Qədim türk mənşəli Gorus tayfasının adını əks etdirir. 1988-ci ildə kəndin əhalisi Azərbaycana qovulmuşdur. Bax: Gorus. Eyniadlı kənd Dərələyəzdə də vardır.

Hortagiz – Sisyan rayonunda kənd adı. Bax: Ortauz.

Hünüt – Qafan rayonunda kənd. Qafan rayon mərkəzindən 15 km şimal-şərqdə, Ecanan çayının sağ sahilində, dağlıq, meşəlik bir ərazidə yerləşmişdi. Kəndin adının mənası qədim türk tayfaları olan hunlarla bağlıdır. Toponim "hun" etnonimindən və türkcə cəm bildirən "ut" şəkilçisindən ibarətdir. Kənddə 1988-ci ildə

Laçın rayonunun
Hüsülü kəndindəki
Həmzə Sultan sarayı
(indiki vəziyyəti)

20-25 ev, 120-yə yaxın əhali var idi. Sovet hökumətinin mövcud olduğu 70 il ərzində Hünüt kəndində məktəb tikilməmişdir. 30-cu illərdə kolxoz qurulsa da, sonradan kolxozun təsərrüfatı "Sünik" erməni sovxozuna verilmişdir. 1988-ci ilin noyabrında Hünüt kəndinin camaatı ermənilər tərəfindən zorla deportasiya olunmuşdur.

Hüseynuşağı – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sahilində, Yazı düzündədir. Qaralar kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 18 km-də, dəniz səviyyəsindən 900 m hündürlükdə yerləşir. Yaxınlığında Laçın-Akara şose yolu keçir. Hüseynuşağı kəndi Qaralar, Məhrüzlu, Alaqurşaq, Xanlıq və Kavdadıq kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) 9 ev, 52 nəfər əhali olmuşdur.

Yaşayış məntəqəsini Hüseynuşağı (hazırda xudavərdilər adlanır) nəslindən olan ailələr saldıqı üçün belə ad-

lanmışdır. Sonralar Qarabağdan əbilli və Dağıstandan xələflilər nəslə də köçüb bura gəlmişdir.

Hüsülü – Laçın rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, Zabux-Minkənd çayının sol sahilindədir. Malıbəy kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 25 km-də yerləşir. Hüsülü kəndi Malıbəy, Ağoqlan, Zeyvə, Ziyrik kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 37 ev, 152 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Həmişə Sultan türbəsi abidəsi vardır.

Keçmiş adı Sultanlardır. (XIX əsr mənbələrində Sultanlı, Sultankənd kimi də işlənmişdir). Toponim qaracorlu tayfasından Həmişə Sultanın adı ilə adlandırılmışdır. 1931-ci ildən Hüsülü adlanır. 30-cu illərdə kənddə yaradılmış kolxozla burada Kürdüstan Qəza İcraiyyə Komitəsinin sədri olmuş Hüsü Hacıyevin (1897-1931) adı verilmiş, kəndin adı da kolxozun adı ilə eyniləşdirilmişdir.

Xaçınyalı – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsində, Ağ qaya dağının ətəyindədir. Piçənis kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 47 km-də, dəniz səviyyəsindən 1550 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin cənub hissəsində Şəlvə çayı axır. Piçənis, Kürdhacı, Hacısamlı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, uşaq bağçası, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 50 ev, 160 nəfər əhali olmuşdur. Xaçınyalı kəndində Sarı dərə, Taronun yeri, Alçalı dərə, Ulaşlı bulağı, Qamuşlugun bulağı, Seyidlərin bulağı və s. yer adları vardır.

Laçın rayonunun Xaçınyalı kəndində Seyid Məhəmməd Ağanın günbəzi

Kənd XIX əsrin ortalarında bir qrup ailənin Xaçın yalı adlı yerdə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, əvvəllər Laçın yalı adlanmış, sonradan məlum olmayan səbəblərdən Xaçınyalı kimi tanınmışdır.

Xalacçay – Qafan rayonunda Xalac kəndi yaxınlığından axan çaydır. Xalac kəndinin adı ilə bağlı çay da belə adlanmışdır.

Xallanlı – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı Bozlu kəndindən çıxmış Xallanlı kürd tayfasının adı ilə bağlıdır. Eyniadlı kənd Kəlbəcərdə də vardır.

Xallanlı kəndində 1924-cü ildə 18 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Xallava – Qubadlı rayonunda kənd. Aşağı Cibikli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 28 km-də, dəniz səviyyəsindən 1000-1050 m hündürlükdə yerləşir. Xallava kəndi Köhnə qışlaq, Mistan, Xələc, Yuxarı Cibikli, Aşağı Cibikli, Göyərabas və Seytas kəndləri ilə qonşudur. Kəndin sağ və sol tərəflərində Xallava və Məmmədli çayları axırdı. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, Qara İlyasov adına kolxoz və digər sosial obyektlər var idi. 8 ev, 23 nəfər əhali olmuşdur. Xallava kəndində Quyubulaq, Qarıqışlaq, İstibulaq, Tutbulağı, Almalıbulaq və s. yer adları vardır. Kənddə köhnə su dəyirmanı var idi.

Xanağa – Qubadlı rayonu ərazisində dağ. Xanəgah sözünün təhrif olunmuş formasıdır. Dağ onun ərazisindəki ziyarətgahın adı ilə əlaqədar belə adlandırılmışdır. Tarovlu kəndinin qərbində Xanəgah yeri adlı sahə də var.

Xanahılar – Laçın rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, Həkəri çayının sol sahilində, Səfiyan kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 37 km-də, dəniz səviyyəsindən 1490 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığından Laçın-Həkəri şose yolu keçir. 60 km məsafədə Həkəri dəmiryolu stansiyası yerləşir. Kənddə işgala qədər (1992) orta müxtəlif sosial obyektlər var idi. 37 ev, 129 nəfər əhali olmuşdur.

Yaşayış məntəqəsini XIX əsrin ortalarında Xanalı adlı şəxs saldığına görə onun adı qoyulmuşdur. Kəndin cənub-qərbində Xanalı dərəsi adlı dərə də var.

Xanahılar – Laçın rayonunda kənd adı. Şuşanın Xanahılar kəndindən ayrılan ailələr tərəfindən salınmışdır. Toponim Xələfli tayfasının xanalı nəslinin adı ilə bağlı-

dır. Xanalılar kəndində 1924-cü ildə 25 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Xanazax – Gorus rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Xanazaq şəklində göstərilmişdir. Cox güman ki, xanəgah, evlər, tikililər olan yer mənasındadır. 1831-ci ildə Türkiyədən gələn ermənilər yerləşdirildikdən sonra qarışıq kəndə çevrilmişdir. 1831-ci ildə kənddə 22 nəfər, 1873-cü ildə 200 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1905-ci ildə kənd dağıdılmış, azərbaycanlılar qovulmuşdur. XX əsrin əvvəllərində kənd erməniləşdirilmiş, adı dəyişdirilərək Xanavak adlandırılmışdır.

Xanlıq – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sahilində, dağətəyi ərazidədir. Xanlıq kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayonun cənub-şərqdə, rayon mərkəzindən 16 km məsafədə, Gəyən düzünün ətrafında, Bakı-Naxçıvan dəmir yolu magistralının 31 km-də yerləşirdi. Xanlıq kəndi Cəbrayıl rayonunun Dağtumas kəndi ilə qonşu idi. Kənddə işğala qədər (1993) iki mərtəbəli, 500 yerlik orta məktəb, Texniki Peşə məktəbi, 90 yerlik uşaq bağçası, klub-mədəniyyət evi, poçt-teleqraf şöbəsi, tikiş fabriki, 2 su dəyirmanı, məscid, daş karxanası, 50 çarpayılıq xəstəxana, aptek, 2 çörək sexi, tütün qəbulu məntəqəsi, barama qəbulu məntəqəsi, ağac emalı sexi, 11 mağaza, 5 çayxana, 2 videosalon, 4 yeməcxana, avtomobillərin texniki təmiri mərkəzi və digər sosial obyektlər var idi. 600 təsərrüfat, 650 ev, 3000 nəfər əhali olmuşdur. Ərazisi 3000 hektardan çox olmuşdur. Kənddə Əzənçi, Baba Xəlil və Hüseyn Baba pirləri mövcud idi.

Bu yaşayış məntəqəsi vaxtilə Qarabağ xanı Pənahəli xanın oğlu Mehrəli bəyin malikanəsi olmuşdur. Sonralar burada salınmış kənd də mülkün adı ilə Xanlıq adlanmışdır. Toponim "xana məxsus" mənasındadır. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Kərəm Mirzəyev Xanlıq kəndinin yetirməsidir.

Xarar – Laçın rayonunda kənd adı. Kənddə 1924-cü ildə 18 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

*Tər tənı tər sını qov,
Qüsl eylə, tərsinə qoy.
Yaxşını qibləsinə,
Aşığı tərsinə qoy.*

Sarı Aşığı

*Aşıq görə Bağdadı,
Bağban meyli bağdadı.
Gəlməz hülhül sərindən
Gül sevdası, bağ dadı.*

Sarı Aşıq

Xatın bağı – Qafan rayonunda kənd adı. Qafqazın hərbi-topoqrafik xəritəsində (1903-cü il) Binəxanımbağ kimi göstərilmişdir. Xatın adlı şəxsin adı ilə əlaqədardır. Xarabalıqları indiki Zeyvə kəndi yaxınlığında qalmaqda idi. 1897-ci ildə burada 27 nəfər azərbaycanlı yaşadığı qeyd olunur. 1905-ci ildə ermənilər tərəfindən dağıdılmışdır.

Xələc – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının sahilində, dağlıq ərazidə, Qarabağ silsiləsində yerləşir. Çardaqlı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Misdan, Xallava, Hacılı və Çardaqlı kəndləri ilə qonşudur. Xələc kəndində işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi, mağaza, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 90 ev, 386 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Zeynəb bulağı, Hacıqulu bulağı, Əsgər bulağı, Ağ yazı, Atılmış, Qaranlıq dərə, Xəs zəmi və s. yer adları vardır. Səlcuq oğuzlarının Xələc tayfasının adını əks etdirir. Əsasən maldarlıqla məşğul olan xələclər yayı Zəngəzurda, qışı isə Mil-Muğan düzlərində keçirərdilər. Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində, Türkiyədə və İranda eyni adlı çoxlu yaşayış məntəqələri vardır.

Xələc – Qafan rayonunda kənd. Səlcuq oğuzlarının Xələc tayfasının burada məskunlaşmasından sonra yaranmış kənddir. Azərbaycanda və Ermənistanda mövcud olmuş çoxlu Xələc kənd adlarından biridir. Qafan rayon mərkəzindən 4-5 km şimalda Xələc (Ecanan) çayının sol sahilində təpəlik üzərində yerləşmişdir. Bir vaxtlar Ecanan bölgəsinin ən böyük kəndi olmuş, mahaalda "100 evli Xələc" kimi tanınmışdır. Xələc kəndində 1831-ci ildə 123 nəfər, 1886-cı ildə 308, 1897-ci ildə 329 nəfər, 1905-ci ildə 510, 1914-cü ildə 300, 1931-ci ildə 114, 1986-cı ildə 450 nəfər əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə daşnaklar Xələc kəndini dağıtmış, kənd camaatının bir hissəsi qırılmış, bir hissəsi Bakıya, qalanı isə Qubadlı rayonunun kəndlərinə pənah aparmışdır. 1922-ci ildə kənd camaatının kiçik bir hissəsi geriye qayıtmış, kəndi bərpa etmiş, təsərrüfatı dirçəltmişlər. 1939-cu ildə Xələcdə əhalinin sayı 780 nəfərə çatmışdır. Xələcdə 1931-ci ildə kolxoz qurulmuş, 1958-ci il-

də ləğv edilərək, kolxozun əmlakı qonşu erməni kəndinin "Sünik" sovxozuna verilmişdir.

1988-ci ildə Xələc kəndində 70 ev var idi, 450 nəfər əhali yaşayırdı. 1988-ci ilin noyabrının sonlarında Xələc camaatı öz yurdlarından zorla deportasiya olundular. Əhəlinin əmlakı əlindən alındı, evləri dəyişilməmiş qaldı.

Xəndək – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sol sahilində, dağətəyi ərazidədir. Muradxanlı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 28 km-də, dəniz səviyyəsindən 844 m hündürlükdə yerləşir. 40 km məsafədə Həkəri dəmiryolu stansiyası yerləşirdi. Kəndin ərazisindən Qubadlı-Laçın və Bakı-Laçın şose yolları keçir. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 71 ev, 263 nəfər əhali olmuşdur. Xəndək kəndində Sulu dərə, Yazı düzü və s. yer adları vardır.

*Başı bəlgəli dağlar,
Dibi kölgəli dağlar.
Yol üstə gözlər Aşıq,
Nə vaxt el gəli, dağlar?!*

Sarı Aşıq

Yaşayış məntəqəsini vaxtilə Cənubi Azərbaycanın Xəndək kəndindən gəlmiş Hacı Məmməd adlı şəxs saldığına görə belə adlandırılmışdır. Hazırda kənddəki nəsilərdən biri Hacıməmməduşağı adlanır. Tədqiqatçılar toponimin mənasını X əsrdə səlcuq oğuzlarına qoşularaq Orta Asiyadan gəlmiş Xandak adlı türkdilli bir tayfanın adı ilə izah edirlər.

Xəznəvar – Gorus rayonunda kənd adı. 1831-ci ildə 28 nəfər, 1873-cü ildə 86 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1830-cu ildə İrandan köçürülən ermənilər məskunlaşdırıldıqdan sonra qarışıq kəndə çevirilmişdir. XIX əsrin sonlarında erməniləşdirilmişdir. 1897-ci ildə 508 nəfər erməni və 180 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. Yerli tələffüz forması Xoznavar. Əsli: Gəznəvar. Ərəb dilində kənisə – "atəşpərəst məbədi" və fars dilində var – "yer", "tərəf" sözlərindədir. 1918-ci ildə kəndin azərbaycanlı əhalisi qovulmuşdur.

Xəznəvarsu – Laçın rayonu ərazisində çay. Zabux çayının sağ qolu. Bizim fikrimizcə, çayın adı Gorus rayonunun Xəznəvar kəndi ilə əlaqədardır. Çayın başlanğıcının vaxtilə bu kəndə məxsus olan yaylaqdan götürməsi onun belə (Xəznəvardan gələn su) adlandırılmasını şərtləndirmişdir.

*Mən Aşıqam baxtı kəm,
Yar zülfünə bağ tikəm.
Fələyə neyləmişdim,
Fələk mənə baxdı kəm.*

Sarı Aşıq

Xıdırılı – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının sahilində, dağlıq ərazidədir. Teymur Müskanlı kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayonun şimalında, dəniz səviyyəsindən 500-600 m hündürlükdə yerləşir. Balahəsənli kəndi ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər və 21 ev, 48 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Qara dərə, Həsən, Dağ yazı düzü, Alı bulağı və s. yer adları vardır.

Yerli məlumatlara görə, kəndi Xıdır, Məhərrəm və Həsən adlı şəxslər salmışlar. Hazırda kənddə xıdırılı, məhərrəmli və həsənli nəsiləri yaşayır. Kəndin adı Xıdırılı nəslinin adı ilə əlaqədardır.

Xıncırək – Gorus rayonunda kənd adı. Zəngəzurun ən qədim yaşayış məntəqələrindən biridir. Əsli Hunzırək, ermənicəsi Xndzoresk. Hunların Zəngəzurdakı nişanələrindən biridir. Çoxlu sayda kaha və mağaraların mövcudluğu buranın daha qədim insan məskəni olduğunu göstərir. Əhalisi erkən xristianlığı qəbul etmiş, Tatev kilsəsinin təsiri altında erməniləşmiş hunlardır. Ermənicə "almalı kənd" izahı inandırıcı deyil.

Xırmanlar – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ yaylasında, Sarı baba dağının ətəyində, rayon mərkəzindən 15 km məsafədə, dəniz səviyyəsindən 1500-1800 m hündürlükdə, Zerti kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 35 ev, 105 nəfər əhali olmuşdur.

1930-cu illərədək binə olmuşdur. Köhnə xırmanların yanında Xırmanlar adlanan binə sonralar daimi yaşayış məntəqəsinə çevrildikdə kənd həmin adı saxlamışdır.

Xış – Qafan rayonunda kənd adı. Rayonun Sünik bölgəsində, Gıgı çayının sol sahilində, Baharlı kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. 1897-ci ildə 27 nəfər əhali yaşamışdır. Kənd 1905-ci ildə ermənilər tərəfindən dağıdılmışdır. Erkən orta əsrlərdə Albaniya kəndlərindəndir. Əsli: Kiş. Albaniyada Arsak və Şəki bölgələrində Kiş kəndləri vardı. Fars dillərində kiş – "məbəd", "ziyərət-gah" sözündəndir.

Xocahan – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sahilindədir. Xocahan kənd inzibati ərazi vahidinin mər-

kəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 22 km-də, dəniz səviyyəsindən 726 m hündürlükdə, Həkəri və Bərgüşad çaylarının qovuşduğu yerdə, Həkəri çayının sağ sahilində yerləşir. Yaxınlığından Qubadlı-Akara şose yolu keçir. Akara dəmiryol stansiyasının 12 km-dədir. Xocahan kəndi Tatar və Ulaşlı kəndləri ilə qonşudur. Xocahan kəndində işgala qədər (1993) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, kitabxana, xəstəxana (25 çarpayılıq), 3 mağaza və poçt şöbəsi var idi. 65 ev, 420 nəfər əhali olmuşdur. Ərazisi 2540 hektar idi. Kənddə Həmid ağa ocağı adlı ziyarətgah və "Əjdaha dərəsi", "Umud kahası", "Mavdan dərəsi", "Qüzey bulağı" və s. yer adları vardır. Kəndin adı "xocalar, xocaların məskunlaşdığı yer" mənasındadır. Kənd tarixən ticarət yeri olmuşdur. Toponimin əsasını xoca komponenti təşkil edir. Orta əsrlərdə iri ticarətlə məşğul olan tacirlər, habelə məşhur din xadimləri xoca adlanırdı. Toponimin tərkibindəki -an komponenti məkan və cəmlilik ("a" səsi yanaşı gəldiyindən onların arasında "h" səsi əlavə edilmişdir) bildirir.

Xocik – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sahilindədir. Xocik kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 25 km-də, dəniz səviyyəsindən 1110 m hündürlükdə, Qara güneynin ətəyində, Kənd Bakı-Laçın şose yolunun üstündədir. Kənddə işgala qədər (1993) klub, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 58 ev, 270 nəfər əhali olmuşdur. Xocik kəndində Qara Güney, Qanlı yal, İldırım çaxan, Nazı ölən və s. yer adları vardır. Kənd yol üstündə Pir və üzünömürlü ağ qoşa çınarı ilə məşhur idi. Yal qəbiristanlığı deyilən sahədə orta əsrlərə məxsus alban qəbirlərinin qalıqları son zamanlara qədər mövcud idi. Kənd sakinlərinin məlumatına görə, yaşayış məntəqəsini Cənubi Azərbaycanın Xocik kəndindən köçüb gəlmiş ailələr salmışdır. Sözün mənası isə Xoca sözündən olan "kiçik tacir" anlamını verir.

Xoşgədik – Laçın rayonu ərazisində dağ. Türk dillərindəki keş (müvəqqəti yurd, köç) və Azərbaycan dilindəki gədik (keçid) sözlərindən ibarət olub, "müvəqqəti yurd, köç olan gədik" mənasındadır.

*Ala göziün altı yüz,
Dərd altı min altı yüz.
Aşiq, biz hicran qulu,
Qəm ayağı altıyüz.*

Sarı Aşiq

Xoşgədik – Laçın rayonu ərazisində çay. Həkəri çayının qolu. Çayın adı Xoşgədik dağının adı ilə bağlıdır. Bax: Xoşgədik (dağ).

Xot – Gorus rayonunda kənd adı. Bölgənin ən qədim kəndlərindən biridir. Moisey Kalankatlının "Alban tarixi" əsərində adı çəkilir. 1468-ci ildə Qapanat vilayətinin Urut nahiyəsinə aid kənd kimi qeyd olunur. Türk dillərində kut, qut, moŋqol dilində xot – "düşərgə", "dayanacaq", "heyvan üçün tövlə" .

Xotanan – Gorus rayonunda kənd adı. Matenadaran-da saxlanılan 1508-ci il tarixli bir qəbalədə bu kəndin Azərbaycan ölkəsinin Kapanat vilayətinin Urut nahiyəsinə aid olduğu bildirilir. 1920-ci ilə qədər azərbaycanlılar yaşamışdır. Ermənilərin hücumları nəticəsində əhali zaman-zaman kəndi tərk etmişdir. Toponimin əsasını türk dillərində kotan, kutan – "yaylaqda maldar elin köç saldığı yer", "mal-qara saxlamaq üçün tövlə yeri" təşkil edir, "an" şəkilçisi isə fars dilində "məkan, yaşayış yeri" anlamındadır.

Xotanarx – Sisyan rayonunda kənd adı. 1468-ci ilə aid Matenadaran sənədlərində bu bölgədə Xotanək kəndinin adı qeyd olunur. XVII əsrin əvvəllərinə aid erməni mənbəsində Gorus mahalında Xotan kəndinin adı çəkilir. XVII əsr müəllifi Arakel Təbrizi də Sunikin Boğaz mahalında "Xotanak ki Acanak adlanır" ifadəsini işlədir. Toponimin "Xotan" hissəsi "Kotan" sözünün fonetik şəklidir. Ehtimal ki, türk dillərində kotan, kutan – "yaylaqda maldar elin köç saldığı yer", "mal-qara salmaq üçün tövlə yeri" sözündən və arx sözlərindən ibarətdir. Toponim "arx olan (Arx kənarında) yerdə kutan" mənasındadır. Azərbaycanda Kotanarx (Ağdaş r-nu) toponimi ilə mənaca eynidir. 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağılmışdır.

Xumarlı – Zəngilan rayonunda kənd. Həkəri və Bərgüşad çaylarının sahilindədir. Alıbəyli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şərqdə, rayonun 21 km-də, dəniz səviyyəsindən 750 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığından Zəngilan-Qubadlı, Bakı-Naxçıvan şose yolları və Bakı-Naxçıvan dəmir yolu keçir. Xumarlı kəndi Şərifan və Sarıl

kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 45 ev, 176 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Xumarlı bulığı, kurqanlar və pir vardır. Yerli məlumatlara görə, kəndin adı Xumar adlı şəxslə əlaqədar olaraq yaranmışdır. Etnotoponimdir.

Xumarta – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin yamacındadır. İrçan kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd iki hissəyə bölünmüşdür: Əlphənahlı və Yuxarı Xumarta. Xumarta kəndi Qışlaq, İrçan, Köhnəkənd və Hadrut rayonunun Xozavert, Arpagiyi kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 22 ev, 103 nəfər əhali olmuşdur. Xumarta kəndində Yarıqan düzü. Qağallar yalı təpəsi, Qılınc xaç təpəsi, Məhər vurulan və s. yer adları vardır. Kəndin ətrafında zirvənin başında pir vardır.

Əsil adı Xumartıdır. Yerli məlumatlara görə, yaşayış məntəqəsini Atlıxanlı nəslı salmışdır. Toponim Xumar (şəxs adı) və titi (kürdcə "kənd" deməkdir) sözlərindən ibarət olub, "Xumarın kəndi, Xumara məxsus kənd" mənasındadır.

Xurama – Zəngilan rayonunda kənd. Araz çayı sahilində, düzənlikdə, Hacallı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 25 km-də yerləşir. Xurama kəndinin ərazisindən Bakı-Naxçıvan dəmiryol xətti keçir. Ərazisi 100 hektardır. Xurama kəndi İran İslam Respublikası ilə sərhəddə yerləşir. Kənddə işğala qədər (1993) uşaq bağçası, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 29 ev, 119 nəfər əhali olmuşdur. Xurama kəndində Qaranlı, Uzun, Keçikli, Palıdlı, Damdamaca dərələri, Su dəhnəsi, Süpürgəli düzü, Palıdlı, Şollar, Çəşməli bulaqları, Qobu yeri və s. yer adları vardır.

Yaşayış məntəqəsini XVIII əsrdə Cənubi Azərbaycanın Xurama kəndindən gəlmiş ailələr saldıqı üçün belə adlandırılmışdır.

Xurəşin – Sisyan rayonunda kənd adı. 1728-ci ildə tərtib olunmuş "İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri"ndə Sisyan nahiyəsində kənd kimi göstərilmişdir. Ərəbcə xur "kiçik çay", "qurumuş çay yatağı" və farsca şen, şin

"say" (dənizdə, çayda dayaz yer mənasında) "qum" sözlərindədir. Kənd oradakı kiçik Xurəşin çayının adı ilə adlanmışdır. 1828-ci ildə kənddə İrandan gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir.

Xurma – Qafan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda adı Xorama kimi göstərilmişdir. XIX əsrin 80-cı illərinə aid mənbədə Xorama kimi-dir. Mənbədə kəndin əhalisinin azərbaycanlılardan ibarət olması göstərilir. Yerli tələffüz forması – Xurama. XVIII əsrdə Cənubi Azərbaycanın Xurama kəndindən gəlmiş ailələr saldıqı üçün belə adlandırılmışdır. Xırda daşlı (xır sözü də bu anlamı ifadə edir), qumlu yer mənasındadır. XX əsrin əvvəllərində azərbaycanlı əhali qovulmuşdur. Zəngilan rayonunda da Xurama adlı kənd vardır.

Xustub – Qafan rayonu ərazisində dağ. Qafan və Ordubad rayonlarının sərhədində yerləşən bu əzəmətli dağ, Zəngəzur silsiləsinin ən hündür zirvələrindən biridir. Fikrimizcə, toponim türk dillərində şimal, günəş tutmayan, quzey mənasını verən "quz (xus)" və dağ, hündür təpə anlamını ehtiva edən "tub" sözlərindən yaranıb quzey dağ mənasını ifadə edir.

İçəri Müşlan – Zəngilan rayonunda kənd. Oxçu çayının sol sahilində, dağətəyi ərazidədir. Zəngilan kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 4 km-də, dəniz səviyyəsindən 400 m hündürlükdə yerləşir. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, mağaza, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 121 ev, 389 nəfər əhali olmuşdur. İçəri Müşlan kəndində Qala yolu (Şuşa yolu), Ağ oyuq, Koroğlu daşı və s. yer adları vardır. Kəndin yerləşdiyi dağın ən yüksək nöqtəsində Tək ağac piri vardır.

Keçmiş adı Müşlandır. Kəndi vaxtilə Türkiyənin Muş əyalətindən köçüb gəlmiş ailələr saldıqına görə belə adlandırılmışdır. Bu kənddən çıxmış ailələr Oxçu çayının sağ sahilində Qıraq Müşlan kəndini saldıqdan sonra buraya İçəri Müşlan, yəni əsas, iç Müşlan deyilmişdir.

İkinci Ağal – Zəngilan rayonunda kənd. Həkəri çayının sahilində, dağətəyi düzənlikdədir. Keçmiş adı Hü-

seyrxanlı. Yerli əhali arasında Orta Ağalı da adlanır. Kəndin əsasını Ağalı nəslı qoymuşdur. Sonralar qonşu Ağalı (indiki Birinci Ağalı) kəndinin adı da bu kəndə aid edilmişdir. Toponimin əvvəlinə ikinci sözü onu eyniadlı digər yaşayış məntəqələrindən fərqləndirmək üçün əlavə edilmişdir.

İkinci Alıbəyli – Zəngilan rayonunda kənd. Həkəri çayının sağ sahilində, Bərgüşad silsiləsinin ətəyindədir. Birinci Alıbəyli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şərqdə, rayonun 23 km-də, dəniz səviyyəsindən 750 m hündürlükdə, Zəngilan-Qubadlı şose yolunun yaxınlığında yerləşir. İkinci Alıbəyli kəndi Birinci Alıbəyli və Sarıl kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, tibb məntəqəsi, mağaza, su dəyirmanı, pendir zavodu, anbar binası və digər sosial obyektlər var idi. 92 ev, 406 nəfər əhali olmuşdur.

Kəndin keçmiş adı Balabəylidir. Yaşayış məntəqəsini Ağdam rayonundakı Alıbəyli (hazırda mövcud deyil) kəndindən köçüb gəlmiş ailələr salmışdır. Bu kəndin ərazisi əvəllər Alıbəyli kəndinin yaylaq yeri olmuşdur.

İkinci Arıqlı – Sisyan rayonunda kənd adı. Bax: Arıqlı kəndi.

İkinci Bayandur – Gorus rayonunda kənd adı. 1897-ci il əhalinin siyahıya alınmasında kənddə 210 nəfər azərbaycanlı əhali olduğu göstərilir. 1918-ci ildə kəndin əhalisi qovulmuş və Türkiyədən gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir. Kənd ermənicə Vaqatur adlandırılmışdır. Oğuz türklərinin Bayandur tayfasının adıdır.

İkinci Əliyanlı – Gorus rayonunda kənd adı. Qaraçorlu tayfasının əliyanlı qoluna mənsub olan ailələr tərəfindən salınmışdır. S.Zelinski əliyanlıları türkləşmiş kürd tayfası kimi qeyd edərək, XIX əsrin sonlarında onların 110 ailədən ibarət olduğunu və Zəngəzurda Böyük Hat, Kiçik Hat, Daşlı Hat və Mollalı qışlaqlarında məskunlaşdığını yazır. Professor Vilayət Əliyev Əliyanlıları Kəngərli tayfasının bir tirəsi hesab edir. İkinci Əliyanlı kəndində 1886-cı ildə 137 nəfər əhalisi olmuş, 1918-ci il qırğını zamanı ermənilər tərəfindən dağıdılmışdır.

Ruslar Krımı işğal edən kimi (1783) bu torpaqlarda 500 ildən artıq müddətdə yaşayan Krım türklərini Osmanlı Türkiyəsinə qovdular, onların yerinə Türkiyə ərazisində yaşayan yunanları və erməniləri köçürməyə başladılar. Köçürülən xristianlara Krımda xüsusi şərait yaradıldı, məhsuldar torpaqlar paylandı, onlar bir neçə illiyə bütün vergilərdən azad olundular. Beləliklə, ermənilərin Krımda koloniyaya halında məskunlaşmasının əsası qoyuldu.

“Türklər və ermənilər” kitabı.
Castin Makkarti,
Amerika türkoloqu

XIX əsrdə 1,2 milyon çərkəz və abxaz öz dədə-baba yurdlarından ruslar tərəfindən deportasiya edilərək Osmanlı Türkiyəsinə qovuldular. Bu insanların təxminən 1/3-ü deportasiya nəticəsində yollarda həlak oldu.

“Türklər və ermənilər” kitabı.
Castin Makkarti,
Amerika türkoloqu

İkinci Tıgık – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyində, Zerti kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzinin 18 km-də, dəniz səviyyəsindən 1500-1600 m hündürlükdə, Laçın-Şəlvə-Kəlbəcər şose yolunun alt tərəfində yerləşir. İkinci Tıgık kəndi Birinci Tıgık və Bülüldüz kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 31 ev, 95 nəfər əhali olmuşdur. Kəndin ətrafında köhnə yaşayış məskənlərinin qalıqları və qədim qəbirsanlıq vardı. Burada həmçinin Alban kilsəsi vardı.

Yaşayış məntəqəsi Tıgıq dağının ətəyində salındığına görə həmin dağın adını daşıyır. Yerli sakinlər kəndə Allahverdi uşağı da deyirlər. Bizim fikrimizcə, toponim Zəngəzurda və Qarabağda yaşamış türksöylü Tuğ (tağ) tayfasının məskunlaşması nəticəsində yaranmış kəndlərdəndir. Hadrut rayonunda Tuğ kəndi, Taglar mağara məbədi, Sisyan rayonunda Kirətağ, Qafan rayonunda Aşağı və Yuxarı Girətağ, Zəngilan rayonunda Böyük Gilətağ, Dərə Gilətağ, Mıgri rayonunda Tuğut, Tağəmir, Gorus rayonunda Tıg (Tex və ya Dıg) kəndləri kimi toponimlərlə eyni mənşəlidir.

İldırım – Laçın rayonu ərazisində, Mıxtökən silsiləsində zirvə. Dağ burada tez-tez şimşək, ildırım çaxması ilə əlaqədar belə adlandırılmışdır. Yerli əhali dağa formasına görə Yeddibölük də deyir.

İldırımsu – Laçın rayonu ərazisində çay. Hocazsu çayının qolu. Çay İldırım dağından başladığına görə belə adlanmışdır.

İlxısu – Laçın rayonu ərazisində, Minkənd mineral bulaqlarının digər adı. İliq su adının təhrif olunmuş formasıdır.

İmanlar – Laçın rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidir. Şəlvə kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 68 km-də, dəniz səviyyəsindən 1800 m hündürlükdə yerləşir. İmanlar kəndi Şəlvə, Hacıxanlı, Dambulaq və Oguldərə kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 70 ev, 300 nəfər əhali olmuşdur.

İmanlar kəndində Çalbayır, Laçıngüney, Bozyurd dağları, Peykarın, Cabbarın, Sərpın dərələri, Şiş təpə, Aşağı Uluxan düzü, Qanqallı düz, Arduşlu düz, Şırlan, Çökəyin, Qaraçı, Korbulaq bulaqları və s. yer adları, habelə, iki qədim qəbiristanlıq vardı.

Kəndin adı orada məskunlaşmış imanlar nəslinin adını əks etdirir. Toponim İman şəxs adından və -lar cəm şəkilçisindən ibarət olub, "İmanın övladları, İman nəslindən olanlar" mənasındadır.

İncəbel – Qafan rayonunda dağ. Qıpçaqların Əncə tayfasının adı ilə bağlı yaranmış toponimlərdəndir. İncəvar kəndin yaxınlığında yerləşirdi. 1728-ci ildə tərtib olunmuş "İrəvan əyalətinin sicil dəftəri"ndə İrəvan əyalətinin Xınzirək nahiyəsində (indiki Gorus rayonunun ərazisində) İncə kəndinin, Vedi nahiyəsində İncədərə kəndinin adı çəkilir.

İpək – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ sıra dağlarının qərb tərəfində, Sarıbaba dağının (hündürlüyü 2295 m) ətəyində yerləşir. Bülüldüz kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 32 km-də, dəniz səviyyəsindən 1800 m hündürlükdə, Şuşa rayonundan 2 km-də, Bülüldüz kəndindən 11 km aralı məsafədə yerləşir. Kəndin yaxınlığından İpək çayı axır. Kənddə işgala qədər (1992) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 15 ev, 63 nəfər əhali olmuşdur. İpək kəndində Sarı bulaq, Göy bulaq, Kişnişli qəyənın bulağı, Meşə yurdunun bulağı, Gülxanımın bulağı, Oruclu novu, Rəsulun bulağı, Nübarın bulağı və s. toponimlər vardır.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatla görə, kəndin ərazisində "Asbest" (mənası ipəyə oxşar daş deməkdir) süxuru çox olduğuna görə İpək adı verilmişdir. Ümumiyyətlə, kənd təbii süxurlarla zəngin olmuşdur.

İncəvar – Qafan rayonunda kənd adı. Rayonun Ecanan bölgəsində, Xələc çayının sol sahilində Xələc-Sevəkar çayının üzərində yerləşirdi. Kənddə 1873-cü ildə 66 nəfər, 1886-cı ildə 92, 1897-ci ildə 129 nəfər, 1905-ci ildə 140, 1914-cü ildə 89, 1931-ci ildə 38 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

Otuzuncu illərdə kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd ləğv edilmiş, əhalisi Xələc kəndinə köçürülmüş-

Zəngəzura köçürülən ermənilər Sisyan rayonunda Əlilil. Şəki, Əngələvid, Bələk, Şağat, Təzəkənd, Uz, İlizin, Ağkənd, Məzrə, Qaraksə kəndlərində yerləşdirildi. Bu kəndlərdən Şağat istisna olmaqla, hamısı azərbaycanlı kəndləri idi.

**"Zəngəzur"
kitabından**

Qafan rayonuna köçürülən ermənilərin bir hissəsi azərbaycanlılar yaşayan kəndlərə (Kilsəkənd, Maqauz, Baydax, Sirkətas, Zeyvə, Aşağı Dortnu, Bıx), bir hissəsi erməni kəndlərinə (Aqarak, Ağvani, Aşağı Hand, Aracazor, Arsevanik, Lernazor, Bağaburc, Sevakar və s.), bir hissəsi isə Qafan və Qacaran qəsəbələrində yerləşdirilmişlər. Qafan rayonunun ermənilər köçürülən azərbaycanlı kəndlərinin də son taleyi Sisyan rayonundakı kimi olmuşdur. Bu kəndlərin azərbaycanlı əhalisi 1905 və 1918-ci ildə soyqırma və deportasiyaya məruz qalmış kəndlərin adları isə erməniləşdirilmişdir.

“Zəngəzur”
kitabından

dür. Tədqiqatçılar bu adın qıpçaq türklərinin Əncə tayfasının adından götürüldüyünü qeyd edirlər. İrəvan və Qazax bölgəsində də Əncə tayfasının adını saxlamış toponimlər mövcuddur (İncə, İncə dərəsi, İncəçay və.s).

Dünya şöhrətli futbol hakimi Tofiq Bəhrəmov soykökü etibarı ilə bu kəndə bağlıdır.

İrçan – Laçın rayonunda kənd. Dağlıq ərazidədir. İrçan kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayonun 21 km-də, dəniz səviyyəsindən 1200 m hündürlükdə, Şuşa rayonu istiqamətində yerləşir. 11 km məsafədə Laçın-Yevlax şose yolu keçir. İrçan kəndi Mıgıdərə, Dəyhan, Şuşa rayonunun Qaladərəsi, Turşsu sovxozu və Külməkənd kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) natamam orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 33 ev, 134 nəfər əhali olmuşdur. İrçan kəndində Koroğlu daşı zirvəsi, Camış yatağı, Bala kirs dağı, Köhnə qal, Orta bulaq, Əli bulağı, Qızlar bulağı və s. yer adları vardır.

Toponim Azərbaycan dilindəki arçan (ardıc ağacı) sözündən ibarət olub, "ardıclı yer" mənasındadır. Türk dillərində ardıc ağacına arça da deyilir. Sibirdən üzübəri belə toponim yayılmışdır.

İrmis – Sisyan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı İrimis şəklində göstərilmişdir. Bəzi mənbələrdə Aramis kimi göstərilir. Əsli Urumis. Urumis isə Rum (Bizans) toponimindən və qədim türk dillərində "s" cəm şəkilçisindən ibarətdir. Kənddə 1886-cı ildə 150, 1905-ci ildə 270, 1914-cü ildə 616 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə əhalisi qovulmuş və kənd dağıdılmışdır. Sağ qalan əhalini bir hissəsi sonradan Urud və Vağudi kəndlərində məskunlaşmışdır.

İsgəndərbəyli – Zəngilan rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. İsgəndərbəyli kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-şərqdə, rayonun 30 km-də, dəniz səviyyəsindən 1270 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin ərazisi 1301 hektardır. 600 hektarı əkin və yaşayış sahəsi, qalan hissəsi isə meşəlik və

kolluqdur. İsgəndərbəyli kəndi rayonun Vənətli, Muğanlı, Aşağı Yeməzli, Ağbis, Ağakışilər və Qubadlı rayonunun Qaraqoyunlu kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, mağaza, tibb məntəqəsi, ATS və digər sosial obyektlər var idi. 40 ev, 170 nəfər əhali olmuşdur. İsgəndərbəyli kəndində Dağdağanlı bulacağı, Fərəcbəyli bulacağı, Qaraqaya qayalığı, Çaxmaq dərəsi, Ağgüney təpəsi, Qaraağacılı dərə adlı toponimlər, Canbaz piri, Fərəcbəyli piri və qədim qəbiristanlıq var idi.

Kəndin keçmiş adı Dəmirçilərdir. İsgəndər bəy bu kənddə məskunlaşmış Dəmirçilər nəslinin başçısı olmuşdur. Kənd də bəyin adı ilə belə adlanmışdır. Yaşlı sakinlərin söylədiyinə görə kəndin əhalisi əslən Gorus rayonundan gəlmədir.

İskəndərli – Laçın rayonunda kənd adı. Qara Murtuza bəyin otuzadək yurd yerlərindən biridir.

İskəndərli kəndində 1924-cü ildə 35 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

İşıqlı – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sol sahilində, dağətəyi ərazidə, Muradxanlı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 26 km-də, dəniz səviyyəsindən 842 m hündürlükdə, Bakı-Laçın şose yolunun üstündə, Həkəri dəmiryolu stansiyasından 37 km aralıda yerləşirdi.

İşıqlı kəndi Xəndək, Qaraymanlı və Qaracallı kəndi ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 62 ev, 299 nəfər əhali olmuşdur. İşıqlı kəndində Sulu dərə, Yazı düzü və s. yer adları vardır.

Keçmiş adı Ciyciyidir. Zəngilan rayonunda Ciyciyi dərəsi mikrotoponimi də qeydə alınmışdır. Lakin Ciyciyi adının mənası müəyyənləşdirilməmişdir. Kənd sonralar Şeyx Şərif adlı şəxsin adı ilə Şıxlı adlanmış, daha sonra tələffüzdə İşıqlı formasına düşərək belə də rəsmiləşdirilmişdir. Hazırda kəndin şimal şərqindəki köhnə qəbiristan Şeyx Şərif qəbiristanı adlanır. Yaxınlıqda mövcud olmuş Binədərə, Damlanac və Narcaq kəndləri də 1937-ci ildə bu kəndə birləşdirilmişdi. Azərbaycanın

Gorus rayonuna köçürülən ermənilər köhnə Gorusda (azərbaycanlılar və ermənilər qarışıq yaşamışlar), azərbaycanlı kəndləri olan Xanazax, Yayıcı, Xonzavar, Mağ və Şahverdilər kəndlərinə köçürülmüşlər. Sonralar bu kəndlərdən Xanazax kəndi məhv edilmiş, qalan kəndlər isə erməniləşdirilmişdir.

**“Zəngəzur”
kitabından**

Milli Qəhrəmanı Ələkbər Əliyev Işıqlı kəndinin yetirməsidir.

Işıqlı – Zəngəzurda dağ. Hündürlüyü 3520 m Qarabağ silsiləsindədir. Dağın zirvəsində Dəmirdaş adlanan vulkanik süxur mövcuddur və ona sitayiş edilir. Bəzi tədqiqatçılar dağın adını qarlı zirvəsinin parlaqlığı ilə əlaqələndirirlər. Bax: Böyük və Kiçik Işıqlı.

İydəli – Qafan rayonu ərazisində qışlaq adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı İqdalı şəklində göstərilmişdir. Qeyd edilməlidir ki, XIX əsrin 80-ci illərində Zəngəzur qəzasında Birinci İydəli (başqa adı Fərəcbəyli) və İkinci İydəli (başqa adı Şamovlu) kəndləri də vardı. XIX əsrin sonlarından sonra qışlağın adı mənbələrdə çəkilmir. XIX əsrin 80-cı illərinə aid məlumatlara görə, Gilataq kəndindən yaranmış obalardan (Kiçik Gilətaq, İgidəli, Qarabaş və Qovuşuq) biridir. Qışlaq "İydəlik" adlı yerin adıdır.

Kaha – Laçın rayonunda kənd. Çalbayır silsiləsinin ətəyində, Daşlı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 73 km-də, dəniz səviyyəsindən 2200 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığından (3 km aşağı) Daşlı çayı axır və kənd iki tərəfdən meşələrlə əhatə olunmuşdur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, uşaq bağçası, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 72 ev, 368 nəfər əhali olmuşdur. Kaha kəndində Keşikçi dağı, Ağ yal dağı, Ceyran bulağı, Gizli bulağı və s. yer adları vardır.

Toponim kaha (mağara, zaga) sözü ilə bağlıdır. Kəndin ərazisində qədim kahaların qalıqları indi də qalır. Onlardan birinə İsgəndər kahası deyilir. Buna görə kənd keçmişdə İsgəndər kahası da adlanırdı. Kənd XVIII-XIX əsrlərdə Zəngəzurda məşhur ailələrdən biri olan Qara Bayram bəyin tayfasının qışlaqlarından biri olmuş və həmin tirəyə mənsub ailələrin XIX əsrdə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır.

Kahalar – Laçın rayonunda kənd adı. Toponim yaşayış məntəqəsinin yerləşdiyi ərazidəki çoxlu sayda kahaların olması ilə əlaqədar olaraq yaranmışdır. Kahakar kəndində 1924-cü ildə 17 nəfərin yaşadığı qeyd olunur.

Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Kalafalıq – Laçın rayonunda kənd. Ərdəşəvə çayının (Şəlvə çayının qolu) sahilində, Qarabağ silsiləsinin yamacında, Qırxqız dağının ətəyindədir. Vağazin inzi-bati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkə-zindən şimalda, rayonun 50-55 km-də, dəniz səviyyə-sindən 2200 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin qarşı tər-əfində Lalənin dağı, üst tərəfində Sultan uçan qaya ucalırdı. Şimal-şərqdə Dağlıq Qarabağ ərazisi ilə qon-şudur. Kənddə işgala qədər (1992) müxtəlif sosial ob-yeqtlər var idi. 47 ev, 242 nəfər əhali olmuşdur. Kən-din 1,5 km-də Pir vardır.

Cağazur kəndindən çıxmış bir qrup ailənin Kalafalıq adlı yerdə məskun-laşması nəticəsində yaranmışdır. Keç-mişdə burada iki Cağazur kəndi vardı. Bu kənd Birinci Cağazurdan yaranmış-dır. Toponim kalafa (köhnə kəndin, yaxud mal-qara saxlamaq üçün tikil-miş payələrin xarabalıqlarına deyilir) sözündən və -lıq şəkilçisindən ibarət olub, "kalafa olan yer" mənasındadır.

Qədim türklərin
Tibetdəki
ibadətgahları olan
müqəddəs Kaylisa
dağı (Tanrı dağı)

Kamallı – Laçın rayonunda kənd. Dağlıq ərazidədir. Kamallı kənd inzibati ərazi vahidliyinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 55 km-də, dəniz səviyyəsindən 1620 m hündürlükdə yer-ləşir. Kamallı kəndi Çıraqlı, Qarakeçdi, Minkənd, Qa-laca, Bozlu kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, internat məktəb, uşaq bağçası, ki-tabxana, tibb məntəqəsi, 3 mağaza, ATS, 2 məişət evi və digər sosial obyektlər var idi. 215 ev, 776 nəfər əhali olmuşdur. Kamallı kəndində Biznə kahası, Pir dərəsi, Novlu bulaq, Səmənd bulağı və s. yer adları vardır.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, Kamallı kən-di əvvəl Minkənd çayının sol tərəfində Çay Kamallısı adlanan bağları ilə məşhur olan yerdə olmuşdur. Keçmiş adı Bozludur. Yaşayış məntəqəsini indiki Ermənistan ərazisindəki qədim Dərələyəz mahalından gəlmiş və

bozlu tayfasına mənsub ailələr salmışdır. Burada ilk evi Kamal adlı şəxs tikdiyinə görə kənd Kamallı adlanır. Kəndin qərbindəki əkin sahələrindən biri indi də Kamalın çuxuru adlanır.

Kəravuz – Laçın rayonunda kənd. Əvvəlki mənbələrdə Karovuz. Fətəlipəyə kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən 10 km şərqdə, dəniz səviyyəsindən 1200 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin 2 km şimalında

Laçın rayonunun
Quşçu kəndində pir

Laçın-Qubadlı-Akara şose yolu, qərbindən 1 km məsafədən Həkəri çayı keçir. Kəravuz kəndi Turşsu, Ağanus, Unannovu, Ərəb, Fətəlipəyə kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) 6 ev, 24 nəfər əhali ol-

muşdur. Kəravuz kəndində Mələyin yeri, Kahadərəsi, Qoyundamı, Abdallar, Dəyirmançayı və s. yer adları vardır.

Katos – Laçın rayonunda kənd. Dağ yamacındadır. Qarakeçdi kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 64 km-də, dəniz səviyyəsindən 2000 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığında Ağdərə (Həkəri) çayı axırdı. Katos kəndi Qarakeçdi, Şeylanlı, Kamallı, Çıraqlı, Ağcakənd və Alxaslı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) natamam orta məktəb, klub, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 50 ev, 250 nəfər əhali olmuşdur. Katos kəndində Seyidlər yalı, Seyidlər bulaağı, Qaçar qəbri, Mamır bulağı, Xırdalar, Böyük kaş, Balaca kaş və s. yer adları, Əsli və Kərəm körpüsü (sınıq körpü), Alban dövrünə aid qəbiristanlıq, Ağdərə çayı yaxınlığında qədim vöng vardı.

Yaşayış məntəqəsini XX əsrin əvvəllərində yaxınlıqdakı Şeylanlı kəndindən ayrılmış ailələr (nəbilər,

xudular, əsədlər nəsiləri) Katos meşəsi adlanan yerdə salmışdı. Yerli sakinlərin verdiyi məlumata görə, kəndin adının mənası kürd dilində xırman sözü anlamındadır.

Kavdadıq – Qubadlı rayonunda, Bərgüşad və Həkəri çaylarının birləşdiyi yerdə, Yazı düzündə yerləşən kənd. Qaralar kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 18 km-də, dəniz səviyyəsindən 900 m hündürlükdə yerləşir.

Yaxınlığından Qubadlı-Akara şose yolu keçir. Kavdadıq kəndi Hüseynuşağı, Qaralar, Məmər və Ulaşlı kəndləri ilə qonşudur. Kavdadıq kəndində işgala qədər (1993) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 35 ev, 180 nəfər əhali olmuşdur. Kəndin yaxınlığında Yerlice

dağı və Göyərtmə daşı deyilən toponimlər, orta əsrlərə məxsus Sarı Əhməd qəbiristanlığı var idi.

Xalq etimologiyasına görə, toponim kovxalıq (kovxaya, yəni kəndxudaya məxsus) sözündəndir. Bəzi tədqiqatçılar isə toponimi iki variantda yazmağa çalışır. Birinci mülahizəyə görə, kəndin adının ilkin variantı Kavdoabdıq olmuşdur. Kav fars dilində "dağ keçidi, aşırım", doab isə "iki çayın birləşdiyi yer" (-dıq – sözbirləşdirici şəkilçi) mənasındadır. Bu ehtimal kəndin coğrafi mövqeyinə uyğun gəlir. İkinci fikrə görə isə, adın tərkibindəki kavda komponenti fars dilindəki kövdən (yabı) sözünün təhrif olunmuş formasıdır və toponim "yabı, arıq düşmüş atlar saxlanılan yer" və yaxud "yabılar üçün ayrılmış otlaq, örüş sahəsi" mənasındadır.

Keçikli – Zəngilan rayonunda kənd. Əsgülüm dağının yamacında, Zəngilan şəhər inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən 7 km cənubda, dəniz səviyyəsindən 600 m hündürlükdə yerləşir. Hər tərəfdən meşəliklə əhatə olunmuşdur. Kənddə işgala qə-

Katos kəndində
qədim birtağlı körpü

dər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana və digər sosial obyektlər var idi. Mikrotoponimləri: Leşkar bulağı, Kalbaeşan bulağı, Əskulum qala daşı və s.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, kəndi XIX əsrdə Cənubi Azərbaycandan gəlmiş Məmmədkərimlilər tayfası və Naxçıvanın Hüsülü kəndinə mənsub ailələr dağda keçid yerində salmışdır. Toponim əslində keçid mənasında işlədilən keçik sözündən və -li mənsubluq şəkilçisindən ibarətdir. Digər tədqiqatçılara görə isə kəndin əsl qədim adı Keçili olmuşdur. Keçililər mənşəcə oğuz tayfalarından biri idilər. Yaşayış məntəqəsi Cənubi Azərbaycanın Qaradağ mahalından gəlmiş Keçili tayfasına mənsub azərbaycanlıların məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır.

Urud qəbiristanlığında
sənduqə, h. 992-ci il

Keşiş – Sisyan rayonunda kənd adı. "Urud və İskəndər qalası livalarının müfəssəl dəftəri"ndə Urud nahiyəsində kənd, Zəngəzur nahiyəsində məzrə kimi göstərilir. Matanedarandakı Səfəvi dövrünün sənədlərində Tatev monastırına aid kənd kimi qeyd edilir. "Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri"ndə (1727-ci il) deyilir ki, kənddə heç kim yaşamır.

Ketenus – Sisyan rayonunda kənd adı. İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftərində (1590-cı il) Rəvan əyalətinin Sisyan nahiyəsində kənd kimi qeyd edilir. XVIII əsrin ortalarına aid ermənicə mənbədə Ketanos kimidir. XIX əsrə aid mənbələrdə adı çəkilmir. Qıpçaqların Kotan tayfasının adından və yunan mənşəli -us şəkilçisindən ibarətdir.

Keteni – Zəngəzur dağ tirəsinin şimal hissəsində dağ adı. Qədim türk dilində "gedə" güdmək, keşik (qarovul) çəkmək anlamındadır.

Keypəşin – Qafan rayonunda kənd adı. Rayon mərkəzindən 32 km şimal-şərqdə, Gıgı çayının yuxarı axarında, Qazan göldən 18 km aralı, Əriməz və Sarımsaqlı dağlarının ətəyində, meşəlik ərazidə yerləşirdi. Toponim

kəndin yerləşdiyi ərazinin relyef quruluşuna uyğun olaraq yaranmışdır. Mənası sıldırım qayalıqdakı kənd deməkdir. Qədim türk dillərində "kep" (sıldırım, pilləli qaya, Kəpəz dağının adı da bu mənədadır.) və "şen" (şenlik olan yer, kənd, yaşayış məntəqəsi) anlamındadır.

Kənddə 1886-cı ildə 68, 1931-ci ildə 136 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə Andranikin quldur dəstəsi kəndi dağıtmış, əhalinin bir hissəsi öldürülmüş, qalanı isə dağlardan aşıb Ordubada pənah aparmışdır. 1922-ci ildə əhalinin bir qismi geri qayıdaraq kəndi bərpa etmişlər. Kolxoz hərəkatına qarşı çıxan key-pəşinlilərin bir hissəsi 1930-cu illərdə yenidən repressiyaya uğramış, qaçaq həyatı yaşamağa olmuşlar. Kənddə klub, kitabxana, orta məktəb, tibb məntəqəsi, rabitə şöbəsi var idi. 1988-ci ildə kəndin sonuncu 200 nəfər sakini deportasiya olundular. Onlar hazırda əsasən Bakı və Sumqayıt şəhərlərində, Abşeron rayonunda məskunlaşmışlar.

Kəki – Zəngəzurda dağ adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda dağın adı Kyaki şəklində göstərilmişdir. Naxçıvanda Küküdağ, XIX əsrdə Yelizavetpol quberniyasının Yelizavetpol qəzasında Kəkilli dağ adları ilə mənaca eynidir.

Kələdək – Sisyan rayonunda kənd adı. 1590-cı ilə aid mənbədə Rəvan əyalətinin Bazarçay nahiyəsində kənd kimi göstərilir. 1593-cü ildə tərtib edilmiş "Urud və İsgəndər qalası livalarının müfəssəl dəftəri"ndə bu kənddə yaşayan timar sahibi kimi Talıb Bəyzad oğlunun və Əli İbrahim oğlunun adı çəkilir. 1728-ci ildə tərtib olunmuş "İrəvan əyalətinin sicil dəftəri"ndə kənddə 2 xristian ailəsinin yaşadığı göstərilir. Bu toponimin mənasını bir neçə anlamda izah etmək olar:

1) türk dillərindəki kol, yəni kol-kos, xırda meşəlik və ətək, yəni meşənin, dağın ətəyi.

2) ərəbcə "kelə" məbəd, zaviyə, sərdabə sözündən yaranmışdır və müqəddəs yer anlamındadır.

3) kələk (qalaq) sözü İran dillərində qala, istehkam mənasındadır. Bu halda toponimi qala kənd anlamında izah etmək olar. Bu kəndin adı Kəlbəcər rayonundakı

Koladək, Ordubad rayonundakı Kələki, Şamaxı rayonundakı Kələxana toponimləri ilə eynimənalıdır.

Kəpəz – Gorus rayonunda dağ. Azərbaycandakı məşhur Kəpəz dağı ilə eynimənalıdır. Tədqiqatçılar bu oronimi "su kənarında qaya" kimi mənalandırırlar.

Kiçik İşıqlı – Laçın rayonu ərazisində, Qarabağ yaylasında dağ. Böyük İşıqlı dağından şimaldadır. Hündürlüyü 3450 m D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda dağın hündürlüyü 11369 fut göstərilmişdir. Dağın daim qarla örtülü olan zirvəsi günəş işığını əks etdirərək parıldadığına görə bu adı almışdır. İki zirvədən daha hündürü Böyük İşıqlı, nisbətən alçağı isə Kiçik İşıqlı adlanmışdır.

Kilsəkənd – Qafan rayonunda kənd adı. 1919-20-ci illərdə əhalisi qovulmuş və ermənilər yerləşdirilmişdir. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 07.12.1945-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Sraşen adlandırılmışdır.

Kilsəli – Zəngəzurdə Sisyan və Laçın rayonları ərazisində dağ aşırımı. Sisyan rayonunun Vagədi və Qızılçıq kəndlərinin yaylaq yeri idi. Hündürlüyü 2794 m toponim buradakı Alban kilsəsinin mövcudluğu ilə əlaqədar yaranmışdır.

Kirs – Qafan rayonunda kənd adı. Qafan rayon mərkəzindən 42 km şimal-şərqdə, Qəhhar çayın yuxarı axarında Kurud kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. XIX əsrin 80-ci illərində məlumata görə Kəngərlərin Sofulu tayfasının qışlaqlarından biri Kirs adlanırdı. Yerli əhali içərisində tələffüz forması Kirs. XIX əsrdə Azərbaycanın Şuşa qəzasında Kirs dağı və Quba qəzasında Kirsdağ toponimləri ilə eynidir. Hündür, ucu şiş dağ və qar yığılan yarıq mənəsidir. Kənddə 1886-cı ildə 130, 1931-ci ildə 104 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1988-ci ildə kəndin əhalisi Azərbaycana qovulmuşdur. Qarabağ silsiləsindəki dağların biri belə adlanır.

Kisar – Qafan rayonunda kənd adı. Başqa adı Kisaralac. Rayonun Ecanan bölgəsi kəndlərindəndir. Xarabalıqları Xələc kəndinin yaxınlığındadır. 1897-ci ildə kənddə 10 nəfərin yaşadığı göstərilir. 1905-ci ildə dağı-

dılmışdır. Əsli Hisar. Ərəbcə hesar "qala" (burada tsiklopik tikinti, qalaça, hörükdaş) sözündəndir.

Kivas – Sisyan rayonunda kənd adı. "İrəvan vilayətinin icmal dəftəri"ndə (1595-ci il) Rəvan əyalətinin Sisyan nahiyəsində kənd kimi göstərilir və bu kənddə timar sahibi kimi Ömər Mustafa oğlunun adı çəkilir. Qədim türk dillərində qiy "kənd" və vays "sıldırım" sözlərindən ibarətdir.

Kolluqışlaq – Zəngilan rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, Rəzdərə kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 13 km-də, dəniz səviyyəsindən 450 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığında Bəsit çayı və 117 hektar sahəsi olan Təbii Çinar meşəsi Bəsit çay Dövlət təbiət qoruğu mövcud olmuşdur. Kolluqışlaq kəndinin yaxınlığından Zəngilan-Qafan şose yolu keçir. Burada işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 42 ev, 158 nəfər əhali olmuşdur. Kolluqışlaq kəndində Kollu dərə, Qaranlıq dərə, Keçəl dərə, İlanlı, Vənni, Qulunun yeri, Armudlu çuxur, Həcətgə dərələri, Çay zəmi, Təpə zəmi və s. yer adları vardır. Kənddə Həcətgə piri olmuşdur.

Əvvəllər burada indiki Qafan rayonunda mövcud olmuş Pirdavudan kəndinin qışlağı olmuşdur. Qışlaq kollu-koslu olduğu üçün belə adlandırılmışdır. Kəndi 1905 və 1918-ci illərdə Qafandan qovulmuş azərbaycanlılar salmışlar.

Komayalı – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı "koma" və "yal" sözlərindən ibarət olub yalda (dağ yamacında) tikilmiş koma mənasındadır. Komayalı kəndində 1924-cü ildə 24 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Korcabulaq – Laçın rayonunda kənd. Dağlıq ərazidədir. Qarabəyli kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 70 km-də, Laçın-Kəlbəcər şose yolunun sol tərəfində, Namlı çayının sahilində yerləşirdi. Hər tərəfdən dağlarla əhatə olunmuşdur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və

Babəkin sonuncu
sınağı – Bəzz qalası

digər sosial obyektlər var idi. 50 ev, 350 nəfər əhali olmuşdur. Korcabulaq kəndində Ocaq bulağı, Qara bulaq və s. yer adları vardır. Ocaq bulağı ziyarətgah idi. Kəndin yaxınlığında Alban dövrü məbədi və müxtəlif rəsmləri olan qəbirüstü abidələr vardır.

XIX əsrin II yarısında yaranmışdır. Yaşayış məntəqəsi eyniadlı bulağın yanında salındığına görə onun adını daşıyır. Bulaq isə quraqlıq vaxtlarda quruyur, yalnız yağmurlu vaxtlarda "gözü açılır". Buna görə də gözü tez-tez tutulan, yəni susuz qalan belə bulaqlara xalq arasında kor, yaxud korcabulaq deyilir.

Kosakan – Zəngilan rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidir. Keçmiş tam adları Kosakan Tatar, Tatar Kosalar, Əhmədbəy Tatar. Yaşayış məntəqəsini Qubadlı rayonunun Tatar kəndindən gəlmiş ailələr Kosakan adlı ərazidə salmışlar. Həmin kəndin əhalisi isə vaxtilə Cənubi Azərbaycan ərazisinə köçmüş və orada məskunlaşmışdır. Kosakan toponimi, bizim fikrimizcə, Qarabağda geniş arealda yayılmış xəlfəli tayfasının kosalar tirəsinin adı ilə bağlıdır.

Kosalar – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı xəlfəli tayfasının kosalar tirəsinin adından götürülmüşdür. Eyniadlı kəndlər Ağdam, Xocalı, Qazax, Lənkəran və Lerik rayonlarında da vardır. Kosalar kəndində 1924-cü ildə 24 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Kosalar – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı xəlfəli tayfasının kosalar tirəsinin adından götürülmüşdür. Eyniadlı kəndlər Ağdam, Xocalı, Qazax, Lənkəran və Lerik rayonlarında da vardır.

Kosali – Qafan rayonunda kənd adı. 1905-ci ildə dağıldığı ehtimal olunur. Xarabalıqları Qafan şəhərinin yaxınlığındadır. Kəndin adı Xəlfəli tayfasının kosalar tirəsinin adından götürülmüşdür. Eyniadlı kəndlər Laçın, Ağdam, Xocalı, Qazax, Lənkəran və Lerik rayonlarında da vardır.

Kotanqaya – Laçın rayonu ərazisində dağ. Toponimin izahında müxtəlif mülahizələr mövcuddur. Bir mülahizəyə görə, toponimin tərkibindəki kotan komponenti keçmişdə Azərbaycanda, eləcə də bir sıra Yaxın Şərqi

ölkələrində sahə ölçü vahidini bildirən termindir. Adətən kotanla bir gündə əkilən torpaq sahəsi kotan yeri adlanırdı. Kotan əkin yeri (Abşeron r-nu), Kotanlar çölü (Qaz və Zaqatala r-ları), Kotanlar (Oğuz r-nu), Kotan dərəsi (Qubadlı r-nu) və s. mikrotoponimlərdəki kotan sözü də həmin mənə ilə bağlıdır. Bu yozumdan toponim "kotanəkin yerinin yaxınlığındakı qaya" mənasındadır. Başqa bir mülahizəyə görə isə toponim türk dillərində "qoyun saxlamaq üçün dairəvi ağıl" mənasında işlədilən kutan sözü ilə bağlıdır.

Köhnə Çorman – Laçın rayonunda kənd. Qırxqız dağının ətəyində, Piçənis kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 60 km-də, dəniz səviyyəsindən 1550 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığından Şamkənd çayı axır. Aşağı Çorman kəndi Piçənis, Çorman, Nurəddin, Fərraş kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 75 ev, 300 nəfər əhali olmuşdur. Aşağı Çorman kəndində Quş yuvası, Mustafa piri, Ağalının düzü, Qoşa bulaq, Qıjılıbulaq, Turş su və s. mikrotoponimlər vardır. Yerli sakinlərin verdiyi məlumata görə, kəndin adı orman sözündən götürülmüşdür.

Köhnəkənd – Laçın rayonunda kənd. Kiçik Kirs dağının ətəyindədir. Köhnəkənd kənd inzibati ərazi vahidliyinin mərkəzidir. Kənd rayonun 31 km-də, dəniz səviyyəsindən 2725 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin 11 km-dən Laçın-Yevlax şose yolu keçir. Kənd Laçın şəhəri ilə Şuşa şəhəri arasında yerləşir. İrçan, Çəmbərəxaç, Ərpənahlı, Qışlaq, Əyrək, Alcan kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, poçt və digər sosial obyektlər var idi. 97 ev, 472 nəfər əhali olmuşdur. Köhnəkənd kəndində Novlu bulaq, Şahnabat bulağı, Qaradaşın bulağı, Alağacı bulağı, Seyidlər bulağı və s. yer adları, Seyid Vaqqas piri vardır.

Keçmiş adı Kirsdir. Yerli məlumata görə, kəndin yerində vaxtilə Kirs adlı yaşayış məntəqəsi olmuşdur. XV əsrdə Teymurun işğalı zamanı tamamilə dağıdılmışdır. Sonralar Susanlıq kəndindən (Xocavənd r-nu) çıxmış ai-

*Allah kölgəni qalın
eləsin!
Evin binə tutsun!
Ağçörəkli, ağgünlü
olasan!
Allah o dünyanı versin!*

Zəngəzur folkloru

Humay qayasının altında bir daş var — deşikdi. Özüm görmüşəm, Şuşa arvad nəvəsini gətirib o deşikdən keçirdi ki, uşağın sümüyü bərkisin, tez yerisin.

Zəngəzur folkloru

lələrin burada köhnə kənd yerində məskunlaşması ilə yaranan yeni yaşayış məntəqəsi ərazinin adı ilə belə adlandırılmışdır.

Kömürdağ – Zəngəzur silsiləsinin mərkəzi hissəsində dağ. Naxçıvan MR ilə Ermənistan sərhədində, Qapıcıq dağından şimaldadır. Əvvəllər sərhədi bildirmək məqsədilə ayrı-ayrı torpaq sahələri arasında kömür basdırılması üsulundan geniş istifadə olunurdu. Sərhəd mübahisəsi zamanı hər iki tərəfin ağsaqqallarının iştirakı ilə kömür qazılıb çıxarılır və bununla da mübahisə yatırılırdı. Digər rayonlarda da kömür basdırılan yerlər hazırda Kömür dərəsi (Füzulu r-nu), Kömüryer (Yevlax r-nu), Kömürtəpə (Zərdab, İmişli r-nları) və s. adlandırılır. Dağın sərhəddə yerləşməsi də onun adının məhz sərhəd nişanəsi kimi burada kömür basdırılması ilə bağlı olduğunu təsdiq edir.

Körü – Gorus rayonunda kənd adı. Bax: Goru.

Köşəkənd qışlağı – Qafan rayonunda qışlaq. Xarabalıqları Yuxarı Girətağ kəndinin yaxınlığındadır. 1897-ci ildə kənddə 34 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. Mürəkəb quruluşlu toponim olub, 3 tərkib hissədən ibarətdir: "köşə" (yurd, daxma, koma, müqəddəs yaşayış yeri), kənd və "qışlaq" (coğrafi nomen).

Kuman – Qafan rayonunda kənd adı. Kumand və Gümand kimi də göstərilir. 1593-cü ildə tərtib edilmiş "Urud və İsgəndərqalası livalarının müfəssəl dəftəri"ndə bu toponim Cavundur nahiyəsinin Keyman kəndi kimi qeyd olunur. 1897-ci ildə kənddə 42 nəfər azərbaycanlının yaşadığı bildirilir. XX əsrin əvvəllərində kənd dağılmışdır. Qədim türk mənşəli koman (kuman) tayfasının adını əks etdirir. 1593-cü ilə aid mənbədə Qarabağda Kumanlu (Qıpcaqlu) və Əski Kumanlu tayfalarının yaşadığı göstərilir.

Kurud – Qafan rayonunda kənd. Qafan rayon mərkəzindən 32 km şimal-qərbdə Kurud çayının hər iki sahilində Çiriş və Kirs çaylarının arasında, dəniz səviyyəsindən 2200 m hündürlükdə yerləşir. Kurud sözünün mənası "kuh" farsca "dağ" sözündən və Urud kəndinin adından götürülmüşdür. Urud dağı mənasındadır.

Kurud kəndinin toponimləri: Gülxac, Xırman yalı, Köşək bulağı, Kəfşən başı, Vana, Tahirin körpüsü, Go-

lavar, Qızıl ağıl, Piralata, Aşırım, Yanıq kaha, Kaha də-rəsi və s.

1513-cü ildə tərtib olunmuş "Urud və İskəndər qala-sı livalarının müfəssəl dəftəri"ndə (35) Kurud kəndi dağıdılmış azərbaycanlı kəndi kimi göstərilmişdir. XIX əsrin ortalarında Zəngəzur bölgəsində yaşamış maldar Qıqili tayfasının qışlaqlarından biri Kurud adlanırdı.

Mənbələrdə göstəriləyinə görə, Kurud kəndində 1897-ci ildə 145 nəfər, 1922-ci ildə 172 nəfər, 1931-ci ildə 220 nəfər əhali yaşamışdır.

1918-19-cu illərdə Kurud kəndi ermənilər tərəfindən bir neçə dəfə dağıdılmış və yandırılmışdır. Kənd cama-atı Zəngəzur silsiləsini aşaraq, Ordubad və Culfa rayon-larına pənah aparmışlar.

Sovet hökuməti qurulduqdan sonra Kurud kəndinin camaatının bir hissəsi geriyyə qayıtmış, yenidən öz kənd-lərini bərpa etmişlər. Kurud kəndində 1930-cu ildə ibti-dai məktəb, 1937-ci ildə isə 7 illik məktəb açılmışdır. 1933-cü ildə Kurud kəndində kolxoz qurulmuş, 1939-cu ildə qonşu Səncəralı və Çiriş kəndlərinin təsərrüfatı da həmin kolxozu birləşdirilmişdir. 1965-ci ildə Kurud kol-xozu Gıgı sovxozuna daxil edilmiş, bundan sonra, kənd camaatının bir hissəsi Naxçıvan MR-ə köçərək, Culfa rayonunun Şurud, Ordubad rayonunun Ələhi və Bis kəndlərində məskunlaşdı.

1988-ci ildə bölgənin digər azərbaycanlı kəndləri ki-mi, Kurud kəndinin 500 nəfərə yaxın əhalisi də zorla deportasiya edilərək, didərgin salındılar. Hazırda həmin insanlar Bakı, Sumqayıt şəhərlərində və Abşeron rayo-nunda məskunlaşmışlar.

Kurud – Qafan rayonunda dağ adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsi-nin adlar göstəricisi" toplusunda adı Kirut şəklində gös-tərilmişdir. Ehtimal ki, fars dilində kuh "dağ" və Urud to-ponimindən ibarətdir. "Urud dağı" mənasındadır.

Kümətli – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı xəlfəli tayfasının kosalar tirəsinin adından götürülmüş-dür. Eyni adlı kəndlər Ağdam, Xocakı, Qazax, Lənkə-ran və Lerik rayonlarında da vardır. Kosalar kəndində 1924-cü ildə 9 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektiv-

*At sahibi şər vaxtı
qonşuya tərəzi verməz.
Versə də, əvəzində nəşə
bir şey alıb saxlayar.
Yoxsa ata qada-bala
gələr.*

Zəngəzur folkloru

Pillər, Babakənd, Xanazır pirləri var. Bunlar üç qardaşdır. Bir gün Pillər dəvəni minir, Babakənd ilanı minir... Gəlirlər, Xanazır mənzil başına qardaşlarından tez çatır. Qardaşlar bö-yüklüyün Xanazıra verir.

Zəngəzur folkloru

ləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Kürdal – Laçın rayonunda kənd adı. "Kürd" və "Alı" sözlərindən yaranıb, kürd Alıya məxsus oba mənasındadır. Kürdal kəndində 1924-cü ildə 82 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Kürdkənd – Qafan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Kür kənd şəklində göstərilmişdir. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 07.12.1945-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Lernadzor adlandırılmışdır.

Kürdlər – Gorus rayonunda kənd adı. Yayıc kəndinin yaxınlığında Bazarçayın sol sahilində dərədə yerləşmişdir. Kənddə 1886-cı ildə 72, 1905-ci ildə 123, 1914-cü ildə 215 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağılmışdır.

Kürd Mahrızlı – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi düzənlikdədir. Həkəri və Bərgüşad çaylarının birləşdiyi yerdə, Həkəri çayının sol sahilindədir. Zilanlı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 23 km-də, dəniz səviyyəsindən 300 m hündürlükdə, Akara-Laçın şose yolunun 16 km-də yerləşir. Kürd Mahrızlı kəndi Zəngilan Mahrızlı kəndi ilə qonşudur. Kəndlə üzbüüz Həkəri çayının digər tərəfində Qaralar, Qilican və Tinli kəndləri yerləşir. Kənddə işğala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 150 ev, 700 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Yazı düzü, Əyri dərə və s. yer adları vardır. Kəndin əsl adı Kürd Mafruzludur. Kənd sakinlərinin verdiyi bilgiyə görə, kürd əsilli tayfa olan Mafruzlular 17-ci əsrdə Türkiyədən İrana köçmüş, 1820-cü ildə İrandan Zəngəzura köçüb burada bir neçə kənddə, o cümlədən, Alıuşağı kəndində məskunlaşmış və sonradan həmin kəndin adını dəyişdirərək Kürd Mafruzlu qoymuşlar. Bax həmçinin Mahrızlı kəndi (Ağdam rayonu).

Kürdüvan – Laçın rayonunda kənd adı. Toponim "kürd" və fars dilində "yer", "ölkə" mənasını verən

"avan" sözlərindən yaranıb kürdlərin yaşadığı yer anlamındadır. Kürdüvan kəndində 1924-cü ildə 135 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Kürdhacı – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin cənub-qərb yamacında yerləşir. Kürdhacı kənd inzi-bati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 53 km-də, dəniz səviyyəsin-dən 1500 m hündürlükdə yerləşir. 113 km məsafədən Xankəndi dəmiryolu stansiyası və şose yolu keçir. La-çın-Kəlbəcər şose yolu kəndin ərazisindən keçirdi. Kürdhacı kəndi şərqdən Çorman, cənub-şərqdən və cə-nubdan Xaçınyalı, cənub-qərbdən Hacısamlı, şimal-qərbdən Muncuqlu, şimaldan və şimal-şərqdən Ərikli kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 85 ev, 512 nəfər əhali olmuşdur. Kürdhacı kəndində Pi-rin başı, Yal yolu, Taxtalar, Kilsə yeri, Sarı yargan, Qa-tar qaya, Qaraxanköşən, Qənşər göl və s. yer adları var-dır. Kəndin ərazisində Alban dövrünə aid tikinti qalıqla-rı, yazılı daş abidələr vardır.

S.Zelinski 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестіан в Зангезурском уезде Елизаветпольской губернии" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində bu kəndə məxsus olan Arıqlı, Ələkçi və Şam obala-rının olduğunu qeyd edir.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumata görə, kəndə Qurdqajı deyirdilər. Qurdqajı sözü igidlərin yığışdığı yer mə-nasında işlənmişdir. Kənd təqribən XVII əsrin əvvəllərində türk tayfalarından Hacısamın oğlu Qasımın qo-humları ilə birgə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır.

Kürüs – Gorus rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Kuris şəklində göstərilmişdir. Gorus toponiminin təhrif formasıdır. Yeri və dağılma tarixi məlum deyil.

Kiçik çillədən on gün sonra Xıdır Nəbi bayramı keçirilər. Qovut çəkirlər, xəşil bişirirlər. Bir az qovut götürüb qoyurlar eşiyə. Qovutu ələklə yaxşıca sığallayıb hamarlayırlar ki, Xıdır Nəbinin çəliyinin izi düşsün. Xıdır Nəbi çəliyini qovuta bassa, ev-eşiyə bərəkət gələr.

Xıdır Nəbidə bir qab qovutu aparıb zəmiyə səpərlər ki, taxıl bol olsun.

Zəngəzur folkloru

Qabaqtəpə – Laçın rayonu ərazisində dağ. Şəlvə çayı ilə Qoşasu çayının suayırıcındadır. Qarşıda yerləşən təpə anlamındadır. Hündürlüyü 2132 m Azərbaycanda eyniadlı oronimlər Daşkəsən, Şərur və Şahbuz rayonlarında da vardır.

Qabangədik – Laçın rayonu ərazisində dağ. Narişlar kəndinin cənubundadır. Oronim qaban və gədik (dağ belində yatıq, aşırım) sözlərindən ibarət olub, "qaban olan gədik, qabanlı gədik" mənasındadır.

Qacaran – Qafan rayonunda kənd adı. 1950-ci ildən qəsəbə. Başqa adı: Gecanan, yaxud Gecəlan. D.D.Paqrinin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xə-

ritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Qacaran kimi göstərilmişdir. Səlcuq Oğuzların Qacar tayfasının adından götürülmüşdür. XVIII əsrdən başlayaraq burada mis-molibden mədən üsulu ilə çıxarılmaya başlamışdır. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 04.07.1951-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyiş-

Qacaran –
Şabadin qəsəbəsi

dirilərək Kacaran adlandırılmışdır.

Qafan – Zəngəzurda azərbaycanlıların tarixən ən geniş məskunlaşdığı rayon Qafan (hazırda Kapan) rayonu sayılır. Zəngəzur Ermənistana verildikdən sonra Qafan rayonu inzibati ərazi kimi 1930-cu il sentyabrın 9-da təşkil olunmuşdur. Qafan rayonu Sisyan, Gorus, Mıqrı və Zəngilan rayonları ilə həmsərhəddir. Ərazisi 1345 kv. km təşkil edir.

Qafan rayonu Zəngəzurun cənub hissəsində yerləşən, sıldırım qayalar, sərt uçurumlar, sıx meşələr, keçilməz çılpaq dağlar, bir-birini kəsib keçən dərin dərələr diyarıdır. Şimalda Bərguşad, cənubda Mıqrı dağ silsiləsi, şərqdə Xüstub zirvəsi (3202 m.) ilə əhatə olunmuşdur. Oxçu çayının orta axını və Xüstub zirvəsinin şərq hissəsində Qafan çökəkliyi yerləşir.

Qafanın təkrarsız təbiəti və bitkilər aləmi çox qədimlərdən səyyah və tədqiqatçıların diqqətini özünə cəlb etmişdir. Hələ XIV əsrdə tanınmış İran alimi və salnamə-

çisi Fəzlullah Rəşidəddin özünün "Ahsar və əhya" ("Təsis və dirçəliş") əsərində yazırdı: "ərcəvan bəzək ağacıdır, Naxçıvan vilayətinin Qafan dağlarında və İsfahanda çoxdur" (səh. 67). "Zəgal ağacı gavalı ağacına bənzərdir; Naxçıvan vilayətinə aid olan Qafanda, Gəncənin və Gürcüstanın bəzi vilayətlərində bitir" (səh. 46). Bu yazıda iki fikir diqqəti cəlb edir: Qafanın orta əsr təbiətinə dair informasiya və Qafanın Naxçıvan vilayətinə aid olması.

Zəngəzurdakı ən uca dağ zirvəsi – Qapıcıq (3904 m) zirvəsi də Qafan rayonunun ərazisindədir. Rayon ərazisinin 25%-dən çoxunu dağ aşırımları və qayalıqlar təşkil edir.

Qafan rayonu dağ-mədən rayonu kimi iki yüz əlli il bundan öncədən məşhur olmuşdur. Qacaran (əvvəllər Gecəlan) mis-molibden, Qafan (əvvəllər Qatar) mis və gümüş (polimetal) mədən yataqları, şist, bazalt layları ehtiyatı orta əsrlərdən məlum olsa da, bu yataqların əsaslı işlənməsinə XIX əsrin ikinci yarısından fransızlar tərəfindən başlanmışdır. Onlar bölgədə ilk müasir misəritmə zavodunu Qafanda tikmişlər.

Qafan rayonunun dağətəyi yerlərində iqlim quru və qismən subtropik. dağlarda isə sərt soyuq havalarla şərtlənir. Vadilərdə illik orta temperatur +12 dərəcə təşkil etdiyi halda, dağlarda orta temperatur 0; -14 dərəcə olur, yanvar ayında isə şaxtalar -26; -42 dərəcəyə çatır. Qafanda iyul ayında orta temperatur +22 dərəcə təşkil edir. İllik yağıntıların miqdarı 500 mm, dağlarda 850 mm olur.

Oxcu, Gığı, Şikahog, Sav, Çaundur çayları rayonun ərazisindən keçir. Oxcu çayı hövzəsinin yuxarı hissəsində "Turş su" deyilən məşhur mineral bulaqlar vardır. Qazangöl və Yaşılqöl gölləri də Zəngəzurun uca dağlarında yerləşir. Rayonun ərazisində dağ və meşə torpaqları, alp çəmənlikləri üstünlük təşkil edir.

Qafan rayonunun ərazisində insanlar hələ b.e.ə. VI əsrdə məskunlaşmışlar.

Albaniyanın Sunik (Sisakan) vilayətinin qədim alban mənbələrində adı çəkilən Baqx, Zork, Qovsak əyalətlərinin ərazisi indiki Kapan rayonunun ərazi-

sinə uyğun gəlir. Qafan rayonunun ərazisi qədim Qafqaz Albaniyasının bir bölgəsi kimi uzun illər Arran dövlətinin təsiri altında olmuşdur. Bu bölgə VII əsrin ortalarına qədər Sasani imperiyasının, 740-cı ildən sonra isə bir neçə əsr ərəb Xilafətinin tabeliyində yarımüstəqil knyazlıq kimi mövcud olmuşdur.

Babəkin Xilafətə qarşı mübarizəsinin son dövrləri Zəngəzurla, o cümlədən, Qafan rayonu ilə bağlı olmuşdur. Qafan rayonunda son zamanlara qədər qalıqları saxlanılan Oxçu qalası, Qırqalası, Babək qalası və s. qədim istehkamlar, bu yerlərin Bəzzeyn dağları ilə yaxın ərazilər olması. Xürrəmilər hərəkatı ilə bağlı tarixi mənbələrdə Qafan rayonunun ərazisindəki toponimlərin adlarının çəkilməsi və s. kimi dəlillər Qafan rayonunun atəşpərəst babalarımızın məskəni olduğunu bir daha təsdiq edir.

Qafan rayonunun adı tarixi mənbələrdə 1074-cü ildən başlayaraq Kapan şəklində çəkilir. Mənşəcə erkən orta əsrlərdə Albaniyada və indiki Ermənistan ərazisində məskunlaşmış qədim türk mənşəli peçeneqlərin kapan tayfasının adını əks etdirir. X əsr ərəb müəllifi Əbu Dulfanın əsərində Qaban, 1074-cü ilə aid hadisələrdə erməni mənbəsində Kapan, XIII əsrə aid mənbədə Kafan kimidir. XVII əsrə aid erməni mənbəyində Kafan kimi yazılmışdır. 1588-ci ilə aid arxiv sənədlərində Tovuz nahiyəsində Kapanlı tayfasının və hazırda Azərbaycanda Qapanlı kəndlərinin adları ilə mənşəcə eynidir. XIX əsrdə Qars əyalətinin Ərdahan dairəsində Kapan, Stavropol əyalətinin Açıkulak dairəsində, Ter əyalətində Kafantı, Kutais quberniyasının Senak qəzasında Kapana, Batum əyalətində Kapan-dibi, Stavropol quberniyasında Kafan, Şimali Qafqazda Ter əyalətinin Vladikavkaz dairəsində Kafantı kənd adları ilə mənşəcə eynidir.

Kapan, Qafan, Qapan adı ilə Türkiyədə, Azərbaycanda (Qapanlı), Gürcüstanda və Şimali Qafqazda yaşayış məntəqələri vardır. Bu da ki, toponimin tayfa adı ilə, etnosla bağlılığını göstərən əlamətdir. Peçeneqlərin bu yerlərə gəlişindən əvvəl Albaniyanın Sünik vilayətinin ərazisinə daxil olan Qafan mahalı Haband, yaxud Aband adlandırılmışdır. Aband mahalının adı Moisey Kalankatuklunun "Alban tarixi" əsərində (88, I kitab XIV fəsil) Ar-

sağın bir əyaləti kimi qeyd olunur. Bu yerin adı Moisey Xorenskinin "Tarix"ində də, Sisakan vilayətinin Haband bölgəsi kimi qeyd olunur (23, III kitab, III fəsil).

Bu şəhərin adı Qafan şəklində ilk dəfə fars mənbələrində (Rəşidəddin) işlənmişdir.

Orta əsr İran tarixçisi və coğrafiyaşünası Həmdullah Qəzvininin 1345-ci ildə yazdığı "Zeylə tarix-e qəzide" ("Seçilmiş tarixə əlavə") kitabında nəql edilir: "Əmir Hüseyn Çobaninin oğlu əmir Qoç Həsən, əmir Şeyx Həsən Çobanidən daldalanıb Qafan yaxınlığında olan Qarakilsəyə qaçdı və orada gizləndi.

Qafan şəhəri XVIII əsrə qədər Kapan qalasından ibarət olmuşdur. Kapan qalası Kapan-Qacaran (Oğuzların Qacar tayfalarının adı ilə bağlıdır) şose yolunun üstündə, Oxcu çayının sağ sahilində, indiki Kapan şəhərindən 10 km şimalda olmuşdur.

Kapan qalası 1103-cü ildə qəza Səlcuq türkləri tərəfindən fəth edilmiş, Kapan əhalisinin müsəlmanlaşdırılması prosesi bu dövrdə, demək olar ki, başa çatdırılmışdır. Çingiz xanın Qərb yürüşünü davam etdirən moğol-tatarlar XIII əsrin 30-cu illərində Süniki, o cümlədən, Kapan rayonunun ərazisini işğal etmişlər.

Qafan rayonu XV əsrdə Qaraqoyunlular və Ağqoyunluların, 1510-cu ildən isə Səfəvi xənadanının təsir dairəsində olmuş, 1578-ci ildə isə osmanlıların təbəçiliyinə keçmişdir.

Osmanlı Türkiyəsi ilə Səfəvilər dövləti arasında bağlanmış müqaviləyə əsasən bu ərazi 1639-cu ildə Zəngəzurun qalan əyalətləri ilə birlikdə İranın, 1730-cu ildə isə Türkiyənin hökmranlığı altına keçmişdir.

Zəngəzuru yenidən İran səltənətinə təbə etdirən Nadir şah Əfşarın qoşunları 1735-ci ildə Qafana girmişdir. 1747-ci ildə Qarabağ xanlığını elan edən Pənahəli xan Bayat 1750-ci ildə Qafan mahalını Naxçıvan xanlığından alaraq özünə birləşdirdi. Qafanın ərazisi 1805-ci ildə Rusiyaya birləşənə qədər Qarabağ xanlığının təbəliyində olmuş və Qarabağ xanları tərəfindən idarə edilmişdir. Qarabağ Rusiyaya birləşdiriləndən sonra xanlığa ləğv edilmiş və xanlığın ərazisində 1829-cu ildə Qarabağ qəzası yaradılmışdır.

Qafan rayonunun ərazisi Zəngəzur qəzasının bir hissəsi kimi 1861-ci ildə Azərbaycanın Yelizavetpol quberniyasına daxil edilmiş, çar Rusiyası dağıldıqdan sonra, 1918-ci ildən 1920-ci ilin dekabr ayının 1-dək Demokratik Azərbaycan Cümhuriyyətinin tərkibində olmuşdur. Bu tarixdən sonra isə Sovet Rusiyasının hərbi-siyasi təzyiqləri altında Zəngəzurun böyük bir hissəsi kimi Qafan torpaqları da Ermənistan Sovet Sosialist Respublikası deyilən, əslində Azərbaycan torpaqları hesabına yaradılmış ölkənin tərkibinə qatılmışdır.

Qafan rayonunda bütün tarix boyu azərbaycanlılar ermənilərdən çox olmuşdur. 1831-ci ildə rayonun ərazisində yaşayan əhalinin 1940 nəfərini azərbaycanlılar, 1872 nəfərini isə ermənilər təşkil etmişlər. 1873-cü ildə azərbaycanlılar 6703 nəfər, ermənilər isə 3612 nəfər olmuşlar. 1918-ci ilə qədər Qafan rayonundakı 130 yaşayış məntəqəsinin 104-də azərbaycanlılar, yalnız 26-da ermənilər yaşamışlar.

1918-ci ildə ermənilər tərəfindən azərbaycanlılara qarşı törədilmiş soyqırım və deportasiya aktından sonra rayonda yaşayan iyirmi minə qədər azərbaycanlının təxminən 30%-i qətlə yetirilmiş, qalanları isə öz doğma yurdlarından qovulub çıxardılmışlar.

Sovet hakimiyyəti illərində Qafan azərbaycanlılarının yalnız kiçik bir hissəsi geri qayıtmışdır. 1931-ci ildə Qafan rayonunda yaşayan azərbaycanlılar cəmi 5713 nəfər təşkil etmişlər.

Zəngəzur azərbaycanlılarının 1918-ci ildəki faciəsindən sonra Qafan rayonundakı azərbaycanlı kəndlərinin hamısı dağıdılmış, talan edilmiş, yandırılmışdır. Sovet hakimiyyəti illərində yalnız 48 kəndin camaatı geri qayıtmışdır ki, onlardan 11-i ermənilərin apardığı milli ayrılıq siyasəti nəticəsində Sovet hakimiyyəti illərində müxtəlif bəhanələrlə ləğv edilmiş, 12 yaşayış məntəqəsinin isə adı erməniləşdirilmişdir.

1988-ci ilin əvvəllərində Qafan rayonunda azərbaycanlılar yaşayan 37 yaşayış məntəqəsi olmuşdur ki, həmin ilin sonunda bu kəndlərin hamısı ermənilər tərəfindən zorla boşaldılmış, azərbaycanlı əhali öz ata-baba yurdlarını tərk edərək Azərbaycanın müxtəlif rayonları-

na, əsasən Bakı və Sumqayıt şəhərlərinə pənah gətirmişlər.

Ermənilərin uzun illər bu və ya digər üsullarla həyata keçirdikləri türksüzləşdirmə, monoetnik dövlət yaratmaq siyasətinin nəticəsində, 1988-ci ilin sonunda bu respublikanın tərkibində olan digər bölgələrdə olduğu kimi Qafan rayonunda yaşayan aborigen sakinlər-azərbaycanlılar sonuncu nəfərinədək deportasiya olunmuşlar.

Qafan dərəsi – Qafan rayonunda bölgə. Rayon mərkəzindən başlamış Qafan qalasına, yəni Zeyvə kəndinə qədər olan kəndlər: Şəhərcik, Açağu, Aşağı Kirətağ, Yuxarı Kirətağ, Davidbəy, Quşçulu, Arxüstü, Qala, Yamaxlı, Armudlu, Köşəkənd qışlağı, Kənd Craxor, Aşağı Craxor, Baldırğanlı, Qatar, Bıx, Bıx bazarı, Qatar şamı.

Qafan qalası – Qafan rayonunda qədim müdafiə qalası. İstehkam. Gıgı və Oxçu çaylarının birləşdiyi Zeyvə kəndindən 2000 m yüksəklikdə dağın üzərində və qarşdakı Quşçulu kəndində üzbəüz tikilmiş bu qalaların III-IV əsrlərdə tikildiyi güman olunur. İstehkam sıldırım qayaların üzərində üzbəüz tikilmiş iki qala kompleksindən ibarət olmuşdur. Yerli əhali bu qalanı Bəzz qalası, yaxud Babək qalası da adlandırır. Babəkin son döyüşlərinin birinin bu qalada aparıldığı ehtimal olunur.

Qalaboynu – Gorus rayonunda yerli əhəmiyyətli müdafiə qalası. Rayonun Qurdqalaq və Şamsız kəndlərinin arasındakı meşəlikdə, Ağa çayının üstündə sıldırım bir yerdə qədim tarixi olan bir tikili idi. İslamşünas, tarixçi alim Bəhlul Behcət 1938-ci ildə nəşr olunan "Qaçaq Nəbinin tarixi" əsərində bu qalaçanın Qaçaq nəbinin sığınaqlarından biri olduğunu göstərir.

Qalacıq – Gorus rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Kaladjixi şəklində göstərilmişdir. Başqa adı ikinci Qarakilsə. Kəndin adı X əsrdə Tatev kilsəsinə qarşı üsyan qaldırmış kəndlər sırasında çəkilir. 1828-ci ildə əhalisi qovulmuş və İrandan gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdi. XX əsrin əvvəllərində dağıldığı güman edilir.

Qalacıq – Sisyan rayonunda kənd adı. "İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri"ndə (1590-cı il) Rəvan əyalətinin

*Dərdü möhnətin,
ey sənəm, sənəm,
Esq ilə çəkən,
bir mənəm, mənəm.
Arü-varini rahi-mehrdə,
Tarümar edən,
bir mənəm, mənəm.*

**Mirhəmzə Seyyid
Nigari (1815-1885)**

Bazarçayı nahiyəsində kənd kimi qeyd olunur. Mənbədə kəndin həm də Purnadik adlandığı qeyd olunur. Həmin kənddə timar sahibi kimi Keyhan Abdin oğlunun adı çəkilir. 1728-ci ildə tərtib olunmuş "İrəvan əyalətinin icmal dəftəri"ndə Sisyan nahiyəsində kənd adı kimi verilmişdir. 1893-cü il əhalinin siyahıya alınması sənədlərində Əngələvid kənd cəmiyyətinə daxil olan Qara Qalacıq kəndinin adı çəkilir və bu kənddə 237 nəfər erməni yaşadığı bildirilir. Sonrakı mənbələrdə adı çəkilir.

Qalaça – Laçın rayonunda kənd. Ağoqlan çayının sahilində, dağ ətəyi düzənlikdə, Bozlu kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 40 km-də, dəniz səviyyəsindən 1499 m hündürlükdə yerləşir. Kəndi rayon mərkəzi ilə Laçın-Minkənd şose yolu birləşdirir. Qalaça kəndi Əhmədli, Kamallı, Minkənd, Bozlu kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 29 ev, 130 nəfər əhali olmuşdur. Qalaça kəndində Fatma bulağı, Novlu bulaq, Nərdivan dərəsi, Şamın düzü, Məhərrəm bağı, Nəvşə dərəsi və s. yer adları, Köhnə Pul adlanan yerdə Alban kilsəsinin qalıqları vardır.

Yaşayış məntəqəsi kiçik təpənin üstündə yerləşən qalaçanın yaxınlığında salındığı üçün belə adlanmışdır. Toponim "kiçik qala" mənasındadır. Hazırda həmin qalaçanın yerləşdiyi təpə Top Qalaça adlanır.

Qaladərəsi – Gorus rayonunda kənd adı. Bölgənin ən qədim kəndlərindən biridir. Dərənin başında qala formasında salındığına görə belə adlandırılmışdır. 1918-ci ildə əhalisi qovulmuş və ermənilər yerləşdirilmişdir. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 09.09.1930-cu il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Qalidzor adlandırılmışdır.

Qalaq – Gorus rayonunda kənd adı. Kənd təpə tipli coğrafi relyefdə salındığından Qalaq adlanır. 1918-ci ildə kəndin əhalisi qovulmuş və Türkiyədən gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir. 1946-cı ildə kənd ermənicə Vaqatur adlandırılmışdır.

Qalalı qalası – Qubadlı rayonunun Əliquluşağı kəndində orta əsrlərə aid müdafiə qalası. Şuşa şəhərinin ki-

şik modelinə bənzər bir təpənin üstündə tikinti qalıqları son zamanlara qədər qalmaqda idi. Təpənin ətrafında isə yaşayış məntəqələrinin qalıqları – "Qarı qışlaq", "Ulu qışlaq" sahələri, iri küp qəbirlər vardır. Qəbirlərdən (sel sularının dağıtdığı) adi bəzək əşyaları (muncuqlar və s.) tapılmışdır. Yaşayış sahəsinin qəbiristanlığında mərtəbəli qəbirlərə rast gəlinir ki, (sel sularının əmələ gətirdiyi yarıqlarda alt-üst qəbirlər açıq görünür) bu da yaşayış yerinin qədimliyinə dəlalət edir. Qəbiristanlığı kəndin 2 km-də, Bərgüşad çayı sahilindədir.

Qanlı gödik – Qafan rayonu ərazisində dağ keçidindəki aşırımlardan birinin adıdır. 1918-ci ildə ermənilər azərbaycanlıları qovarkən bu aşırımda kütləvi şəkildə qətlə yetirdikləri üçün obyekt belə adlandırılmışdır.

Qapıcıq – Zəngəzurda dağ adı. Qafan rayonunun ərazisindədir. Dağın qarşı tərəfi Naxçıvan MR-in Ordubad rayonudur. Zəngəzur silsiləsinin ən yüksək zirvəsidir. Hündürlüyü 3906 m D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda dağın hündürlüyü 12852 fut göstərilmişdir. Türk dillərində kapu – "dar dərənin yarıqlara dögranmış hissəsi", "dağın eroziyalı qayalı yamacları olan dar dərə" və çik – "dar dərə" sözlərindən ibarətdir. Eyni zamanda, ola bilsin ki, toponim keçid, dar yol anlamındadır. Qafan rayonu ərazisindən Ordubad rayonu ərazisinə at yolu Qapıcıqın döşündən keçirdi. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında xatırlanan yer adlarındandır.

Dəmir qapı Dərbənd, Balakən rayonunda Qapıdağ, Zəngilan rayonunda Qapıcıq, Qax rayonunda Qapıçay, Şahbuz rayonunda Qapı Qaşqara çayı, Quba rayonunda Quru Kap dağı, Dağlıq Şirvanda Kəpkəz və b. toponimlərlə mənaca eynidir.

Qapıcıq – Qafan rayonunda kənd adı. Qapıcıq dağı ilə eyni mənalı toponimdir. Oxçuçayın yuxarı axarının sağ sahilində yerləşmişdir. Bu kənddə 1926-cı ildə 15 nəfər erməni, 12 nəfər azərbaycanlı olmuşdur. 1930-cu illərdə kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır.

Qaraağac – Qubadlı rayonunda kənd. Əsl adı Qaraağaclı. Həkəri çayının sağ sahilində, dağlıq ərazidədir.

*Çəkmişəm cəfa, eylə
bir vafa,
Sən də ələta, can
sənə fəda,
Rahi-mehrdə
zari-binəva
Tariükül vətən bir
mənəm, mənəm.*

**Mirhəməzə Seyyid
Nigari (1815-1885)**

Qaracallı kənd inzibati ərazi dairəsinə daxildir. Rayon mərkəzindən 20 km şimal-qərbdə, dəniz səviyyəsindən 1150 m yüksəklikdədir. Kənddə 1993-cü ildə 70 ev, 320 sakin var idi. Yaşayış məntəqəsi Qarağacılı adlı yerdə salındığı üçün belə adlanmışdır. Sonralar toponimin tərkibindən -lı şəkilçisi düşmüşdür. Uzunömürlü qaraağac ağacının adından götürülmüşdür.

Qarabağlı – Laçın rayonunda kənd adı. Qarabağdan gələn ailələr yaşadığına görə belə adlandırılmışdır. Qarabağlı kəndində 1924-cü ildə 8 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır. Xaçmaz, Samux və Salyan rayonlarında da eyniadlı kəndlər vardır.

Qarabaşlar – Qafan rayonunda kənd adı. Qafan rayon mərkəzindən 18 km şimal-şərqdə, Gıgı çayının sol sahilində yerləşmişdir. XIX əsrin 80-cı illərinə aid məlumata görə oradakı Girətaq kəndindən yaranmış obalardan (bax: İydəli) biridir. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Karabaş şəklində göstərilmişdir. Muğanlı türk tayfalarına məxsus olan qarabaşların adı ilə kənd belə adlandırılmışdır. Kənddə 1886-cı ildə 60, 1914-cü ildə 52, 1931-ci ildə 49 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd Baharlı kəndinə birləşdiyindən ləğv edilmişdir.

Qarabəyli – Laçın rayonunda kənd. Mıxtökən silsiləsinin yamacındadır. Qarabəyli kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 70 km-də, dəniz səviyyəsindən 1700 m hündürlükdə, Laçın-Kəlbəcər yolunun sağ tərəfində, Toz ağacı və Atçapılan dağlarının yamacında yerləşir. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 50 ev, 320 nəfər əhali olmuşdur. Qarabəyli kəndində Turşsu, Novlu bulaq, Soyuq bulaq Keşikçi dağı, Sarı daş və s. yer adları, qədim qəbiristanlıq vardı.

Kəndin adı yaşayış məntəqəsinin əsasını qoymuş Qarabəyin adı ilə əlaqədardır. Yerli məlumatlara görə, Qa-

*Eyləgil xitab,
verməgil əzab,
Üzdən al niqab,
eyləgil səvab,
Təxmi-mehrini
rəşki-afitab
Sinəyə əkən bir
mənam, mənəm.*

**Mirhəmzə Seyyid
Nigari (1815-1885)**

ra bəy Qarabağ xanlığının yaranmasında və möhkəmlənməsində böyük xidmətləri olan, xanlığın baş sərkərdəsi Qara Murtuza bəyin nəvəsidir. Qara bəyin Zəngəzurda, Qarabağda, Kəlbəcərdə Qaradağda çoxlu mülkləri olmuşdur.

Qaracalı – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı Zəngəzurda və Qarabağda yaşayan Kəngərlilərin Qaracalı tayfasının adından götürülmüşdür. Qaracalı kəndində 1924-cü ildə 40 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Qaracalı – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sağ sahilində, dağətəyi ərazidədir. Qaracalı kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 25 km-də, dəniz səviyyəsindən 1200 m hündürlükdə yerləşir. Yaxınlıqda Akara dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Qaracalı kəndi Qarakişilər, Qarağac və Xəndək kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 40 ev, 195 nəfər əhali olmuşdur. Qaracalı kəndində Humaq qayası, Çoban taxtı, Qorxunc dərə, Qaladərəsi və s. yer adları vardır. Kəndin adı Kəngərlilərin Qaracalı tayfasının adı ilə bağlıdır. Qaracallıları XVIII əsrdə Pənahəli xan Naxçıvandan Qarabağa köçürmüşdür. Sonralar Qaracallılar müxtəlif rayonlara yayılmış və Qaracalı adlı bir neçə yaşayış məntəqəsini bina etmişlər.

Qaraçanlı – Laçın rayonunda kəndlər. Pircahan kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Əvvəllər Aşağı və Yuxarı Qaraçanlı olmaqla iki kənd sayılırdı. Kənd rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 37-38 km-də, dəniz səviyyəsindən 1600-1650 m hündürlükdə yerləşir. Kənd Pircahan, Alıqulu, Alpoud kəndləri ilə qonşudur. 2 km-dən Mişni-Hocaz çayı keçir. Laçın-Pircahan-Qoşasu şose yolunun yaxınlığında yerləşir. Ərazisi 77 hektardır. Kənddə işgala qədər (1992) kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, ATS və digər sosial obyektlər var idi. 18 ev, 74 nəfər əhali olmuşdur. Aşağı Qaraçanlı kəndinin yaxınlığında Albanlara məxsus qəbiristanlıq və orada qəbirlərdən yonulmuş qoç fiqurları vardır.

*Cismi-pürhəva,
kūnlü pürnəva,
Badeyinişin,
fərdi-biqəva,
Kəndi-kəndinə
küftgu edib
Aglayan, gülən bir
mənəm, mənəm.*

**Mirhəməzə Seyyid
Nigari (1815-1885)**

*Eylədim dilə,
əylə bir sədə.
Qopdu Bisütun,
oldu kim həmə.
Dedi, rəhnüma,
afərin mana,
Böylə kuhikən,
bir mənəm, mənəm.*

**Mirhəmzə Seyyid
Nigari (1815-1885)**

Kəndlərin ərazisi yüksəklikdə yerləşdiyinə görə ilin çox vaxtlarında dumanlı-çənli olduğundan yerli sakinlər ərazini qaraçənli, qara dumanlı adlandırmışlar.

Qaraçimən – Qafan rayonunda kənd. Qafan rayon mərkəzindən 5 km şimal-şərqdə Oxcu çayın sol sahilində, Qafan-Gorus avtomobil yolunun sağ sahilində yerləşir. Qaraçimən kəndi cənub tərəfdən Zəngilan rayonunun Şərikan və Yuxarı Gəyəli kəndləri, qərb tərəfdən Qafanın Sizinək, şimaldan Cıbillı və Yuxarı Gödəkli kəndləri, şərqdən isə erməni kəndi olan Sirkətasla qonşu idi. Kəndin XVI əsrdə yarandığı və cənubi Azərbaycanın Savalan dağı ətəklərində yerləşən Qaraçimən kəndinin əhalisinin bir hissəsinin burada məskunlaşması nəticəsində bina edildiyi söylənilir. Toponim Qara şəxs adından və "otlaq", "göylük" anlamında olan çəmən sözündən ibarətdir. Qaranın otlaq yeri mənasındadır.

Mənbələrə görə, Qaraçiməndə 1886-cı ildə 225 nəfər, 1905-ci ildə 368 nəfər, 1914-cü ildə 216 nəfər, 1931-ci ildə 240 nəfər, 1940-cı ildə 433 nəfər, 1988-ci ildə 771 nəfər yaşamışdır. Qaraçimən kəndi XIX əsrin axırlarında Aşağı və Yuxarı Qaraçimən kəndlərindən ibarət olmuşdur.

1905-18-ci illərdə Zəngəzurun digər kəndləri kimi, Qaraçimən kəndi də erməni daşnak silahlı qüvvələri tərəfindən dağıdılıb yandırılmışdır. 1919-cu ildə Qaraçimən camaatı kəndi tərk etmək məcburiyyətində qalaraq, Zəngilan rayonuna köçmüşlər. 3-4 il Zəngilanda yaşayan Qaraçimən camaatının xeyli hissəsi o zaman yayılmış taun xəstəliyindən ölmüşdür.

1988-ci ilin dekabrında Zəngəzurun digər azərbaycanlı kəndləri kimi Qaraçimən kəndi də ermənilər tərəfindən zorla boşaldıldı, kənd camaatının var-yoxu talan edildi. Hazırda Qaraçimən camaatı Bakı, Sumqayıt, Şirvan şəhərlərində, habelə Zəngilan, Füzuli, Saatlı və Dəvəçi rayonlarında məskunlaşmışdır.

Qaradığa – Qafan rayonunda kənd. Qafan rayon mərkəzindən 12 km şimal-şərqdə Ecanan çayının sağ sahilində, mənzərəli bir yerdə yerləşir. Kəndin adı azərbaycanca Qara şəxs adı və oğlan mənasını verən ermənicə "dığa" sözlətindən yaranmışdır. Qaradığa kəndinin

adı 1593-cü ildə tərtib edilmiş, Osmanlı imperatorluğunun haqq-hesab sənədi sayılan "Urud və İskəndər qalası livalarının müfəssəl dəftəri"ndə Əcənan nahiyəsinə məxsus Qaradığə kəndi kimi çəkilir. Bu sənəddə kəndin başqa adının Pürünlər olduğu qeyd edilir.

S.Zelinskinin 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестьян в Зангезурском уезде Елизавет-польской губернии" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində bu kəndə məxsus olan Dortni və Çanaqçı obalarının olduğunu qeyd edir.

Kənddə 1873-cü ildə 200 nəfər, 1886-cı ildə 332 nəfər, 1897-ci ildə 213 nəfər 1905-ci ildə 230 nəfər, 1931-ci ildə 125 nəfər, 1986-cı ildə 240 nəfər əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə kənd ermənilər tərəfindən dağıdılmış, əhalinin bir hissəsi öldürülmüş, bir hissəsi isə qaçqın düşərək, Qubadlı və Zəngilan rayonlarında məskunlaşmışdır. 1922-ci ildə əhali yenidən kəndə qayıtmış, təsərrüfatı bərpa etmiş, kolxoz yaratmışdır.

1988-ci ilin noyabrında Zəngəzurun digər kəndləri kimi Qaradığə kəndi də ermənilər tərəfindən dağıdılmış, kənd camaatı deportasiya olunaraq Azərbaycana qovulmuşdur.

Qaradərə – Zəngilan rayonunda kənd. Bəsit çayının sağ sahilində, dağətəyi ərazidə, Ördəkli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 20 km-də yerləşir. 8 km məsafədə Mincivan dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Mincivan qəsəbəsi istiqamətində şose yolu mövcud idi. Kənd Qabaq təpə, Qaladaşı və Yarım yaylaq dağlarının əhatəsində yerləşirdi. Qaradərə kəndi Çöpdərə kəndi və İran İslam Respublikası ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) natamam orta məktəb, uşaq bağçası, kitabxana, mağaza, su dəyirmanı və digər sosial obyektlər var idi. 57 ev,

Urud kəndində
Bazarçay üzərində bir
tağlı körpü (XIX əsr)

262 nəfər əhali olmuşdur. Qaradərə kəndində Əlif, Cəmil bulaqları, Çəsməli piri və s. yer adları vardır.

Kənd Baharlı tayfasına məxsus ailələrin qışlaq yeri olmuşdur. Yaşayış məntəqəsi salındığı dərənin adı ilə adlandırılmışdır. Qara sözünün türk dillərində bir neçə anlamı vardır. Burada Qaradərə "böyük dərə" mənasındadır.

Qaragədik – Gorus rayonunda kənd. Kəndin yerləşdiyi ərazinin relyefinə uyğun verilmiş addır. Gorus rayonunda bu kənddən ayrılan ailələrin saldığı Binə Qaragədik kəndi də olmuşdur. Hər iki kənd 1918-ci ildə dağıdılmışdır.

Sınıq karvansara,
Gorus rayonu
(XIV əsr)

Qaragöl – Zəngilan rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Şayıflı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 23 km-də, dəniz səviyyəsindən

1400 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığından şose yolu və dəmiryolu keçir, qarşısından Oxçu çayı axır və Süsən dağı görünür. Qaragöl kəndi Genlik kəndi ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, kitabxana, uşaq bağçası, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 40 ev, 200 nəfər əhali olmuşdur. Qaragöl kəndində Leşkər dərəsi, Narlı çeşmə, Bədəl bulagı və s. yer adları vardır.

Yaşayış məntəqəsi dərzi tayfasının keçmiş Qaragöl adlı qışlaq yerində XVIII əsrdə salınmışdır. Yerli əhəlinin məlumatına görə kənddə suyu bulanıq olan göl olub və kəndin adı oradan götürülüb. Sakinlər kəndi Qaraöl də adlandırırlar. Kəndin üst hissəsində köhnə kənd yeri olub, sonralar əhali çay qırağına yaxınlaşıb.

Qaragöl – Laçın rayonu ərazisində, Alagöllər dağının (Qarabağ yaylası) cənub-qərb yamacında göl. Dəniz səviyyəsindən 3050 m hündürlükdə yerləşir. Şirin sulu, axarlı göldür. Gölə ətrafındakı süxurların qara rəngə çalması ilə əlaqədar belə ad verilmişdir.

Qaragöz – Zəngilan rayonunda kənd. Bəsit çayının sol sahilində, düzənlikdə, Tannıcı, Həşimxanlı və Yazı düzlərinin əhatəsində, rayon mərkəzindən 19 km qərbdə, Ördəkli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. 7 km məsafədə Mincivan dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Qaragöz kəndi Baharlı, Qaradərə kəndi ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, uşaq bağçası, kitabxana, mağaza, və digər sosial obyektlər var idi. 60 ev, 243 nəfər əhali olmuşdur. Kəndi Qaradərə kəndi ilə birləşdirən çayın üzərində körpü var idi.

Toponim türkdilli İnanlı tayfasının Qaragöz qolunun adındandır. Hazırda Qaragözlülər İranda və Fars əyalətində İnanlı tayfa birləşməsinin tərkibində yaşayırlar. Yerli əhali arasında Qarayüz kimi də tələffüz olunur.

Qara güney – Sisyan rayonunun Urud kəndi ərazisində otlaq yeri. "Böyük güney" mənasında işlənir.

Qaraquzey – Zəngilan rayonu ərazisində dağ. Oronim qara (burada rəng mənasındadır) və quzey (gün düşməyən tərəf, şimal) sözlərindən ibarət olub, dağın quzey sahəsinin qaratorpaq ərazisi olduğunu göstərir.

Qaraimanlı (Qaraymanlı) – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sol sahilində, dağətəyi ərazidədir. Balasoltanlı kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şərqdə, rayonun 29 km-də, dəniz səviyyəsindən 815 m hündürlükdə yerləşir. 37 km məsafədə Həkəri dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Kəndin ərazisindən Həkəri-Laçın şose yolu keçirdi. Qaraimanlı kəndi Padar, Işıqlı və Qaracallı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər və 21 ev, 107 nəfər əhali olmuşdur. Qaraimanlı kəndində Yanıx düzü, Şorca dərəsi, Şorca Bulağı və s. yer adları vardır. Yaşayış məntəqəsini XIX əsrin sonlarında Qara İman adlı şəxs saldığına görə belə adlanmış

Xotavəng məbədi
(VI əsr)

1. Kürdlər kəndi dağıdılmış, 150000 manat zərər vurulmuşdur.

2. Ərəmis (Çox güman ki, İrmis kəndidir — M.U) dağıdılmış 6 nəfər öldürülmüş, 180000 manat zərər vurulmuşdur.

3. Bəhrili kəndi dağıdılmış, 9 nəfər öldürülmüş, 100000 manat zərər vurulmuşdur.

4. Dulus kəndi dağıdılmış, 90000 min manat zərər vurulmuşdur.

5. Qara kilsə yanvar ayında (1918) dağıdılmışdır, 165 nəfər öldürülmüş, 300000 min manat zərər vurulmuşdur.

Zəngəzur qəza rəisi
Məlik Namazəliyevin
raportu.

"Qruziya" qəzeti
9 noyabr 1918-ci il

dır. Hazırda kəndin şərqindəki qışlaq yeri də Qara İmanlı qışlağı adlanır.

Başqa bir versiyaya görə isə toponim türkdilli qaraman tayfasının adındandır. Zəngəzurda çalıb-çağırılmış Sarı Aşıq bayatılarının birində "Aşıq qaramanlıdır" deyərək bu tayfaya mənsubluğuna işarə etmişdir. Qaraman adında Göyçay və Yevlax rayonlarında da kəndlər vardır.

Qarakeçdi – Laçın rayonunda kənd. Qarakeçdi kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 60 km-də, dəniz səviyyəsindən 2080 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığından Ağdərə (Həkəri) çayı axırdı. Qarakeçdi kəndi Katos, Şeylanlı, Ağbulaq, Kamallı, Çıraqlı, Minkənd kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, internat məktəb, xəstəxana, mədəniyyət evi, uşaq bağçası, kitabxana, tibb məntəqəsi, 11 mağaza, ATS, inzibati binalar və digər sosial obyektlər var idi. 312 ev, 2250 nəfər əhali olmuşdur. Qarakeçdi kəndində Fərməş təpə, Çaxmaq daşı dağı, Əyriqar, Qarasu düzü, Quru dərə, Ağbaba, Sərt dərə, Gum-gum bulağı və s. yer adları vardır. Kənddə qədim tikili Novlu bulaq, Qışlaq adlanan yerdə qədim qəbiristanlıq, Pirin hasarı deyilən ziyarətgah, qədim Ovşar qəbiristanlığı vardır.

Toponim Qarakeş tayfasının adı ilə bağlıdır. Qarakeş tayfası Altayda və Tibetdə yaşamış bir türk soyudur. XI-XII əsrdə moğol-tatarların tərkibində 350 ailə olaraq Azərbaycana gəlmiş, Qarabağda, Zəngəzurda. Şirvanda və Muğanda məskunlaşmışlar. Ağdam, İmişli və Ağsu rayonlarındakı Qaraqaşlı kəndləri Qarakeş tayfasının adı ilə bağlı toponimlərdir. Çar Rusiyası dövründə kəndin adı təhrif olunaraq Qarakeşş kimi yazılmış, 1936-cı ildə V.İ.Leninin şəərəfinə Leninkənd adlandırılmış, 1995-ci ildə isə Qarakecdi adı verilmişdir.

Yerli məlumatlara görə isə kənd XVIII əsrdə Cənubi Azərbaycandan gəlmiş ailələrin Qara keşiş damı adlı yerdə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Rəvayətə görə, oradakı Qara keşiş damı adlanmış qara daş "Əsli və Kərəm" dastanındakı Əslinin atası Qara Məlikdir.

Hazırda kənddəki bulaqlardan biri də Əsli-Kərəm bulağı adlanır.

Kənddə Əsli-Kərəm bulağı, Kərəmə aid edilən evin xarabalıqları, Kərəmə aid edilən tağbənd vardır.

Kənd əvvəllər qışlaq (çay dərəsi) deyilən yerdə olmuşdur. Tarixi ilə bağlı yerli əhalinin verdiyi məlumata görə, ərəb istilaları dövründən məlumdur. Əhalinin sayı artdıqca XVIII əsrin əvvəllərində indiki Çaxmaq daşı dağının ətəklərinə köçmüşlər.

Qarakəndi – Qafan rayonunda kənd adı. Rayonun Qafan dərəsi bölgəsində Şəhərcik kəndindən 3 km. şərqdə yerləşirdi. XX əsrin əvvəllərində, çox güman ki, 1905-ci ildə kənd ermənilər tərəfindən dağıdılmışdır. Qara adlı şəxsin saldıdığı kənd, yaxud Qaraya məxsus olan kənd mənasındadır.

Qarakilsə – Sisyan rayonunda kənd adı. Toponim burada olan VI-VII əsrlərə aid qara daşdan tikilmiş alban kilsəsi ilə əlaqədar yaranmışdır. Kəndin adı yazılı mənbələrdə ilk dəfə 1468-ci ilə aid Matenadaran sənədlərində çəkilir və 1590-cı ildə tərtib olunan "İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri"ndə Sisyan əyalətində kənd kimi göstərilir. 1886-cı və 1914-cü ilə aid məlumata görə kəndin əhalisi azərbaycanlılar idi. 1918-ci ildə Türkiyədən gəlmə ermənilər yerli əhalini qovaraq burada yerləşmişdir. 1935-ci ilə qədər Qarakilsə rayonunun, 1935-1940-cı illərdə Sisakan rayonunun mərkəzi olmuşdur. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 02.03.1940-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Sisian adlandırılmışdır.

Qarakişilər – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərəzidə, Həkəri çayının sağ sahilində, Qaracallı kənd inzi-bati ərəzi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 20 km-də, dəniz səviyyəsindən 1150 m hündürlükdə yerləşir. Yaxınlığında Akara dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Qarakişilər kəndi Qaracallı, Sarıyataq kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, kitabxana, 2 mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 65 ev, 320 nəfər əhali olmuşdur. Qaragil təpəsi, Top qaya, Şüş yal, Gəyə dərəsi və s. yer adları vardır. Kənddə sınıq körpü və orta əsrlərə məxsus

6. Pulkənd kəndi həmin dövrdə dağıdılmışdır. 19 nəfər öldürülmüş, 160000 min manat zərər vurulmuşdur.

7. Arıklı kəndi həmin ilin aprel ayında dağıdılmışdır, 25 nəfər öldürülmüş, 128000 manat zərər vurulmuşdur.

8. Dəstəgirt kəndi həmin ilin aprel ayında dağıdılmışdır.

9. Şıxlar kəndi həmin ilin iyun ayında dağıdılmışdır, 95 nəfər öldürülmüş, 500000 manat zərər vurulmuşdur.

10. Zabazadur kəndi həmin dövrdə dağıdılmışdır, 90000 manat zərər vurulmuşdur.

Zəngəzur qəza rəisi Məlik Namazəliyevin raportu.

"Qruziya" qəzeti 9 noyabr 1918-ci il

11. Şəki kəndi avqust ayında dağıdılmışdır, 95 nəfər öldürülmüş, 16 milyon manat zərər vurulmuşdur.

12. Yaqublü kəndi həmin il avqust ayında dağıdılmışdır, 28 nəfər öldürülmüş, 6 milyon manat zərər vurulmuşdur.

13. Qızılçiq kəndi həmin ilin avqust ayında dağıdılmışdır, 27 nəfər öldürülmüş, 5 milyon manat zərər vurulmuşdur.

14. Vağudi kəndi həmin ilin avqust ayında dağıdılmış, 96 nəfər öldürülmüş, 5 milyon manat zərər vurulmuşdur.

15. Sisyan kəndi həmin ilin sentyabrında dağıdılmış, 60 adam öldürülmüş, 800000 manat zərər vurulmuşdur”.

Zəngəzur qəza rəisi
Məlik Namazəliyevin
raportu.

“Qruziya” qəzeti
9 noyabr 1918-ci il

qəbiristanlıq da var idi. Toponim Qarakişi şəxs adından və -lər şəkilçisindən ibarət olub, "Qarakişinin nəslindən olanlar, qarakişilər, qarakişigillər" mənasını bildirir.

Qarakötük – Zəngilan rayonunun qərb hissəsində dağ. Qarakötük sözü xalq coğrafi termini olub, "əkin məqsədilə meşədə təmizlənmiş yer" mənasında işlədilir. Yerli məlumata görə, vaxtilə dağın ərazisində geniş meşə sahələri mövcud imiş. Sonralar meşəni qıraraq oranı əkin yerinə çevirdiklərinə görə dağ belə adlanmışdır.

Qaraqoyunu – Qubadlı rayonu ərazisində dağ. Əsl adı Qaraqoyunlu. "Qaraqoyunlu tayfasına məxsus dağ" mənasındadır. Qaraqoyunlular Azərbaycan xalqının etnogenezində mühüm rol oynamış oğuz türklərinin ən böyük tayfa birliklərindəndir. Məmməd həsən Baharlı isə qaraqoyunluların Qara hunların nəslindən olduğunu yazır. Bayraqlarında qara qoç simvolu var idi. XV əsrin əvvəllərində Qaraqoyunlu dövləti süqut etdikdən sonra bu tayfa qızılbaşlarla birləşdi. Qaraqoyunluların Baharlı, Qaramanlı, Cəyirli, Bayramlı, Alpout tayfaları Zəngəzurdə və Qarabağda geniş yayılmış və çoxlu yaşayış məntəqələri salmışdılar.

Qaraqoyunlu – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Tatar kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 25 km-də, dəniz səviyyəsindən 750 m hündürlükdə, Bərgüşad-Həkəri çaylarının birləşdiyi yerin 5 km-də yerləşir. 13 km məsafədə Akara dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Yaxınlıqda Bakı-Qubadlı şose yolu keçirdi. Qaraqoyunlu kəndi rayonun Tatar və Qiyaslı, Zəngilan rayonunun İrəbən, Yenikənd, Alıbəyli, Muğanlı, İsgəndərbəyli və Vənətli kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) kitabxana, mağaza, tibb məntəqəsi, arterian su quyusu və digər sosial obyektlər var idi. 40 ev, 157 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Ağalı düzü, Qanqallı dərə, Ciyciyi dərəsi, Kum dərəsi, İstiotlu dərə, və s. yer adları, tərəfində böyük kəhriz, Emincan sofu piri var idi.

Yerli məlumata görə, təqribən XVIII əsrdə Xanqaraqoyunlu kəndindən (indiki Bərdə rayonundakı Qaraqoyunlu kəndi) ayrılmış ailələr əvvəlcə Zəngilan rayo-

nunun Şayıflı kəndinin yaxınlığında Xanyeri deyilən yerdə məskunlaşmış, sonra isə indiki yerə köçərək Qaraqoyunlu kəndini salmışlar.

Qaralar – Qubadlı rayonunda kənd. Yazı düzündədir. Qaralar kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 19 km-də, dəniz səviyyəsindən 900 m hündürlükdə, Həkəri və Bərgüşad çaylarının arasında yerləşir. Yaxınlığından Laçın-Akara və Qubadlı-Akara şose yolu keçir. Zilanlı, Mahruzlu, Hüseynuşağı, Kavdadıq, Ulaşlı və Əbilcə kəndləri ilə qonşudur.

Toponim Qara şəxs adından və -lar cəm şəkilçisindən ibarət olub, "Qaranın nəslindən olanlar, "qaragillər" mənasını bildirir. Yerli məlumatlara görə, qaralar Cənubi Azərbaycanın Kəbirli kəndindən gəlmiş nəslin adıdır. Qaralar kəndində işğala qədər (1993) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mədəniyyət evi, 2 mağaza, çörəkbişirmə sexi, S.Ə.Şirvani adına kolxozun idarə binası var idi. 60 ev, 360 nəfər əhali olmuşdur. Kəndin yaxınlığında Hinduvert burnu və Quşqonan dağları kimi mikrotoponimlər var idi.

Qaranlıq – Laçın rayonu ərazisində çay. İldırımsu çayının qolu. Dərin, günəş düşməyən, kol-kos basmış dərədən axdığına görə belə adlanmışdır.

Qarğadaşı – Mıqrı rayonunun Nüvədi kəndi yaxınlığında dağ. Qədim yazılı mənbələrdə də bu dağın adı çəkilir. Q.Qeybullayev bu toponimi qarqar türk tayfaları ilə bağlamışdır. H.Vəli bu dağ haqqında ətraflı bəhs etmiş, bu obyektə Orxon-Yenisey yazılarına oxşar 7 daş kitabə aşkar etmiş, onları öyrənmiş və o daşlardan ikisini 1988-ci ildə Bakı şəhərinə gətirmişdir. O da bu toponimi qarqar tayfa adı ilə əlaqələndirir.

Qarıkaha – Laçın rayonunda kənd. Dağlıq ərazidədir. Laçın şəhər inzibati ərazi dairəsinin tərkibindədir. Abdallar kəndindən (1923-cü ilədək Laçın şəhərinin adı) köçmüş ailələrin Qarıkahası adlı yerdə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Yer isə oradakı Qarıkahası adlı mağaranın adı ilə adlanmışdır. Qədim, köhnə kaha anlamındadır. Yerli əhali kəndə Qarakaha da deyirdi.

Urud, Darabas, Agudi, Vağudi kəndləri dağıdılmış, Arıklı, Şükər, Məlikli, Pulkənd, Şəki, Qızılçiq, Qarakilsəninin müsəlman hissəsi, İrmis, Pəhlili, Kürdlər, Xotanan, Sisyan, Zabazadur kəndləri yandırılmış və qaçmağa macal tapmayan 500 nəfər kişi, qadın və uşaq öldürülmüşdür. Əsir düşmüş qoca erməninin dediyinə görə Andranik o kəndləri Zəngəzur ermənilərinin xahişi ilə dağıtmışdır.

22 sentyabr 1918-ci il.
Zəngəzurun qəza rəisi,
Məlik Namazəliyev
(Dövlət Arxivi, fond
848 s.4, iş 65)

Qarıqışlaq – Laçın rayonunda kənd. Minkənd çayının sol sahilində, Qarabağ yaylasındadır. Qarıqışlaq kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Rayon mərkəzindən qərbdə, dəniz səviyyəsindən 1200 m hündürlükdə, Laçın-Minkənd yolunun 33 km-də yerləşir. Kənd Çinar qaya, Oyuq, Ər təpə, Haça qaya, Ağ qaya, üçdərələr və Hacılar yalı arasında yerləşir. Qarıqışlaq kəndi Hacılar, Sadınlar, Quşçu, Qılışlı, Soyuqbulaq, Zeyvə, Soltanlar və Kosalar kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, xəstəxana, klub, mağaza, 2 məscid və digər sosial obyektlər var idi. 365 ev, 1600 nəfər əhali olmuşdur. Qarıqışlaq kəndində Ağ yarın dərəsi, Qızıl qaya dərəsi, Darca dərəsi, Kürənin dərəsi, Kirdivanın dərəsi, Maral bulağı dərəsi, Çinar düzü, Böyük düz, Əli bulağı, Fındıqlının bulağı, Təzirin bulağı, Çır-çırın bulağı, Dərvişalı bulağı, Yüzbaşı bulağı, Qara göl, Cilli göl, Sona bulağı, Pöhrə meşəsi və s. yer adları vardır. Kənddə Minkənd çayı üzərində körpü vardır. Kənddə üzərində "Məlikəhmədin qəbri, 925-ci il" yazısı həkk olunan qəbir aşkar olunmuşdur. Kəndin kənarında Şıxəhmədli adlanan kənd qalıqlarında müxtəlif növ qədim əşyalar, küp qəbirlər tapılmışdır. Soltan baba piri (XII əsr), Dəmirovlu piri, Ağ qaya qalası, Ulu körpü (1378-ci il), Ağzıbir kahası adlı tarixi abidələr, iki qədim qəbiristanlıq, daşdan qoç heykəlləri, üzərində yazılar olan daş kitabələr olan qəbirlər kəndin qədim tarixindən xəbər verir. Toponim qədim, köhnə qışlaq yeri mənasındadır.

Yaşayış məntəqəsi kürddilli ailələrin Şəhur-Dərələyəz qəzasından gəlib Qarıqışlaq adlı yerdə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. XIX əsrin ortalarında 87 ailədən ibarət Qarıqışlaq kəndindən aşağıdakı məntəqələr yaranmışdır: Qızxanımatoyolan, Qılıçlı, Quşçu, Mişni, Sadınlar, Soyuqbulaq və Hacılar.

Qarqalı – Zəngəzur silsiləsində dağ adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda dağın hündürlüyü 2695 fut göstərilmişdir. Həmişə qarlı olan, təpəsində qar qalan dağ mənasındadır.

Qarqulu – Zəngilan rayonunda kənd. Mıgri silsiləsinin ətəyindədir. Bartaz kənd inzibati ərazi dairəsinin ta-

beliyyədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 30 km-də, dəniz səviyyəsindən 555 m hündürlükdə yerləşir. 3 km məsafədə Bakı-Naxçıvan dəmir yolu xətti və şose yolu keçir. Kənd Araz çayından 3,5 km aralıda yerləşirdi. Qarqulu kəndi Bartaz qəsəbəsi, Dəlləkli, Çöpədərə, Bartaz kəndləri və İran İslam Respublikası ilə qonşudur. Kəndin yaxınlığında Rürnəyiz kiçik dağ və Dəlləkli dağ aşırımı vardır. Kənddə işgala qədər (1993) natamam orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, su hovuzu və digər sosial obyektlər var idi. 36 ev, 140 nəfər əhali olmuşdur. Qarqulu kəndində Çinar bulağı, Kəhriz bulağı, Böyük düz, Narlı dərə, Gülləatılan təpə və s. toponimlər vardır.

Yerli məlumatlara görə, yaşayış məntəqəsini XIX əsrdə Naxçıvanda mövcud olmuş Qarquluq kəndindən gələn ailələr salmışdır. Kəndin adı, çox güman ki, qarqu (qamış) sözü ilə bağlıdır.

Qarlı dərə çayı – Qafan rayonunda çay. Axdığı dərə həmişə qarlı olduğundan əsasən, qar əriməsindən yarıdığından çaya belə ad vermişlər.

Qarmanbəytəpə – Laçın rayonu ərazisində dağ. Qara gölün şimalındadır. Toponim qismən təhrifə uğramışdır. Əslində Qaraimanbəytəpə olmalıdır. Toponim özündə Qaraiman bəy adlı şəxsin adını əks etdirir.

Qatar – Qafan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda Katar şəklində göstərilmişdir. Kəndin ətrafı silsilə dağ və təpədən ibarət olduğu üçün belə adlandırılmışdır. Kənddə 1905-ci ildə 2700, 1914-cü ildə 5100 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Sonralar kənd Qafan şəhərinə birləşdirilərək ləğv edilmişdir.

Qatarqaya – Laçın rayonu ərazisində dağ. Toponim Azərbaycan dilindəki qatar (cərgə, sıra ilə düzülmüş) və qaya sözlərindən ibarət olub, "qayaları qatar, cərgə, yan-yanı sıralanmış dağ" mənasındadır.

Qatar şamı – Qafan rayonunda Qatar kəndi ərazisində düzənlik. Qatar kəndinin də adı əvvəllər Qatar şamı olmuşdur. Qatar toponimi burada "sıra", "cərgə" ilə düzülmüş qayalıq, dağ silsiləsi anlamındadır. Şam sözü isə

ərəb dilində "qamış" deməkdir. Düzənliyin adı Qatar kəndi yanındakı qamışlı yer mənasındadır.

Qatırdaş – Laçın rayonu ərazisində dağ. Qaranlıq və İldırımsu çaylarının suayırıcısıdır. Dəniz səviyyəsindən 3135 m hündürlükdədir. Qatardaş sözünün təhrif olunmuş variantıdır. Toponim qatar və daş sözlərindən ibarət olub, "yan-yana sıralanmış (cərgəvari) daş, qaya" mənasındadır.

Qatar qalası – Qafan rayonunda qala və xaraba kənd adı. Əsli Qafan qalası. Rayonun Gıgı dərəsi bölgəsində Zeyvə kəndinin yaxınlığında, dəniz səviyyəsindən 2000 m hündürlükdə tikilmiş, IV-V əsrlərə məxsus müdafiə qalası Zəngəzurdakı beş Babək qalasından biridir.

Qayalı – Qubadlı rayonunda kənd. Qarabağ yaylasında, Bərgüşad çayının sol sahilində yerləşir. Qayalı kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayonun 7 km-də, dəniz səviyyəsindən 780 m hündürlükdə yerləşir. 42 km məsafədə Həkəri dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Qayalı kəndində işğala qədər (1993) orta məktəb, uşaq bağçası, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, tikiş fabrikinin filialı, icra nümayəndəliyinin inzibati binası, kolxozun inzibati binası, ATS var idi. 125 ev, 665 nəfər əhali olmuşdur. Qayalı kəndində Şirin bulaq, Şor bulaq, Kollu dərə, Qızıl qaya dərəsi, Qaban dərəsi, Maral dərəsi, Böyük quzey, Qara qaya, Boğaz-səpməz, Səbətkeçməz, Düyü torpağı, Kəklik bulağı, Yazı düzü və s. yer adları vardır. Kənddə pir, Yazı düzündə XIV əsrə aid "Cavanşir türbəsi" və orta əsrlərə məxsus qəbiristanlıq da var idi.

Keçmiş adı Qarıkahasıdır. Kəndin girəcəyində, Bərgüşad çayının sol sahilində çoxlu kahalar vardır. Qayalı toponiminin kəndin yerləşdiyi ərazinin daşlı, qayalı yer olması ilə bağlılığı güman olunur. Başqa bir versiyaya görə isə XIX əsrdə indiki Ermənistan ərazisindəki Sisyan rayonunda mövcud olmuş Qayalı kəndindən Oğuzların Qayı (Kayı) boyuna mənsub Zəlimxanlı, Alxanlı, Eyvazlı və Xələfli nəsiləri buraya köçüb məskunlaşdıqdan sonra kənd ilk əvvəl Qarıkahalı Qayalı adlanmış, sonralar Qarıkahalı komponenti ixtisara düşmüşdür. Bi-

zim fikrimizcə, toponim qayılı etnoniminin təhrif olunması nəticəsində yaranmışdır. Əslində kəndin adı Qayılı, yəni Oğuzların Qayı boyuna mənsub yaşayış yeri anlamındadır.

Qayğı – Laçın rayonunda qəsəbə. Həkəri çayının sahilində, dağətəyi ərazidədir. 1988-89-cu illərdə Ermənistandan didərgin salınmış azərbaycanlı ailələri üçün respublikada fəaliyyət göstərən "Qayğı" cəmiyyətinin vəsaiti hesabına salındığından belə adlanmışdır.

Qaynarbulaq – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı yerləşdiyi ərazidən qaynayan bulaqlarla bağlı olaraq yaranmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 33 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Qazaxlar – Laçın rayonunda kənd adı. XVIII əsrdə Qazax mahalından Zəngəzura və Qarabağa köçmüş ailələr tərəfindən salındığı üçün belə adlandırılmışdır. Eyniadlı kəndlər Füzuli, Bərdə və Goranboy rayonlarında da vardır. Qazaxlar kəndində 1924-cü ildə 19 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Qazançı – Zəngilan rayonunda kənd. Dağlıq ərazidədir. Canbar kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 40 km-də, dəniz səviyyəsindən 1300-1400 m hündürlükdə yerləşir. Mincivan-Qafan dəmiryolunun Ağkənd dayanacağından və Qafan stansiyasından 8 km məsafədədir. Zəngilan-Qafan şose yolunun sağ tərəfindədir. Kənd rayonun Ağkənd, Dərəli və Qafan rayonunun Çəkədin, Geğanus, Gomaran kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) ibtidai məktəb, kitabxana, klub, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 32 ev, 80 nəfər əhali olmuşdur. Qazançı kəndində Qanlı zəmi, İsti bulaq, Şıxıvurulan yer, Töyü (Teyyub) çeşməsi, Kənd yeri, Şişik daş və s. yer adları var idi. Kənddə bir neçə yerdə qədim qəbiristanlıq vardır.

Yerli sakinlərin məlumatına görə, kəndin adı Qazan xanın adı ilə bağlıdır. Tədqiqatçıların fikrinə görə Qazançı sözü bulqar türklərinin Kazan (qazan) tayfasının adı ilə bağlıdır. Tataristanın paytaxtı Kazan şəhəri, Bol-

zim fikrimizcə, toponim qayılı etnoniminin təhrif olunması nəticəsində yaranmışdır. Əslində kəndin adı Qayılı, yəni Oguzların Qayı boyuna mənsub yaşayış yeri anlamındadır.

Qayğı – Laçın rayonunda qəsəbə. Həkəri çayının sahilində, dağətəyi ərazidədir. 1988-89-cu illərdə Ermənistandan didərgin salınmış azərbaycanlı ailələri üçün respublikada fəaliyyət göstərən "Qayğı" cəmiyyətinin vəsaiti hesabına salındığından belə adlanmışdır.

Qaynarbulaq – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı yerləşdiyi ərazidən qaynayan bulaqlarla bağlı olaraq yaranmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 33 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Qazaxlar – Laçın rayonunda kənd adı. XVIII əsrdə Qazax mahalından Zəngəzura və Qarabağa köçmüş ailələr tərəfindən salındığı üçün belə adlandırılmışdır. Eyniadlı kəndlər Füzuli, Bərdə və Goranboy rayonlarında da vardır. Qazaxlar kəndində 1924-cü ildə 19 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Qazançı – Zəngilan rayonunda kənd. Dağlıq ərazidədir. Canbar kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 40 km-də, dəniz səviyyəsindən 1300-1400 m hündürlükdə yerləşir. Mincivan-Qafan dəmiryolunun Ağkənd dayanacağından və Qafan stansiyasından 8 km məsafədədir. Zəngilan-Qafan şose yolunun sağ tərəfindədir. Kənd rayonun Ağkənd, Dərəli və Qafan rayonunun Çəkədin, Gegəmus, Gomaran kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) ibtidai məktəb, kitabxana, klub, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 32 ev, 80 nəfər əhali olmuşdur. Qazançı kəndində Qanlı zəmi, İsti bulaq, Şıxıvurulan yer, Töyü (Teyyub) çeşməsi, Kənd yeri, Şişik daş və s. yer adları var idi. Kənddə bir neçə yerdə qədim qəbiristanlıq vardır.

Yerli sakinlərin məlumatına görə, kəndin adı Qazan xanın adı ilə bağlıdır. Tədqiqatçıların fikrinə görə Qazançı sözü bulqar türklərinin Kazan (qazan) tayfasının adı ilə bağlıdır. Tataristanın paytaxtı Kazan şəhəri, Bol-

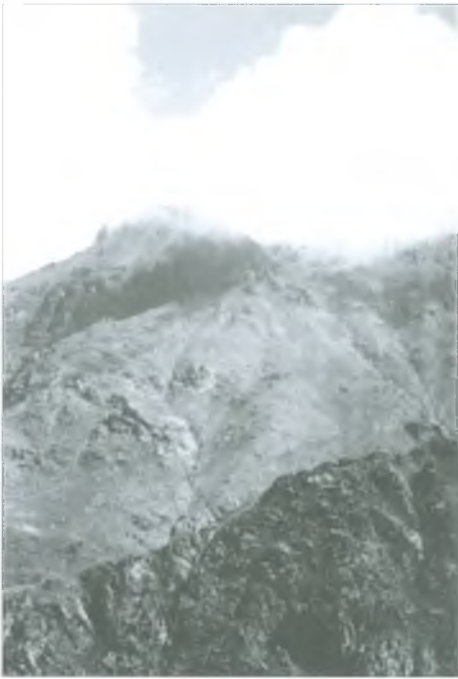

qarıştında və Türkiyədə Kazan kəndləri də bu tayfanın adını daşıyır. Qafqazda qazan köklü 24 toponim qeydə alınmışdır. Zəngəzurda bu adla bağlı dağ, göl və düzənlik də vardır. Ağdam, Xaçmaz, Culfa və Ağdərə rayonlarında da bu adda kəndlər var.

Qazan düşən – Qafan rayonunda düzənlik. "Qazan xanın məskən saldığı yer" mənasında işlənmişdir. Başqa bir ehtimala görə isə Qazançı sözü bulqar türklərinin Kazan (qazan) tayfasının adı ilə bağlıdır. İkinci izahat tarixi-elmi baxımdan daha inandırıcı görünür.

Qazangöl – Qafan rayonu ərazisində dağ. Zəngəzur silsiləsində Qazan göldən başlayaraq yüksələn sıra dağlardır. Dədə Qorqud eposunun qəhrəmanlarından olan Qazan xanın adı ilə bağlılığı ehtimal olunur. Başqa bir ehtimala görə bölgədəki Qazan sözü ilə işlənən toponimlər Bulqar türklərinin Kazan (qazan) tayfasının adı ilə bağlıdır. Hündürlüyü dəniz səviyyəsindən 3818 m-dir.

Qazangöl – Qafan rayonu ərazisində Qazangöl dağında göl. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda bu gölün 10479 fut hündürlükdə yerləşdiyi göstərilmişdir. Qazançı sözü bulqar türklərinin kazan (qazan) tayfasının adı ilə bağlıdır. Acıbac kəndindən 20

Qazangöl dağı

km şimalda yerləşir.

Qazangöl keçidi – Qafandan Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisinə dağ keçidi. Keçidin hündürlüyü 3112 m-dir.

Qazançı – Sisyan rayonunda kənd adı. 1593-cü ildə tərtib olunmuş "Urud və İskəndər qalası livalarının müfəssəl dəftəri"ndə Üçtəpə yaxınlığında Qazançı məzrəsi kimi qeyd olunur. Qazançı toponiminin təhrif formasıdır. Kazan tayfasının adını əks etdirir. 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağıdılmışdır.

Qazidərə – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ yaylasındadır. Cicimli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyində

dir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 32 km-də, dəniz səviyyəsindən 1275 m hündürlükdə, Laçın-Bakı şose yolundan 4 km solda yerləşir. 52 km məsafədə Akara dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Həkəri çayından 4 km sağda idi. Qazıdərə kəndi rayonun Aşağı Cıcmı, Güləbird və Gorus rayonunun Kornidzor kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, mədəniyyət evi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 38 ev, 174 nəfər əhali olmuşdur. Qazıdərə kəndində Kollu dərə, Gözdərə, Qaraqacdərə, Küllütəpə, Sadığın bulağı, Şirinbulaq, Damcılıbulaq, Maralın bulağı, Sökəməbulaq, Həkəri çayı, Ağsu çayı, Papaqlı qaya, Qızılqaya, Qaraqaya, Qoyunqayası, Bülbülqayası, Pencərəli qaya və s. yer adları vardır.

Kənd inqilaba qədərki sənədlərdə Qazı Qurdalı kimi qeyd edilir. Əslində isə Qazıdərəsi və Qurdalı ayrı-ayrı yaşayış məntəqələri olmuşdur. Kəndlər eyni icmaya da-

xıl idilər. Yerli məlumata görə, həmin kəndlərin adları onların əsasını qoymuş Qazı və Qurdalı (Qurd Alı) adlı iki qardaşın adı ilə əlaqədardır. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı (IV çağırış) Nazim Fərəcov bu kənddə doğulmuşdur.

Qədili – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidir. Novlu kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 25 km-də, dəniz səviyyəsindən 1400-1800 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin ərazisindən Gorus-Qafan şose yolu və Bərgüşad çayı keçir. Məzrə dərəsi adlanan ərazidə yerləşir və Eyvazlı kəndi ilə qonşudur. Qədili kəndində işgala qədər (1993) 12 ev, 25 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Qızılqaya və Abbasalı bulaqları vardır. Keçmiş adı Qarapərilərdir. Toponim qədili nəslinin adı ilə bağlıdır.

Qələndar qalası – Gorus rayonunun Ağbulaq kəndi yaxınlığında XVII əsrdə tikilmiş qaladır. Qələndər adlı şəxsə məxsus olan qala deməkdir.

Urud qəbiristanlığında sənduqə (XIV əsr)

Qəmərən – Qafan rayonunda kənd adı. Bax: Goma-ran.

Qəzi bağı – Sisyan rayonunun Urud kəndində bağı yeri. Əslində Qazı bağı. Mürəkkəb quruluşlu bu toponim iki tərkib hissədən düzəldilmişdir: "Qazı" isim və "bağ" coğrafi termin. Qaziya məxsus olan bağı mənasındadır. Urud kəndi bir neçə əsr nahyə və liva mərkəzi olduğundan bölgənin qazısı bu kənddə otururdu.

Qəzyan (Qazyan) – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad (Bazarçay) çayının sahilində, dağlıq ərazidədir. Hal kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 9 km-də, dəniz səviyyəsindən 750 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin içərisindən Qubadlı-Akara şose yolu keçir. Qəzyan kəndi Hal, Aşağı Mollu, Diləli Müşkanlı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, və digər sosial obyektlər var idi. 127 ev, 458 nəfər əhali olmuşdur. Qəzyan kəndində Aşağı Qarovun, Yuxarı Qarovun, Nəbi Darı, Molla Məhərrəm düzü, Papaqlı qaya, Çürük qaya toponimləri vardır. Kənddə Şıx Məhəmməd piri, körpü və qədim qəbiristanlıq da var idi. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Əlyar Əliyev və yazıçı Cəlal Bərgüşad Qəzyan kəndinin yetirmələridir.

Agudi qəbirüstü
abidəsi (VII əsr)

Düzgün adı Qazian, yəni qazılardır. Ərəb dilində qazi "kafirlərə qarşı vuruşan döyüşçü və dəstə, qoşun başçısı" mənasındadır. Orta əsrlərdə qazilər həm sərhəd qoşunu, həm də dini qurumların və dövlətin ön zərbə qüvvəsini təşkil edirdilər. Səfəvilərin hakimiyyəti dövründə qazi "təriqət döyüşçüsü, mürid" mənasını kəsb etmişdir.

Qılıcan – Gorus rayonunda kənd adı. 1886-cı ildə kənddə 174 nəfər azərbaycanlının yaşadığı qeyd olunur. XX əsrin əvvəllərində kənd dağılmışdır. Qıpçaq türklərinin qılıçlı (kılıçlı) tayfasına məxsus yaşayış məntəqələrindəndir.

Qılınçlı – Laçın rayonunda kənd. Dağlıq ərazidədir. Qarıqışlaq kənd inzibati ərazi dairəsinin tərkibindədir.

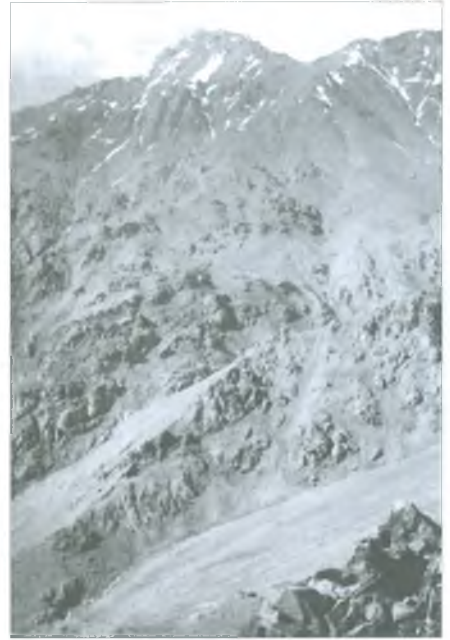
Yaşayış məntəqəsi Qılıçdaş adlanan sahədə salındığına görə belə adlanmışdır. Həqiqətən kəndin cənub-şərq hissəsində qılınca oxşadığına görə yerli tələffüzdə Qılıçdaş adlanan dik, sivri qaya var. Kəndin bütün əhalisi vaxtilə Kəlbəcər rayonu ərazisinə köçüb eyniadlı kəndi salmışdır. İndiki sakinlər isə sonralar yaxınlıqdakı Qarıqışlaq kəndindən köçən ailələrdir.

Qıraq Müşlan – Zəngilan rayonunda kənd. Oxçu çayının sahilində, düzənlikdədir. Zəngilan kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 3,5 km-də, dəniz səviyyəsindən 400 m hündürlükdə yerləşir. Burada Qıraq Müşlan kəndini Üdgün kəndindən ayıran Kərbalayi Əsgər dərəsi var idi. Kəndin ətrafı dərələr və dağlarla əhatə olunmuşdur. Yaxınlığından Mincivan-Qafan dəmiryol xətti və Zəngilan-Mincivan şose yolu keçir. Kənddə işgala qədər (1993) natamam orta məktəb, ATS, mağaza, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 100 ev, 700 nəfər əhali olmuşdur. Qıraq Müşlan kəndində Kənara dərəsi, Qurdlar dərəsi, Tutlu dərəsi və s. yer adları vardır.

Kəndi rayonun İçəri Müşlan kəndindən ayrılmış (qırağa çıxmış) ailələr saldığına görə belə adlanmışdır. Yerli əhalinin verdiyi məlumata görə, kəndi Türkiyənin Muş vilayətinin ərazisindən köç etmiş tayfalar salmışlar və toponim Muş şəhərinin adı ilə bağlıdır. Başqa bir variantda isə toponimin izahı Culfa-Ordubad arasında olan Gilan xarabalıqlarından bura köç etmiş tayfalarla bağlıdır.

Qırqlar – Sisyan rayonu ərazisində dağ adı. Zəngəzur silsiləsinə aid dağlardandır. Murxuz və Sofulu kəndləri bu dağın ətəyində salınmışdır. Dağın zirvəsində "Qırqlar piri" adlı ziyarətgah vardır.

Bir rəvayətə görə, bu dağda çiçək yığan qırx qızı qəflətən düşmən əhatəyə alır. Yadellilərin əlinə düşməmək üçün bu qızlar allaha yalvarıb daşa çevrilmələrini arzu edirlər. Tanrı qızların yalvarışını eşidib onları hə-

Kirs dağı

min yerdəcə daşa döndərir və o vaxtdan bu dağı Qırxlar adlandırırlar.

Bizim fikrimizcə, toponim Zəngəzurda və Qarabağda geniş arealda məskunlaşan və əsasən maldarlıqla məşğul olan Avşarların Qırıqlı (qırxlı) tirəsinin adı ilə bağlıdır. Avşarlar böyük mal-qara, qoyun sürülərini yayda Zəngəzur dağlarında, qışda isə aran Qarabağın düzlərində saxlayırdılar. Qırxlar dağı da avşarların yaylaq yerlərindən idi. Böyük Azərbaycan dövləti qurmuş Nadir şah Əfşar da Qırıqlı tayfasından olmuşdur.

Mirhəmət Seyyid
Nigari (1795-1866)

Qısır dağ – Qafan rayonunda ərazisində hündürlüyü 3000 m-ə yaxın dağ. Ən hündür bir ərazidə ucalan bu dağda bitki örtüyü seyrək olduğu üçün yerli əhali dağı "Qısır" adlandırmışdır. Başqa bir versiyaya görə, bu dağın otunda hansısa mikroelement çatışmadığından burada otarılan heyvanlar növbəti ili bala vermir, qısır qalır. Ona görə də mal-qoyunu dövlətdə dövründə bu dağa gətirmirlər.

Qışlaq – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin cənub-qərb yamacındadır. Köhnəkənd kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 44 ev, 201 nəfər əhali olmuşdur. Qışlaq kəndində Haçaarmud bulağı, Əhmədbəy yurdu, Adlan yaylaq, Molla yurdu və s. yer adları vardır. Kənddə Çinqillı pır adlı ziyarətəh vardır.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, kəndin adı bir neçə ailənin orada qışlaması ilə əlaqədar adlanıb.

Qıvraq – Sisyan rayonunda kənd adı. Sisyan rayon mərkəzindən 21 km cənub-qərbdə, Sofulu və Əlişar kəndlərinin arasında, Böyük çayın sağ sahilində yerləşirdi. 1590-cı ildən məlumdur. 1727-ci ildə kənddə 5 azərbaycanlı ailəsi yaşayırdı.

XIX əsrin ortalarında Sofulu tayfasının qışlaqlarından biri idi. Kəngərlərin Sofulu tayfasının Naxçıvandan özləri ilə gətirdikləri addır. Naxçıvanda Qıvraq toponiminin özü isə qədim türk dillərində qiy "kənd" və örək "qala", "möhkəmləndirilmiş yer" sözlərindən ibarət adın təhrifidir.

1893-cü ildə aparılan əhalinin siyahıya alınması sənədlərində Qıvraq kəndinin Şıxlar kənd cəmiyyətinə daxil olduğu və kənddə 22 evdə 168 nəfər azərbaycanlı əhali yaşadığı göstərilir.

Kənddə 1886-cı ildə 159, 1905-ci ildə 185, 1914-cü ildə 220, 1931-ci ildə 111 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Qıvraq kəndi 1918-ci ilin yayında ermənilər tərəfindən dağıdılaraq yandırılmışdır. XIX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq ləğv edilmiş, əhalisi qonşu Sofulu kəndinə köçürülmüşdür.

Qızxanıma toy olan – Laçın rayonunda kənd adı. On doqquzuncu əsrin ikinci yarısında Qarıqışlaq kəndindən ayrılmış ailələr Qızxanıma toy olan adlı binə yerində kənd salmış və inqilabdan əvvəlki ədəbiyyatlara da bu adla düşmüşdür. 1930-cu illərdə burada "Pervomaysk" kolxozu təşkil olunmuş və kənd də Maysk adlandırılmışdır. Sonralar toponim təhrif edilərək Mayıs şəklində düşmüşdür. Bax: Mayıs kəndi.

Qızqaya – Zəngilan rayonunun cənub-qərbində, Araz çayının yaxınlığında dağ. Zirvəsində Qız qalası adlı qalanın yerləşməsinə görə dağ belə adlandırılmışdır.

Qızqala – Xocalı və Laçın rayonlarının sərhədində dağ. Qarabağ silsiləsindəndir. Dağ öz adını ərazisində yerləşən Qız qalasının adından almışdır. Qız qalaları orta əsr Azərbaycanında istehkam xarakterli müdafiə tikililəridir.

Qız qalası (Qır qalası) – Qafan rayonunda orta əsrlərə məxsus qala. Zəngəzurdakı 5 Babək qalasından biridir. Şəhərcik kəndinin yaxınlığında yüksək zirvədə tikilmişdir. Yalnız bir su anbarının və müdafiə səddinin qalıqları qalmışdır. Rəvayətə görə, monqol-tatarların təqibi nəticəsində bir qız özünü dağdan aşağı atıb, lakin salamat qalıb və Bağabertin yanında Buğakar qalasında sığınacaq tapıb. Buradan da həmin qala Qız qalası adlandırılıb. Xalq içərisində isə ona Qır qalası deyilir.

Qızılboğaz – Laçın rayonunun qərb hissəsində dağ. Dəniz səviyyəsindən 3584 m hündürlükdədir. Qarabağ yaylasındadır. Toponimin tərkibindəki qızıl sözü rəng bildirir ("qırmızımtıl" mənasındadır), boğaz sözü isə bu-

“Qarabağ”

*Nə əcəb dövlət imiş
seyri-şikari-Qarabağ,
Nə gözəl nemət imiş
söhbəti-yari-Qarabağ.
Rəşki-mişk ənbər imiş
buyi-qübari-Qarabağ,
Abi-heyvan imiş ənhari-
bukari-Qarabağ.
Gövsəri-tubi imiş çayi-
çinari-Qarabağ,
Aləmi-cənnət imiş dar –
diyari-Qarabağ.
İmdi bildim nə imiş
vəsfı həzari-Qarabağ,
Yeridir ki, çəkərəm ah
və zari, Qarabağ.
Dağlayıbdır məni
bir laləuzari-Qarabağ,
Yandırdıbdır məni bir
nari-Nigari-Qarabağ.*

**Mirhənzə Seyyid
Nigari (1815-1885)**

“Qarabağ”

*Ah, aşıftəligim zülfi-
səmənsayə deyin,
Vah sərgəştəligim
kakili-leyləyə deyin.
Bu günü qarəliyəm
mehrsiz ol ayə deyin,
Kari-tərsəliqim ol zülfi-
çəlipayə deyin.
Dərdi biçərəligim ləli-
Məsihayə deyin,
Sirri-pünhanımı ol əgzi
müəmmayə deyin.
Dərdimi dilbəri-şirinu
dilarəyə deyin,
Ərz edin mehnətimi,
cümlə şahinşayə deyin.
Suzişi-könlümü ol
qönçeyi-humrayə deyin,
Necə ah eyləməyim
bülbüli-şeydayə deyin.
Dağlayıbdır məni
bir lələzari-Qarabağ,
Yandırılıbdır məni
bir nari-Nigari-Qarabağ.*

**Mirhəməzə Seyyid
Nigari (1815-1885)**

rada "keçid", "dağ keçidi" mənasındadır. Oronim "sü-xurları qızılı (qırmızı) rəngdə olan keçid" deməkdir.

Qızılca – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ yaylasında-dır. Zabux kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Ərazisi 5,48 kv. km-dir. Kənd rayonun 11 km-də yerləşir. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, 3 mağaza, məişət evi və digər sosial obyektlər var idi. 73 ev, 236 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə 2 körpü vardır.

Yerli məlumata görə, yaşayış məntəqəsini 1918-ci ildə Sisyan rayonundakı Qızılçiq kəndindən köçməyə məcbur olmuş ailələr salmış və kənd tərk edilən yurdun adı ilə belə adlanmışdır.

Qızılçiq – Sisyan rayonunda kənd. Sisyan rayon mərkəzindən 5-6 km şimal-şərqdə, Gorus-İrəvan şose yolunun yaxınlığında, Şeki kəndindən 3 km şərqdə yerləşirdi. Tarixi araşdırmalar göstərir ki, Qızılçiq kəndinin əsasını XVII əsrin sonu – XVIII əsrin əvvəllərində Türkiyənin Diyarbəkir bölgəsindən gəlmiş Çələbilər və Məmmədlilər tayfası qoymuşdur. Bu kəndin qonşu Vağudi və Şeki kəndləri ilə tarixən sıx qohumluq əlaqələri olmuşdur.

"Qızılçiq" toponiminin "Zoğallı yer" şəklində izahı o qədər də inandırıcı görünmür. Ona görə ki, bu yerlərdə, ümumiyyətlə, zoğal ağacı bitmir. Fikrimizcə, kəndin Qızılçiq adlandırılması ya Çələbilərin Diyarbəkirdə yaşadıkları yerin adı ilə bağlıdır, ya da kəndin şimalında sarı-qızılı rəngə çalan təpəliklə əlaqədardır.

Kəndin ərazisindəki bütün toponimlər təmiz Azərbaycan türkcəsindədir: Yəhya bulağı, Qablama bulaq, Çömçə bulaq, Seyid suyu, Mərfəş təpə, Çəpər qaya, Qanqallı çuxur, Kəmənd hasarı, Qoşavul və s.

Qızılçiq inzibati ərazi etibarilə əvvəllər Qarakilsəyə, sonra isə Sisyan şəhər sovetinə tabe idi.

Qızılçiq kəndində 1873-cü ildə 165 nəfər, 1886-cı ildə 287, 1897-ci ildə 407 nəfər, 1914-cü ildə 441 nəfər əhali olmuşdur. 1988-ci ildə kənddə 117 ev var idi, 700-ə qədər adam yaşayırdı.

Qızılçiq kəndi 1918-ci ildə Andranikin quldur dəstəsi tərəfindən dağıdılmış, kənd məscidi yandırılmışdır.

Əhalinin bir hissəsi qırılmış, salamat qalan hissəsi isə Minkənd, Laçın, Füzuli, Cəbrayıl və Naxçıvana qaçmağa məcbur olmuşdur.

Qızılıcığ kəndi bir neçə il sahibsiz qalmış, yalnız 1925-ci ildə 73 nəfər öz doğma kəndinə qayıtmış, 1931-ci ildə onların sayı 292 nəfərə çatmışdır.

Kənddə səkkiz illik məktəb, klub, 5000-dən çox kitab fondu olan kitabxana var idi. Görkəmli ədəbiyyatşünas, tənqidçi-alim, yazıçı Qulu Xəlilov, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirinin müavini, Milli Məclisin Hesablama Palatasının sədri Heydər Əsədov Qızılıcığ kəndində anadan olmuşlar.

1988-ci ilin dekabrının ilk günlərində Sisyan rayonunun digər azərbaycanlı kəndləri kimi, Qızılıcığ kəndinin də əhalisi millətçi erməni dəstələri tərəfindən zor gücünə doğma yurdlarından deportasiya olundular. Kənd əhalisinin bir hissəsi pay-piyada, qurşağa qədər qarın içərisi ilə Sarı yoxuş – Eşşək meydanı – Minkənd yolu ilə Laçın rayonuna, bir hissəsi isə Ərikli dağını aşaraq, Şahbuz rayonuna pənah apardı. İndi Qızılıcığ kəndində ermənilər yaşayır. Kəndin adını dəyişdirib İşxansar (İşıqlıdağ) qoyublar.

Hazırda Qızılıcığ kəndinin adamları Bakı, Sumqayıt, Şamaxı, Xızı və s. rayonlarda məskunlaşmışlar.

Qızılıcığ – Sisyan rayonunda dağ adı. D.D.Paquirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda dağın hündürlüyünün 7252 fut olduğu göstərilmişdir. Toponim yaxınlığındakı Qızılıcığ kəndi ilə eyni mənəni ifadə edir.

Qızıltaş – Zəngilan rayonu ərazisində dağ. Dəniz səviyyəsindən 1700 m hündürlükdədir. Dağın adı qızıl ("qırmızı" mənəsində) və daş sözlərindən ibarətdir. Dağ buradakı qırmızıya çalan vulkan mənşəli süxurlu daşa (qayaya) görə belə adlandırılmışdır.

Qızıltaş (Gavur qalası) – Qafan rayonunda orta əsrlərə məxsus qala. Şəhərçik kəndindən bir neçə km şimal-şərqdə sarı-qızılı süxurlardan ibarət təpəlikdə tikilmişdir. Qafqaz Albaniyasının müdafiə qalalarındandır. Toponim yerləşdiyi ərazinin rəng çalarına uyğun olaraq belə adlandırılmışdır. Gavur qala adını, çox güman ki,

“Qarabağ”

*Gəlin, ey əhli-könül,
arub azarım, eşidin,
Yox rəvaci, kəsilib
bei-bazarım, eşidin.
Yüzülüb rəvnəqi –
gülzari-baharım, eşidin,
Qalmayıbdır, dükənib
leylu-nəharım, eşidin.
Cəm olun bir yerə,
azari-həzarım, eşidin,
İrişib vəqti, qazın
dari-məzarım, eşidin,
Yıqılıb səbr, yanıb
nayı-qərarım, eşidin,
Alışub suziş ilə mayeyi-
varım, eşidin.
Dağılın kim tutuşub
nari-minarım, eşidin,
Yeridir ərşə çıxarsa
ahu zarım, eşidin.
Dağlayıbdır məni
bir lələzari-Qarabağ,
Yandırdıbdır məni
bir nari-Nigari-Qarabağ.*

**Mirhəmzə Seyyid
Nigari (1815-1885)**

“Qarabag”

*Düşmədi küyinə bir
kərə gūzarım gecələr,
Sormadı halımı bir
mahi-uzarım gecələr.
Bir bana yanmadı kim,
gəlmədi yarım gecələr,
Ol səbəbdən alışır canı-
fıkarım gecələr.
Yıqlır atəşə dil, artır
azarım gecələr,
Çəkilir noh fələkə zari-
həzarım gecələr.
Dağılır hər tərəfə atəşi-
zarım gecələr,
Yandı pərvanə kimi
odlara varım gecələr.
Şəm tək nar ilə düşdü
sərikarım gecələr,
Bəs necə yanmaya bu
könlümə narım, gecələr.
Dağlayıbdır məni
bir lələzari-Qarabag,
Yandırdıbdır məni
bir nari-Nigari-Qarabag.*

**Mirhəməzə Seyyid
Nigari (1815-1885)**

qalanı xristian albanlardan alan ərəblər vermişlər. Dəniz səviyyəsindən 3400 m hündürlükdə yerləşir.

Qızıl qaya – Qafan rayonunda dağ. Dağın süxurlarının qırmızıya çalan rəngdə olması ilə əlaqədar yaranmış toponimdir.

Qıziltəpə – Laçın rayonu ərazisində dağ. Vulkan mənşəli dağ qırmızıya çalan lavanın rənginə görə belə adlandırılmışdır. Dəniz səviyyəsindən 3182 m hündürlükdədir. Oronim qızıl və təpə sözlərindən ibarət olub, "qırmızı təpə" mənasındadır.

Qılıcan – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri və Bərgüşad çaylarının birləşdiyi ərazilərin sağ sahilində, Bərgüşad dağ silsiləsinin ətəyindədir. Xocahan kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 21 km-də, dəniz səviyyəsindən 728 m hündürlükdə yerləşir. Ərazidən Qubadlı-Akara şose yolu keçir. 14 km məsafədə Akara dəmiryolu stansiyası yerləşirdi. Qılıcan kəndi Əbilcə kəndi ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) sosial obyektlər, 39 ev, 175 nəfər əhali olmuşdur.

Yaşayış məntəqəsini 1915-ci ildə yaxınlıqdakı Seyid-əhmədli kəndindən gəlmiş seyidlər nəslə Qılıcan adlı köhnə yurd yerində salmışdır. Qılıcan sözü Qıpcaq türklərinin Qılıçlı (kilicli) tayfasının adını özündə ehtiva edir.

Qisar Xələc – Qafan rayonunda kənd yeri. Bəzi mənbələrdə Kisar, Kisar Xələc kimi də göstərilir. Xələc kəndindən ayrılmış ailələr tərəfindən Kisar adlanan yerdə salındığına görə bu ad verilmişdir. Səlcuq oğuzlarının avşar boyunun xələc tayfasına mənsub olan obalardandır. 1905-1906-cı illər hadisələri dövründə ermənilər azərbaycanlıları qovmuş, kəndi isə dağıtmışlar.

Qiyaslı – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Tatar kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 25 km-də, dəniz səviyyəsindən 750 m hündürlükdə, Bərgüşad-Həkəri çaylarının birləşdiyi yerin 4 km-də yerləşir. 12 km məsafədə Akara dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Yaxınlıqda Bakı-Qubadlı şose yolu keçirdi (500 m). Qiyaslı kəndi rayonun Qaraqoyunlu, Tatar, Xocahan, Zəngilan

rayonunun Rəbənd, Yenikənd, Alıbəyli, Muğanlı, İsgəndərbəyli və Vənətli kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 12 ev, 50 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Muncuqlu düzü, Şor dərə və s. yer adları, Xanım qız piri vardı.

Yaşayış məntəqəsi Naxçıvan MR-ın Babək rayonunun Nehrəm kəndindən gəlib əvvəlcə Altınca Qiyaslı kəndində məskunlaşmış, sonralar isə bir hissəsi ayrılaraq indiki yerə köçüb yurd salmış Qiyaslı nəslə təvəlinə bina edildiyi üçün belə adlanmışdır. Kəndə bəzən onu Altınca Qiyaslı, yaxud da Narlı Qiyaslı adlanan yaşayış məntəqəsindən (indiki Altınca) fərqləndirmək üçün Aşağı Qiyaslı deyilir.

Qollu – Kəlbəcər və Laçın rayonları sərhədində dağ. Mıxtökən silsiləsindədir. Dəniz səviyyəsindən 2536 m hündürlükdədir. Dağın adı coğrafi ədəbiyyatda səhvən Qollu getmişdir, əslində Göllüdağ olmalıdır. Dağda göl olmasına görə belə adlandırılmışdır.

Qoparan – Zəngəzur silsiləsində dağ. Sisyan rayonu ərazisində, Murxuz kəndinin üstündə, Qırqlar dağının yaxınlığındadır. Əslində Qomaran olmalıdır. Fars dilindəki "qom" (dərə, vadi) və türk dillərindəki "aran" (qışlaq) sözlərindən ibarət olub dərədə, vadidə heyvan saxlanılan yer mənasını daşıyır. İslamşünas, tarixçi alim Bəhlul Behcət 1938-ci ildə nəşr olunan "Qaçaq Nəbinin tarixi" əsərində bu dağda Qaçaq Nəbinin sığınacaqlarından biri olduğunu göstərir.

Qorçibək – Sisyan rayonunda kənd adı. 1728-ci ildə tərtib olunmuş "İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri"ndə İrəvan əyalətinin Sisyan nahiyəsində kənd kimi göstərilir. Ehtimal ki, Qorçibəy şəxs adındandır. Şəxs adı isə türk dillərində qorçı "silah daşıyan", "sultan qvardiyasının üzvü", monqolca xorçı "atıcı" sözündəndir. Türkiyədə, Ermənistanda və Cənubi Azərbaycanda bu sözdən düzəlmiş çoxlu toponimlər vardır.

Qorçu – Laçın rayonunda kənd. Qorçu çayının sahilində, Mıxtökən silsiləsinin yamacındadır. Qorçu kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 65 km-də, dəniz səviyyəsindən 1800 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığından La-

“Qarabağ”

*İltifat eyləmədi mehrsiz
ol ay mana,
Almadı pərdəni şol
dilbəri-hərcaş mana.
Atmadı tirini peyvəstə
qaşu yay mana,
Arizin açmadı ol
qönçeyi-həmray mana.
Qılmadı mehr vəfa
mahi-dilaray mana.
Salmadı sayəsin ol
mehr humşay mana.
Heç mevl eyləmədi
bəcəyi-Ənqay mana.
Muxtəsər, eylədi çox
zülüm şəhənşay mana.
Kim olur nari-məhəb-
bətdə ki, bir tay mana.
Dağlayıbdır məni
bir lələuzari-Qarabağ.
Yandırıbdır məni
bir nari-Nigari Qarabağ.*

**Mirhəməzə Seyyid
Nigari (1815-1885)**

“Qarabağ”

*Yandı canım gecələr,
gəlmədi ol məh nə üçün,
Almadı pərdəni şol,
mehri-səhərgah nə üçün?
Neyləyim, olmadı bir dəm
bənə həmrəh nə üçün,
Eylədi cah yerim mahi-
fələk cah nə üçün?
Sormadı hali-pərişanımı ki,
gah nə üçün,
Yandım ataşlərə, ol
olmadı ağah nə üçün?
Baqmadı bir bana bin
söylədim, Allah nə üçün,
İltifət etmədi, ey vah,
şəhünşah nə üçün?
Yetmədi dadımə ah,
eylədim ey vah, nə üçün,
Söyləməz siz bana kim,
ərşi yaqar ah, nə üçün?
Dağlayıbdır məni
bir lələzari-Qarabağ,
Yandırdıbdır məni
bir nari-Nigari-Qarabağ.*

Mirhəməzə Seyyid
Nigari (1815-1885)

çın-Kəlbəcər şose yolu keçir. Kənd Ardışlı, Elalı, Bazar düzü, Sarı yoxuş, Keşikçi, Şırşır kimi dağların əhatəsindədir. Kəndin qarşısında meşə zolaqları uzanır. Qorçu kəndi Zagaltı, Oğuldərə, Lolabağırılı, Kərcabulaq, Qarabəyli kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) 2 orta məktəb, klub, mədəniyyət evi, kitabxana, xəstəxana, poçt, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 157 ev, 940 nəfər əhali olmuşdur. Qorçu kəndində Talanın dərəsi, Qoşa bulaq və s. yer adları vardır. Kənddə qədim qəbiristanlıq və orada bir türbə vardır. Kəndin qarşısında Qaragatlıq meşəsində Alban dövrünə aid tikili olmuşdur.

Kəndin adı qorçu (silah daşıyan) sözündən olub, "qoruyan, qoruyucu" deməkdir. Toponim Qorçu şəxs adı ilə izah edilən də vardır. Qorçu XIV-XVIII əsrlərdə Azərbaycanda xüsusi mühafizə dəstələrinin döyüşçüsünə, saray qvardiyasına deyilirdi. Səfəvilər dövründə qorçular müxtəlif vəzifələr daşıyırdılar.

Qorçu – Laçın rayonu ərazisində çay. Şəlvə çayının sol qolu. Qorçu kəndinin ərazisindən axdığı üçün belə adlanmışdır.

Qoruğundağ – Laçın rayonu ərazisində dağ. Qarabağ silsiləsinin yamacındadır. Dəniz səviyyəsindən 2398 m hündürlükdədir. Əsl adı Qoruqdağı. Oronimin qədim türk dillərindəki qorıqan (möhkəmləndirilmiş yer) sözündən olduğu ehtimal edilir. Digər məlumatlara görə isə dağ burada qoruq otlaq sahəsi olmasına görə belə adlandırılmışdır.

Qotursu – Gorus rayonu ərazisində müalicə əhəmiyyətli bulaq adı. "Qotur" və "su" sözlərindən əmələ gələn mürəkkəb quruluşlu hidrotoponimdir. Dəri xəstəliklərinin müalicəsində əhəmiyyətli olduğuna görə yerli əhali tərəfindən bu cür adlandırılmışdır.

Qoşabulaq – Sisyan rayonunda kənd adı. Bazarçayın sağ sahilində səfalı bir yerdə salınmış, lakin çoxdan xaraba qalmış bir kənddir. "Qoşa" və "bulaq" sözlərindən yaranmışdır. Kəndin yaxınlığında qoşa bulaq qaynağı üçün toponim belə adlandırılmışdır.

Qoşasu – Laçın rayonunda kənd. Qoşasu kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Rayonun 50 km-də, də-

niz səviyyəsindən 2200 m hündürlükdə yerləşir. Kənd Həkəri çayının sol sahilində, Qabaqtəpə dağının ətəyində yerləşir. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, mədəniyyət evi, 2 mağaza, ATS, poçt və digər sosial obyektlər var idi. 100 ev, 658 nəfər əhali olmuşdur. Qoşasu kəndində Sarı qaya, Sarı bulaq, Qasımın bulağı, Həşimin bulağı, Palçıqlı bulaq, Həməzənin bulağı və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə Döldül adlanan yerdə, deyilənə görə, Həzrət Əlinin Döldül atının daşın üzərində ayaq izi var. Kənddə tarixi naməlum 3 böyük kurqan vardır. Yaşayış məntəqəsi Qoşasu adlanan yerdə (Həkəri və Hoçaz çaylarının arasında) salındığına görə belə adlanmışdır.

Qoşkuradağ – Qafan rayonunda dağ adı. Toponim təhrif edilmişdir. Əslində "qoşa kürək dağ" olmalıdır. Yanaşı, iki haça dağ mənasındadır.

Qovuşuq – Laçın rayonunda kənd. Mıxtökən silsiləsinin və Nərdivan dağının ətəyində, Qızıl Qayanın dibində, iki çay arasındadır. Hacıxanlı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 65 km-də, dəniz səviyyəsindən 1800 m hündürlükdə yerləşir. Qovuşuq kəndi Kəlbəcər rayonu ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 52 ev, 380 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə müalicə əhəmiyyətli bulaqlar vardır.

XIX əsrdə Gilətaq kəndindən köçmüş ailələrin Qovuşuq (Murovdağdan axan Mıxtökən və Nərdivan çaylarının birləşərək Şəlvə çayını əmələ gətirdiyi yer) adlı ərazidə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Qovuşuq XIX əsrdə Zəngəzur qəzasında yaşayan qarabayramlı tayfasının qışlağının adı idi. Kənd iki çayın qovuşduğu yerdə salındığına görə belə adlandırılmışdır.

Qovşud – Qafan rayonunda kənd. Qafan rayonunun Gıgı dərəsi bölgəsində kənd. Qafan şəhərindən 15 km şimal-qərbdə, Gıgı çayının sağ sahilində, Zeyvə qalasının yaxınlığında yerləşir. Qovşud adı ilə bağlı toponimlərə Azərbaycanda (Cəbrayıl rayonu), Türkiyədə (Maraş bölgəsində Kavşut kəndi və Çorun bölgəsində Kavşut qəsəbəsi) və Türkmənistanda (Qovşut, Qovşutbənd,

“Qarabağ”

*Dari-mehr üzrə gərək
qəsd şirin can edəyim,
Dili sərdarə çəkib
şövlə qurban edəyim.
Cigəri parələyib,
bağrı qızıl qan edəyim,
Dəmbədəm əşk dokub
xuni-dil əşfan edəyim.
Camı atəşkədəyi-eşqdə
suzan edəyim,
Yandırıb xaneyi-variyəti
viran edəyim.
Gecələr tabəsəhər,
dəmbədəm əşfan edəyim,
Güli-məqsud açıla
dərdimə dərman edəyim.
Ey Nigari, nə qədər
sırrımı pünhan edəyim,
Yandı canım anı bu
nəzmlə şayan edəyim.
Dağlayıbdır məni
bir laləuzari-Qarabağ,
Yandırılıbdır məni
bir nari-Nigari-Qarabağ.*

**Mirhəməzə Seyyid
Nigari (1815-1885)**

Qovşud yap, Qovşud xan qala) rast gəlindiyini nəzərə alaraq, söyləmək olar ki, Qovşud sözü tayfa adı ilə bağlıdır. Qovşud kəndinin toponimləri: Axçağıl, Xatın çeşmə, Əsəb düzü, Ərkətan, Zeyvə çiməni, Kolavat, Mollalı körpüsü və s. Kənddə 1886-cı ildə 163, 1914-cü ildə 320, 1931-ci ildə 200, 1986-cı ildə 350 nəfər əhali yaşamışdır.

Qovşud kəndi də Zəngəzurun digər kəndləri kimi 1918-20-ci illərdə ermənilər tərəfindən dağıdılmış, kənd əhalisinin bir hissəsi qətlə yetirilmiş, sağ qalanlar isə Naxçıvana qaçıb getmişlər. Qovşud kəndində 1933-cü ildə kolxoz qurulmuş, 1961-ci ildə isə Qovşud kolxozu Kürdükan erməni kəndinə birləşdirilmiş, kolxozun bütün təsərrüfatı həmin kəndə verilmişdir. 1988-ci ildə kənddə 43 ev olmuş, 357 nəfər adam yaşamışdır.

1988-ci ilin dekabrında Qovşud camaatı deportasiya olunmuş, Bakı və Sumqayıt şəhərlərində, Abşeron, Xızı, Dəvəçi və s. rayonlarda məskunlaşmışlar.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 09.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Kavçut adlandırılmışdır.

Qozlu – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsində, Sarı baba və Qırxqız dağlarının arasında yerləşir. Qozlu kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-şərqdə, rayonun 40 km-də, dəniz səviyyəsindən 2150 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığından Laçın-Şəlvə şose yolu keçir. Qozlu kəndi şimaldan İpək, Tingə, şərqdən Haxnəzər, Təzəkənd, cənub-qərbdən Aybazar, Bülündüz kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 70 ev, 280 nəfər əhali olmuşdur.

Yaşayış məntəqəsi XVIII əsrdə Qarabağdan köçürülmüş ailələrin Qozlu adlı yerdə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Kəndin ətrafında böyük qoz bağları var.

Qubadlı – Qubadlı rayonunun mərkəzi. Bərgüşad (Bazarçay) çayının sahilində, Qarabağ yaylasının cənub-şərq qurtaracağında yerləşir. Toponim Şahsevən tayfa birliyinə daxil olan Bəydililərin Kobatlı (qubadlı)

tirəsinin adındandır. 1823-cü ilə aid mənbəyə görə, Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan kəndə məxsus torpaq sahəsini pulla satın almış və qardaşı Mehdiqulu xana bağışlamışdı. Azərbaycanın şimalının Rusiyaya birləşdirilməsindən sonra viranə qalmış kəndi general P.S.Kotlyarevski xidməti müqabilində Hacı Ağalar bəy adlı birisinə vermişdi.

Qubadlı rayonu – Azərbaycan Respublikasının cənub-qərbində yerləşir. Dağlıq və dağətəyi rayondur. Rayonun ən hündür yeri Topağac yüksəkliyidir (dəniz səviyyəsindən 2003 m yüksəklikdə). İqlimi mülayim kontinentaldır. Ərazisindən daim axarlı Həkəri və Bərgüşad çayları keçir. Yazı düzü deyilən böyük əkin sahəsi var. Qubadlı rayonu qərbdən 120 km məsafədə Ermənistan Respublikası ilə, şimaldan Laçın və Hadrut rayonları, şərqdən Cəbrayıl rayonu, cənubdan isə Zəngilan rayonu ilə həmsərhəddir. Bakı şəhərindən 387 km məsafədə yerləşir.

XVIII əsrdə Qarabağ xanlığının ərazisinə daxil idi. Sonralar o, Zəngəzur mahalının, daha sonra Yelizavetpol (Gəncə) quberniyasının tərkibində idi. Qubadlı rayonu 1933-cü ildə təşkil edilmişdir. 1963-cü ildə ləğv edilərək ərazisi Zəngilan rayonu ilə birləşdirilmiş, lakin 1964-cü ildə yenidən müstəqil rayon olmuşdur. Əhalisi azərbaycanlılardan ibarətdir, 93 kənddə və rayon mərkəzi olan Qubadlı şəhərində məskunlaşmışdır. Sahəsi 802 km², 7860 şəxsi evi və əhalisi 31504 nəfərdir (2005-ci ilin yanvarına olan məlumat). Kəndlərin əksəriyyəti Həkəri və Bərgüşad çayları ətrafında yerləşir. Dağlıq və dağətəyi, meşələrlə əhatə olunmuş ərazilərdə də kəndlər vardı. Qubadlı kənd təsərrüfatı rayonudur. Burada işgala qədər taxıl, üzüm, tütün, bostan məhsulları istehsal edilir, heyvandarlıq inkişaf etdirilirdi. Son il-

lər sənaye sahələri də rayonun iqtisadiyyatında yer tut-
maga başlamışdı.

Rayonda 111 mədəni-maarif müəssisəsi, 125 ticarət, 96 ictimai-iaşə, 25 məişət xidməti müəssisəsi, 81 mək-
təb, 86 səhiyyə müəssisəsi, 60 kitabxana, 28 klub və
mədəniyyət evi, 32 rabitə müəssisəsi, ATS, tarix-diyar-
şünaslıq muzeyi, 31 süd-əmtəə ferması, üzümün ilkin
emalı zavodu, quşçuluq fabriki, balıqyetişdirmə vətəgə-
si, asfalt zavodu, tikiş fabriki, mərmər sexi, daş karxa-
nası və Azərbaycan Neft-qaz avtomat təcrübə zavodu-
nun filialı fəaliyyət göstərirdi.

Qubadlı qədim insan məskənlərindəndir. Bu ərazi
arxeoloji cəhətdən kifayət qədər öyrənilməsə də bura-
dakı təbii mağaralarda, sığınacaqlarda insan fəaliyyəti-
nin izləri qalmaqdadır. Keçilməz qayalar, sərt sıldırım-
lar üzərində ucaldılan müdafiə istehkamları və keşikçi
qalalarının qalıqları müasir dövrə qədər gəlib çatmışdır.

Qədim pirlər, ibadətgahlar bu yerlərdə hələ islamdan
çox-çox qabaq daimi məskunlaşma yerlərinin mövcud-
luğunu göstərir. Bunu həm də tarixi bilinməyən qədim
qəbiristanlıqlar, ayrı-ayrı yaşayış məskənləri yaxınlığı-
ndan tapılmış maddi-məişət nümunələri, əmək alətləri
təsdiq edir. Tapılmış maddi-mədəniyyət nümunələri bu
yerlərdə qədimdən əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul
olundugunu göstərir.

Qubadlı şəhəri ərazisində aşkar olunmuş "Xırman ye-
ri", Əliquluuşağı kəndində aşkar olunmuş "Qalaca",
"Koroglu qalası", Muradxanlı kəndi ərazisində "Mal tə-
pə" abidələri mütəxəssislər tərəfindən son tunc, ilk də-
mir dövrünə aid edilir.

Saray, Poladlı, Xocamsaxlı, Çardaxlı kəndləri ərazi-
sində keçilməz sıldırım qayalar üzərində son dövrə qə-
dər qalan istehkam qalaçalar ayrı-ayrılıqda VII-IX əsrlə-
rə aid edilsə də, əslində bu istehkam qalaçalar b.e.ə. I
yüzdillikdə Atropatena və Albaniya dövlətlərini ayıran
sərhəd boyunca vahid keşikçi-gözetçi məntəqələri siste-
minin tərkib hissəsidir.

1988-ci ildən başlayaraq Ermənistanla (120 km) və
Dağlıq Qarabağla (45 km) sərhəddə yerləşən Qubadlı
rayonuna hər iki tərəfdən təcavüzkar hücumlar başlamış,

dinc əhaliyə qarşı terror törədilməsi sistemli şəkildə davam etdirilmişdir.

1993-cü ilin avqust ayının sonunadək davam edən 5 illik müharibə zamanı Qubadlı rayonundan 238 nəfər şəhid olmuşdur. Onlardan 9 nəfəri ölümündən sonra Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür.

Laçın, Ağdam, Fizuli, Cəbrayıl rayonları işğal olunduqdan sonra faktiki yarımmühasirə vəziyyətinə düşən Qubadlı rayonu 1993-cü il avqustun 30-31-də erməni təcavüzkar qüvvələrinin işğalına məruz qalmışdır. Erməni işğalı nəticəsində 30 min nəfərdən artıq Qubadlı sakini yurd-yuvasından didərgin düşmüş, respublikanın 28 şəhər və rayonunda məcburi köçkün kimi məskunlaşmışdır.

Rayonun 1,2 milyard ABŞ dolları dəyərində (1993-cü ilin qiymətləri ilə) şəxsi və ictimai mülkiyyəti erməni işğalçıları tərəfindən talan edilmişdir.

Qubadlı Azərbaycan tarixinə görkəmli şəxsiyyətlər vermişdir. Azərbaycanın xalq qəhrəmanlarından ikisi – Qaçaq Nəbi və Həcər Qubadlı rayonundandırlar.

Son əsrdə Azərbaycan elminə, hər b sənətinə, ədəbiyyatına sanballı töhfə vermiş, yüksək ad-san qazanmış akademik Möhbəli Əmiraslanov, general Valeh Bərşadlı, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, xalq yazıçısı Süleyman Rəhimov Qubadlı torpağının yetirmələridir.

Ümumiyyətlə, əslən Qubadlıdan olan 2 nəfər akademik, 24 elmlər doktoru, 6 nəfər Sosialist Əməyi Qəhrəmanı vardır.

Torpaqlarımızın erməni təcavüzündən qorunması uğrunda döyüşlərdə igidlik göstərən Qubadlı oğullarından 10 nəfəri – Əliyər Əliyev, Vasili Əliyev, Kərəm Mirzəyev, Ələkbər Əliyev, Aslan Atakişiyev, Bəylər Ağayev, Səfa Axundov, Kazımağa Kərimov, Aqıl Məmmədov və Fəxrəddin Cəbrayilov Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanı adına layiq görülmüşlər.

Qundanlı – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının sağ sahilində, dağətəyi ərazidədir. Məlikəhmədli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 25 km-də, də-

niz səviyyəsindən 1025 m hündürlükdə yerləşir. 57 km məsafədə Həkəri dəmiryolu stansiyası yerləşirdi. Qundanlı kəndi Balahəsənli, Teymur Müskanlı, Novlu, Əliquluuşağı və Məlikəhmədli kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 12 ev, 46 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Ağ dərə, Kuyul, Dərbənd, Qaraxan bağı, Araşqın təpə, Çömçəli dərə, Daqan düşən, Qaya arası, Sal daşın düzü, Ərəb yurdu, Qarguluq, At ağı, Kalafalıq, Mayak dəresi və s. yer adları, qədim qəbiristanlıq və kahalar vardır. Toponim Qundanlı nəslinin adı ilə bağlıdır.

Başqa bir versiyaya görə, toponim Hun tayfalarının adı ilə bağlıdır. Zəngəzur ərazisində hunlarla bağlı digər yer adları da (Qafan rayonunda Hünüt, Gorus rayonunda Hunzirək) mövcuddur. İncilabaqədrki ədəbiyyatlarda kəndin Qundanlı Müskanlı, Daşaltı, Əzizobası, Şərəfli adlarına rast gəlinir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin II çağırış üzvü olmuş Tofiq Hüseynli bu kənddə doğulmuşdur.

Qurbantəpə – Qubadlı rayonu ərazisində dağ. Dəniz səviyyəsindən 1025 m hündürlükdədir. Əliquluuşağı kəndindən qərbdədir. Keçmişdə uzun müddət quraqlıq olduqda havaların yağmurlu keçməsi, məhsulun bol olması üçün hündür yerdə qurban kəsilirdi. Dağ məhz bu cür mərasimlər keçirilən müqəddəs yer sayıldığına görə belə adlanmışdır. Laçın rayonu ərazisində Qurbankəsilən dağı da var.

Qurdqalaq – Gorus payonunda kənd. Gorus rayon mərkəzindən 40 km cənub-şərqdə, Gorus-Qafan avtomobil yolunun sağ tərəfində, meşəliyin içərisində yerləşmişdir. Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, kəndin 1865-ci ildə Qubadlı rayonunun Hacılar kəndindən köçən adamlar tərəfindən salındığı güman olunur. Türkiyənin Qars əyalətinin Ərdəhan dairəsində də Qurdqala adlı kənd vardır. Çox güman ki, Gorusa gətirilmə adıdır. "Qurd" və "qalaq" sözlərindən ibarət olub türk xalqının totemi olan qurdların (yəni türklərin) məskəni mənasındadır. İslamşünas, tatixçi alim Bəhlul Əfəndi Behcət 1938-ci ildə nəşr olunan "Qaçaq Nəbinin tarixi" əsərində kəndin adını Qurdqalası kimi göstərir. Kəndin

adının bəzi mənbələrdə Qurdqulaq kimi göstərilməsi yanlışdır.

Kənddə 1886-cı ildə 35, 1905-ci ildə 54, 1914-cü ildə 200, 1931-ci ildə 58, 1980-ci ildə 280 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

Toponimləri: Qızılqaya, Bəbirin yeri. Uzun güney, Bəxtiyar dərəsi, Almalıq, Soyuq bulaq, Ağa çayı, Qible daşı və s.

1918-ci ildə Qurdqalaq kəndi ermənilər tərəfindən dağıdılmış, kənd camaatının bir hissəsi qətlə yetirilmiş, bir hissəsi isə (təxminən 70-80 ailə) Qubadlı və Cəbrayıl rayonlarına qaçmışdır. Sovet hökuməti qurulduqdan sonra Qurdqalaq camaatından 35-40 ailə yenidən Gorusa qayıdaraq, öz kəndlərini bərpa etmişlər. Kənddə 1934-cü ildə ibtidai məktəb açılmış, 1935-ci ildə isə kolxoz qurulmuşdur. 1988-ci ildə kənddə 55 təsərrüfat, 150 nəfər əhali olmuşdur. Kəndin klubu, məktəbi, kitabxanası, tibb məntəqəsi, mağazası, su dəyirmanı, idarə binası və s. sosial obyektləri var idi.

1988-ci ilin noyabrın sonlarında Qurdqalaq kəndi ermənilər tərəfindən zorla boşaldılmış, kolxozun və kənd camaatının bütün əmlakı, o cümlədən evləri əllərindən alınmışdır. Hal-hazırda Qurdqalaq kəndinin sakinləri Bakı və Sumqayıt şəhərlərində, Abşeron, Beyləqan, Qubadlı və Füzuli rayonlarında məskunlaşmışlar. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 09.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Kurtkullak adlandırılmışdır.

Qurtlar – Sisyan rayonunda kənd adı. Azərbaycanda Bərdə və Ağdam rayonlarında Qurtlar kənd adları ilə mənşəcə eynidir. Kəngərlərin Qurtlar tayfasının adını əks etdirir. 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağılmışdır.

Quşçu – Laçın rayonunda kənd. Dağlıq ərazidir. Quşçu kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 47 km-də, dəniz səviyyəsindən 1700 m hündürlükdə yerləşir. Quşçu kəndindən Mirik, Sadınlar və Qarqışlaq istiqamətində şose yolu keçirdi. Kənddə işgala qədər (1992) 2 orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, tibb məntəqəsi, 2 mağaza, in-

zibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 148 ev, 630 nəfər əhali olmuşdur. Quşçu kəndində Arıx yeri, Musa yurdu, Həşumkahası, Quşçu qalacığı, Mis yeri, Fındıqlı bulağı, Bayram dərəsi, Boz dağ, Biçənək, Qızxanım bulağı və s. yer adları vardır. Kənddə Böyükbulaq, Korcabulaq, Qalacıq, Sadınlar qalası, Qara dam, Pir, Ev damı, Dəyirman, kurqanlar kimi tarixi adidələr vardır.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, vaxtilə kənddə olan ovçular qızılquş saxladıqlarına görə kənd belə adlandırılmışdır.

Başqa bir fikrə görə isə kənd türkdilli Quşçu tayfasının adını əks etdirir. Məmməd həsən Baharlı quşçuların qara hunların Quşan tayfasına mənsub olduğunu qeyd edir. Daşkəsən, Yevlax, Goranboy, Şamaxı, Qafan, Qazax rayonlarında eyni adlı kəndlər, Gədəbəy (Quşçunun yalı), Xocavənd (Quşçular dağı), Xocalı (Quşçular çayı), Göy-göl (Quşçu çayı) rayonlarında Quşçu tayfasının adı ilə bağlı toponimlər vardır.

Quşçulu – Qafan rayonunda kənd. Qafan rayon mərkəzindən 12 km şimal-şərqdə Oxçu çayının sağ sahilində yerləşir. Meşə və dağlarla əhatə olunmuşdur. Kəndin adının mənası qədim türk mənşəli Quşçu tayfasının adı ilə bağlıdır. Quşçular geniş arealda yayılmış güclü etnik birlik olub Hunların aparıcı tayfalarından sayılırdılar.

Kənddə 1831-ci ildə 38 nəfər, 1873-cü ildə 149 nəfər, 1886-cı ildə 221 nəfər, 1914-cü ildə 93 nəfər, 1931-ci ildə 109 nəfər, 1986-cı ildə 450 nəfər əhali yaşamışdır.

1918-ci ildə kənd ermənilər tərəfindən dağıdılmış, əhali Ordubada qovulmuşdur. 1922-ci ildən sonra əhalinin bir hissəsi kəndə qayıtmış, təsərrüfatı bərpa etmiş, 30-cu illərdə kənddə kolxoz qurulmuş və ibtidai məktəb açılmışdır. 1949-cu ildə kənd ləğv olunmuş, əhalisi isə Davıdbəy qəsəbəsinə köçürülmüşdür.

Quşçulu kəndində bir sıra toponimlər bu yerlərin qədim mübarizə meydanı olduğunu göstərən tarixi dəlillərdir: Bəzz qalası, Qanlı zəmi, Cavidan qalası, Kilid darvazası, Gəzbel dağı və s.

1988-ci ildə Zəngəzurun digər kəndləri kimi Davıdbəy qəsəbəsi də (Quşçulu) ermənilərin dövlət siyasəti

səviyyəsinə qaldırılmış deportasiya aktının qurbanı olmuş, kənddə yaşayan 450 nəfər azərbaycanlı öz ata-baba yurdlarından qovulmuşlar.

Quyudərə Xəştab – Zəngilan rayonunda kənd. Dağlıq və dağətəyi ərazidə, Yeməzli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 18 km-də, dəniz səviyyəsindən 1900 m hündürlükdə yerləşir. Ərazisində Süsən dağı və Süsən meşəsi vardır. Quyudərə Xəştab kəndi Orta Yeməzli, Yuxarı Yeməzli, Gilətag, Seyidlər və Qafan rayonunun Həyərek kəndləri ilə qonşuluqdadır. Kənddə işgala qəder (1993) ibtidai məktəb, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 24 ev, 95 nəfər əhali olmuşdur. Quyudərə Xəştab kəndində Ağalarbəyli, Çimənlər, Damındalı, Bərəfir dərələri, Ağ yoxuş təpəsi, Şirin bulaq, Şərəfəli bulağı, Qızlar bulağı və s. yer adları vardır.

Toponim quyu, dərə və fars mənşəli xəştab (səkkiz bulaq) sözlərindən ibarət olub, "dərənin dibindəki səkkiz bulaq" mənasındadır. Keçmişdə burada Xəştab adlı iki kənd vardı. Fərqləndirilməsi üçün biri Sarıllı Xəştab (Sarallı kəndi yaxınlığında Xəştab), digəri isə Quyudərə Xəştab (Quyudərə adlı yerdəki Xəştab) adlanmışdır.

Quzey Dəyhan – Laçın rayonunda kənd adı. Qara Murtuza bəyin 30-dək yurd yerlərindən biridir. Dəyhan kəndindən çıxan ailələr tərəfindən salınmışdır. Yerli sakinlərin verdiyi məlumata görə, Dəyhan fars dilindəki dəhan sözündən götürülüb "ağız" mənasındadır. Dəyhan kəndi iki dərənin arasında ("ağzında") yerləşdiyi üçün belə adlandırılmışdır.

Quzey Dəyhan kəndində 1924-cü ildə 20 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Quzeykab – Gorus rayonu ərazisində dağ. Mürəkkəb quruluşlu bu oronim 2 tərkib hissədən düzəlmişdir: "Quzey" şimal, ərazinin gün tutmayan hissəsi və "kab" aşırımın mənalı, keçid kimi düşünülmən dağ aşırımı, yol, keçid sözlərindən ibarət olub dağın yerləşdiyi istiqaməti bildirən toponimdir.

Laçın – Zəngəzurda şəhər, eyniadlı rayonun mərkəzi. Kiçik Qafqaz dağlarının cənub yamacında, Qarabağ silsiləsinin ətəyindədir. 1924-cü ilin əvvəllərində qəza mərkəzi kimi Abdallar poçtu və Qarıkaha kəndinin üstündə, Laçın dağının yamacındakı maili düzənlikdə bünövrəsi qoyulmuşdur. Laçın şəhər ərazi dairəsinin mərkəzidir. Şəhər dəniz səviyyəsindən 3594 m hündürlükdə yerləşir. Şəhərin içərisindən Şuşa-Laçın yolu keçir, cənub-qərbindən Həkəri çayı axır. Şəhər şimal-qərbdən Qarıkaha kəndi, şimaldan Yuxarı Laçın və İşıqlı dağı, cənub-qərbdən Dəvəyurdu, cənubdan Dəyirman dərəsi və Laçın dağı, Tat dərəsi ilə əhatə olunmuşdur. Şəhərdə işğala qədər (1992) 2 orta məktəb, internat məktəbi, texniki peşə məktəbi, 2 uşaq bağçası, Baza Tibb texnikumunun 2 filialı, 10 mədəni-maarif müəssisəsi, 5 səhiyyə obyektı, 40 ticarət müəssisəsi, 15 sənaye obyektı, Avtovağzal, Maşınqayırma, Alimünium zavodlarının filialları, As-

Laçın şəhərindən
görüntü

falt zavodu, Yağ-pendir zavodu, Beton zavodu, bir neçə kombinat, inzibati binalar və digər sosial obyektlər var idi. 3175 ev, 11500 nəfər əhali olmuşdur.

Yaşayış məntəqəsi yaxınlıqda yerləşən dağın adı ilə Laçın adlandırılmışdır. Laçın (yalçın) sözü türk dillərində alınmaz, sıldırım, hündür sərt qayalıqlara deyilir.

Laçınkənd – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyindədir. Toponim Laçın və kənd sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır.

Lazımlar – Qafan rayonunda kənd. Xarabalıqları indiki Noraşennik kəndinin yaxınlığındadır. 1897-ci ildə burada 9 nəfər azərbaycanlı yaşadığı qeyd olunur. Kənd XX əsrin əvvəllərində dağıdılmışdır.

Lehvaz – Mıqrı rayonunda kənd. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda adı Leqvas kimi göstərilmişdir. Mıqrı rayon mərkəzindən 6 km şimal-qərb-

də, Mıgır çayının sol sahilində yerləşir. Toponim kəndin yerləşdiyi ərazinin dəvə hörgücünə bənzərliyindən yaranmışdır. "Leh"- (löh) dəvə və qədim türk dillərində bays (vayz) "sıldırım" sözlərindən ibarət olub, "hörgüc formalı sıldırım" mənasındadır.

Mıgır rayon mərkəzindən 6 km şimal-şərqdə Mıgır çayının sol sahilində yerləşmişdir. Kənddə 1831-ci ildə 15 nəfər, 1873-cü ildə 172 nəfər, 1914-cü ildə 836 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ildə Zəngəzurun digər azərbaycanlı kəndləri kimi, ermənilər Lehvaz kəndini də yandırmış, dağıtmış, kənddə 200-dən artıq insanı qətlə yetirmişlər. Qalan insanlar isə öz yurd-yuvalarından didərgin salınmışlar. 1922-ci ildən başlayaraq, kənd camaatı yavaş-yavaş Lehvaza qayıtmış və artıq kənddə məskunlaşmış ermənilərlə birgə yaşamaq məcburiyyətində qalmışlar. Lehvaz kəndində orta məktəb, mədəniyyət evi, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var idi. 1988-ci ilin sonlarında Lehvaz kəndinin 1002 nəfər sakini erməni millətçiləri tərəfindən silah gücünə öz doğma yurdlarından qovulmuşlar.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 09.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Leyvaz adlandırılmışdır.

Lolabağırılı – Laçın rayonunda kənd. Məməliçayın (Quruçayın qolu) sahilində, Qəbirli dağının ətəyindədir. Qarabəyli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 75 km-də, dəniz səviyyəsindən 1700 m hündürlükdə yerləşir. Laçın-Kəlbəcər yolunun sağ tərəfindədir və bir tərəfdən Kəlbəcər rayonu ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 60 ev, 328 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə qədim qəbiristanlıqda at heykəli. 2.5-3 metr hündürlüyündə üstü yazısız qəbirüstü abidələr var idi.

Quşçu kəndində
bulaq abidə

Adın yerli əhali arasında Lələbağırli variantı da işlə-nir. Kənddə söylənən bir rəvayətə görə, Lələ adlı bir ki-şinin gözüünün ağı-qarası Bağır adlı bir oğlu var imiş. Bir gün Bağır xəstələnir və ölür. Onu Qəbirli dağda dəfn edirlər. Cavan oğlunun itkisinə dözməyən ata məzardan ayrılı bilmir, gecə-gündüz orada ağlayır. Lələnin kəndə dönmədiyini gören ailə üzvləri və qohumları da gəlib Qəbirli dağın ətəyində ev tikib yurd salırlar. Zaman keç-dikcə böyüyən kəndin adını isə ata-oğulun şərəfinə Lə-ləbağırli qoyurlar.

Başqa bir versiyaya görə isə, kənd Zəngəzur bəylə-rindən olan Bağır bəyə mənsub olmuş və ilk zamanlar-da Bağırbəyli adlanmışdır. Bağır bəyin dayıları Gəncə hakimi Ziyadoğlular olmuş və bu səbəbdən də Bağır bəy Gəncədə bir müddət dayılarının himayəsində yaşa-mış, təhsil almışdır. Zəngəzura qayıdandan sonra Gən-cədə müraciət forması kimi geniş işlənən "lələ" sözün-dən çox istifadə etdiyinə görə yerliləri ona Lələ Bağır, yaxud Lələ bəy ləqəbini vermişlər. Fikrimizcə, bu da-ha uğurlu izahdır.

Ləpəxeyranlı – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının sol sahilində yerləşir. Qayalı kənd inzibati əra-zi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzinin 12 km-də, dəniz səviyyəsindən 790 m hündürlükdə yerləşir. 47 km məsafədə Həkəri dəmir yolu stansiyası yer-ləşirdi. Kənddə işğala qədər (1993) 1 ev, 2 nəfər əha-li olmuşdur. Kəndin adı mənası aydın olmayan ləpə sö-zündən və xeyranlı etnonimindən ibarətdir. Xeyranlılar XII-XIII əsrlərdə Ön Asiyada oğuz tayfalarından biri olmuşdur. Hazırda Türkiyədə Qaraəhməd, Ləkli və Sa-racılı tayfalarını birləşdirən Heyranlı (xeyranlı) tayfa it-tifaqı var.

Lişkvas – Meğri rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritə-sinin adlar göstəricisi" toplusunda adı Lişkvas kimi gös-tərilmişdir. Mığrı çayın sahilində, Vartanizor kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Kənddə 1831-ci ildə 5 nəfər, 1897-ci ildə 10 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Kəndin adı ermənicə "lişk", "lišk" "kol" və türk-mon-qol dillərində bays – "sıldırım" sözlərindən ibarətdir.

Məğriçayın bir qolu Lizikçay, digəri Lişikvazçay adlandırıldı. İndi kəndə ermənicə Liçk adı verilmişdir.

Lök – Mıqrı rayonunda kənd. Rayon mərkəzindən 9 km şimal-şərqdə, Mıqrı çayının orta axınının sol sahilində yerləşmişdir. Bəzi mənbələrdə Lök kəndi iki hissədən: birinci Lök, yəni Aşağı Lök (aşağı Vartanadzor) və Yuxarı Lökdən (buraya Yuxarı Vartanadzor və Seyidlər kəndləri daxil olmuşdur) ibarət kənd kimi göstərilir. XVI əsrdə Türkiyənin Lək vilayətindən gəlmiş türklərin Vartanadzor deyilən ərazidə məskunlaşması nəticəsində yaranmış kənddir. Əsil adı Lək.

Dəniz səviyyəsindən 1814 metr yüksəklikdə yerləşir. 1831-ci ildə kənddə 136 nəfər, 1873-cü ildə 316 nəfər, 1886-cı ildə 480 nəfər, 1897-ci ildə 506 nəfər, 1914-cü ildə 1053 nəfər əhalisi olmuşdur.

1918-ci ildə Andranikin dəstəsi Sisyan və Qafan rayonlarının azərbaycanlı kəndlərini dağıdıb yandırdıqdan sonra Zəngəzurun digər rayonlarına, o cümlədən Mıqrı rayonunun azərbaycanlı kəndlərinə hücum edib. Mənbədə göstərilir ki, I Lök kəndində 100 tüstü, II Lök kəndində 60 tüstü dağıtmış və 200 nəfər əhalini qətlə yetirmişlər.

Lök kəndi bir neçə il sahibsiz qalmış, xarabalığa çevrilmişdir. Ermənistanda Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra tədricən rayonunun azərbaycanlı kəndlərinin əhalisi öz dogma yurdlarına qayıtmaya başlamışdır. Lök kəndinin 1053 nəfər əhalisindən 1922-ci ildə cəmi 177 nəfəri qayıtmışdır. 1926-cı ildə onların sayı 187 nəfərə, 1931-ci ildə 243 nəfərə çatmışdır. Kəndə qayıtmış didərginlər əvvəlcə dağıdılmış yaşayış binalarını bərpa etməyə, təsərrüfatı dirçəltməyə başlamışlar. Milli ayrışikliyə baxmayaraq, kənd camaatının öz qüvvəsi ilə kənddə məktəb, klub, kitabxana, kino qurğusu, məişət xidməti emalatxanası təşkil edilmiş, tibb məntəqəsi açılmışdır. 1988-ci ildə kənddə 90 ev var idi, 600 nəfər azərbaycanlı əhali yaşayırdı. 1988-ci ilin noyabrında ermənilər rayonun partiya, sovet və inzibati orqanlarının

Aşağıçay şalaləsi.
Mıqrı rayonu,
Lök kəndi

1918-ci ilə qədər Qafan rayonundakı 130 yaşayış məntəqəsinin 104-də azərbaycanlılar, yalnız 26-da ermənilər yaşamışlar.

“Zəngəzur”
kitabından

zorakılıqla həyata keçirdikləri cəza tədbirləri ilə kəndin min nəfərdən çox əhalisini, uşaqlara, qadınlara, qocalara məhəl qoymadan bir həftə ərzində qaçmağa məcbur etmişlər. Kənddə kolxozun bütün mülkiyyəti, kolxozçuların evləri, bağları və ev əşyaları əllərindən alınmışdır.

Lök kəndinin toponimləri: Soyuq bulaq, Qara su, Kəspər çeşməsi, Seyid Əhməd çeşməsi, Selaxulu çeşməsi, Top yaylağı, Bəddə zəmi, Gen dərə, Nəcəfxan dərəsi, Tuğut kəşşəni və s.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 18.06.1960-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Vartanadzor adlandırılmışdır.

Lülpər – Laçın rayonu ərazisində dağ. Dağın adı keçmişdə sitayiş yeri olmuş Lülpər pirinin (palıd ağaclarından ibarət) adı ilə bağlıdır. Digər məlumata görə isə lülpər "şiş" mənasında işlədilir və "şiş uclu dağ" deməkdir. Fikrimizcə, toponim ilkin variantda "Lülə pir" formasında olmuşdur. Dağın lüləsində (şiş üçündə) yerləşən pir mənasındadır.

Mac – Gorus rayonunda kənd. 1827-ci ildə 55 nəfər azərbaycanlı əhalisi olmuşdur. 1918-ci ildə əhalisi qovulmuş və Türkiyədən gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir. XX əsrin 30-cu illərində kənd Yerisatum erməni kəndi ilə birləşdirilmişdir.

Mağara ibadətgah – Qubadlı rayonunun Əliquluuşağı kəndində ziyarətgah. Kəndin şimal tərəfində qranitli konqlomerat qayalıqda inşa edilmiş mağara. Tikilidə ibadətə gələn camaatın toplaşdığı salon, qarşı tərəfdə isə hündürlüyü təqribən 1 m-ə yaxın səhnə vardı. Səhnənin ortasında elə həmin qayanın özündən yonulmuş stulu əvəz edən iki şaquli çıxıntı, hündürlüyü 10 m-ə çatan tavanın bərabərində yenə də qayadan yonulub açılmış iki pəncərə, həm də giriş üçün açılmış qapı vardı. Tarixi haqqında məlumat yoxdur. Güman etmək olar ki, (qədimliyinə görə) alban abidələrindəndir.

Mahmudbuluğu – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı Mahmud adlı şəxs və yerləşdiyi ərazidən qaynayan bulaqla bağlı olaraq yaranmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 14 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Mahmudlu – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşadın sol sahilində, dağlıq ərazidədir. Mahmudlu kənd inzi-bati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzin-dən şimalda, rayonun 3 km-də, dəniz səviyyəsindən 400-800 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin içərisindən Qubadlı-Gorus şose yolu keçir. Mahmudlu kəndi Qu-badlı şəhəri, Qayalı, Hacılı və Xudular kəndləri ilə qonşudur. Kəndin qərb hissəsində Qara qaya, Qızıl qa-ya, şimal və şərq hissəsində Yazı düzü yerləşir. Kənd-də işğala qədər (1993) orta məktəb, musiqi məktəbi, mədəniyyət evi, 3 mağaza, ATS, tibb məntəqəsi, rabi-tə şöbəsi və digər sosial obyektlər var idi. 240 ev, 998 nəfər əhali olmuşdur. Mahmudlu kəndində Qara qaya, Şüş qaya, Sarı qaya, Ağ qaya dağları; Keçəl təpə; Ya-zı düzü, Qayalı yastanı, Döllək düzləri; Şirin bulaq, Molla bulağı, Nov bulağı, Teştixan, Kosalar bulağı ki-mi yer adları vardır. Kəndin 2 km qərb istiqamətində, Bərgüşad çayının sağ sahilində "Qoçlar" adlanan qə-dim tarixi abidə kompleksi, mərkəzində "Seyid Mir Yusif" qəbirüstü abidəsi, kəndin cənub-qərbində isə iki qəbiristanlıq vardır.

XVI-XVII əsrlərdə Türkiyə ərazisində Van gölündən şərqdə yaşamış, sonralar bir hissəsi Cənubi Qafqaza gəl-miş kürddilli mahmudlu tayfasının məskunlaşması nəti-cəsində yaranmış yaşayış məntəqələrindəndir. Əhalisi yerli azərbaycanlılara qarışaraq tam assimilyasiya olun-muşdur. Etnonim bəzi kəndlərin adlarında Kürd Mah-mudlu kimi əksini tapmışdır. Qarabağda qışlayan, yayı Zəngəzurda keçirən bu tayfa Əliəsgərli, Musaxanlı, Nə-zirahlı, Heydərlı, Bəbirlı, Əlihüseynli, Kərbəlayi Əlili, Əlişirəli və Sovxanlı tirələrindən ibarət idi. Millət vəki-li Ülvi Quliyev soykökü etibarlı ilə Mahmudlu kəndin-dəndir.

Mahmudlu – Qafan rayonunda kənd. Qafan rayon mərkəzindən 27 km şimal-qərbdə, Gıgı və Keypəşin kəndlərinin arasında, Gıgı çayının sağ sahilində, dəniz səviyyəsindən 1700 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin vaxtilə Cəbrayıl rayonunun Mahmudlu kəndinin yaylaq yeri olduğu, sonralar isə qışlağa qayıtmayan ailələrin məskunlaşması nəticəsində yarandığı söylənilir.

Şahidlərin ifadəsinə və rəsmi sənədlərə əsa-sən Zəngəzur qəzasında 115 müsəlman kəndi dağıdılmışdır. Bu kənd-lərdə 3257 kişi, 2276 qadın, 2196 uşaq öldür-ülmüş, 794 qadın, 1060 kişi, 426 uşaq ya-ralanmışdır. Bütün qəza üzrə 10068 nəfər müsəl-man öldürülmüş və şi-kəst edilmişdir.

**“Zəngəzur”
kitabından**

Topomorfantın mənası XV-XVII əsrlərdə Türkiyədən, Van gölü ətrafında yaşamış, sonradan şiəliyi qəbul edərək Qızılbaşlara qoşulmuş Mahmudlu tayfasının adı ilə əlaqədardır. Azərbaycanda Qubadlı, Cəbrayıl, İmişli və Füzuli rayonlarında Mahmudlu kənd adları ilə mənsəbə eynidir. Statistik bilgilərə görə, kənddə 1914-cü ildə 423 nəfər yaşamış, əhalinin hamısı azərbaycanlılardan ibarət olmuşdur.

1918-19-cu illərdə ermənilər Mahmudlu kəndini iki dəfə yandırmış, kənd əhalisi isə Culfa və Zəngilan rayonlarına qaçmışdır. Sovet hökuməti qurulandan sonra kənd sakinlərindən 120 nəfəri yenidən öz doğma yurdlarına qayıtmışlar.

1988-ci ilin dekabrında ermənilər tərəfindən Mahmudlu kəndi tamamilə dağıdılmış, deportasiya olunmuş kənd sakinləri isə bütün var-dövlətlərini itirərək, canlarını götürüb Azərbaycana qaçmışlar.

Mahmudlu kəndinin toponimləri: Qara qaya, Lalalı yurd, Anzın, Xırman yeri, Paxlalıq, Çay arası, Körpü qayası, Ağuşuq, Yumru daş, Novlu bulaq, Dəfin kaha və s.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 01.06.1940-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Çaykənd, 1991-ci ildən sonra isə Bağavank adlandırılmışdır.

Mahruzlu – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sahilindədir. Mahruzlu kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 19 km-də, dəniz səviyyəsindən 1373 m hündürlükdə yerləşir. Akara-Laçın şose yolu kəndin yaxınlığından keçir. Muğanlı və Alaqrışaq kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, 2 uşaq bağçası, mədəniyyət evi, kitabxana, tibb məntəqəsi, doğum evi, ATS, aptek, iki ticarət və bir iaşə müəssisəsi, poçt, əmanət kassası və digər sosial obyektlər var idi. 182 ev, 646 nəfər əhali olmuşdur. Mahruzlu kəndində "Gəyən düzü", "Güləblı bağı" və s. yer adları vardır. Kənddə orta əsrlərə məxsus qəbiristanlıq da var idi. Kəndin adının təxmini mənası fars dilində ayılı-ulduzlu deməkdir. Təxmin olunan məskunlaşma tarixi XVIII əsrə aid edilir. Toponim cənubi Azərbaycanın Mafruzlu

kəndindən gəlmiş eyni adlı tayfanın adından götürülmüşdür.

Maqovuz (Maqauz) – Qafan rayonunda kənd adı. XVII əsrdə İrəvan əyalətinin Maku nahiyəsindən gəlmiş ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Maku toponimindən və Uz tayfasının adındandır.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 29.06.1949-cu il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Kaxnut adlandırılmışdır.

Maqsudlu – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı Maqsud adlı şəxslə bağlı yaranmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 29 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Malatkeşin – Zəngilan rayonunda kənd. Oxçuçayın sol sahilində, Yazı düzünün qurtaracağında, güney tərəfdə, Zəngilan şəhər inzibati ərazi dairəsinin tabeliyində, dəniz səviyyəsindən 500 m hündürlükdə yerləşir. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, uşaq baxçası, klub, ATS, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 273 ev, 895 nəfər əhali olmuşdur.

Yerli əhali kəndin adının mənasını keçid adı ilə və maldarlıqla məşğuliyyətləri ilə bağlayaraq iki cür izah edir. Toponim birinci mənada mal, at keçidi, mal-heyvan keçən yer, ikinci mənada "malat", yəni maldar insanlar və "keşin", yəni düşərgə komponentlərindən düzəldilib "maldarların düşərgəsi" anlamını verir.

Maldaş – Gorus rayonunda kənd adı. Tatev kilsəsindən cənubda Tanzaver və Avqannı kəndlərinin yaxınlığında yerləşirdi. Qafqazın hərbi topoqrafik xəritəsində (1903) və D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beş-verstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda adı Maldiş kimi göstərilmişdir. Heyvandarlıqla məşğul olan insanlar iri buynuzlu malın toplandığı, saxlandığı daş qayanın yaxınlığında saldıqları kəndi bu adla adlandırmışdır.

Malxələf – Laçın rayonunda kənd. Dəyirmanyanı çayının (Həkəri çayının qolu) sahilindədir. Malxələf inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 26 km-də, dəniz səviyyəsindən 1200 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin ərazisi 6.48 kv. km-dir. Malxələf kəndi Mazutlu, Məlikpəyə, Dəyir-

manyanı, Güləbird, Fətəlipəyə kəndləri ilə qonşudur. Kəndin yaxınlığından Laçın-Akara şose yolu keçir. 59 km məsafədə Akara dəmir yolu stansiyası yerləşir. Kənddə işgala qədər (1992) natamam orta məktəb, kitabxana, tibb məntəqəsi, mədəniyyət evi, 2 mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 44 ev, 143 nəfər əhali olmuşdur. Malxələf kəndində Xırda çay, Küp yalı, Uzun yal, Zeyvə, Yataq yeri, Qara quzey, Qaraşam, Talış pəyə, Çəltik yeri, Cabbarın düzü, Səməndilin bulağı və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə Sınıq körpü, İki tağlı körpü, Novkəsilənin bir tağlı körpüsü, Xəlifəqəbri ocağı, Türbə kimi tarixi abidələr var idi.

Kəndin adının mənası ilə bağlı yerli sakinlər tərəfindən iki fikir söylənilir. Yerli sakinlərin verdiyi məlumata görə, yaşayış məntəqəsini XIX əsrdə Kürdhacı tayfasından olan Xələf adlı şəxs ona məxsus mal binəsinin ətrafında saldığına görə belə adlanmışdır. Başqa bir fikrə görə, Ərəbistandan gəlmiş Xəlifə adlı bir nəfər bu ərazidə yurd salır və vəfat etdikdən sonra kənd onun adı ilə Mallıxələf adlandırılır.

Malıbəy – Laçın rayonunda kənd. Qarabag yaylasında, Minkənd çayını sağ sahilindədir. Malıbəy kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 22 km-də yerləşir. Malıbəy kəndi Çağazur, Ağoqlan, Hüsülü, Avazlar kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, internat məktəbi, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, ATS, məişət evi və digər sosial obyektlər var idi. 167 ev, 602 nəfər əhali olmuşdur. Malıbəy kəndində Oruclar dərəsi, Palıdlıq dağı, Göycə dərə, Sarı bulaq, Bab oğlunun yalı və s. yer adları vardır.

Keçmişdə Malıbəyli, yəni Malı bəyin kəndi adlanmışdır. Malı bəy kəndin əsasını qoyan təhməzli nəslinə mənsub ailələrin başçısı olmuşdur. Şuşa rayonunun Malıbəyli kəndi ilə eyni mənani bölüşür.

Maltəpə – Qubadlı rayonu ərazisində təpəlik. Gəyən düzündə, Xocik və Padar kəndlərinin yaxınlığında, qədim ticarət yolunun üstündə yerləşir. Tacirlər, adətən, burada dayanar, gətirdikləri malları satar, yaxud dəyişərdilər. Mal satılan təpə mənasındadır.

Maralzəmi – Mıǵrı rayonunda kənd. Toponim "maral" və "zəmi" sözlərindən ibarət olub maral otlağı mənasındadır. Mıǵrı rayon mərkəzindən 12 km şimal-qərbdə, Mıǵrı çayının sol sahilində, mənzərəli bir yerdə yerləşmişdir. Kəndin ərazisində olan qədim tarixi abidələr bu kəndin orta əsrlərdən mövcud olduğunu sübut edir. 1831-ci ildə kənddə 118 nəfər, 1897-ci ildə 193 nəfər, 1904-cü ildə 951 nəfər, 1931-ci ildə 70, 1986-cı ildə 800 nəfər əhali yaşamışdır. 1905 və 1918-ci ildə Maralzəmi kəndi bir neçə dəfə dağıdılmış və yandırılmış, kənddə yaşayan azərbaycanlılardan 1000 nəfərə yaxın insan daşnaklar tərəfindən vəhşicəsinə öldürülmüş, yandırılmış, meyitləri təhqir olunmuşdur. 1918-ci ildə Maralzəmi kəndinin sakinləri tamamilə deportasiya olunmuş, yalnız 4 ildən sonra qaçqınların ilk dəstəsi – 66 nəfər kəndə qayıtmışdır. Ermənilər tərəfindən göstərilən ciddi müqavimətə və törədilən əngəllərə baxmayaraq, Maralzəmi kəndinin sakinləri öz doğma kəndlərində yenedən məskunlaşmış, ev-eşik qurmuş, kolxoz təşkil etmiş, klub, kitabxana, rabitə şöbəsi, tibb məntəqəsi tikmiş, özlərinə gün-güzaran yarada bilmişdilər. 1988-ci ilin noyabr ayında Ermənistan hökumətinin dövlət siyasəti səviyyəsində təşkil olunmuş deportasiya aktı nəticəsində Maralzəminin 800-ə yaxın sakini də öz doğma kəndindən didərgin salınmışdır.

Toponimləri: Xudayar çeşməsi, Bəy çeşməsi, Palan kürək dağı, Xəstə dərə, Göy təpə, Ağ zəmi, Ölü zəmi təpəsi, Xak zəmi düzü, Müşərrəf düzü, Xudayar meşəsi, Tarqulu yaylağı və s.

Görkəmli şair-publisist. ictimai-siyasi xadim Hidayət Orucov Maralzəmi kəndində doğulub böyümüşdür.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı ilə 1991-ci ildən sonra kəndin adı dəyişdirilərək Təgüt adlandırılmışdır.

Mayis – Laçın rayonunda kənd. Hocaz çayı yaxınlığında, Qarabağ yaylasında, Hocaz dağı ilə Soyuqbulaq dağının arasında, Həkəri çayının sol sahilindədir. Sonarsar kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən 28 km şimalda, dəniz səviyyəsindən 1250 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığından La-

Zəngəzur qəzasında 100-dən artıq kəndin dağıdılması, yüz minlərlə mal-qaranın oğurlanması, bağların, tarlaların məhv edilməsi müsəlman qəzasının iqtisadi vəziyyətini dilənçi kökünə salmış, 50000-dən çox qaçqın Azərbaycanın kəndlərinə pənah gətirmişlər. Sadə hesablamalara görə qəzanın azərbaycanlılarına bir milyard manatdan artıq zərər vurulmuşdur.

A.R. Dövlət Arxivi,
(fond 894 s. 4, iş 65)

Naxçıvan və Dərələyəzdə qanlı qırğınlar törədən Andranik Ərikli dağıni aşaraq 1918-ci ilin yayında Sisyanın qərbində yerləşən azərbaycanlı kəndlərini – Comərdli, Ərəfsə, Murxuz, Şıxlar, Dəstəgird, Şələk, Pulkənd, Şəki, Qarakilsə, Almalıq, Ağyol, Armudlu, Arıqlı, Sofulu, Qıvrıq, Əlişar, Zabahadur, Məliklər, Püsək, Şükar kəndlərini dağıdıb yandırdı.

**Azərbaycan qəzeti,
13.11.1918**

çın-Alxaslı şose yolu keçir. Mayıs kəndi Sonasar, Mişni, Soyuqbulaq kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) klub, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 51 ev, 220 nəfər əhali olmuşdur. Mayıs kəndində Torucun düzü, Arpaçuxurun dərəsi, Qaragov dərəsi, Saldaş, Qazanbulaq və s. mikrotoponimlər vardır. Kəndin ərazisində XIX əsrlərə aid körpü və çox sayda kuruqanlar mövcud olmuşdur.

Keçmiş adı Qızxanıma toy olan. Yaşayış məntəqəsinə Qarıqışlaq kəndindən ayrılmış ailələr Qızxanıma toy olan adlı binə yerində salmış və inqilabdan əvvəlki ədəbiyyatlara da bu adla düşmüşdür. 1930-cu illərdə burada "Pervomaysk" kolxozu təşkil olunmuş və kənd də Maysk adlandırılmışdır. Sonralar toponim təhrif edilərək Mayıs şəklinə düşmüşdür. Yaşayış məntəqəsi 1 May bayramının adı ilə bağlıdır.

Mazutlu – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyində, Malxələf inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 34 km-də, dəniz səviyyəsindən 1500 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin ərazisi 2.81 kv.km-dir. Mazutlu kəndi Malxələf, Məlikpəyə, Suarası, Səfiyan və Baldırğanlı kəndləri ilə qonşudur. Kəndin yaxınlığından Laçın-Akara şose yolu keçir. Kənddə işgala qədər (1992) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 20 ev, 66 nəfər əhali olmuşdur. Mazutlu kəndində Çökəklər, Zoğallı, Samanyolu, Yazdıq yeri, Kotan yeri, Köhnə Çınarlı, Qoşa palıd, Zeynal bulağı, Mahmudun bulağı və s. mikrotoponimlər vardır.

Yerli tələffüz forması Məzitti şəklindədir. XIX əsrin ortalarında xocamusaxlı tayfasına mənsub ailələrin Mazutlu adlı qışlaq yerində məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. I Şah Abbasın vəzirlərindən birinin adı da Mazutbəy olmuşdur. Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, kəndə dəvə ilə mazut gətirib satan zaman dəvə yıxılır, mazut dağılır və kəndi mazutlu adlandırırlar.

Məçətli – Zəngəzurda dağ adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda bu dağın hündürlüyü 8433 fut göstərilmişdir. Dağ oradakı qədim məscid xarabalığının adı ilə adlanmışdır.

Mehri- – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, Yuxarı Xocamsaxlı kənd inzibati ərazi dairəsinin təbəqəsində, rayon mərkəzindən 14 km cənub-qərbdə, dəniz səviyyəsindən 1100 m hündürlükdə yerləşir. Mehri-
 kəndi Yuxarı Xocamsaxlı, Fərəc, Göyyal, Zor və Poladlı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) klub, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 21 ev, 73 nəfər əhali olmuşdur. Mehri-
 kəndində Soyuq bulaq, Yuxarı bulaq, Böyük dib, Səki dağı, Yeter yurdu, Dəmir qayalıq, Göl yeri, Qoşa armud, Qum qazılan, Cəvizlik yeri, Kahalar, Yal yeri, Düzlər, Tayıbça, Qırağın başı, Bahar ölən kimi yer adları, Dağdağan piri və orta əsrlərə aid qəbiristanlıq vardır.

Kəndin tam adı Əyədi Mehri-
. Əyədi Sarallı tayfasının qışlaqlarından biri olmuşdur. Mehri-
 isə orada məskunlaşmış nəslin adıdır.

Məhərrəm məzrəsi – Sisyan rayonunda yaşayış məntəqəsinin adı. 1590-cı ildə tərtib olunmuş "İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri"ndə Sisyan nahiyəsində məzrə kimi göstərilir.

Məhərrəm adlı şəxsə məxsus əkin yeri (məzrə) mənasındadır. Yeri və dağılma tarixi barədə məlumat yoxdur.

Məlik – Laçın rayonunda kənd adı. Toponim Məlik adlı şəxsin adı ilə əlaqədar yaranmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 22 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Məlikəhmədli – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının sol sahilindədir. Məlikəhmədli kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 20 km-də, dəniz səviyyəsindən 1235 m hündürlükdə yerləşir. 52 km məsafədə Həkəri dəmiryolu stansiyası yerləşirdi. Məlikəhmədli kəndindən 900 m məsafədə, Yazı düzü deyilən ərazidən Qubadlı-Gorus şose yolu keçir. Məlikəhmədli kəndi rayonun Balahəsənli, Teymur Müskanlı, Qundanlı, Əliquluuşağı, Laçın rayonunun Güləbird və Gorus rayonunun Xinzirək kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 60 ev, 194 nəfər əhali olmuş-

*Qoy məni el götürsün,
El yusun, el götürsün.
Qəbrimi qardaş qazsın.
Çiyinə bel götürsün.*

Zəngəzur folkloru

*Mənim barıncı könlüm,
Qəmə sürüncü könlüm.
Mənə Allah eləyib –
Nə güc, nə inci,
könlüm.*

Zəngəzur folkloru

dur. Kənddə Yazı düzü, Qurban tərəsi, Qoçu dərəsi, Qara kahı, Paraxlı daş, Dəlik daş, Çəvlik, Balaban tərəsi, Çadır dərəsi, Qızıl qaya, Mərdan bulağı, Çömçəli bulaq, Xırda bulaq, İbrahim bulağı və s. yer adları vardır.

Kəndin digər adı İydəlidir. Kəndi vaxtilə mülkəhmədli nəslə İydəli adlı sahədə saldıqına görə belə adlandırılmışdır. Yerli əhalinin verdiyi məlumatlara görə, kənddə məskunlaşma 1880-ci ildə olub, lakin yaxınlıqda qədim qəbiristanlıq və bir neçə kəhə olması onu deməyə əsas verir ki, kəndin tarixi daha qədimdir.

Məliklər – Sisyan rayonunda kənd adı. Saybalı və Şəki kəndlərinin yaxınlığında yerləşirdi. Bəzi mənbələrdə Berdi Qalacıq kimi göstərilir. Məliklər kəndin əsasını qoymuş nəslin adıdır. Kənddə 1886-cı ildə 209, 1905-ci ildə 282, 1914-cü ildə 249 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə kəndin əhalisi qovulmuş və Türkiyədən gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 04.05.1939-cu il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Spandaryan adlandırılmışdır.

Məlikli – Zəngilan rayonunda kənd. Oxçu çayının sahilində, düzənlikdədir. Zəngilan kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 3 km-də, dəniz səviyyəsindən 400 m hündürlükdə yerləşir. Məlikli kəndinin yaxınlığında Mincivan-Qafan dəmiryol xətti və Mincivan-Pirçivan şose yolu keçir. Kənddə işğala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 60 ev, 389 nəfər əhali olmuşdur. Məlikli kəndində Dörd kəviz, Əkbər yeri, Bəy yeri, Yolaltı, Paşa bağı və s. yer adları vardır. Kəndi məlikli nəslə saldıqına görə belə adlanmışdır.

Məlikpəyə – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyində, Malxələf inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 35 km-də, dəniz səviyyəsindən 1450-1500 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin ərazisi 3.01 kv.km-dir. Məlikpəyə kəndi Mazutlu, Malxələf, Mıgıdərə, Tərhanlı və Baldırğanlı kəndləri ilə qonşudur. Kəndin yaxınlığından Laçın-Akara şose yolu keçir. Kənddə işğala qədər (1992) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 24 ev, 80 nəfər

əhali olmuşdur. Məlikpəyə kəndində Novlu bulaq, Ali əminin bulağı, Göy bulaq, Qasımın bulağı, Əjdaha bulağı, Uzun günlük, Qalın guzey, Yazdıqlar, Çiyələkli, Şahqulu və s. yer adları vardır.

Keçmiş adı Soltanlıdır. Qışlaq da adlanırdı. Yerli məlumata görə, XIX əsrdə Cəbrayıl qəzasının Soltanlı kəndindən Fətəli və Məlik adlı iki qardaş burada pəyə tikərək mal-qara saxlamışlar. Sonralar Məlik ailəsi ilə burada daimi məskunlaşmış və tədriclə böyümüş yaşayış məntəqəsi onun adı ilə adlanmışdır.

Məmər – Qubadlı rayonunda kənd. Hal kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 13 km-də, dəniz səviyyəsindən 750 m hündürlükdə yerləşir. Zəngəzur qəzasının general-mayor Həsən ağa Ağalarova məxsus olan kəndlərindəndir. Kəndin içərisindən Qubadlı-Akara şose yolu və Bərgüşad çayı keçir. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 58 ev, 198 nəfər əhali olmuşdur. Məmər kəndində Kar daş, Samanlı dərə, Aslanlar düzü, Şirin bulaq dərəsi və Şirin bulaq vardır. Kənddə XVIII əsrdə tikilmiş məscid, Şirin bulaq piri, Ağoğlan piri və körpü vardır. Kəndin adı ərəb mənşəli məmər sözündən olub, "yol" "çay" və ya "dağ keçidi" mənasındadır. Yaşayış məntəqəsi vaxtilə Həkəri çayının keçid (məmər) yerində salındığı üçün belə adlandırılmışdır.

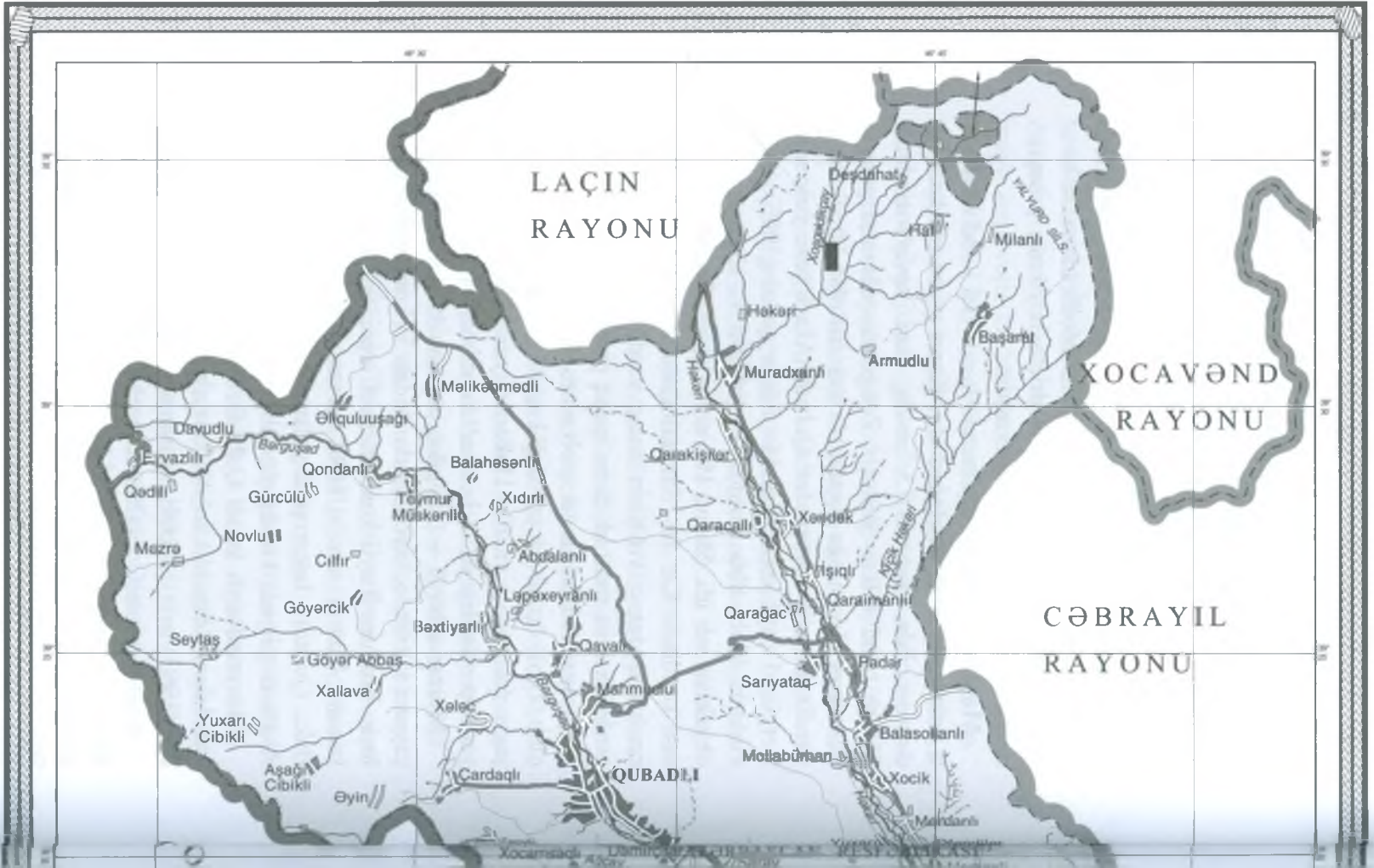
Məmmədbəyli – Zəngilan rayonunda kənd. Həkəri çayının sahilində, rayon mərkəzindən 35 km şimalda yerləşir. Məmmədbəyli kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Ümumi ərazisi 1000 hektardır. Kənd Zəngilan-Bakı, Qubadlı, Laçın şose yollarının kənarında yerləşir. Akara dəmiryolu kəndin yaxınlığından keçirdi.

Məmmədbəyli kəndi Qubadlı, Cəbrayıl rayonları və İran İslam Respublikası ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, xəstəxana, uşaq bağçası, klub, 3 mağaza, aptek, kitabxana, ambulatoriya, ATS, poçt, hamam, məişət evi, inzibati binalar və digər sosial obyektlər, həmçinin şəhidlər abidəsi və park var idi. 249 ev, 907 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Camış dərəsi, Dovşanlı dərə, Sarı təpə, Quş qayası, Ceyranlı düzü, Qara

*Əziziyəm Harışda,
Altıntaxtda, Harışda.
Dağılıb könüm şəhri,
Tikə bilməz hər usta.*

Zəngəzur folkloru

1 : 100 000

Bir santimetrə 1 kilometr

0 1000 500 0 1 2 3 4 5 6 km

Horizontalılar hər 100 m - den bir keçirilmişdir

Məmmədbəyli türbəsi

oyuq düzü, İlcaq düzü, Baləmməd arxacı, Sədi bulacağı, Qırağ arx, Məşədi Mirzəli qoşa su dəyirmanı, Emralı yeri, Qarama yeri, Dəymədəğlı, Zinyət yeri və s. yer adları vardır. Kənddə memar Əli Məcməddinin tikdiyi (1305) 8 güşəli türbə tarixi abidə kimi qorunurdu. Türbədə Yəhya ibn Məhəmməd əl-Hac adlı şəxs dəfn edilmişdir. Kənddə İlcaq dəmiryol körpüsü var idi.

Kəndin keçmiş adı Tərəkəmədir. XIX əsrdə kənd Məmməd bəy Zəngilaniyə məxsus olduğuna görə sonralar onun adı ilə tanınmışdır. Toponim "məmmədbəylilər, məmmədgillər" mənasındadır.

Məmməd İsmayıl – Sisyan rayonunda kənd adı. Əsli Məmməd İsmayıl qışlağıdır. Məmməd İsmayıl qışlağın əsasını qoymuş şəxs adıdır. 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağıdılmışdır.

Mərdanlı – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sahilində, dağətəyi ərazidə, Qara güney deyilən kiçik dağ silsiləsindədir. Xocik kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 25 km-də, dəniz səviyyəsindən 1110 m hündürlükdə, Bakı-Laçın şose yolunun ortasından keçən yolun sağ tərəfində yerləşir. Kənddə işgala qədər (1993) natamam orta məktəb, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 58 ev, 266 nəfər əhali olmuşdur. Mərdanlı kəndində Şorca dərəsi, Uzun dərə, Orta dərə, Arpa çuxuru, Alagöz yurdu, Uzun Quzey, Qara Güney kimi toponimlər vardır. Kənd ərazisindəki qəbiristanlıqda bölgədə böyük nüfuz sahibi olmuş Seyid Ədil ağanın (Füğara Seyid) türbəsi var idi.

Yaşayış məntəqəsi kəndin əsasını qoymuş Hacı Mərdan adlı şəxsin adını daşıyır. 1950-60-cı illərdə həmin rayondakı Yuxarı Mollu kəndindən xeyli ailənin buraya köçməsi ilə kənd daha da böyümüşdür.

Mərzə (Mərzəkit) – Mıqrı rayonunda kənd adı. Rayon mərkəzindən 12-14 km cənub-şərqdə, Araz çayının sol sahilində, Aldərə kəndinin yaxınlığındadır. İki hissədən ibarət olmuşdur: Aşağı və Yuxarı Mərzə. Topo-

nim Məzrə sözünün təhrir olunmuş formasından yaranmışdır. Suvarılan əkin yerində salınmış kənd mənasındadır.

1831-ci ildə burada 54 nəfər, 1873-cü ildə 255 nəfər, 1886-cı ildə 301, 1905-ci ildə 766, 1914-cü ildə 751 nəfər əhali olmuşdur. 1918-ci ildə kənd erməni millətçiləri tərəfindən dağıdılmış, yandırılmış, əhalisinin bir hissəsi qırılmış, sağlam qalan qismi Azərbaycanın və İrənin müxtəlif qəzalarına qaçmışdır. 1918-ci ildən sonra bu kənd ölü kənddir. Uçuq binaların və qəbiristanlıqların izləri qalır.

Məşədi Allahverdi bulağı – Qubadlı rayonunun Əli-quluuşağı kəndində tağbənd örtüklü bulaq. 1834-cü ildə kəndin sayılan şəxslərindən olan Məşədi Allahverdi tərəfindən tikilmişdir. İki çömçəli, iki daş çəni olan bu bulağın üstündəki tağbənd ötrük son vaxtlara qədər qalırdı. Daş kitabədə həm ad, həm də tarix oxunurdu.

Məşədiismayılı – Zəngilan rayonunda kənd. Şəfibeyli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyində, rayon mərkəzinin şimal-qərbində, dəniz səviyyəsindən 505 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin içərisindən rayon mərkəzinə gedən şose yolu keçir. Yaxınlıqda Xinzır və Kotanlar dərəsi, Ermənistanla üzübüz Gəncəbert dağı və qarşısında Mollalı deyilən yüksəklik yerləşir. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, idman zalı, dəyirman və digər sosial obyektlər var idi. 42 ev, 180 nəfər əhali olmuşdur. Məşədiismayılı kəndində Sünur çinarlıq meşəsi, Alış yeri, Hüsü yeri, Kollu dərə, Dağdağanlı dərəsi, dağdağanlı düzənliyi və s. yer adları vardır.

Yaşayış məntəqəsinin ərazisi keçmişdə Əbülsəmədbəy Zəngilani adlı bir şəxsə məxsus olmuşdur. Yerli əhalinin verdiyi məlumatlara görə, Rəzdərə kəndindən olan İsmayıl bəyin oğlu kənddə ölüm hadisəsi törətmiş, bu səbəbdən də onların ailəsi Rəzdərəni tərk etməli olmuşdur. Əbülsəmədbəyin atası Məhəmməd bəy həmin

Urud
qəbiristanlığında
Qoç heykəlli abidə
(h.1019-cu il)

torpaq sahəsini İsmayıl bəyin ailəsinə bağışladığından yeni yaşayış məntəqəsi də burada yurd salmış İsmayıl bəyin adı ilə tanınmışdı. Sonralar İsmayıl bəy Məşhədi ziyarət etdiyi üçün məşədi titulu qazanmış və onun kəndi Məşədiismayılı adlanmışdır.

Məzməzək – Laçın rayonu ərazisində dağ. D.D.Pa-qirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda dağın hündürlüyü 3643 fut göstərilmişdir. Vaxtilə Güləbird kəndi yaxınlığında mövcud olmuş Məzməzək kəndinin adını daşıyır. Coğrafi adın etimologiyası müəyyən edilməmişdir.

Məzməzək – Laçın rayonunda çay. Həkəri çayının sağ qolu. Məzməzək dağının adı ilə adlanmışdır.

Məzməzək – Laçın rayonunda kənd adı. Güləbird kəndinin yaxınlığında Məzməzək dərəsi deyilən dərənin üstündə yerləşirdi. Yerli məlumlara görə kəndin tarixi XV-XVI əsrlərdən başlayr. XII əsrdə Məzməzəklə qonşu olan Güləbird kəndində yaşamış Sarı aşığın bir baya-tısında Məzməzək kəndinin adı çəkilir və onun Güləbird kəndi ilə qonşu olduğu vurğulanır.

*Mən aşıq ağ zindəyəm,
Aləmin ağzındayam.
Əslim Qaradağlıdır,
Məzməzək ağzındayam.*

Yerli məlumatlara görə, Məzməzək kəndinin əhalisinin bir hissəsi Cənubi Azərbaycanın Qaradağ mahalından, bir hissəsi isə Bərdə rayonunun Alaçadırlı kəndindən gələrək burada məskunlaşmışlar.

S.Zelinski 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестиан в Зангезурском уезде Елизавет-польской губернии" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində bu kənddə 17 ev və 61 nəfər əhali olduğunu göstərir. 1924-cü ildə bu kənddə 151 nəfər əhali yaşamışdır. XX əsrin ortalarında kolxoz təsərrüfatlarının birləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq Məzməzək kəndi ləğv olunmuş, əhalisi Güləbird kəndinə köçmüşdür.

Məzrə – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Novlu kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, dəniz səviyyəsindən 2000-2500 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin ərazisində Qarğıdalı dərəsi, Fındıqlı dərə kimi toponimlər vardır. Kənddə işğala qədər (1993) 8 ev, 5 nəfər əhali olmuşdur. Məzrə kəndində Məzrə düzü, Sarı bulaq, Şahin bulağı və s. yer adları vardır. Kəndin ərazisində qədim Alban kilsəsi var idi.

Toponim ərəb dilində "əkin üçün yararlı yer, əkin yeri, tarla", habelə "əkin yerləri əsasında yaranan məntəqə, oba, kiçik yaşayış məntəqəsi" mənalarını verən "məzrə" sözüdür. Kəndin ərazisi keçmiş Zəngəzur qəzasının Şixavuz kəndinin əkin yeri olmuşdur. Yaşayış məntəqəsi XIX əsrin ortalarında həmin kənddən gəlmiş 14 ailənin burada məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır.

Məzrə – Sisyan rayonunda kənd adı. 1830-cu illərdə kəndin əhalisi qovulmuş və Türkiyədən gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir. Ərəb dilində məzrə "düzən yerdə əkin yeri", "suvarıla bilən əkin yeri" sözüdür. Azərbaycanda Ordubad, Qubadlı və Cəbrayıl rayonlarında Məzrə kənd adları ilə mənaca eynidir.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 10.09.1946-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Bartsravan adlandırılmışdır.

Mığıldərə – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyindədir. Mığıldərə kənd inzibati ərazi vahidliyinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 23 km-də yerləşir. Mığıldərə kəndi Tərhanlı, Dəyirmanyanı, Baldırğanlı və Dəyhan kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, xəstəxana, mağaza, ATS, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 60 ev, 240 nəfər əhali olmuşdur. Mığıldərə kəndində Qəribin, Cümşüdü, Surxayın bulaqları, Alçalı, Çiyələkli, Yazdıqlar, Alçalı çuxur, Qara qaya, Qızıl qaya və s. mikrotoponimlər vardır.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, yaşayış məntəqəsinə XIX əsrdə Məlikpəyə kəndindən köçüb gəlmiş

Məmməd adlı şəxs tərəfindən Mıǵı dərəsi adlanan ərazidə bina edilmişdir. Əvvəllər kənd Məmmədli, Məmməduşağı adlanmışdır. Bəzi məlumatlara görə yaşayış məntəqəsinin yerləşdiyi dərədə vaxtilə Mıǵı adlı kənd mövcud olduğu üçün Mıǵıdərəsi deyilmişdir. Türkiyənin Bingöl bölgəsinin Elazığ ilində ("il" – Türkiyədə inzibati-ərazi vahididir) də Mıǵı adlı ələvi kəndi olmuşdur. Sonralar adı dəyişdirilərək Sədəftəpə qoyulmuşdur. Toponimin elmi izahı verilməmişdir. Ola bilsin ki, eyni bölgədə məskunlaşan Gıǵı tayfasının törəməsidirlər.

Mıxtökən Silsiləsi – Kiçik Qafqazda dağ silsiləsi. Qarabağ yaylası ilə Zəngəzur silsiləsi arasında, Tərtər və Hərəkəi çayları hövzələrinin suayırıcılarındadır. Çətin yolu, daşlı, çınqıllı keçidləri ilə fərqlənir. Keçmişdə maldar ellərin yaylaq yeri olmuşdur. Heyvanların nalları bu silsilənin çətin keçilən sərt yoxuşlu daşlı yollarında tez-tez töküldüyünə görə bu dağ silsiləsi belə adlandırılmışdır.

Mıǵrı qalası

Mıǵrı – Zəngəzurda rayon. Zəngəzurun cənub və cənub-şərq hissəsini Mıǵrı rayonunun ərazisi təşkil edir. Zəngəzur Ermənistanına verildikdən sonra, 1930-cu ildə təşkil olunmuş Mıǵrı rayonunun ərazisi 664 kv. km, inzibati mərkəzi Mıǵrı şəhər tipli qəsəbəsi olmuşdur.

Zəngəzurun cənub-şərqində, Mıǵrı və Qafan rayonlarının sərhədini Mıǵrı dağ silsiləsi təşkil edir. Bu silsilə dağlar Zəngəzur dağlarının cənub-şərqindən başlayaraq, Araz çayı vadisində qurtarır. Dağ silsiləsinin uzunluğu 59 km, maksimum yüksəkliyi (3256 m) Bacassar zirvəsidir.

Bütün Zəngəzur mahalı kimi, Mıǵrı rayonu da ən qədim yaşayış məskənlərindən sayılır. Aparılan qazıntı işləri zamanı Mıǵrı rayonunun ərazisində eradan əvvəl VII əsrə aid olan döyüş və bəzək əşyaları tapılmışdır.

Müxtəlif fikirlər olsa da, "Mıǵrı" sözünün mənası tam aydınlaşdırılmayıb. Ermənilər bu topomorfantın izahını

erməni dilində olan "meğ" – "bal" sözü ilə əlaqələndirərək, guya buranın "Ballı dərə" adlandırıldığını söyləyirlər. Lakin bu izah inandırıcı görünmür. Ən azı ona görə ki, çiçəkli, güllü, dar, dərin, daşlı dərə olar, lakin "ballı dərə" olmaz.

Digər tərəfdən Mıǵrı rayonunda insanların min illərlə yaşamasına baxmayaraq, Mıǵrı adı mənbələrdə ilk dəfə 1676-cı ildə çəkilir. Bu dövr isə, məlum olduğu kimi, Osmanlı imperiyası ilə İran şahlığı arasında Zəngəzur uğrunda gedən mübarizələrlə xarakterizə olunur. Heç şübhəsiz ki, Mıǵrı sözü ya fars, ya da türk dilində olmalıdır.

Mıǵrı adının Sasanilər dövlətinin hökmdarlarından olmuş Mehranilər sülaləsinin adı ilə əlaqələndirilməsi də inandırıcı görünmür. Akademik Budaq Budaqov və professor Qiyasəddin Qeybullayev "Mıǵrı" sözünü "miğri" – türkdilli xalqlarda "yarğan, uçurum" mənasını verən "migir" sözü ilə əlaqələndirirlər.

Tanınmış şair-publisist Hidayət öz ana yurdu Mıǵrı rayonunun adını türk soylu "mıǵır" tayfalarının adı ilə əlaqələndirir.

Rayonda aparılan qazıntılar zamanı tapılmış bürünc dövrünün yadigarları sayılan yarpaq şəkilli, dairəvi dəstəkli qılınclar, e.ə. VII-VI əsrə aid zərgərlik əşyaları (bəzəkli qalxanlar, muncuqlar, ayşəkilli bəzəklər) və s. Mıǵrının lap qədimdən inzibati mərkəz kimi formalaşdığını sübut edən tutarlı dəlillərdir.

Xristianlıq Qafqaza yayıldıqdan çox sonra təxminən IX əsrin sonu, X əsrin əvvəllərində Mıǵrıda ilk kilsə – Alban kilsəsi inşa edilmiş, bu şəhər isə Qarğavan adlandırılmışdır.

1105-ci ildə Səlcuq-türk qoşunları Mıǵrını ələ keçirmişlər. Erməni mənbələrində 1106-cı ildə əmir Harunun qoşunlarının burada böyük qırğınlar törətdiyi qeyd olunur.

Mıǵrı rayonunun orta əsrlərdəki tarixi Zəngəzurun digər torpaqlarının tarixi ilə eynidir. Yəni Səlcuqlardan sonra moğol-tatar türkləri, daha sonra Qaraqoyunlular və Ağqoyunlular, Əmir Teymur, ondan sonra isə şiəliyi dövlət dininə çevirmiş Səfəvilər Mıǵrıda öz haki-

miyyətlərini qurmuşlar. Tarixi mənbələrdə şiəliyə etiraz edən Mıqrı əhalisinin İsfahana köçürülməsi və buraya Ərdəbil, İsfahan, Təbriz ətrafından Qızılbəş tərəfdarlarının gətirilib yerləşdirilməsi qeyd olunur.

Mıqrı 1730-cu ildə yenidən Osmanlı Türkiyəsinin tabeliyinə keçmiş, lakin beş ildən sonra Nadir şah bu torpaqları geri almışdır.

Qarabağ xanlığının 1806-13-cü illərdə ilhaq edilmiş digər torpaqlarından fərqli olaraq, Mıqrı rayonu yalnız 1828-ci ildə Rusiyaya birləşdirilmişdir. Çünki o vaxtkı inzibati bölgüyə görə Mıqrı rayonunun torpaqları indiki Ordubad rayonu ilə birlikdə Naxçıvan xanlığının tabeliyində idi. 1868-ci ildə Yelizavetpol quberniyası yaradılmış, Zəngəzur qəzasının tərkib hissəsi kimi, Mıqrı rayonu da bu quberniyanın tabeliyinə keçirilmişdir. Ermənistanda Sovet hakimiyyəti qurulan kimi, yəni 1920-ci ilin 1 dekabrında Zəngəzurun digər torpaqları kimi, Mıqrı rayonunun indiki ərazisinin çox hissəsi, 1929-cu ildə isə Nüvədi, Erməzir və Tuğut kəndləri Ermənistanı verilmişdir.

Mıqrı rayonunun ərazisində orta əsrlərə məxsus çoxsaylı memarlıq abidələri vardır: Alban memarlıq mədəniyyətinə xas olan dördkünc tavanlı, günbəzli, üçkünclü, örtüklü, daş naxışlı, taclı salonları olan kilsələr, qəbirüstü abidələr, məqbərələr, o cümlədən, məşhur Baba Hacı məqbərəsi, tağlı daş körpülər və s.

XX əsrin əvvəllərində Mıqrı rayonunda 23 azərbaycanlı kəndi olmuşdur. 1918-20-ci illərdə daşnak silahlı dəstələrinin hücumuna məruz qalmış azərbaycanlı kəndlərinin hamısı dağıdılmış, kənd əhalisi qəddarlıqla qətlə yetirilmişdir. Mıqrı azərbaycanlılarının bir çoxu Araz çayını keçərək cənubi Azərbaycana qaçmış, bir hissəsi isə Qarabağ və Cəbrayıl qəzalarına köçmüşlər.

Sovet hakimiyyəti illərində Mıqrı rayonundakı azərbaycanlı kəndlərindən doqquzu ləğv edilmiş, yaxud erməniləşmişdir (Buğakar, Vahravar, Düzqışlaq, Əmrəkar, Əynəzur, Mülk, Tağamir, Tey, Tuğut).

1918-ci ildə əhalinin 60%-ni azərbaycanlılar təşkil etdiyi halda, 1988-ci ildə Mıqrı rayonunda cəmi 5 azərbaycanlı kəndi (Lök, Əldərə, Lehvaz, Maralzəmi, Nüvə-

di) mövcud olmuşdur. 1988-ci ildə bütün Qərbi Azərbaycan torpaqlarında yaşayan azərbaycanlılar kimi, Mıǵrı rayonunun azərbaycanlı əhalisi də öz tarixi yurdlarından vəhşicəsinə qovulub çıxarılmışlar.

Yalnız Nüvədi kəndinin camaatı qəhrəmancasına mübarizə apararaq, 1991-ci ilin 8 avqustuna qədər öz kəndlərini qoruyub saxlaya bildilər. Ermənistan SSR-də 1988-ci ilə qədər mövcud olan kəndlərin arasında Nüvədi yeganə kənd idi ki, 3 ildən artıq bir müddətdə mühasirə şəraitində qalmasına baxmayaraq, erməni-rus silahına qarşı mərdliklə mübarizə aparmışdı.

Əslən Mıǵrı rayonunun Nüvədi kəndindən olan əməkdar müəllim Əhmədəli Əliyev "Azərbaycan dilinin Mıǵrı şivələri" adlı dəyərli bir kitab yazmışdır. Bu kitabda ərazini gözəl tanıyan müəllif Mıǵrı rayonunun ərazisindəki türk mənşəli toponimləri ətraflı şəkildə şərh edərək, tutarlı dəlillərlə göstərir ki, Mıǵrı ərazisindəki Araz çayı sahili boyunca 38 topomorfantın və Qafan – Mıǵrı sərhədi boyunca yerləşən 114 topomorfantın hamısı təmiz Azərbaycan türkcəsindədir: Narlıq şamı, Pambıqlı, Cəhənnəm dərə, Ayı dərəsi, Qırax, Gəmi düzü, Kəfşən, Gen dərə, Lələ daşı, Aldərə çayı, Gəray suyu, Siçan piri, Pulovlu dağ, Qırçıvan düzü, Şah Abbas karvansarası, Şükrətaz, Qanlı ağac, Dolu vuran, Daş ağıl, Lalalı, Dərbənd, Xan kəndi, Qanvay təpəsi, Güllü novu, Yelli gədik, Huralay, Kəlbəçay yurdu, Çiçək zəmi, Göl çeşmə, Qandallı çeşmə, Ataman, Yarpaqlı düz, Əli qəbri, Mal gədiyi, Nazlı dərə, Saqqar su, Çiçək banu və s.

Mıǵrı çayı – Oxçu və Mıǵrı dərələrini ayıran Cibənd dağ silsiləsindən başlayır, Lehvaz dərəsindən keçərək Mıǵrı çökəyinə, oradan isə Araz çayına tökülür: Vartanizor çay, Lehvaz çay, Lişk çay kimi qolları vardır. Mıǵrı tayfasının və Mıǵrı yaşayış məntəqəsinin adındandır.

Milanlı – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, rayon mərkəzindən 39 km şimal-qərbdə, dəniz səviyyəsindən 1430 m hündürlükdə, dağların ətəəsində yerləşir. Başarat kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənddən 52 km məsafədə Həkəri dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Kəndin 17 km-dən Bakı-Laçın şose yolu keçirdi. Milanlı kəndi Deşdaha, Hat, Armud-

lu, Başarat kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 21 ev, 67 nəfər əhali olmuşdur. Milanlı kəndində Qara daş, Əvgilin dağı, Meşəli yurd, Polad bulaq, Çinar bulağı, Rüstəmin düzü və s. yer adları vardır.

Yaşayış məntəqəsinin adı çar Rusiyası Azərbaycanın şimalını işğal etdikdən sonra İranın Həmədan vilayətindən köçüb gəlmiş kürddilli milanlı tirəsinin adındandır.

Minkənd – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ yaylasında, Kiçik Qafqaz sıra dağları silsiləsinin Işıqlı, Əriməz dağlarının ətəyində, rayon mərkəzindən 48 km cənub-qərbdə, dəniz səviyyəsindən 2500 m hündürlükdə yerləşir. Minkənd kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kəndin yaxınlığından Qarakeçdi-Laçın şose yolu keçir, içərisindən isə Minkənd çayı axır. Minkənd kəndi Qarakeçdi, Ağbulaq, Şeylanlı, Katos, Çıraqlı, Kamalı və Əhmədli kəndləri ilə qonşudur.

Minkənd İstisuyu

Kənddə işğala qədər (1992) 2 orta məktəb, internat məktəbi, uşaq bağçası, 2 klub, 3 kitabxana, xəstəxana, mədəniyyət evi, 4 mağaza, ATS, poçt, inzibati binalar və digər sosial obyektlər var idi. 500 ev, 2100 nəfər əhali olmuşdur. Minkənd kəndində Yoncalı yal, Quzey dağ, Bulan yal, Qumlu dağ, Əyri qar, Budaqlı, Qızıl bogaz, Alahmədətli, Əlyetməz dağları, Həfşə, İsti su, Ballı qaya, Küllüçə, Çömçə bulaq dərələri, Qəmbər, Çiçək, Əvəz, Novlu, Ağ, Beş, Qurdlu, Məlikli, Pəri, Qırx, Şıx yurdunun, Seyid Musa ağanın, Südlü, Seyid Fərman ağanın bulaqları, İldırım yurdunun, Qara suyun, Qarıxşalının, Güllü baxça, Savalanlı düzləri və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə Alban kilsəsi, Vəng, Pir, Seyid Fərman ağanın günbəzi, Səngər qalası, tağbənd körpü, daş körpü, Hacı Vəlinin körpüsü kimi tarixi abidələr var idi. Kənddə olan 6 qəbiristanlıqdan 4-ü çox qədim tarixə malikdirlər. Buradakı müalicəvi Minkənd isti su bulağı və onlarla turş su bulaqları məşhur idi.

Kənd öz adında qədim türkdilli minqmin (mənbələr-də adı minqat kimi də çəkilir) tayfasının adını əks etdirir. VII-VIII əsrlərdə tokuz oğuz konfederasiyasına daxil olan minqlər XII-XIII əsrlərdə qıpçaqların, XIII-XIV əsrlərdə isə Qızıl Ordanın iri tayfa birləşmələrindən biri olmuş, Əmir Teymurun yürüşlərində fəal iştirak edən minqlər müxtəlif ərazilərdə, o cümlədən, Azərbaycanda məskunlaşmışlar. Minkənd, Mincivan qəsəbəsi (Zəngilan r-nu), Mingiz məhəlləsi (Ordubad şəh.), Minqışlaq, Minqlər, Kattaminq, Minqon (Özbəkistan) və Mingistan (Tacikistan) toponimləri də minqlərlə əlaqədardır. ADR hökumətində Nazirlər Şurasının sədri, Maarif və dini etiqat naziri, Azərbaycan SSR-in Xalq Maarifi Komissarı işləmiş Nurməmməd bəy Şahsüvarov Minkənddə doğulmuşdur.

Minkənd – Laçın rayonu ərazisində çay. Şəlvə çayının qolu. Orta axarında Ağoqlan, aşağı axarında isə Zəbux adlanır. Öz adını Minkənd yaşayış məntəqəsinin adından almışdır.

Minkənd – Laçın rayonu ərazisində mineral bulaqlar. İliqsu və ya İlxısu da adlanır. Kimyəvi tərkibinə görə Badamlı suyuna çox yaxındır. Minkənd yaşayış məntəqəsinin adı ilə adlanmışdır.

Mincivan – Zəngilan rayonunda şəhər tipli qəsəbə. Araz çayının sahilində, düzənlikdədir. Zəngilan inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Qəsəbə rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun

Mincivan qəsəbəsindən görünüşü

12 km-də, dəniz səviyyəsindən 400 m hündürlükdə yerləşir. Qəsəbədən Bakı-İrəvan şose yolu və dəmiryolu keçir. Mincivan qəsəbəsi rayonun Baharlı, Tiri, Vəliqulubəyli, Cahangirbəyli kəndləri də İran İslam Respublikası ilə qonşudur. Qəsəbədə işgala qədər (1993) dəmiryol vağzal, 3 orta məktəb, musiqi məktəbi, 3 uşaq bağçası, xəstəxana, 2 klub, 20-dən çox mağaza, 4 kitabxana, 30-dan çox inzibati bina, ATS, məişət evi, 2 aptek, XIX əsrə aid məscid və digər sosial obyektlər var idi. Qəsəbə-

"Zəngəzur erməni milli şurasının üzvləri A.Şirinyan, N.Osipov Bakıdan gəlmiş və 1 milyon manat gətirmişdilər ki, bu barədə bizdə iltizam qoymuşlar. Adları göstərilən şura üzvləri mənə məlumat vermişdir ki, bu pulu general Baqratuninin vəsatəti ilə Siz vermişiniz. Mənim dəstəmi və bədbəxt qaçqınları unutmadığınız üçün sizə dərin və səmimi minnətdarlığımı bildirirəm"

Andranikin general Biçeraxova yazdığı 1918-ci il 10 dekabr tarixli məktubdan

də park və İkinci Dünya Müharibəsində həlak olanlara abidə var idi. Burada 695 fərdi ev, 34 bir, iki, üç mərtəbəli dövlət yaşayış evləri, 4609 nəfər əhali olmuşdur. Qəsəbədə Qara oyuq, Tərəkəmə düzü, Pəhlivan, Əpiş, Əmir, Baqı vurulan dərələri, Sili təpə, Haşım qobusu və s. yer adları vardır. Qəsəbədə Ocaq çinar, Qaragac pirləri mövcud idi. Qəsəbənin aşağı hissəsində Tərəkəmə qəbiristanlığı, qədim tarixi olan dəmirçixana var idi.

1795-98-ci illərdə Cənubi Azərbaycanın Mincivan kəndindən gəlmiş ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmış, əvvəlki kəndin adını da yeni məntəqəyə vermişlər. XIX əsrdə Zəngəzur qəzasında Mincivan adlı iki kənd vardı. Ehtimal ki, toponim ming tayfasının adından və məkan bildirən -van şəkilçisindən ibarət olub, "ming məskəni, minglər" mənasını verir. Toponimi "min cavan" kimi izah etmək xalq etimologiyasıdır. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Əsəd Əsədov Mincivanda doğulub böyümüşdür.

Mirik – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ yaylasında, rayon mərkəzindən 40 km şimal-qərbdə yerləşir. Mirik kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kəndin yaxınlığından Zabux çayı axır və Qırxbulaq adlanan meşə sahəsi vardır. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, mədəniyyət evi, uşaq bağçası, 2 mağaza, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 200 ev, 900 nəfər əhali olmuşdur. Mirik kəndində Turşbulaq, Mumluqaya, Qızılqaya, Bayqara qayası və s. yer adları, kəndin mərkəzində qədim Alban məbədi vardır.

Kəçmiş adı Mirik Həsənalıdır. Yaşayış məntəqəsini təqribən XVIII əsrin axırları – XIX əsrin əvvəllərində Dərələyəz mahalından gəlmə Həsənalı tayfasına mənsub ailələr Herik adlı sahədə saldıqına görə bəzən Herik də adlanırdı. Kənd qədim Mirik qalasının yanında yerləşdiyi üçün həmin qalanın adını daşıyır. Mirik sözü, ehtimal ki, türk dillərindəki marak marıq sözündən olub, "müşahidə məntəqəsi" mənasındadır.

Miriksu – Laçın rayonu ərazisində çay. Çay yaxınlığından axdığı Mirik kəndinin adı ilə adlanmışdır. Toponimin tərkibindəki su komponenti burada "çay" mənasındadır.

Mirlər – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərəzidə, Bərgüşad çayının sağ sahilindədir. Dondarlı kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 6 km-də, dəniz səviyyəsindən 743 m hündürlükdə yerləşir. 33 km məsafədə Akara dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Kənd bir neçə vadinin qurtardığı kiçik düzənlikdədir. Mirlər kəndi Dondarlı, Çərəli, Saray, Diləli Müşkanlı və Qəzyan kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, kitabxana, mağaza, məscid və digər sosial obyektlər var idi. Kənd məscidi 18-ci əsrdə nəqşibəndilik təriqətinin görkəmli nümayəndəsi, nüfuzlu din alimi, böyük şair Hacı Mir Həməzə Əfəndi Seyyid Nigari tərəfindən tikilmişdir.

İşğala qədər Mirlər kəndində 30 ev, 128 nəfər əhali olmuşdur. Ərazisi 494 hektardır. Mirlər kəndində Vənlik, Kotan dərə, İlanlı dərə, Döl Çuxur, Şəhid dərəsi, Qoçaşan, Sarı dərə, Şahsuvar düzü, Çoban teri, Kiçik gözət, Hasar düzü, həmçinin Hasar düzü, Böyük hasar, Ağ hasar, Kotan dərəsi, Kiçik gözət, Şəhid dərəsi kimi yer adları vardır.

Yerli məlumatlara görə, yaşayış məntəqəsini XVIII əsrdə Şeyx Mir İbrahim ağa saldığı üçün onun titulu (miri) ilə adlanmışdır. Bir sıra müsəlman ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda mənşəcə Məhəmməd peyğəmbərin nəslindən olanlar adətən "seyid" və yaxud da "miri" fəxri titulu daşıyırdılar. Kənd şəfali pirləri, ağır ocaqları, nüfuzlu din xadimləri ilə türk dünyasında məşhurdur.

Mirzəhəsənli – Zəngilan rayonunda kənd. Bərgüşad silsiləsinin ətəyində, Gilətağ kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 12 km-də yerləşir. Sol tərəfindən Bakı-Qafan şose yolu keçir, yaxınlığından kiçik Süsən çayı axır. Çay öz başlanğıcını Süsən dağından götürür, Həkəri-Bərgüşad çaylarına tökülür. Mirzəhəsənli kəndi Vənəddə, Aladdin və Muğanlı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) müxtəlif digər sosial obyektlər var idi. 9 ev, 44 nəfər əhali olmuşdur. Gilətağ kəndində Süsən dağı, Ütəlgi qayası, Dərvişin aşırımı, Bəylərbəy çayı, Süsən çayı, Ağbugda düzü və s. yer adları, Pir Günəş

Xozabürt erməniləri Müsəlmanlar kəndinin sakinlərini atəşə tutmuş, Şixauz, Tsav, Kilsəkənd, Şişkərt erməniləri sentyabrın 7-də Şüküratər yaylağındakı azərbaycanlı elatlardan 2 nəfəri öldürərək 2500 baş malheyvanı ələ keçirmişlər, Muğanlı kəndində yaşayan ermənilər Davudlu müsəlman kəndini yandırmağa cəhd göstərmişlər, Zeyvə erməniləri Zor müsəlman kəndinə basqın etmişlər.

Qarabağın general qubernatoru Xosrov bəy Sultanovun ADR-in Daxili İşlər nazirliyinə göndərdiyi 1919-cu il 23 sentyabr və 2 oktyabr tarixli məlumatdan

Ermənilər Şərabanı adlı bir qadının gözü qarşısında onun 2 az-yaşlı uşağını guruhagurla yanan təndirə atmışlar. Balalarını xilas etmək üçün həmin qadın da oraya tullanmış və uşaqları ilə birlikdə yanmışdır.

A.R. Dövlət Arxivi,
(fond 894 s. 10, iş 1)

abidəsi var idi. Yaşayış məntəqəsini XIX əsrin ortalarında Qubadlı rayonunun Mollu kəndindən gəlmiş Mirzə-həsənli nəslinə mənsub ailələr saldığına görə həmin nəslin adı ilə adlandırılmışdır.

Mişni – Laçın rayonunda kənd. Hocaszu çayının (Həkəri çayının qolu) sahilində, Hocaz sıra dağlarının ətəyindədir. XIX əsrin ortalarında Zəngəzur qəzasında Qaraqışlaq kəndindən yaranmış obalardan (Qızxanımtoyolan, Quşi, Mişni, Sadılar, Soyuqbulaq və Hacılar) biri də Mişnidir. İranda Miş, Mişan, Mişabad toponimləri ilə sıra təşkil edir.

Mişni kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 35 km-də, dəniz səviyyəsindən 1700 m hündürlükdə yerləşir. Mişni kəndi Alxaslı, Sonasar, Mais, Soyuqbulaq kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, xəstəxana, 2 mağaza, ATS və digər sosial obyektlər var idi. 285 ev, 972 nəfər əhali olmuşdur. Mişni kəndində Qızıl bulaq, Korca bulaq, Nadirin bulağı, Cabbarın bulağı, Maral bulaq, Ər təpə, Yarganın dərəsi, Orta burunun dərəsi, Seyidlərin dərəsi və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə Həkəri çayı üzərində körpü, Ər təpə piri var.

Həmin rayondakı Qarıqışlaq kəndindən ayrılmış ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Kəndin ərazisində yerli əhalinin Govurqala (Mişni qalası) adlandırdığı qala var. Toponim, çox güman ki, fars dilindəki miş "qoyun", sözündən olub "qoyun saxlanan yataq, oba" mənasındadır. Yerli sakinlərin verdiyi məlumata görə, kənd böyürtkanlı yer kimi tanınır.

Mollabürhan – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sağ sahilindədir. Yuxarı Mollu kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 18 km-də yerləşir. Həkəri çayının sol sahilindən Bakı-Laçın şose yolu keçir, sağ tərəfdən Yuxarı Mollu və Sarıyataq, sol tərəfdə Padar və Xocik kəndləri ilə qonşudur.

Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi və digər sosial obyektlər var idi. 32 ev, 99 nəfər əhali olmuşdur. Mollabürhan kəndində

Cəmi dərəsi, Mehirlil dərəsi, Arvadı ölmüş, Leylək dərəsi, Gen dərə, Qarovun dərəsi, Nisənin dərəsi, Ayı dərəsi, Qaraqzey, Şamatlı, Sulu dərə, Dar dərə, Çeylim, Yastı quzey, Mollu quzeyi, Böyük qarovun, Xırda qarovun, Kaha dərəsi, Əyri dərə, Bal qayası, Ara yeri, Məlləli əkini, Binə adamları yeri, Arduclu yeri və s. yer adları vardır.

Oykonim molla (dini rütbə) və Bürhan (şəxs adı) sözlərindən ibarət olub, "Molla Bürhanın kəndi, Molla Bürhana məxsus kənd" mənasındadır.

Mollalar – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ yaylasında, Hocaz çayının sağ sahilində, Hoçaz kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 14 km-də yerləşir. Kəndin yaxınlığında Laçın-Alxaslı şose yolu keçir. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 26 ev, 79 nəfər əhali olmuşdur. Mollalar kəndində Tat dərəsi, Bahar bulağı, Çınarın taxtaları, Orucun dəyirmanı, Alının bağları və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə XVII-XIX əsrə aid məscid mövcud idi. Yerli məlumata görə, yaşayış məntəqəsini Cənubi Azərbaycandan gəlmiş bir molla saldığı üçün belə adlanmışdır.

Mollalı – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının (Bazarçay) sahilindədir. Hal kənd inzibati ərazinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 14 km-də yerləşir. Mollalı kəndi Boynekər, Ballıqaya, Altınca, Qiyasdı və Məmər kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana və digər sosial obyektlər var idi. 18 ev, 51 nəfər əhali olmuşdur. Mollalı kəndində Narrı dərə, Gen dərə, Taxtalar, Çınar bulağı kimi toponimlər vardır. Kənddə XVIII əsrə aid məscid var idi. Kəndin əsl adı Molla Alıdır. Yerli məlumata görə, yaşayış məntəqəsini Molla Alı adlı şəxs saldığına görə belə adlanmışdır.

Mollalı – Qafan rayonunda kənd. Rayon mərkəzindən 16 km. şimal-şərqdə Gıgı çayının orta axarında, çayın sağ sahilində yerləşmişdi. Bölgənin böyük kəndlərindən biri olmuşdur. Kənddə 1886-cı ildə 637, 1905-ci ildə 270, 1914-cü ildə 456 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci il milli qırğınından sonra kənd xaraba-

11 may 1916-cı il. Malazagird. Türkiyə. Erməni quldurlar Türkiyənin Malazagird şəhərində 20000 adamı vəhşicəsinə qətlə yetirmişlər. Hətta südəməz körpələr də işgəncələrə məruz qalmışlar. Sonra onları tonqala almışlar.

**Müxtəsər xronoloji
Ensiklopediya**

14 dekabr 1918-ci il. Zəngəzur. Azərbaycan. Gəncə qubernatorunun 1918-ci il 14 dekabr tarixli 70 nömrəli teleqramında deyilir ki, cəllad Andranik başda olmaqla erməni quldurlar "Kalandərəsi yaxınlığındakı müsəlman kəndlərinə basqın etmiş, müsəlmanları qırılmışlar və vəhşiliklər törətmişlər". Tədqiqatçılar da təsdiqləyirlər: "A.Mikoyanın təhriki ilə məhz tayqulaq Andranikin və Hamazaspın daşnak quldur dəstələri Maku və Xoydan başlayaraq, Zəngəzurdan keçib, Qarabağa quldurcasına basqın etmiş, dinc azərbaycanlı əhalini qırılmışlar".

Müxtəsər xronoloji
Ensiklopediya

lığa çevrilmişdir. Kəndin adı Molla etnonimi ilə əlaqədardır.

Molla Uruzbəy – Qafan rayonunda kənd adı. Rayonun Ecanan bölgəsində indiki Noraşennik kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Tam adı "Molla Uruzbəy qışlağı" -dir. Kənddə 1897-ci ildə 9 nəfər, 1914-cü ildə 156 nəfər, 1922-ci ildə 45 nəfər, 1931-ci ildə 46 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Uruzbəy adlı bir mollaya mənsub qışlaq yerində yaranmışdır. XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar kənd dağıdılmışdır.

Muğanlı – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sol sahilindədir. Mahruzlu kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 19 km-də, dəniz səviyyəsindən 1376 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığında Mahruzlu və Alaqrşaq çayları axır. Akara-Laçın şose yolu kəndin içərisindən keçir. Mahruzlu və Alaqrşaq kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər, 222 ev, 825 nəfər əhali olmuşdur. Muğanlı kəndində "Gəyən düzü" adlı toponim vardır. Kənddə pir kimi ziyarətgah olan "Əli cahan daş" məbədi və orta əsrlərə məxsus qəbiristanlıq da var idi.

Təxmin olunan məskunlaşma tarixi XVIII əsrə aid edilir.

Yerli məlumatlara görə, yaşayış məntəqəsini XIX əsrin əvvəllərində Cənubi Azərbaycanın Muğanlı kəndindən gəlmiş ailələr saldıqına görə belə adlanmışdır. Muğanlı tayfasının adı ilə bağlı toponimlərdəndir. Muğanlılar Şahsevən tayfa birliyinə daxil olmuş, əsasən Mil, Muğan, Qarabağ, Naxçıvan, Zəngəzur bölgələrində və Cənubi Azərbaycanda məskunlaşmışlar.

Muğanlı – Zəngilan rayonunda kənd. Araz çayının sol, Həkəri çayının sağ sahilində, rayon mərkəzindən 14 km şimal-qərbdə, dəniz səviyyəsindən 900 m hündürlükdə yerləşir. Gilətağ kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kəndin yaxınlığında Bakı-Qapan şose yolu keçir. Muğanlı kəndi Mirzə Həsənli, Vənətli, Qiyaslı, Tatar, şimal-qərbdən isə Böyük Gilətağ kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 25 ev, 139 nəfər əhali olmuşdur.

Muğanlı kəndində Süsən dağı, Süsən çayı, Arpa dərəsi, Şefli dərə, Davalı dərə, Şıxalı dərəsi, Niftəli dərəsi, Qəbiristanlıq dərəsi adlı dərələr, Düz aşağı, Daşlı yer, Babaylı düşən adlı düzlər və s. toponimlər vardır. Kənddə Pir Günəş piri var idi.

Yaşayış məntəqəsi Cənubi Azərbaycanın Muğanlı kəndindən gəlmiş ailələr (mollahəsənli, mehdili və cəbarlı nəsiləri) saldıqına görə belə adlanmışdır.

Muğanlı – Zəngilan rayonunda kənd. Hacallı kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 35 km-də yerləşir. Muğanlı kəndinin ərazisindən Bakı-Naxçıvan dəmiryolu xətti keçir. Ərazisi 80 hektardır. Muğanlı kəndi İran İslam Respublikası ilə sərhəddə yerləşir. Kənd dağlar və dərələrlə əhatə olunmuşdur. Kənddə işğala qədər (1993) uşaq bağçası, kitabxana, tibb məntəqəsi, aptek, 2 mağaza, inzibati binalar və digər sosial obyektlər var idi. 25 ev, 130 nəfər əhali olmuşdur. Muğanlı kəndində Seyidlər dərəsi, Müzəffər bulağı, narlı dərə çeşməsi və s. yer adları, Seyid Həsənağa ziyarətگاهی vardır. Bölgədəki digər Muğanlı kəndləri ilə eyni mənəli toponimdir.

Muğancıq – Gorus rayonunda kənd adı. Kiçik Muğan mənasındadır. Toponim bölgədəki digər muğanlılarla eyni mənəlidir. 1918-ci ildə kəndin azərbaycanlı əhali qovulmuş və ermənilər yerləşdirilmişdir. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 19.04.1950-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Haygedzor adlandırılmışdır.

Muxurtovlayan – Zəngəzurda dağ adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda adı Muxurtolıyan kimi, hündürlüyü 10627 fut göstərilmişdir. XIX əsrdə Şuşa qəzasında Muxur obası (Ağcabədi r-nu), Muxur qobu, İmişli r-da Muxurtəpə, Tiflis quberniyasının Tuşin qəzasında Muxurqani-Maxi, Kutaisi quberniyasının Zuqdidə qəzasında Muxuri, Kutaisi quberniyasının Senak qəzasında Muxuri toponimləri ilə mənaca eynidir. Bəzi türk dillərində mukor "uçurum", "yarğan" mənasındadır.

Muncuqlu – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı yerləşdiyi ərazi ilə bağlı olaraq yaranmışdır. Kənddə

1924-cü ildə 46 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Muradxanlı – Qubadlı rayonunda kənd adı. Dağətəyi ərazidə, Həkərə çayının sol sahilində yerləşən kənd. Muradxanlı kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 33 km-də, dəniz səviyyəsindən 850 m hündürlükdə yerləşir. 45 km məsafədə Həkəri dəmiryolu stansiyası yerləşirdi. Kəndin ərazisindən Qubadlı-Laçın və Bakı-Laçın şose yolları keçir. Muradxanlı kəndi Həkərli, Xəndək kəndləri ilə və Laçın rayonu ilə qonşudur. Muradxanlı kəndi ilə Həkərli kəndi arasında Kiçik Həkəri adlanan çay axırdı. Kənddə işgala qədər (1993) uşaq bağçası, klub, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 65 ev, 287 nəfər əhali olmuşdur. Muradxanlı kəndində Dəvə dərə, Qarağac, Yazı düzü, Quşlaq və s. yer adları vardır. Kəndin ərazisində körpü və Qalalı adlanan qədim tarixi abidə var idi.

Muradxanlı kəndi keçmişdə yayı Zəngəzurda, qışı isə Qarabağda keçirmiş Təklə tayfasının Muradxanlı tirəsinə mənsub ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Muradxanlı kənd sakinləri arasında şahsevən tayfalarına mənsub ailələr, nəsillər var. İmişli rayonu ərazisində də Muradxanlı adlı kənd mövcuddur. Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanı Aslan Atakişiyev Muradxanlı kəndində doğulmuşdur.

Muradlı – Laçın rayonunda kənd adı. Toponim Murad şəxs adı ilə bağlı olaraq yaranmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 20 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Murxuz – Sisyan rayonunda kənd adı. Sisyan rayon mərkəzindən 26 km cənubda Sofulu kəndinin 1 km-də yerləşən dağ kəndidir. Murxuz kəndi Sisyan rayonunun Naxçıvan sərhədində ən sonuncu azərbaycanlı kəndidir. Mənbələrdə kəndin adı Murquz, yaxud Murqus şəklində çəkilir.

Kəndin girəcəyində yerləşən qədim qala və qalanın ətrafındakı nə vaxtsa mövcud olmuş yaşayış evlərinin qalıqları, habelə, Alban əlifbası ilə yazılı qəbir daşları-

nın mövcudluğu Murxuz kəndinin çox qədim tarixindən xəbər verir.

Toponim alban dilindəki, eləcə də indi bəzi dağstan xalqlarının dilindəki "murux" meşə və oğuzların "uz" tayfasının adından yaranmışdır. Uzların meşəsi, yaxud meşəlikdəki Uz kəndi mənasını daşıyır. Kəndin adındakı "uz" termini bu yerin oğuzlarla bağlılığını göstərən əlamətdir. Sisyan rayonunda Uz, Ortogiz (əslində Orta Uz) kəndlərinin olması da dediyimizi təsdiq edən faktlardır. Mənbələrdə bu kəndin Sofulu tayfalarının yaylaq yeri olması da qeyd edilir .

Murxuz kəndi "Qırqlar piri"nin ətəyində yerləşir. Tarovlu yaylağı və Uz qəbri adlı təpəlikdən başlanan Çiçəkli çayı Murxuz kəndinin içindən keçərək, kəndin bağlarını və örüş yerlərini ikiyə bölür. Kəndin cənubundan keçən Böyük çay isə Qırqlar piri və Əyri dağ hündürlüyündən başlayırdı. Hər iki çay Murxuz kəndinin ərazisində birləşərək Böyük çay adı ilə Sisyan rayon mərkəzi yaxınlığında Bazarçaya tökülürdü.

Murxuz kəndinin toponimləri də təmiz Azərbaycan türkcəsindədir: Xələfli bulağı, Daş bulaq, Turş su bulağı, Dərzili yurdu, Böyük qurban təpəsi, Kiçik qurban təpəsi, Yargan dibi, Kopar düzü, Yal yurd, Kopar dərəsi, Sirikli yurdu, Dəmirlı dağ, Əyri dağ, Çiçəkli yaylağı, Çadır daş.

Kənddə 1886-cı ildə 138, 1905-ci ildə 170, 1914-cü ildə 190, 1931-ci ildə 177, 1986-cı ildə 200 nəfər yaşamışdır. 1918-ci ildə Andranikin quldur dəstəsi Murxuz kəndini dağıtmış, kənd camaatı Culfa rayonunun Qazançı və Xanağa kəndlərinə qaçmışlar.

Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra, 1922-ci ildə Murxuz camaatının bir hissəsi öz ata-baba yurdlarına qaçıb, dağılmış kəndlərini yenidən bərpa etmişlər.

1988-ci ildə Murxuz kəndində 35 ev olmuş, 200-dən çox əhali yaşamışdır. Kənddə 8 illik məktəb binası, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var idi.

1988-ci ilin payızında Zəngəzurun bütün azərbaycanlı kəndləri kimi, Murxuz kəndinin camaatı da, ermənilər tərəfindən zorla dədə-baba yurdlarından qovulmuşlar. Murxuz camaatı hazırda Bakı, Sumqayıt, Mingəçe-

vir şəhərlərində. Naxçıvan MR-da və Xızı rayonunda məskunlaşmışlar. 1990-cı ildə ermənilər kəndin adını dəyişərək Tsqut qoymuşdular.

Murxuz dağı – Sisyan rayonunda Murxuz və Sofulu kəndləri qarşısında ucalan dağ. Murxuz kəndinin adından götürülmə toponimdir.

Mülk – Mıqrı rayonunda kənd adı. Rayon mərkəzindən 16-18 km şimal-şərqdə, Gül (Norarevik) kəndinin yaxınlığında yerləşmişdi. Zəngəzur qəza rəisinin məlum raportunda göstərildiyi kimi, Mülk kəndinin 30 tütütdən ibarət əhalisinin bir hissəsi qırılmış, digər hissəsi qovulmuşdur. 1918-ci ilin qaçqınlığından sonra öz kəndlərinə qayıtmış (1922) Mülk kəndinin sakinləri özləri üçün güzəran yaratmağa başladılar. Kənddə 1905-ci ildə 96, 1914-cü ildə 112, 1931-ci ildə 78 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Lakin 1930-cu illərin axırlarında kəndlərin iriləşdirilməsi adı ilə onlar öz obalarından köçürülmüş və kənd ləğv edilmişdir.

Mülkuçan – Qafan rayonunda kənd adı. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Erkenants adlandırılmışdır.

Müsəlləm – Qafan rayonunda kənd adı. Qafan rayon mərkəzindən 17 km şimal-qərbdə, Oxçu çayının sağ sahilində, Əcili çayının solunda, səfalı düzənlikdə yerləşir. Kənddə 1897-ci ildə 34 nəfər, 1922-ci ildə 36 nəfər, 1931-ci ildə 104 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ildə kənd dağıdılmış və yandırılmış, əhalinin bir hissəsi öldürülmüş, bir hissəsi isə qovulmuşdur. Sovet hökməti qurulduqdan sonra əhalinin az bir hissəsi geriye qayıtmış, kənd əsasən dağlıq ərazidə (Əcili və Əfsərli kəndləri) yaşayan azərbaycanlıların burada məskunlaşması sayəsində böyümüşdür. Müsəlləm kəndində 500 nəfərdən çox əhali yaşayırdı. Kənddə 8 illik məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi var idi. Müsəlləm kəndi 1988-ci ilin noyabr ayının 20-də ermənilər tərəfindən dağıdılmış, kənd əhalisi Azərbaycana qovulmuşdur.

Müsəlmanlar – Laçın rayonunda kənd adı. Kənddə 1924-cü ildə 248 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Nağdalı – Laçın rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Şamkənd kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 65 km-də yerləşir. Kəndin ərazisindən Nağdalı çayı axır, ətrafında Qırxqız dağı ucalır. Burada işgala qədər (1992) məktəb, kitabxana, xəstəxana, klub, ATS, tibb məntəqəsi, mağaza, məişət evi, inzibati binalar və digər sosial obyektlər var idi. 176 ev, 833 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Xan qızının bulağı, Hacavasın bulağı, Turş su və s. yer adları vardır.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, Qasımuşağı (və ya Kürdhacı) adlı tayfaya mənsub ailələrin nəslindəndilər. Yaşayış məntəqəsini Nağdalı adlı şəxs saldığı üçün onun adı ilə adlanmışdır. Rayonun ərazisində eyniadlı çay da var.

Narzan – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı yerləşdiyi ərazidən qaynayan narzan bulaqlarla bağlı olaraq yaranmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 27 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Narışlar – Laçın rayonunda kənd. Çalbayır silsiləsinin ətəyində, Daşlı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 74 km-də, dəniz səviyyəsindən 2300 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığından (4 km aşağıda) Daşlı çayı axır və hər tərəfi meşələrlə əhatə olunmuşdur. Burada işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, uşağ baxçası, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 67 ev, 357 nəfər əhali olmuşdur. Narışlar kəndində Qabaqtəpə, Ülyan baba, Uzun yal dağı, Atıçən bulaq, Əsədin bulağı, Şahbazın bulağı, İbadın bulağı, Ələsgərin bulağı, Sarı bulağı və s. mikrotoponimlər vardır.

Kəndin 1805-1810-cu illərdə salındığı və kəndin əsasını qoyan narışlar nəslinin adını daşdığı güman olunur. Yerli sakinlərin verdiyi başqa bir məlumatlara görə, kənd Narınc adlı bir ağbirçəyin adını daşıyır. XIX əsrdə Cavanşir qəzasında Narışlı adlı binə də olmuşdur. Samux rayonunun Çoban Abdallı kəndində Narışdılar məhəlləsi, Başqırdistanın Baray rayonunda isə Narış adlı kənd mövcuddur. Yaşayış məntəqəsi narışlar nəslinə mənsub ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır.

Nəcəflər – Zəngilan rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, Şayıflı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 30 km-də, dəniz səviyyəsindən 1600 m hündürlükdə yerləşir. Nəcəflər kəndi Ağayarı, Səfərli, Şirinlər, Yusiflər kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) ibtidai məktəb, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 18 ev, 120 nəfər əhali olmuşdur. Nəcəflər kəndində Pir dərəsi, Nəbi daşı, Şiş daş, Əmrah yalı, Əcil dərəsi, Kalboyus dərəsi, Dərə zəmi, Mehralı yalı, Heydər yalı, Altınlı, Nəcəflər bulağı, Qaraş çeşməsi, Alış bulağı, Hacıllı bulağı və s. yer adları vardır. Kəndin girəcəyində Pir dərəsi adlanan yerdə pir vardı. Yaşayış məntəqəsi nəəcəflər nəslinin məskunlaşması nəticəsində yarandığına görə həmin nəslin adı ilə adlandırılmışdır. Ətraf kəndlərin sakinləri onları tağlı tayfası adlandırırlar.

Nəcəfli – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı burada yaşayan nəəcəfli nəslinin adı ilə bağlı olaraq yaranmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 30 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Nərdivan – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı yerləşdiyi ərazinin relyefi ilə bağlı olaraq yaranmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 13 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Noraşennik – Qafan rayonunda kənd. XIX əsrin 30-cu illərində İrandan köçürülən ermənilərin yerləşdirilməsi nəticəsində əhalisi erməni və azərbaycanlılardan ibarət olmuşdur. Qafan şəhərindən 10 km şimal-şərqdə, Ecanan (Xələc) çayının sol sahilindəki mənzərəli vadi-də yerləşmişdir. 1886-cı ildə kənddə 179 nəfər, 1905-cı ildə 200, 1914-cü ildə 224 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ilin milli qırğını zamanı kəndin azərbaycanlı məhəlləsi dağıdılmış, salamat qalan əhalisi qovulmuşdur. 1918-ci ildən sonra bu kənddə azərbaycanlılar yaşamamışdır.

Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri işləmiş, bir neçə çağırış Ali Sovetin deputatı olmuş professor Ənvər Əlixanov bu kənddə anadan olmuşdur.

Novlu – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, rayon mərkəzindən şimalda, dəniz səviyyəsindən 1800-2000 m hündürlükdə yerləşir. Novlu kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Novlu kəndində işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, ATS binası, mağaza, idarə binası və icra nümayəndəliyinin binası var idi. 60 ev, 210 nəfər əhali olmuşdur. Novlu kəndi Çardaqqaya, Qaraqaya, Qızıltapılan təpə, Çanaqçı düzü və Qaratəpə ərazilərində yerləşmişdir. Burada Səvədərə bulağı, Korabulaq, Navlılar bulağı, Çinarlı bulağı, Göllər bulağı, Şurlan bulağı, Məşədiqara bulağı və Qulamirzə bulaqları vardır.

Kəndin keçmiş adı Novludərədir. Novlu kəndi salındığı dərənənin adını daşıyır. Dərə isə burada daş novlu bulaq olduğu üçün belə adlanmışdır.

Novruzlu – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı onun əsasını qoyan Novruzlu nəslinin adı ilə bağlı olaraq yaranmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 42 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Novruzlu – Qafan rayonunda kənd adı. XIX əsrin 80-ci illərinə aid məlumatlara görə Novruzlu oradakı Çaykənd kəndindən yaranmış oba idi. Novruzlu kəndin əsasını qoymuş nəslin adıdır. Ermənilərlə qarışıq kəndə çevrildən sonra Muçes Novruzlu adlanmışdır. Kənddə 1905-ci ildə 303, 1914-cü ildə 377 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə kəndin əhalisi qovulmuş və Türkiyədən gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir. Sonra kənd ermənicə Katnadzor adlandırılmışdır.

Nurəddin – Laçın rayonunda kənd. Dağlıq ərazidə, Qırxqız dağının ətəyindədir. Fərraş kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 50 km-də, dəniz səviyyəsindən 1200 m hündürlükdə yerləşir. Nurəddin kəndi Fərraş, Arduşlu, Vağazin, Bozgüney, Kalafalıq və Piçənis kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 43 ev, 252 nəfər əhali olmuşdur. Nurəddin kəndində Dəvəboynu, Cərgələr, Yağlıbulaq, Gölçük, İmamqulubəy, Güllütəpə, Sərvanlar, Dərəyurdu,

Palçıqlı dərə, Qeşşəryal, Səsli qaya, Əzgiilər meşəsi, Cıdır düzü, Sənəm bulağı, Allahverdi bulağı, Civə ya-tağı və s. mikrotoponimlər vardır.

Yaşayış məntəqəsini Piçənis kəndindən çıxmış ailələr keçmiş binə yerində salmışdır. Toponim kəndin əsasını qoyan Nurəddin adlı şəxsin adı ilə bağlıdır. Rayonun ərazisində eyniadlı mineral bulaq da var.

Nüvədi – Mıgri rayonunda kənd. Toponim fars (eləcə də tat və talış dillərində) dilində "nyüv" – təzə, yeni və "di" kənd, yaşayış yeri sözlərindən ibarət olub "Təzəkənd", yaxud "Yenikənd" mənasındadır. Yerli sakinlər kəndin adının mənasını "nov vadi", yeni nov şəkilli vadi kimi də izah edirlər. Bu izah kəndin icərisindən keçən Mıgri çayının sıldırım qayaların yaratdığı təbii nov şəkilli yatağı və çayın ətrafındakı evlərin hamar düzəni ilə əlaqələndirilir.

Nüvədi Mıgri rayon mərkəzindən 26 km şimal-şərqdə Zəngəzur rayonu ilə sərhəddə yerləşir. Qafqazda ən qədim yaşayış mərkəzlərindən biridir. Bu kəndin sakini tədqiqatçı – yazıçı, mərhum Həmzə Vəli Nüvədili kəşf etdiyi və bütün ömrünü həsr edərək öyrəndiyi Nüvədi kəndi yaxınlığında Qarqadaşı dağında tapılmış qədim daş kitabələrin üzərindəki Orxon-Yenisey yazılarından xeyli əvvəlki dövrə məxsus olan daş kitabələr Nüvədi kəndinin qədim tarixindən xəbər verir. Nüvədidə 1831-ci ildə 291 nəfər, 1886-cı ildə 1083 nəfər, 1897-ci ildə 952 nəfər, 1914-cü ildə 1072 nəfər 1931-ci ildə 596 nəfər, 1986-cı ildə 1800 nəfər əhali yaşamışdır.

1918-ci ilin sonlarında Andranikin daşnak dəstələri Nüvədi kəndinə basqın edərək, kəndi yandıraraq dağıtmış, nüvədililəri kənddən çıxarıb qovmuşdur. Bu hadisələr zamanı Nüvədi camaatının böyük bir hissəsi Araz çayını keçərək Cənubi Azərbaycana pənah aparmış, Misən kəndində yerləşmişlər. Kənd camaatının yalnız bir hissəsi 1922-ci ildən başlayaraq, yenidən Nüvədiyə qayıtmış, kəndi, təsərrüfatı bərpa etmişdir. Nüvədi camaatının bir neçə tayfası Misən kəndində qalaraq oranın daimi sakinlərinə çevrilmişlər.

Nüvədi kəndi və onun yaxınlığında mövcud olmuş Er-nəzir və Tuqut kəndləri 1929-cu ilə qədər Azərbaycanın

Cəbrayıl qəzasının tabeçiliyində olmuş, yalnız həmin il fevralın 18-də Zaqafqaziya MİK rəyasət heyətinin qərarı ilə Ermənistana verilmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin qərar Azərbaycan Respublikası hökuməti tərəfindən yalnız Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 7 may 1969-cu il qərarı ilə təsdiq edilmişdir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü Fikrət Əliyev, müxbir üzvü Faiq Cəfərov, ikinci çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin üzvləri Musa Musayev və Alqış Musayev Nüvədi kəndinin yetirmələridir.

1988-ci ildə ermənilər tərəfindən Qərbi Azərbaycanda yaşayan 200 minə yaxın soydaşımızın öz dədə-baba torpaqlarından zorla deportasiya olunmasına baxmayaraq, Nüvədi camaatı öz kəndlərini 1991-ci il avqust ayının 8-nə qədər qoruyub saxlaya bilib.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı ilə 1991-ci ildən sonra kəndin adı dəyişdirilərək Nənzor adlandırılmışdır.

Oğlan-qız daşı – Qubadlı rayonunun Dəmirçilər kəndində ziyarətəgah. İnsan fiquruna bənzər qoşa daşdan ibarət təbiət abidəsi. Rəvayətə görə, tarixi bilinməyən bu abidə bir-birini sevən iki gəncin şər qüvvələrə qarşı mübarizəsi nəticəsində yaranmışdır. Məhəbbətlərinə sadıq qalmaq və şər qüvvələrdən xilas olmaq üçün öz istəkləri ilə Allah tərəfindən daşa döndərilmişlər.

Oğuldərə – Laçın rayonunda kənd. Qorçu çayının sahilində, Mıxtökən silsiləsinin yamacında, Qızılqaya dağının ətəyində, dəniz səviyyəsindən 2000 m hündürlükdə yerləşir. Oğuldərə kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kəndin yaxınlığından Həkəri çayı axır. Kənddə işğala qədər (1992) 2 orta məktəb, klub, kitabxana, 2 mağaza, və digər sosial obyektlər var idi. 160 ev, 1004 nəfər əhali olmuşdur. Oğuldərə kəndində Qarağac düzü, Cəfər ölən, Sarı dərə, Çınqılı dağı, Ağ bulaq, Orucun bulağı, Mehtili dağı, Topdaş, Novun düzü, Çalbayır dağı, Uçuğ dağı, Haça yal və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə Cəfərin körpüsü və qədim qəbiristanlıq vardı.

Kəndə bəzən Oğrudərə, yaxud Şaplar da deyilir. Bir fikrə görə, kəndi 1805-ci ildə Türkiyədən gəlmiş ailələr

Oğru dərəsi (Oğrudərə) adlanan yerdə saldığına görə belə adlanmışdır. Başqa bir fikrə görə isə kəndin əhalisi Kəlbəcər rayonunun Şaplar kəndindən gəlmişdir. Toponimin Ağıldərə (yəni, "mal-qara və davar saxlanan dərə") adından təhrifi də güman edilir. Özünəməxsus poeziyası ilə seçilən görkəmli şair Ağa Laçınlı bu kənddə doğulub-böyümüşdür.

Oxçu – Zəngilan rayonu ərazisində çay. Arazın qolu. Çay öz adını Qafan rayonunun Oxçu kəndinin adından almışdır. Oxçu qədim türk tayfalarından birinin adıdır. "Dədə Qorqud" qəhrəmanlarından biri də Oxçubəydir. Keçmiş Zəngəzur və Yelizavetpol qəzalarında Oxçu adlı kəndlər, Gümrüdə 12-13 km qərbdə qədim Şurakil-Şörəyə (Şiran) qəzasında Oxçuoğlu adlı kəndlər, Muğan düzündə isə göl qeydə alınmışdır.

Oxçu – Qafan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Oxçı şəklində göstərilmişdir. Oxçu adı türk tayfasının adını əks etdirir. XIX əsrdə Qars əyalətinin Ərdahan dairəsində Oxçı, həmin əyalətin Qars dairəsində Oxçı və Oxçıoğlu, Cənubi Azərbaycanda Oxçu və Oxçular kənd adları ilə mənşəcə eynidir. Orta əsrlərdə Anadolunun şərqində bir mahal Oxçı adlanırdı. 1588-ci ilə aid mənbədə Bərdə nahiyəsində Oxçulu adlı elin yaşadığı qeyd olunmuşdur.

Kənddə 1886-cı ildə 1222, 1905-ci ildə 1709, 1914-cü ildə 200 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə kəndin əhalisi qovulmuş və Türkiyədən gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir.

Oxçu dərəsi – Qafan rayonunda bölgə. Qafan qalasından başlamış Oxçu-Şabadinədək olan kəndlər – Müsəlləm, Əfsərli, Əcili, Şotalı, Boğazcıq, Oxçu, Aralıq, Pirdavdan, Atqız, Qapıcıq – bu bölgəyə aid idi.

Oxdar – Qafan rayonunda kənd. Bölgənin qədim kəndlərindən biridir. Qafan rayon mərkəzindən 30 km şimalda, Oxdar çayının sol sahilində dağlıq – meşəlik ərazidə yerləşmişdir. 1593-cü ildə tərtib olunmuş "Urud və İskəndər qalası livalarının müfəssəl dəftəri"ndə Əcənan nahiyəsinin Oxtarlı kəndi kimi adı çəkilir. Toponimin mənası, çox güman ki, oxçu türk tayfasının adı ilə

bağlıdır. Kəndin yaxınlığında orta əsr Alban kilsəsinin və müsəlman məscidinin (1918-ci ildə ermənilər tərəfindən yandırılıb dağıdılmışdır) qalıqları var idi. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda Aşağı və Yuxarı Oxdar kəndlərinin adları çəkilir. Bunlardan biri, çox güman ki, 1918-ci ildə dağıdılmış Oxtar binəsi kəndidir. Oxdar kəndinin toponimləri: Yel piri, Şərəfverdi, Yalzəmi, Midəm düzü, Tumuyeri, Sarıbayır, Çömçə bulaq, Zoğallar bulağı, Çanqıllı, Oülannıca yaylağı və s. Statistik məlumatlara görə, Oxdar kəndində 1831-ci ildə 128 nəfər, 1873-cü ildə 553 nəfər, 1886-cı ildə 338, 1897-ci ildə 508 nəfər, 1905-ci ildə 454, 1914-cü ildə 353, 1931-ci ildə 164, 1986-cı ildə 320 nəfər əhali olmuşdur. Kənd 1918-ci ildə dağıdılmış, əhalinin bir hissəsi qırılmış, bir hissəsi isə qaçqın düşmüşdür. Sovet hökuməti qurulduqdan sonra Oxdar camaatının bir hissəsi (30 ev) doğma kəndlərinə qayıtmış və dağıdılmış təsərrüfatlarını bərpa etmişdir. Kənddə kolxoz qurulmuş, əvvəl ibtidai, sonra orta məktəb açılmış, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi yaradılmışdır. Oxdar kolxozu 1958-ci ildə ləğv edilmiş, kolxozun təsərrüfatı erməni sovxozu olan "Noraşenik"ə verilmişdir.

1988-ci ilin noyabr ayında 300 nəfər əhali yaşayan 65 evlik Oxdar kəndi ermənilər tərəfindən zorla boşaldıldı, kənd camaatının ev-əşiyi, əmlakı əlindən alındı. Hazırda Oxdar camaatı Bakı və Sumqayıt şəhərlərində, Abşeron rayonunda məskunlaşmışdır. General-mayor Murad Hüseyinov Oxdar kəndində dünyaya göz açmışdır.

Oxdar – Qafan rayonunda çay adı. Oxdar kəndinin ərazisindən keçdiyinə görə belə adlandırılmışdır.

Oxdar Binə – Qafan rayonunda kənd adı. 1897-ci ildə bu kənddə 77 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə kənd dağılmışdır. Oxdar kəndindən çıxmış ailələrin yaratdığı binə əsasında yaranmışdır.

Ortagiz – Sisyan rayonunda kənd adı. Əslində Orta Uz. Bəzi ədəbiyyatlarda Ortaquz, Ortagir, Hortagiz, Hörtüz kimi də qeyd olunur. Yazılı mənbələrdə ilk dəfə 1590-cı ildə tərtib olunmuş "İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri"ndə rast gəlinir. S.Zelinskinin 1886-cı ildə tərtib

*Əgacın qurumasın!
Balan gözünə çıraq
olsun!
Pərilər, hürülər
qonşusu olasınız!
Allah amanında!...*

Zəngəzur folkloru

*Deyirlər, el dağa
gedəndə bir qadının
sancısı tutur. Bir daşın
dibində həmlini qoyur
yerə. O daş, qadını na-
məhrəm gözündən gizlə-
dir. Daşın adı qalır
Daşhərəmi.*

Zəngəzur folkloru

etdiyi "Экономический быт государственных крестьян в Зангезурском уезде Елизаветпольской губернии" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində kənddə 83 tüstü (ev təsərrüfatı) olduğunu, 517 nəfər əhali yaşadığını və bu kəndin Sofulu tayfasının qışlaqlarından biri olduğunu qeyd edir.

Sisyan rayon mərkəzindən 18 km cənub-qərbdə Ərəfsə və Comərdli kəndlərinin qonşuluğunda yerləşirdi. Statistik məlumatlara görə, Orta Uz kəndində 1886-cı ildə 520 nəfər, 1895-ci ildə 605 nəfər, 1914-cü ildə 770 nəfər əhali olmuşdur. 1920-ci ildə kənd ermənilər tərəfindən dağıdılaraq yandırılmış, əhali qətl edilmişdir. Kəndin sağ qalan sakinləri Orta Asiyaya köçmüşdür. Sonralar bəzi ailələr geri qayıdaraq Ərəfsə kəndində məskunlaşmışdır. Oğuz tayfalarının adını bölgədə yaşadan qiymətli toponimlərdən biridir. Sisyan rayonunda Oğuzlarla bağlı daha iki kənd var idi: Uz və Murxuz kəndləri. Bizanslılar oğuzları "uz", ərəblər isə "quz" adlandırdılar.

Orta Yeməzli – Zəngilan rayonunda kənd. Dağlıq və dağətəyi ərazidə, Yeməzli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyində, rayon mərkəzindən 22 km şimal-qərbdə, dəniz səviyyəsindən 1860 m hündürlükdə yerləşir. Orta Yeməzli kəndi Gilətağ, Yuxarı Yeməzli, Sarallı Xəştəb və Aşağı Yeməzli kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi, ATS, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 32 ev, 141 nəfər əhali olmuşdur. Orta Yeməzli kəndində Qoz dərə, Su dərəsi, Pəyə dərəsi, Sufilər dərəsi, Ramazan bulağı, Soflar bulağı, Daş bulağı, Qoz dərə novu, Yuxarı bulaq və s. yer adları vardır. Kənddə Soflar piri, Türbəli pir, Hacı yuaxlı adlanan köhnə qəbiristanlıq var idi.

Yaşayış məntəqəsi Ətyeməzli kəndindən (Ağdam rayonu) gəlmiş ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Keçmiş adı Ətyeməzli. Sonralar toponimin tərkibindəki ət komponenti düşmüşdür.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumata görə, kəndin əsası XIX əsrin əvvəllərində Yuxarı Yeməzli kəndindən gəlmiş Mehdi adlı kişi tərəfindən qoyulmuşdur.

Bu tayfa orta əsrlərdə İranın Xorasan vilayətindəki Atyeməzli mahalından Qarabağa gəlmiş, Kəbirli tayfasının Qərvənd qoluna qaynayıb-qovuşaraq Qarabağda və Zəngəzurda bir neçə məntəqədə məskunlaşmışdır. Mənası at eti yeməyənlər deməkdir.

Ördəkli – Zəngilan rayonunda kənd. Bəsitçayın sağ sahilində, dağətəyi ərazidədir. Ördəkli kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 18 km-də yerləşir. 8 km məsafədə Mincivan dəmiryolu stansiyası yerləşirdi. Ördəkli kəndi Şəfi-bəyli kəndi ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, inzibati bina, poçt və digər sosial obyektlər var idi. 133 ev, 534 nəfər əhali olmuşdur. Ördəkli kəndində Çinar meşəsi, Kotan, Səvəcir meşələri və s. yer adları vardır. Kənddə çayın üzərində körpü və Çinar dibi adlanan pir də var idi.

Keçmiş adı Hacısünnü (Hacı Hüseyinli). Yaşayış məntəqəsi əvvəllər indiki ərazidən 1-1,5 km şimalda Hacısünnü adı ilə mövcud olmuşdur. XIX əsrin ortalarında kəndin əhalisi Ördəkli yer adlanan daha əlverişli sahəyə köçmüş və o vaxtdan Ördəkli adlanır. Toponim kəndin Baharlı tayfasına mənsub olan Ördəkli tirəsinin burada məskunlaşması nəticəsində yarandığını göstərir. Zəngəzur, İrəvan, Göyçə, Ağbaba bölgələrində Ördəkli adında bir neçə kənd olmuşdur.

Padar – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sol sahilində, dağətəyi ərazidə, rayon mərkəzindən 27 km şərqdə, dəniz səviyyəsindən 810 m hündürlükdə, Balasoltanlı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd Həkəri dəmiryolu stansiyasından 35 km məsafədə yerləşirdi. Kəndin ərazisindən Həkəri-Laçın şose yolu keçirdi. Kəndin ərazisindən mənbəyini Top ağac yüksəkliyindən götürən Kiçik Həkəri çayı da keçirdi. Padar kəndi Balasoltanlı, Sarıyataq və Qaraimanlı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 42 ev, 251 nəfər əhali olmuşdur.

Padar kəndində Kiçik Həkəri dərəsi, Məcitli düzü, Kötüklü düzü, Xan dərəsi, Yaqub dərəsi və s. toponim-

*Təzə gəlin birinci
dafa bulaga gedəndə
qızlar bulaq üstə şirni
paylayırlar ki, təzə gəlinin
ayağı uğurlu olsun.*

Zəngəzur folkloru

Şər qarışanda yatmazlar. Şər qarışanda qismət paylanır, deyirlər.

Zəngəzur folkloru

lər vardır. Kənddə körpü və Kiçik Həkəri dərəsi deyilən ərazidə yarıçuq vəziyyətdə, tədqiq olunmamış Alban kilsəsi vardı. Padar toponimi Səlcuq oğuzlarının Padar tayfasının adına bağlı bir etnonimdir. Padarlar XIII əsrdə Orta Asiyadan Azərbaycana gəlmiş, Qızılbaşlara qoşularaq Şah İsmayılın hakimiyyətə gəlməsində mühüm rol oynamışlar. Ağsu, Oğuz, Dəvəçi, Sabirabad, Hacıqabul və Xaçmaz rayonlarında da Padar adlı kəndlər mövcuddur.

Padarçay – Zəngilan rayonu ərazisində çay. Hidronim padar etnonimindən və çay sözündən ibarət olub, "padarların çayı" mənasındadır. Çay keçmişdə onun sahilində padar tayfasına mənsub ailələrin yaylaq vaxtı yaşaması ilə əlaqədar olaraq belə adlanmışdır.

Palçıqlı – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı yerləşdiyi ərazinin relyefi ilə bağlı olaraq yaranmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 11 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Paşa – Qafan rayonunda kənd adı. XIX əsrin 30-cu illərində İrandan köçürülən ermənilərin yerləşdirilməsi nəticəsində əhalisi erməni və azərbaycanlılardan ibarət olmuşdur. Xarabalıqları indiki Ərcəzur kəndinin yaxınlığındadır. 1897-ci ildə kənddə 30 nəfər erməni, 21 nəfər azərbaycanlı yaşamışdır. 1918-ci ildə kəndin azərbaycanlı əhalisi qovulmuşdur. Şəxs adı ilə bağlı toponimdir.

Paşa bulağı – Qubadlı rayonunun Əliquluuşağı kəndində bulaq. Daş kitabədə Yazı yaylasının qərb yamacındakı Paşa bulağının 1885-ci ildə tikildiyi göstərilmişdir. Bulağı kəndin yüzbaşısı Paşa Nəcəf oğlu tikdirdiyindən onun adını daşıyır. Suyunun keyfiyyətinə görə nadir sayılan bu bulaq əsasən tərəkəmə-elatlar və Əliquluuşağı kəndinin Ermənistanla həmsərhəd ərazisində 1000 hektara yaxın əkin sahəsində əkin-biçin mövsümü üçün tikilmişdir.

Pehan – Sisyan rayonunda kənd adı. "İrəvan əyalətinin sicil dəftəri"ndə (1728-ci il) İrəvan əyalətinin Sisyan nahiyəsində kənd kimi göstərilir. "Naxçıvan əyalətinin sicil dəftərində Sisyan nahiyəsinin Pehin kəndi kimi qeyd olunmuşdur." Mənbədə kənddə cəmi 2 azər-

baycanlı ailəsinin yaşadığı qeyd olunur. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda Peyqan kimidir.

Pəyhan Gigili tayfasının qışlaqlarından birinin adı idi. Ehtimal ki, Türkiyədə Boxtan əmirliyində Piykan türk tayfasının adındandır. 1918-ci ildə kəndin əhalisi qovulmuşdur. Qafan rayonundakı Peyhan kəndi ilə eyni mənşəli etnonimdir.

Pəyhan – Qafan rayonunda kənd. Pəyhan kəndi Qafan rayonunun Gıgı dərəsi kəndlərinə aid olan ucqar dağ kəndlərindən biridir. Kənd rayon mərkəzindən 31 km şimal-qərbdə, dəniz səviyyəsindən 2000 m hündürlükdə, Gıgı çayının sol sahilində Keypəşin və Acıbac kəndlərinin arasında yerləşir.

XVI əsrin 90-cı illərində tərtib olunmuş "Urud və İsgəndər qalası livasının Sicil dəftəri"ndə kəndin adı Pakhan kimi qeyd olunmuşdur. Kəndin adı Gigili türk tayfasının Pəyhan qışlağının və Sisyan nahiyəsindəki Pehin, Qazax qəzasındakı Peykanlı kəndlərinin adı ilə həmahəng olub, Türkiyədən gəlmə Gıgılı tayfasının Piykan tirəsi ilə bağlıdır. Kənddə 1886-cı ildə 128, 1905-ci ildə 88, 1914-cü ildə 120, 1931-ci ildə 96, 1986-cı ildə 80 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

1918-ci ildə kəndin əhalisi ermənilər tərəfindən deportasiyaya məruz qalaraq, dekabr ayında qarlı dağlarla Naxçıvana qaçmışlar. 1919-cu ildə kəndə qayıdan pəyhanlılar yenidən qaçqınlıqla üzləşərək Zəngilan rayonuna pənah aparmışlar.

1922-ci ildə Pəyhan camaatından yalnız 70 nəfəri öz dədə-baba yurdlarına qayıtmışdır.

1931-ci ildə Pəyhan kolxozu yaranmışdır. 1937-ci ildə Keypəşin kolxozu, 1952-ci ildə isə Acıbac kolxozu Pəyhan kolxozuna birləşdirilmişdir. 1965-ci ildə Pəyhan kolxozu ləğv edilmiş, onun bütün varidatı Gıgı heyvandarlıq sovxozuna verilmişdir. Altmışıncı illərin ikinci yarısından başlayaraq, işsizlik, maddi sıxıntı, mənəvi təzyiqlər səbəbindən Pəyhan kəndinin camaatı təcridlə Azərbaycana köçüb gəlməyə başlamışdır. Pəyhan kəndində orta məktəb, klub, kitabxana və tibb məntəqəsi var idi.

Bir adamın gəbəsi-filanı itəndə qurd əli yandırırılar, oğrunun əl-ayağı qıc olur.

Zəngəzur folkloru

1988-ci ilin sonunda Pəyhan camaatı da Ermənistan hökuməti tərəfindən deportasiya olunaraq, Azərbaycana pənah gətirmişdir.

Pəyhan kəndindəki mikrotoponimlər: Qızıl qaya, Novlu zəmi, Hübət zəmisı, Böyük güney, Ala meşə, Qazmaca, Qaraquş qayası, Kəlbilər, Pöhrəlik, Dəlik daş, Kaha yeri, Pəyhan gölü, Quru bulaq, Qazmaca bulagı, Toxmaq çeşmə, Kəlbilər çeşməsi və s.

Piçənis – Laçın rayonu ərazisində çay. Şəlvə çayının qolu. Mixtökən silsiləsindən başlanır. Uzunluğu 29 km-dir. Ərazisindən axdığı eyniadlı kəndin adı ilə adlanmışdır.

Piçənis – Laçın rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Piçənis kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 45 km-də, dəniz səviyyəsindən 1550 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin ərazisindən Laçın-Şamkənd şose yolu keçir. Piçənis kəndi Şəlvə və Ələkçi çayları, şimaldan Sallik, Qırxbulaq dağları ilə, cənubdan Piçənis düzü ilə əhatələnib. Kənd Ağcayazı, Arduşlu, Xaçınyalı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, musiqi məktəbi, mədəniyyət evi, kitabxana, tibb məntəqəsi, poçt, uşaq bağçası, mağaza, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 80 ev, 300 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Xan ölən dərə, Talıbxan, Dərə yurdu, Meşə bulagı, Sarı bulaq, Pəri bulagı və s. mikrotoponimlər, Alban dövrünə aid kilsə və çayın üzərində Çiçəyin körpüsü adlı tarixi abidə var idi.

Yaşayış məntəqəsi mənşəcə Qaraçorlu tayfasına mənsub ailələrin Piçənis adlı yerdə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. XIX əsrin ortalarında 19 ailədən ibarət olan bu kənddən ona aid icma torpaqlarında bir sıra xırda yaşayış məntəqələri yaranmışdı: Ağcayazı, Noradin, Suvat, Unus, Fərraş, Xev, Yanıqpəyə.

Piçənis toponimi fars dilindəki piç (çayın dirsəyi, döngəsi) və türk dillərindəki əniz (çuxur yer, düzən) sözlərindən ibarət olub, "çayın döngə yerindəki düzən" mənasındadır. Toponimin Peçeneqlərin adı ilə bağlı olması ehtimalı da vardır.

Pircahan – Laçın rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Pircahan kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir.

Kənd rayon mərkəzindən 30 km qərbdə, dəniz səviyyəsindən 1500 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin ətrafında dəniz səviyyəsindən 1700 m hündürlükdə Pircahandağ yerləşir. 3,5 km məsafədə Laçın-Kəlbəcər şose yolu, 3 km şərqdə Pircahan çayı keçir. Kəndin ərazisi 1060 hektardır. Pircahan kəndi Alıqulu, Seyidlər, Qaraçanlı, Bü-lüldüz-Ərdəşəvi və Vəqazin kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, musiqi məktəbi, mədəniyyət evi, kitabxana, tibb məntəqəsi, poçt, 3 mağaza, ATS, Yağ-Pendir zavodu, inzibati bina, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 123 ev, 482 nəfər əhali olmuşdur. Pircahan kəndində Beşbulaq, Daşbulaq, Yenice güneyi, Məkəsin dərəsi, Gölməc, Həyatın bulağı, Müseyibin bulağı, Oyugun yalı və s. mikrotoponimlər vardır.

Kənddə XVI əsrə aid Tağlı körpü, qədim qəbiristanlıq, pır, Alban kilsəsi kimi tarixi abidələr də var idi.

Keçmiş adı Bebidir. Yerli məlumatlara görə, yaşayış məntəqəsini İrandan gəlmiş Bebi adlı bir nəfər saldıqına görə belə adlanmışdır. Toponim keçmişdə orada mövcud olmuş Pircahan pirinin adı ilə bağlıdır.

Pirdağ – Qubadlı rayonu ərazisində dağ. Dəniz səviyyəsindən 1376 m hündürlükdə yerləşir. Həkəri çayının qolları olan Xoşgədik və Kiçik Həkəri çaylarının suayırıcısıdır. Ziyarətdağ da adlanmışdır. Dağın adı oradakı sitayiş yeri olmuş pirlə bağlıdır.

Pirdavidan – Qafan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Pir-Dovudan göstərilmişdir. Rayonun Oxçu dərəsi bölgəsinin kəndlərindəndir. XIX əsrə aid rusdilli ədəbiyyatda bu ad təhrif olunmuş şəkildə Pir-Todan kimi yazılırdı. Yerli tələffüz forması Pircavidan. Kənd oradakı Pir-Cavidan ziyarətgahının adı ilə adlanmışdır. Xürrəmilər hərəkatının

Pircahan kəndi ərazisində qədim körpü

başçısı (807-816-cı illər) Cavidanın qəbri orada yerləşirdi. Kənddə 1831-ci ildə 117, 1873-cü ildə 135, 1886-cı ildə 223, 1905-ci ildə 291, 1914-cü ildə 360, 1931-ci ildə 150 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

1918-ci ildə kəndin əhalisi qovulmuş və Türkiyədən gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir. 1950-ci ildə kənd Kaçaran qəsəbəsinə birləşdirilmişdir.

Pirəməni – Qafan rayonunda kənd adı. Kənd oradakı "Pirməni" ziyarətgahının adı ilə adlanmışdır. 1728-ci ilə aid mənbədə İrəvan əyalətinin Qafan nahiyəsində Pir kimidir. 1988-ci ildə kəndin əhalisi Azərbaycana qovulmuşdur.

Qədim Qara kilsə
məbədi (VI-VII əsrlər)

Pirhəmzə dağı – Qafan rayonunda dağ. Gıgı dərəsi bölgəsində, Gıgı kəndinin yaxınlığındadır. Dağın başındakı Pir Həmzə deyilən ziyarətgahın adı ilə adlandırılmışdır.

Pirməzrə – Qafan rayonunda kənd adı. 1828-1829-cu illərdə İrəvandan gəlmə ermənilər kənddə yerləşdirildikdən sonra əhali qarışıq yaşamışdır. 1918-1919-cu illərdə kəndin

azərbaycanlı əhalisi qovulmuşdur. "Pir olan yerdə məzrə (əkin yeri)" mənasındadır.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 29.06.1949-cu il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Katnarat adlandırılmışdır.

Pirnaqut – Sisyan rayonunda kənd adı. 1727-ci ildə tərtib olunmuş "Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri"ndə İrəvan əyalətinin Sisyan nahiyəsində kənd kimi göstərilir. Həmin mənbədə kənddə 5 müsəlman və 8 xristian ailəsinin yaşadığı qeyd olunur. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Pirnaut şəklində göstərilmişdir. Yerli tələffüz forması Pirnavit. Sisyan şəhərindən 5 km qərbdə, Əlili (Salvard) kəndindən 4 km şimal-şərqdə, Bələk kəndindən 5 km cənub-şərqdə yerləşir. 1828-1829-cu illərdə İrəvandan gəlmə ermənilər yerləşdirilmiş və azərbaycanlılar qovulmuşdur. Ermənicə Brnakot kimidir.

Pirveysli – Zəngilan rayonunda kənd. Dağlıq ərazidə, rayon mərkəzindən 36 km qərbdə, dəniz səviyyəsindən 1200 m hündürlükdə yerləşir. Canbar kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Mincivan-Qafan dəmiryolunun Bürünlü dayanacağından 15 km məsafədədir. Canbar, Günqışlaq və Gəyəli kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) klub, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 25 ev, 74 nəfər əhali olmuşdur. Kəndin yuxarı hissəsində qəbiristanlığın yaxınlığında dağdağan ağacı olan yerdə Veysin adlandırılan pir var idi. Yaşayış məntəqəsi Dərzili tayfasının Pirveysli tirəsinə məxsus qışlaq yerində salınmışdır. Kənd Pirveysli tirəsinin adını daşıyır.

Poladlı – Qubadlı rayonunda kənd. Dəmirçilər kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Dağlıq ərazidə, rayon rayonun 6 km-də, dəniz səviyyəsindən 765 m hündürlükdə yerləşir. 40 km məsafədə Həkəri dəmiryolu stansiyası yerləşirdi. Ərazisindən Ağa çayı axır. Poladlı kəndi Dəmirçilər, Xocamsaxlı və Mehrili kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) kitabxana, tibb məntəqəsi və mağaza var idi. 18 ev, 101 nəfər əhali olmuşdur. Poladlı kəndində "Çınqıllı dərə", "Sarı dərə", "Turş su bulağı", "Şor su bulağı", "Kola bulaq" və s. yer adları vardır. Şahsevənlərin poladlı qolunun bölgədə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Ağdam, Ağcabədi, Tərtər, Gədəbəy, Qobustan rayonlarında da eyni adlı kəndlər vardır.

Pulkənd – Sisyan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Pulkend kimi göstərilmişdir. Kəndin adı 1727-ci ildə tərtib olunmuş "Naxçıvan sancığının müfəssəl dəftəri"ndə Pul kimidir. Zəngəzur qəzasının hüduqları, coğrafi mövqeyi, təsərrüfat və məişət şəraiti, dini, etnik tərkibi haqqında rus tədqiqatçısı S.Zelinskinin 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестинан в Зангезурском уезде Елизаветпольской губернии" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində bu kəndin adı Pul yazılmış və kənddə

146 nəfər tatar (azərbaycanlı) əhali olduğu göstərilmişdir.

Fars dilində pul (pol) "körpü" sözüdür. Kənddə 1886-cı ildə 146, 1905-ci ildə 193, 1914-cü ildə 282 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağılmışdır. Sisyan rayonunda ermənilərin törətdikləri vəhşilikləri qeyd edən "Qruziya" qəzeti 9 noyabr 1918-ci il tarixli sayında yazırdı: "Pul-kənd kəndi dağıdılmış, 19 nəfər öldürülmüş, 160 000 manat zərər vurulmuşdur".

Puşan – Qafan rayonunda qışlaq yeri. Başqa mənbədə Pşan, yaxud Fişən. Baharlı kəndinin yaxınlığında, Gıgı çayının sol sahilində yerləşirdi. Puşanlı kəndinə mənsub ailələr tərəfindən salınmışdır. Xarabalıqları və qəbir yerləri son vaxtlara qədər qalırdı.

1831-ci ildə burada 34 nəfər, 1897-ci ildə 39 nəfər azərbaycanlı əhali olmuşdur. Puşanlı tayfasının adından yaranmış toponimdir.

Puşanlı – Qafan rayonunda kənd adı. 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağılmışdır. XIX əsrdə Zəngəzurda yaşamış Puşanlı tayfasının məskunlaşması nəticəsində yaranmış məntəqələrdəndir. XIX əsrin ortalarında bu tayfa 7 qışlaqda (Vəjnəli, Daşbaşı, Pəri-Bərtaz, Pərgi, Sanalı, Tarnavut və Ulab) yaşayırdı.

Puşgah – Mıqrı rayonunda kənd adı. 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra Türkiyədən gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 03.01.1935-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Haygedzor adlandırılmışdır.

Pürülü – Qafan rayonunda kənd adı. Qafan rayon mərkəzindən 24 km şimal-qərbdə Gıgı çayının sol sahilində, sıldırım qayalıqların üstündə, yamacda yerləşir. Pürülü kəndi vaxtilə bölgənin ən böyük kəndlərindən biri olmuş, Kənd Pürülü, Daşbaşı, Xış Pürülü, Gərmə, Suxam, Pışan, Ulusurt kimi kiçik yaşayış məntəqələrini özündə birləşdirmişdir. Türkiyənin Adana bölgəsindəki Pirili kəndi ilə eyni mənəni daşdığı güman olunur.

Statistik məlumatlara görə, Pürülü kəndində 1831-ci ildə 41 nəfər, 1886-cı ildə 287 nəfər, 1897-ci ildə 240

nəfər, 1905-ci ildə 250, 1931-ci ildə 254, 1986-cı ildə 145 nəfər əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə Pürülü kəndi ermənilər tərəfindən dağıdılmış, qaçqın düşən əhali Ordubada pənah aparmışdır.

Sovet hökuməti qurulduqdan sonra kənd əhalisi gəriyə qayıdaraq, yenidən öz ata-baba yurdlarında məskunlaşmış, dağıdılmış təsərrüfatı bərpa etmişlər. 1931-ci ildə Pürülü kəndində 254 nəfər əhali yaşayırdı. 1934-cü ildə kənddə kolxoz qurulmuş, 1965-cı ildə isə kolxoz ləğv edilmiş, təsərrüfatı Gıgı sovxozuna birləşdirilmişdir. Kənddə klub, kitabxana, mağaza, 8 illik məktəb və s. sosial obyektlər var idi. Kolxoz ləğv edildikdən sonra kəndin əhalisi getdikcə azalmağa başlamışdı, 80-ci illərdə Pürülü kəndində 25-30 ailə yaşayırdı. 1988-ci ilin noyabr-dekabr aylarında Pürülü camaatı deportasiya olunaraq, ata-baba yurdlarından didərgin düşmüşlər.

Kəndin toponimləri: Yal çeşmə, Qırxlar bulağı, Güllü bulağı, Daşbaşı, Çiçəkli, Meydanlar, Boğazyurd, Əriməz, Uzun qar, Ağ millər, Qaplan qayası, Gün çırpın, Suyuxan, İlanlı qaya, Yasamal, Kaha başı, Göy gədik və s.

Püsyən – 1723-cü ildə İrəvan əyalətinin Sisyan nahiyəsində kənd adı. XIX əsrin I yarısında Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində yaşamış, Babalı, Sultanlı, Zodbanlı və Potanlı qollarından ibarət olmuş tayfadır.

Püsək – Sisyan rayonunda kənd adı. 1595-ci ildə tərtib olunmuş "İrəvan əyalətinin icmal dəftəri"ndə Pisək kimi göstərilir və bu kənddə Abdin adlı zəamət sahibinin olduğu qeyd edilir.

D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Pusyək kimidir. Orta əsrlərdə Zəngəzur qəzasında yaşamış Sofulu tayfasının bir qışlağının adıdır. S.Zelinskinin 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестіан в Зангезурском уезде Елизаветпольской губерніи" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində Püsək kəndində 35 tüstü (ev təsərrüfatı) olduğunu, 133 nəfər əhali yaşadığını və bu kəndin Sofulu tayfasının qış-

laqlarından biri olduğunu qeyd edir. 1893-cü ildə aparılmış əhalinin siyahıya alınmasına görə bu kəndin Şıxlar kənd cəmiyyətinə aid olduğu və kənddə 42 evdə 232 nəfər azərbaycanlı əhalinin yaşadığı görsərilir.

Kənddə 1886-cı ildə 332, 1914-cü ildə 310, 1931-ci ildə 197 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən Püsək kəndi dağıdılıb yandırılmış, əhalinin bir hissəsi qətlə yetirilmiş, qalanı isə Naxçıvana qaçmışdır. 1922-ci ildə kənd camaatının bir qismi geri qayıtsa da, kəndi yenidən bərpa etmək mümkün olmamışdır. XX əsrin 30-cu illərində kənd dağılmış, əhalisi qonşu Sofulu kəndinə köçürülmüşdür.

Rəbənd – Zəngilan rayonunda kənd. Həkəri çayının sahilindədir. Yenikənd kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 23 km-də yerləşir. Yaxınlığından Qubadlı-Akara şose yolu keçir. Rəbənd kəndi Alıbəyli ilə qonşudur. Rəbənd kəndində işgala qədər (1993) orta məktəb, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 95 ev, 356 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Ağalı və Arpa dərəsi, İlan düzü, Alı kişi düzü, Güllübuluğu və s. yer adları var idi. Kənddə daş körpü, köhnə qəbiristanlıq, buynuzlu qoyun heykəli, 3x5 m ölçülü, porfonun 3 tərəfi çatma tağlı, 1 tərəfi müstəvi hörülmüş pir var idi. Rəbənd kəndində VII-VIII əsrlərdə tikilmiş sərdabə olub.

Toponim kürd mənşəli rəvənd tayfasının adı ilə bağlıdır. Rəvəndlər hazırda, əsasən, Türkiyənin Rəvəndüz sancağında yaşayırlar. Tacikistanda Rovənd, Cənubi Azərbaycanda Rəvənd, Rəvənd Səfli, Rəvənd Əliya adlı kəndlər var.

Rəfilər – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı əsasını qoyan Rəfilər nəslinin adı ilə bağlı olaraq yaranmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 137 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Rəzdərə – Zəngilan rayonunda kənd. Bəsitçayın sahilində, dağətəyi ərazidədir. Rəzdərə kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 10 km-də, dəniz səviyyəsindən

400 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığında Bəsit çayı "Təbii Çinar meşəsi Bəsit çay Dövlət təbiət qoruğu" mövcud olmuşdur. Kəndin yaxınlığından Zəngilan-Qafan şose yolu keçir. Rəzdərə kəndində işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, ATS, IX əsrə aid məscid və digər sosial obyektlər var idi. 158 ev, 502 nəfər əhali olmuşdur. Rəzdərə kəndində Ber dağı, Dağdağan, Narrı, Paşalar, Sunur, Top dərələri, Allıq və Xənəyi düzü, Kufudaş və Qızıldaş təpələri, Tərnəvit, Oğru, Sarıçəşə, İsmayıl bu-laqları və s. yer adları vardır. Rəzdərə kəndi ilə Top kəndinin arasında XII əsrə aid Top körpüsü vardır.

Toponim talış dilindəki rəz (cır üzüm tənəyi) və dərə sözlərindən ibarət olub, "cır üzümlü dərədə (hazırda da həmin ərazidə cır üzüm tənəklərinə təsadüf edilir) salınmış kənd" mənasındadır. Bəzi ədəbiyyatlarda Rızadərə kimi işlənmişdir.

Sac kaha – Sisyan rayonunun Ağudi kəndi yaxınlığında dağ. Obyektin ümumi görünüşü ilə bağlı verilən addır. "Sac formalı kaha yerləşən dağ" mənasında başa düşülməlidir.

Sadınlar – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ yaylasındadır. Sadınlar kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir.

Rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 44 km-də, dəniz səviyyəsindən 1500 m hündürlükdə, subalp, alp çəmənliklərində, Qaragöl yaylasının ətəklərində yerləşir. Kənd Aralıq təpələr, Atlı gəzən, Qaraçı yurdu, Qoşa nohur, Cacıqlu düzü, bir çox təpəlik və dağ silsilələri ilə əhatə olunmuşdur. Kəndin cənub tərəfindən şose yolu keçir. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, uşaq bağçası, kitabxana və digər sosial obyektlər var idi. 95 ev, 287 nəfər əhali olmuşdur. Sadınlar kəndində Dik

Sadınlar kəndində qədim alban məbədi

yurd, Alçalar, Aralıq, Həmərşünlü, Qara quzey, Allah-verdinin meşəsi, Ağ qayanın dərəsi, Nəbi uçan, Göyərçin tökülən, Şüşə bulağı, Şor bulaq, Zeynəbin bulağı, Qilbə bulaq, Göy bulaq və s. mikrotoponimlər, Alban kilsəsi, Sınıq kilsə, Uçuq kilsə, Dəmirovlu piri, Sulu kaxa abidəsi və qədim qəbiristanlıq var idi.

Yaşayış məntəqəsi XIX əsrdə Qarıqışlaq kəndinə məxsus binə olmuşdur. Sonralar həmin kənddən çıxmış ailələr burada daimi məskunlaşmışlar. Sadınlar Qarıqışlaq kəndində yaşayan Gəloxçu tayfasından ayrılmış tirələrdən birinin adıdır.

Salahlı Piri – Qubadlı rayonunun Mərdanlı kəndində ziyarətgah. Saqqız ağacı altında hasar içərisindəki qəbrə nəzir qoyar, ondan şəfa diləyərdilər. Övladı olmayanlar buraya niyyətlə gələrdilər. Salah adlı bir seyyidin adı ilə bağlıdır.

Salbarton – Sisyan rayonunda dağ adı. Salvartı dağının adından götürülmüş və təhrif edilmiş addır. Rayonun Murxuz, Şıxlar, Sofulu kəndləri bu dağın ətəyində yerləşirdi. Kəngərlilərin sofulu tayfasının yaylaq yeri idi. Monqolca salbar "şaxələnmiş" və türkcə ton "təpə" sözlərindən ibarətdir.

Saldaş – Qubadlı rayonunda kənd. Dağlıq və dağətəyi ərazidə, rayon mərkəzindən 16 km cənub-qərbdə, Bərgüşad çayının 7 km-də, dəniz səviyyəsindən 910 m hündürlükdə yerləşir. Çərəli kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. 42 km məsafədə Həkəri dəmiryolu stansiyası yerləşirdi. Saldaş kəndi Boyunəkər, Çərəli, Göyyal və Hərtiz kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) klub və digər sosial obyektlər var idi. 11 ev, 40 nəfər əhali olmuşdur. Saldaş kəndində "Şəhrixan sel aparan dərə", "Novruzlu yeri", "Almakəsən", "Quzu qıran", "Qanlı zəmi", "Tapdıq yeri", "Atqız", "Hamarın yeri", "Xanzadə yeri", "Zalxa yeri", "Şükürün palıdı", "Məhəmməd bulağı", "Mollanın yeri", "Düyü torpağı", "Baş hamar" və s. yer adları vardır. Kənddə orta əsrlərə aid qəbiristanlıq da var. Yaşayış məntəqəsinə çevrilməzdən əvvəl Sofulu tayfasının qışlaq yeri olmuşdur. Kənd Hərtiz dağının cənub qərbində Saldaşlıq adlı ərazidə yerləşdiyinə görə belə adlanmışdır.

Saldaş – Qafan rayonu ərazisində dağ adı. Dağın adı Azərbaycan dilində sal "hamar", "bütöv və iri hamar qaya", "sıldırım qaya" və daş (qaya) sözlərindən ibarətdir. Sofulu tayfasının yaylaq yeri idi.

Saldaşlı – Qafan rayonunda kənd adı. Saldaş dağının adındandır. S.Zelinskiinin 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестіан в Зангезурском уезде Елизавет-польской губернии" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində Saldaş kəndində 17 tüstü (ev təsərrüfatı) olduğunu, 109 nəfər əhali yaşadığını və bu kəndin sofulu tayfasının qışlaqlarından biri olduğunu qeyd edir. 1983-cü ildə keçirilən əhalinin siyahıya alınması sənədlərində Zəngəzur qəzasının 3-cü sahəsində (indiki Qafan rayonu) sofulu tayfasının yaşadığı iki Saldaş kəndi qeyd olunur. Kəndlərin birində 26 evdə 174 nəfərin, o birində isə 13 evdə 84 nəfərin yaşadığı göstərilir. Çox güman ki, bunlardan biri Qafan rayonundakı Saldaşlı, digəri isə Qubadlı rayonundakı Saldaş kəndi olmuşdur.

1906-cı ildə əhalisi qovulmuş və kənd dağıdılmışdır. Saldaş dağının adından götürülmüş toponimdir. Bax: Saldaş.

Salık – Laçın rayonu ərazisində dağ. Kürdhacı kəndindədir. Fikrimizcə, oronimin adı əslində Sallıqdır, yəni sal daşların (hamar, iri qayaların) toplandığı, çox olduğu dağ mənasındadır.

Salvartı – Zəngəzur silsiləsində, Sisyan və Şahbuz rayonlarının arasında dağdır. Hündürlüyü 3160 metrdir. Güzəl alp çəmənliyinə malikdir. Xalq etimologiyasına görə, toponim sal (sıldırım) və vardı (mövcuddur) sözlərindən ibarət olub, dağın zirvəsinin hamar qayadan ibarət olduğunu göstərir. Monqolca salbar "şaxələnməmiş" və türkcə ton "təpə" sözlərindən ibarətdir.

Sarallı Xəştab – Zəngilan rayonunda kənd. Dağlıq ərazidə, rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 25 km-də, dəniz səviyyəsindən 1880 m hündürlükdə yerləşir. Yeməzli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Sarallı Xəştab kəndi Aşağı Yeməzli, Orta Yeməzli, Ağbis və Qafan r-nun Ağavurd kəndləri ilə qon-

Saldaş – Qafan rayonu ərazisində dağ adı. Dağın adı Azərbaycan dilində sal "hamar", "bütöv və iri hamar qaya", "sıldırım qaya" və daş (qaya) sözlərindən ibarətdir. Sofulu tayfasının yaylaq yeri idi.

Saldaşlı – Qafan rayonunda kənd adı. Saldaş dağının adındandır. S.Zelinskinin 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестіан в Зангезурском уезде Елизавет-польской губерніи" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində Saldaş kəndində 17 tüstü (ev təsərrüfatı) olduğunu, 109 nəfər əhali yaşadığını və bu kəndin sofulu tayfasının qışlaqlarından biri olduğunu qeyd edir. 1983-cü ildə keçirilən əhalinin siyahıya alınması sənədlərində Zəngəzur qəzasının 3-cü sahəsində (indiki Qafan rayonu) sofulu tayfasının yaşadığı iki Saldaş kəndi qeyd olunur. Kəndlərin birində 26 evdə 174 nəfərin, o birində isə 13 evdə 84 nəfərin yaşadığı göstərilir. Çox güman ki, bunlardan biri Qafan rayonundakı Saldaşlı, digəri isə Qubadlı rayonundakı Saldaş kəndi olmuşdur.

1906-cı ildə əhalisi qovulmuş və kənd dağıdılmışdır. Saldaş dağının adından götürülmüş toponimdir. Bax: Saldaş.

Salık – Laçın rayonu ərazisində dağ. Kürdhacı kəndindədir. Fikrimizcə, oronimin adı əslində Sallıqdır, yəni sal daşların (hamar, iri qayaların) toplandığı, çox olduğu dağ mənasındadır.

Salvartı – Zəngəzur silsiləsində, Sisyay və Şahbuz rayonlarının arasında dağdır. Hündürlüyü 3160 metrdir. Gözəl alp çəmənliyinə malikdir. Xalq etimologiyasına görə, toponim sal (sıldırım) və vardı (mövcuddur) sözlərindən ibarət olub, dağın zirvəsinin hamar qayadan ibarət olduğunu göstərir. Monqolca salbar "şaxələnməmiş" və türkcə ton "təpə" sözlərindən ibarətdir.

Sarallı Xəştəb – Zəngilan rayonunda kənd. Dağlıq ərazidə, rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 25 km-də, dəniz səviyyəsindən 1880 m hündürlükdə yerləşir. Yeməzli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Sarallı Xəştəb kəndi Aşağı Yeməzli, Orta Yeməzli, Ağbis və Qafan r-nun Ağavurd kəndləri ilə qon-

Zəngəzurun Qarakilsə kəndindəki Qırxqız qayasının dibində bir göl var. Deyirlər, bir gün qırx qız bu göldə çimirmiş. Birdən hay düşür ki, qoşun gəlir. Qızlar geyinməyə macal tapmırlar. Göyə üz tutub deyirlər: "Allah, sən bizi qurtar, rüsvay ol-mayacaq!"

Allah bunların sözü-nü eşidir. Qaya paralanır, qızlar övlaya olub qayaya çəkilir.

İndi Qırxqız qayası ocaqdır. Camaat ora zi-yarətə gedir.

Zəngəzur folkloru

şuluqdadır. Kənddə işgala qədən (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, və digər sosial obyektlər var idi. 28 ev, 114 nəfər əhali olmuşdur. Sarallı Xəştəb kəndində Dal dərə, Ağ dərələri, Qəfər dağ, Şorsu dərəsi, Əmrəli bulağı, Daş bulaq, Böyüknov, Şatırlı, Ürqiyyə, Abbasın, Güneysu, Eyvazın vovı bulaqları və s. yer adları vardır. Kənddə qədim Alban qəbiristanlığı və Cəvizlər deyilən yerdə pır vardır.

Toponim Sarallı tayfasının və həmin tayfaya məxsus Xəştəb qışlağının adı ilə əlaqədardır. Xəştəb komponenti fars dilindəki həşt (səkkiz) və ab (su) sözlərindən olub, "səkkiz su" deməkdir. 1774-cü ilə aid sənəddə Sarallı tayfası Sarı Əlili kimi qeyd olunmuşdur. Sarı Əlili orta əsrlərdə Qarabağda və Zəngəzurda yaşamış Azərbaycan ellərindən biridir. XIX əsrin ortalarında Zəngəzur qəzasında yaşayan bu tayfanın aşağıdakı qışlaqları vardı: Ağqaya (18 ailə), Almalıq (8 ailə), Girmik Şordərə (8 ailə), Mollalı (11 ailə), Sıznaq (14 ailə), Fərəc (39 ailə), Xəştəb (28 ailə) və Ximic (134 ailə). Həmin qışlaqlar Sarallı kənd icmasına daxil idi. Bundan əlavə sarallıların Zor, Bəydaş, Girəmsan, Gərd, Aqadı (Mehralı), Xoştanak və Bəyşam adlı məntəqələri də məlumdur.

Saray – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının sol sahilində, rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 4 km-də, dəniz səviyyəsindən 743 m hündürlükdə yerləşir. Dondarlı kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. 33 km məsafədə Akara dəmiryolu stansiyası yerləşirdi. Saray kəndi Diləli Müskanlı, və Gödəklər kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədən (1993) orta məktəb, mağaza, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 58 ev, 284 nəfər əhali olmuşdur. Ərazisi 460 hektardır. Saray kəndində Qara qaya, Çaylı dərə, Bulaq dərəsi, Məmməd keçivuran, Bərəhir, Dəvə uçan, Səfər yeri, Böyük düz, Kiçik düz, Qala Arpa Çuxuru, Yazı düzü və s. yer adları vardır. Burada həmçinin Qala, Sara xanım düzü kimi yer adları və XVIII əsrə aid olan məscid də vardır.

Keçmiş adı İkinci Diləli, sonralar isə Diləli Saray olmuşdur. Yerli sakinlərin dediyinə görə isə kənd Uzun

Həsənin anası Sara xatunun şərəfinə salındığına görə Saray adlanır. Kəndin ətrafındada Sara xanım düzü adlı bir ərazi var. Lakin bəzi tədqiqatçılar toponimi XIII əsrdə monqolların tərkibində Azərbaycana gəlmiş Saray tayfasının adı ilə əlaqələndirirlər. Kəndin ərazisi XIX əsrin sonları, XX əsrin əvvəllərində Bala bəy, Ağalar bəy, Qədir bəy və Qara bəy qardaşlarının mülkü olub.

Sarıbaba – Zəngəzurda dağ adı. Laçın və Şuşa rayonlarının səhədindədir. Dəniz səviyyəsindən 2297 m hündürlükdədir. Zirvəsindəki Sarı baba pirinin adı ilə belə adlandırılmışdır. Türkiyənin Ərzurum və Dənizli bölgələrində də eyniadlı dağlar və kəndlər vardır.

Sarıdərə – Zəngəzur silsiləsində zirvə. Qafan rayonu ilə Ordubad rayonunun sərhədindədir. Dəniz səviyyəsindən 3754 m hündürlükdədir. Zirvə Sarıdərə adlı dərənin adını daşıyır. Dərə isə süxurlarının sarı rəngdə olmasına görə belə adlandırılmışdır.

Sarıdərə – Qafan rayonunda yaylaq adı. Gıgı bölgəsindəki Sarıdərə dağının adından götürülmüşdür. Dağın süxurlarının sarı rəngə çalması ilə əlaqədar olaraq yarlanmış toponimdir.

Sarıqaya – Qafan rayonunda qışlaq adı. Qışlaq XX əsrin əvvəllərində dağılmışdır.

Sarıqışlaq – Zəngilan rayonunda kənd. Oxçu çayının sahilində, dağətəyi ərazidədir. Zəngilan şəhər inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir.

Yaşayış məntəqəsi ikinci dünya müharibəsindən sonrakı illərdə salınmışdır. Mincivan-Qafan dəmiryolunun 15-ci kilometrliyində yerləşdiyinə görə əvvəllər On beşinci kilometr adlanırdı. Yerli əhali arasında bəzən indi də bu ad işlənir. Yaxınlıqdakı qışlağın adı ilə sonralar Sarıqışlaq adlanmışdır. Qışlağın adı isə sarı (rəng mənasında) və qışlaq sözlərindən ibarət olub, yerləşdiyi ərazinin süxurları sarı rəngə çaldığına görə belə adlandırılmışdır.

Sarıl – Zəngilan rayonunda kənd. Həkəri çayının sağ sahilində, Bərgüşad silsiləsinin ətəyində, Alıbəyli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şərqdə, rayonun 22 km-də dəniz səviyyəsindən 750 m hündürlükdə yerləşir. Zəngilan-Qubadlı şose

Gəlini gətirəndə qırmızı geyindirərdilər. Əlinə çıraq verərdilər. Üzünə güzgü tutardılar. Qardaşı bir dəsmala çörək qoyub, gəlinin belinə bağlardı ki, gəlin çörəkli olsun.

Gəlini aparmağa gəlanlər deyərdilər:

Verdim bir dana,

Aldım bir sona,

Ay qız anası,

Qal yana-yana.

Zəngəzur folkloru

yolunun kənarında yerləşir. Sarıl kəndi İkinci Alıbəyli və Xumarlı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, klub, mağaza, inzibati bina, anbar, qaraj, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 56 ev, 234 nəfər əhali olmuşdur.

Yerli məlumatlara görə, kəndi XIX əsrdə Əhməd və Süleyman adlı şəxslər Sarıl adlanan ərazidə salmışlar. Ehtimal ki, sarıl rəng bildirən sarı sözündəndir. Həqiqətən də kəndin qərbindəki dərələrdən biri indi də Sarıdərə adlanır.

Sarılıq bulağı – Qubadlı rayonunun Dəmirçilər kəndində bulaq. Ağa çayının qərb sahilində, "Hacı Bədəl kişinin arpa yeri" adlanan bağdan çıxan "Sarılıq bulağı"nın 200 ildən çox tarixi vardır. Yerli əhalinin inamına görə, sarılıq xəstəliyi tutmuş adam bu bulağın suyundan içsə, müəyyən vaxt keçdikdən sonra tam sağalmış.

Sarıyal – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı "sarın" və "yal" komponentlərindən ibarət olub, yerləşdiyi ərazinin relyefi ilə bağlı olaraq yaranmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 31 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Sarıyataq – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sahilində, dağlıq ərazidədir. Sarıyataq kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 15 km-də, dəniz səviyyəsindən 810 m hündürlükdə yerləşir. Yaxınlıqda Bakı-Laçın şose yolu keçir. Kəndin qarşı hissəsindən Həkəri çayı axır. Sarıyataq kəndi Mahmudlu, Qarağacılı, Qaraimanlı, Padar və Mollaburhan kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, idarə binası və digər sosial obyektlər var idi. 45 ev, 279 nəfər əhali olmuşdur. Sarıyataq kəndində Səbətkeçməz, Tut dərəsi, Təpə arası, Ağ yarıqan, İldırımvuran, Məmmə quzeyi, Yeddi bulaq, Sarı yoxuş, Tülkü dərəsi, At ağılı, Gamiş öldürən, Uzun dərə, Ağ yarıqan, Əlişin binəsi, Qara qaya, Böyük yovşanlı yol, Kazım quzeyi, Yazı düzü və s. yer adları, orta əsrlərə məxsus qəbiristanlıq var idi.

Yerli məlumata görə, yaşayış məntəqəsi Sarı adlı şəxsin yataq yerində salındığı üçün belə adlanmışdır. Kənd vaxtilə indiki ərəzidən nisbətən qərbdə, Kalafalar qüzeyi adlanan dərədə yerləşirdi. Başqa bir fikrə görə isə toponim yerin relyefi ilə bağlı olub sarı gillik yerdə salınmış yataq anlamındadır. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları Kazımağa Kərimov və Aqil Məmmədov bu kəndin yetirmələridir.

Sarıyoxuş – Laçın rayonu ərazisində dağ. Mixtökən silsiləsinin yamacında, Piçənis çayının (Şəlvə çayının qolu) sahilindədir. Oronim sarı (süxurların rənginə görə) və yoxuş (dik, yuxarı) komponentlərindən ibarət olub, "sarımtıl rəngə çalan yoxuş" mənasındadır.

Sarıyurd – Qafan rayonunda yaylaq. Gıgı dərəsi bölgəsində, Sarı dərə dağının ətəyində yerləşirdi. Ərazinin sarı rəngli süxurlarla örtüldüyünə görə bu cür adlanması güman olunur.

Saybalı – Sisyan rayonunda kənd adı. Kəngərlilərin məskunlaşması nəticəsində yaranmış kəndlərdəndir. 1919-cu ildə kəndin əhalisi qovulmuş və Türkiyədən gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 10.09.1946-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Sarnakunk adlandırılmışdır.

Seləli – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri və Bərgüşad çaylarının birləşdiyi yerdə, Həkəri çayının sol sahilindədir. Zılanlı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 25 km-də, dəniz səviyyəsindən 300 m hündürlükdə yerləşir. Zılanlı kəndi Akara-Laçın şose yolunun 14 km-də yerləşir. Seləli kəndi Zəngilan rayonunun I Ağalı kəndi ilə qonşudur. Kəndlə üzbəüz Həkəri çayının digər tərəfində Xocahan və Zəngilan rayonunun Yenikənd kəndi yerləşir. Kənddə işgala qədər (1993) 40 ev, 200 nəfər əhali olmuşdur. Seləli kəndində Yazı düzü, Narlı dərə, Uzun dərə, Çiçək yarıqanı, Seləli bulağı və s. yer adları vardır. Yerli məlumata görə, yaşayış məntəqəsini XIX əsrdə Cənubi Azərbaycanın Seləli kəndindən gəlmiş ailələr saldığına görə belə adlanmışdır.

Seyidlər – Laçın rayonunda kənd. Pircahan kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 26 km-də, dəniz səviyyəsindən 1200-1300 m hündürlükdə yerləşir. Yaxınlığından Laçın-Kəlbəcər yolu və Pircahan çayı keçir. Seyidlər kəndi Pircahan, Bülüldüz, Hoçaz kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 38 ev, 152 nəfər əhali olmuşdur. kəndin mərkəzində XIX əsrdə bu kənddə yaşamış din xadimi və xeyriyyəçi Hacı İbrahim ağanın tikdirdiyi üstü tağbəndli bulaq, Seyid Lətif ağa tərəfindən salınmış bir tağlı körpü, Alban məbədi tarixi abidə kimi qorunurdu. Kənddə Gumbəz adlı qədim Alban qəbiristanlığı da var idi.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, kənd qədim yaşayış məntəqəsidir. Burada olan qədim Alban qəbiristanlığı buna misaldır. Təqribən XVI əsrdə Peyğəmbər nəslindən olan Seyid Alı xəlifə və 7 oğlu bu əraziyə köçərək məskunlaşmışlar və həmin vaxtdan kəndin adı Seyidlər adlandırılmışdır. Kəndi Böyük Seyidlər kimi də adlandırırlar. Bütün Zəngəzur və Qarabağ camaatının and yeri olan Seyid Lazım ağa öz soykökü etibarını ilə Seyidlər kəndindəndir.

Seyidlər – Zəngilan rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, Şərikan kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kəndin yaxınlığından Mincivan-Qafan dəmiryolu və Oxçu çayı keçir. Seyidlər kəndi rayonun Şərikan, Bürünlü və Ermənistanın Həyərək, Qaraçimən və Gödəkli kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 30 ev, 106 nəfər əhali olmuşdur. Seyidlər kəndində İldırım vuran, Kaha dağı, Ulaşlı dağı, Sərkan dərəsi, Soltan Hüseyin dərəsi, Savızılı dərəsi, Zogallı dərə və s. yer adları vardır. Kənddə 8 şəfalı bulaq, turş su bulaqları, Oxçuçayın üzərində körpü və Ulaşlı, Qışlaq dərə pirləri var idi. Toponim "Seyid övladları nəslinə və törəmələri" mənasındadır. Kənd burada Seyidlər nəslinin məskunlaşması ilə belə adlanmışdır.

Seytas – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, Göyərcik kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir.

Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 25-30 km-də, dəniz səviyyəsindən 1300 m hündürlükdə yerləşir. Seytas kəndi "Dardan yuxarı" adlandırılan kəndlərə daxildir. Kənddə işğala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 35 ev, 165 nəfər əhali olmuşdur. Seytas kəndində Anabad, Alma bağı, Top ağac, Kərimlər yeri, Talib bulağı, Ağbulaq, Abbaslı gabi, Novqırılan bulağı və s. yer adları, qədim Alban məbədi vardır. Yerli məlumatlara görə, yaşayış məntəqəsini 1918-ci ildə Gorus rayonunun Aqvan və Danzaver kəndlərindən qaçıb gəlmiş ailələr Seytas adlanan köhnə kənd yerində salmışdır. Yerli əhalinin dediyinə görə, toponimin mənası "üç daş", yaxud "üç dağ arası" deməkdir.

Səfiyan – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyində, Həkəri çayının sahilindədir. Səfiyan kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 35 km-də, dəniz səviyyəsindən 1480 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığından Laçın-Qubadlı şose yolu keçir. Səfiyan kəndi Xanallar, Türklər, Aşağı Fərəcan, Suarası, Mıgıdərə kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, xəstəxana, mağaza, ATS və digər sosial obyektlər var idi. 56 ev, 196 nəfər əhali olmuşdur. Səfiyan kəndində Tikanlı zəmi, Dərə evləri, Qaradaş, Həsi yeri, Qaragöz bulağı, Dəyirman yolu, Keçəllərin dərəsi, Zur dərə və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə qədim Babalı qəbiristanlığı (at heykəlləri), qədim qəbirlər olan Nənə kahası, küp qəbirlər olan Araz oğlunun yeri var idi.

Toponim Səfi şəxs adından, İran və türk dillərində cəmlilik bildirən -an şəkilçisindən ibarət olub, "səfilərin yaşadığı kənd", "Səfinin nəslə" mənasındadır. Yerli sakinlərin söylədiyinə görə kəndi XIX-cu əsrin əvvəllərində Gənubi Azərbaycanın Təbriz Urmiyə yolunun üstündə yerləşən Səfiyan (sufilər, səfəvilər – M.U) kəndindən gələnlər köhnə binə yerində salmışlar.

S.Zelinski 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестиан в Зангезурском уезде Елизавет-польской губернии" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində

olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində Səfiyan kəndində 49 tüstü (ev təsərrüfatı) olduğunu, 301 nəfər əhali yaşadığını və Dəyirman dərəsi, Su arası, Fərraş adlı yaşayış məntəqələrinin bu kənddən ayrılan ailələr tərəfindən salındığını qeyd edir.

Sələng – Mıgır rayonu ərazisində çay adı. Rayonun Sələng deyilən təpəlik ərazisindən başlayıb ətrafdakı bulaqlarla zənginləşərək Nüvədi kəndinin içərisi ilə axıb Araz çayına tökülür. Qədim türk dilindəki "selenqe" sözündən götürülüb "rahat, geniş, sakit" anlamını ifadə edir.

Səncərəli – Qafan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Sancaraqlı kimidir. Sofulu kəndi də deyilirdi. Gıgı kəndindən 4 km şimal-şərqdə, Kurud çayının sağ sahilində, dəniz səviyyəsindən 1800 m hündürlükdə yerləşirdi.

Səncər Əxili adından təhrifdir. XIX əsrdə Zəngəzur qəzasında yaşayan Sofulu tayfasının bir qışlağı Səncərəxili idi. Qışlaq, görünür Səncər (dəviş, sufi) Əxiyə məxsus olduğuna görə Səncər Əxili adlanırdı. İranda Səncərəbad, Səncərək, Kəlate Səncər kimi toponimlər və XIX əsrdə Lənkəran qəzasındakı Səncərəli kənd adı ilə mənaca eynidir. Kənddə 1886-cı ildə 258, 1905-ci ildə 467, 1914-cü ildə 520 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən dağıdılmışdır. Əhalisi qayıtdıqdan sonra kəndi bərpa etməyə çalışsa da bu mümkün olmamışdır. Kənd camaatı 1930-cu illərdə Kurud kəndinə köçmüşdür.

Səngərtəpə – Zəngilan rayonu ərazisində dağ. Qarabağ kəndindən şimaldadır. Oronim səngər və təpə sözlərindən ibarət olub, "müdafiə təpəsi, səngər olan təpə" mənasındadır.

Sığirt – Zəngilan rayonu ərazisində dağ. Ermənistan sərhədindədir. Dəniz səviyyəsindən 1364 m hündürlükdə yerləşir. Oronim bəzi türk dillərindəki sıq (quyu, oyuq) və art (dağlıq, yüksəklik) sözlərindən ibarət olub, "oyuqlu yüksəklik" mənasındadır.

Siznək – Qafan rayonunda kənd. Siznək kəndi Qafan şəhərindən (rayon mərkəzindən) 4-5 km cənub-şərqdə,

Oxçu çayının sol sahilində, yamacda yerləşirdi. Kəndin qarşı hissəsi Oxçu çayı, çayın sağ sahili isə Zəngilan rayonunun Yuxarı Gəyəli kəndinin ərazisi idi. Kəndin şimal hissəsində Yuxarı Gödəkli, Cubullu kəndləri, qərb hissədə Aşağı Gödəkli, Bəkdaş, Sünik qəsəbəsi, şərqdə Qaraçimən kəndi, Zəngilan rayonunun Seyidlər kəndi, Aşağı Qaraçimən kəndi yerləşirdi. XIX əsrin 80-ci illərinə aid mənbədə Sisnak kimidir. Zəngəzurda yaşamış Sarallı tayfasının qışlaqlarından birinin adıdır.

Statistik məlumatlara görə, Siznək kəndində 1886-cı ildə 178, 1905-ci ildə 425, 1914-cü ildə 275, 1931-ci ildə 121, 1986-cı ildə 450 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Kənddə ibtidai (I–IV siniflər) məktəb, tibb məntəqəsi, kitabxana, klub, universam, qəsəbə sovetinin, Sünik sovxozunun idarə binaları vardı. Kəndin Dərəkənd deyilən hissəsində Dağdağan piri, Yaltəpə hissəsində Oğuz qəbri adlı ziyarətəgah vardı.

Kəndin qarşısından Qafan, Həyəmək, Zəngilan, Qubadlı yolu keçirdi. Yolun alt və üst hissəsində köhnə qəbiristanlıq yerləşirdi. Burada palıd ağacı dibində "Bel daş" adlı, at yəhəri formasında bir daş, qoç formalı iki daş vardı. Bura yoldan keçənlər nəzir qoyar, niyyət edər, qaratikan koluna sap, parça bağlayar, beli ağrıyanlar kürəyini Bel daşa söykəyər, əlini sürtər və şəfa tapdılar. Yolun alt hissəsində Dağdağan ağacının dibində Ağkəndli Ziya babanın qəbri vardı. Buraya ziyarətə gəlirdilər.

Kəndinin mikrotoponimləri: Muğadəm dərəsi, Ağme-yiş, Həsənxan yalı, Namazın mərəyi, Yastı təpə, Cinli dərə, Dovşan qaçan, Şiş daş dərəsi, İldırım vuran, Ağyalıqlıq, Qumlu təpə, İsmayıl meşəsi, Vənli dərə, Gözət, Şırşır dərəsi, Qamışlı bulaq, İbiş çeşməsi, Şırşır, Sarı çeşmə, Sədəfqulu, Qafar çeşməsi və s.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Xüsusi İdarənin rəisi olmuş, 1994-cü ildə qətlə yetirilmiş Şəmsi Rəhimov Siznək kəndindən idi.

1988-ci ilin yayında rayonun digər kəndləri kimi Siznək kəndi də dağıldı, kənd camaatı Azərbaycana pənah gətirdi. Hazırda Siznək camaatı əsasən Bakı, Sumqayıt, Şirvan şəhərlərində məskunlaşıb.

*Allah dağına baxıb qar
verər.*

*Nə əməl tutsan, qabağı-
na çıxacaq.*

*Əlli ildir eşşəklik eləyir,
dəyirmanın yolunu tanı-
mır.*

*Dədə olmayan yerdə
Şaqqulu da bir dədədir.*

Sıxlar kəndi

Sirkətas – Qafan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Sirkətas kəmidir. 1828-1829-cu illərdə əhalisi qovulduqdan sonra İrandan gəlmə ermənilər yerləşdirilmişdir. 1886-cı ilə aid məlumatlara görə kəndin əhalisi erməni idi. Sirkətas dağının adındandır. Sirkətas oronimi Azərbaycanda Bartaz (əslə Battas), Seytas və b. dağ adları ilə sıra təşkil edir.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 03.01.1935-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Xdrants adlandırılmışdır.

Sisyan – Zəngəzur bölgəsinə daxil olan 7 rayondan biri, Qafqaz Albaniyasının Sisakan mahalı. Mahal XX əsrin əvvəllərinə qədər Azərbaycan türklərinin yaşadığı Sisyan kəndinin adı ilə adlandırılmışdır. 1590-cı ilə aid mənbədə Sisəcan kimi qeyd olunub. İlk dəfə 1728-ci ilə aid mənbədə Sisyan forması qeyd olunmuşdur. Zəngəzurun ərazicə ikinci (Laçın rayonundan sonra) ən böyük rayonu Sisyan rayonudur.

Sisyan rayonu Qərbi Azərbaycan torpaqlarında yarıdılmış, indi Ermənistan Respublikası deyilən ölkənin ərazicə ən böyük rayonu olmaqla, sahəsi 1719 kv km təşkil edir. Cənub-şərqdən Gorus rayonu ilə, cənubdan Qafan rayonu ilə, şimal-qərbdən Dərələyəzlə və Naxçıvan MR ilə həmsərhəddir. Zəngəzur və Bərguşad silsilələri arasında yerləşən Sisyan rayonunun yaşayış məntəqələri dəniz səviyyəsindən 1400-2300 m hündürlükdə yerləşir. Rayonun ən yüksək nöqtəsi dəniz səviyyəsindən 3552 m hündürlükdə yerləşən İşıqlı zirvəsidir.

Zəngəzurun ən bol sulu çayı olan Bazarçayın 13-dən çoxu Sisyan rayonunun ərazisindən keçir. Bazarçay öz axarı boyunca dar dərələrdən terras şəkili landşaftunu axaraq müxtəlif yerlərdə şlalələr əmələ gətirir. Zaqafqaziyanın ən gözəl şlalələrindən biri, 18 metr hündürlükdən tökülən Şəki şlaləsi də Bazarçayın üzərində Şəki kəndinin yaxınlığında yerləşir.

Sisyan rayonu Qafqazda ən qədim yaşayış məskənlərindən biridir. Qafqaz Albaniyasının Sisakan mahalı və müxtəlif vaxtlarda yarımüstəqil knyazlıqlar kimi möv-

çud olmuş Sünik vilayətinin paytaxtlarından biri də Sisyan rayonundakı Şalat qəsəbəsi olmuşdur. Sisyan adı yazılı mənbələrdə ilk dəfə Moisey Kalankatuklunun "Alban tarixi" əsərində (88, III kitab XVI fəsil) çəkilir. Bu ad ərəb, fars mənbələrində Sisəcan, Sisiyan, Sisakan şəklində çəkilməmişdir. Toponom ilk dəfə "Sisian" formasında XIV əsrdə Kirakos Qanzaketsinin "Tarix"ində işlədilmişdir. Sisyan sözü qədim dövrlərdən bu yerlərdə məskunlaşmış türk etnosu olan saklarla bağlıdır.

Sisyana, eləcə də bütövlükdə Kür-Araz arasına sakların gəlişi bizim eradan öncə VII əsrdə başlamışdır. Əslində "Sisyan" sözü "Sisakan" sözünün təhrif edilmiş formasından başqa bir şey deyil.

Məhz bu yerlərdə yaşayış məskənlərinin salınması, əksər tayfa və törəmələrin formalaşması sakların gəlişi ilə bağlı olmuşdur. Saklar ən böyük türk tayfalarından olub, eradan öncə IV-III minilliklərdə, Tibet ətrafından, Çinin şimalından qopub Volqa çayı boyunca səpələnərək, Qazaxıstana, Krıma, Qara dəniz sahillərinə, eradan öncə I minillikdə isə Qafqaza yayılmışlar. Ümumiyyətlə, saqalar (saklar) Xəzər dənizindən Altay dağlarına, Əfqanıstandan Sibir tayqalarına qədər yayılmış böyük bir türk soyu olmuşlar.

Çin qaynaqlarında sakların Syunnu boylarının adı çəkilir. Çox güman ki, Sisyan mahalının da daxil olduğu, Göyçə gölündən Qarabağa qədər böyük bir ərazini əhatə edən Sünik vilayətinin adı da bu tayfanın adı ilə bağlı olmuşdur. Sakların 5 böyük tayfasından (Sisaklar, Ərsaklar, Skitinlər – İskitlər, Pasianlar, Gökərlər) birinin Si sakları, digərinin isə Ər sakları olması və onların bir arealda, qonşu ərazilərdə, indiki Zəngəzur (Sisakan) və Qarabağ (Arsak) torpaqlarında məskunlaşması da bizim ulu babalarımızın Sak tayfası ilə bağlılığına şəhadət verən tutarlı tarixi faktlardır.

Sisyan rayonunda tarixi eradan öncəki II-III minilliyə gedib çıxan qayaüstü rəsmlərin bir çox göstəriciləri ilə Krım və Qazaxıstan kurqanlarında tapılan rəsmlərə, Qobustan və Gəmiqaya abidələrinə oxşaması, həmin rəsmlərdəki maral, at, dəmir ucluqlu ox, kaman, ov səhnelərinin təsvirləri bu ərazilərin aborigen əhalisinin

Oğulun pisi yoxdu.

Yurd yurddan sayalıdır.

Yer bərk olanda öküz

öküzdən görər.

Urud kəndi

*Yel əsəndə gül incir,
Bülbül incir, gül incir.
Yad bağban, girmə bura.
Yarpaq düşər, gül incir.*

Maralzəmi kəndi

məhz türkdilli tayfalar, o cümlədən, saklar olduğunu göstərir.

Sisyan tarixin qədim dövrlərində Sünik vilayətinin tərkib hissəsi olaraq, ya müstəqil knyazlıq şəklində, ya da Albaniyanın tərkibində idarə olunmuşdur.

İstər orta əsr, istərsə də son dövr erməni tarixşünaslığında Sünikin (Sisakanın) "böyük Ermənistan"ın şərq vilayəti adlandırılması erməni tarixçilərinin uydurmalarından başqa bir şey deyil. Məsələ burasındadır ki, X əsrə qədər Sisakanda, eləcə də Zəngəzurda bir nəfər də erməni olmamışdır. Buranın əhalisi xristian və bütpərəst albanlar və prototürklər – saklar və kimmerlər olmuşlar. VIII əsr erməni tarixçisi Stefan Sünikski qeyd edirdi ki, onun zamanında Sünikdə və Arsakda sünik və arsak dilində danışırdılar.

Diqqət yetirin: erməni dilində yox, sünik və arsak dilində (özü də bu sözləri erməni tarixçisi söyləyir)! Sünik dili si-saklarının, arsak dili ər-saklarının dili deyilmi? Başqa bir tarixi mənbədə ("История епископа Себеоса (VII век)" Ереван 1935, 28; 29) isə deyilir: "571-ci ildə Sünik hakimi üsyan edərək ermənilərdən ayrıldı və İran şahı Xosrovdan xahiş etdi ki, Sünik torpağının arxivini Dvindən Bərdə şəhərinə köçürsün, onun ölkəsinin sərhədini Azərbaycana daxil etsin və ermənilərin adları onların üstündən götürülsün. Şahın əmri yerinə yetirildi".

Başqa sözlə, mənbədə göstərilir ki, Sünik əhalisi erməni deyilmiş və üsyan edərək ermənilərdən ayrılmışdır. Görünür, Sünik nə vaxtsa zorla ermənilərin hakimiyyəti altına keçirilibmiş ki, indi onlar üsyan edərək ayrılıb və şahdan Azərbaycanın tərkibinə qatılmağı xahiş etmişlər.

Sisyan rayonunun ərazisi erkən orta əsrlərdən başlayaraq müxtəlif müharibələrin və mübarizələrin mərkəzində olmuşdur. Ərəb xilafətinin Qafqazda üzleşdiyi ən güclü müqavimət hərəkatından biri də Sisyan rayonu ilə bağlıdır. Babəkin son döyüşlərinin aparıldığı Urud qalası və Babəkin tutularaq xilafətə təhvil verildiyi Şəki qalası da Sisyan rayonunun ərazisindədir.

Sisyan rayonu da bütün Zəngəzur kimi, əvvəl Səlcuq türklərinin, sonra Moğol-tatarların (yeri gəlmişkən, mən-

bələrdə böyük türk sərkərdəsi Çingiz xanın da sakların Qara-tatar qoluna aid olduğu qeyd edilir.) hakimiyyəti altında olmuşdur.

Sisyanın sonrakı tarixi də bir neçə yüz il türk hökmranlığı (Əmir Teymur, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular, Səfəvilər, Osmanlı imperiyası, Nadir şah, Qarabağ xanlığı) ilə bağlı olmuşdur.

1813-cü ildə Rusiya və İran arasında bağlanmış Güllüstan müqaviləsindən sonra Sisyan rayonu Rusiyanın təbəçiliyinə keçmişdir. 1828-30-cu illərdə İranın Xoy, Salmas, Ərdəbil və s. əyalətlərindən xeyli sayda erməni ailələri köçürülüb, Sisyan rayonunun müxtəlif kəndlərinə yerləşdirilmişdir.

1877-ci ildə Rusiyadan köçürülmüş yüzə yaxın malakan (duxaborlar) ailəsi Sisyan rayonunun Bazarçay və Borisovka kəndlərinə yerləşdirilmişdir.

Sisyan rayonunda XX əsrin əvvəllərində 76 yaşayış məntəqəsi olmuşdur ki, onların 58-də azərbaycanlılar yaşamışdır. 1918-ci ildə Andranik Ozanyanın talançı dəstəsi Sisyan rayonunun azərbaycanlı kəndlərində daşı daş üstə qoymamışdır. Daşnak quldurları azərbaycanlı kəndlərinin, demək olar ki, hamısını yandırıb dağıtmışlar. O dövrdə bu rayonda yaşayan 12 min azərbaycanlıdan 5 minə yaxını qətlə yetirilmiş, yaxud deportasiya zamanı aclıqdan, soyuqdan və yoluxucu xəstəliklərdən tələf olmuşdur. Sisyan rayonunun deportasiya olunmuş azərbaycanlılarının yalnız kiçik bir qismi (2800 nəfər) 1921-ci ildən başlayaraq, öz ata-baba yurdlarına qayıtsalar da, deportasiyaya və soyqırma məruz qalan insanların böyük əksəriyyəti geriye dönməmiş, Naxçıvan, Laçın, Qubadlı, Cəbrayıl, Füzuli, Ağdam, Bərdə, Tərtər və s. rayonlarda məskunlaşmışlar.

Sovet hakimiyyəti illərində rayonun bir sıra azərbaycanlı kəndləri (Ağkənd, Şam, Uz, Vağudi, Dərəkənd, Şəki, Qalacıq, Qıvraq, Dəstəgert, Əlişar, Əlili, Püsək) ya ləğv edilmiş, ya erməniləşdirilmiş, ya da qarışıq kəndlərə çevrilmişdir. Bu dövr ərzində Sisyan rayonunda 14 yaşayış məntəqəsinin adı erməniləşdirilmişdir.

1988-ci il qaçqınlığına qədər Sisyan rayonunun 38 yaşayış məntəqəsindən yalnız 11-də azərbaycanlılar ya-

*Əzizim dalda gəzər,
Büllüllər dalda gəzər.
Mərdlər qabağı gözlər,
Nəmərldər dalda gəzər.*

Ernəzir kəndi

*Mənim nənəm, öz nənəm,
Qoynu dolu köz nənəm.
Bir günümə dözmürsən,
İl uzununu döz, nənəm.*

Sıxlar kəndi

şayırdı (Urud, Vağədi, Ağdü, Qızılcıq, Şəki, Dəstəgird, Qızılşəfəq (Şıxlar), Ərəfsə, Comərdli, Sofulu, Murxuz). Sisyan rayonunun əhalisinin 35%-ni təşkil edən azərbaycanlılar 1988-ci ilin sonlarında axırıncı nəfərinə kimi deportasiya olunaraq, əsasən Bakı və Sumqayıt şəhərlərində məskunlaşdılar.

Sisyan – Zəngəzurun Sisyan rayonunda kənd. Sisyan kəndində tarixən azərbaycanlılar yaşamışlar. Mənbələrdə 1728-ci ildə Sisyanda 21 azərbaycanlı kişi və 4 subay oğlan (mənbədə ailələr evli kişilərin miqdarı ilə verilmişdir) yaşadığı qeyd olunur. Kənddə 1886-cı ildə 717, 1905-ci ildə 850, 1914-cü ildə 1300 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Qədim alban və erməni mənbələrində "Sisakan", "Syunik", ərəb və fars mənbələrində "Sisəcan", "Sisiyan" şəklində adı çəkilir. Toponim Zəngəzurdə I minilliyin əvvəllərindən məskunlaşmağa başlamış türk soylu sakların (Si sakların) adı ilə bağlıdır. (bax: Sisyan rayonu).

Sisyan kəndinin tarixən mahalın mərkəzi kimi tanınmasına baxmayaraq, Sovet hökuməti qurulandan sonra rayon mərkəzi erməni əhalinin sayca daha çox olduğu Qarakilsə kəndinə köçürülmüşdür. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 02.03.1940-cı il tarixli qərarı ilə Qarakilsə kəndinə Sisyan adı verilmiş, Sisyan kəndinin isə adı dəyişdirilərək Hatsavan qoyulmuşdur.

Sobu – Zəngilan rayonunda kənd. Dağlıq ərazidədir. Çöpədərə kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 25 km-də yerləşir. 12 km məsafədə, sağda Bakı-Naxçıvan dəmiryolu və Bakı-Mıqrı şose yolu yerləşir. Kəndin ərazisində Top, Qoşaagac, Ağbaşıyurd, Düyütökülən, Qanlıağac dağları, Qəhrəman Adamyanan, Köhlük, Dərəboğazı dərələri, Almalı, Vənni, Qarakolafat düzənlikləri və s. vardır. Kənddə işgala qədər (1993) natamam orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 37 ev, 132 nəfər əhali olmuşdur. Sobu kəndində Sobuçay, Bəyməmməd, Seyid Mahmud, Vənni, İsmayıl, Yunis, Kəhlik. Gülləli bulaqları və s. yer adları vardır. Kənddə Seyid Mahmud, Seyid Qurban ocaqları,

Seyid Əli Ağa günbəzi, Ağa Kələyi, Qızıldaş yüksəkliyində Sobu qalası vardır.

1827-ci ildə Cənubi Azərbaycanın Sobu kəndindən köçüb gəlmiş ailələr salmışdır. Rayonun ərazisindəki Sobuçay hidronimi də kəndin adındandır.

Sofulu – Sisyan rayonunda kənd. Sofulu kəndi Sisyan rayonunun əzəldən Azərbaycan türkləri yaşayan kəndlərindən biridir. Sisyan rayonunun mərkəzindən 18 km cənub-qərbdə Dəstəkert kəndi ilə Murxuz kəndi arasında, Əyri çayın sol sahilində yerləşir. Sofulu və onun ətrafında bütün yer adları təmiz türk toponimləridir.

Sofulu kəndinin adına XVII-XVIII əsrə aid mənbələrdə rast gəlinir. Sofulular qədim türk eli olub, adlı-sanlı kəngərli tayfasının bir qoludur. V əsrdə Orta Asiyadan Qafqaza köç etmiş kəngərlilər cənubi Qafqazın bir çox yerlərində məskunlaşmışlar. Türk tayfalarının ikinci böyük köçünə aid olan kəngərlilərin Qərbi Azərbaycana gəlişindən sonra cənubi Qafqazın bir çox yerlərində Sofulu adı ilə bağlı kənd, oba və yaşayış yerləri yaranmışdır. Belə ki, Cəbrayıl, Ağdam və Qafan rayonlarında Sofulu kəndi, Yevlax, Qarayazı, Qazax, Ağdam, eləcə də Orta Asiyada sofulularla bağlı çoxlu toponimlər indi də qalmaqdadır. Sofulu eli yayı Zəngəzurda, qışı isə Qarabağda keçirirdi.

XIX əsrin əvvəllərində Qarabağ düzündə yaşayan tayfalardan biri Sofulu idi. XIX əsrin ortalarında bu tayfanın 19 qışlaqda yaşaması göstərilmişdir: Ağbis, Acıbac, Əlişar, Ballıqaya, Böynəgər, Göyyal, Dədə-Tun, Qıvraq, Kirs, Murxus, Pürəsad, Püsak, Saldaş, Səncər Əxili, Saracıq, Xaçanti, Xortinoz, Çaralı və Yavsulu.

Sofulu kəndində 1886-cı ildə 330, 1905-ci ildə 970, 1986-cı ildə 1124 nəfər əhali yaşamışdır.

Sofulu kəndi 1918-ci ildə erməni daşnakları tərəfindən dağıdılmışdır. 1918-ci ilin mart ayının ortalarında, axırıncı çərşənbəyə bir həftə qalmış, səhər-tezdən ermənilər Sofulu kəndinə basqın etmişlər. Əhali gecə ikən kəndi tərk etmişdir. Kənddə sakinlərin bir hissəsini qətlə yetirərək doğrayıb quyuya tökmüşlər. Kəndi tərk edənlərin əksəriyyəti özlərini qarlı Qırıqlar dağına vu-

rub, Naxçıvana qaçmağa çalışmışlar. Qarlı, çovğunlu gecədə yüzlərlə uşaq və qoca yollarda şaxtadan donaraq məhv olmuşlar. Qarlı dağı aşan bilənlər Naxçıvanda və bir sıra kəndlərində (Ləkətağ, Əbrəqunus və s.) məskunlaşmışlar. Həmin vaxtlarda Sofulu kəndinin yaxınlığında olan Qıvraq, Əlişar, Püsək kəndləri də tamamilə dağıdılmışdır.

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində bu kəndlərin qaçqın düşmüş əhalisinin bir qismi geri dönərək yenidən həmin ərazilərdə məskunlaşmışdır. Dağıdılmış kəndlərin hamısını bərpa etmək mümkün olmadığına görə bu üç kəndin əhalisi 1930-cu ildə Sofulu kəndinə yaxın ərazilərə köçürülmüş və Sofulu kəndi adı altında birləşmişlər. O dövrdən 1988-ci ilə qədər bu ad altında mövcud olmuşlar. Sofulu kəndi üç məhəllədən ibarət idi. Kəndin yuxarısı Püsək, ortası Əlişar, aşağısı Qıvraq adlanırdı.

1988-ci ildə Sofulu kəndində 128 yaşayış evi olmuşdur. 1959-cu ilin əhalinin siyahıya alınmasında kənddə 1916 nəfər qeydə alınmışdırsa, 1988-ci ildə əhalinin sayı 1124-ə enmişdir. Sofulu kəndində bir sıra mədəni-maarif və sosial obyektlər var idi: kitabxana, klub, kənd sovetliyinin idarə binası, tibb məntəqəsi, yeməxana, mağaza, teleradio ötürücüsü, 1980-cı ildə istifadəyə verilmiş üçmərtəbəli, üçkorporuslu orta ümumtəhsil məktəb və s.

Kəndin ətrafında bir çox yerlərdə üstü yazılı, qoç şəkilli daşlar mövcud idi.

Kəndin şimal-qərbində, 4 km aralıda əzəmətli "Daş qala" adı ilə tanınan müdafiə qalası vardı. Nəqşibəndi təriqətinin böyük nümayəndələrindən biri, şair və filosof Mir Həmzə Seyyid Nigarinin yaxın dostu olmuş Molla Qəyibin (Qeyib) qəbri və piri də Sofulu qəbiristanlığındadır.

Sofulu kəndində olan bütün toponimik adlar təmiz Azərbaycan türkcəsindədir: Gilənar dərə, Şor dərə, Qaratorpaq dərəsi, Daşlı dərə, Saf dərə, Qırxlar dağı, Qoşqar dağı, Mağara güneyi, Qəcir qayası, Motal qaya və s.

1988-ci ilin sonlarında bütün Zəngəzur azərbaycanlıları kimi, Sofulu kəndinin camaatı da, öz dədə-baba yur-

dunu məcburi şəkildə tərk etdi. Sofulu kəndinin camaatı hazırda Bakı, Sumqayıt, Naxçıvan və Mingəçevir şəhərlərində, Şamaxı, Altıağac və Dəvəçi rayonlarında məskunlaşmışdır.

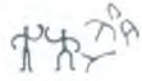
Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 09.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Soflu adlandırılmışdır.

Soltanheydər – Laçın rayonu ərazisində dağ. Kəlbəcər rayonu ərazisində İstisu qəsəbəsindən cənubdadır. Yerli əhali arasında Soltanheydər formasında tələffüz olunur. Dağ vaxtilə burada yaylaq yurdu olmuş Soltanheydər adlı şəxsin adı ilə adlandırılmışdır.

Sonasar – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ yaylasında, Həkəri çayının sol sahilində, Sarı baba və Hoçaz dağının arasında, rayon mərkəzindən 27 km şimalda, dəniz səviyyəsindən 1200 m hündürlükdə yerləşir. Sonasar kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kəndin yaxınlığından Laçın-Alxaslı şose yolu keçir. Kənd Hoçaz, Mayıs, Mişni kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, uşaq bağçası, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 63 ev, 256 nəfər əhali olmuşdur. Sonasar kəndində Su dərəsi, Şirinin dərəsi, Ağsu bulağı, Nəibin düzü, Aralıq düzü, Daşbulaq, Ağayar bulağı və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə qədim Alban kilsəsi olub.

XIX əsrdə Hocaz kəndinə məxsus "Qaraxanlar" deyilən binə yeri olmuşdur. Sonralar Hoçaz kəndindən ayrılmış ailələr burada daimi məskən salmışlar. Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, kəndin adı ilə bağlı iki fikir vardır. Birincisi, toponim Sona (qadın adı) və sar (ermənicə "dağ") sözlərindən ibarət olub, "Sona dağı" deməkdir. İkinci fikrə görə, Şah Abbas salmaq üçün hasar çəkdirirmiş və son işlər həmin ərazidə qurtardığı üçün "Son hasar" adlandırılıb. Sonralar tələffüzdə Sonasar adına çevrilmişdir.

Soyuqbulaq – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ yaylasındadır. Qarıqışlaq kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. XIX əsrdə Qarıqışlaq kəndinə məxsus binələrdən biri olmuşdur. Sonralar həmin binədən köç-

Soyuqbulaq kəndində
bulaq abidə

müş ailələr burada daimi məskən salmışlar. Yaşayış məntəqəsi oradakı soyuq sulu bulağın yaxınlığında yerləşdiyinə görə belə adlanmışdır.

Suarası – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyində, Həkəri çayının sahilindədir. Səfiyan kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 38 km-də, dəniz səviyyəindən 1550 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığından Laçın-Qubadlı şose yolu keçir. Suarası kəndi Səfiyan, Xanalılar, Horgədik, Dəyhan kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 38 ev, 133 nəfər əhali olmuşdur. Suarası kəndində Kəklilin bu-

lağı, Susuz dağı, Qızartı dağı, Hor gədik, Tırtökülən, Daş bulaq, Sarı yarıqan, Nazik su, Vəlilər, Dərə biçənəyi, Köhnə binə, Qızıl qaya, Quzu gölü və s. yer adları vardır.

Yaşayış məntəqəsini XIX əsrdə həmin rayondakı Səfiyan kəndindən köçüb gəlmiş ailələr Binələr adlı sahədə salmışdır. Kəndin adı su və arası sözlərindən ibarət olub, onun iki kiçik çay (sağda Vəlilər suyu və solda Noxudlu suyu) arasında yerləşdiyini bildirir. Hər iki su Xanalılar kəndinin yaxınlığında birləşərək Həkəri çayının qolu olan Zurdərə çayını əmələ gətirir.

Subuklu – Qafan rayonunda kənd adı. S.Zelinskiyin 1886-cı ildə tərtib etdiyi "Экономический бытъ государственных крестіан в Зангезурском уезде Елизаветпольской губернии" (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində bu kəndin adını Sümüklü kimi göstərir, kənddə 21 tüstü (ev təsərrüfatı) olduğunu, 112 nəfər əhali yaşadığını və Dərə evləri adlı yaşayış məntəqəsinin bu kənddən ayrılan ailələr tərə-

filən ayrıldığına dair məlumatlar vardır. Kəndin adı su və arası sözlərindən ibarət olub, onun iki kiçik çay (sağda Vəlilər suyu və solda Noxudlu suyu) arasında yerləşdiyini bildirir. Hər iki su Xanalılar kəndinin yaxınlığında birləşərək Həkəri çayının qolu olan Zurdərə çayını əmələ gətirir.

findən salındığını qeyd edir. 1918-ci ildə əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağılmışdır.

Suxan – Qafan rayonunda kənd adı. XX əsrin əvvəllərində kənd dağılmışdır. Xarabalıqları indiki Güdkum kəndinin yaxınlığındadır. Kənddə 1886-cı ildə 32, 1931-ci ildə 7 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Ehtimal ki, Su axan adından təhrifdir.

Sultanlar – Laçın rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Sultan kənd kimidir. Kənd Sultan bəyin malikanələrindən biri olduğu üçün belə adlandırılmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 31 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Sultan baba türbəsi

Sus – Laçın rayonunda kənd. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Sus Zabuk kimidir. Zabux kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 13 km-də yerləşir. Kənddə işgala qədər (1992) kitabxana, 2 mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 53 ev, 200 nəfər əhali olmuşdur. Sus kəndində Mərkiz dağı, Quş-quşun bulağı, Tat dərə, Bağırılı, Çırcırın bulağı və s. yer adları, 2 körpü vardır. Su çıxan yer, sucaq yer mənasındadır.

Susuzdağ – Laçın rayonu ərazisində dağ. Dağ ərazisində su mənbəyi olmadığına, yaxud az olduğuna görə belə adlanır.

Suvaranats – Gorus rayonunda kənd. Rayon mərkəzindən 35 km uzaqlıqda yerləşir. Qafqaz Albaniyası dövründən yazılı mənbələrdə adı çəkilir. Səfəvilər dövrünə aid 1508-ci il tarixli bir qəbalədə bu kəndin adı Süvari kimi qeyd olunur və Kapanat vilayətinin Urud nahiyəsində yerləşən Tatev monastrına məxsus olduğu bildirilir. Hun mənşəli savar (suvar) tayfasının adını özündə yadsan etnotoponimdir.

Təzə gəlinin ayağının altında kəsilən qoyunun ətinə, illah da basını, ayağını üç gün qonum-qonşuya vermək olmaz. O qoyunun əti ancaq gəlin gələn evdə yeriyilər. Pay verilsə, üç gün sonra verilər.

Zəngəzur folkloru

Sünik bölgəsi – Qafan şəhərindən cənuba doğru yerləşən kəndləri əhatə edən bölgə: Gomaran, Baydaq, Aşağı Gödəkli, Baharlı, Bəsid (Sav çayının yanında), Bəkdaş, Qaraçimən, Siznek, Yamaxlı, Yuxarı Gödəkli, Gödəkli Ziciqan, Göllü Zəmi, Sünik, Göllü, Cıbıllı.

Süsəndağ – Zəngilan rayonu ərazisində dağ. Bərgüşad silsiləsində, Oxçu çayının sahilindədir. Dəniz səviyyəsindən 1304 m hündürlükdədir. Dağın adı orada süsən bitkisinin bolluğu ilə bağlıdır.

Şabadin – Qafan rayonunda kənd. Qafan rayon mərkəzindən 13 km şimal-şərqdə, dağətəyi, meşəlik bir ərazidə yerləşmişdir. Yerləşdiyi bölgəyə uyğun olaraq Ecanan Şabadini adlanır. Çox güman ki, bu kənd Oxçu Şabadinindən köçən insanlar tərəfindən salınmışdır. Şabadin sözünün mənası iki dağ arasında yerləşən yaşayış məntəqəsi kimi izah olunur.

Statistik məlumatlara görə 1831-ci ildə Şabadində 51 nəfər, 1873-cü ildə 198 nəfər, 1886-cı ildə 261 nəfər, 1897-ci ildə 316, 1914-cü ildə 375 nəfər yaşamışdır. 1918-ci ildə ermənilər Şabadin kəndini yandırmış, evləri dağıtmış, əhalinin bir hissəsini qətlə yetirmiş, qalanlarını isə didərgin salmışlar.

Sovet hökuməti qurulduqdan sonra əhalinin az bir qismi kəndə qayıtmış, təsərrüfatı yenidən bərpa etmişdir. 1930-cu ildə Şabadin kəndində ibtidai məktəb açılmış, kolxoz qurulmuşdur. 1959-cu ildə kolxoz ləğv edilmiş, təsərrüfatı isə Ecanan mahalının digər azərbaycanlı kəndləri kimi "Sünik" erməni kolxozuna verilməmişdir. Kənddə məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi və s. sosial obyektlər var idi. 1988-ci ilin noyabr ayında bütün Qərbi Azərbaycan camaatı kimi Şabadin əhalisi də ermənilər tərəfindən zorla deportasiya edilmişdir.

Qarabağ müharibəsinin əfsanəvi qəhrəmanlarından biri, ölümündən sonra Azərbaycan bayrağı ordeni ilə təltif edilmiş leytenant Vəzir Əliyev Şabadin kəndində doğulmuşdur.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 09.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Yeğək adlandırılmışdır.

Şabadin – Qafan rayonunda kənd. Yerləşdiyi bölgəyə uyğun olaraq Oxçu Şabadini də adlanır. Qafan şəhərindən 40 km şimalda, Qapıcıq dağının ətəklərində, Oxçu çayının sol sahilində yerləşirdi.

Statistik məlumatlara görə 1831-ci ildə Şabadində 65 nəfər, 1873-cü ildə 371 nəfər, 1886-cı ildə 582 nəfər, 1905-ci ildə 560, 1914-cü ildə 516 nəfər yaşamışdır.

Oxçu Şabadini XIX əsrdə bölgənin ən böyük kəndlərindən biri kimi məşhur olmuş, 1918-ci ildə Andranikin dəstəsi tərəfindən dağıdılmış, əhalisinin xeyli hissəsi qətlə yetirilmiş, sonradan bərpa edilməmişdir. Azərbaycan Respublikasının ikinci Prezidenti Əbülfəz Elçibəyin valideyinləri bu kənddən 1918-ci il erməni qırğınları zamanı Ordubadın Kələki kəndinə pənah almışdılar.

Şabadin axund yeri – Qafan rayonunda kənd adı. Görünür bu kənd Şabadin kəndindən köçüb Axund yeri adlanan ərazidə salındığı üçün belə adlandırılmışdır.

Şahverdilər – Gorus payonunda kənd. Gorus rayon mərkəzindən 14 km cənubda, Gorus-Qafan şose yolunun kənarında, Bazarçayın (Bərguşad) üzərində yerləşmişdir. Kəndin ətrafında qədim Alban kilsəsinin və qəbiristanlığının qalıqları var idi. Şahverdilər kəndinin digər adı Şahverdiuşağıdır. Kəndin adı bu yaşayış məntəqəsinin əsasını qoymuş nəslin adı ilə bağlıdır.

Kənddə 1886-cı ildə 186, 1905-ci ildə 200, 1914-cü ildə 225, 1931-ci ildə 123, 1986-cı ildə 80 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

1918-ci ildə kənddə 100-ə yaxın ev olmuşdur. Andranikin və Nijdenhin quldur dəstələri 1918-ci ilin avqust-sentyabr aylarında Şahverdilər kəndini yandırmış, kənd sakinlərindən 87 nəfəri qətlə yetirmiş, qalan camaat isə Qubadlı rayonuna qaçmışdır. Qaçqın düşmüş Şahverdilər camaatı Şuşa, Ağdam, Yevlax və Bakıda məskunlaşmışdır. Sovet hökuməti qurulduqdan sonra cəmi 40 ailə yenidən geriye dönərək Şahverdilər kəndini bərpa etmişdir.

SSRİ Nazirlər Sovetinin Ermənistan SSR-də yaşayan azərbaycanlıların deportasiyası ilə bağlı məlum qərarı ilə əlaqədar 1951-ci ildə Şahverdilər kəndinin camaatı

Düz günü (bazar ertəsi) səfər çıxmazlar. Həftənin cüt günləri səfərə çıxsan, xeyir taparsan.

Zəngəzur folkloru

*Süpürgəni yandıran-
da qar yağar.*

Zəngəzur folkloru

deportasiya olunaraq Yevlax rayonunun Hürüuşağı və Borçalı kəndlərinə köçürülmüşlər. Kəndin təsərrüfatı və torpaqları isə Xot və Kürdük erməni kəndlərinə verilmişdir. 1954-cü ildə Şahverdilər kəndinin camaatının bir hissəsi yenidən geriyyə qayıdaraq, öz kəndlərində məskunlaşmışlar. Kolxoz və kənd sovetliyi isə Xot kəndində qalmışdır.

1961-ci ildə Tatev su elektrik stansiyası tikilərkən kəndin adı dəyişdirilərək, "Vorotan" qəsəbəsi adlandırılmışdır. Həmin vaxtdan 8 erməni ailəsi Şahverdilər kəndinə köçərək, orada məskunlaşmışdır. Kənddə 8 illik məktəb, kitabxana, klub, tibb məntəqəsi, poçt binası, mağaza var idi.

1988-ci ildə kənddə 15 ev, 80 nəfər əhali var idi. Həmin ilin noyabrında rayonun digər kəndləri kimi, Şahverdilər kəndi də boşaldıldı, əhalinin var-dövləti, ev-əşiyi əvəzsiz olaraq ermənilərə qaldı.

Müstəqil respublikamızın ilk generallarından biri olan Əliyev Tahir Yunus oğlu Şahverdilər kəndində anadan olmuşdur.

Şahverdilər kəndinin toponimləri: Süleyman bulağı, Dolayı bulaq, Qırlı bulağı, Cəhənnəm dərəsi, Cinni dərə, Düzülmə qaya, Dəlik daş, Oxçu kahası, Qara qaya, Qarı daşı, Heydərin yurdu və s.

Şam – Sisyan rayonunda kənd adı. Erməni mənbələrində Şamb kimi verilir. İlk dəfə bu toponim "Kitabi-Dədə Qorqud" eposunda çəkilir. Ərəb dilindən tərcümədə "qamışlıq" mənasını daşıyır. Daha inandırıcı ehtimal isə budur ki, Şam kəndi bölgədəki digər oxşar toponimlərlə eyni mənəni daşıyır və qızılbaşların tərkibində Zəngəzura gələn Şamlı tayfasına məxsus kəndlərdən olmuşdur. Kənddə 1886-cı ildə 234, 1905-ci ildə 495, 1914-cü ildə 405 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə kəndin azərbaycanlı əhalisi qovulmuşdur.

Şamkənd – Laçın rayonunda kənd. Qasımuşağı (Qurdhacı) tayfasının obalarındandır (Ərikli, Ələkçi və Şam). Qarabağ silsiləsinin ətəyindədir. Şamkənd kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 63 km-də yerləşir. Kəndin ərazisindən

Laçın-Şamkənd şose yolu keçir. Nağdalı çayı kəndi iki yerə bölür. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, mağaza, məişət evi, ATS və digər sosial obyektlər var idi. 99 ev, 368 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə avtomobil körpüsü vardır.

Kənd XIX əsrin ortalarında qasımuşağı adlı tayfaya mənsub ailələrin Şam (qamışlı yer) adlı qışlaqda məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Vaxtilə cəmi 3 ailədən ibarət məntəqə olmuşdur. Sovet hakimiyyəti illərində toponimin tərkibinə kənd sözü əlavə olunmuşdur.

Şamlı – Zəngilan rayonunda kənd. Süsən dağının etəyində, Süsən çayının sahilində, rayon mərkəzindən 15 km şimal-qərbdə yerləşir. Gilətağ kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənddə işğala qədər (1993) ibtidai məktəb, kitabxana və digər sosial obyektlər var idi. Kənddə 18 ev, 69 nəfər əhali olmuşdur.

Yerli məlumatlara görə, kəndin bünövrəsini XIX əsrdə Şamı, Nağı və Tağı adlı üç qardaş qoymuşdur. Kənd isə böyük qardaş Şamının adı ilə Şamlı, daha sonra "ı" səsinin düşməsilə Şamlı adlanmışdır.

Lakin toponim, çox güman ki, Qızılbaşların Şamlı tayfasının məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Şamlı Teymurun 1402-ci ildə türk sultanı Bayazid üzərində qələbəsindən sonra Suriyadan (Şamdan) apardığı bəydi-li tayfasına mənsub ailələrin adıdır. Həmin ailələri Teymur Səfəvi şeyxi Xacə Əliyə vermiş, o da onları Azərbaycanın cənubunda yerləşdirmişdi. Səfəvilərin hakimiyyət uğrunda mübarizəsində şamlılar yaxından iştirak etmişlər. Səfəvilər bu tayfaya Azərbaycanda ərazilər bağışlamışdılar.

Şamsız – Gorus rayonunda kənd adı. Şam və Sis toponimlərindən ibarət olub, "Şam yaxınlığında Sis" mənasındadır. Kənddə 1886-cı ildə 124, 1905-ci ildə 122, 1914-cü ildə 186, 1931-ci ildə 125 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd ləğv edilmiş, əhalisi qonşu Şurnuxu kəndinə köçürülmüşdür.

Şatarız – Zəngilan rayonunda kənd. Rəzdərə kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 12 km-də, dəniz

46°00'

46°15'

KƏLBƏCƏR RAYONU

DƏRƏLƏYƏZ MAHALI

SİSYAN RAYONU

GORANBOYUQ RAYONU

46°00'

46°15'

46°30' Şəriyətəq 17 km

Hakəri 51 km

1 : 100 000

Şəriyətəq 1 : 100 000

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Şəriyətəq 1 : 100 000

səviyyəsindən 500 m hündürlükdə yerləşir. Şatarız kəndində işğala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 29 ev, 106 nəfər əhali olmuşdur. Şatarız kəndində Navlı, Quşyuvası, Qaradaş, Qızıldaş dağları, Qaranlıq, Əbil kahası dərələri, Çuxur yurd, Mehrab, Navyeri, Keş yeri düzləri, Qaranlıq, Eynərarx meşələri, Alxan bulağı, Leşkar, Kəlbə-Həsən bulaqları və s. toponimlər vardır. Kənddə VII əsrə aid Alban kilsəsi, Düz və Sınıq pirləri vardır.

Buradakı VII əsrə aid Alban türbəsi kəndin çox qədim dövrlərdən mövcud olmasını xəbər verir.

Şayıflı – Zəngilan rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, rayon mərkəzindən 25 km şimalda, dəniz səviyyəsindən 1400 m hündürlükdə yerləşir. Şayıflı kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir Mincivan-Qafan dəmir yolu kəndin ortasından keçir. Kəndin yaxınlığından Oxçu və Quşçular çayları keçir. Şayıflı kəndi Gəyəli, Yusiflər, Qaragöl və Nəcəflər kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, musiqi məktəbi, uşaq bağçası, klub, kitabxana, xəstəxana, 3 mağaza, məişət evi, ATS, poçt, dəmiryolu vağzal, inzibati binalar və digər sosial obyektlər var idi. 166 ev, 600 nəfər əhali olmuşdur. Şayıflı kəndində Musalar, Süsən dağı, Tağarən bulağı, Ağ bulaq, Xəzəzur dərəsi, Xəzəzur bulağı və s. yer adları vardır. Yaşayış məntəqəsini Şayıflı (Şayıf şəxs adıdır) nəslinə mənsub ailələr saldığı üçün belə adlanmışdır.

Şinatağ – Sisyan rayonunda kənd adı. Mənbələrdə Şənədağ, Şenatağ şəklində də yazılmışdır. Kəndin adının dağ topomorfantı ilə əlaqələndirilməsi səhvdir. Zəngəzurda və Qarabağda yaşamış türksoylu tağ (tuğ) tayfasının məskunlaşması nəticəsində yaranmış kəndlərdəndir. Sisyan rayonunda Kirətağ, Qafan rayonunda Aşağı və Yuxarı Girətağ, Zəngilan rayonunda Böyük Gilətağ, Dərə Gilətağ. Mığrı rayonunda Tuğut, Tağəmir, Laçın rayonunda Aşağı və Yuxarı Tığik, Gorus rayonunda Tığ (Tex və ya Dığ), Hadrut rayonunda Tuğ kəndləri, Taglar mağara məbədi kimi toponimlərlə eyni mənşəlidir. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin

02.03.1940-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Lernaşen adlandırılmışdır.

Şeylanlı – Laçın rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Şeylanlı kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 50 km-də, dəniz səviyyəsindən 2500 m hündürlükdə yerləşir. Laçın-Minkənd şose yolu Şeylanlı kəndini cənub-şərq istiqamətində, yəni keçmiş karvan yolu ilə Laçın-Şəlvə, Laçın-Qoşasu şose yollarına birləşdirmişdir. Ağdərə çayı kəndin ərazisindən keçir. Şeylanlı kəndi Ağbulaq, Qarakeçdi, Kamallı, Çırxanlı, Alxaslı, Qoşasu, Ağcakənd, Qabaqtəpə və Narişlar kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, kitabxana, mağaza, ATS, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 145 ev, 777 nəfər əhali olmuşdur. Şeylanlı kəndində Çaxmaq daşı, Göl yalı, Ləzgilər yalı, Seyidlərin yalı, Qarasu düzü, Nəhlətləmə düzü, Bogaz dərəsi, Qabangədik dağı, Qarğa quzey dağı, Dıdığ dağı, Murad təpə, Nəcəfin burnu, Maraluçan qayası, Mərəklərin düzü, Mahmud şələləsi, Nazik su dərəsi və s. mikrotoponimlər vardır. Kəndin şərqində Kalafalıq adlı yerdə Alban kilsəsi və qəbiristanlığı, Ağdərə çayı üzərində Sınıq körpü, Arpa yeri adlanan sahədə tarixi məlum olmayan qəbiristanlıq, tağbənd kurqanlar, Qabangədik dağında pir mövcud idi. Kəndin əsası 1746-cı ildə şeylanlı tayfasından olan Allahqulu adlı bir şəxs tərəfindən qoyulmuşdur.

Oykonim XVIII əsrin ortalarında Osmanlı-Səfəvi müharibəsi zamanı İrandan Zəngəzura köçürülmüş kürd tayfalarından biri olan Şeylanlı tayfasının adını əks etdirir.

Şəfibəyli – Zəngilan rayonunda kənd. Bəsitçayın sahilində, dağətəyi ərazidə, rayon mərkəzindən şimal-qərbdə dəniz səviyyəsindən 500 m hündürlükdə yerləşir. Şəfibəyli kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kəndin ətrafında Qaraqaya dağı, Noxudlu meşəliyi, Qocadərə, Üzümağacı dərəsi, Xalxavıllı, Rəvadana dərələri vardır. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, 2 uşaq bağçası, klub, mədəniyyət evi, mağaza, ATS, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 156 ev, 557 nəfər əhali olmuşdur. Şəfibəyli kəndində Arpa dərəsi, Qışlaq dərəsi, xarabalıqları qalmış İmarətlər kəndi, Bayram

dərəsi, Kollu dərə və s. yer adları vardır. Kənddə Yel piri olmuşdur.

Yerli məlumata görə, yaşayış məntəqəsini Cənubi Azərbaycandan gəlmələr bina etmişdir. Oykonim Şəfibəy şəxs adı ilə bağlıdır. Bu kənd, çox güman ki, XIX əsrin ikinci yarısında Zəngəzurda pristav olmuş, Ağdamın Ətyeməzli kəndindən olan Şəfibəy Fətəlibəyovun mülklərindən olmuşdur.

Şəfilər – Laçın rayonunda kənd adı. Zəngilan rayonunun Şəfibəyli kəndindən olan ailələr tərəfindən salındığından belə adlandırılmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 11 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Şəhərcik – Qafan rayonunda kənd. Bölgənin ən qədim azərbaycanlı kəndlərindən biridir. Qafan rayon mərkəzindən 7 km şimalda. Oxçu çayının sol sahilində yerləşmişdir. XIX əsrdə Zəngəzur qəzasında üç Şəhərcik adlı kənd olmuşdur. 1468-ci ilə aid mənbədə kəndin adı Şihər kimi qeyd olunmuşdur. XVI əsrdə Tatev monastırına aid kəndlər sırasında Şihər adlı kənd də var idi. Belə qənaətə gəlmək olar ki, Şihər adlı kənddən yaranmış məntəqə Şihərcik ("Kiçik Şihər kəndi" mənasında) adlanmışdır. Kəndin yaxınlığındakı qədim qəbiristanda aparılan arxeoloji qazıntılar buradakı üçqat qəbirlərin 3 min ildən çox tarixi olduğunu göstərmişdir. Qafan şəhərinin və qədim Qır (Qız) qalasının bilavasitə yaxınlığında yerləşən Şəhərcik çox qədim zamanlardan bölgənin inzibati, mədəni və ticarət mərkəzi kimi tanınmışdır. Şəhərcik kəndinin yaxınlığındakı qədim kilsənin 913-cü ildə Alban hökmdarı Senəkərimin qızı Şahan Duxt tərəfindən tikilməsi və bu hadisənin kilsə divarında həkk edilərək, indiki günlərimizə qədər gəlib çatması faktı da, Şəhərciyin Qafqaz Albaniyasının əhəmiyyətli yaşayış məntəqələrindən biri olduğunu göstərir.

Şəhərcik kəndində Bəndər padşahın qəbri deyilən ziyarətgah və 7 böyük Dağdağan ağacının ətrafındakı qədim pır hələ atəşpərəstlik dövründə bu yerlərdə insanların məskunlaşdığını göstərən dəlillərdir. Kənddə 1886-cı ildə 471, 1905-ci ildə 796, 1914-cü ildə 649, 1931-ci ildə 669 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

1905 və 1918-ci illərdə bölgənin bütün azərbaycanlı kəndləri kimi Şəhərcik kəndi də daşnak ideologiyasının təsiri altında quduzlaşmış ermənilərin hücumuna məruz qalmış, kənd dağıdılmışdır. 1918-ci ildə Andranikin və Nijdenin quldur dəstələrinin hücumlarını Şəhərciyin 140 nəfərlik könüllü dəstəsi uzun müddət dəf etmiş, kənd camaatı Qır qalasına sığınaraq, orada səngər qurmuş və kəndlərini noyabrın sonlarına qədər mərdliklə müdafiə etmişdir. 1918-ci ilin dekabrında erməni toplarının yaylım atəşlərindən Qır qalası dağıdılmış, kənd camaatı Zəngəzurun qarlı dağ aşırımlarından keçərək, Naxçıvanın Əylis, Dırnıs və Yaycı kəndlərinə pənah aparmışlar.

1921-22-ci illərdə camaatın bir hissəsi yenidən Şəhərciyə qayıdaraq kəndi bərpa etmişdir. Rayonda ilk dünyəvi azərbaycanlı məktəbi 1923-cü ildə məhz Şəhərcikdə öz dövrünün tanınmış ziyalısı, əməkdar müəllim Cəlal Zeynalov tərəfindən açılmışdır. Bu məktəb 1937-ci ildə orta məktəbə çevrilmişdir.

1931-ci ildə Şəhərcikdə kolxoz təşkil edilmiş və bu kolxoz 1960-cı ilə qədər fəaliyyət göstərmişdir. Bu dövrdə Şəhərcikdə 200-dən artıq ev olmuş, mindən çox əhali yaşamışdır.

1960-cı ildə Şəhərcik kəndi inzibari ərazi vahidi kimi ləğv edilmiş, Qafan şəhərinin qəsəbəsinə çevrilmişdir. 1988-ci ilin noyabrında isə Qərbi Azərbaycanın bütün aborigen əhalisi kimi, Şəhərcik camaatı da öz ata-baba torpaqlarından deportasiya olunmuşdur.

Şəhərcik kəndinin toponimləri: Arpa zəmisəsi, Qır qalası, Qızıl daş, Ağdərə, Almalıq, Buzxana, Vənət, Bozlu dərə, Yal yurd, Nəcəf yeri, Göyrum, Pir dərəsi, Xusdub, Sulu dərə, Pir Həməzə, Kəsik daş, Kərəm çeşməsi, Qurd qayası, Gəncəbuta bulağı və s.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri Oqtay Əsədov Şəhərcik kəndində doğulmuşdur.

Şəhərcik – Sisyan rayonunda kənd. Sisyan rayon mərkəzindən 23 km cənub-qərbdə Ərəfsə və Comərdli kəndlərinin yaxınlığında, Dəli çayın (Sisyan çayının yuxarı axarı) sol sahilində yerləşirdi. 1893-cü ildə aparılmış əhalinin siyahıya alınmasına görə bu kəndin Sis-

dərəsi, Kollu dərə və s. yer adları vardır. Kənddə Yel piri olmuşdur.

Yerli məlumatlara görə, yaşayış məntəqəsini Cənubi Azərbaycandan gəlmələr bina etmişdir. Oykonim Şəfibəy şəxs adı ilə bağlıdır. Bu kənd, çox güman ki, XIX əsrin ikinci yarısında Zəngəzurda pristav olmuş. Ağdamın Ətyeməzli kəndindən olan Şəfibəy Fətəlibəyovun mülklərindən olmuşdur.

Şəfilər – Laçın rayonunda kənd adı. Zəngilan rayonunun Şəfibəyli kəndindən olan ailələr tərəfindən salındığından belə adlandırılmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 11 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Şəhərcik – Qafan rayonunda kənd. Bölgənin ən qədim azərbaycanlı kəndlərindən biridir. Qafan rayon mərkəzindən 7 km şimalda, Oxçu çayının sol sahilində yerləşmişdir. XIX əsrdə Zəngəzur qəzasında üç Şəhərcik adlı kənd olmuşdur. 1468-ci ilə aid mənbədə kəndin adı Şihər kimi qeyd olunmuşdur. XVI əsrdə Tatev monastırına aid kəndlər sırasında Şihər adlı kənd də var idi. Belə qənaətə gəlmək olar ki, Şihər adlı kənddən yaranmış məntəqə Şihərcik ("Kiçik Şihər kəndi" mənasında) adlanmışdır. Kəndin yaxınlığındakı qədim qəbiristanda aparılan arxeoloji qazıntılar buradakı üçqat qəbirlərin 3 min ildən çox tarixi olduğunu göstərmişdir. Qafan şəhərinin və qədim Qır (Qız) qalasının bilavasitə yaxınlığında yerləşən Şəhərcik çox qədim zamanlardan bölgənin inzibati, mədəni və ticarət mərkəzi kimi tanınmışdır. Şəhərcik kəndinin yaxınlığındakı qədim kilsənin 913-cü ildə Alban hökmdarı Senəkərimin qızı Şahan Duxt tərəfindən tikilməsi və bu hadisənin kilsə divarında həkk edilərək, indiki günlərimizə qədər gəlib çatması faktı da, Şəhərciyin Qafqaz Albaniyasının əhəmiyyətli yaşayış məntəqələrindən biri olduğunu göstərir.

Şəhərcik kəndində Bəndər padşahın qəbri deyilən ziyarətgah və 7 böyük Dağdağan ağacının ətrafındakı qədim pir hələ atəşpərəstlik dövründə bu yerlərdə insanların məskunlaşdığını göstərən dəlillərdir. Kənddə 1886-cı ildə 471, 1905-ci ildə 796, 1914-cü ildə 649, 1931-ci ildə 669 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

1905 və 1918-ci illərdə bölgənin bütün azərbaycanlı kəndləri kimi Şəhərcik kəndi də daşnak ideologiyasının təsiri altında quduzlaşmış ermənilərin hücumuna məruz qalmış, kənd dağıdılmışdır. 1918-ci ildə Andranikin və Nijdenin quldur dəstələrinin hücumlarını Şəhərciyin 140 nəfərlik könüllü dəstəsi uzun müddət dəf etmiş, kənd camaatı Qır qalasına sığınaraq, orada səngər qurmuş və kəndlərini noyabrın sonlarına qədər mərdliklə müdafiə etmişdir. 1918-ci ilin dekabrında erməni toplarının yaylın atəşlərindən Qır qalası dağıdılmış, kənd camaatı Zəngəzurun qarlı dağ aşırımlarından keçərək, Naxçıvanın Əylis, Dırmıs və Yaycı kəndlərinə pənah aparmışlar.

1921-22-ci illərdə camaatın bir hissəsi yenidən Şəhərciyə qayıdaraq kəndi bərpa etmişdir. Rayonda ilk dünyəvi azərbaycanlı məktəbi 1923-cü ildə məhz Şəhərcikdə öz dövrünün tanınmış ziyalısı, əməkdar müəllim Cəlal Zeynalov tərəfindən açılmışdır. Bu məktəb 1937-ci ildə orta məktəbə çevrilmişdir.

1931-ci ildə Şəhərcikdə kolxoz təşkil edilmiş və bu kolxoz 1960-cı ilə qədər fəaliyyət göstərmişdir. Bu dövrdə Şəhərcikdə 200-dən artıq ev olmuş, mindən çox əhali yaşamışdır.

1960-cı ildə Şəhərcik kəndi inzibari ərazi vahidi kimi ləğv edilmiş, Qafan şəhərinin qəsəbəsinə çevrilmişdir. 1988-ci ilin noyabrında isə Qərbi Azərbaycanın bütün aborigen əhalisi kimi, Şəhərcik camaatı da öz atası torpaqlarından deportasiya olunmuşdur.

Şəhərcik kəndinin toponimləri: Arpa zəmisəsi, Qır qalası, Qızıl daş, Ağdərə, Almaliq, Buzxana, Vənət, Bozlu dərə, Yal yurd, Nəcəf yeri, Göyrum, Pir dərəsi, Xusdub, Sulu dərə, Pir Həmzə, Kəsik daş, Kərəm çeşməsi, Qurd qayası, Gəncəbuta bulağı və s.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri Oqtay Əsədov Şəhərcik kəndində doğulmuşdur.

Şəhərcik – Sisyan rayonunda kənd. Sisyan rayon mərkəzindən 23 km cənub-qərbdə Ərəfsə və Comərdli kəndlərinin yaxınlığında, Dəli çayın (Sisyan çayının yuxarı axarı) sol sahilində yerləşirdi. 1893-cü ildə aparılmış əhəlinin siyahısına görə bu kəndin Sis-

yan kənd cəmiyyətinə aid olduğu və kənddə 32 evdə 124 nəfər azərbaycanlı əhalinin yaşadığı gösrərilir. 1918-ci ildə ermənilər tərəfindən dağıdılmışdır.

Qafan rayonundakı Şəhərcik kəndi ilə eynimənalı toponimdir.

Şəki – Sisyan rayonunda kənd. Şəki kəndi Zəngəzurun ən qədim və ən böyük azərbaycanlı kəndlərindən biridir. Erkən orta əsrlərdə Sisakan knyazlığının mərkəzi olmuş qalanın adıdır. Kəndin iki min ilə yaxın yaşı olduğu güman edilir. "Kitabi-Dədə Qorqud"dakı Şöklü Məlik və Babəki Afşinə satan Səhl ibn Sumbatın Şəkili olduğunu söyləyən elmi fikirlər də mövcuddur. Şəki adı eramızdan öncə VII əsrdə Qafqaza gəlmiş sak tayfalarının adı ilə bağlıdır. XIX əsrdə Qars əyalətinin Ərdahan əyalətində iki Şəki, Cənubi Azərbaycanda Şaqalı (Şakalı) və Şakabad və Şimali Azərbaycanın şimal qərbində Şəki (şəhər) adları ilə mənşəcə eynidir. XIX əsrin 80-ci illərinə aid məlumatda Şəki kəndinin əhalisi tatar (azərbaycanlı) göstərilmişdir. Kənddə 1886-cı ildə 838, 1905-ci ildə 1605, 1914-cü ildə 1584, 1931-ci ildə 700, 1986-cı ildə 1900 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

Şəki kəndinin cənubunda, kənddən 700-800 m aralıda Darvaza döşü (akademik Z.Bünyadov bu yeri "Darvazatəpə" adlandırır) deyilən bir təpəlikdə Şəki qalası olmuşdur. Həmin qalanın qalıqları son vaxtlara qədər qalmaqda idi. İndiki Şəki kəndi XVIII əsrin sonlarına qədər orada yerləşib. Müləhizələrə görə ordan aşağı düzə köçüb gələn adamlar Şəki qalasının adını kəndə qoyublar.

Şəki kəndi Sisyan rayonunun mərkəzindən 5 km şimal-qərbdə yerləşir. Şəkiddən 3 km şərqdə Qızılcıq kəndi, 4 km şimal-qərbdə isə erməni kəndi Əngələvid yerləşirdi.

1988-ci ildə Şəkiddə azərbaycanlı ailələrinin sayı 190, əhalisi isə 1930 nəfər olub.

Kənddə böyük üçmərtəbəli məktəb, 500 nəfərlik klub, kitabxana, idarə binası, poçt, tibb məntəqəsi, univermaq, iki ərzaq mağazası, məişət evi, əmanət kassası, su dəyirmanı, ATS və s. sosial və iaşə obyektləri var idi.

Kənddə 2 yerdə məscid olmuş, lakin 1918-ci ildə hər ikisi yandırılmış, Sovet hökumətinin vaxtında isə bərpa-sına icazə verilməmişdir. Şəkiddə olan qədim Alban kil-səsi 1975-ci ildə ermənilər tərəfindən dağıdıldı.

Məşhur Qoşundaş abidəsi Şəki kəndindən 3 km cənub-şərq tərəfdədir. Kəndin cənub tərəfində yerləşən "Şamaxı" deyilən bir qədim yaşayış yeri də var idi. Deyilənə görə Şamaxı kəndi VIII-IX əsrlərdə salınmış, Əmir Teymurun qoşunları tərəfindən yerlə yeksan edilmişdir. "Şamaxı"dan tapılmış qədim qəbir daşlarının üzərində 800-cü illərə aid tarixin olduğu qeyd edilmişdi. Azərbaycanın iki böyük tarixi və mədəni mərkəzi olan Şəki (Nuxa) və Şamaxı şəhərlərinin adını daşıyan bu qədim yaşayış məskənlərinin mövcudluğu bir daha göstərir ki, Qafqaz Albaniyasının tərkibində olan Zəngəzur, Şəki və Şamaxı mahallarının arasında sıx əlaqələr olmuşdur.

Kəndin aşağı hissəsindən onlarla bulağın birləşmə-sindən yaranmış Şəki çayının üzərində 36 min kv gücü olan Şəki SES qurulmuşdu. Şəki kəndinin mikrotoponimləri: bulaqlar (Xor-xor bulaq Güllü bulağı, Gözə bulağı, Təknəli bulağı, Göy bulaq, Çınqıllı bulaq, Süddü bulaq, Qoşa göl), dərələr (Vəng dərəsi, Şor dərə, Sel dərəsi, Ayı dərəsi) və digər yer adları (Pirin döşü, Ramazan düzü, Dəvə ölən, Dəvə boynu, Təpə arası, Örəncə, Balaşın çalası, Qaraxanbəyli, Almurad kahası, Cəfərin bağı, Xəlil kahası, Qızıl qaya, Kaftar qaya və s.) təmiz azərbaycan türkcəsində idi.

1918-ci il avqustun 15-də kəndin camaatı Andranikin dəstəsinin qəfil hücumuna məruz qalmış, xeyli tələfat vermişdir. Sağ qalan əhali əsasən Araz boyu rayonlarda (Qubadlı, Cəbrayıl, Füzuli) məskunlaşmışlar. Kənddən 23 ailə Yevlaxa gəlmiş, 10-a yaxın ailə Şəki rayonunun Daşbulaq kəndinə, 10-a yaxın ailə isə Naxçıvana pənah aparmışdır. Bunlardan Yevlaxa və Daşbulağa köçənlər geri qayıtmamışdır. Araz qırağı kəndlərdə məskunlaşan əhalinin yarından çoxu yoluxucu xəstəliklərdən tələf olmuş, qalanı isə 1921-22-ci illərdə kəndə qayıtmış, kəndə doluşmuş ətraf kəndlərin erməniləri ilə birgə yaşamaq məcburuyətində qalmışlar.

Şeki kəndindən onlarla tanınmış, elm adamları və ictimai-siyasi xadimlər, əmək qəhrəmanları çıxmışdır. Görkəmli ədəbiyyatşünas-alim, professor Əziz Şərif, Azərbaycan Milli-Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü Kərim Kərimov, məşhur "Zəngəzur" romanının müəllifi tanınmış yazıçı Əyyub Abbasov, IV çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı Ağalar Vəliyev, Sosialist əməyi qəhrəmanları Əli Hüseynov, Şirvan Cəfərov, Məhəmməd Gözəlov, Ermənistan SSR Ali Sovetinin deputatı olmuş Züleyxa Əliyeva Şeki kəndinin yetirmələridir.

Şeki kəndi ermənilərlə qarışıq kənd olduğundan, 1988-ci il Qarabağ separatizmi ilə bağlı hadisələr bu kənddə özünü çox qabarıq şəkildə göstərmişdir. 1988-ci ilin fevral ayından başlayaraq, Şekidə ermənilər tez-tez anti-azərbaycan mitinqləri təşkil edir, azərbaycanlıları qorxudur, təhqir edir, söyür, evlərini daşlayır, mal-heyvanını oğurlayır və s. təzyiqlərə məruz qoyurdular. Həmin ilin mayından başlayaraq, Şeki azərbaycanlıları tədriclə köçüb getməyə başladılar. Noyabrın sonları şekililərin öz ata-baba yurdlarında yaşadıkları axırıncı günlər olmuşdur. 1988-ci ilin noyabrında isə ermənistan SSR-də yaşayan bütün azərbaycanlılar kimi, Şeki camaatı da öz ata-baba torpaqlarından deportasiya olunmuşdur. Şeki camaatı hazırda Naxçıvan, Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Şeki, Mingəçevir və s. şəhər və rayonlarda məskunlaşmışdır.

Bazarçay üzərində
Şeki şəlaləsi

Şeki şəlaləsi – Bazarçayın Sisyan rayonunda Şeki kəndinin yaxınlığında 18 metr hündürlükdə yaratdığı bir şəlalə. Güzəlliyinə görə Zəngəzurun Niaqarası adlandırılırdılar.

Şəlat – Sisyan rayonunda kənd adı. Ermənicə Şaqat. Qafqaz Albaniyası dövründə salınmış yaşayış məntəqələrindən biridir. Əhalisi xristian albanlar olmuş, sonralar erməni Qriqoriyan kilsəsinin təsiri altında erməniləşmişdir. Alban tarixçisi Musa Kalankatlının "Alban tarixi"ndə VII əsrdə Şaqat kimi qeyd olunur.

Şəlvə çayı – Laçın rayonu ərazisində çay. Hocaszu çayı ilə birləşərək Həkəri çayını əmələ gətirir. Hidronim Azərbaycan dilindəki "şel" yayılan, qol-budaq atan (şellənmək sözü də yayılmaq, budaqlanmaq, ətrafa yayılmaq mənasındadır) və iran dillərindəki "ab" (yerli tələffüzdə avava) su komponentlərinin birləşməsindən əmələ gəlib, "şaxələnen, qollu-budaqlı su" (çay) mənasındadır.

Şəlvə dərəsi – Laçın rayon mərkəzindən şimal-qərbdə dərə uzunluğu on bir yaşayış məntəqəsinin yerləşdiyi bölgə. Şəlvə dərəsi səth quruluşuna görə dərin olmayan dərələr və dağətəyi təpəliklərdən ibarətdir. Şəlvə dərəsinin başı üzərində Mıxtökən, Qatar daş, Çalbayır, keşikçi dağ, Qabaqtəpə və Sagsagan dağ silsiləsi ucalır. Şəlvə çayı bu silsilədən öz başlanğıcını götürərək dərə boyu axıb Həkəri çayına tökülür. Dərənin adı Şəlvə çayının adından götürülmüşdür.

Şəlvə – Laçın rayonunda kənd. Şəlvə çayı sahilində, dağətəyi ərazidedir. Şəlvə kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 60 km-də, dəniz səviyyəsindən 1600 m hündürlükdə yerləşir. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, musiqi məktəbi, klub, mədəniyyət evi, kitabxana, xəstəxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 120 ev, 582 nəfər əhali olmuşdur. Şəlvə kəndində Mıxtökən, Qatar daş, çal-bayır, Laçın güney, Qəbirli yal, Keşikçi, Qabaqtəpə, Sagsagan dağları, Göz bulaq, Göy bulaq və s. yer adları vardır. Kənddə Alban kilsəsi vardır.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatlara görə, kənd sıx meşə, kol və otlarla örtülü olduğundan əvvəllər şəllik adlandırılıb. Əslində isə kəndin adı Şəlvə çayının adından götürülmüşdür.

Şəlvə kəndində qədim alban məbədi

ŞƏLVƏ

Şərdərə – Qafan rayonunda kənd adı. XX əsrin əvvəllərində kənd dağılmışdır. Xarabalıqları Xələc kəndinin yaxınlığındadır. Türkcə şara "çayyatağı" və dəre sözlərindəndir.

Şərifan – Zəngilan rayonunda kənd. Həkəri çayının sağ sahilindədir. Hacallı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 35 km-də yerləşir. Şərifan kəndinin ərazisindən Bakı-Naxçıvan şose yolu keçir. Ərazisi 60 hektardır. Kənd dağlar və dərələrlə əhatə olunmuşdur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, uşaq bağçası, kitabxana, tibb məntəqəsi, aptek, mağaza, inzibati binalar və digər sosial obyektlər var idi. 63 ev, 270 nəfər əhali olmuşdur. Şərifan kəndində Qoppulu, Novkeçən, Dərəhub, Dəyirman altı, Mevli, Dəvə uçan, Kötüklü və s. yer adları vardır. Kənddə XIII əsrə aid sərdabə var idi.

Yerli əhalinin verdiyi məlumatlara görə, kənd Şəhri-Şərifan (Şərifan şəhəri) adlı qədim yaşayış yeri ərazisində salındığına görə belə adlanmışdır. Orada aparılan arxeoloji tədqiqat işləri nəticəsində XI əsrə aid yaşayış məskəni aşkar olunmuşdur. Kənddə ocaq adlandırılan abidə isə XIII əsrə aid sərdabədir.

Şərikan – Zəngilan rayonunda kənd. Oxçuçayın sağ sahilində yerləşir. Şərikan kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayonun 25 km-də yerləşir. 22 km məsafədə Mincivan-Qafan dəmiryolu stansiyası yerləşirdi. Şimal-qərbdən Qafan r-nu ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, 2 mağaza, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 65 ev, 260 nəfər əhali olmuşdur. Kənd Seyidlər kəndi ilə birləşdirən körpü var idi.

Mincivan-Qafan dəmiryol stansiyası əsasında yaranmışdır. Keçmiş adı Kazarma. Rəsmi ədəbiyyatlarda səhvən Otuzikinci kimi də qeyd olunur. Məntəqə vaxtilə mövcud olmuş Şərikan kəndindən köçüb gələn ailələrin Bakı-Yerevan dəmir yolunun 32-ci kilometrliyində salındığına görə Otuzikinci adlanırdı. Qədim kəndin adı ilə adlanmışdır.

Şıxlar – Sisyan rayonunda kənd. Sisyan rayonunun mərkəzindən 13 km cənub-qərbdə Murxuz, Sofulu,

*Bu yol Kaşana gedər,
Aşar, Kaşana gedər.
Qəriblikdə ölənin
Börkü nişana gedər.*

Ernəzir kəndi

Dəstəkert, Axlatyan və Bnunis kəndlərinin yaxınlığında yerləşmişdir. Şıxlar kəndinin adı çox güman ki, burada yaşamış, yaxud bu kəndin binasını qoymuş Şeyx nəslindən olan adamlarla bağlıdır. Onu da qeyd edək ki, Azərbaycanca ondan artıq Şıxlar kəndi vardır.

Şıxlar kəndində 1831-ci ildə 44 nəfər, 1873-cü ildə 312, 1886-cı ildə 306, 1897-ci ildə 544, 1914-cü ildə 585 nəfər yaşamışdır .

Kəndin yaxınlığında qədim Alban kilsəsinin və 1918-ci ildə dağıdılmış müsəlman məscidinin qalıqları, eləcə də qədim qəbir daşları bu yerlərdə əhalinin ən azı 500 il öncə məskunlaşdığını göstərən əlamətlərdəndir. Şıxlar kəndinin ətrafındakı bulaqların (Daş çeşmə, Molla çeşməsi, Turş su, Tahir bulağı, Bəşir çeşməsi, Kom söyüd bulağı, Əyri çay və s.), öriş və əkin yerlərinin (Çuxurlar, Gölyazı, Çaxnıqlar, Tatar düzü, Qabaq biçənək, Dağıstan, Daşlı güney, Düz zəmi, Babəkən və s.), dərələrin və dağların (Su dərəsi, Ağ dərə, Ərəfsə dərəsi, Baba oğlu dərəsi, Qızıl qaya, Hərəmlər dağı və s.) adları da onu göstərir ki, burada ta binəyi-qədimdən Azərbaycan türkləri məskun olmuşlar.

1918-ci ilin martında Şıxlar kəndi Andranikin quldur dəstəsi tərəfindən dağıdılmış, əhalisinin bir hissəsi (95 nəfər) qılıncdan keçirilmiş, digər hissəsi isə Qala dağından aşaraq Culfa rayonuna pənah gətirmişdir. Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Zəngəzurun digər azərbaycanlı kəndlərinin əhalisi kimi, Şıxlar camaatı da yenidən öz doğma kəndlərinə qayıtmışlar. 1931-ci ilin siyahıya alınmasında Şıxlar kəndində 411 nəfər əhali yaşadığı bildirilir.

Kənddə orta məktəb, klub, kitabxana, rabitə şöbəsi, uşaq bağçası, tibb məntəqəsi var idi. 1988-ci ildə Şıxlar kəndində 90 ev var idi və 700 adam yaşayırdı.

1988-ci ildə kəndin qaçqınlıq tarixi təkrar olundu. Erməni millətçiləri respublika hökuməti səviyyəsində, rayon partiya, sovet və inzibati orqanlarının rəhbərliyi ilə noyabrın ikinci yarısında bir həftə ərzində kəndin əhalisinin bütün mülkiyyətini, ev-eşiyini əlindən alıb dağlarla, Naxçıvan MR, Laçın, Kəlbəcər rayonlarına qovmuşlar. Hazırda Qızıl Şəfəq kəndinin camaatı Bakı,

*Dağ başından yar aşır,
Yar dolanır, yar aşır.
Qaş altdan göz eyləmək,
Bircə sənə yaraşır.*

Vartanizor kəndi

Sumqayıt, Naxçıvan və Mingəçevir şəhərlərində məskunlaşmışlar.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, görkəmli tarixçi-alim Vəli Əliyev, Milli Məclisin üzvü Fəzail Ağamalı, Milli Məclisin üzvü Fazil Mustafa, general-leytenant Vahid Əliyev Şıxlar kəndindəndirlər.

XX əsrdə ermənilər tərəfindən Şıxlar kəndinin adı iki dəfə dəyişdirilmişdir: Ermənistan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin 02.03.1940-cı il tarixli qərarı ilə Qızıl Şəfəq adlandırılmış, 1991-ci ildə isə kəndin adı tamamilə erməniləşdirilərək Torunik qoyulmuşdur.

Şiştəpə – Kəlbəcər və Laçın rayonları ərazisində dağ. Mıxtökən silsiləsində, Tutqunçay və Hocazsu çaylarının mənbə hissəsindədir. Oronim **Şiş** və **təpə** komponentlərindən ibarətdir. Dağın adı onun təpəsinin **şiş** (dik) olması ilə əlaqədardır.

Şotalı – Qafan rayonunda kənd adı. Qafan rayon mərkəzindən 16 km şimal-qərbdə, Oxçu çayın sağ sahilində, Əcili və Müsəlləm kəndlərinin arasında yerləşirdi. Əcili kəndindən XIX əsrin ortalarında yaranmış oba olmuş, sonra kəndə çevrilmişdir. Qədim türk mənşəli Şatı tayfasının adını əks etdirir. Kənddə 1886-cı ildə 30, 1914-cü ildə 28, 1931-ci ildə 25 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır.

Şurnuxu – Şurnuxu Gorus rayonunda kənd. Şurnuxu kəndi Gorus rayonunun ən böyük azərbaycanlı kəndi idi. Gorus rayon mərkəzindən 27 km cənubda, meşənin içərisində, Qafan-Gorus magistral yolunun kənarında, Ağbulaq, Şamsız, Şahverdilər və Çayzəmi kəndlərinin yaxınlığında yerləşirdi. Kənddə 1886-cı ildə 184, 1905-ci ildə 117, 1914-cü ildə 104, 1931-ci ildə 60, 1986-cı ildə 780 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Yerli sakinlər kəndin adını Şirnuxu kimi tələffüz edirdilər. Kəndin adı Şurnuxu çayının adından götürülmüşdür. "Şır-şır", səslə, küylü, sürətli axan dağ suyu (çayı) mənasındadır.

Şurnuxu kəndində 1988-ci ildə 100 ev, 800-ə yaxın əhali var idi. Kənddə ən qədim zamanlardan son illərə (1989) qədər yalnız azərbaycanlılar yaşamışdır. Şurnuxu kəndinin ətrafında qədim kilsənin və qəbiristanlığın qa-

lıqlarının, Kəpəz dağı adlanan yerdəki ibadətgahın (pir) olması bu kəndin qədim tarixi olduğunu göstərən faktlardır. Şurnuxu kəndinin yaxınlığında vaxtilə Ağvanlı adlı azərbaycanlı kəndi olmuş, 1918-ci ildə həmin kənd dağıdılmış və sonra bərpa edilməmişdir. Ağvanlı toponimi də bu yerlərin qədim Albaniya ilə bağlılığını göstərən tarixi faktıdır.

1918-20-ci illərdə Şurnuxu kəndi dağıdılmış, kənd camaatının bir hissəsi qətlə yetirilmiş, bir hissəsi isə qaçqın düşərək Qubadlı və Cəbrayıl rayonlarına pənah aparmışlar. Sovet hökuməti qurulduqdan sonra Şurnuxu camaatı yenidən öz doğma kəndlərinə qayıtmış, dağıdılmış təsərrüfatlarını bərpa etmişdir. 1948-52-ci illərin deportasiyası zamanı digər azərbaycanlı kəndləri kimi, Şurnuxu camaatının da bir hissəsi köçüb Azərbaycana gəlmiş, Bakı, Sumqayıt, Ağdam, Mingəçevir və Bərdə şəhərlərində məskunlaşmışlar.

Ermənilərin apardıqları milli ayrışdırıcıya baxmayaraq, 70-80-ci illərdə Şurnuxu kəndi xeyli inkişaf etmişdi. Kənddə müasir tipli məktəb binası, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, idarə binası, mağaza, çoxlu ikimərtəbəli, hər cür şəraitli olan xüsusi evlər tikilmişdi. 1988-ci il noyabrın sonlarında Gorus rayon partiyası və hökumət rəhbərliyinin təşkilatçılığı ilə rayonun bütün azərbaycanlı kəndləri, o cümlədən, Şurnuxu kəndinin camaatı zorla deportasiya olunaraq, Azərbaycana qovuldular.

Görkəmli alim, Azərbaycanda oftalmologiya elminin banilərindən biri, akademik Ümnisə xanım Musabəyova və Qarabağ uğrunda gedən döyüşlərdə qəhrəmanlıqla həlak olmuş, "Azərbaycan bayrağı" ordenli baş leytenant Niftəliyev Azər Bayram Şurnuxuda anadan olmuşlar.

Şurnuxu kəndinin toponimləri: Kəpəz dağı, Qəhrəman çiməni, Armudluq, Almaliq, Acıqlı güney, Eşşək meydanı, Qaramalıq, Üç ağac, Məscidli, Mərcimək yurdu, Xarab körpü, Anabat, Dəhnə, Göy bulaq, Həşim bəy bulağı, Soyuq bulaq, Layış bulağı, Tas, Cəhənnəm dərəsi, Qaranlıq meşə və s.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 09.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Şurnux adlandırılmışdır.

*Əlimdə ələmim var,
Qızıldan qələmim var.
İrəxdə əlim çatmır,
Quruca salamım var.*

Şivanizor kəndi

*Aşıq, o yad elləri
Halım oyat eləri.
Gözüm yum, ayağım çat,
Onnan oyat elləri.*

Sıxlar kəndi

Şurnuxu – Gorus rayonunda çay. Səs-küylü, sürətli axan, şır-şır dağ çayı mənasındadır.

Şükər – Sisyan rayonunda kənd adı. Əngələvid kəndinin yaxınlığında, Bazarçayın sol sahilində yerləşirdi. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beş-verstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Şukyar kimidir. 1893-cü ildə aparılmış əhalinin siyahıya alınmasına görə bu kəndin Şəki kənd cəmiyyətinə aid olduğu və kənddə 35 evdə 218 nəfər azərbaycanlı əhalinin yaşadığı gösrərilir. Toponim, ehtimal ki, türk dillərində şoku – "konusvarı yüksəklik" və yar "çay sahili qaya", "yarğan" sözlərindən yaranıb çay qırağında təpə mənasındadır.

Kənddə 1886-cı ildə 218, 1905-ci ildə 280, 1914-cü ildə 585 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Andrani-kin qoşunları Zəngəzura daxil olarkən ilk dağıtdığı kəndlərdən biri Şükər kəndi olmuşdur. 1918-ci ilin iyul-avqust aylarında Şükər kəndinin əhalisi qovulduqdan sonra kənd dağılmışdır.

Şükürataz – Zəngilan rayonu ərazisində dağ. Bartaz kəndinin şimalında, sərhədindədir. Toponim Şükür (şəxs adı) və taz (türk dillərində "daş" sözünün variantıdır) sözlərindən ibarət olub (-a birləşdirici saıtdır), "Şükür daşı" mənasındadır.

Tacədin – Qafan rayonunda kənd adı. Bax Təcədin.

Tağlı – Zəngilan rayonunda kənd. Süsən dağının ətəyində, Oxçu çayının sol sahilindədir. Kəndin qarşı tərəfində Əhməd dağı adlanan dağ vardır. Şayıflı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 18 km-də, dəniz səviyyəsindən 1400 m hündürlükdə yerləşir. Kənddə işğala qədər (1993) ibtidai məktəb, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 18 ev, 78 nəfər əhali olmuşdur. Tağlı kəndində Süsən dağı, Əhməd dağı, Oxçu çayı, Qotur su bulağı kimi toponimlər vardır. Kənddə Oxçu çayının üstündə taxta körpü vardır.

Zəngəzurda və Qarabağda yaşamış türksoylu Tağ (Tuğ) tayfasının məskunlaşması nəticəsində yaranmış kəndlərdəndir. Sisyan rayonunda Kirətağ, Qafan rayonunda Aşağı və Yuxarı Girətağ, Zəngilan rayonunda Bö-

yük Gilətağ, Dərə Gilətağ, Mıgır rayonunda Tuğut, Tağ-əmir, Laçın rayonunda Aşağı və Yuxarı Tığik, Gorus rayonunda Tığ (Tex və ya Dığ), Hadrut rayonunda Tuğ kəndləri, Tağlar mağara məbədi kimi toponimlərlə eyni mənşəlidir. Yerli sakinlərin məlumatına görə kəndin adı vaxtilə həmin kənddə yaşamış Tağlı tayfasının adı ilə bağlıdır.

Taxtakənd – Qafan rayonunda kənd adı. Rayonun Ecanan bölgəsinə aid kəndlərdəndir. Xələc kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Azərbaycan dilində taxta – "dağ döşündə hamar yer" sözündəndir. Kənddə 1886-cı ildə 13 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. Dəmir filizi çıxarılması ilə əlaqədar olaraq XX əsrin əvvəllərində kənd dağılmışdır.

Tağəmir – Meğri rayonunda kənd adı. Zəngəzurda və Qarabağda yaşamış Qırpaq türklərinin Tağ (Tuğ) tayfasının məskunlaşması nəticəsində yaranmış kəndlərdəndir. Sisyan rayonunda Kirətağ, Şinətağ, Qafan rayonunda Aşağı və Yuxarı Girətağ, Zəngilan rayonunda Böyük Gilətağ, Dərə Gilətağ, Mıgır rayonunda Tuğut, Laçın rayonunda Aşağı və Yuxarı Tığik, Gorus rayonunda Tığ (Tex və ya Dığ), Hadrut rayonunda Tuğ kəndləri, Tağlar mağara məbədi kimi toponimlərlə eyni mənşəlidir. Tağ (Tağlı) tayfasından olan Əmir adlı şəxsin saldıdığı kənd mənasındadır.

1918-ci ildə kəndin əhalisi qovulmuş, 1922-ci ildə bir hissəsi geri qayıdaraq məskunlaşmışdır. Kənddə 1886-cı ildə 129, 1905-ci ildə 194, 1914-cü ildə 225, 1931-ci ildə 36 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. XX əsrin 30-cu illərində kəndin əhalisi qonşu azərbaycanlı kəndlərinə köçürülmüş, yerinə ermənilər yerləşdirilmişdir. 1946-cı ildə kənd ermənicə Liçk adlandırılmışdır.

Tanzatap – Gorus rayonunda kənd adı. İlk dəfə 1468-ci ildən məlumdur. Matenadaranda saxlanılan Səfəvi hakimiyyəti dövrünə aid 08 noyabr 1508-ci il tarixli bir qəbalədə Azərbaycan ölkəsinin Kapan vilayətinin Urud nahiyəsinə aid Tanzatap kəndinin adı çəkilir. Müştərək toponimdir. Tanz (danz) ermənicə "armud", tap azərbaycan dilində "dəre başındakı düzənlik yer" sözlərindən əmələ gəlib "tapdakı armudlu yer" mənasındadır.

*Qoyun otlar gözədə,
Otlar durar gözədə.
Sənə də qurban olum,
Səni görən gözə də.*

Aldərə kəndi

1831-ci ildə Türkiyədən gələn ermənilər yerləşdirilmiş və azərbaycanlı əhali kəndi tərk etmişdir. 1893-cü ildə aparılmış əhalinin siyahıya alınmasına görə, bu kəndin Tatev kənd cəmiyyətinə aid olduğu və kənddə 30 erməni və 1 azərbaycanlı ailəsinin yaşadığı göstərilir.

Tanzavar – Gorus rayonunda kənd adı. Tanzatap kəndinin yaxınlığında yerləşirdi. Müştərək toponimdir. Tanz (danz) ermənicə "armud", var türk dillərində "yer" sözlərindən əmələ gəlib tapdakı armudlu yer mənasındadır.

1918-ci ildə azərbaycanlı əhalisi qovulduqdan sonra kənd erməniləşdirilmişdir.

Tap – Qafan rayonunda kənd adı. 1616-cı ildə İrəvan əyalətinin Qapanat nahiyəsində kənd adı. Moisey Kalankatlının "Alban tarixi" kitabında bu kəndin adı Tapat şəklində çəkilir. Azərbaycan dilində tap "su çıxmayan yer", "dağ döşündə düzən", "təpə" mənasındadır. Ermənistan ərazisində "tap" sözü ilə düzəlmiş toponim orada o vaxtlar türk mənşəli əhalinin yaşadığını göstərir və ona görə erməni dilindəki "tap" sözünün özü də Azərbaycan dilindən alınmışdır.

Tarnalu – Sisyan rayonunda kənd adı. Mənşəcə xəzərlərin tarna tayfasının adını əks etdirir. XIX əsrdə Zəngəzur qəzasında Tarnavuş və Şuşa qəzasında iki Tarnaut, bir Tarnavar kəndi vardı. Coğrafi mövqeyi və dağılma tarixi məlum deyil.

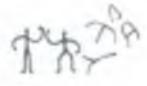
Tarovlu – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidir. Çardaqlı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Tarovlu kəndi Xocamsaxlı, Çardaqlı və Əyin kəndləri ilə qonşudur. Tarovlu kəndində işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 70 ev, 248 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Tarverdi dərəsi, Sillanlı, Təndir, Ərik bağı, Kərtdağ, Şiş təpə və s. yer adları vardır.

Əsl adı Taroqludur. Yerli məlumata görə, yaşayış məntəqəsini XIX əsrdə həmin rayondakı Teymur Müskənli kəndindən köçüb gəlmiş Tanrıverdi və Allahverdi adlı iki qardaş salmışdır. Kəndin ərazisində Tarverdi dərəsi mikrotoponimi də qeyd alınmışdır. Hazırda Cənubi Azərbaycanda Taroqlu adlı kənd mövcuddur. Çox gü-

man ki, kəndin əsasını qoymuş böyük qardaşın adı ilə (təhrif olunaraq) belə adlanmışdır.

Taştun – Mıǵrı rayonunda kənd adı. Bax: Daştun.

Tatar – Qubadlı rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin dağətəyi ərəzidədir. Tatar kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 25 km-də, dəniz səviyyəsindən 750 m hündürlükdə, Bərgüşad-Həkəri çaylarının birləşdiyi yerin 4 km-də yerləşir. 12 km məsafədə Akara dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Tatar kəndi rayonun Qaraqoyunlu, Zəngilan rayonunun Rəbənd, Yenikənd, Alıbəyli, Muğanlı, İsgəndərbəyli və Vənətli kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, mədəniyyət evi, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 40 ev, 193 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Arpa dərəsi, Kar daş, Şor dərəsi, Böyük dərə, Balaca dərə, Səbət dərəsi, Qəflə (bulaq) dərəsi, Quş armudu, Sarı yoxuş, Yeddi dərə, Muncuqlu, Tatar bulağı, Kələk, Kalafalı dərə, Cabbar çalası, Şərəf dərəsi və s. yer adları, Qaraqoyunlu piri vardı.

Toponim özündə türk tayfalarından olan tatarların adını əks etdirir. Tatar etnonimi ilk dəfə VI-IX əsrlərdə Baykal gölündən cənub-şərqdə köçəri həyat sürən monqol tayfaları arasında meydana gəlmişdir. XIII əsrdə monqol işgalları dövründə tatarların adı avropalılara da məlum idi. XIII əsrin 30-cu illərindən monqol işgalları zamanı Azərbaycana gəlmiş tatarların bir qismi sonralar burada məskunlaşdılar. Tatar etnonimini əks etdirən oronimlərdən aşağıdakıları göstərmək olar: Tatar kəndi (Cəbrayıl r-nu), Tatarməhlə kəndi (Neftçala r-nu), Tatarlı kəndi (Şəmkir r-nu), Tatar qaya (Laçın r-nu, Haqqəzər kəndi), Tatar dərəsi (Cəbrayıl r-nu, Kürdlər kəndi), Tatarlılar yaylağı (Laçın r-nu, Alxaslı kəndi), Tatar düzü (Cəbrayıl r-nu, Nüsus kəndi), Tatargöl (Abşeron rayonunda göl), Tatar çayı (Şəmkir rayonu). Türkiyə və İrandə 20 mindən çox tatar yaşayış məskəni qeydə alınıb.

Tatar – Zəngilan rayonunda kənd. Oxçu çayının sahilində, Kənd rayon mərkəzindən 6 km şərqdə, dəniz səviyyəsindən 1350 m hündürlükdə, Mincivan-Qafan dəmiryolundan 1,5 km məsafədə yerləşir. Cahangirbəy-

li kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Tatar kəndi Cahangirbəyli və İçəri Müşlan kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) klub, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 50 ev, 311 nəfər əhali olmuşdur. Tatar kəndində Malgedən dərə, Narlı dərə, İnnablı dərə, Qorxulu dərə, Ağ oyuq adlanan yazı düzü, Xırda yazı düzü, Kösəkən sahəsi və s. yer adları vardır. Neftçi, Sosialist əməyi qəhrəmanı Əmirov Qaraş İbrahim oğlu bu kənddən idi. XIII əsrin 30-cu illərindən monqol işğalları zamanı Azərbaycana gəlmiş tatarların burada məskunlaşması nəticəsində yaranan yaşayış məntəqələrindəndir.

Gorus rayonunda
Tatev məbədi
(XI əsr)

Tatev – Gorus rayonunda kənd adı. Erməni kəndidir. Gorus şəhərindən 12 km cənub-şərqdə yerləşir. Tatev monastırının adı ilə adlanmışdır. Bu monastır XI əsrdə Alban monastırı kimi tikilmiş, sonradan erməniləşdirilmişdir. Monastırın adı Musa Kalankatlının "Alban tarixi" əsərində çəkilir. Albanlar xristianlığın diofizit məzhəbinə mənsub olduğu üçün erməni kilsəsi tərəfindən sıxışdırılmışdır. XVIII əsrin əvvəllərinə aid erməni mənbəsinə görə, Tatev monastırı Eçmiadzin kilsəsinə qarşı mübarizə aparırdı.

Kəndin adı tat (qədim türklər gəlmə, yad dinlilərə tat deyirdilər. Xristian dini Zəngəzura gətirilmə din olduğundan Qafqaz Albaniyasının yerli türkdilli xalqı bu dini yayan missionerləri tat adlandırmışlar. Sonra bu söz bütün gəlmələrə aid edildi (tatar, tatlar, tata yəhudilər və s.) və türk dillərində ev "bina", "düşərgə" yaşayış yeri sözlərindən ibarət olub "tatların evi", yəni "gəlmə yad dinlilərin evi" mənasını daşıyır.

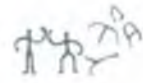
Tex – Gorus rayonunda kənd adı. Erməni kəndidir. Müxtəlif mənbələrdə Dığ və ya Tığ şəklində də adı çəkilir. Zəngəzurda və Qarabagda yaşamış türksöylü Tağ (Tuğ) tayfasının məskunlaşması nəticəsində yaranmış

kəndlərdəndir. Sisyan rayonunda Kirətağ, Qafan rayonunda Aşağı və Yuxarı Girətağ, Zəngilan rayonunda Böyük Gilətağ, Dərə Gilətağ. Mıqrı rayonunda Tuğut, Tağəmir, Laçın rayonunda Aşağı və Yuxarı Tıgik, Hadrut rayonunda Tuğ kəndləri, Taglar mağara məbədi kimi toponimlərlə eyni mənşəlidir.

Tey – Mıqrı rayonunda kənd adı. Ərəb dilində "iti, neşter, şiş uclu" mənasını verən "tig" sözündən yaranıb ətəyində salındığı **şiş** zirvəli dağın formasını əks etdirən oronimdir. Kənddə 1886-cı ildə 174, 1905-ci ildə 325, 1914-cü ildə 420, 1931-ci ildə 81 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə 75 tüstüdən ibarət olan bu kəndi ermənilər tamamilə dağıdıb yandırmış, əhalinin bir hissəsini qətlə yetirmiş, qalanlarını isə qaçqın salmışdır. 1922-ci ildə kəndə qayıdan teylilər kəndlərini bərpa etməyə çalışsalar da, buna imkan yaradılmamış və kəndlərin birləşdirilməsi adı altında Tey kəndi XX əsrin altmışıncı illərində ölü kəndə çevrilmişdir. Evlərin xarabalığı indiki Gül (Nor Arevik) kəndinin yaxınlığındadır.

Teymur Müskanlı – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının sahilində, dağətəyi ərazidədir. Səlk dağının ətəyində yerləşir. Teymur Müskanlı kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd dəniz səviyyəsindən 700-800 m hündürlükdə yerləşir. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, ATS, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 68 ev, 281 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Sərk dağı, Zəgal dərə, Livil dərə, Papan dərə, Molomot təpə, Armud təpə, Qəhrəman təpə, Qızıl təpə, Düzdər, Yazı düzü, Xanzadə bulağı, Zəgal bulağı, Qozguluğ bulağı, Allahqulu bulağı, Məhəmməd bulağı, Calafırın bulağı və s. yer adları vardır.

İnqilaba qədərki rus dilində olan ədəbiyyatda Kunanlı Muskanlı (Qundanlı Müskanlı adının təhrif olunmuş forması) kimi yazılmışdır. Yaşayış məntəqəsini əvvəllər Diləli Müskənli kəndindən ayrılmış ailələr salmış və yəni kəndi əvvəlkindən fərqləndirmək üçün ona Teymur şəxs adı əlavə olunmuşdur. Müskən sözünü yerli əhali "mis olan yer" kimi yozur. Çox güman ki, monqol işğalları (XIII əsr) və Teymurun yürüşləri zamanı Müskan

əhalisinin bir qismi Azərbaycana köçərək burada məskunlaşmışdır.

Təcədin – Qafan rayonunda kənd adı. Bəzi mənbələrdə Tacəddin kimi də göstərilir. Rayonun Ecanan bölgəsinin kəndlərindən olmuşdur. Qafan rayon mərkəzindən 4 km şimal-qərbdə, Baydaq çayının sol sahilində, Xələc kəndindən 2 km cənubda yerləşmişdir. Kənddə 1886-cı ildə 58, 1931-ci ildə 32 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. XX əsrin 1930-cu ilərində kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır.

Təlid – Zəngilan rayonu ərazisində dağ. Araz çayı yaxınlığında, Qarğulu kəndinin qərbindədir. Bəzi ədəbiyyatlarda səhvən Talit kimi işlənir. Yerli əhali arasında Təlidin şüşü adlanır. Təlid şəxs adıdır, şüş (şiş) isə "dağ, zirvə" mənasındadır.

Tərxanlı – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyindədir. Mıgıdərə kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Rayonun 25 km-də, dəniz səviyyəsindən 1200 m hündürlükdə yerləşir. Kənd meşələrlə əhatə olunmuşdur və yaxınlığında Tərxanlı dağı mövcuddur. Kənddə işğala qədər (1992) 26 ev, 110 nəfər əhali olmuşdur. Tərxanlı kəndində Polad bulağı, Qoşabulaq, Qoz bulağı, Qopara dağı, Çəpərlinin dağı, Qızartı, Əhəng quyusu və s. mikrotoponimlər vardır.

Zəngəzurun Eyvazuşağı kəndinin (hazırda mövcud deyil) əhalisinin bir hissəsi Təbrizə gedərək Cənubi Azərbaycanda Səttarxanın rəhbərlik etdiyi demokratik hərəkatda (1905-1911) iştirak etmişdir. Buna görə hərəkat yatırıldıqdan sonra kənd camaatını Çar hökuməti bütünlüklə sürgün etmiş və yaşayış məntəqəsi tamamilə dağıdılmışdır. Sovet hakimiyyəti illərində onların bir hissəsi Azərbaycana qayıdaraq az müddət Qubadlı rayonunun Başarat kəndində yaşamış, sonra isə köhnə kəndlərinin yaxınlığındakı Tərxan yalı adlı indiki sahəyə köçərək Tərxanlı kəndini salmışlar. Kənd salındığı ərazinin adını daşıyır.

Tərxanlı – Laçın rayonu ərazisində dağ. Baldırqanlı kəndindən şimaldadır. Xalq arasında Tərxan yalı da deyilir. Dağ vaxtilə burada Tarxan adlı şəxsə məxsus binə olmasına görə belə adlandırılmışdır. Tarxan qədim

türklərdə, sonralar isə Elxanilər (XIII əsr) dövründə yüksək rütbəli titul olmuşdur. Sonralar həmin titul şəxs adına çevrilmişdir. Ərəblərə qarşı son döyüşlərini Zəngəzur ərazisində keçirən Xürrəmi hərəkətinin başçısı Babəkin ən yaxın silahdaşlarından birinin adı da Tarxan olmuşdur.

Tərnəvut yaylağı – Mıqrı rayonunda yaylaq. Orta əsrlərdən Zəngəzurda məskunlaşan Xəzərlərin Tarna tayfasına mənsub yer-yurd adlarındandır. Eyniadlı yaylaq və kənd Sisyan rayonunda da olmuşdur.

Təzəkənd – Laçın rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, Həkəri çayının sağ tərəfindədir. Təzəkənd kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-şərqdə, dəniz səviyyəsindən 1300 m hündürlükdə yerləşir. Təzəkənd kəndi Ərdəşəvi, Qozlu, İpək, Haxnəzər, Fingə, Bülüldüz, Aybazar, Vağazin kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) klub, kitabxana, xəstəxana, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 40 ev, 260 nəfər əhali olmuşdur. Təzəkənd kəndində Halçalı dərə, İşgəsuyun dərəsi, Korbulağın dərəsi, Lalalı dağı, Əppəkli dağı, Zəkirin meşəsi, Çəmənli çayı və s. mikrotoponimlər var.

XIX əsrin axırlarında qonşu Ərdəşəvi kəndindən çıxmış bir qrup ailənin məskunlaşması nəticəsində yaranmışından Təzəkənd adlandırılmışdır.

Təzəkənd – Sisyan rayonunda kənd adı. Əvvəlki adı Quşçu. Qara Hunların Quşçu tayfasının Zəngəzurda saldıdığı qədim yaşayış məskənlərindəndir. 1828-ci ildə İrandan gəlmə ermənilər yerləşəndən sonra kənd Quşçu-Təzəkənd adlandırılmışdır. 1918-ci ildə azərbaycanlılar qovulduqdan sonra kənddə yalnız ermənilər yaşamışdır. Kənd isə 1928-ci ildən Təzəkənd adlanmışdır. Sisyan (Sonralar Hasavan), Ərəfsə və Comərdli kəndlərinin yaxınlığında yerləşir. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 03.07.1968-ci il tarixli qərarı ilə kənd adı dəyişdirilərək Tasik adlandırılmışdır.

Tiğik – Laçın rayonu ərazisində dağ. Toponim Tuğ tayfa adı və dağ mənasını verən farsca "kuh" sözlərindən yaranıb "tuğların dağı" anlamındadır. Zəngəzurda və Qarabagda yaşamış türksoylu Tağ (Tuğ) tayfasının

məskunlaşması nəticəsində yaranmış toponimlərdəndir. Sisyan rayonunda Kırətağ, Qafan rayonunda Aşağı və Yuxarı Girətağ, Zəngilan rayonunda Böyük Gilətağ, Dərə Gilətağ, Mıqrı rayonunda Tuğut, Tağəmir, Laçın rayonunda Aşağı və Yuxarı Tığık, Gorus rayonunda Tığ (Tex və ya Dığ), Hadrut rayonunda Tuğ köndləri, Taglar mağara məbədi kimi toponimlərlə eyni mənşəlidir.

Tinli – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri və Bərgüşad çaylarının birləşdiyi ərazilərin sağ sahilində, dağətəyi ərazidə, rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 22 km-də, dəniz səviyyəsindən 727 m hündürlükdə yerləşir. Xocahan kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. 14 km məsafədə Akara dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Ərazidən Qubadlı-Akara şose yolu keçir. Tinli kəndi Xocahan və Qilican köndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) sosial obyektlər, 43 ev, 170 nəfər əhali olmuşdur. Şifahi mənbələrə əsasən kənd XVII əsrin əvvəllərindən mövcuddur. Yerli məlumatlara görə, Cəbrayıl rayonunun Tinlik kəndindən köçüb gəlmiş ailələr saldıqı üçün kənd belə adlanmışdır.

Tiri – Zəngilan rayonunda kənd. Araz çayının sahilindədir. Cahangirbəyli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şərqdə, rayonun 12 km-də, dəniz səviyyəsindən 1350 m hündürlükdə yerləşir. Kənd Bakı-İrəvan dəmir yolunun kənarındadır. Kənd rayonun Xurama, Vəliqulubəyli köndləri və İran İslam Respublikası ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, kitabxana, klubu, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 34 ev, 191 nəfər əhali olmuşdur.

Yaşayış məntəqəsi öz adını yaxınlıqdakı (Oxçu çayının Araz çayına qovuşduğu yerdə) Qafqaz Albaniyasının erkən orta əsrlərə aid Tiri qalasının adından almışdır. Qədim türk dilində tir (tır) inançlı insanların ibadət üçün bir yerə toplaşmasına deyilirdi.

Topağac – Qubadlı ilə Xocavənd rayonları sərhədində dağ. Dağda topa şəklində ağaclıq meşə sahəsi olduğuna görə belə adlanmışdır. "Topa ağacları olan dağ" mənasındadır.

Topdağ – Zəngilan rayonu ərazisində dağ. Yerli əhali arasında Topunqəlbisi adı ilə tanınır. Dağ vaxtilə bu-

rada mövcud olmuş Top kəndinin adını daşıyır. Bu kənd 1952-53-cü illərdə dağılmış, əhalisi Rəzdərə kəndinə köçmüşdür. Kənd işə salındığı ərazinin meşəlik olmasına görə top (qədim türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilinin dialektlərində top sözü "meşə" mənasında işlənir) adlanmışdır.

Topdaş – Sisyan rayonunun Urud kəndinin Hacallı yaylağında çoxlu sayda iri qayaların toplandığı düzəngah. Qayalar həddən artıq böyük və ağır olduğundan onları insan, yaxud qoşqu heyvanının gücü ilə gətirilib bir yerə toplanması mümkün deyildi. Deyilənə görə Qaçaq Nəbi səngərlərindən biri kimi Topdaşdan da istifadə edirmiş.

Tuqanlar – Qafan rayonunda kənd adı. Qafan şəhərinə bitişik yaşayış məntəqəsi olmuşdur. 1897-ci ildə burada 16 nəfər azərbaycanlının yaşadığı qeyd olunur. Tuqanlar kəndin əsasını qoymuş nəslin adıdır. XX əsrin əvvəllərində kənd dağılmışdır.

Tuqəmir – Bax: Tağəmir kəndi.

Tuqut – Mığrı rayonunda kənd adı. Qırçaqların Tuq tayfasının adından və qədim türkcə cəm bildirən -ut şəkilçisindən ibarətdir. Zəngəzurda və Qarabağda yaşamış türksoylu tağ (tuğ) tayfasının məskunlaşması nəticəsində yaranmış kəndlərdəndir. Sisyan rayonunda Kirətağ, Qafan rayonunda Aşağı və Yuxarı Girətağ, Zəngilan rayonunda Böyük Gilətağ, Dərə Gilətağ. Mığrı rayonunda Tağəmir, Laçın rayonunda Aşağı və Yuxarı Tıgık, Gorus rayonunda Tığ (Tex və ya Dığ), Hadrut rayonunda Tuğ kəndləri. Taglar mağara məbədi kimi toponimlərlə eyni mənşəlidir. 1918-ci ildə əhalisi qovulmuşdur, 1922-ci ildə geri qayıtmışdır. 1929-cu ildə Şvanidzora birləşdirilmişdir. Kənddə 1886-cı ildə 199, 1905-ci ildə 240, 1914-cü ildə 294, 1931-ci ildə 85 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd ləğv edilmiş, əhalisi qonşu azərbaycanlı kəndlərinə köçürülmüşdür.

Tulus – Sisyan rayonunda kənd adı. Bax: Dulus kəndi.

Tunis – Qafqan rayonunda kənd adı. Bəzi mənbələrdə Tunus. Əslində Tulus. Qədim türk mənşəli Tulus tay-

fasının adını əks etdirir. Bu tayfa Bayat və Türkeş tayfaları ilə qohumdur. Altayda yaşayan Toloslar (bəzi mənbələrdə Talaslar) XIII-XIV əsrlərdə Çingiz xanın və Əmir Teymurun yürüşləri zamanı Qafqaza gəlmişlər. Sisyan rayonundakı Dulus və Cəbrayıl rayonundakı Tulus kənd adı ilə mənşəcə eynidir. 1922-ci ildə burada 94 nəfər azərbaycanlı əhali olmuşdur. Ötən əsrin otuzuncu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd dağılmışdır. Xarabalıqları Əcili kəndinin yaxınlığındadır.

Turabad – Zəngilan rayonunda kənd. Oxçu çayının sahilində, dağətəyi ərazidədir. Cahangirbəyli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 7 km-də, dəniz səviyyəsindən 1300 m hündürlükdə yerləşir. Kənd Mincivan-Qafan dəmiryolunun kənarında, Mincivan qəsəbəsi və Üdgün kəndi ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, kitabxana, klub, mağaza, və digər sosial obyektlər var idi. 21 ev, 127 nəfər əhali olmuşdur.

Çox güman ki, toponim qədim türk dillərindəki tura (məhkəmləndirilmiş yaşayış yeri, qala) sözü ilə bağlıdır. Abad komponenti "yaşayış yeri, məskən" mənasındadır.

Turabı – Laçın rayonunda kənd adı. Turab adlı şəxslə bağlı yaranmış toponimdir. Kənddə 1924-cü ildə 28 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Turabxanlı – Qafan rayonunda kənd adı. Turabxanlı kəndin əsasını qoymuş nəslin adıdır. XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar kənd dağılmışdır.

Turşsu – Laçın rayonunda kənd. Fətəlipəyə kənd inzibati ərazisi tabeliyindədir. Kənd rayon

mərkəzindən cənubda, rayonun 8 km-də, dəniz səviyyəsindən 1200 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin ərazisindən Laçın-Qubadlı-Akara şose yolu, şimalından 3 km məsafədə Dəyirman çayı, qərbindən 5 km məsafədə isə Həkəri çayı keçir. Turşsu kəndi Ərəb, Fətəlipəyə, Karovuz, Unannovu və Ağanus kəndləri ilə qonşudur.

Laçın rayonunun
Turşsu kəndində
bulaq

Kənddə işgala qədər (1992) klub, mağaza, ATS, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 29 ev, 174 nəfər əhali olmuşdur. Turşsu kəndində Ağdaş, Qərəməlik, Ağakışibəyin yeri, Alıyeri, Eyvazpəyəsi və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə şose yolunda körpü vardır.

Yerli əhalinin verdiyi məlumatlara görə, toponim burada müalicəvi olan turş su bulağının adı ilə bağlıdır. Əhali qonşu kəndlərdən bura köçmüşdür və burada tütün istehsal edildiyinə görə əvvəllər Tütünyeri adlandırılmışdır.

Türklər – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyində, Həkəri çayının sahilindədir. Səfiyan kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 33 km-də, dəniz səviyyəsindən 1480 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığında Laçın-Qubadlı şose yolu keçir. Türklər kəndi Səfiyan, Aşağı Fərəcan kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 32 ev, 112 nəfər əhali olmuşdur. Türklər kəndində Çinar dərəsinin yalı, İman ölən, İsgəndərlinin yalı, Keçi qalanın yalı, Xəlfəzurun ayağı, Quşcuların yalı, Yazının düzü, Sarı İbrahim yurdu və s. mikrotoponimlər vardır.

Yaşayış məntəqəsini Zəngilan rayonundakı Babaylı kəndindən köçüb gəlmiş ailələr Türklər qəbiristanının yaxınlığında özlərinə məxsus qışlaq yerində salmışdır. XIX əsrə aid ədəbiyyatlarda Babaylı kimi qeyd olunan kənd sonralar qədim qəbiristanının adı ilə Türklər adlanmağa başlamışdır. Yerli sakinlərin verdiyi başqa bir məlumatlara görə, kəndi Türkiyədən gələn bəylərdən biri salıb. Kəndə həm də buna görə Bəylik deyərtilər. Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Əvəz Həşim oğlu Verdiyev bu kənddə doğulmuşdur.

Türküt – Sisyan rayonunda kənd adı. 1590-cı ildə tərtib olunmuş "İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri"ndə Bazarçay nahiyəsində kənd kimi göstərilmişdir. 1595-ci ilə aid "İrəvan vilayətinin icmal dəftəri"ndə Bazarçay nahiyəsinin Türküt kəndində Xanəhməd Bəkir oğlu adlı şəxsin timar sahibi olduğu qeyd edilir. Türk dillərində tor "yüksək dağ örüşü" və qut "düşərgə" sözlərindən ibarət olub dağ döşündə düşərgə (kənd) mənasındadır.

Ulaşlı – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının sağ sahilində, Bərgüşad silsiləsinin ətəyindədir. Ulaşlı kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 16 km-də, dəniz səviyyəsindən 730 m hündürlükdə yerləşir. 15 km məsafədə Həkəri dəmiryolu stansiyası yerləşirdi. Kəndin ərazisindən Qubadlı-Həkəri şose yolu keçirdi. Ulaşlı kəndi Əbilcə, Kavdadır, Qaralar və Qiyaslı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) natamam orta məktəb, kitabxana, klub, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 50 ev, 276 nəfər əhali olmuşdur. Ulaşlı kəndində "Qaya Qaşqa" dağ massivi, Köhnə Qışlaq adlı yurd yeri. Şəvitli dərə, Sulu dərə, Əyri dərə, Kahalı dərə, İsti qaya, Mollalı başı və s. yer adları vardır.

Düzgün yazılışı – Hulaşlı. Bunu XIX əsr yazılı mənbələri də sübut edir. Bu oykonim erkən orta əsrlərdə Şimali Qafqazda yaşamış Hulaşlar tayfasının (Suriya mənbələrində Kulas) adı ilə bağlıdır. Ərəb mənbələrində onlardan xəzər tayfalarından biri kimi bəhs olunmuşdur. XII əsrdək Volqa çayının sahilində bulqarların Hulaş şəhəri olmuşdur. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarında Ulaş antroponim kimi qeyd olunmuşdur. Bu məlumatlardan məlum olur ki, etnonim kulas, xulaş, hulaş, ulaş formasında fonetik dəyişikliyə uğramışdır. Hulaşların bir qismi müxtəlif vaxtlarda xəzər, bulqar və suvarların tərkibində Azərbaycana gəlmişlər. Keçmiş Borçalı qəzasında (Gürcüstan) Hulaş Kulaş, Dağıstanda Ulaşlı kəndi, Ermənistan (XVII əsrdə) və Qazaxıstan (XVIII əsrdə) ərazilərində Kulaş yaşayış məntəqələrinin adları hulaşların adı ilə bağlı olmuşdur.

Uludüz – Laçın rayonunda kənd. Altiyağac dağının ətəyindədir. Hoçaz kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 12 km-də yerləşir. Kənddə işgala qədər (1992) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 26 ev, 79 nəfər əhali olmuşdur. Böyük düz adlı yerdə qədim qəbiristanlıq vardır.

Keçmiş adı Yuxarı Mollalardır. Mollalar kəndindən köçüb gəlmiş ailələrin Uludüz adlı yerdə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Toponim ulu (böyük, geniş) və düz sözlərindən ibarət olub, "böyük düz" mənasındadır.

*Təzə ev tikəndə tiki-
linin üstünə yumurta qo-
yarlar ki, bədnəzərdən
uzaq olsun.*

Zəngəzur folkloru

Uluqışlaq – Laçın rayonunda kənd adı. Qədim, köhnə, böyük qışlaq mənasındadır. Kənddə 1924-cü ildə 12 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Unannovu – Laçın rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidə, rayon mərkəzindən 18 km şərqdə, dəniz səviyyəsindən 1250 m hündürlükdə yerləşir. Fətəlipəyə kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kəndin qərbindən, 6 km məsafədən Laçın-Qubadlı-Akara şose yolu, şərqdən Xırda çay, 9 km məsafədən isə Həkəri çayı keçir. Unannovu kəndi Ərəb, Mıgıdərəsi, Qaladərəsi, Fətəlipəyə, Karovuz, Turşsu və Ağanus kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 16 ev, 86 nəfər əhali olmuşdur.

Unannovu kəndində Tədarən, Palçıqlı, İbilər, Hovuzun dərəsi, Meyinkahası, Sarıyal, Xudumların dərəsi, Çiyələkli və s. mikrotoponimlər, Kol piri və Alban kilsəsi kimi tarixi abidələr var idi.

Toponim Unan (şəxs adı) və nov sözlərindən ibarət olub, "Unanın novlu bulağı" deməkdir. Kəndi bağırbəyli nəslinə mənsub ailələr Unannovu adlı bulağın yaxınlığında saldığına görə belə adlanmışdır. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı İsrafil Şahverdiyev bu kənddə doğulub böyümüşdür.

Urud – Sisyan rayonunda kənd. Qafqazda ən qədim yaşayış məntəqələrindən biri hesab edilən Urud kəndi Sisyan rayon mərkəzindən 15 km şərqdə, Bazarçayın sol sahilində, Vagudi kəndi ilə Şam qəsəbəsinin arasında, dəniz səviyyəsindən 1400 m yüksəklikdə yerləşir. XIX əsrdə Qars əyalətinin Ərdəhan dairəsində və Borçalı qəzasında (indiki Ermənistanın Stepanavan rayonunda) Urut kəndlərinin adları ilə mənşəcə eynidir. Azərbaycanda Dağlıq Qarabağda Hadrut (əslə At-Urud), Qafan rayonun Kurud (əslə Kuh Urud) və XIX əsrdə Borçalı qəzasında Car-Urt (dağ adı) toponimləri ilə səsləşir.

Urud toponiminin mənası tam aydınlaşdırılmamışdır. Bu barədə iki ehtimalın üzərində dayanmaq olar.

1). Fikrimizcə, Urud toponiminin mənasını sözün kökü "UR" da axtarmaq lazımdır. Ural, Urmiya, Urartu, Uruk, Urfa, Urgənc yer adlarında, IV əsr Alban hökm-

*Dörd yaşına qədər
uşağa mal-heyvan, qo-
yun-keçi ürəyi yedirt-
məzlər ki, uşaq qorxaq
olmasın.*

Zəngəzur folkloru

darı Urnayrın və Salur Qazan xanın oğlu Uruzun adlarındakı ucalıq bildiren "UR" kökünün olması və bu sözlərin hamısının min ildən yuxarı yaşı olmasını nəzərə alaraq Urud toponiminin mənası haqqında aşağıdakı ehtimalı irəli sürmək olar:

"UR" sözü şumerlərdə (qədim türklərdə urör qarşılığı şəklində) dam, örtük, eyvan, terras (yer səthinin bir-birinin üstündə yerləşən üfiqi və ya bir qədər meyilli çıxıq hissəsi) mənalarında işlədilmişdir (Çox güman ki, Ural sözü də bu anlamda hündürlük, ucalıq, qabarıqlıq anlamındadır). Urud kəndinin əvvəllər (təxminən 14–15-ci əsrlərədək) yalnız Urud qalasından ibarət olduğunu və qalanın həm yerləşdiyi yerin, həm də özünün terraslar formasında olduğunu nəzərə aldıqda Urud sözünün "UR" mənşəli olması daha inandırıcı görünür.

Əgər miladdan əvvəlki Albaniya ərazisində kaspi, uti, lük, qel, leq, mard, qarqar, sodi, uz tayfaları ilə yanaşı, UD tayfalarının da yaşadığını qeyd edən Ptolomeyə istinad etsək, onda "Urud" toponimi UDLarın evi, UDLarın damı, yaxud terrasda yaşayan UDLar mənasında izah oluna bilər.

Udlarla bağlı bir fikri də qeyd etmək lazımdır ki, Urud kəndinin yaxınlığında yerləşən, Sisyanın daha iki qədim kəndinin – Vağudi və Ağudi kəndlərinin də adı "UD"la bağlıdır; çox güman ki, bu kəndlərin də ilkin adı "UD" la bitərək VağUD və AğUD şəklində olmuşdur.

2). Urud sözünün böyük türk xaqanı, cahangir Çingiz xanla əlaqəsini ehtimal etməyə əsas verən fikirlər də mövcuddur. Belə ki, Çingizin ana xətti ilə yaxın qohumları olan uyğur kökənli urut və manqut tayfaları onun Böyük Çölün xanı seçilməsində (1207) yaxından iştirak etmiş və sona qədər Çingizə sədaqətli olmuşlar. Urutlar və manqutlar son dərəcə döyüşkən və cəngavər bir tayfa kimi tanınmış, moğol-tatarların Qafqaz yürüşündə ön dəstədə olmuşlar.

Urud kəndinin adına ilk dəfə XV əsrə aid mənbələrdə rast gəlinir. Urud kəndi 500 ilə yaxın bir müddətdə bölgədə nahiyyə mərkəzi olmuşdur. 1593-cü ildə tərtib edilmiş, "Urud və İskəndər qalası livalarının müfəssəl

dəftəri"ndə Urud livasının Urud, Gığı, Muğüancıq və Zəngəzur nahiyələrindən ibarət olduğu və bu nahiyələrdə 104 kənd və 5 məzrə qeydə alındığı göstərilir.

Urud kəndi Zəngəzurda ən qədim yaşayış məskənlərindən biri olmuşdur. Urud qalasının adının IX-X əsr ərəb mənbələrində "Rud-ər-Rud" şəklində çəkilməsi, buradakı Babək qalasının (VII əsr) mövcudluğu, orta əsrlərə məxsus Alban qəbiristanlığı, Baydar kahası və s. tarixi abidələr bu kəndin qədimliyindən xəbər verən tarixi faktlardır.

XV-XVIII əsrə aid Matenadaran sənədlərində Urud kəndinin qəza, nahiyə mərkəzi kimi adının çəkilməsi, XVI-XVII əsrlərə aid Osmanlı arxivlərindəki sənədlərdə Urud kəndinin liva, nahiyə mərkəzi kimi qeyd olunması bu kəndin hələ orta əsrlərdən bölgədə inzibati mərkəz kimi tanınmasını göstərir.

Urud kəndinin mikrotoponimləri: Babək qalası, Bazar çayı, "Zor-zor" bulağı, Bədir qayası, Qara su arxı, İstisu bulağı, Cəfər bulağı, Qarğa bulağı, Baldırqanlı bulaq, Kəklik bulağı, Ağ yastan, Baydar kahası, Bənövşəli dərə, Taxtalar, Sarı güney, Çadır daş, İlan qayası, Vəli qayası, Təgəzür, Armudlu dərə, Çömçə yer, Meydanlar, Gəncalı adası, Bal bağı, Mirəhməd yeri, Xan oturan, Qazı bağı, Qara qaya, Dəvəbatan, Şirvan əkən və s.

1918-ci ildə Andranik Ozanyanın komandanlıq etdiyi erməni ordusu Zəngəzurun bütün azərbaycanlı kəndləri kimi Urud kəndini də dağıtdı, sağ qalan əhalinin bir hissəsi Laçının Zabıx kəndinə, bir hissəsi Qubadlının Mahmudlu kəndinə, bir hissəsi Zəngilanın Ağalı kəndinə, qalanı isə Cəbrayılın Daşkəsən kəndinə pənah apardı və bu kəndlərdə 1922-23-cü illərdə yaşadılar. Zəngəzurda sovet hökuməti qurulandan sonra – 1922-ci ildə Urud camaatı yenidən öz dədə-baba yurdlarına qayıtdılar.

Uruda on altıncı əsrin axırlarından molla məktəbi, 1905-ci ildən isə 4 siniflik rus-tatar məktəbi (şkol) fəaliyyət göstərmişdir. Əsrin əvvəllərində çox da böyük olmayan bir dağ kəndində dünyəvi təmayüllü rus-tatar məktəbinin açılması çox böyük bir uğur idi və Nəcəfdə Ali Ruhani təhsil almış, elmi, mədəni, ictimai pro-

Canavar hansı kəndin yanında balalasa, o kəndin mal-heyvanına dəyməz.

Zəngəzur folkloru

*Atın üstündə namaz
qılmaq olar.*

Zəngəzur folkloru

seslərdən fəal baş açan və iştirak edən urudlu ziyalılar Molla Bağırın, Molla Fətullahın, Mirzə Hüseynin, Mirzə Sadıqın (Məmməd Sadıq Aran), Mirzə Səmədin öz həmyerliləri qarşısında misilsiz xidmətinin nəticəsi idi.

Azərbaycan Demokratik Pespublikası Parlamentinin Zəngəzurdan olan millət vəkili, Cümhuriyyətin süqutundan sonra Türkiyədə Mühacir Azərbaycan Hökumətinin üzvü olmuş Məmməd Sadıq Aran (Mirzə Sadıq), 1938-1949-cu illərdə Naxçıvan MSSR-in Ədliyyə Naziri olmuş Əbdülmanaf Hacıyev, Ermənistan SSR tarixində yeganə azərbaycanlı KP MK Siyasi büro üzvü, Ermənistan KP MK-nın ideologiya üzrə katibi, İrəvan şəhər Partiya komitəsinin birici katibi, Azərbaycan KP MK-da ideologiya şöbəsinin müdiri, Marksizm-Leninizm İnstitutunun direktoru işləmiş tarix elmləri doktoru Məmməd Salman oğlu İskəndərov, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvləri Sabir Hacıyev, Vladimir Tahirov və Yaqub Yolçuyev, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanları Aqil Quliyev və Fəxrəddin Nəcəfov Urud kəndində doğulub böyümüşlər.

Urud kəndində 1886-cı ildə 270, 1905-ci ildə 435, 1914-cü ildə 408, 1931-ci ildə 340, 1986-cı ildə 1000 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1988-ci ildə 125 evlik bu kəndin əhalisi Azərbaycana qovulmuşdur. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 03.07.1968-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Vorotan adlandırılmışdır.

Urud qalası – Sisyan rayonunun Urud kəndində VI-VII əsrlərdə tikilmiş müdafiə qalası. Bazarçayın sağ sahilində sərt sıldırım qayalığın üzərində yerləşirdi. Stepanos Orbelian XIII əsrdə Urud qalasını Sünikin məşhur qalaları sırasına daxil etmişdir. Qala 1075-94-cü illərdə Sünikin hökmdarı I Senikərimə məxsus idi.

Qalanı 1104-cü ildə Səlcuq türkləri ələ keçirmişlər.

Gürcü çarı Tamaranın qoşunları Süniki tutarkən 1219-cu ildə Urud qalasını almış və Liparit Orbelianiyə təhvil vermişdir. Bununla da Sünikdə gürcü mənşəli Orbeliani nəslinin hökmranlığı başlamışdır.

Əmir Teymurun qoşunları 1386-cı ildə Süniki işğal edərək Urud qalasını da zəbt etmiş, qalanın hakimləri

Burtelo və Sumbat Orbeliani qardaşlarını əsir alaraq Səmərqəndə aparmışdır.

Qaraqoyunlu hökmdarı Qara Yusif 1407-ci ildə Urud qalasını almış və yerli feodal məlik Bağırı qalanın hakimi təyin etmişdir. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Qaraqoyunlu feodallarından olan Məlik Bağırın tayfası üç yüz ilə yaxın bir müddətdə Urud qalasının hakimi olmuşlar. Məlikbağırılılar XX əsrin əvvəllərinə kimi Urud-da yaşamış, yüksək dini təhsil görmüş, dini rütbə daşımış, savadlı, sayılıb seçilən bir nəsil kimi tanınmışlar. 1905-ci il erməni-müsəlman davası zamanı Urud kəndindən bir neçə ailə o, cümlədən, Məlikbağırılılar köçüb Bakıya və Orta Asiyaya getmişlər. Vaxtilə, Azərbaycan SSR KP MK-nın birinci katibi işləmiş Kamran Bağirovun da həmin nəsildən olması ehtimalı müəyyən əsaslardan xali deyildir.

Urud qalası haqqında daha bir qiymətli məlumatı isə tarixçi alim Hüsaməddin Məmmədov Türkiyə arxivlərində işləyərkən əldə etmişdir. Həmin sənədin – 1590-cı il tarixli "İrəvan əyalətinin müfəssəl dəftəri"nin 124-cü səhifəsindən Urud qalası ilə bağlı Sultan fərmanının çıxarışını oxuculara təqdim edirik:

"Bitlis hakimi Şərəf xan ilə Maku sancaqbəyisi Əvəz bəy Sultana məktub göndərib, bildirdilər ki, Naxçıvan əyanından Əmir Ziyaülmülkün övladlarından olan mövlana Məhəmməd bəd əməlli qızılbaşlardan üz döndərib, öz adamları ilə gəlib Urud qalasına yerləşmişdir. Urud qalasında olduğu müddət ərzində, qızılbaşlarla dəfələrlə vuruşmuş və onları məhv etmişdir. Qalanın hakimi Urud qalasını zəbt etmək məqsədilə üzərinə hücum etmişdirsə də, döyüşləri uduzub geri çəkilmişdir. Urud qalasını lazımınca müdafiə etmiş mövlana Məhəmməd sultan üçün də böyük xidmətlər göstərmişdir. Deyilənləri nəzərə alaraq, mövlana Məhəmmədə məxsus və Naxçıvanın Cəhrik, Qıvraq adlı kəndlərindən və Türküt adlı məzrədən ibarət övlad vəqfinin yenə də onun istifadəsində qalması üçün Sultandan xahiş olunmuş, Sultanın cümadüləvvəl ayı 995-ci il tarixində (9-18 aprel 1587-ci il – M.U.) bu barədə fərmanı (əmr-i-şərif) vermişdir.

Ay təzə çıxanda savat çevirirlər.

Zəngəzur folkloru

Gürcü mənşəli knyaz Davit bek Sünikdə İran hakimiyyətinə qarşı üsyan qaldırarkən 1724-cü ildə Məlik Bağırı qətlə yetirmiş və Urud qalasını ələ keçirmişdir. Lakin 4 il sonra Osmanlı türkləri Süniki, o cümlədən Urud qalasını Davit bekin üsyançı dəstələrindən təmizləmişdir.

Təxminən o vaxtlarda Urud qalasında taun infeksiyası yayılmış və qalanın, demək olar ki, bütün sakinləri bu dəhşətli xəstəlikdən vəfat etmişlər. Urud qalasının taundan xilas olunmuş əhalisi ev-əşiklərini tərk edərək, qalanın qarşısında əvvəllər bostan sahəsi kimi istifadə etdikləri yerdə indiki Urud kəndini salmışlar.

Urud qalası
(VII əsr)

Urud qalasına yerli camaat həm də "Babək qalası" deyir. Nəsillərdən-nəsillərə keçən şifahi şəhadətlər bö-

yük Azərbaycan sərkərdəsi Babəkin öz mübarizəsinin son mərhələsində bu qalada məskən salaraq ərəb işğalçılara qarşı vuruşduğunu təsdiq edir. Eləcə də həmin dövrü təsvir edən bir sıra ərəb və fars salnaməçiləri də (Təbəri, Bələzuri) öz əsərlərində Rud-ərrud qalasının adını çəkirlər. Azərbaycanın VII-IX əsrlərdəki tarixini böyük elmi dəqiqliklə şərh edən akademik Ziya Bünyadovun fikrincə, Babəkin son döyüşlərindən biri məhz Urud qalasında və onun ətrafındakı dağlarda baş vermişdir.

Urud qalası indi uçulub-dağılmış haldadır, qalanın yuxarıdan görünüşü şimal-qərb və cənub-şərqə doğru uzanan yəhər formasındadır. Qala hər üç tərəfdən sıldırım qayalarla əhatə olunmuşdur. Yalnız cənub-qərb tərəfdən qoşa hasar divarlarının qalıqları görünür. Hasar iri, yonulmamış bazalt daşlarla və kəc məhlulla hörülmüşdür. Urud qalasının Bazarçaya baxan divarında çaya doğru gedən yeraltı yolun qalıqları indiyədək saxlanılmaqdadır. Qalanın səthi parçalanmış bazalt daşlardan ibarətdir. Palçıqsız hörülmüş düzbucaq, yaxud dairəvi kiçik həcmli

yaşayış evlərinin divarları Urud qalasının cənub-qərb tərəfində böyük bir sahəni tutur. Qalanın cənub-qərbində qoşa kvadrat qüllələrin qalıqları diqqəti cəlb edir.

Urud qəbirüstü abidələri – Sisyan rayonunun Urud kəndində orta əsrlərə (XIV-XVI əsrlər) məxsus qəbiristanlıqdakı sənduqə, at və qoç heykəlli daş abidələr. Urud qəbiristanlığı Urud kəndinin qənşərində, Urud qalasının qarşısında, Bədir qayasının yanında, Bazarçayın sol sahilində yerləşirdi.

Urud qəbiristanlığı tarixi-etnoqrafik əhəmiyyəti baxımından təkcə bir kəndin deyil, bütöv mahalın keçmiş haqqında ən geniş məlumatı və tutarlı dəlilləri qoruyub saxlamış bir məbədğah idi.

Urud qəbiristanlığındakı orta əsr və orta əsrə qədərki qəbir daşlarının tədqiqatı hələ bu əsrin iyirminci illərində Azərbaycan alimlərinin diqqətini cəlb etmişdi.

1926-cı ildə Urud kəndində olmuş etnoqraf alim Ə.Ələkbərov Urud qəbiristanlığı haqqında ilk elmi məlumat dərc etdirmişdir. 1959-cu ildə Urudda olan akademik Ziya Bünyadov Urud qəbiristanlığındakı qəbir daşlarının dini-milləti mənsubiyyəti və tarixi əhəmiyyəti barədə dəyərli fikir söyləmişdir.

Urud abidələrinə sözün əsl mənasında ikinci həyat verən, onları dünya epiqrafiya elminin dəyərli nümunələri səviyyəsində səciyyələndirən tarixçi – epiqraf alim, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, professor Məşədixanım Nemətova olmuşdur. M.Nemətova 1961-ci ildə Urud kəndində uzun müddətli ezamiyyətdə olmuş, XV-XVII əsrə məxsus 100-ə qədər qəbir daşının üzərində kitab tədqiq etmişdir.

M.Nemətovaya görə, Urud qəbiristanlığında olan qəbir daşlarındakı kolloqrafik oymalarda ərəb qrafikasının kufi, nəsx, süls, nəstəliq şrifləri işlənmişdir. Urud abidələri yazı və bədii işləmələrin üslubuna görə orta əsr Azərbaycan daş üzərində oyma sənətinin Təbriz və Naxçıvan məktəbinin nümunələri sayılır.

Urud abidələrindəki sənduqələr, qoç və at fiqurları, fiqurlar üzərindəki şəkillər, yazılar türk xalqlarının islamqədərki mədəniyyətini, məişətini, adət-ənənələrini, ov, məclis, toy-yas mərasimlərini və s. səhnələri, on-

qonlar və şamanizm kultuna pərəstişi əks etdirən oymalar bu ərazinin köklü sakinlərinin məişəti haqqında əvəzsiz tarixi məlumat daşıyıcılarıdır.

Urud qəbiristanlığındakı bir sıra qəbir daşlarında onqonlarla bağlı epiqrafika, əsasən, maralın, öküzün, yaxud qoçun üzərinə qonmuş qanadları geniş açılmış qartal rəmzlərindən ibarətdir. Bu cür onqonlar türk xalqlarının islamdan əvvəlki dövrü üçün əsas sitayiş yerləri idi.

Başqa qrup qəbir daşlarında qarşı-qarşıya (baş-baş) dayanmış tibet öküzləri (yaklar), öküzlərin sağ tərəfində bir əlində balta, bir əlində xəncər tutmuş kişi olan səhnə təsvir olunur.

Məlum olduğu kimi, tibet öküzü bütün türk xalqlarının ümumi onqonu-sitayiş heyvanı sayılmışdır.

Qədim türklərin inamına görə ildə bir dəfə bu heyvanı qurban kəsməklə, tayfa gələcək qada-baladan hiyf olunardı. Hər evə bu qurbandan müəyyən qədər pay verildirdi ki, qədim inama görə bu pay o evə il boyu ruzi gətirəcəkdi.

Urud qəbiristanlığındakı bəzi qəbir daşlarında əllərini göyə qaldırmış adam-dua edən şaman təsvirinin həkk olunması, yazı olmasaydı belə, bu daşların yalnız türk xalqlarına mənsub olmasını göstərən tutarlı dəlildir.

Qəbir daşlarında dəfn olunmuş şəxsin sənətini əks etdirən maraqlı işləmələrdə vardır.

Bir qəbir daşında mərhumun (Xan Məhəmməd 983-cü il) zərgər olduğuna işarə edən üzük, boyunbağı, sırğa, biləzik şəkilləri həkk olunmuşdur.

Başqa bir qəbir daşında isə (Aysoltan 992-ci il) hana, həvə, bıçaq, əlində kirgiz tutmuş qadın təsviri mərhumunun xalçaçı olduğunu göstərir.

Urud qəbiristanlığındakı qəbir daşlarında mərhumun məişətini, həyat fəaliyyətini əks etdirən zəngin ov səhnələrinin, ov heyvanlarının (maral, ceyran, dağ keçisi, cüyür), ov ləvazimatının (silah, nizə, balta, ox-kaman) təsviri o dövrdə Urudda yaşayan babalarımızın həyat tərzi, məişəti haqqında dəyərli məlumat verir.

Qəbir daşlarında həkk olunmuş şeir parçaları, dualar, islam dini hədislərindən və "Qurani-Kərim"dən sitatlar,

bu ərazilərdə yaşayanların mənəvi mədəniyyəti haqqında kifayət qədər ətraflı məlumat verir.

Xarakterik haldır ki, bütün qəbir daşlarında mərhumun yalnız ölüm tarixi qeyd olunub. 1970-ci illərdən başlayaraq ermənilər Urud qəbiristanlığındakı qəbirüstü abidələri muzey və parklara qoymaq adı ilə daşıyıb tərg etdilər.

Urud qəbiristanlığında olan qoç heykəlli abidələrdən 4 ədədi vaxtilə Naxçıvan MSSR-in Mədəniyyət naziri işləmiş Fəttah Heydərov və Kirovabad (Gəncə) şəhər Partiya Komitəsinin birinci katibi işləmiş Həsən Həsənov tərəfindən Azərbaycana gətirilmişdir və hazırda Naxçıvan Dram Teatrının qarşısında və Gəncədə Nizami Muzeyinin qarşısında qoyulmuşdur.

Uyuqlu – Qubadlı rayonu ərazisində dağ. Azərbaycanla Ermənistan sərhədindədir. Əsl adı Oyuqlu. Yerli əhali arasında Oyuğun dağı adı ilə tanınır. Oyuq sözü burada "sərhəd nişanı" mənasındadır. XIX əsrdə bu dağda Gorus rayonunun Şurnuxu və Qubadlı rayonunun Seytas kəndlərinin sərhədlərini bildirmək üçün kömür basdırıldığına görə belə adlandırılmışdır.

Uz – Sisyan rayonunda kənd adı. Orta əsrlərdən mənəvlərdə adı çəkilir. 1595-ci ildə tərtib olunmuş "İrəvan vilayətinin icmal dəftəri"ndə Sisyan nahiyəsində kənd adı kimi göstərilir və bu kənddə zəamət torpaq sahibi kimi Qabil Abdin oğlunun adı qeyd olunur.

Səlcuq oğuzları ilə bağlı yaranmış toponimdir. Bizanslar oğuzları "uz", ərəblər isə "quz" tayfaları adlandırırdılar. Sisyan rayonundakı Murquz və Ortagiz (Orta Uz) kəndləri ilə eyni mənşəlidir. 1918-ci ildə kənd əhali qovulmuş, sonrakı illərdə isə ermənilər yerləşdirilmişdi. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 09.04.1991-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Uyts adlandırılmışdır.

Üçtəpə – Zəngəzurda dağ adı. Gorus və Sisyan rayonları arasında yerləşən sıra ilə düzülmiş üç yüksəklikdir. Bakı-İrəvan şosesi Üçtəpənin ətəyindən keçir.

Üçtığ – Xocalı və Laçın rayonları sərhədində dağ. Qarabağ silsiləsindədir. Toponim üç (say bildirir) və tığ (İran dillərində "zirvə", "qılınc" deməkdir) sözlərindən ibarət olub, "üç zirvə" mənasındadır.

Üçüncü Ağalı – Zəngilan rayonunda kənd. Ağalı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Həkəri çayının sahilində, dağətəyi düzənlikdədir. Keçmiş adı Alırzalı. Yerli əhali arasında Kiçik Ağalı, Yuxarı Ağalı kimi də tanınır. Oykonimin əsasını Ağalı komponenti təşkil edir. Qarşılığı Birinci Ağalı və İkinci Ağalı. Toponimin əvvəlinə üçüncü sözü onu eyniadlı digər yaşayış məntəqələrindən fərqləndirmək üçün əlavə edilmişdir.

Üdgün – Zəngilan rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Zəngilan kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 5 km-də, dəniz səviyyəsindən 400 m hündürlükdə yerləşir. Kənddə işğala qədər (1993) mağaza, dəyirman, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 129 ev, 529 nəfər əhali olmuşdur.

Yaşayış məntəqəsini Qarabağ və Cənubi Azərbaycan dan gəlmiş ailələr salmışdır. İncilabaqədərki ədəbiyyatda Güdgün kimi qeyd olunmuşdur. Yerli məlumatlara görə isə kəndin keçmiş adı Güdgün olmuşdur. Toponimin mənası müəyyənləşdirilməmişdir.

Üzümçülər – Zəngilan rayonunda qəsəbə. 1986-cı ildə Agyazı adlı yerdə üzümçülük sovxozu fəhlələri üçün salınmışdır.

Vahravar – Mıqrı rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin digər adı Buğavar şəklində göstərilmişdir. Vahravar çayının adı ilə adlanmışdır. Mıqrı rayon mərkəzindən 6 km Şimal-qərbdə, Vahravar çayının sahilində yerləşən azərbaycanlı kəndi olmuşdur. 1831-ci ildə İrandan köçürülən ermənilər yerləşdirildikdən sonra qarışıq kəndə çevrilmişdir. 1918-ci ildə kəndin azərbaycanlı əhalisi qovulmuşdur. 1931-ci ilin statistik məlumatına görə kənddə 300 erməni, 64 nəfər azərbaycanlı əhali yaşayırdı. 1948-50-cü illərdə azərbaycanlılar köçürülmüş, kənd tamamilə erməniləşdirilmişdir.

Vagazin – Laçın rayonunda kənd. Ərdəşəvi çayının sahilində, Qarabağ silsiləsinin yamacındadır. Vagazin inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkə-

zindən şimalda, rayonun 40 km-də, dəniz səviyyəsindən 2200 m hündürlükdə yerləşir. Kənd Şəlvə çayının sol sahilindədir. Vağazin kəndi Arduşlu, Ağcayazı və Ərdəşəvi kəndləri ilə qonşudur. Kəndin yaxınlığından Şəlvə şose yolu keçir. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, internat məktəbi, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, ATS, mağaza, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 155 ev, 900 nəfər əhali olmuşdur. Vağazin kəndində Haça qaya, Giriş qayası, Aralıq düz, Böyük yal, Pir güneyi və s. yer adları vardır.

Kəndin adı bir rəvayətə görə şəxs, digərinə görə isə quş (vağ) adındandır. Bəzi məlumatlara görə, kəndin digər adı Şor su olmuşdur. Əslində kəndin adı kürd dilindəki "vaqa" – "kömür" və "zin"(di)- yer sözlərindən düzələrək "kömür yeri", "kömür quyusu" mənasındadır.

Vağudi – Sisyan rayonunda kənd. Yerli tələffüz forması Vağədi. Vağudi Sisyan rayonunun ən böyük kəndlərindən biri olmuşdur. 1988-ci ildə kənddə 700 ev olmuş və 3500 adam yaşamışdır. Bunlardan 1500 nəfəri ermənilər, 2000 nəfəri isə azərbaycanlılar olmuşlar. Vağudi kəndi Sisyan rayon mərkəzindən 12 km cənub-şərqdə, Ağudi, Noravan və Urud kəndlərinin əhatəsində, Bazarçay çayının sol sahilində, çay yatağından bir qədər şimal tərəfdə yastı təpəliyin üzərində yerləşir.

Vağudi sözünün mənası tam dəqiqliyi ilə izah olunmamışdır; bəzi mənbələrdə Vaqadeh, bəzilərinə isə Vaqatni, yaxud Vaqadi şəklində işlənən bu terminə XIII–XIV əsrlərdən başlayaraq, Vaqudi şəklində rast gəlinir. Fikrimizcə, Urud və Ağudi toponimləri ilə eyni kökdən Vağudi sözü də, "Ud" tayfalarının adı ilə bağlıdır.

Bazarçayın sol sahilində Vağudi kəndinə məxsus XI–XII əsrə aid erməni kilsəsinin burada olması heç də aborigen əhalinin ermənilərdən ibarət olduğunu sübut edən əlamət deyil. Məsələ burasındadır ki, Vağudi kəndi orta əsrlərdə 3 para kənddən (Dərəkənd, Aşağı Vağudi, yaxud Vağudi Vəng və Yuxarı Vağudi kəndləri) ibarət olmuşdur. Bu kəndlərdən yalnız Aşağı Vağudidə ermənilər yaşamışlar. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, XVIII–XIX əsrə aid statistik məlumatlarda Vağudi kəndində yalnız azərbaycanlıların yaşadığı qeyd olunur.

Vağudi kəndindəki bulaqların (Hovuz arxı, Səfəralı bulağı, Zorzor bulağı, Əjdaha bulağı, Öküz bulağı) əkin və ölüş yerlərinin (Hovuz düzü, Paxla yeri, Çöplü çuxur, Qayabaşı, Mərcanlı, Haçaqaya, Gölcük güneyi, Arpa çuxuru və s.) dərə və dağların (Allahqulu dərəsi, Əjdaha dərəsi, Qamışlı, Ağzı açığın dərəsi, Qızıl qaya, İşıqlı dağ, Yalzəmi dağı, Daşarxac, Qurban təpəsi, Quzu kahası, Şalvarlı dərə) adları da təmiz Azərbaycan türkcəsində olmaqla, bu yerlərin qədim sakinlərinin kimliyi barəsində dolğun məlumat verən əsaslı dəlillərdəndir.

1905 və 1918-ci illərdə Vağudi kəndi ermənilər tərəfindən dağıdılıb yandırılmış, kənd əhalisi kütləvi şəkkildə qətlə yetirilmişdir. Xüsusilə 1918-ci ilin avqustunda Andranikin quldur dəstələri Vağudi kəndində 2000-dən çox adamı görünməmiş qəddarlıqla qətlə yetirmişlər. O dövrdəki hadisələrin şahidi olan insanların şəhadətinə görə, eləcə də arxiv sənədlərinə əsasən, məlum olur ki, daşnaklar Vağudi kəndində 400 nəfər qadın, uşaq və qocadan ibarət olan müsəlmanı məscidə yığaraq yandırmış, 92 nəfər kənd sakinini 50 metr hündürlüyündə qayadan diri-diri aşağıya ataraq öldürmüş, cavan qızgəlinləri misli görünməmiş təhqirlərə və işgəncələrə məruz qoymuşlar.

Vağudi camaatının bir hissəsi Kilsəli dağdan aşaraq, Minkəndə, bir hissəsi isə Gölcük Güneyindən aşaraq, Qara göl ətrafına gəlmiş, oradan isə Laçın, Füzuli, Qubadlı rayonlarına yayılmışlar.

1922-ci ilin yayında doğma kəndinə qayıdan Vağudi camaatı artıq kənddə ermənilərin məskunlaşdığına şahidi olmuşdur. Sisyan rayonunun Darabas, Lsen, Lor, Axlatyan və Bnunis kəndlərindən, Gorus rayonunun Yaycı və Tatev kəndlərindən Vağudiyə köçən ermənilər kəndi qarışıq kəndə çevirmişdir. Kənddə mədəniyyət evi, kitabxana, poçt-rabitə şöbəsi, 400 nömrəlik ATS, məişət evi, uşaq bağçası və xəstəxana, iki yeməxana, iki su dəyirmanı fəaliyyət göstərirdi.

Vağudi azərbaycanlıları 1988-ci ildə üçüncü dəfə erməni millətçiləri tərəfindən öz doğma yurdlarından deportasiya olundular. Kəndin əhalisi Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinə, o cümlədən Bakı, Sumqayıt və Nax-

cıvan şəhərlərinə, Cəbrayıl, Füzuli, Ağdam, Tərtər, Xızı və s. rayonlarına səpələnmişlər. Azərbaycan Milli Akademiyasının müxbir üzvü Telman Ağayev, Milli Məclisin üzvü Azay Quliyev və Sosialist Əməyi Qəhrəmanı Saməddin Şükürov bu kənddə anadan olmuşlar.

Kənddə 1886-cı ildə 926, 1905-ci ildə 1300, 1914-cü ildə 870, 1931-ci ildə 336, 1986-cı ildə 2000 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı ilə 1991-ci ildən sonra kəndin adı dəyişdirilərək Vaqxatın adlandırılmışdır.

Varazgun – Laçın rayonunda kənd adı. Toponimin mənası aydın deyildir. Kənddə 1924-cü ildə 130 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Vartanazor – Mıqrı rayonunda kənd adı. Digər adı Lök. Orta əsrlərdə Anadoludan gəlmiş türkmənşəli Lök tayfasının "Vartanazor" adlı yerdə məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda Aşağı və Yuxarı Vartanidzor olmaqla iki kənd göstərilmişdir. Kənddə 1886-cı ildə 480, 1905-ci ildə 951, 1914-cü ildə 1053, 1931-ci ildə 177, 1986-cı ildə 600 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1988-ci ildə əhalisi Azərbaycana qovulmuşdur.

Vejnəli – Zəngilan rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidir. Vejnəli kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şərqdə, rayonun 39 km-də, dəniz səviyyəsindən 1000 m hündürlükdə yerləşir. 6 km məsafədə Araz çayı axırdı. 300 m məsafədə Ələt-Mincivan-Culfa şose yolu keçirdi. 8 km məsafədə Bakı-Naxçıvan dəmiryolunun Ağbənd stansiyası yerləşirdi. Vejnəli kəndi Əmirxanlı, Nüvədi kəndləri ilə qonşudur. Kənd cənubda Mollu, şimalda Bürünc, şərqdə Qala dağı, qərbdə Yaranmış, şimal-qərbdə isə Üç qardaş (oyuq

Varazgun adlanan ərazidə Uşaq qalası

– 2275 m) dağları ilə əhatə olunmuşdur. Vejnəli kəndi Şütürü, Abu Seyid və Kaha dərələrinin qovuşağında salınmışdır. Kənddə işğala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 40 ev, 175 nəfər əhali olmuşdur. Vejnəli kəndində Armudun yal, Otay yal, Sarı güney, Nağının güneyi, Böyük zəmi, Sağaltor, Qanlı zəmi, Kollu yurd, Mirazdın düzü, Təkə daşı, Alçalı yurdu və s. yer adları vardır. Kəndin şərq tərəfində 3 km məsafədə Qala daşın üzərində Qız qalası vardır. Yerli sakinlərin məlumatına görə Babək dövründə inşa edilib. Kənddə Sürtün piri, Yal piri, Yel piri var idi.

Toponim inqilabdan əvvəlki ədəbiyyatda Vejnəri kimi qeyd olunmuşdur. Puşanlı tayfasına məxsus həmin qışlaqda vejnəli tirəsi məskunlaşdıqdan sonra kənd tirənin adı ilə adlanmışdır. Yerli sakinlər Vejnəli kəndinin mənasını təxmini olaraq ərəb feodalı Vəcnə ibn Ər-Rəvvadın adı ilə bağlayırlar.

Vəlibəyli – Laçın rayonunda kənd. Şəlvə çayının sahilində, Çalbayır silsiləsinin ətəyindədir. Daşlı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayonun 72 km-də, dəniz səviyyəsindən 2100 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığından (2 km aşağı) Daşlı çayı axır və hər tərəfi meşələrlə əhatə olunmuşdur. Kənddə işğala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, uşaq bağçası, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 105 ev, 563 nəfər əhali olmuşdur. Vəlibəyli kəndində Maral dağı, Mıxtökən dağı, Əlik bulağı, Damcı bulağı və s. mikrotoponimlər vardır. Kəndin adı yerli sakinlərin fikrinə görə, 1807-ci ildə bu kəndin əsasını qoyan Vəli bəyin adından götürülmüşdür, "Vəlibəyin nəslindən olanlar, vəlibəyililər, vəlibəyigillər" mənasındadır.

Vəliqulubəyli – Zəngilan rayonunda kənd. Rayon mərkəzindən 10 km şərqdə, dəniz səviyyəsindən 1300 m hündürlükdə, Bakı-İrəvan dəmir yolundan kənarında, Oxçu çayının Araz çayına tökülən yerin yaxınlığında yerləşir. Cahangirbəyli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Mincivan qəsəbəsi, Tiri kəndi və İran İslam Respublikası ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər

(1993) kitabxana, klub, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 35 ev, 183 nəfər əhali olmuşdur. Kəndin adı Vəliqulu bəyin adı ilə bağlıdır.

Vənətli – Zəngilan rayonunda kənd. Təpəli düzənlikdə, rayon mərkəzindən 14 km şimal-qərbdə, dəniz səviyyəsindən 550 m hündürlükdə yerləşir. Gilətağ kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Bir tərəfdən Süsən dağı, bir tərəfdən Ütəlgi dağı və Çaxmaq dağı ilə əhatələnibdir. Kəndə yaxın olan ən böyük dərə Uzun dərədir və ən böyük düz Yazı düzüdür. Vənətli kəndi Mirzəhəsənli, Aladin, Şamlı, Dərə Gilətağ, Böyük Gilətağ və Muğanlı kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, uşaq bağçası, xəstəxana, klub, kitabxana, iki ferma, baytarlıq müalicəxanası, körpü, kəhriz, mağaza, poçt, ATS və digər sosial obyektlər var idi. 90 ev, 495 nəfər əhali olmuşdur. Vənətli kəndində Dərvişin yalı, Gözətçi yalı, Şivlik düzü, Gəzmədamı, Hübətın daşı, Ruslar düşən yer, Ağ buğda yeri, Pərzad yeri, Sərpə dərəsi, Narlı dərə, Armudlu, Yumru təpə, Cəfərqurşağının yeri və s. yer adları vardır.

Vaxtilə Ordubad rayonunun Vənənd kəndindən gəlmiş ailələr əvvəlcə Qubadlı rayonunun Dondarlı kəndinin qərbində Dağbaşı Vənətli kəndini salmış, sonralar isə indiki əraziyə köçmüşlər. Azərbaycan Respublikası Milli məclisinin üzvü İmamverdi İsmayılov Vənətli kəndinin yetirməsidir.

Vəng – Qafan rayonunda orta əsr alban məbədi. Şəhərcik kəndindən 4-5 km qərbdə, Həsən yeri və Səfərli biçənəyi dərəsinin orta hissəsində, Oxçu çayından 3 km sağda qədim alban abidəsidir. Alban hökmdarı Sənəkərimin qızı Şahanduxt tərəfindən inşa etdirilmişdir. Abidənin özülü və divarları qalır. Nəhəng daşlardan birinin üzərində bu sözlər yazılmışdır: "Bu abidəni alban çarı Sənəkərimin qızı... 913-cü ildə tikdirmişdir".

Yağlıdərə – Zəngəzur silsiləsində zirvə. Dağ orada keyfiyyətli örüş sahəsi kimi tanınan Yağlıdərə adlı yerin adı ilə adlandırılmışdır. Maldarlar uzun illərin təcrübəsindən müəyyən etmişlər ki, bu dərədə bitən otların təkibi çox yağlıdır. Ona görə də keyfiyyətli otlaq, örüş sahəsi olan bu yer belə adlandırılmışdır. Xalq arasında bə-

zi bitkilərə də yağlılığına görə yağlıca, yağlıtəpə və s. deyilir.

Yağlıdərə – Laçın rayonu ərazisində çay. Həkəri çayının qolu. Çay öz başlanğıcını Yağlıdərə adlı ərəzidən aldığına görə həmin dərənin adını daşıyır.

Yaqublu – Sisyan rayonunda kənd adı. Bəzi mənbələrdə Yaqubi. Kəndin əsasını qoyan Yaqub adlı şəxslə bağlı yaranmış toponimdir. 1918-ci ildə kənd ermənilər tərəfindən dağıdılaraq yandırılmışdır. Qəza rəisi Məliknamazəliyevin 09 noyabr 1918-ci il tarixli raportunda göstərilirdi ki, Yaqublu kəndi həmin ilin avqust ayında dağıdılmış, 28 nəfər öldürülmüş, kəndə 6 milyon manat zərər vurulmuşdur.

Bu kənd sakinlərinin bir hissəsinin Oğuz rayonuna gəlib oradakı hazırkı Yaqublu kəndinin əsasını qoyduğu ehtimal olunur.

Yamaqlı – Qafan rayonunda kənd adı. Toponim Yamaqlı türk tayfasının adıdır. Kəndin xarabalıqları indiki Zeyvə kənd sovetliyinin yaxınlığındadır. Binaların qalıqları və qəbiristanlığın izləri qalır. 1897-ci ildə 231 nəfər azərbaycanlı yaşayan kənd 1918-ci ildə erməni daşnakları tərəfindən dağıdılmışdır.

Yantəpə – Sisyan rayonunda dağ adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda hündürlüyünün 7519 fut olduğu göstərilmişdir. Sisyan və Gorus rayonlarının sərhədində, Üçtəpə yaylasında yerləşirdi. Düzəngah ərəzidə ətrafdakı dağlara nisbətən çəpəki görünüşünə görə belə adlanırdı.

Yastıbulaq – Laçın rayonu ərazisində çay. Əhmədli kəndinin qərbindəki yastanadan çıxan bulağın adı ilə adlanmışdır.

Yaycı – Gorus rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beşverstlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin Yaydji, Qafqazın hərbi-topoqrafik xəritəsində (1903-cü il) Yaydja kimidir. 1918-ci ildə kəndin azərbaycanlı əhalisi qovulmuş, sonrakı illərdə erməni kəndinə çevrilmişdir.

Toponim səlcuq oğuzlarının Yaycı tayfasının adı ilə bağlıdır. Yaycılar Zəngəzurda və Naxçıvanda məskun-

laşmışdırlar. Hazırda Naxçıvan MR-in Şərur rayonunda Aşağı və Yuxarı Yaycı kəndləri vardır. Culfa rayonundakı ən böyük kəndlərdən birinin adı Yaycıdır. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 03.07.1968-ci il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Qarjis adlandırılmışdır.

Yazı düzü – Qubadlı rayonu ərazisində, Bərgüşad (Bazarçay) və Həkəri çayları arasında düzənlik. Toponim qədim türk dillərində "çöl", "geniş düzən yer" mənalarını verən yazı və həmin mənada müasir Azərbaycan dilində işlənən düz fiziki-coğrafi terminlərindən yaranmışdır. Adın mənası ərazinin relyef formasını əks etdirir.

Yellicə – Sisyan rayonunun Ağudi kəndi yaxınlığında dağ. Dağın təbiəti ilə bağlı verilən bir addır – "küləkli, külək döyən, yel oynayan yer" deməkdir.

Yeməzli – Qafan rayonunda kənd adı. Bölgədəki eyniadlı kəndlərlə bir mənşəlidir. Bu tayfa orta əsrlərdə İranın Xorasan vilayətindəki Atıyeməzli mahalından Qarabağa gəlmiş, kəbirli tayfasının qərvənd qoluna qayıb-qovuşaraq Qarabağda və Zəngəzurda bir neçə məntəqədə məskunlaşmışdır. Mənası at ətə yeməyənlər deməkdir. Bu kənddən ayrılan ailələr yuxarı Yeməzli kəndini saldıqdan sonra bura Aşağı Yeməzli adlandırılmışdır. Kənddə 1886-cı ildə 244, 1905-ci ildə 230, 1914-cü ildə 89, 1931-ci ildə 54 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

XX əsrin 30-cu illərində kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq kənd ləğv edilmiş, əhalisi Xələc və Oxdar kəndlərinə köçürülmüşdür.

Yenikənd – Zəngilan rayonunda kənd. Həkəri çayının sağ sahilində, dağətəyi düzənlikdədir. Yenikənd kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayonun 24 km-də yerləşir. Yaxınlığında Qubadlı-Akara şose yolu keçir. Yenikənd kəndində işğala qədər (1993) orta məktəb, klub, mədəniyyət evi, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 110 ev, 640 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Ağalı və Arpa dərəsi, İlan düzü, Alı kişi düzü, Gülübulağı və s. yer adları var idi. Keçmiş Hüseynbəyli və Qarakilsə kəndləri 1958-ci ildə birləşdikdən sonra belə adlandırılmışdır.

Yenikənd sərdabəsi – Zəngilan rayonunda ziyarət-gah. Həkərinin sağ sahilində olan Yenikənd kəndində XIV əsrə aid sərdabə mövcud idi. Onun üst hissəsi uçmuş, ancaq alt hissəsi dövrümüzə gəlib çatmışdır. Bu abidə də vaxtında tədqiq olunmadığından onun haqqında ətraflı məlumat vermək imkanı yoxdur.

Yeritsatumb – Gorus rayonunda kənd adı. Erməni kəndidir. Başqa adı Kürdik. Şinher və qaladərəsi kəndləri ilə qonşudur. Ehtimal ki, qədim fars dilində eriza "sıldırım qaya" və türk dillərində tumb "qabarıq", "yumru" sözlərindən ibarətdir. Ermənistan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti 01.06.1940-cı il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək Bartsravan adlandırılmışdır.

Yəhərtəpə – Laçın rayonu ərazisində dağ. Dağın yalı çökək, yəhər formasında olduğu üçün belə adlanmışdır. Köhnə rus xəritələrində və sənədlərində Yaqartepə kimi qeydə alınan dağın adı sonralar Azərbaycan dilinə Yağartəpə kimi çevrilmişdir. Dağın adının bu şəkildə yazılması səhvdir.

Yuxarı Ağkörpü – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı Zəngəzurda bir neçə yaşayış məntəqəsində məskunlaşan ağ-körpü tayfasının adından götürülmüşdür. Kənddə 1924-cü ildə 39 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Yuxarı Avazlar – Laçın rayonunda kənd adı. Kəndin adı avazlar nəslinin adından yaranmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 18 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Yuxarı Cibikli – Qubadlı rayonunda kənd. Bərgüşad çayının qolu olan Kosakərəm çayının sahilindədir. Aşağı Cibikli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 25 km-də, dəniz səviyyəsindən 1300-1350 m hündürlükdə yerləşir. Yuxarı Cibikli kəndi Gorus r-nun Ağbulaq, Şamsız, Şurnuxu, Qubadlı r-nun Seytas, Göyərəbas, Aşağı Cibikli, Xallava kəndlərinin yaxınlığındadır. Kənddə işgala qədər (1993) natamam orta məktəb, klub və digər sosial obyektlər var idi. 35 ev, 105 nəfər əhali olmuşdur. Kənd meşə ətrafında yerləşirdi. Yuxarı Cibikli

kəndində Qara bulağı, Əhməd bulağı, Novlu bulağı, Qanlı gədik, Dolu vuran yer, Almalıq və s. yer adları vardır. Qara daş, Qurd daş, Üç ağac deyilən dağ adları olub. Kənddə albanlara məxsus tarixi bilinməyən kilsə var idi. Keçmiş adı Təzəcürdür. Aşağı Cibikli kəndinə nisbətən yuxarı tərəfdə yerləşir. Cibikli tayfasının adını daşıyır. Bəzi qaynaqlarda XV əsrdə bu ərazidə qədim tayfa olan Cibiklilərin (Cibikluların) yaşaması haqqında məlumatlar vardır

Yuxarı Çaykənd – Laçın rayonunda kənd adı. Çaykənd kəndindən çıxan ailələr tərəfindən salınmışdır. Kəndin adı yerləşdiyi ərazinin relyefi ilə bağlı olaraq yaranmışdır. Kənddə 1924-cü ildə 39 nəfərin yaşadığı qeyd olunur. Kollektivləşmə ilə əlaqədar olaraq 1930-cu illərdə kənd dağılmışdır.

Yuxarı Fərəcan – Laçın rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Aşağı Fərəcan kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənubda, rayonun 50 km-də, dəniz səviyyəsindən 1500 m hündürlükdə yerləşir. Fərəcan kəndi rayonun Aşağı Fərəcan, Suarası və şimaldan Xocavənd r-nun Ağca, Arpa Gədik kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, ATS və digər sosial obyektlər var idi. 47 ev, 267 nəfər əhali olmuşdur. Fərəcan kəndində Qacar dağ, Pirin dağı, Bəxşəlinin dəyirmanı, Çiyin düzü, İşıq yurud və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə qədim qəbiristanlıq vardır.

Kənd keçmişdə Fərəc adlanırdı. Yaşayış məntəqəsi həmin rayondakı Səfiyan kəndindən Fərəc adlı bir şəxsin yaxın adamları ilə köçüb məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. Toponim "fərəclər, yaxud Fərəc yeri" mənasındadır. XX əsrin 50-ci illərində kənd əhalisinin bir hissəsi qonşu Haral kəndində məskunlaşdıqdan sonra bu kəndi Aşağı Fərəcan adlandırmışlar (1954). Yerli sakinlər bu vaxtdan kəndi Yuxarı Fərəcan adlandırırlar.

Yuxarı Gəyəli (Gəkəli) – Zəngilan rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Canbar kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən qərbdə, rayonun 34 km-də, dəniz səviyyəsindən 1200-1300 m hündürlükdə yerləşir. Mincivan-Qafan dəmiryolunun

Şərikan dayanacağından 8-9 km məsafədədir. Kənd Şərikan, Xırdaqışlaq, Ağkənd, Pirveyis və Canbar kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 9 ev, 20 nəfər əhali olmuşdur. Yuxarı Gəyəli kəndində Xaltaran meşəsi, Şahsuvarın bağı və s. yer adları vardır. Kənddə çox saylı təbii buaqlar var idi.

Yerli sakinlərin məlumatına görə, kəndin adı məğrur, dönməz, qorxmaz mənasını verən "gəy" və Əli şəxs adının birləşməsindən ibarətdir. Əslində isə toponim tərəkəmə elatlarından olan Gəgəli tayfasının adı ilə bağlıdır. Bu elat yayı Zəngəzur dağlarında, qışı isə Qarabağda və Şirvanda keçirirdi. Gəgəlilər Türkiyədən gəlmə gıgılı tayfasının bir qolu hesab edilir. Ağsu rayonunda da Gəgəli kəndi vardır.

Yuxarı Gödəkli – Qafan rayonunda kənd adı. Rayonun Sünik bölgəsində Qafan şəhərindən 14 km şərqdə, Gorus-Qafan avtomobil yolunun sağ tərəfində yerləşirdi. Kənddə 1897-ci ildə 201, 1905-ci ildə 238, 1931-ci ildə 163, 1979-cu ildə 381 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

1918-ci ilin noyabr-dekabr aylarında ermənilər tərəfindən kənd dağıdılmış, əhalisi Zəngilan və Qubadlı rayonlarına qovulmuşdur. 1922-ci ildə azərbaycanlıların bir hissəsi geri qayıdaraq yenidən məskunlaşmışdı. 1988-ci ildə əhali Azərbaycana qovulmuşdur.

Toponim səlcuq oguzlarının Xələc tayfasının gödəkli tirəsinin burada məskunlaşması ilə bağlı yaranmışdır. Qubadlı, Beyləqan, rayonlarındakı Gödəklər və Xaçmaz rayonundakı Gödəkli kəndləri ilə eyni mənəli toponimdir.

Yuxarı Xocamsaxlı – Qubadlı rayonunda kənd adı. Dağətəyi ərəzidə, Ağa çayının sağ sahilində yerləşir. Yuxarı Xocamsaxlı kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-qərbdə, rayonun 11 km-də, dəniz səviyyəsindən 950 m hündürlükdə yerləşir. Yuxarı Xocamsaxlı kəndi Zor, Tarovlu, Aşağı Xocamsaxlı və Mehrili kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, mağaza, idarə binası və digər sosial obyektlər var idi. 15 ev,

47 nəfər əhali olmuşdur. Yuxarı Xocamsaxlı kəndində Kolovat, Qaratikan çuxuru, Ağa çayı, Saqqız çuxuru, Quzey zəmi, Buğlar düşən, Kürd dərəsi, Qoyun damı, Üç armudlar, Dabana daş, Ayı qayası, Laçın qaya, Zor dərəsi və s. mikrotoponimlər vardır.

XIX əsrdə bu rayonun Dondarlı kənd icmasında Xocamsaxlı adlı iki yaşayış məntəqəsi vardı. Onları bir-birindən fərqləndirmək üçün biri Qalacıq Xocamsaxlı (yəni, qalacıq yaxınlığındakı Xocamsaxlı), o biri isə Məziti Xocamsaxlı (Məziti yerindəki Xocamsaxlı) adlanırdı. Xocamsaxlı XVIII-XIX əsrlərdə və elə son vaxtlara qədər Sisyan rayonunun Qafanla sərhəd kəndlərindən biri idi. Onların Dəstəkürd, Qalacıq və Mazutlu adlı qışlaqları da olub. Yuxarı Xocamsaxlı toponimi orta əsrlərdə Qafan mahalında yaşamış xoca əbu ishaqlı tayfasının adının təhrif olunmuş formasıdır. Kəndin adındakı Yuxarı komponenti onu eyniadlı digər kənddən fərqləndirmək üçün əlavə edilib.

Yuxarı Xotanan – Qafan rayonunda kənd adı. D.D.Paqirevin 1913-cü ildə tərtib etdiyi "Qafqazın beş-vestlik xəritəsinin adlar göstəricisi" toplusunda kəndin adı Yuxarı Xotanan kimi göstərilmişdir. Hazırda İrəvanda Matenadaran arxivində saxlanılan 8 noyabr 1508-ci il tarixli bir qəbalədə bu kəndin Azərbaycan ölkəsinin Kapnat vilayətinin Urud nahiyəsində yerləşən Tatev monastırına bağışlandığı bildirilir. Ermənicə Verin Xotanan adlandırılmışdır. Qədim türk mənşəli Kotan tayfasının adını əks etdirir.

Yuxarı Girətağ – Qafan rayonunda kənd. Qafan rayonunun mərkəzindən 15 km şimal-şərqdə Bərguşad dağ silsiləsinin ətəklərində, Çəməndağı, Çıraq obalı, Buru dəyə dağlarının arasında Aşağı Girətağ kəndindən 3 km məsafədə yerləşir. Girətaq kəndindən XIX əsrin I yarısında Aşağı Girətaq kəndi yarandıqdan sonra "Yuxarı Girətaq" adlanmışdır. Girətağ sözünün mənasını izah edən, əslən bu kənddən olan tədqiqatçı alim Rəşid Təhməzəzadə onun ara dağ, dağarası kənd mənasını verən farsca "gilətağ" sözündən yarandığını bildirir. Bizim fikrimizcə, Zəngəzurda və Qarabağda yaşamış türksoylu Tağ (Tuğ) tayfasının məskunlaşması nəticəsində yaran-

mış toponimlərdəndir. Sisyan rayonunda Kirətağ, Zəngilan rayonunda Böyük Gilətağ, Dərə Gilətağ. Mıgri rayonunda Tuğut, Tağəmir, Laçın rayonunda Aşağı və Yuxarı Tıgik, Gorus rayonunda Tıg (Tex və ya Dıg), Hadrut rayonunda Tuğ kəndləri, Taglar mağara məbədi kimi toponimlərlə eyni mənşəlidir.

Girətağ kəndinin qədim yaşayış məskəni olmasını sübut edən xeyli sayda maddi mədəniyyət abidələri vardır. Son dövrə qədər qalmış qədim alban kilsəsinin qalıqları, "Bərə pir" adlı ziyarətgah, Girətağ – Tatev yolunun üstündə, Körpü çayı deyilən yerdəki qədim məzarlıqdakı Alban qəbirləri, kəndin şərqində yerləşən məzarlıqdakı yerli sakinlərin "Bel daşı" adlandırdıqları qəbirüstü daş abidə burada insanların çox qədimdən məskunlaşdığını göstərir. "Bel daşı" sənduqəsinin üzərində yonulmuş ox, qalxan, öküz, əlində nizə vəhşi heyvanı ovlayan atlı təsvirləri və bu təsvirlərin fonunda heç bir yazının olmaması daş abidənin yazıdan əvvəlki mədəniyyət dövrünə aid olduğunu göstərir.

Girətağ ü Tatev yolunun üstündə İ Şah Abbasın dövründə tikilmiş karvansaranın qalıqları, "Təkevli" və "Təzəxan" adlanan yerdəki yolçu damları orta əsr müsəlman dövrünün maddi mədəniyyət abidələri kimi əhəmiyyət daşıyırdı. Kənddə 1886-cı ildə 537, 1897-ci ildə 328 nəfər, 1905-ci ildə 666 nəfər, 1914-cü ildə 289 nəfər, 1926-cı ildə 225 nəfər, 1931-ci ildə 396, 1939-cu ildə 359 nəfər, 1959-cu ildə 310 nəfər, 1979-cu ildə 120 nəfər, 1986-cı ildə 130 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır.

Girətağ kəndi həm 1905-ci ildə, həm də 1918-ci ildə ermənilərin təcavüzünə məruz qalmışdır. 1918-ci il hadisələri zamanı Girətağ kənd sakinləri Quru dəyə, Kiçik kaha, Damlar yalı, Haça qaya istiqaməti ilə qaçaraq Gıgı dərəsi kəndlərini adlayıb, min bir əzab-əziyyətlə Culfaya, oradan isə Arazı keçərək, o tay Culfasına pənah aparmışlar. Lakin şah qoşunları bu binəsib insanlara rəhm etməyərək, onları silah gücünə, yenidən geriyyə qaytarmışdır. Yollarda achiqdan, soyuqdan və xəstəlikdən çoxlu sayda itki verən girətağlılar Yuxarı Əylis kəndinə və Zəngilan bölgəsinə səpələnmişlər.

1921-ci ilin yazında 150 evlik Girətağ camaatından 50 ailə yenidən öz kəndlərinə dönmüşdür. Yuxarı Girətağ kəndində 1924-cü ildə ibtidai məktəb açılmış, 1927-ci ildə isə bu məktəb 7 illik məktəbə çevrilmişdir. Yuxarı Girətağda 1930-cu ildə kolxoz qurulmuş, 1950-ci ildə Aşağı Girətağ kolxozuna birləşdirilmiş, daha sonra isə sovxozla çevrilmişdir.

1950-ci illərdən sonra Girətağ kəndinin tənəzzülü başlamış, kənd əhalisi tədriclə köçərək, Bakı və Sumqayıt şəhərlərində məskunlaşmışlar. 1988-ci ildə kənddə cəmi 15 ailə qalmışdı. Həmin ilin dekabrın 12-də Girətağ kəndi tamamilə boşaldıldı, kənd sakinlərinə nə ev əşyalarını götürmək, nə də evlərini dəyişmək mümkün olmadı.

Hazırda Girətağ camaatı Bakı və Sumqayıt şəhərlərində, Abşeron rayonunun Xırdalan və Mehdiabad qəsəbələrində, Sulu təpə və Məmmədli kəndlərində məskunlaşmışdır.

Girətağ kəndindən çıxmış, tanınmış partiya, dövlət, elm xadimləri və hərbcilərdən Rəşid Bünyadovun, Bilal Kərimovun, Əlipənah Rzayevin, Mənzilə Rzayevanın, Ermənistan SSR Ali Sovetinin deputatları Fatma Əzizovanın, Mənsimə Cəfərovanın, Azərbaycan Ali Sovetinin deputatları, Bilal Kərimovun, Eldar Abbasovun, General-mayor Teymur Bünyadovun adlarını qeyd etmək yerinə düşərdi. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı ilə 1991-ci ildən kəndin adı dəyişdirilərək Verin Qiratağ adlandırılmışdır.

Yuxarı Qarasaqqal – Laçın rayonunda kənd. Kürdhacı kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 60 km-də, dəniz səviyyəsindən 1500 m hündürlükdə yerləşir. Kənd şimalda Ərikli, cənubda Qarabəyli, şərqdə Aşağı Qarasaqqal kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) 20 ev, 98 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə Səvindiyyə dam-daş yeri, Sərhəd suyu, Turş su, Daşın başı, Qırmızı bulaq, Qurd yuvası, Pirin güneyi, Böyük güneyvə s. yer adları vardır. Kəndin ərazisində Alban məbədi və daş kitabələr vardır.

Yerli sakinlərin verdiyi məlumatla görə, kəndin adı qarasaqqallar tayfasının adı ilə bağlıdır.

Yuxarı Mollu – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayı sahilində, dağətəyi düzənlikdə yerləşir. Yuxarı Mollu kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 20 km-də yerləşir. Həkəri çayının sol sahilindən Bakı-Laçın şose yolu keçir. Sağ sahilində Aşağı Mollu və Mollaburhan, sol sahilində Mərdanlı və Əfəndilər kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, mədəniyyət evi, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza, ATS, 2 inzibati bina, cins mal-qara saxlamaq üçün tövlə binası və digər sosial obyektlər var idi. 109 ev, 315 nəfər əhali olmuşdur. Yuxarı Mollu kəndində Tülkülü dərəsi, Tapan dərəsi, Cəbrayılın tut bağı, Düyü torpağı, Babaxan kələyi, Əyri dərə, Sarı tərə, Muncuqlu tərə, Böyük dərə, Zilinin bağı, Sınıq qaya, Kişnişli dərə, Dəlik daş, Tənəkli dərə, Sətinin qayası, Seyidin yeri, Orta güney, Pirin orta dərəsi, Qaramuxlu, Nəsibin bağı, Kəklik bulağı, Şor bulaq, Kəcəbli navı, Qulu navı kimi toponimlər vardır. Üç qardaş piri, Yel piri, kənd altı qəbiristanlıq, kənd üstü qəbiristanlıq, bağ yeri qəbiristanlığı kimi ziyarətgahları olmuşdur.

Kəndin ərazisi Aşağı Mollu kəndinin binə yeri olub. XVIII əsrin axırlarında və XIX əsrin əvəllərində Aşağı Mollu kəndindən ayrılmış ailələr burada məskunlaşaraq Yuxarı Mollu yaşayış məntəqəsini salmışlar. Xalq qəhrəmanı qaçaq Nəbinin həyat yoldaşı və silahdaşı Həcər xanım burada anadan olub. Mollu tirəsi Arazın şimalına XVI-XVII əsrlərdə Cənubi Azərbaycandan, Mollu kəndindən gəlmişdi.

Yuxarı Yeməzli – Zəngilan rayonunda kənd. Düzənlikdədir. Yeməzli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 42 km-də, dəniz səviyyəsindən 800 m hündürlükdə, Zəngilan-Qafan şose yolunun sağında yerləşir. Yuxarı Yeməzli kəndi Quyu Dərə Xəştəb, Orta Yeməzli, Saralılı Xəştəb kəndləri və Ermənistan Respublikasının Həyrək kəndi ilə qonşudur.

Yuxarı Yeməzli kəndində işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, ATS, poçt, Diyarşünaslıq muzeyi, mağaza, inzibati bina və digər sosi-

al obyektlər var idi. 18 ev, 85 nəfər əhali olmuşdur. Yuxarı Yeməzli kəndində Hacı Musa dərəsi, Orta dərə, Xırman Mərək dərəsi, Su dərəsi, Müzəffər bulağı, Günüm Koroğlunu yeri, Qılınc yeri, Bataqlıq, Seyiddimli, Əmirxan yeri, Mərəkboynu, Dağdaganlı, Şəhidməmməd yeri, Pəyə dərə və s. yer adları vardır. Kənddə Sofular qəbiristanlığı və piri, kənd yeri deyilən yerdə isə qədim qəbiristanlıq vardır.

Yaxınlıqdakı Yeməzli (indiki Orta Yeməzli) kəndindən ayrılmış ailələr həmin kəndin yuxarı tərəfində məskən saldığına görə kənd belə adlandırılmışdır. Bu tayfa orta əsrlərdə İranın Xorasan vilayətindəki Atyeməzli mahalından Qarabağa gəlmiş, Kəbirli tayfasının Qərvənd qoluna qaynayıb-qovuşaraq Qarabağda və Zəngəzurda bir neçə məntəqədə məskunlaşmışdır. Mənası at əti yeməyənlər deməkdir.

Yuxarı Yeməzli – Qafan rayonunda kənd adı. Ecanan mahalında, Xələc çayının sol sahilində, Xələc-Sevakar yolunun üstündə, Aşağı Yeməzli kəndinin yaxınlığında yerləşmişdir. Kənddə 1886-cı ildə 244, 1905-ci ildə 246, 1914-cü ildə 899 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ildə Andronikin quldur dəstələri tərəfindən dağıdılaraq yandırılmışdır. Bu tayfa orta əsrlərdə İranın Xorasan vilayətindəki Atyeməzli mahalından Qarabağa gəlmiş, Kəbirli tayfasının Qərvənd qoluna qaynayıb-qovuşaraq Qarabağda və Zəngəzurda bir neçə məntəqədə məskunlaşmışdır. Mənası at əti yeməyənlər deməkdir.

Yusiflər – Zəngilan rayonunda kənd. Dağətəyi ərazidədir. Şayıflı kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 28 km-də, dəniz səviyyəsindən 1500 m hündürlükdə yerləşir. Yusiflər kəndinin ətrafında Səfərli, Şirinlər adlanan yaşayış məntəqələri olub. Kəndin qarşı hissəsində Quzuçu güneyi adlanan yer, arxa hissəsində Pirin yolu adlanan təpə vardır. Kənddə işgala qədər (1993) müxtəlif sosial obyektlər var idi. 5 ev, 16 nəfər əhali olmuşdur. Yusiflər kəndində pir və Bərəher adlanan yerdə qəbiristanlıq vardı...

Yaşayış məntəqəsini həmin rayonun Qaragöl kəndindən gəlmiş ailələr salmışdır. Oykonimin əsasını Yusif

şəxs adı təşkil edir (-lər cəm şəkilçisidir). Toponim "Yusifin nəslindən olanlar, yusifgillər" mənasını bildirir. Yerli sakinlər kəndi Usublar adlandırırlar.

Yusifbəyli – Qubadlı rayonunda kənd. Həkəri çayının sahilindədir. Həməzəli kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 23 km-də, dəniz səviyyəsindən 730 m hündürlükdə yerləşir. 24 km məsafədə Akara dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Ərazidən Laçın-Akara şose yolu keçir. Yusifbəyli kəndi Həməzəli, Əfəndilər, Yuxarı Mollu və Cəbrayıl rayonunun Dağ Tumas kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, kitabxana, mağaza, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 140 ev, 520 nəfər əhali olmuşdur. Ərazisi 530 hektar idi. Yusifbəyli kəndində Yastı təpə, Dəlləklər, Gəyən düzü, Xəlil bəyi bağı, Dəyirman arxı və s. yer adları vardır. Burada Dəvə aynağı, Çələbi ocağı, Hacı Qaraman, Xələddin baba piri kimi ziyarətgahlar vardı. Qəbiristanlıqdakı qəbirüstü abidələrə əsasən demək olar ki, kənd XVIII əsrdə salınmışdır. Kənd Hacı Cəbrayıl bəyin babası Yusif bəyin adına salınıb. Əhalisi Yusif bəyin törəmələri olduğu üçün Yusifbəyli adlandırılıb.

Zabazadur – Sisyan rayonunda kənd adı. Bəzi mənbələrdə Zəvəzədur, Zənanadır kimi də qeyd olunur. Şıxlar və Dulus kəndlərinin arasında, Bazarçayın sağ qolu olan Əyri çayın üzərində yerləşirdi. Yazılı mənbələrdə 1590-cı ildən məlumdur. 1728-ci ildə kənddə 3 azərbaycanlı ailə yaşayırdı. Saybastor adının təhrif olunmuş formasıdır. Türk dillərində say "quru çay yatağı", bas "baş hissəsi", "yuxarısı" və tor "yüksək dağ örüşü" sözlərindən ibarətdir. Kənddə 1886-cı ildə 103, 1905-ci ildə 143, 1914-cü ildə 120 nəfər azərbaycanlı əhali yaşamışdır. 1918-ci ilin avqust ayında ermənilər tərəfindən dağıdılıb yandırılmış, əhalisi qovulmuşdur. Kənd əhalisinin əksəriyyəti Orta Asiyaya köçmüşdür.

Zabux – Laçın rayonunda kənd. Zabux çayının sahilində, Qarabağ yaylasındadır. Zabux kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Ərazisi 47,64 kv.km-dir. Kənd rayonun 16 km-də, dəniz səviyyəsindən 1500 m

hündürlükdə yerləşir. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, mədəniyyət evi, 2 kitabxana, tibb məntəqəsi, 4 mağaza, məişət evi və digər sosial obyektlər var idi. 192 ev, 686 nəfər əhali olmuşdur. Zabux kəndində Sümüklü, Xallanlı, Qara qaya, Yazının düzü, Allahqulunun dərəsi, Zoğallı bulaq, Qara su, Enli qüzey və s. mikrotoponimlər vardır. Kənddə 4 körpü vardır.

Keçmişdə burada Zabux adlı iki kənd vardı. Fərqləndirmək üçün biri Xut Zabux, digəri Sus Zabux adlanırdı. İndiki Zabuxun əvvəlki adı Xut Zabux idi. Toponim kürd dilindəki zaboq (döngə) sözü ilə əlaqədardır. XIX əsrdə Şuşa-Gorus yolunun döngəsində poçt dayanacağı olmuş və mövqeyinə görə Zabux Zabox adlanmışdır.

Zabux – Laçın rayonu ərazisində çay. Həkəri çayının qolu. Yuxarı axınında Minkənd çayı. Çay öz adını Zabux kəndinin adından almışdır.

Zabux qalası

Zağaltı – Laçın rayonu ərazisində dağ. Eyniadlı kəndin adını daşıyır. Bax: Zağaltı kəndi.

Zağaltı – Laçın rayonunda kənd. Mıxtökən silsiləsinin yamacında, Kəlbəcər rayonunun sərhədindədir. Qorçu kənd inzibati ərazi vahidliyinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzindən şimalda, rayonun 70 km-də, dəniz səviyyəsindən 1800 m hündürlükdə yerləşir. Dəmirçi, Yelli yurd, Qəbrli, Allahverdi ölən, Bazar düzü, At çapılan, Sarı yoxuş, Divlər dağlarının əhatəsindədir. Dağlardan axan bulaq sularının birləşməsi Zağaltı çayını yarıdaraq kəndi 2 hissəyə bölür. Həmin çay Həkəri çayının mənbəyidir. Kəndin yaxınlığından Laçın-Kəlbəcər şose yolu keçir. Zağaltı kəndi Oğuldərə, Qorçu, Lolabağırılı, Kocabulaq və Qarabəyli kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işgala qədər (1992) kitabxana, tibb məntəqəsi və digər sosial obyektlər var idi. 58 ev, 337 nəfər əhali olmuşdur. Kənddə qədim müsəlman qəbiristanlığı vardır.

Toponim zağa (mağara) və altı (yanında, yaxınlığında) komponentlərindən ibarət olub, "zağa (mağara) ya-

xınlığında salınmış yaşayış məskəni" mənasındadır. Yerli əhalinin verdiyi məlumata görə, kəndin başqa adı Alıbəylidir.

Zerti – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ silsiləsinin ətəyində, Laçın dağının sağında yerləşir. Zerti kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayonun 10 km-də, dəniz səviyyəsindən 1500 m hündürlükdə yerləşir. Laçın rayonunun Şəlvə və Şuşa rayonunun Qaladərəsi kəndləri ilə qonşudur və yaxınlığından Kəlbəcər rayonuna gedən şose yolu keçir. XX əsrin 30-cu illərində Şəlvə və Abdallar kəndindən köçən ailələr tərəfindən salınmışdır. Kənddə işgala qədər (1992) orta məktəb, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 50 ev, 180 nəfər əhali olmuşdur.

Oykonim kürd mənşəli zertuyi tayfasının adındandır. Orta əsrlərdə bu tayfa İran-Türkiyə sərhəd zonasında yaşamışdır. Bəzilərinin fikrincə isə toponim kürd dilindəki zərzər (qızıl) və ti (kənd) sözlərindən ibarət olub, "qızıl kənd" mənasındadır.

Zeyvə – Qafan rayonunda kənd adı. Rayonun Gıgı dərəsi bölgəsinə aid kəndlərdəndir. Rayon mərkəzindən 20 km şimal-qərbdə, Oxçuçay ilə Gıgı çayının birləşdiyi yerdə yerləşmişdir. Əcili kənd sovetliyinə daxil olmuşdur. 1926-cı ildə 14 nəfər, 1931-ci ildə 49 nəfər azərbaycanlı əhalisi olmuşdur. Sonralar Gıgı kənd istehlak cəmiyyətinin bazasına çevrilmişdir. Zeyvə ərəb dilindəki "zaviyə" sözünün təhrif olunmuş formasıdır. Mənası hücrə, ibadətqah deməkdir. Səfəvilər dövründə zahidlərin əhalidən uzaq çəkilərək dağlarda, mağara və kahalarda türki-dünya yaşayaraq ibadətlə məşğul olmaları geniş yayılmışdı. Sonralar bu hücrələrin ətrafında zahidlərin qohumları evlər tikərək həmin yeri yaşayış məntəqəsinə çevirirdilər. Azərbaycanda Laçın, Şabran, Goranboy, İsmayilli, Şərur rayonlarında Zeyvə kəndləri vardır. Ermənistan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 29.06.1949-cu il tarixli qərarı ilə kəndin adı dəyişdirilərək David-bek adlandırılmışdır.

Zeyvə – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ yaylasındadır. Kəndin yaxınlığındakı dağda üç hücrəli günbəz var. Yerli məlumata görə, bu günbəz övvəllər divarla əhatə

li olub. Burada sıldırım qayanın üstündə Zeyvə adlı qalanın xarabalıqları var. Bax: Zeyvə kəndi (Qafan rayonu).

Zəngəzur – Azərbaycanın ən qədim bölgələrindən biri. Sisakan (Sünik) mahalının bir hissəsinin XIV əsrdən sonrakı adı. Qarabağla Naxçıvan arasında yerləşən bölgə.

Tarixi vilayət kimi indiki Ermənistan ərazisinin cənub-şərqi, Göycə gölü hövzəsini, Azərbaycan Respublikasının cənub-qərbi əhatə edirdi. Zəngəzur ərazisi ən qədim dövrlərdən başlayaraq Azərbaycan dövlətlərinin tərkib hissəsi olmuşdur. Antik dövrdə və erkən orta əsrlərdə Azərbaycan Atropatena və Albaniya dövlətlərinin tərkib hissəsi olmuşdur. V-VI əsrlərdə Cənubi Qafqazda Sasanilər əleyhinə baş verən üsyanlar Zəngəzur ərazisinə də yayılmışdı. VII əsrin 1-ci yarısında Albaniyanın tərkibində olan Zəngəzur Xəzər xaqanlığının hakimiyyəti altına düşmüş, həmin əsrin ortalarında: burada İslam dini yayılmağa başlamışdı. IX əsrin 20-ci illərində Babəkin başçılığı ilə Xilafət əleyhinə qalxmış xürrəmilər hərəkatı Zəngəzur ərazisini də bürümüşdü. Zəngəzur X əsrin sonlarında təşəkkül tapmış Sünik knyazlığının tərkibində olmuş, XI əsrdə Səcuqlar tərəfindən tutulmuşdu. XII-XIII əsrlərdə Eldənizlər (Azərbaycan atabəyləri), Hülakülər, sonralar isə Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu və Səfəvi dövlətlərinin tərkibində olmuşdur. 1639-cu ildə Osmanlı Türkiyəsi ilə Səfəvi dövləti arasında imzalanmış müqaviləyə əsasən, Səfəvilər dövlətinin tərkibində qalmış, 1730-cü ildə türk qoşunları tərəfindən tutulmuş, 1735-cü ildə Nadir şah Əfşar imperiyasının tərkibinə qatılmışdı. Zəngəzur Nadir şahın ölümündən (1747) sonra yaranmış Azərbaycan xanlıqlarından biri olan İrəvan xanlığının (bir hissəsi Qarabağ xanlığının) tərkibində olmuşdur. Rusiya-İran müharibələrindən (1804-13; 1826-28) sonra Türkmənçay müqaviləsinə (1828) əsasən, Rusiyaya qatılmışdır. Bu vaxtdan etibarən Zəngəzura çar hökumətinin himayəsi altında Türkiyə və İrandan kütləvi surətdə ermənilərin köçürülməsi başlamış, beləliklə, qədim Azərbaycan torpağı olan Zəngəzurda süni surətdə erməni əhalisinin sayca çoxaldılması siyasəti yeridilmişdir. Zəngəzur 1829-cu ildən

Oğulun pisi yoxdu.

Yurd yurddan sayalıdır.

*Yer bərk olanda öküz
öküzdən görər.*

Urud kəndi

Bir öküzlü ilə, bir oğulunun ürəyinin yağı olmaz.

Dəlikli muncuq yerdə qalmaz.

Urud kəndi

Qarabağ əyalətinə qatılmış, 1861-ci ildən isə ayrıca qəzaya (bax Zəngəzur qəzası) çevrilmişdir.

1917-ci ilin martından 1918-ci ilin mayınadək Zəngəzurdə daşnaklar türk-müsəlman əhəlisinə qarşı soyqırımları həyata keçirmiş, yüzlərlə kənd yerlə-yeksan edilmiş, on minlərlə insan məhv edilmiş, doğma yurdlarından didərgin salınmışdır. 1918-ci ilin mayında Cənubi Qafqazda üç müstəqil dövlət – Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan respublikaları elan edildikdən sonra daşnak hökuməti azərbaycanlılara qarşı soyqırımını dövlət siyasəti səviyyəsində həyata keçirməyə başladı, Andranikin, Njdenin, Dronun quldur dəstələrinin Zəngəzura basqanları təkcə 1918-ci ildə 115 Azərbaycan kəndinin viran qoyulmasına və yandırılmasına, yüz minlərlə insanın qətlə yetirilməsinə və yaralanmasına, 40 min nəfərdən artıq dinc sakinin öz doğma yurdunu tərk etmək məcburiyyətində qalmasına səbəb olmuşdu; üstəlik, daha 30 mindən artıq erməni Zəngəzurdə – soyqırımına məruz qalmış azərbaycanlıların torpaqlarında yerləşdirilmişdi. Andranikin və Njdenin quldur dəstələri 1919-20-cu illərdə də Zəngəzurdə türk-müsəlman əhəliyə qarşı soyqırımlarını davam etmişdilər.

1920-cu il aprelin 28-də Azərbaycanda, 1920-cu il noyabrın 29-da Ermənistanda sovet hakimiyyəti elan edildikdən sonra yaranmış mürəkkəb şəraitdə, Moskvanın antiazərbaycan siyasəti nəticəsində Zəngəzur ərazisinin böyük hissəsi Ermənistan SSR-ə verilmişdir. Bu Azərbaycan torpağı hesabına, Ermənistan SSR XKS-nin 1921-ci il iyulun 20-də təsdiq etdiyi yeni inzibati ərazi bölgüsünə əsasən Ermənistan SSR-dəki 8 qəzaya daha bir qəza 9-cu Zəngəzur qəzası da əlavə olunmuşdur.

"Zəngəzur" toponimi bu ərazilərdə yaşayan, öz igidliyi və cəngavərliyi ilə seçilən Zəngi tayfalarının adı və ərəblərin bu ərazilərə gəlişi ilə bağlıdır. Yazılı ədəbiyyatda XIV əsrdən məlumdur.

Məlum olduğu kimi, Zəngi tayfaları tarixdə görkəmli qoşun başçıları və dövlət xadimləri ilə məşhur olan bir türk boyudur. Zəngi tayfalarının ana vətəni Orta Asiya, daha konkret desək, indiki Özbəkistan əraziləridir. Zəngi tirəsi hazırda da Özbəkistanda yaşayır və bu-

rada zəngi adı ilə bağlı çoxlu toponimlər indi də qalmaqdadır (Zəngi, Zəngitəpə, Zəngərik və s.).

Zəngilər bizim eramın əvvəllərində daha geniş area-la səpələnməyə başladılar. Qazaxıstana, Əfqanıstana, İrana və Qafqaza gələn zəngilər məskunlaşdıqları yerlərdə öz adları ilə bağlı şəhərlər, kəndlər salmağa, öz adlarını çaylara, dağlara, dərələrə verməyə başladılar. Zəncan və Zəngəzur adından savayı, zəngilərlə bağlı onlarca toponim saymaq olar: Türkiyədə – Ərzincan, Gürcüstanda – Zəngişəmli, Zəngənə, Azərbaycanda – Zəngilan, Zəngəran (Yardımlı rayonu), Zəngənə (Sabirabad rayonu), Zəngişalı (Ağdam rayonu), Zəngidərə çayı (Qobustan rayonu), Zəngi çayı (İsmayilli rayonu), İrəvan mahalında – Zəngibasar, Zəngilər, Zəngili, Zəngi çayı kimi "zəngi" komponenti ilə bağlı yer adlarının olması bu toponimin məhz geniş arealda yaşamış, bir yerdən başqa yerə köçmüş böyük və qüdrətli bir tayfanın adı ilə bağlılığından xəbər verir.

Zəngi tayfalarının ən qədim yaşayış məskənlərindən biri Cənubi Azərbaycandakı Zəncan şəhəridir. Bu şəhərin adını farslar "Zəncən" ("ən" farsca çoxluq bildirən şəkilçidir.) kimi tələffüz edirlər. Ərəblərin bu ərazilərə gəlişi ilə bağlı "q" səsinin "c" səsi ilə əvəzlənməsi nəticəsində yazılı mənbələrdə şəhərin adı Zəncan kimi qeyd olunmağa başladı.

Şah İsmayıl Xətəinin yaratdığı qüdrətli Səfəvilər sülaləsinin təkamülündə və güclənməsində səlcuq oğuzlarının bir boyu olan, igidliyi, cəsurluğu ilə seçilən Zəngi tayfalarının böyük rolu olmuşdur. Əksinə, kürd tayfaları bu dövrdə Səfəvilərlə daim müharibə şəraitində yaşayan Osmanlı Türkiyəsinin təhriki və dəstəyi ilə dəfələrlə qızılbaşlara qarşı üsyan qaldırmış, qiyam etmişlər.

Orta əsr tarixi mənbələrinin ("Kitabi-Dədə Qorqud" (VII əsr), Mahmud Qaşgari (Divani Lügəti-it-Türk (XI əsr)), Rəşid əd Din (Oğuznamə (XIV əsr), Əbdülqazi (Şəcərəyi-Tərakimə (XVII əsr) şəhadətinə görə, oğuzlar 24 tayfaya bölünür ki, onların da ən məşhurlarından biri qayı (kayıq) boyudur. Qayı türklərinin məşhur qəbilələri bunlardır: qacar, avşar, zülqədər, zəngənə, çoban, baharlı, padar, ustaçlı, lək, xəlilli, sorsor, şəfəq və s. Bu

Saygılı baş salamat olar.

At oləndə itlərin bayramıdır.

Öküz öldü, ortağ ayrıldı.

Urud kəndi

*İtnən pişik kimi ötüşür-
lər.*

Dəliyəm, zorluyam.

*Halva-halva deməknən
ağız şirin olmaz.*

Urud kəndi

qəbilələrin çoxusu səfəvilər dövlətinin yaranmasında yaxından iştirak etmiş, qəbilə başçıları isə qızılbaşların hərbi və inzibati rəhbərliyində geniş təmsil olunmuşlar.

A.Bakıxanov zəngənə, xəlilli, ustaclı, qacar, kəngərli, xələc, qaramanlı, çıraqlı, təkəli, şamlı tayfalarının adlarını çəkmiş, onların türk tayfaları olduğunu və Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində məskunlaşdığını göstərmişdir .

Məhz Azərbaycan Atabəylər dövlətinin və daha sonra Səfəvilər xanədanının dövründə İrəvan, Çuxursəd, Ərzincan, Sisakan ərazilərində zəngənə oğuzlarının icimai-siyasi fəallığının yüksəlməsi müşahidə edilməyə başladı. Bu dövrdən etibarən "zəngi(ə)" kökü ilə bağlı müxtəlif toponimlər və oronimlər bu arealda yayılmağa başladı.

Babək xürrəmidin ərəb xilafəti ilə mübarizəsi illərdən ərəblərə yaxşı tanış olan Sisakan mahalı, bu ərazinin dağlıq, qayalıq, təbii qala, divarı xatırladan silsilə daşlardan ibarət landşaftı ərəb səyyahlarının və alimlərinin diqqətində müdafiə istehkamı – qala kimi qalmışdır. Eyni zamanda yaşayış məntəqələrinin, demək olar ki, hamısı qalalar şəklində tikildiyindən Zəngi tayfalarının geniş arealda yayıldığı bu dağlıq ərazini ərəb səyyahları "Zəngisur – zəngilərin qalası" adlandırmaqda tamamilə haqlı idilər. "Sur, sür" sözü (eləcə də sürü, sürəkli, sürüşmək sözlərinin kökündəki "sür") ərəb dilində silsilə divar, daş hasar, qala mənasını daşıyır.

Kiçik Qafqaz sıra dağlarının mabədi və ən hündür dağ silsiləsi sayılan, daş zəncir kimi ta Qarabağ yaylasına qədər uzanan, dar dərələri, keçilməz yamaqları, qorxunc sıldırımları, sərt qayaları ilə təbii bir istehkamı, qala divarlarını xatırladan, zəngi türklərinin at oynatdığı bu dağlıq mahalın Zəngəzur adlandırılması həm tarixi-coğrafi, həm etnoqrafik, həm də məntiqi mənada tamamilə başa düşüləndir.

Zəngəzur ərazisində xeyli sayda sur (zür) topomorfantı ilə bitən digər toponimlərin də olması və bu kəndlərin, demək olar ki, hamısının dağlarda və sıldırım qayalıqlarda yerləşməsi (Təkəzür, Ərcəzür, Gecəzür, Çağazür, Dərməzür, Astazur, Əynəzur, Goranzur və s.)

faktı da Zəngəzur adının məhz dərə ilə deyil, dağla, divarla, qala ilə bağlılığını bir daha sübut edir.

Bu toponimin "Səngi-Sur" formasında izahı da maraqlıdır. Belə ki, fars dilində "səng – daş, qaya, ərəbcə isə "sur" sözü silsilə divar, qala mənasındadır. Zəngəzur sözü bu anlamda başdan-başa daşlı, qayalı yer, daşların qala divarları kimi düzüldüyü ölkə mənasını verir.

Zəngəzur ekspediyası – Zəngəzuru erməni-daşnaq işğalından azad etmək məqsədi ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 1919-cu ildə həyata keçirdiyi hərbi əməliyyat.

1918-ci ilin yayından başlayaraq Zəngəzuru Ermənistanla birləşdirmək məqsədilə erməni-daşnaq silahlı quldur dəstələri yerli azərbaycanlı əhaliyə qarşı misli görünməmiş etnik təmizləmə və soyqırımları həyata keçirdilər. Bu qırğınlar nəticəsində bölgənin əlli mindən artıq azərbaycanlı əhalisi öldürüldü və qaçqın salındı. Milli qırğının qarşısının alınması və ərazinin təmizlənməsi məqsədilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qoşun hissələri 1919-cu il noyabrın 3-7-də bölgədə hərbi əməliyyata başladı.

Əməliyyatın keçirilməsi obyektiv zərurətdən irəli gəlmişdi. Belə ki, erməni-daşnaq silahlı quldur dəstələri bölgəni Azərbaycandan qoparmaq üçün ən mənfur vasitələrə əl atırdılar. 1919-cu ilin iyulunda Zəngəzurda böyük potensiala malik erməni-daşnaq nizami qoşun hissələri mövcud idi. Onlar Qızılboğaz keçidi vasitəsilə Ermənistan hökumətilə əlaqə saxlayırdılar. 1919-cu ilin oktyabrında Zəngəzurun gəlmə erməni əhalisini azərbaycanlılara və Azərbaycan Hökumətinə qarşı qaldırmaq üçün buraya xüsusi tərxiat qrupları göndərilmişdi. Zəngəzura Ermənistandan yeni nizami qoşun hissələrinin göndərilməsi planlaşdırılırdı. Bölgədə Ermənistan hökumətinin silahlı qüvvələrinin iştirakı ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə qarşı hazırlanan qiyamın qarşısını almaq, ölkənin ərazi bütövlüyünü təmin etmək və əhalini qırğınlardan qorumaq üçün Azərbaycan hökuməti onun öz torpağı olan bu qəzaya qoşun dəstəsinin göndərilməsini qərara aldı.

Çörəyi daşdan çıxır.

El içində, öl içində.

Çıraq dibinə işıq salmaz.

Urud kəndi

Bu məqsədlə Hərbi nazirlik 1919-cu il oktyabrın 30-da xüsusi Zəngəzur dəstəsi yaratdı. Dəstənin rəhbəri 1-ci piyada diviziyasının komandiri, general-mayor Cavad bəy Şıxlinski idi. Dəstənin tərkibində iki qrup var idi. Birinci dəstədən ibarət qrupa general-mayor Davud bəy Yadigarov, sağ və sol dəstələrdən ibarət ikinci qrupa isə polkovnik Levestam komandirlik edirdi.

Birinci dəstə tərkibinə görə daha böyük idi və qarşıya qoyulan vəzifələrin yerinə yetirilməsində əsas zərbə qüvvəsi kimi nəzərdə tutulmuşdu. Onun tərkibinə 2-ci Zaqatala piyada alayının bir taboru və 8 pulemyotu, 2-ci Qarabağ süvari alayının 4 bölüyü və 4 pulemyotu, 3-cü Şəki süvari alayından 2,5 bölük və 2 pulemyot, 2-ci dağ-topçu diviziyasından iki topu olan 4-cü batareya daxil idi. Bütövlükdə, dəstədə 1 tabor, 6,5 bölük süvari, 14 pulemyot və 2 top var idi. Dəstə oktyabrın 30-da ilkin mövqelər istiqamətində Xankəndindən Zəngəzura doğru hərəkətə başladı.

Müxtəlif istiqamətlərlə hərəkət edən Birinci, habelə sağ və sol dəstələr Dığ yaşayış məntəqəsinə doğru irəliləməli idilər. Dığın erməni silahlı qüvvələrindən təmizlənməsi həm Qarabığa aparan strateji yolu, həm də bölgəni nəzarət altında saxlamaq üçün böyük əhəmiyyətə malik idi. Birinci dəstə Dığa doğru şimaldan hərəkət etməli idi.

Zəngəzur dəstəsinin rəisi general-mayor C.Şıxlinski-nin əmrinə əsasən, Birinci dəstə noyabrın 3-də hücumu başlatmalı, dəstənin piyada bölmələri 2 ədəd topla Sultankənd, süvari bölmələri isə Sadınlar kəndi istiqamətində irəliləməli və orada döyüşqabağı mövqe tutmalı idi.

Hücum zamanı dəstənin sağdan mühafizəsi Sultan bəy Sultanovun rəhbərliyi ilə yerli partizanlara tapşırıldı.

Noyabrın 4-nə keçən gecə yerli partizanlar Keçəldağ strateji yüksəkliyini tutub, orada möhkəmlənməli, sonra isə hərbi hissə və bölmələr hücumu qoşulmalı idilər.

Bölgədə azərbaycanlıları sıxışdırmağa çalışan ermənilər də bu döyüşə ciddi hazırlaşmışdılar. Onların Dığ və Gorus ətrafında 6 minədək canlı qüvvəsi, 4 qaubit-

sası və 2 ədəd topu var idi. Atəşlərin dəqiq və dağıdıcı olması göstərirdi ki, toplara təcrübəli zabitlər rəhbərlik edirlər. Suvari qoşunları ən azı 3 bölükdən ibarət idi.

Dığ istiqamətində aparılan döyüşlər Azərbaycan qoşun hissələrinin uğuru ilə başlasa da, onu əldə saxlamaq mümkün olmadı. Düşmən qüvvələrinin çoxluğu və onların dağ şəraitinin imkanlarından istifadə etmələri, təminat məsələlərinin vaxtında həll olunmaması, irəli getmək üçün ərazidə münasib yolların olmaması və onların çoxunun Andranikin dəstəsi tərəfindən dağıdılması Azərbaycan qoşun hissələrinin hücumunu səngitdi. Ona görə də noyabrın 3-dən 7-dək Dığ istiqamətində aparılan döyüşlərdə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ordusunun qoşun bölmələri qarşıya qoyulan vəzifələri yerinə yetirmədən ilkin mövqeyə qayıtmalı oldular.

General C.Şıxlinski döyüşün nəticələri ilə bağlı hərbi nazirə göndərdiyi raportunda əminliklə bildirirdi ki, Zəngəzur dəstəsinə əlavə olaraq üç taborlu bir piyada alayın verilməsi ilə döyüş tapşırığını uğurla yerinə yetirmək mümkündür. Lakin Zəngəzur ekspedisiyasının hərbi əməliyyatları başa çatdırılmadı. Zəngəzur məsələsinin Azərbaycan və Ermənistan hökumətləri arasında danışıqlar yolu ilə həll ediləcəyi ehtimalına görə bölgədə döyüşlər dayandırıldı.

Zəngəzur qəzası – Rusiya imperiyasına qatılmış Şimali Azərbaycan ərazisində yaradılmış inzibati-ərazi vahidi. Azərbaycanın tarixi vilayətindən biri olan Zəngəzur ərazisində yaradılmışdır. Məlum olduğu kimi, Zəngəzur dağlıq ölkədir. Zəngəzurun coğrafiyasından danışarkən qeyd etmək lazımdır ki, Zəngəzur Rusiya imperiyasının daxilində bir inzibati ərazi vahidi – qəza kimi yaranandan çox-çox əvvəl, hətə XIV əsrdə coğrafi ərazi kimi mövcud olmuşdur (Sünik əyalətinin şərq hissəsi olaraq). Orta əsrlər erməni tarixçisi Moisey Xorenski Sünikin hüdudlarını belə göstərirdi: *Sünik Göyçə gölündən Araz çayının dar dərədən dəhşətli gurultu qoparaq sürətlə düzənliyə axdığı yerə qədər uzanan bir ərazidir* (13, I kitab, 12).

Azərbaycan Rusiyaya ilhaq edilənə qədər Zəngəzur adı bir coğrafi məkan olaraq ara-sıra xatırlanırdı. Bu

dövrə qədər Zəngəzur İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının tərkibində mahal kimi mövcud olmuşdur.

Çar Rusiyası öz sərhədlərini Cənuba və Şərqə doğru genişləndirə-genişləndirə, nəhayət, XVIII əsrin axırlarında Qafqaza gəlib çıxdı. Artıq çoxdan zəifləmiş İran şahənşahlığına qalib gəlmək cavan və Avropa üslubunda müharibə aparan rus ordusu üçün heç bir çətinlik törətmirdi. Qısa müddətli Rus-İran müharibəsində fars xanədanı Azərbaycanın bir hissəsini, o cümlədən, Qarabağ, Gəncə daha sonra isə Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarını Rusiyaya güzəştə getdi. Bu güzəşt 1813-cü il oktyabrın 12-də Gülistan müqaviləsi ilə tarixə düşdü ki, bu müqaviləyə əsasən Qarabağ vilayəti sərhəd Çandır çayı olmaqla Rusiyanın tabeliyinə verildi. Lakin müharibə davam etdirildi və İran yeni itkilərlə üzləşərək, 1828-ci ilin 10 fevralında imzalanan Türkmənçay müqaviləsinə görə Rusiya-İran sərhədi Zəngəzurda Araz çayına qədər cənuba sürüşdürüldü. Zəngəzurun ərazisi XIX əsrin 50-ci illərinə qədər Şamaxı quberniyasının, 60-cı illərdə isə Bakı və İrəvan quberniyalarının tabeliyində olmuşdur (165, 2).

Cənubi Qafqazda yeni inzibati-ərazi bölgüsünü müəyyənləşdirən layihəyə uyğun olaraq, 1868-ci ilin 25 fevralında Bakı, İrəvan və Tiflis quberniyalarının bir hissəsi hesabına yeni bir quberniya – Yelizavetpol quberniyası yaradıldı. Bakı quberniyasının Şuşa qəzasından və İrəvan quberniyasının Ordubad qəzasından ayrılan hissələr hesabına indiyə qədər haqqında danışılan Zəngəzur qəzası mərkəzi Gorus şəhəri olmaqla inzibati, məhkəmə, ərazi vahidi olaraq formalaşdırıldı və Gəncə quberniyasının tərkibinə qatıldı.

O vaxtkı Zəngəzur qəzasının hüdudları, coğrafi mövqeyi, təsərrüfat və məişət şəraiti, dini, etnik tərkibi rus tədqiqatçısı S.Zelinskinin 1886-cı ildə tərtib etdiyi “Экономический бытъ государственных крестіан в Зангезурском уезде Елизаветпольской губернии” (Yelizavetpol quberniyasının Zəngəzur qəzasında dövlət himayəsində olan kəndlilərin iqtisadi vəziyyəti) adlı tədqiqat əsərində (bir qədər ermənipərəst mövqedən olsa da) geniş və ətraflı təhlil edilmişdir. S.P.Ze-

linskiyə görə Zəngəzur qəzası Yelizavetpol quberniyasının ən böyük qəzalarından biri olaraq Zaqafqaziyanın cənubunda yerləşir və ərazisi 137 mil² təşkil edir. Zəngəzur qəzası şərqdən və şimal-şərqdən Cəbrayıl və Şuşa qəzaları ilə, şimaldan Cavanşir qəzası ilə, qərbdən və cənub-qərbdən İrəvan quberniyasının Şərur-Dərələyəz və Naxçıvan qəzaları ilə, cənubdan və cənub-şərqdən isə Araz çayı boyunca İranla həmsərhəddir.

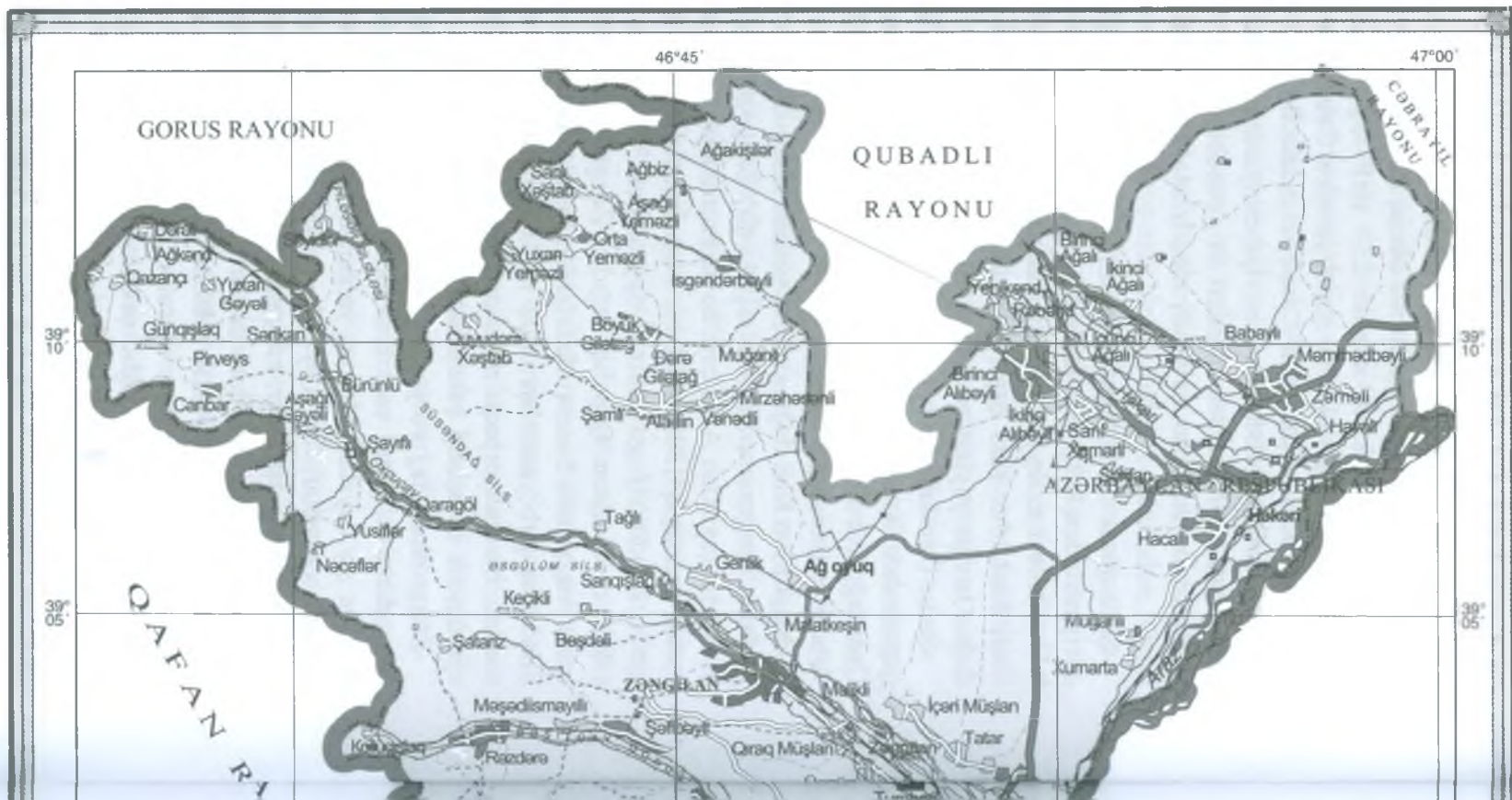
Şuşa qəzası ilə Zəngəzur qəzasının sərhəddini dəniz səviyyəsindən 7-9,5 min fut hündürlüyündə dağ və yaylalar silsiləsi müəyyən edir ki, onlardan ən əhəmiyyətliləri bunlardır: Kirs dağı, Sağsağan silsiləsi, Sarıbaba dağı, Qırxqız yaylası və s.

Şərur-Dərələyəz və Naxçıvan qəzalarını Zəngəzur qəzasından ayıran dağ və yaylalar silsiləsi bunlardır: Qısırdağ, Kəbirli, Ağdaban, Salvartı, Işıqlı, Ərəzin, Dəvəboynu, Qapıcıq, Alagöz.

Alagözdən Kirs dağına qədər uzanan silsilə dağlar və yaylalar Zəngəzur silsiləsini təşkil edir. Zəngəzur silsiləsi Arpa çayından Araz çayı boyunca meridianal istiqamətdə uzanaraq 130 km-lik bir məsafəni tutur. Silsilənin ən hündür zirvəsi dəniz səviyyəsindən 3904 m yüksəkdə qərar tutan Qapıcıq dağıdır. Zəngəzur silsiləsi qranit və qranitə bənzər süxurlardan təşkil olunmuşdur. Silsilənin qərb yamacları otluq və kolluqlarla, şərq yamacları isə enliyarpaqlı meşələr (palıd, göyrüş, vələs, ağcaqayın) və subalp çəmənlikləri ilə örtülüdür.

Zəngəzurun dağ və yayla silsilələri bu yerlərin təbiəti qədər sərt, gözəl və təkrarolunmazdır. Ucu göylərə dirənən şiş qayalar, sıldırım yarıqlar, dar cığırılı, sərt yoxuşlu yamaclar, “qu” deyəndə qulaq tutulan dərin dərələr, keçilməz aşırımlar, zəncirbənd kimi bir-birinə keçən yallar və zirvələr, qarlı dağların ətəklərindən süzülüb şırıltı ilə dərələrə axıb tökülən gümüşü çaylar, alp çəmənliklərinə keçən sıx meşələr Zəngəzuru oxşarsız edən, Qafqazın digər dağlıq ərazilərindən köklü surətdə fərqləndirən cəhətlərdir.

1920-ci ilə qədər, yəni Zəngəzur ərazisinin böyük və əsas hissəsinin Ermənistan SSR-yə verilməsinə qə-

1 : 100 000

Bir santimetrde 1 kilometr

m1000 500 0 1 2 3 4 5 6 km

Horizontallar hər 100 m - den bir keçirilmişdir

dər Zəngəzur qəzası dörd müstəqil inzibati vahiddən – sahədən (uçastok) təşkil olunmuşdu:

1. Meğri, yaxud Meğri-güney sahəsi – bu sahə indiki Meğri və Zəngilan rayonlarının ərazisini əhatə etmişdir.

Meğri inzibati sahəsinin ərazisində 1930-cu ildə Ermənistan SSR-nin tərkibində ərazisi 664 km² olan Meğri rayonu və Azərbaycan SSR-nin tərkibində sahəsi 707 km² olan Zəngilan rayonu yaradılmışdır.

Zəngəzurun Meğri inzibati sahəsi dağlıq (Alagöz, Xustup, Bərguşad, Meğri – güney silsiləsi), dağətəyi, ya-

mac (Araz və Həkəri çayları arasında) və düzən (Bazar çayla Oxçu çay arasında – Ağoyuq maili düzəni) landsafta malikdir. Ərazinin şimal hissəsində dağlarda meşə örtüyü diqqəti cəlb edir. Meşələr əsasən enliyarpaqlı (palıd, vələs) ağaclardan ibarətdir. Bəsit çayın dərəsində isə çinar meşəsi vardır. Araz çayının yatağı boyunca cənuba doğru getdikcə ağac örtüyü seyrək kollara, çöl

Qafan şəhərindən görünüş.

bitkilərinə, nəhayət, çılpaq qayalıqlara keçir (209, 473).

2. Zəngəzur qəzasının Qafan nahiyəsi qəzanın, təxminən mərkəzində yerləşmişdi. Bu nahiyənin hesabına 1930-cu ildə Ermənistan SSR-nin tərkibində ərazisi 1345 km² olan Qafan rayonu və 1933-cü ildə Azərbaycan SSR-nin tərkibində sahəsi 802 km² olan Qubadlı rayonu yaradılmışdır.

Qafan (Kapan) nahiyəsi Bərguşad (Bazar çay) çayının boyunca Zəngəzur nahiyəsi, cənubdan Meğri və qərbdən Sisyan nahiyələri ilə həmsərhəddir.

Bu nahiyə 6 kiçik dairəyə (okruq) bölünmüşdür: Oxçu dairəsi, Gıgı dərəsi dairəsi, Əcanan türk dairəsi, Kəpəz dairəsi, Bəsitçay dairəsi və Çaundurçay dairəsi.

Qafan nahiyəsi də digər nahiyələr kimi dağlıqdır. Bəzi yerlərdə isə bu dağlar keçilməz sıldırımlar və yarığanlarla haşiyələnir. Bu nahiyədə meşə örtüyü qalın və zəngindir (165, 8).

Zəngəzur nahiyəsi qəzanın şimal-şərq hissəsini təşkil edir. Cənubdan və cənub qərbdən (Bazarçayın axarı boyunca) Qafan nahiyəsi ilə həmsərhəddir. Zəngəzur nahiyəsi İlizin (Lçen) çayının axarı, İşıqlı dağı və Mixtökən yaylası boyunca Sisyan nahiyəsi ilə həmsərhəddir. Zəngəzur nahiyəsi dörd dairəyə (okruq) bölünmüşdü: Hacısamlı, Alyanlı, Bərguşad və Həkəri dairələri.

Bu nahiyənin landşaftını orta hündürlüklü dağlar, sıx meşələr, bərəkətli qara və şabalıdı torpaqlar təşkil edir. Zəngəzurun qəza mərkəzi, Gorus şəhəri bu nahiyədə yerləşirdi (165, 9).

Zəngəzur qəzasının eyni adlı nahiyəsinin ərazisi hesabına isə 1930-cu il sentyabrın 9-da Ermənistan SSR-nin tərkibində sahəsi 752 km² olan Gorus rayonu və 1930-cu il avqustun 8-də isə Azərbaycan SSR-nin tərkibində sahəsi 1883 km² olan Laçın rayonu təsis edilmişdir.

Sisyan nahiyəsi Cavanşir, Şərur-Dərələyəz və Naxçıvan qəzaları ilə, həmçinin Zəngəzur və Qafan nahiyələri ilə həmsərhəddir. Sisyan nahiyəsində sərt sıldırım qayalı dağlar və sıx meşələr demək olar ki, (İrmis, Bəhrülü, Ərəfsə meşələrini çıxmaq şərtilə) yoxdur. Burada otlaq və əkinə yararlı sahələr üstünlük təşkil edir. Sisyan nahiyəsi də iki dairəyə (1-ci və 2-ci) bölünmüşdü.

1917-ci il Qafqaz təqvimininin məlumatına görə, Zəngəzur qəzasının ərazisi 6742,92 kv.verst idi. Gorusda 2201 nəfər (1193 kişi, 1008 qadın) əhali yaşayırdı. Qəzada 224197 nəfər (112780 kişi, 111417 qadın) qeydə alınmışdı. Onlardan 120 min nəfərini (53, 2%) azərbaycanlılar, 3638 nəfərini kürd müsəlmanlar (1,62%) təşkil edirdi. Çar Rusiyasının köçürmə siyasəti nəticəsində qəza ərazisində ermənilərin sayı süni şəkildə artırılmışdı. Onlar qəza əhalisinin 44,3%-ni (99,3 min nəfər) təşkil edirdi. Fevral inqilabı (1917) nəticəsində çar hökumətinin devrilməsindən sonra Zəngəzurda məskunlaşmış ermənilər azərbaycanlılara qarşı qırğınlar törətməyə, qəzada say baxımından üstünlüyə nail olmaqla bu torpaqlara ziyələnməyə cəhd etdilər.

Cənubi Qafqazda müstəqil respublikalar yaradıldıqdan sonra ermənilərin Zəngəzura qarşı ərazi iddiaları

*Bu yollar işləməsin,
Bəzirgan qışdamasın.
Mən sevdim, sən apardın
Tanrı bağışdumasın.*

Ernəzir kəndi

soyqırımları ilə müşahidə olunmağa başladı. 1918-ci ilin may-avqust aylarında Zəngəzurda Ermənistan Respublikasının azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə siyasəti daha da genişləndi. Azərbaycan Fövqəladə təhqiqat komissiyasının üzvü Mixaylovun Cavanşir, Şuşa, Cəbrayıl qəzaları və digər Azərbaycan torpaqları kimi Zəngəzur qəzasında ermənilərin həyata keçirdikləri talanlar və başqa zorakılıq hərəkətlərindən zərər çəkmiş müsəlman kəndlərinin yoxlanılması haqqında məruzəsində burada 115 kəndin, 10-a yaxın təzəbinə yaşayış məskənlərinin dağıldığı və yerlə-yeksan edildiyi bildirilir. Andranik və digər erməni-daşnak quldur başçılarının vəhşiliyi nəticəsində bu azərbaycanlı kəndlərində 3257 kişi, 2276 qadın və 2196 uşaq öldürülmüş, 1060 kişi, 794 qadın və 485 uşaq yaralanmışdı. Beləliklə, Zəngəzur qəzasında hər iki cinsdən olan 10068 nəfər öldürülmüş və ya şikəst edilmişdi. Lakin ermənilərin Zəngəzur qəzasında azərbaycanlılara qarşı törətdikləri vəhşiliklərin miqyası əslində bundan da çox idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti Zəngəzur qəzasında vəziyyəti sabitləşdirmək, əhalinin müdafiəsini təşkil etmək üçün bütün vasitələrdən istifadə etməyə çalışırdı. Hökumətin 1918-ci il 27 iyul tarixli qəzası ilə Zəngəzur komendantına qayda-qanunun bərpası üçün 50 min manat ayrılmışdı. 1919-cu il yanvarın 13-də Cavanşir, Şuşa və cəbrayıl qəzaları ilə birgə Zəngəzur qəzasının da daxil olduğu Qarabağ general-qubernatorluğu yaradılmışdı. Ermənilərin Zəngəzur qəzasının azərbaycanlı əhalisinə qarşı qırğınları 1919-20-cu illərdə də davam etdirilmişdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra (1920, 28 aprel) ermənilərin Zəngəzuru Azərbaycandan qoparmaq siyasəti daha da fəallaşmış, Ermənistanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra bunu həyata keçirmək mümkün olmuşdu. Sovet Rusiyasının da yaxından iştirakı ilə Zəngəzur qəzası torpaqlarının böyük bir hissəsi Ermənistana ilhaq edilmiş, Ermənistan Xalq Komissarları Sovetinin 1921-ci il 20 iyul tarixli qərarı ilə Ermənistan SSR-də Zəngəzur qəzası yaradılmışdı. 1920-cu illərin sonlarından həyata keçirilən rayonlaşdırma zamanı həmin ərazilərdə Qafan,

*Bu dağda maral azdı,
Ovçu çox, maral azdı.
Ağlama, maral gözlüm,
Ölmərəm, yaram azdı.*

Ernəzir kəndi

Garus, Mehri və Sisiyan rayonları təşkil edilmiş, Zəngəzur bir tarixi vilayət kimi ləğv edilmişdi.

Tarixi Azərbaycan torpaqları olan Zəngəzur qəzasının böyük bir hissəsinin Ermənistanı ilhaq edilməsi ilə birgə Azərbaycana daha bir zərbə vurulmuş, Naxçıvan Azərbaycandan ayrı salınmışdı.

Zəngəzur qırğınları (1918-20) – erməni-daşnak quldur dəstələrinin 1918-ci ildən 1920-cu ilin aprelinə qədər Zəngəzurda azərbaycanlılara qarşı törətdiyi soyqırımları. Bu müddət ərzində erməni quldur dəstələrinin həmin qəzanın müsəlman əhalisinə qarşı zorakılıq aktları hərdən səngisə də, zaman-zaman daha qəddarlıqlarla təkrar olunmuşdur. Dağlıq bölgədə yerləşən bu qəzanın əlaqələri Şuşa qəzası ilə tamamilə, Cəbrayıl qəzası ilə isə qismən kəsilmişdi. Azərbaycan kəndləri erməni kəndlərinin arasında qaldığından, bir-birləri ilə yalnız həmin kəndlər vasitəsilə əlaqə saxlaya bilirdilər. Qəzanın müsəlman əhalisinin vəziyyəti Azərbaycanın başqa əyalətlərinə nisbətən bir də ona görə ağır idi ki, erməni kəndlərindəki silahlı quldur dəstələri ilə yanaşı, bu qəzada Andranikin mütəşəkkil erməni əsgər və zabitlərindən ibarət nizami qoşunları da var idi. Nizami qoşunu və erməni quldur dəstələrini ətrafında cəmləşdirmiş Andranik Ermənistan Respublikası hökumətinin tapşırığı ilə Azərbaycan ərazisinə soxulub, müsəlman əhalidən ya Ermənistan hökumətinə tabe olmağı, ya da guya "Ermənistan Respublikasına daxil olan" bu qəzanın ərazisindən çıxmağı tələb edirdi. Qəzanın, demək olar ki, xarici aləmdən təcrid olunmuş və çox zəif silahlanmış müsəlman əhalisi Andranikin bu tələblərini rədd etdikdə ermənilər həmin əhaliyə qarşı görünməmiş vəhşiliklər törətmiş, kütləvi soyqırımları həyata keçirmişdilər.

Fövqəladə təhqiqat komissiyasının məruzəsində Zəngəzur qəzasında 115 müsəlman kəndinin ermənilər tərəfindən dağıldığı göstərilir. Həmin kəndlərdə 3257 kişi, 2776 qadın və 2196 uşaq öldürülmüş, 1060 kişi, 794 qadın və 485 uşaq yaralanmışdı.

Şahidlərin ifadələri əsasında tərtib olunmuş məruzədə ermənilərin törətdikləri cinayətlər haqqında ətraflı məlu-

*Biçinçi nədən bağlar,
Nə biçər, nədən bağlar.
Əkmə namərd zəmisin,
Nə bitər, nə dən bağlar.*

Ernəzir kəndi

mat verilmişdir. Vaqudi kəndində erməni vandalları 400-dən yuxarı azərbaycanlı əhalinin sığınacaq tapdığı məsciddə əvvəlcə əl qumbaraları atmış, sonra isə ona od vura-raq, adamlarla birlikdə yandırmışdılar.

Qaniçən quldurlar həmin kənddən qaçıb, canını qurtarmaq istəyən uşaq və qadınların başlarını qılınc və xəncərlərlə üzmüş, İrmis kəndini qətl-qarət edərkən südəmər uşaqları süngülərə taxaraq göyə qaldırmış, öldürülənlərin meyitlərini tikə-tikə doğramışlar.

Göstərilənlər ermənilərin törətdikləri vəhşiliklərin cüzi bir hissəsi idi. Şahidlərin dediyinə görə, bütün bu cinayətlər bilavasitə Andranikin başçılığı ilə həyata keçirilmişdir.

Zəngəzurun müsəlman əhalisinə qarşı erməni basqınları, vəhşilikləri 1919-cu ilin dekabrından etibarən yəni-dən şiddətləndi. Müsəlmanlar yaşayan Oxçu, Şabadan, Atqız, Pardavdan kəndlərinə qarşı geniş hərbi əməliyyatlar başlandı. Özü də bu vaxt əməliyyatlarda artıq erməni Ararat Respublikasının rəsmi nizami ordusu da iştirak edirdi. Lakin Ararat Respublikası hökuməti riyakarcasına bu işlərlə heç bir əlaqəsinin olmadığını, bu vəhşiliklərin guya ancaq Andranikin dəstəsi və başqa erməni quldur dəstələri tərəfindən törədildiyini bildirirdi.

Quldur dəstələri bütün müdafiəsiz müsəlman kəndlərini talan etdikdən sonra hər yeri və hər şeyi oda qalayırdılar. Kəndlərdən hansısa biri müdafiə olunmağa cəhd göstərdikdə mühasirəyə alınır və yerlə yeksan edilirdi.

Bu hadisələrin iştirakçısı olan A.Lalayan yazırdı: "Türk qadınlarının və uşaqlarının, qocaların və yeni-yetmələrin məhv edilməsində daşnak dəstələri... maksimum "şücaət" göstərdilər. Daşnak dəstələrinin ələ keçirdiyi kəndlər canlı insanlardan "azad olunur" və eybəcərləşdirilmiş meyitlərlə dolu xarabazarlığa çevrilirdi".

Erməni millətçilərinin Zəngəzurdakı dəhşətli cinayətləri və onlara layiqli cavab verilməməsi azərbaycanlı əhali arasında ümitsizlik doğururdu. 1920-cu il yanvarın 23-də Cəbrayıldan müəllim Hüseyn Axundzadə və başqaları tərəfindən Azərbaycan Cümhuriyyəti Par-

lamentini və Hökuməti adına göndərilən teleqramda deyilirdi: "İkinci dəfə olaraq, teleqraf edirik. Zəngəzur müsəlmanları sarıdan başınız sağ olsun. Zəngəzurlular nə qədər ağladılarsa da, nalələri Zəngəzur dağları, dərələri və obaları arasından bir tərəfə çıxmadı... Qızlar və gəlinlər ermənilərin əlinə keçmiş, onların namuslarına təcavüz edilmişdir. Zəngəzurdə düşmən müqabilində bir az kişi qalıb. Lakin onlar da ümitsiz vəziyyətdədirlər. Heç bir tərəfdən kömək gəlməmişdir. Ermənilərin nizami orduları on min nəfərə çatmışdır və qüvvələri hər an artmaqdadır".

Həmin gün Cəlil Sultanovdan da Azərbaycan Parlamentinə və Hökumətinə aşağıdakı məzmununda teleqram daxil olmuşdu: "İndicə aldığım səhih məlumatlara görə, yanvarın 19-da erməni nizami ordusu 10 top və çoxlu pulemyotlarla Xocahan və Qaladərəsi arasındakı bir sığır tatar (Azərbaycan) kəndlərinə hücum etmişlər. Dünənə qədər 15 kənd məhv edilmişdir".

C.Sultanov əməliyyat yerindən Parlamentə göndərdiyi üçüncü teleqramda yazırdı: "Bu gün axşam vaxtı qəza rəisi ilə birlikdə Cəbrayıl gəldim. Açıq səma altında Zəngəzurdan təzəcə gəlmiş on minlərlə lüt, ac qadın və uşaq qaçqınları gördüm. Zəngəzur qəzası İrəvandan on top və pulemyotlarla gəlmiş nizami ordu tərəfindən tamamilə məhv edilmişdir. Vuruşmada iştirak edən nizami erməni ordusunun sayı on minə çatır... Aldığımız məlumatlara görə, sabah Zəngəzur tərəfdən Cəbrayıl qəzasına hücum başlanır. Məqsəd Qarabağ erməniləri ilə birləşmək, nəticədə, Naxçıvanla əlaqəni tamamilə kəsmək, beləliklə də, həm Qarabağ, həm də Naxçıvan məsələsini birdəfəlik həll etməkdir. Qarabağın dağlıq hissələrinin erməniləri sürətlə üsyana hazırlaşirlər".

Yanvarın 24-də C.Sultanovun Cəbrayıldan göndərdiyi son teleqramda deyilirdi: "Bütün teleqramlarıma əlavə olaraq, hərbi əməliyyat yerindən məlum edirəm ki, Zəngəzur sarıdan başınız sağ olsun. Ermənilər öz qüvvələrini Cəbrayıl qəzasının sərhədində cəmləşdirirlər, Qarabağı xilas etmək lazımdır. Erməni xəyanəti və hiyləgərliyi qurbanlarının sayı hesaba gəlməzdir.

*Aşiq işdən gileyli,
Kabab şışdən gileyli.
Ovçu ovdan, ov dağdan,
Dağ da qışdan gileyli.*

Aldərə kəndi

*Əzizim, Baba dayı,
Saqqalı yaba dayı.
Gah minər day Babanı,
Gah minər Baba dayı.*

Aldərə kəndi.

Aprel işğalından (1920) sonra sovet Rusiyasının Zəngəzur məsələsi ilə bağlı yeritdiyi siyasət Ermənistanla Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra köklü şəkildə dəyişdi. Belə ki, 1920-cü il aprelin sonunda XI Qırmızı ordunun siyasi rəhbərliyi və Azərbaycan İnqilab Komitəsi sədrinin müavini M.D.Hüseynovun Ermənistan daşnak hökumətinə notasında Qarabağı və Zəngəzuru erməni qoşunlarından təmizləmək tələb olunurdusa, artıq həmin ilin dekabrında Azərbaycan Zəngəzuru Ermənistanla "bağışlamağa" məcbur edildi. Bu, sovet Rusiyasının bölgədə yeritdiyi yeni müstəmləkəçilik siyasətinin təzahürü idi. Məkrli planlarını onilliklərə irəliləyən hesablayan ermənilər daim azərbaycanlıları bu bölgədən sıxışdırmış, nəhayət, ötən əsrin 80-ci illərinin sonunda SSRİ rəhbərliyindəki himayədarlarının köməyi ilə onları əzəli Azərbaycan torpağı Zəngəzurdan son nəfərinə kimi çıxarmışlar.

Zəngəzur silsiləsi – Azərbaycan Respublikasının Ermənistanla sərhədindədir. Kiçik Qafqazda ən hündür dağ silsiləsidir. Alagöz dağından Kirs dağına qədər uzanır. Arpa çayından Araz çayı boyunca meridional istiqamətdə uzanan bu silsilə 130 km məsafəni tutur. Ən hündür zirvəsi Qapıcıq (3904 m) dağıdır. Zəngəzur toponimi ilə eyni mənanı daşıyır.

Zəngilan – Zəngəzur bölgəsində rayon. Sahəsi 707 km² olan Zəngilan rayonu Azərbaycan Respublikasının cənub-qərb qurtaracağında, Araz çayının sahilində yerləşir. Təkcə son 300 il ərzində Zəngəzur mahalı ilə birlikdə dəfələrlə ayrı-ayrı dövlətlərin tərkibində olub. Keçmişdə Azərbaycanda baş verən inzibati-ərazi bölgüsü zamanı Zəngilan rayonunun vahid təbii sərhədi olmayıb. XVIII əsrin sonundan Zəngəzur mahalının tərkibində Qaradağ xanlığına tabe olmuşdur.

Zəngilan rayonu Kiçik Qafqaz dağlarının cənubunda, Araz çayının sahilində yerləşir və şimaldan Qafan rayonu, cənub-qərb tərəfdən Məgri rayonu ilə həmsərhəddir. Ərazinin özünəməxsus gözəllikləri, sıldırım qayaları, lələli düzləri, göz oxşayan meşələri vardır.

Bazarçay silsiləsinin Bartaz və Sələfir zirvələri (2.270 m) Zəngilan rayonunun ərazisindədir. Bu silsilə

də Ağbənd, Vejnəli yaxınlığında Araz dərəsinə enir. Burada zəngin qızıl yataqları vardır. Sükürataz yüksəkliyindən başlanan digər bir sıra Sobu-Top-Dəlləkli kəndləri istiqamətində Araza doğru enir.

Oxçu və Bərgüşad çayları arasında olan Süsən dağı silsiləsi cənub-şərqə doğru enərək Ağoyuq düzünü əmələ gətirir. Bura təbaşir çöküntülü süxurlardan ibarətdir. Oxçuçayın hər iki sahilində karst mağaraları vardır. Rayonun şimal-şərq hissəsində Qarabağ silsiləsi yerləşir. Bu silsilə getdikcə alçalaraq Gəyən çölünü əmələ gətirir.

Rayon ərazisində dağlıq hissələrdə sıx meşələr yayılmışdır. 1.800-2.000 metr hündürlükdə olan enliyarpaqlı meşələr getdikcə subalp və alp çəmənliklərinə keçir. Rayonun ərazisi müalicə əhəmiyyətli bitkilərlə və bulaqlarla zəngindir. Ərazidə zəngin tikinti daşı, gil, mermər və s. materiallar vardır.

Rayonun təbii şəraiti, mürəkkəb relyefi onun özünəməxsus iqlimini yaratmışdır. Ərazidə Araz boyu yerlərdə qışı quraq keçən yarımsəhra və quru çöl iqlimi, bir qədər yüksək hissələrdə isə quraq keçən mülayim isti iqlim vardır. Rayonun ərazisindən sürətli dağ çayları olan Həkəri, Oxçu, Bəsit və Araz axır. Mənbəyini dağ silsilələrindən alan çaylar Araza tökülür.

Zəngilanın qədim və orta əsrlər tarixinin araşdırılması bir çox səbəblərdən çətin və mürəkkəb olub. Çünki mənbələrdə məlumatın qıtlığı, Şərqdə Zəngiyan adlı bir neçə yerin, yaşayış məntəqəsinin mövcudluğu tədqiqatçılar üçün müəyyən çətinliklər törədib. Buna baxmayaraq, Zəngilan barədə əldə olunan tarixi faktlar bu ərazinin qədim və orta əsrlərdən tanındığını göstərir.

Zəngəzur bölgəsində Zəngilanın adına "Zəngiyan" şəklində XIV əsr coğrafiyaşünas alimi, tarixçisi və dövlət xadimi Həmdullah Müstövfi Qəzvininin "Nüzhət əl-qülub" ("Könül nəşəsi") əsərində təsadüf olunur. Müəllif yazır: "Zəngiyan bir neçə kənddən ibarətdir və hazırda Mərdan Hakim ərazisinə daxildir. Araz çayı üzərindəki Xudafərin körpüsü həmin hüduddadır. (Körpünü) hicri 15-ci ildə (miladi 636) Məhəmməd peyğəmbərin tərəfdarlarından Bərk ibn Abdullah (Allah ona rəhmət etsin və nəvaziş göstərsin) tikdirmişdir".

Həmdullah Qəzvinin Mərdan Hakim barədəki məlumatı da diqqəti cəld edir və Zəngilanın lokalizasiyasına yardım edir: "Mərdan Hakim vilayətdir. Kəvani, Kələlə və Cirm onun böyük kəndlərindəndir. Məhsulu taxıl, üzüm və yaxşı meyvədən ibarətdir. Bəzi ərəziləri Araz çayının sahilindədir. Divana çatacaq gəlirləri 8.700 dinardır". Mərdan Hakim ərəzisinin bir qisminin Araz çayı sahilində yerləşməsi faktı Zəngilanın həmin vilayətin tərkibinə daxil olması fikrinin həqiqətə uyğun olduğunu əks etdirir.

Relyefində dağlıq, alçaq dağlıq və düzənlik komponentləri səciyyəvidir. Rayonun qərb hissəsinin Qədim Azərbaycan torpağı Zəngəzur dağlarının şərqə uzanan qolları (Xustub, Böyük İşıqlı, Qırmızı Qatır qalası, Məğri, Güney silsilələri) tutur və tədricən alçalaraq Oxçuçay boyu düzənliyə keçir. Böyük İşıqlı (3.024 m) zirvəsindən başlanan yan sıralar şimal-şərqə uzanaraq Bəsitçayın yuxarı axınından tədricən enərək Müşlan düzünə qovuşur. Digər qolları isə Rəzdərə-Sobu kəndləri istiqamətində maili yamaclarla Araz dərəsinə düşür.

Rayon ərəzində səciyyəvi relyef formalarından biri də Zəngilanın cənub-qərb kənarını haşiləyən müxtəlif istiqamətli Bartazdağ silsiləsidir. Silsilə iki zirvəli (Bartaz və Sələfir, 2.270 m) olub cənub-şərq istiqamətində Qırmızı Qatır qalası adıyla uzanaraq Ağbənd-Vejnəli yaxınlığında dik yamaclarla Araz dərəsinə enir. Təbaşir-yura, neogen çöküntülərindən ibarət bəzi sahələrdə karst mağaralarına rast gəlinir. Silsilənin Vejnəli kəndi yaxınlığındakı hissəsində yüksək keyfiyyətli qızıl yatağı aşkar edilib.

Oxçu və Bərgüşad çayları arası ilə rayon ərəzində cənub-şərqə uzanan silsilə (Süsəndağ, 1.304 m) hündürlüyü 400-600 m olan Ağoyuq düzünü (təbaşir çöküntülü) əmələ gətirmişdir. Bu ərəzidə Oxçuçayın hər iki sahilində dərin karst mağaralarına (sağ sahilə meşəlikdə) rast gəlinir.

Şimal-şərqdən rayon ərəzisinə uzanan Qaradağ silsiləsinin cənub-qərb qolları Araz və Həkəri çaylarına tərəf alçalaraq Gəyən çölündə müasir dövr çöküntüləri ilə örtülmüşdür.

Zəngilan ərazisində aparılmış geoloji-kəşfiyyat işləri nəticəsində respublika əhəmiyyətli faydalı qazıntı yataqları aşkar edilmişdir. Vejnəli kəndində zəngin qızıl yatağı, kvars, gümüş təzahürləri, kükürlü mineral sular və s. aşkar edilmişdir.

Zəngilanın Bəsitçay hövzəsində böyük bir ərazidə təbii çinar meşəsi mövcuddur. Yüzdilliklərdən keçib gələn bu nadir çınarlıq dünyada ikinci yeri, Avropada birinci yeri tutur. Akademik Həsən Əliyevin təşəbbüsü ilə nadir təbii meşəliyi qorumaq məqsədilə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 4 iyul 1974-cü il tarixli qərarı ilə Bəsitçay qoruğu yaradılmışdır.

Öz mənbəyini dəniz səviyyəsindən 2.400-2.600 m yüksəklikdən (Zəngəzur dağ silsiləsi) götürən Bəsitçay 44 km-lik bir yol keçdikdən sonra Arazə tökülür. Çayın hər iki sahilində yerləşən çinar meşəsinin ümumi sahəsi 117 hektardır. Qoruğun əsas qismini təbii meşələr, az bir hissəsini isə qumluqlar və daşlı sahələr tutur. Onun uzunluğu 15 kilometrə yaxındır. Eni isə bəzi yerlərdə 100, bəzən isə 200 metrə çatır.

Qoruda bitən çınarlar həm eninə, həm də dərininə yaxşı kök atdığı üçün çox güclü küləyə, dağ selinə davamlıdır. Bu çinar ağacları yaxşı tikinti və mebel materialı kimi çox qiymətlidir. Onun oduncağı möhkəm və yüngül olur, qonur rənglidir. Qoruq 1993-cü ilin oktyabrında erməni işğalçıları tərəfindən zəbt olunub. Alınan məlumatlara görə, bu gözəl təbiət incisi vəhşicəsinə qırılıb Ermənistanə daşınır.

Çox zəngin flora və faunaya malik olan Araz çayı hövzəsi rayonunun təbii sərvətləri sırasında özünəməxsus yer tutur. 70 il qapalı olan bu zonada İran-Azərbaycan sərhədində 1993-cü ilin ortalarında Bəsitçay qoruğunun tərkib hissəsi kimi Arazboyu qoruğu yaradılıb. Uzunluğu təqribən 50 km olan bu yaşıllığın eni Araz çayının axınına uyğun olaraq 50 metrdən 250 metrə qədər dəyişir. Burada müxtəlif ağaclar, çöl heyvanları və quşlar vardır. Ərazinin əsas torpağı gildir. Burada əsasən suya tələbatı çox olan ağaclar bitir.

Rayonun mərkəzi olan Zəngilan şəhəri 1957-1967-ci illərdə şəhər tipli qəsəbə olub, 1967-ci ildə şəhər sta-

"İkinci dəfə olaraq, teleqraf edirik. Zəngəzur müsəlmanları sarıdan başınız sağ olsun. Zəngəzurlular nə qədər ağladılarsa da, nalələri Zəngəzur dağları, dərələri və obaları arasından bir tərəfə çıxmadı... Qızlar və gəlinlər ermənilərin əlinə keçmiş, onların namuslarına təcavüz edilmişdir. Zəngəzurda düşmən müqabilində bir az kisi qalıb. Lakin onlar da ümitsiz vəziyyətdədirlər. Heç bir tərəfdən kömək gəlməmişdir. Ermənilərin nizami orduları on min nəfərə çatmışdır və qüvvələri hər an artmaqdadır".

**Azərbaycan
Cümhuriyyəti
Parlamentinə və
Hökumətinə adına
göndərilən
teleqramdan**

tusu almışdır. Zəngilan rayonunun mərkəzi Bakı-İrəvan dəmir yolundan ayrılan Mincivan-Qafan xəttinin üstündə yerləşir. Oxçuçayın sağ sahilində dağ ətəyində, Bakıdan 377 km məsafədədir.

1859-cu ildə Şamaxı zəlzələsi zamanı mərkəz Bakıya köçürülür və imperatorun əmrilə Azərbaycanın qərbində Gəncə (Yelizavetpol) quberniyası təşkil olunaraq Zəngilan rayonu Zəngəzur qəzasının tərkibində Gəncə quberniyasına tabe edilir.

Azərbaycanın 1920-ci il inzibati-ərazi bölgüsü xəritəsində Zəngilan səhv olaraq Qubadlı qəzasının tərkibində göstərilmiş, Xanlıq, Bartaz kəndlərinin adları qeyd edilmişdir. 1925-ci ildə isə inzibati xəritədə Zəngilan Cəbrayıl qəzası tərkibində göstərilməklə Genlik, Zəngilan, Aladin, Qarabab, Dəlləklər kəndləri xəritəyə köçürülmüşdür. Sonralar Zəngilan mərkəzi Pırçivan olmaqla müstəqil rayon elan edilir.

1963-cü ildə Zəngilan rayonunun inzibati ərazisi yenidən dəyişdirilir. Həmin ildə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin fərmanı ilə Zəngilan rayonu Zəngilan şəhəri mərkəz olmaqla Qubadlı rayonu ilə birləşdirilir. 17 iyul 1963-cü il tarixli fərmanla Zəngilan rayonu yenidən ayrılır və müasir sərhədi bərpa olunur.

Zəngilan şəhərinin adı 1957-ci ilə kimi "Pırçivan" olmuş, həmin ildə ona "Zəngilan" adı verilmişdir və bu yaşayış məskəni 1957-67-ci illərdə şəhər tipli qəsəbə olmuşdur. Bununla əlaqədar bir fakt diqqəti cəlb edir: "Azərbaycan Respublikasının 1918-1920-ci illərə dair xəritəsində "Pırçivan" adlı iki yaşayış məntəqəsi (Oxçuçayın sağ sahilində) ilə yanaşı Zəngilan adlı yaşayış məntəqəsinin (Oxçuçayın sol tərəfində) olduğu aydınlaşır. 1957-ci il Pırçivana Zəngilan adının verilməsi buradakı Zəngilan yaşayış yerinin inkişaf və tarixi kökə malik olmasının nəticəsi kimi qiymətləndirilməlidir.

Zəngilan rayonu ərazisində türkdilli xalqların məskunlaşması uzaq keçmişdə baş vermişdir. Zaman keçdikcə ətraf məkanlardan buraya – münbit torpaqlara, əlverişli təbii coğrafi şəraitə malik əsrarəngiz gözəlliklər diyarı Zəngilan ərazisinə xeyli adam köçərək burada məskunlaşmışdır. Tarix-coğrafi baxımdan qədim

Azərbaycan torpaqları olan və azərbaycanlıların yaşadığı Zəngəzura Rusiya imperiyasının ikili siyasəti nəticəsində tədricən xain ermənilər də sızmağa başlamışdır. Ermənilərin bu ərazilərə İrandan köçürülməsinə qədər qonşu Qafan ərazisində cəmi 7 erməni kəndi vardı.

Zəngilan rayonunun əhalisi uzaq keçmişdən əkinçilik və heyvandarlıqla məşğul olmuşdur. Heyvandarlığın inkişafı ilə əlaqədar əhali əsasən yay vaxtı Zəngəzur-Xustub dağlarındakı (İşıqlı, Güman, Ovçu gölü, Tanrıqulular, Bəzz yurdu) yaylaqlara köçür, qışı qışlaqda keçirirdi.

Zəngilan rayonunun düzənlik olan torpaq sahələri əkinçilik və bağçılıq üçün çox yararlıdır. İstər texniki bitkilər-pambıq, tütün, üzüm sahələri üçün, istərsə də meyvə tərəvəz və bağçılığın inkişafı üçün əlverişlidir. Son dövrdə üzümçülük və baramaçılıq sahəsi əhalinin rifahının yaxşılaşmasında mühüm rol oynayırdı. Rayonun münbit və yararlı sahələri 72.550 hektar təşkil edirdi ki, bunun 7.204 hektarında taxıl, tütün, şəkər çuğundur, kartof əkilir, üzüm-meyvə bağları kimi istifadə olunurdu. Rayonda 30 kolxoz və sovxoz, 3 fermer təsərrüfatı, 2 şərab, 1 konserv (ildə 400 min dekalitr ilkin şərab, 1 milyon şerti banka konserv istehsal edirdi), 1 çinqil, 1 mərmər zavodu fəaliyyət göstərirdi. Əhalinin istifadəsində 12.864 hektar meşə fondu vardı.

Şəhərdə mərkəzi xəstəxana, poliklinika, 3 kitabxana, ümumtəhsil və musiqi məktəbləri, mədəniyyət evi, tarix-diyarşünaslıq muzeyi və digər mədəni-maarif müəssisələri vardı. Şəhər tabeliyindəki Malakeşin, Genlik kəndlərində və şəhərin özündə orta əsrlərə aid məscidlər, Keçikli kəndinin yaxınlığındakı Əsgülüm dağında qədim mağara və qala divarları mövcuddur.

Zəngilan – Zəngilan rayonunda kənd. Orxu çayının sağ sahilində, düzənlikdədir. Zəngilan kənd inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən şimal-qərbdə, rayonun 3,5 km-də, dəniz səviyyəsindən 400 m hündürlükdə yerləşir. Kəndin yaxınlığında Mincivan-Qafan dəmiryol xətti və Mincivan-Pirçivan şose yolu keçir. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb,

mağaza, klub, kitabxana, tibb məntəqəsi, toxuculuq sexi, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 82 ev, 306 nəfər əhali olmuşdur.

1930-1933-cü illərdə Zəngilan rayonunun inzibati mərkəzi idi. Yaşayış məntəqəsi kimi XIV əsrdən məlumdur. VII əsrə aid mənbədə Xudafərin körpüsü yaxınlığında adı çəkilən Zəngiyan yaşayış məntəqəsinin indiki Zəngilan olması haqqında fikir vardır. Toponim "zəngilərin məskəni, yaşadığı yer" mənasındadır. Cənubi Azərbaycanda da Zəngilan kəndi var.

Zəngilan – Zəngəzurda şəhər, eyniadlı rayonun mərkəzi. Oxçu çayının sahilində, Zəngəzur dağ silsiləsinin qurtaracağındadır. Zəngilan şəhər inzibati ərazi vahidinin mərkəzidir. Şəhər dəniz səviyyəsindən 600 m hündürlükdə yerləşir. Bakı-Naxçıvan şosesinin üzərindədir. Şəhərdə işgala qədər (1993) 3 orta məktəb, kinoteatr, klub, mədəniyyət evi, ticarət mərkəzi, 35 mağaza, ATS, məscid və digər sosial obyektlər var idi. 2580 ev, 8433 nəfər əhali olmuşdur. Şəhərdə muzey, Alban dövründən qalmış daşdan yonulmuş heyvan fiqurları, şəhərlə üzbəüz Pircivan piri vardır. 1933-cü ildən 1957-ci ilədək Pircivan adlanırdı. Etimologiyası haqqında bax: Zəngilan kəndi.

Zərnəli – Zəngilan rayonunda kənd. Fars dilində zərnə "əkin yeri" mənasındadır. Zərnəli kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd Həkəri çayının sahilində, rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 18 km-də, dəniz səviyyəsindən 1500 m hündürlükdə yerləşir. Zərnəli kəndinin yaxınlığında Həkəri dəmiryolu dayanacağı yerləşir və Bakı-Naxçıvan şose yolu keçir. Zərnəli kəndi Havalı, Şərifan, Məmmədbəyli kəndləri ilə qonşudur. Zərnəli kəndində işgala qədər (1993) uşaq bağçası, kitabxana, mağaza, inzibati bina və digər sosial obyektlər var idi. 66 ev, 268 nəfər əhali olmuşdur. Zərnəli kəndində Dəlikdaş, Sarıoxuş, Dəvəsurşaq və s. yer adları vardır.

Toponim XIX əsrin əvvəllərində Cənubi Azərbaycanın Qaradağ mahalından, Arazın sağ sahilı boyundakı Zərnə kəndindən köçüb gəlmiş ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır.

Zərnəton – Sisyan rayonunda kənd adı. İrəvan əyalətinin sicil dəftərində (1728-ci il) Sisyan nahiyəsində kənd adı kimi göstərilir. Fars dilində zərnə "əkin yeri" və türkçə ton "təpə" sözlərindən ibarətdir. Cənubi Azərbaycanın Qaradağ mahalındakı Zərnə kəndindən köçüb gəlmiş ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmış kəndlərdəndir.

Zərnəton adlı bir kənd XIX əsrin II yarısında Naxçıvan qəzasında vardı. Zəngəzur qəzasında Zərnəli kənd adı da məlumdur. XIX əsr mənbələrində adı çəkilmir.

Zəvazədur – Sisyan rayonunda kənd adı. Bax: Zəvazədur.

Zilanlı – Qubadlı rayonunda kənd. Dağətəyi düzənlikdədir. Zilanlı kənd inzibati ərazi dairəsinin mərkəzidir. Kənd rayon mərkəzindən cənub-şərqdə, rayonun 25 km-də, dəniz səviyyəsindən 300 m hündürlükdə yerləşir. Zilanlı kəndi Həkəri və Bərgüşad çaylarının birləşdiyi yerdə, Akara-Laçın şose yolunun 14 km-də yerləşir. Seləli, Kürd Mahruzlu kəndləri ilə qonşudur. Kəndlə üzbüüz Həkəri çayının digər tərəfində Xocahan, Qilican, Tinli, Ulaşlı kəndləri yerləşirdi. Kənddə işgala qədər (1993) orta məktəb, klub, tibb məntəqəsi, 3 kitabxana, 3 mağaza, 2 yeməxana, çayxana, çörəkbişirmə sexi, xəstəxana, 3 kolxozun yem anbarı, maşın traktor parkı, inzibati bina, idarə binası, ferma və digər sosial obyektlər var idi. 300 ev, 1400 nəfər əhali olmuşdur. Zilanlı kəndində Yazı düzü, Kahalar, Qırx arşın quyu, Zöhralan (Zöhrə ölən) təpəsi, Narlı dərə, Uzun dərə, Əyri dərə, Həcər qəbri, Çiçək yarganı, Seləli bulağı, Qoşnalı bulağı və s. yer adları vardır.

Toponim kürddilli Zilanlı tayfasının adı ilə bağlıdır. Rusiya-İran müharibəsindən (1826-1828) sonra zilanlılar İrandan köçüb Azərbaycan ərazisində məskunlaşmışlar. Tayfa bir neçə tirəyə bölünmüşdü. XIX əsr mənbələrində göstərilir ki, zilanlılar Hüseyn xan Zilanlının başçılığı ilə Azərbaycana gələrək bir sıra yaşayış məntəqələrini salmışlar. Hazırda Türkiyədə Zilan dərəsi, Zilan vadisi, Zilan çayı kimi adlar mövcuddur.

Ziyrik – Laçın rayonunda kənd. Qarabağ yaylasındadır. Malıbəy kənd inzibati ərazi dairəsinin tabeliyində

dir. Kənd rayonun 35 km-də yerləşir. Rayonun Zeyvə, Hoçaz, Avazlar, Malıbəy, Hüsülü kəndləri ilə qonşudur. Kənddə işğala qədər (1992) 9 ev, 27 nəfər əhali olmuşdur. İncilaba qədərki ədəbiyyatda Zikrik kimi qeyd olunmuşdur. Yerli məlumatlara görə, yaşayış məntəqəsini Cənubi Azərbaycanın Ziyrik kəndindən gəlmiş ailələr saldıği üçün belə adlanmışdır.

Toponimin mənası çox güman ki, "Qurani-Kərim"-dən gələn zikr sözü ilə bağlıdır. Zikr, xatırlamaq, zehində tutmaq, unutmamaq, anmaq və şükür etmək anlamına gələn Quran qaynaqlı bir termdir. Zikr Allahın varlığını, bütünlüyünü beynində və qəlbində hissetmə halıdır. Quranın bir çox yerində zikr anlayışı, Allah ilə bəndə arasındakı əlaqəni ifadə edən bir anlayış olub, anma, yad etmə, xatırlama (12-ci surə, 85-ci ayə); şükür etmə, əziz tutma (2-ci surə, 40,47-ci ayələr); adını çəkmə (21-ci surə, 36, 60-cı ayələr); anlama, dərk etmə, düşünmə, ibrət alma (6-cı surə, 80, 126-cı ayələr; 7-ci surə, 57-ci ayə); ad-san, izzət qazanılan şey (94-cü surə, 4-cü ayə); öyüd vermə, öyüd alma (3-cü surə, 7-ci ayə; 13-cü surə, 19-cu ayə; 37-ci surə, 13-cü ayə) şəklində işlənmişdir.

Zoğallı dərə (Zoğallı düz) – Qubadlı rayonunun İşıqlı kəndi ərazisində düzəngah və dərə adı. Toponim Zəngəzurda əsasən yabani halda geniş yayılmış zoğal bitkisinin adı ilə bağlıdır. Qədim adlardır. Bu toponim hazırda Matenadaranda saxlanılan 1400-cü ilə məxsus bir qəbələdə qeyd olunur. Bu qəbələdə Tatev monastırına mənsub olan Hot, Şinher və Halidzor kəndlərinin hüduqları dəqiqləşdirilir və sərhəd xəttinin Zoğallı dərədən keçdiyi göstərilir.

Zor-zor – Sisyan rayonunda bol sulu bulaq. Vağudi və Urud kəndlərinin arasındakı İlan qayası dağının dibindən qaynayıb çıxan bu bol sulu, dumduru, şəffaf çeşmənin suyu ilə kəndlərin bağ və əkin sahələri suvarılır, Urud camaatı kəhrizlərlə yanaşı, Zor-zor bulağının suyundan da məişətdə istifadə edirdi. 1970-ci illərdə Zor-zordan çəkilən su kəməri vasitəsi ilə Urud kəndinin bütün evləri içməli su ilə təmin olunmuşdu. Zor-zor toponimi suyun gücünü, bolluğunu, axın sürətini bildirir.

Zor – Qubadlı rayonunda kənd. Fərcan kənd inzibati ərazi vahidinin tabeliyindədir. Kənd rayon mərkəzinin 8 km-də, dəniz səviyyəsindən 980 m hündürlükdə yerləşir. Kənddən 45 km məsafədə Həkəri dəmir yolu stansiyası yerləşirdi. Zor kəndi Fərcan, Tarovlu və Ermənistanın Zeyvə kəndləri ilə həmsərhəddir. Ağa çayı kəndi iki yerə bölür. Kənddə işgala qəder (1993) klub, kitabxana, mağaza və digər sosial obyektlər var idi. 33 ev, 76 nəfər əhali olmuşdur. Zor kəndində "Qəcir qayası", "Biçənəklər", "Muradın bulığı", "Top meşə", "Əyri güney", "Ağ güney", "Xatun bağı", "Əhmədali yeri" və s. yer adları vardır. Kənddə orta əsrlərə aid qəbiristanlıq var idi.

İNFORMATORLARIN SİYAHISI

**Kəndlər haqqında dəyərli
məlumat verən informatorlara
dərin təşəkkürümü bildirirəm:**

QUBADLI RAYONU ÜZRƏ:

1. **Abdalanlı kəndi** – Novruz Fərzəliyev.
2. **Alaqrşaq kəndi** – Şahkərəm Məmmədov,
3. **Altınca kəndi** – Ramiz Quliyev.
4. **Armudlu kəndi** – Azər İbadov.
5. **Aşağı Mollu kəndi** – Rafiq İsmayılov.
6. **Aşağı Cibikli kəndi** – Ədalət Şahməmmədov.
7. **Aşağı Xocamusaxlı kəndi** – Cəfər Rəsulov.
8. **Balasoltanlı kəndi** – Xanlar Əliyev.
9. **Ballıqaya kəndi** – Suyatel Məhərrəmov.
10. **Başarat kəndi** – Azər İbadov.
11. **Boyunəkər kəndi** – Namiq Hüseynov.
12. **Çaytumas kəndi** – Qadir Mikayılov.
13. **Davudlu kəndi** – Mehman Adıgözəlov.
14. **Dəmirçilər kəndi** – Əyyub Bədəlov.
15. **Dondarlı kəndi** – Mahir Yaqubov.
16. **Əfəndilər kəndi** – Qadir Mikayılov.
17. **Əliquluuşağı kəndi** – Aqil Səfərov.
18. **Əyin kəndi** – Etibar Mehdiyev.
19. **Fərcan kəndi** – Azad Hüseynov.
20. **Göyərçik kəndi** – İslam Hüseynov.
21. **Həl kəndi** – Əli Ələsgərov.
22. **Həkərli kəndi** – Qüdrət Abışov.
23. **Həmzəli kəndi** – Qadir Mikayılov.
24. **Hərtiz kəndi** – Azad Hüseynov.
25. **Hüseynuşağı kəndi** – Vahab Abbasov.
26. **Xallava kəndi** – Ədalət Şahməmmədov.
27. **Xanlıq kəndi** – Sarvan Əhmədov.
28. **Çardaqlı kəndi** – Etibar Mehdiyev.
29. **Xəndək kəndi** – Qüdrət Abışov.
30. **Xocahan kəndi** – Şahin Baxışov.
31. **Xocik kəndi** – Faiq Hüseynov.
32. **İşıqlı kəndi** – Qüdrət Abışov.
33. **Kavdadıq kəndi** – Vahab Abbasov.
34. **Zılanlı kəndi** – Telman Cabbarov.

35. Qaracallı kəndi – Rəhim Məmmədov.
36. Qarağacılı kəndi – Rəhim Məmmədov.
37. Qaraimanlı kəndi – Xanlar Əliyev.
38. Qarakişilər kəndi – Rəhim Məmmədov.
39. Qaraqoyunlu kəndi – Tofiq Mustafayev.
40. Qaralar kəndi – Allahverdi Haqverdiyev.
41. Qayalı kəndi – Novruz Fərzəliyev.
42. Qədili kəndi – Mehman Adıgözəlov.
43. Qəzyan kəndi – Namiq Cabbarov.
44. Qilican kəndi – Şahin Baxışov.
45. Qiyaslı kəndi – Fikrət Rzayev.
46. Qundanlı kəndi – Zərqəm İsmayılov.
47. Ləpəxeyranlı kəndi – Novruz Fərzəliyev.
48. Mahmudlu kəndi – Azər Eminov.
49. Mahruzlu kəndi – Şahkərəm Məmmədov.
50. Mehrili kəndi – Cəfər Rəsulov.
51. Məlikəhmədli kəndi – Zərqəm İsmayılov.
52. Mərdanlı kəndi – Eldar Ağalarov.
53. Məmər kəndi – Əli Ələsgərov.
54. Məzrə kəndi – Mehman Adıgözəlov.
55. Milanlı kəndi – Azər İbadov.
56. Mirlər kəndi – Mahir Yaqubov.
57. Muğanlı kəndi – Şahkərəm Məmmədov.
58. Muradxanlı kəndi – Qüdrət Abışov.
59. Mollabürhan kəndi – Rafiq İsmayılov.
60. Mollalı kəndi – Suyatəl Məhərrəmov.
61. Novlu kəndi – Mehman Adıgözəlov.
62. Padar kəndi – Xanlar Əliyev.
63. Poladlı kəndi – Əyyub Bədəlov.
64. Saldaş kəndi – Namiq Hüseynov.
65. Saray kəndi – Mahir Yaqubov.
66. Sarıyataq kəndi – Mehman Məmmədov.
67. Seləli kəndi – Telman Cabbarov.
68. Tatar kəndi – Xaniş Cəfərov.
69. Teymur Müskanlı kəndi – Mail Babayev.
70. Tinli kəndi – Şahin Baxışov.
71. Tarovlu kəndi – Etibar Mehdiyev.
72. Ulaşlı kəndi – Ramiz Quliyev.
73. Yuxarı Cibikli kəndi – Ədalət Şahməmmədov.
74. Yuxarı Xocamusaxlı kəndi – Cəfər Rəsulov.
75. Yurarı Mollu kəndi – Rafiq İsmayılov.
76. Yusifbəyli kəndi – Qadir Mikayılov.
77. Zılanlı kəndi – Telman Cabbarov.
78. Zor kəndi – Azad Hüseynov.

ZƏNGİLƏN RAYONU ÜZRƏ:

1. Ağakışilər kəndi – A.Cavadov.
2. Ağal kəndi – Nizami Mönsümov.
3. Ağbənd kəndi – S.Süleymanov.
4. Ağbiz kəndi – A.Cavadov.
5. Ağkənd kəndi – Rəşid Həsənov.
6. Aladin kəndi – Süleyman Həziyev.
7. Aşağı Yeməzli – Nizami Fərəcov.
8. Babaylı kəndi – N.Bağirova.
9. Baharlı kəndi – Haqverdi Hüseynov.
10. Bartaz kəndi – Həmdulla Şıxəliyev.
11. Bartaz qəsəbəsi – Musa Cəbrayilov.
12. Beşdəli kəndi – Ə.Şükürov.
13. Birinci Alhbəyli kəndi – Əli Kərimov.
14. Böyük Gilətağ kəndi – İsmayıl Bəxtiyarov.
15. Bürünlü kəndi – İ.Məmmədov.
16. Cahangirbəyli kəndi – Həsən Quliyev.
17. Canbar kəndi – Rəşid Həsənov.
18. Çöpədərə kəndi – Haqverdi Hüseynov.
19. Dəlləki kəndi – Haqverdi Hüseynov.
20. Dərə Gilətağ kəndi – Süleyman Həziyev.
21. Dərəli kəndi – Rəşid Həsənov.
22. Əmirxanlı kəndi – S.Süleymanov.
23. Genlik kəndi – Ə.Şükürov.
24. Gəyəli kəndi – Barat Xanlarov.
25. Günqışlaq kəndi – Rəşid Həsənov.
26. Hacallı kəndi – Telman Məmmədov.
27. Havalı kəndi – Təşkilat Muradov.
28. Xurama kəndi – Ceyhun Qəniyev.
29. Xumarlı kəndi – Əli Kərimov.
30. İçəri Müşlan kəndi – Mirvari Vəliyeva.
31. İkinci Alhbəyli kəndi – Əli Kərimov.
32. İsgəndərbəyli kəndi – A.Cavadov.
33. Keçikli kəndi – Ə.Şükürov.
34. Kolluqışlaq kəndi – Azər Bağirov.
35. Qarağöl kəndi – Qulu Nəcəfov.
36. Qarağöz kəndi – Coşqun Musayev.
37. Qaradərə kəndi – Əyyub Qafarov.
38. Qarqulu kəndi – Musa Cəbrayilov.
39. Qazançı kəndi – Rəşid Həsənoğlu.
40. Qıraq Müşlan kəndi – Hüsü Hüsüyev.
41. Quydərə Xəştəb kəndi – Qədir Qasımov.
42. Malatküşin kəndi – Ə.Şükürov.
43. Məliki kəndi – Hidayət Həsənov.

44. Məmmədbəyli kəndi – N.Bağirova.
45. Məşədiismayılı kəndi – Ağamməd Ağalarov.
46. Mincivan qəsəbəsi – Ramilə Vəliyeva.
47. Mirzəhəsənli kəndi – Telman Məmmədov.
48. Muğanlı kəndi – Telman Məmmədov.
49. Nəcəflər kəndi – Qulu Nəcəfov.
50. Orta Yeməzli kəndi – Səxavət Bəxtiyarov.
51. Ördəkli kəndi – Əyyub Qafarov.
52. Pirveys kəndi – Rəşid Həsənov.
53. Rəbənd kəndi – A.Cabbarova.
54. Rəzdərə kəndi – Azər Bağirov.
55. Sarallı Xəştəb – Mansur Orucov.
56. Sarıl kəndi – Əli İldırım oğlu.
57. Seyidlər kəndi – İ.Məmmədov.
58. Sobu kəndi – Haqverdi Hüseynov.
59. Şamlı kəndi – Süleyman Həziyev.
60. Şatarız kəndi – Azər Bağirov.
61. Şayıflı kəndi – Barat Xanlarov.
62. Şəfibəyli kəndi – Ağamməd Ağalarov.
63. Şərifan kəndi – Ceyhun Qəniyev.
64. Şərikan kəndi – M.Hüseynova.
65. Tağlı kəndi – Qulu Nəcəfov.
66. Tatar kəndi – Həsən Quliyev.
67. Tiri kəndi – Həsən Quliyev.
68. Turabad kəndi – Həsən Quliyev.
69. Üdgün kəndi – Hidayət Həsənov.
70. Vejnəli kəndi – S.Süleymanov.
71. Vəliqulubəyli kəndi – Həsən Quliyev.
72. Vənətli kəndi – Süleyman Həziyev.
73. Yenikənd kəndi – A.Cabbarova.
74. Yuxarı Gəyəli kəndi – Rəşid Həsənov.
75. Yuxarı Yeməzli kəndi – Möhübbət Qurbanov.
76. Yusiflər kəndi – Qulu Nəcəfov.
77. Zəngilan şəhəri – Ə.Şükürov.
78. Zəngilan kəndi – Hidayət Həsənov.
79. Zərnəli kəndi – Təşkilat Muradov.

LAÇIN RAYONU ÜZRƏ:

1. Ağalaruşağı kəndi – Ramiz Ağayev.
2. Ağanus kəndi – Bəhlul Cabbarov.
3. Ağbulaq kəndi – Vaqif Həsənov.
4. Ağbulaq kəndi – Əlqəm Əhmədov.
5. Ağcakənd kəndi – Ədil Salmanov.

6. Ağcayazı kəndi – Səyyar Alməmmədov.
7. Ağoglan kəndi – Samir Nəsimov.
8. Alıcan kəndi – Teyyub Aliyev.
9. Alıqulu kəndi – Vəli Novruzov.
10. Alxaslı kəndi – Atamoğlu Quliyev.
11. Alpout kəndi – Ədalət Cəbrayilov.
12. Aşağı Cicimli kəndi – Sadəddin Məmmədov.
13. Aşağı Fərəcən kəndi – Səfa Orucov.
14. Arduşlu kəndi – Əli Cabbarov.
15. Ayıbasar kəndi – Bəhlul Mədətov.
16. Avazlar kəndi – Fərəc Kərimov.
17. Baldırğanlı kəndi – Əlövsət İsmayılov.
18. Bəilik kəndi – Vüqar Həsənov.
19. Birinci İpək kəndi – Elşən Quliyev.
20. Birinci Tıgık kəndi – Osman Həsənov.
21. Bozdağan kəndi – Akif Əliyev.
22. Bozgüney kəndi – Mirzə Kərimov.
23. Bozlu kəndi – Hacıf Təhməzov.
24. Budaqdərə kəndi – Əkrəm Rzayev.
25. Bülövlük kəndi – Ədalət Cəbrayilov.
26. Bülüldüz kəndi – Bəhlul Mədətov.
27. Cağazür kəndi – Ağəli İbrahimov.
28. Cicimli kəndi – Sadəddin Məmmədov.
29. Çəmbərəkənd kəndi – Şahin Nəsirov.
30. Çıraqlı kəndi – Adil Hilalov.
31. Çorman kəndi – Hübət Məmiyev.
32. Daşlı kəndi – Rafiq Şahbazov.
33. Dambulaq kəndi – Adil Əsədov.
34. Dəyhan kəndi – Əlövsət İsmayılov.
35. Dəyirmanyanı kəndi – Elman Həsənov.
36. Əhmədli kəndi – Namiq Ağayev.
37. Ələkçi kəndi – Hübət Məmiyev.
38. Ərdəşəvi kəndi – İnşallah Bəndəliyev.
39. Ərəb kəndi – Bəhlul Cabbarov.
40. Ərikli kəndi – Akif Cabbarov.
41. Əyrik kəndi – Teyyub Aliyev.
42. Fətəlipəyə kəndi – Allahverdi Zeynalov.
43. Fərraş kəndi – Arif Nəcəfov.
44. Fingə kəndi – Vaqif Səfərov.
45. Güləbird kəndi – Kənan Aslanov.
46. Hacıxanlı kəndi – Məhəmməd Umudov.
47. Hacılar kəndi – İlyas Əliyev.
48. Hacısamlı kəndi – Məhəmməd İskəndərov.
49. Haq nəzər kəndi – Hüseyn Mahmudov.
50. Hətəmlər kəndi – Rafiq Şahbazov.

51. Hoçaz kəndi – Fərəc Kərimov.
52. Hüsülü kəndi – Yelmar Əsədov.
53. Xaçınyalı kəndi – İbadət Məmmədov.
54. Xanalılar kəndi – Pərviz Həsənov.
55. Xırmanlar kəndi – Əlqəmə Əhmədov.
56. Xumarta kəndi – Bəhmən Məmmədov.
57. İkinci Tıgık kəndi – Osman Həsənov.
58. İmanlar kəndi – Adil Əsədov.
59. İrçan kəndi – Şahin Nəsirov.
60. Kaha kəndi – Cavanşir İsmayılov.
61. Kalafalıq kəndi – Mirzə Kərimov.
62. Kamallı kəndi – Məhəmməd Mirzəyev.
63. Katos kəndi – Bəhrüz Əhmədov.
64. Kəravüz kəndi – Allahverdi Zeynalov.
65. Köhnəkənd kəndi – İzzət Səlimov.
66. Kürdhacı kəndi – Məhəmməd İskəndərov.
67. Kərcabulaq kəndi – Fazil Qasimov.
68. Köhnə Çorman kəndi – Ədalət Həsənalıyev.
69. Qalaça kəndi – Hilal Əzizov.
70. Qarabəyli kəndi – Fazil Qasimov.
71. Qaraçanlı kəndi – Vəli Novruzov.
72. Qarakeçdi kəndi – Bəhrüz Əhmədov.
73. Qarasaqqal kəndi – Zəminə Məmmədova.
74. Qarıkaha kəndi – Şakir Əhmədov.
75. Qarıqışlaq kəndi – Pənah Dadaşov.
76. Qayğı qəsəbəsi – Mehdi Süleymanov.
77. Qazıdərə kəndi – Əsgər Məmişov.
78. Qılınclı kəndi – Ramin Məmmədov.
79. Qışlaq kəndi – Teyyub Alıyev.
80. Qızılca kəndi – Vüqar Həsənov.
81. Qorçu kəndi – Səxavət Rzayev.
82. Qoşasu kəndi – Xaliq Mehdiyev.
83. Qozlu kəndi – Vaqif Səfərov.
84. Quşçu kəndi – Həmid Həmidov.
85. Laçın şəhəri – Oqtay Məmmədov.
86. Lolabağırılı kəndi – Faiq Hübətov.
87. Malxələf kəndi – Xosrov Hüseynov.
88. Malibəy kəndi – Yelmar Əsədov.
89. Mayıs kəndi – Tofiq Bayramov.
90. Mazutlu kəndi – Bayram Abdullayev.
91. Məlikpəyə kəndi – Nəzakət Babayeva.
92. Mıgıdərə kəndi – Əlövsət İsmayılov.
93. Minkəd kəndi – Famil Şükürov.
94. Mirik kəndi – Eynulla Şərifov.
95. Mişni kəndi – Osman Həsənov.

96. Mollalar kəndi – Fərəc Kərimov.
97. Nağdalı kəndi – Akif Əliyev.
98. Narişlar kəndi – Cavanşir İsmayılov.
99. Nurəddin kəndi – Adil Behbudov.
100. Oğuldərə kəndi – Ələkbər Səlimov.
101. Piçənis kəndi – İbadət Məmmədov.
102. Pircahan kəndi – Məhyəddin İmamverdiyev.
103. Sadınlr kəndi – Baba Quliyev.
104. Seyidlər kəndi – Vəli Novruzov.
105. Səfiyan kəndi – Pərviz Həsənov.
106. Sonasar kəndi – Qorxmaz Əliyev.
107. Suarası kəndi – Gəncəli Kərimov.
108. Sus kəndi – İlham Qəhrəman.
109. Şamkənd kəndi – Hübət Məmiyev.
110. Şeylanlı kəndi – Maşallah Baxışov.
111. Şəlvə kəndi – Adil Əsədov .
112. Tərhanlı kəndi – Azay Zeynalov.
113. Təzəkənd kəndi – Həsən Söväliyev.
114. Turşsu kəndi – Bəhlul Cabbarov.
115. Türklər kəndi – Osman Həsənov.
116. Uludüz kəndi – Fərəc Kərimov.
117. Unannovu kəndi – İlkin İlyasov.
118. Vəgəzin kəndi – Şəmistan Bayramov.
119. Vəlibəyli kəndi – Cavanşir İsmayılov.
120. Yuxarı Fərəcan kəndi – Səfa Orucov.
121. Zabux kəndi – Telman Əşrəfov.
122. Zreti kəndi – Fizuli Hüsrynov.
123. Zeyvə kəndi – Ramin Məmmədov.
124. Ziyrik kəndi – Samir Nəşibov.

QAFAN RAYONU ÜZRƏ:

1. Açağı kəndi – Rauf Tağıyev
2. Acıbac kəndi – Bahadur Xanməmmədov.
3. Baharlı kəndi – Səməd Qarayev.
4. Çobanlı kəndi – Bahadur Xanməmmədov.
5. Dəvrus kəndi – Rəşid Təhməzovlu.
6. Gıgı kəndi – Xeyrulla Hübətov.
7. Gəmaran kəndi – Dünyamalı Dünyamalıyev.
8. Həçəti kəndi – Səməd Qarayev.
9. Hünüt kəndi – Səməd Qarayev.
10. Xələc kəndi – Firuzə Şixiyeva.
11. Kurud kəndi – Səməd Qarayev.
12. Qaraçimən kəndi – Məmiş Qasımov.

13. **Qaradığa kəndi** – Bahadur Xanməmmədov.
14. **Qovşud kəndi** – Səməd Qarayev.
15. **Quşçulu kəndi** – Qaçay İsmayılov.
16. **Mahmudlu kəndi** – Səməd Qarayev.
17. **Müsəlləm kəndi** – Bahadur Xanməmmədov.
18. **Oxdar kəndi** – Yusif Muradov.
19. **Pəyhan kəndi** – Səməd Qarayev.
20. **Pürülü kəndi** – Səməd Qarayev.
21. **Siznək kəndi** – Vidadi Mehdiyev.
22. **Şabadin kəndi** – Abdulla İbrahimov.
23. **Şəhərcik kəndi** – Abdulla İbrahimov.
24. **Yuxarı Girətağ kəndi** – Rəşid Təhməzov.

GORUS RAYONU ÜZRƏ:

1. **Ağbulaq kəndi** – Telman Əliyev.
2. **Qurdqalaq kəndi** – Telman Əliyev.
3. **Əahverdilər kəndi** – İslam Tahirov.
4. **Şurnuxu kəndi** – Əzəmət Rüstəmli.

MİĞRİ RAYONU ÜZRƏ:

1. **Aldərə kəndi** – İsrafil Məmmədov.
2. **Lehvaz kəndi** – əhmədli Əliyev.
3. **Lök kəndi** – Şamiran Abbasov.
4. **Maralzəmi kəndi** – Hidayət Orucov.
5. **Nüvədi kəndi** – Alqış Həsənoğlu.

SİSYAN RAYONU ÜZRƏ:

1. **Ağudi kəndi** – Talıb Zülfəliyev.
2. **Cəmərddli kəndi** – Abbas Muxtarov.
3. **Dəstəkərd kəndi** – Azər Hüseynov.
4. **Ərəfsə kəndi** – Oqtay Sadiqov.
5. **Qəzəlcəq kəndi** – Şirin Şərifov.
6. **Murxuz kəndi** – Elbrus Abdullayev.
7. **Sofulu kəndi** – Nikbin Əliyev.
8. **Şəki kəndi** – Yamən Abbasov.
9. **Vağudi kəndi** – Namaz Abbasov.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT:

Azərbaycan dilində

1. Abasova M.Ə, Bəndəliyev H.S., Məmmədov X.İ. Böyük Qafqazın cənub-qərb hissəsinin toponimiyası. Bakı, 1993.
2. Ağasıoğlu Firidun. Azər xalqı. Bakı, 2000.
3. Azərbaycan folkloru antologiyası XII cild. Zəngəzur folkloru
4. Azərbaycanın inzibati-ərazi quruluşu 1828-2010. (toplayanı və tərtib edəni İdrak Qarayev) Bakı, 2010. Bakı, 2005.
5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası. Baş Redaktor Yaqub Mahmudov. II cild. Bakı 2005
6. Azərbaycan toponimləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, iki cildə. Bakı, 2007.
7. Bəhlul Behcət. Qaçaq Nəbinin tarixi. Bakı, 2011.
8. Budaqov B.Ə, Qeybullayev Q.Ə. Ermənistanda Azərbaycan mənşəli toponimlərin izahlı lüğəti. Bakı, 1998.
9. Cavadov Qəmərşah. Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları. Bakı, 2000.
10. Ermənistan azərbaycanlılarının tarixi coğrafiyası. Tərtib edəni: Cabir Əsədov. Bakı, 1995.
11. Eyvazova Roza. Əfqanıstanda türk mənşəli toponimlər. Bakı, 1995.
12. Ələkbərli Əziz. Qədim türk-öğuz yurdu – Ermənistan. Bakı, 1994.
13. Əliyev Əhmədəli. Azərbaycan dilinin Megri şivələri. Bakı, 2003.
14. Əliyev İqrar, Məmmədzadə Kamil. Qarabağın alban abidələri. Bakı, 1997.
15. Əliyev Vilayət. Zəngəzurda qalan izimiz. Bakı, 2004.
16. Əsədov S., Məmmədov İ. Ermənistan azərbaycanlıları və onların acı taleyi. Bakı, 1992.
17. Faruq Sümər. Oguzlar. Bakı, 1992

18. Fətəyev Yaşar. Qubadlı, görüşünə gəlmişəm. Bakı, 2002.

19. Gəncə-Qarabağ əyalətinin müfəssəl dəftəri. Tərcümə, qeyd və şərhlərin müəllifi Hüsəməddin Məmmədov (Qaramanlı). Bakı, 2000.

20. Hacıyev Niyaz. Dağlıq Qarabağın tarixindən sənədlər. Bakı, 2005.

21. Həmdullah Mustovfi Qəzvini. Zeylə tarixə qozide. (seçilmiş tarixə əlavə. 1345-1346). Bakı, 1986.

22. Hidayət. Burdan min atlı keçdi. Bakı, 2004.

23. Xəlilov X.D. Qarabağın elat dünyası. Bakı, 1992.

24. Xəlilzadə Flora. Yolum düşsə Zəngəzürə. Bakı, 2007.

25. İlham Qəhrəman. Laçın folkloru. Bakı, 2009.

26. İskəndər bəy Münşi (Türkman). Tarixi-ələm-arayı-Abasi. Tehran, h 1314.

27. İrəvan əyalətinin icmal dəftəri (1595-ci il.) Tərcümə, araşdırma, qeyd və şərhlərin müəllifləri Ziya Bünyadov və Hüsəməddin Məmmədov (Qaramanlı). Bakı, 1996.

28. Koroglu Xalıq. Oğuz qəhrəmanlıq eposu. Bakı, 1999.

29. Qarayev Səməd. Qazangöl həsrəti. Bakı, 2002.

30. Qasımov Şikar. Əsirlikdə qalan Laçın. Bakı, 2012.

31. Qeybullayev Q.Ə. Azərbaycan türklərinin təşəkkülü tarixindən. Bakı, 1994.

32. Qeybullayev Q.Ə. Qədim türklər və Ermənistan, Bakı, 1992.

33. Qızılbaşlar tarixi, Bakı, 1995.

34. Qlinka S.N. Ermənilərin Azərbaycana köçürülməsi. Bakı, 1995.

35. Qorqatyan Z. Sovet Ermənistanının əhalisi 1831-1931-ci illərdə. Yerevan, 1931 (ermənicə).

36. Mehdiyev Ramiz. "Gorus-2010: Absurd teatr mövsümü". Şərq-Qərb. Bakı, 2010

37. Məşədixanım Nemət. Azərbaycanda pirlər. Bakı, 1992.

38. Məmməd həsən Baharlı (Vəliyev). Azərbaycan. Bakı, 1993.

39. Məmmədov İsrəfil. Tariximiz, torpağımız, taleyimiz. Bakı, 2002.

40. Məmmədov İsrəfil, Əsədov Sabir. Ermənistan azərbaycanlıları və onların acı taleyi. Bakı, 1996.

41. Mxitar Qoş. Alban salnaməsi. Bakı, 1993.

42. Mir Möhsün Nəvvab. 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası. Bakı, 1993.

43. Moisey Kalankatuklu. Albaniya tarixi. Bakı, 1993.

44. Muradverdiyev A. Zəngəzur-Tariximizin yaddaşı. Bakı, 2007.
45. Musa Urud. "Urud" Bakı, 2000.
46. Musa Urud. Zəngəzur. Bakı, 2005.
47. Musayev İsmayıl. Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər). Bakı, 1996.
48. Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri (27 avqust 1727). Giriş və tərcümənin müəllifləri Ziya Bünyadov və Hüsəməddin Məmmədov (Qaramanlı). Bakı, 1997.
49. Nəbibəyli Ziyadxan. Zəngəzurun altun tacı Laçın. Bakı, 2008.
50. Nizami Cəfərov. Azərbaycanlılar: Etnokulturoloji birləşmənin siyasi-ideoloji üfəqləri. Bakı, 2001.
51. Nizami Cəfərov. Azərbaycan xalqının tarixi və ya "tərcümeyi-halı". Bakı, 2012
52. Ordubadi M.S. Qanlı illər. Birinci nəşri 1911. Bakı, 1991
53. PiriyeV Vaqif. Azərbaycanın tarixi coğrafiyası. Bakı, 2002
54. Rəhimovlu Həbib. Silinməz adlar, sağalmaz yaralar. Bakı, 1997
55. Rüstəmli Əzəmət. Qədim oğuz yurdu Zəngəzurun türk mənşəli yer-yurd adları. Bakı, 1998.
56. Sancak tevcih dəftəri – İstanbul. Başbakanlıq Osmanlı Arşivi. Tapu-tahrir dəftərləri. Kamil Kepekçi təsnifi, mükərrə 523.
57. Urud və İskəndər qalası livalarının müfəssəl dəftəri (1593-cü il). Ankara, Tapu və kadastro Kuyud-i Kadime Arşivi, 199, v.111a-191a.
58. Vəlixanlı H. IX-XII əsr ərəb coğrafiyaşünas səyyahları Azərbaycan haqqında. Bakı, 1974.
59. Yüzbaşov R. Azərbaycanın coğrafi terminləri. Bakı, 1966.
60. Yusifov J., Kərimov S. Toponimikanın əsasları. Bakı, 1987.

61. Адонц Н. Армения в эпоху юстиниана. СПб, 1908.
62. Алиев К. Античные источники по истории Азербайджана. Баку, 1987.
63. Аракел Даврижеци. Книга историй. М., 1973.
64. Армянская ССР. Административно-территориальное деление. Ереван, 1976.
65. Бакиханов Абаскули ага. Гюлистан-и Ирам. Баку, 1991.
66. Асадов С. Миф о великой Армении. Баку, 1999.
67. Гейбуллаев Г.А. О происхождении некоторых этнопонимов Азербайджана. (Доланлар, Онгутлу, Араткэнд, Абал, Алат, Керки, Кылычлы). "ДАН Азерб. ССР", 1981, №11.
68. Гейбуллаев Г.А. Топономия Азербайджана. Баку, 1986.
69. Гейбуллаев Г.А. К этногенезу азербайджанец. Том. I. Баку, 1991.
70. Древнетюркский словарь. М., 1969
71. Зелинский С.П. Экономический быт государственных крестьян Зангезурского уезда Елизаветпольской губернии. "Материалы для изучения экономического быта гос. крестьян Закавказского края". том. IV, 1886.
72. Зубарев Д. Е. Карабахская провинция. Обзорение. ч. III. Спб.. 1836
73. Койчубаев Е.Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. Алма-Ата. 1974
74. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. М., 1984
75. Пагирев Д.Д. Алфавитный указатель к пятиверстной карте Кавказа. Тифлис, 1913
76. Папазян А.Д. Аграрные отношения в Восточной Армении в XVI-XVII вв. Ереван, 1972.
77. Рашид ад-Дин. Переписка. М., 1972
78. Савина В.И. Словарь географических терминов и других слов, формирующих топонимов Ирана. М., 1971
79. Симеон Ереванци. Джамбр. Перевод С.С. Малхасянца. М., 1958.
80. Тер-Гевондян А.Н. Армения и Арабский Халифат. Ереван 1977.
81. Шавров Н. Новая угроза русскому делу в Закавказье. СПб, 1911.
82. Шопен И. Исторический памятник состояния Армянской области в эпоху ее присоединения к Российской Империи. СПб, 1892.

Türkiyə türkcəsində

- 83.** Ahmet Zeki Velidi Togan. Umumturk tarihine giriş. G.I.Istanbul, 1981.
- 84.** Kirizoğlu M. Fahreddin. Dede Korkut Oğuznameleri. İstanbul, 1952.
- 85.** Kirzioğlu F. 1593 ylda Osmanlı vilayət tahrir defterlerinde Gence-Karabag sancakları; "ulus" və "oymakləri". Sevic matbaası. Ankara, 1979.
- 86.** İravan eyaletinin mufessel defteri, İstanbul. Başbakanlık Arsivi, №633
- 87.** Başbakanlık Arsivi. Qapu tahrir defterləri. № 808. 1728-ye tarixi. Revan əyaləti Defteri.
- 88.** Defteri mufessele əyaləti Gence. İstanbul Başbakanlık Arsivi. Taku-tahrir defterləri. №103.
- 89.** Dəftəri-müfəssəl vilayəti Rəvan. İstanbul. Başbakanlıq Osmanlı Arşivi. Tapu-tahrir dəftərləri., 633
- 90.** Dəftəri-icmal vilayəti-Rəvan. İstanbul. Başbakanlıq Osmanlı Arşivi. Tapu-tahrir dəftərləri., 681.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	7
Zəngəzurda türk mənşəli toponimlər	9
Aa	25
Bb	62
Cc	86
Çç	91
Dd	98
Ee	114
Əə	116
Ff	128
Gg	130
Hh	143
Xx	153
İi	162
Kk	168
Qq	184
Ll	226
Mm	230
Nn	261
Oo	265
Öö	269
Pp	269
Rr	278
Ss	279
Şş	300
Tt	318
Uu	330
Üü	339
Vv	340
Yy	345
Zz	356
İnformatorların siyahısı	386
İstifadə olunmuş ədəbiyyat	394

MUSA URUD

Zəngəzur toponimləri

Nəşriyyat redaktoru: Suqra OSMANOVA
Texniki redaktor: Elnur ƏHMƏDOV
Bədii redaktor: Fəxri VƏLİYEV
Səhifələyici: Hüseyn KƏRİMOV

Yığılmağa verilmişdir: 25.11.2012.
Çapa imzalanmışdır: 28.02.2013.
Nəşrin ölçüsü: 70x100 1/16.
Fiziki çap vərəqi: 25.
Sifariş: 024/13. Sayı: 1000 ədəd.

NURLAR

NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA MƏRKƏZİ

Bakı, Az1122, Zərdabi pr. 78 / Tel: 4977021
Faks: 4971295 / E-poçtu: office@nurprint.com